100
знаменитих
Срба у
Хрватској

УРЕДНИК: Иво Голдстеин

УРЕДНИШТВО: Иво Голдстеин
Дејан Јовић
Душан Маринковић
Ђорђе Матић
Милорад Пуповац
Милан Радановић
Чедомир Вишњић

САВЈЕТНИК ЗА ЛИКОВНЕ УМЈЕТНОСТИ: Драган Дамјановић
АУТОР ИНИЦИЈАЛНОГ КОНЦЕПТА: Чедомир Вишњић
СУРАДНИК НА ПРОЈЕКТУ: Илија Ранић
ТАЈНИК РЕДАКЦИЈЕ: Милорад Кондић

ИЗДАВАЧ: Српско народно вијеће,
Гајева 7/1, Загреб
ЗА ИЗДАВАЧА: Борис Милошевић
РЕЦЕНЗЕНТ: Тихомир Поношс

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА: Зорана Јагодић
ТИСАК: Tehničar-Kopiservis
НАКЛАДА: 1.000 комада

ИСБН 978-953-7442-93-4

ЦИП запис је доступан у националном
скупном каталогу књижничног сустава
Букинет (katalog.bukinet.hr) под бројем
991006053861109366.

100 знаменитих Срба у Хрватској

SNV CHB
srpsko narodno vijeće | српско народно вијеће

Аутори

Проф. др. **Дамир Бакић**, Природословно-математички факултет, Загреб
Проф. др. **Ивица Бален**, Медицински факултет, Осијек
Проф. др. **Сњежана Бановић**, Академија драмских умјетности, Загреб
Проф. др. **Лука Богданић**, Филозофски факултет, Загреб
Проф. др. **Горан Васин**, Филозофски факултет, Нови Сад
Чедомир Вишњић, Српско културно друштво Просвјета, Загреб
Др. **Ивица Вучак**, Клиника за инфективне болести Др. Фран Михаљевић, Загреб
Проф. др. **Никица Гилић**, Филозофски факултет, Загреб
Проф. др. **Иво Голдстеин**, Филозофски факултет, Загреб
Проф. др. **Драган Дамјановић**, Филозофски факултет, Загреб
Игор Дрвенција, Архив Срба у Хрватској
Др. **Наташа Иванчевић**, Хрватски музеј туризма, Опатија
Проф. др. **Дејан Јовић**, Факултет политичких знаности, Загреб
Др. **Милена Јоксимовић**, Архив Срба у Хрватској, Загреб-Пула
Милорад Кондић, Загреб
Проф. др. **Тодор Куљић**, Филозофски факултет, Београд
Проф. др. **Вјеран Курсар**, Филозофски факултет, Загреб
Проф. др. **Горан Максимовић**, Филозофски факултет, Ниш
Проф. др. **Душан Маринковић**, Филозофски факултет, Загреб
Ђорђе Матић, Загреб
Проф. др. **Лидија Мереник**, Филозофски факултет, Београд

Борис Милошевић, Српско народно вијеће, Загреб
Проф. др. **Ненад Моачанин**, Филозофски факултет, Загреб
Др. **Игор Мркаљ**, Архив Срба у Хрватској, Загреб-Глина
Ђорђе Нешић, Бијело Брдо
Проф. др. **Ненад Нинковић**, Филозофски факултет, Нови Сад
Борис Павелић, Национал, Загреб
Др. **Лука Пејић**, Филозофски факултет, Осијек
Проф. др. **Милорад Пуповац**, Филозофски факултет, Загреб
Милан Радановић, Архив Срба у Хрватској, Загреб
Проф. др. **Дарио Рахелић**, Свеучилишна клиника за дијабетес, ендокринологију и болести метаболизма Вук Врховац, Загреб
Здравко Реић, Слободна Далмација, Сплит
Др. **Теа Рогић Муса**, Лексикографски завод Мирослав Крлежа, Загреб
Тања Рудеж, Јутарњи лист, Загреб
Милорад Савић, Бенковац
Проф. др. **Ирина Суботић**, Академија уметности, Нови Сад
Проф. др. **Синиша Таталовић,** Факултет политичких знаности, Загреб
Леила Топић, Музеј сувремене умјетности, Загреб
Леон Ћеванић, Загреб
Др. **Саша Цеци**, Институт Руђер Бошковић, Загреб
Проф. др. **Анкица Чакардић**, Филозофски факултет, Загреб
Боривој Чалић, Вуковар
Бранко Чоловић, Српско културно друштво Просвјета
Проф. др. **Златко Шавор**, Грађевински факултет, Загреб
Проф. др. **Јурај Шифтар**, Природословно-математички факултет, Загреб

Садржај

Предговор — 11

Аралица, Стојан — 31
Бакић, Војин — 37
Башичевић Мангелос, Димитрије-Мића — 45
Беара, Владимир — 51
Бјелановић, Сава/Саво — 60
Блануша, Данило — 64
Бороjевић/Бороевић, Светозар — 69
Броз, Јованка рођ. Будисављевић — 77
Будисављевић, Будимир Буде — 87
Будисављевић, Јулије — 91
Буђан, Борис — 100
Буха, Бошко — 105
Вариħак, Владимир — 109
Велебит, Владимир — 117
Витез, Григор — 123
Врховац, Вук — 130
Вуцелић, Милојко — 137
Гавела, Бранко — 143
Грујић, Никанор — 150
Грујић, Радослав — 155
Даничић, Ђуро — 160
Дедић, Арсен — 169

Демоња, Никола — 176
Десница, Владан/Владимир — 179
Димитријевић, Мила рођ. Јовановић — 187
Димић, Нада — 193
Добровић, Никола — 199
Довниковић, Боривој/Боро/Бора - Бордо — 206
Драгосавац, Душан — 214
Ђурић, Милош – Миша — 219
Жежељ, Бранко — 225
Живковић, Јован — 231
Жигић, Раде — 237
Жицина, Милка — 243
Зелић, Герасим — 249
Зец, Александра — 256
Злоковић, Симеон — 264
Јакшић, Павле — 273
Јанековић, Дара/Даринка — 280
Јанковић, Стојан (Јанковић-Митровић) — 286
Јованић, Ђоко/Ђорђе — 294
Кангрга, Милан — 301
Кашанин, Милан — 309
Кргић, Перо/Петар — 316
Кончар, Раде — 325
Кораћ, Станко — 333
Крлежа, Бела — 340
Курепа, Ђуро — 350
Латас, Омер-паша — 355
Љубовић/Љубојевић, Атанасије — 363
Максимовић, Томо/Тома — 369
Мамула, Бранко — 377
Мамула, Лазар — 385
Манојловић, Гавро/Гаврил/Габриел/Габро/Драгомир — 391
Марић, Лука — 397
Матавуљ, Симо — 404
Матијевић, Владимир — 412

Машић, Никола — 418
Медаковић, Богдан — 425
Медаковић, Дејан — 431
Микашиновић фон Шлангенфелд, Михајло — 438
Миланковић, Милутин — 444
Милаш, Никодим — 452
Милетић, Стјепан — 457
Милинов, Светозар — 464
Милић, Војин — 471
Милишић, Милан — 477
Мирић, Јован — 483
Мицић, Љубомир — 489
Мркаљ, Сава — 496
Мушицки, Лукијан – Лука — 503
Николић Ћасић, Вера — 508
Николиш, Гојко — 513
Опачић, Станко-Ћаница — 521
Орфелин, Захарија — 527
Пејновић, Ката рођ. Богић — 534
Петрановић, Божидар/Теодор — 541
Петровић, Бошко — 549
Петровић, Гајо — 554
Плавшић, Душан — 563
Попадић, Момчило/Попе/Поп — 571
Прерадовић, Петар — 576
Прибићевић, Светозар — 585
Пуцић, Медо/Орсат; Позе, Орсато — 594
Радичевић, Бранко — 600
Рајачић, Јосиф — 607
Руњанин, Јосиф/Јован — 613
Соларић, Павле — 619
Станисављевић, Јован/Јово - Чаруга — 626
Станковић, Кристофор/Христофор — 633
Стојчевић, Гојко - патријарх Павле — 638
Тесла, Никола — 645

Теслић, Петар — 659
Ћелап, Ђорђе — 664
Угрешић, Дубравка — 668
Утјешеновић, Огњеслав Острожински — 677
Хајдин, Никола — 685
Цељска, Катарина Кантакузина рођ. Бранковић — 693
Чалић, Душан — 699
Шумановић, Сава — 704

Захвале за фотографије — 712
Кратице — 716

Предговор

Идеја о лексикону Срба у Хрватској зачета је почетком седамдесетих година прошлог стољећа у кругу тадашњих водећих људи Српског културног друштва „Просвјета“. Не само заговором идеје, већ и њезином разрадом у том се кругу истицао Миле Јока (1916. – 1998.), члан „Просвјетина“ Главног одбора, уредник „Српске ријечи“, дипломат и заступник у Сабору, преводилац с француског и писац о француским утопијским социјалистима. Он је, наиме, припремио абецедариј Срба у Хрватској, те почео рад на његовим одредницама. Политичким и административним онемогућавањем рада „Просвјете“ 1971. и одузимањем њезине имовине те давањем у посјед Социјалистичком савезу радног народа Хрватске, потом у посјед ЈАЗУ/ХАЗУ нису биле сасвим докинуте, али су свакако биле смањене могућности за реализацију посла који је Јока започео.

О Јокином се абецедарију на потицај Чедомира Вишњића почело поново расправљати у ужем кругу обновитеља рада „Просвјете“ (Драго Кекановић, Милорад Новаковић, Милорад

Пуповац, Слободан Узелац) крајем деведесетих година прошлог стољећа. Неповољне материјалне околности с једне и ургентније потребе Срба у Хрватској као што је питање повратка избјеглих, мирне интеграције источне Славоније, Барање и западног Сријема, политичког и националног организирања, рада на остваривању основних права попут повратка имовине и обнове уништених кућа и заузетих станова, скренуле су пажњу већине судионика од расправе о лексикону. Премда никад није сасвим престала, њезина нова озбиљна обнова започиње крајем другог деценија овог стољећа кад Вишњић долази с приједлогом Пуповцу и Саши Милошевићу, тадашњем предсједнику и генералном секретару Српског народног вијећа, да се припреми „азбучник или абецедариј знаменитих Срба у Хрватској", с којим су се њих двојица без много расправе сугласила. Након тога је Вишњић припремио приједлог избора имена, а коју годину касније Пуповац је започео рад на формирању уредништва Лексикона 100 знаменитих Срба у Хрватској. То је укључивало и избор Иве Голдстеина за његова уредника.

Рад уредништва у саставу Иво Голдстеин, Дејан Јовић, Душан Маринковић, Ђорђе Матић, Милорад Пуповац, Милан Радановић и Чедомир Вишњић (Драган Дамјановић сурађивао је с уредништвом као његов стручни савјетник за подручје ликовних умјетности) започео је првих дана 2024. године, више од пола стољећа након првих почетака рада на сличној идеји. У тих пола стољећа за Југославију, Хрватску и Србе у њој догодиле су се колико велике толико и драматичне промјене, које су у значајној мјери обиљежене хисторијском реверзијом и регресијом од постмодерног у предмодерно стање. Догодила су се политичка и материјална разарања, културно-знанствена и демографска девастирања трагичних размјера. Идеје и снови значајног дијела оних који су дио овог лексикона тим су промјенама поништени ако не трајно онда за дуго времена. Овдје треба рећи да су у већој или мањој мјери поништене не само њихове идеје и снови него и идеје и снови значајног дијела оних, попут хрватских вуковаца у филологији, хрватских политичких заговорника уједињења

у заједничку државу или хрватских антифашиста у вријеме Другог свјетског рата, с којима су се идеје модерних друштава и снови о модерним нацијама и њиховим државама претварали у друштвену једнакост и националну равноправност.

Од осамостаљења Хрватске Срби готово сасвим нестају из уџбеника, студијских приручника, хисториографских, књижевних, знанствених, умјетничких, научних, техничких, спортских и политичких канона, те назива улица, тргова и јавних установа. Због тога је све мање оних и међу Хрватима и међу Србима који знају тко су, осим Николе Тесле, најистакнутији припадници српског народа у Хрватској у посљедња два вијека. Штовише, све је мање оних који знају да их је уопће било. Без тога знања, чврсто смо увјерени, познавање укупне хрватске модерне националне повијести не може бити ни потпуно ни аутентично. Познавање и разумијевање улоге бана Јелачића без познавања улоге патријарха Јосифа Рајачића, као и Фрање Рачког без Ђуре Даничића или Стјепана Радића без Светозара Прибићевића – тешко је могуће. Уколико је могуће, а нажалост се догађа, онда то не може бити него или непотпуна или неаутентична, лажна хисториографија којом се искривљује и затамњује повијесна стварност. Без таквих знања, као што већ данас можемо видјети, свијест о доприносу Срба у Хрватској у различитим подручјима друштвеног дјеловања и цјелокупној њезиној модерној повијести тешко може постојати не само унутар хрватског друштва него и унутар саме српске заједнице. Тешко да може постојати и за укупне хрватске и српске односе. Одсуство таквог знања и на њему развијене свијести о размјерима и досезима њихове укоријењености у Хрватској за Србе представља одсуство важне димензије самосазнавања и самоосвјештавања као њезине новонастале мањине. Да бисмо умањили штету која је у посљедњих 35 година (у неким случајевима и знатно дуже вријеме) настала за припаднике српске заједнице – усудимо се рећи и за хрватско друштво у цјелини – одлучили смо направити први корак према осигуравању тога знања и обнављању свијести о њему.

Обнављање свијести о том знању не би требало почивати на идеал-типском гледању на народ или нацију. То, између осталог, значи да критерији за утврђивање што јест а што није један народ или нација, тко му припада а тко му не припада не би могли и не би смјели бити једноструки и ахисторијски, а њихове границе замишљене и декларирane као кристално јасне и непропусне. Критерији су у правилу вишеструки и полихисторични, а границе нејасне, засјенчане и пропусне – неутврдиве, динамичне. Колико год се то у неким хисторијским околностима чинило и колико год се то често наративно тако пројицирало, народи или нације нису једноумни и моноидентитетски друштвени организми нити су чврсто и јасно утврђене и омеђене утврде. То је тако унаточ хисторијским појавама, мање или више присилним или насилним политикама поједностављивања или униформирања и мјерама чишћења или „ништења“ народа и нација.

То што вриједи за народе или нације једнако, ако не и више, вриједи за појединце, припаднике појединих народа. Као што се обиљежја једних дијеле с другим народносним или националним заједницама, а границе им се било у континуитету, било у дисконтинуитету преклапају тако се и појединци могу налазити у центру замишљеног националног прототипа, а могу бити уз његову границу или бити трансгранични. Штовише, могу бити и с друге њезине стране и могу временом постати дио другог замишљеног националног прототипа, као што је то случај с политичким правашем и књижевником Аугустом Харамбашићем. Треба рећи да чак и они који се могу сматрати очевима нација или они који су страдали због своје националне припадности не могу бити сведени само на своју националност као такву, већ на своје дјело, на околности својег страдања или на мотиве оног тко је страдање узроковао, које чини њихову симболичку снагу.

Све то дуго постоји као расположиво знање. Међутим, на њега се под утјецајем идеал-типског концепта народа и државе, какав је код нас и у нашем времену постао доминантан, лако заборави. Зато смо се у припреми ове књиге, нарочито у одабиру 100 знаменитих Српкиња и Срба водили управо неидеал-тип-

ским разумијевањем народа и из њих протеклих или међу њима остварених појединаца. Зато нису сви које смо одабрали, говорено језиком категоризације или концептуализације, у центру или око центра замишљеног српског националног прототипа него су раширени, распршени све до руба па и преко њега у простор хрватског или неког другог националног прототипа. Уосталом, српство Никодима Милаша, Божидара Петрановића, Симе Матавуља и Арсена Дедића, да узмемо само четворицу знаменитих Срба Шибенчана, већ по логици доминантних идеја њихова времена, доминантних идеја које су сами дијелили и улога које су у друштву имали није могло бити исто.

Управо животна постигнућа у знањима, вјештинама и јавном дјеловању за друштвено добро или животне судбине или улоге у даним хисторијским околностима примарно су одлучивали у одабиру између оних који би могли бити увршћени међу 100 знаменитих или истакнутих Срба и Српкиња. (Овдје „знаменитост“ и „истакнутост“ не значе само остварење појединаца и његове резултате у времену него обухваћају и њихово симболичко значење). Томе је додан критериј репрезентативности према различитим подручјима друштвеног дјеловања и према различитим хисторијским подручјима данашње Хрватске. Премда је уредништво о томе водило рачуна заступљеност жена у овом формату и овом броју на жалост се због хисторијских разлога није могла постићи у већем броју од остваренога. Због истих разлога није постигнута ни заступљеност других подручја људског дјеловања попут новинарства или народног стваралаштва.

Сви представљени у овој књизи у првом реду представљају своја животна постигнућа у сљедећим подручјима дјеловања: вјери и вјерском животу Срба у Хрватској (Никодим Милаш, Лукијан Мушицки), политичким правима Срба и њиховом државно-политичком јединству с хрватским и другим јужнославенским народима (Богдан Медаковић, Сава Бјелановић, Светозар Прибићевић), развоју хрватске културе (Стјепан Милетић), знанствено-техничким и открићима у подручју геофизичке науке и науке о клими (Никола Тесла, Милутин Миланковић),

математичким дисциплинама и математичком образовању (Владимир Варићак, Ђуро Курепа и Данило Блануша), филозофији (Гајо Петровић, Милан Кангрга), филологији и реформи народног језика (Сава Мркаљ, Ђуро Даничић), хуманистичким и друштвеним наукама (Милош Ђурић, Војин Милић), политичким знаностима (Јован Мирић), медицинским наукама и вјештинама (Јулије Будисављевић, Вук Врховац), сликарском, графичарском и дизајнерском стваралаштву (Сава Шумановић, Димитрије Башичевић, Борис Буђан), кипарству (Војин Бакић), књижевности (Петар Прерадовић, Симо Матавуљ, Милан Кашанин, Владан Десница, Григор Витез), књижарству (Ђорђе Ћелап), глуми и режији (Мила Димитријевић, Бранко Гавела, Перо Кваргић), инжињерству (Бранко Жежељ, Никола Хајдин), архитектури (Никола Добровић), индустрији и банкарству (Тома Максимовић, Петар Теслић и Душан Плавшић), судству и државној управи (Јован Живковић, Буде Будисављевић), војсци и ратовању (Светозар Боројевић, Михајло Микашиновић, Бранко Мамула, Ђоко Јованић), револуцији и народноослободилачкој борби (Раде Кончар, Павле Јакшић, Душан Чалић), борби и херојству жена (Ката Пејновић, Нада Димић, Јованка Броз), дипломацији (Владимир Велебит, Гојко Николиш), хуманизму и добротворству (Владимир Матијевић), хисторијским регионалним студијама и кроникама (Огњеслав Утјешеновић), новинарству (Дара Јанековић), хајдуштву (Јово Станисављевић Чаруга).

Готово сви они – у овом предговору споменути и неспоменути – представљају и своје вријеме и његове идеје. Укључиво и Чаругу као својеврсно слијепо цријево свога времена и његових идеја, али и као највећи знамен код Срба, па и код Хрвата, хајдучке традиције која је имала важно мјесто у народној свијести те писаној и усменој књижевности. Добар дио њих активно или пасивно представљају и повијест народа којем су припадали, народâ с којима су живјели и државâ у којима су живјели. Велика већина, њих 82 рођени су на подручју данашње Хрватске. Од тога на подручју западне Славоније 17, Далмације 16, Лике 16, Кордуна 9, Хрватског Подунавља (Барање, источне Славоније и запад-

ног Сријема) 10, Баније шест, Загреба шест, Горског котара три, те из Србије 13, од тога из њезина сјеверног дијела – Војводине потјече њих 10, највећим дијелом још из времена Хабсбуршке Монархије. Два потјечу из данашње БиХ, а по један с подручја Црне Горе и данашње Мађарске, ондашње Хабсбуршке Монархије. Њих 37 умрло је и/или сахрањено у Загребу, а њих готово половина цјеложивотно или дио живота је дјеловала у Загребу. Дакле, ријеч је о људима који су и рођењем и стремљењем били повезани с хрватским језичним, културним и политичким простором, који су актери њезине језичне, културне и политичке еманципације, укупне модернизације.

То да је на подручју Загреба рођено њих шесторо (Милетић, Гавела, Дејан Медаковић, Кангрга, Буђан, Зец) није неочекивано, нити да су на подручју Шибеника рођена четворица (Милаш, Петрановић, Матавуљ, Дедић), њих тројица на подручју Задра (Гавро Манојловић, Десница, Велебит), Карловца (Мркаљ и Николиш у Сјеничаку, Гајо Петровић у граду Карловцу) или Осијека (Блануша, Довниковић, Миланковић у Даљу), али да су на подручју данашњег Гвозда/Вргинмоста рођена њих четворица (Утјешеновић у Острожину, Бранко Мамула у Славском Пољу, Јакшић у Блатуши, Станко Корађ у Чемерници), четверо на подручју данашњег Госпића (Теслић, Тесла и Пејновић у Смиљану, Димић у Дивоселу) и Винковаца (Руњанин, Плавшић, Шумановић, Ћелап у Мирковцима), тројица на подручју Глине (Курепа у Мајским Пољанама, Мицић стицајем околности само рођен у Сошицама иначе одрастао у Мајским Пољанама, Демоња у Влаховићу), тројица на подручју Оточца (Варићак у Швици, Машић и Аралица у Шкарама) и Врбовског (Лазар Мамула у Гомирју, Хајдин у Хајдинама, Кргић у Српским Моравицама) више је него занимљиво. То да су Даничић и Богдан Медаковић рођени у Новом Саду, као и Христофор Станковић и Радослав Грујић у Земуну, свакако је важна занимљивост, али то да је Богдан Медаковић био предсједник Сабора Троједне Краљевине Хрватске, Славоније и Далмације од 1906. до 1918. и да је прогласио прекид „свих државно-правних веза с Аустро-Угарском“ јесте важна хи-

сторијска чињеница. Хисторијска иронија је то да је недуго након формирања Краљевине СХС напустио Загреб и 1930. године умро у Бечу. То да су Мркаљ и Николиш рођени у Сјеничаку вјероватна је случајност, али то да су двојица истакнутих математичара, Ђуро и Светозар Курепа (који је као и неки други био кандидат за увртштење у овај лексикон), оба рођени у Мајским Пољанама (Глина) тешко може бити и није случајност. И кад смо већ код Глине и случајности, свакако се не може другачије гледати него као случајност што је Јосиф Руњанин као пуковнијски кадет завршио у глинској пуковнији Јосипа Јелачића, али такође тешко може бити случајност да је тамо у кући трговца Србина Петра Пелеша праизвео хрватску националну химну „Лијепа наша“. Могли бисмо још тако, али ово је ипак само кратак предговор за један невелик лексикон.

Премда су времена у којима је значајан дио њих био образован и у којима су многи од њих дјеловали била доба револуција, напретка и просвјетитељства, слободе појединаца и народа, једном ријечју модернитета, с обзиром на то одакле су потицали и с којих су друштвених позиција кретали не може се не препознати изнимност њихових постигнућа, али у многоме и трагичност њихова живљења. Код неких не само изнимност постигнућа него и изнимност трајања, као што је то случај с Будисављевићима и Десницама (Јанковићима) који у континуитету до данас трају од почетка готово четири стољећа или с Велебитима и Петровићима који у континуитету трају преко два и по стољећа. За већину се може рећи да им је формативни друштвени, културни и политички, а то значи и национални оквир био хрватско-српски и југословенски. Неки од њих су стекли изнимну међународну репутацију. Не само Никола Тесла, као најистакнутији међу њима због својих проналазака и њихових учинака на укупан живот човјечанства, него и Милутин Миланковић, који је, поред осталог, открио како периодичне промјене ексцентрицитета Земљине путање и нагиба Земљине ротацијске оси узрокују климатске промјене, те утврдио да период промјене нагиба Земљине оси траје приближно 41.000 година и тиме

постао један од најзначајнијих свјетских знанственика српског поријекла; Ђуро Даничић, својим рјечником српских старина, пријеводом Старог завјета и Рјечником хрватског или српског језика ЈАЗУ; Владимир Варићак, теоријом равнинских кривуља, теоријом функција и теоријом релативности у математици; Милојко Вуцелић, инжењерским радом на НАСА-иним пројектима Апола; Војин Бакић, изнимним дјелима апстрактног кипарства (*Бик*, *Разлистани облици* и јединствена модернистичка споменичка пластика); Гајо Петровић, по томе што је био међународно најпознатији представник југославенске школе филозофије праксе, уредник часописа *Праксис* и водитељ Корчуланске љетне школе; Боривој Довниковић Бордо, као приматељ бројних међународних признања за режију и анимацију филмова; Вера Николић, зато што је била атлетска првакиња Европе и свјетска рекордерка у трчању на 800 м; Владимир Беара, због тога што је био један од најбољих хрватских, југославенских и свјетских ногометних голмана свога времена и Дара Јанековић, која је била међу најистакнутијим новинарима с простора бивше Југославије у међународним оквирима. Већина су остварили пионирска или национално релевантна постигнућа у својим подручјима дјеловања: Јосиф Руњанин, као композитор националне и државне химне „Лијепа наша“; Душан Плавшић, јер је био један од истакнутијих хрватских и југославенских банкара свога времена; Светозар Прибићевић, као демократски политички првак Срба у Хрватској и политички трагичар сурадње хрватско-српских и унутарјугославенских односа; Вук Врховац, које је оснивањем и развојем ендокринологије, дијабетологије био међу европским и националним пионирима; Бранко Жежељ, који је био пионир у градњи мостова и зграда с преднапрегнутим бетоном; Владан Десница, као један од најистакнутијих хрватских и српских романописаца; Арсен Дедић, зато што је био и остао један од најуспјешнијих хрватских и југославенских кантаутора; Григор Витез, који је вјероватно најуспјешнији пјесник за дјецу на нашем језичном простору и Александра Зец, чије увртавање изражава трагику времена и понављања тешке и мучне повијести; она

није симбол ни својег ни породичног постигнућа, него симбол страдања дјеце током рата у Хрватској и симбол страдања Срба изван простора ратног дјеловања.

Већ смо рекли да четворица најпознатијих Шибенчана Срба Арсен Дедић, Симо Матавуљ, Божидар Петрановић и Никодим Милаш нису били на исти начин Срби. Не само зато што је Арсенова мајка Хрватица, него зато што је растао те као пјесник и пјевач радио у друштву у којем су се националне границе више уклањале него ли подизале и што се саморазумијевао као умјетник који међу људима уклања границе. Према свему што се зна имао је свијест о својој вјерској и етничкој припадности, али она није била ни дио вјерског, као у случају Милаша, ни дио културно-политичког програма као у случају Петрановића, а ни дио освијештене припадности својем далматинском завичају и припадности српском стваралачком кругу као у случају Матавуља. Његова је припадност била његова и оних с којима је дијелио приватне осјећаје и приватне догађаје.

Ствар с тројицом најзначајнијих Загрепчана Срба, Борисом Буђаном, Бранком Гавелом и Стјепаном Милетићем другачија је свака на свој начин. Буђану је, попут многих стваралаца његове биографије, у првом плану био његов умјетнички идентитет и његова припадност градском друштву а не његова етничка или вјерска припадност. Поткрај живота то се промијенило – у његовој је свијести било више мјеста за његову српско-православну припадност. Гавела, чије поријекло је грчко-цинцарско, а породична митровичка и загребачка социјализација најприје одвијала посредством јасне припадности српско-православној заједници, се потом под утјецајем „ујака и политичких околности“ почео изјашњавати као Хрват. За разлику од Гавеле, Милетић је српског етничког и вјерског поријекла, али се идентификирао с хрватском национално-културном средином и као такав судјеловао у њезину формирању, али тако да своје поријекло није нијекао, а припадност српско-православној цркви до краја живота није мијењао. Свој тројици заједничка је вишеструка припадност, па зато за њих има мјеста у овом лексикону као што

га има и у лексиконима с другим етничким или националним именовањем.

Момчила Попадића, рођеног у српско-хрватском браку, аутора ријетко успјешног романа на чакавском блаћанском језику и изнимних пјесама, одгајали су дјед и бака с мајчине стране у Блату на Корчули, образовао се код оца у Београду, а срастао је са Сплитом у којем је стварао. Зато је и Попадић изниман примјер вишеструког припадања, које сагледавамо с посебним поштовањем. Дубравка Угрешић је рођена у српско-бугарском браку, припадала је и припада југославенском културном простору, а живјела је и дјеловала у глобалном простору. С временом свјесно, као облик критике национализама, одабире етничку неприпадност не само у самоидентификацији него још и више у својој књижевности и филозофији јавног дјеловања. Управо је њезина књижевност и филозофија јавног дјеловања била најбољи израз њезина властитог идентитета.

Никог од њих избором у овај лексикон нисмо хтјели направити већим Србином него што је итко од њих био, а поготову никога нисмо хтјели учинити више Србином било по поријеклу, социјализацији или свјесним избором него је итко од њих стварно био. Једнако поштујемо политички избор Дубравке Угрешић, као што поштујемо и избор Меде Пуцића. Њихови су избори били њихови ставови према појавама њихова времена. Надамо се да нам нитко неће предбацити увршТавање самог Пуцића и посредством њега круга његових суврeменика, дубровачких и далматинских Срба католика у овај лексикон. Његов је избор за нас ограничен временом и простором, али је њихов – слободан и самосвјестан избор. То је зато – као што смо на неки начин рекли и поново ћемо рећи – што овај наш избор не иде за тим да буде категоричан и каноничан. Он иде за тим да буде што је ближи избору самих оних које смо изабрали као 100 знаменитих.

Као што смо видјели и на основи овог избора Срби у Хрватској су у многим и разноврсним подручјима друштвеног дјеловања постизали изнимна постигнућа. Нарочито у науци (како при-

родним тако и друштвено-хуманистичким наукама), техници, медицини, умјетности, књижевности и политици. Због дугог раздобља – од средине 16. до готово краја 19. стољећа – млетачких, а нарочито хабсбуршких војно-крајишких подручја, потом због искуства Првог и нарочито Другог свјетског рата, удио и постигнућа у подручју војне службе издвајају се и својим бројем и рангом. Од млетачких војно-цивилних команданата у лексикону је обрађен сердар Стојан Јанковић, носилац части витеза св. Марка Млетачке Републике, војсковођа у Кандијском и Морејском рату, заточеник који је успио побјећи из цариградског затвора и јунак народних пјесама. У истом се раздобљу на једнак начин у војној вјештини, јунаштву у биткама с Османлијама и управном положају истицао Јован Петра Синобад (16??. – 1715.), харамбаша, сердар, носилац части витеза св. Марка Млетачке Републике, пуковник и супраинтендант книнског и врличког краја. Од хабсбуршких војсковођа Срба у лексикону је представљен Светозар Боројевић, прослављени војсковођа и једини фелдмаршал хабсбуршке војске који није био аустријско-њемачког поријекла, али и један од четворице команданата корпуса из Хрватске (у Првом свјетском рату било их је 32). Преостала тројица су били: Павле Пухало (1856. – 1926.), Брлог код Бриња од родитеља српско-православног поријекла, Стеван Љубичић (1855. – 1935.), Вргинмост, српског поријекла и Антон Липошћак (1863. – 1924.), Хрват поријеклом из Огулина. Осим њих у Првом је свјетском рату, пред распад Хабсбуршке Монархије, био значајан број генерала као што су подфелдмаршали Манојло Цвјетићанин (Емануел вон Цвјетићанин, 1833. – 1919.), родом из Садиловца на Кордуну. Родно је мјесто посјећивао до краја живота и није се одрекао српско-православне припадности. Цвјетићанин је 1914. пратио у Сарајеву престолонасљедника Фрању Фердинанда кад је на њега извршен атентат. Милан Војновић (1851. – 1927.) из Петриње био је директор Бечког ратног архива. Јован Тарбук (1856. – 1919.) из Перјасице на Кордуну, носилац племићке титуле, прихватио је аустријски идентитет. Још ћемо за ову прилику споменути генерала Милана Узелца (1867. – 1954.) из Врховина,

заповједника аустроугарског ратног зракопловства, потом након 1918. заповједника ратног зракопловства Краљевине СХС, те савјетника у ратном зракопловству НДХ, као и контраадмирала Драгутина Прицу (1867. – 1960.), из Св. Јурја код Сења, Србина по поријеклу и декларирању, који је 1918. прешао у службу Државе СХС, а потом и у службу Краљевине СХС. Узме ли се у обзир њихове очеве и дједове, неријетко прадједове и чукундједове који су били у војној служби добива се слика о важности војне службе међу Србима у Хрватској у вријеме Хабсбуршке Монархије. То лијепо илустрира случај војне службе пет генерација Велебита, који су поријеклом из Горње Пастуше код Петриње, од којих су четири били школовани и виши официри, а тројица од њих били су у чину генерала – Душан (1853. – 1941.), Љубомир (1880. – 1945.) и Владимир (1907. – 2004.).

Од млетачке и хабсбуршке лозе издваја се Омер паша Латас. Он је крштен као Михајло и школован је као кадет војске Хабсбуршке Монархије. Под не сасвим јасним околностима 1827. године пребјегао је на териториј Османског Царства, у Босну. Прешао је на ислам и временом од учитеља престолонасљедника Абдула Мецида I. (касније султана) постао паша, заповједник специјалних османских јединица и истакнути војсковођа у низу ратова и војних интервенција. Није био једини пребјег на османску страну, али је једини српско-православног поријекла с простора Хрватске који је у Османском Царству постао паша ранга мушира или маршала. Досегнутим рангом и војним успјесима успоредив је с фелдмаршалом Боројевићем.

Размјери и важност војне службе какву су Срби у Хрватској имали у Хабсбуршкој Монархији обнављају се у Другом свјетском рату и развијају, штовише, експандирају у ЈНА. У лексикону смо ту обнову представили одабиром адмирала, министра обране, начелника ГШ ЈНА и публициста Бранка Мамуле (1921. – 2021.); борца интернационалних бригада у Шпањолској, лијечника, референта санитета Врховног штаба НОВЈ-а, генерал-пуковника, народног хероја, дипломата и академика Гојка Николиша (1911. – 1995.); генерал-пуковника, народног хероја,

народног посланика и истраживача у подручју физике Павла Јакшића (1913. – 2005.) и револуционара, устаника, генерала-пуковника Ђоку Јованића (1917. – 2000.). Међутим, број оних који су били истога или сличног ранга веома је велик, нарочито међу Личанима, Кордунашима и Банијцима, попут Милоша Шумоње (1918. – 2006.), родом из Тушиловића, народног хероја, генерал-пуковника, начелника ГШ ЈНА и дипломата; Петра Бабића (1919. – 2006.), из Личког Тишковца код Срба, народног хероја, генерал-пуковника и дипломата; Станка Бјелајца (1912. – 2003.), из Мајских Пољана код Глине, народног хероја, генерал-пуковника и народног посланика и Раду Булата (1920. – 2013.), из Вргинмоста, револуционара, народног хероја, генерал-пуковника и народног заступника. Спој борбе за голи живот, за опстанак, социјалистичких револуционарних политичких, друштвених-економских идеја и војних вјештина ову генерацију војсковођа разликује од њихових хисторијских претходника Млетачке Републике и Хабсбуршке Монархије. И не само то, тај им је спој по први пут донио повијесну прилику да се заједно с хрватским народом боре за слободе, једнакост и политичко братство у заједничкој држави.

Тема „генералата“ Срба у Хрватској при избору личности представљених у овом лексикону неколико је пута дотакнута у уредничким расправама. Никад, међутим, значајније расправљана. Надамо се да ће и за то доћи вријеме, било у неком другом формату представљања Срба у Хрватској било у неком засебном формату, јер и површан увид у ово подручје не само њихова дјеловања него и њихове хисторије омогућава да се препозна његова изнимна важност.

Слична је ствар и са Србима који су поријеклом из Хрватске, а своја су животна постигнућа остварили у Србији. И они су у овом лексикону заступљени у знатно мањем броју од броја оних који су својим дјелом и дјеловањем обогатили Србију и тиме постали знаменити. Да је наш формат био нешто већи од броја 100 у овом би се лексикону свакако нашла и сљедећа имена: Јован Гавриловић (1796. – 1877.), хисториограф, политичар и државник,

први предсједник Српског ученог друштва, претече данашње САНУ; Милица Богдановић (1882. – 1973.), прва жена докторица знаности на Свеучилишту у Загребу, активисткиња за права жена и права младих и сиромашних, књижевница; Душан Каназир (1921. – 2009.), по старини поријеклом из Кистања (Книн), молекуларни биолог, професор универзитета и предсједник САНУ; Славко Бојевић (1919. – 1999.), рођен у Кнезовљанима код Хрватске Костајнице, агроном-генетичар, творац бројних сорти пшенице, универзитетски професор, члан ВАНУ/САНУ; Слободан Селенић (1933. – 1995.), рођен у Пакрацу, писац, књижевни критичар, универзитетски професор, члан САНУ; Светозар Петровић (1931. – 2005.), рођен у Карловцу, теоретичар и повјесничар књижевности, нарочито теорије и повијести стиха, теоретичар књижевне критике, индолошких студија, професор Свеучилишта у Загребу, Универзитета у Новом Саду и Универзитета у Београду, члан САНУ и Петар Краљ (1941. – 2011.), рођен у Загребу, растао у Глини, казалишни, филмски и телевизијски глумац. Сви они и многи други завређују да о њиховим дјелима постоји знање међу Србима у Хрватској, али и свијест о њиховом доприносу бившој заједничкој земљи, Републици Србији и српском народу у цјелини.

Уредништво је, као што је уобичајено, много расправљало о низу имена, која су уврштена и која нису уврштена, а нарочито о Јовану Рашковићу (1929. – 1992.), психијатру, академику и политичару. Он је у првом реду као политичар кратког, метеорског трајања, значајан због разбуђивања националних осјећаја и националне, националистичке политике међу Србима у Хрватској (и до одређене мјере у Босни и Херцеговини) и њихова организирања и супротстављања разбуђеним хрватским националним осјећајима и националним, националистичким политикама крајем осамдесетих и почетком деведесетих година 20. стољећа. Таквим је политикама произвео двије за Србе у Хрватској неповољне околности: увео их је у политички простор тада све отворенијег сукоба између Загреба и Београда те придонио њиховој политичкој подјели на оне који су живјели у етнички већинским

српским срединама и оне који су живјели у етнички већинским хрватским срединама. Премда је према властитом исказу и сам „палио ватре“ у моментима кад су се оне могле распламсати у ратни пожар, он је онима међу Србима који су почели тражити оружје одговорио да им то неће осигурати, јер не жели да страдају. Желио их је задржати на политичком путу остваривања њихових права у процесу разрјешавања будућности заједничке државе. Међутим, то за што он није био спреман били су спремни други (у првом реду Милан Бабић и Милан Мартић) који су његову политику радикализирали, а његову странку и политички утјецај маргинализирали. Помоћ тој маргинализацији није стигла само са српске стране него и с хрватске. Након састанка с предсједником Туђманом и разговора о могућностима политичког дијалога, из Туђмановог је уреда пуштен фрагмент из Рашковићева исказа према којем је испало да је Србе генерално, а не уистину само неке појединце из његове странке, окарактеризирао као „луд народ“. Након тога су они међу Србима који су били против тога да Срби у Хрватској разговарају са тадашњим службеним Загребом покренули кампању против њега међу самим Србима. Прије и након што је напустио Хрватску развио је однос са Србима који су развијали антинационалистичко и миротворно политичко дјеловање. Данас је у Београду лоше заборављен, а у Хрватској лоше запамћен. Међу 100 знаменитих није уврштен јер је постао хисторијски знамен трагичне судбине своје политике, а потом и трагичне судбине, коју није желио, Срба у Хрватској.

Међу 100 знаменитих Срба из Хрватске није ни једна, ни један од живућих. А има их много, више него довољно да се састави још једна оваква књига. За разлику од оних који нису више живи, о њима, премда несистематизрано и нецјеловито, углавном постоји опће јавно знање било зато што су још увијек активни, попут глумца Раде Шербеџије и књижевника Драге Кекановића, или постоји живо сјећање на њихову доскорашњу активност као у случају цртача, аниматора, илустратора и режисера Недељка Драгића или Наташу Десницу, свеучилишну про-

фесорицу романистике и предану чуварицу наслијеђа породице Десница (Јанковић).

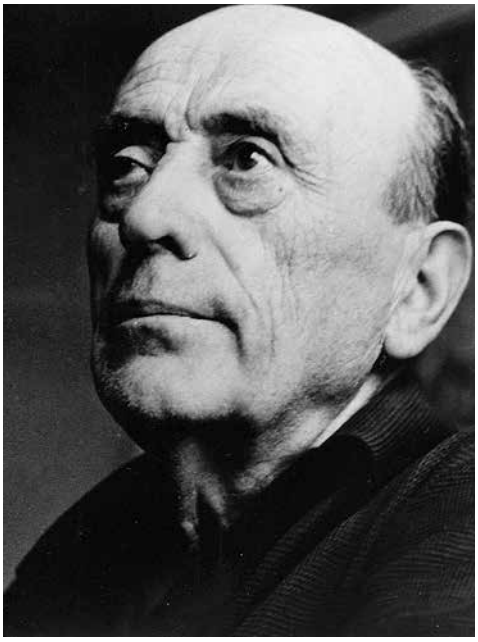
Наше представљање знаменитих Срба нема за циљ њихову идеализацију, колико год неки од њих већ били идеализирани попут Николе Тесле или Наде Димић, али и других данас мањег ступња иконичности од њих двоје. Идеализација њихових имена и њихових личности или њихова национална идолатризација нису наши циљеви. Тога је ионако превише око нас. Зато су већина приказани не само објективно него и критички. Њихов одабир и лексикон сам по себи нема за циљ ни хармонизацију повијести Срба у Хрватској посредством овог формата, јер она, њихова повијест није била ни идилична ни хармонична. Уосталом, та би се хисторија тек требала написати.

Циљ њихова одабира није био ни у томе да се изгубе разлике међу њима, а још мање да се међу њима постигне што је могуће већа сличност у њихову односу према замишљеној слици српства. То, такође, није могао нити требао бити наш циљ. Зато ових 100 знаменитих Срба и Српкиња не би требало гледати ни као неку врсту канона, јер колико год смо сигурни да смо пажљиво бирали и добро одабрали, ипак смо свјесни да ових 100 нису у коначници свих 100 – како би их изабрао нетко други бирајући из своје перспективе.

Временски распон ленте знаменитих Срба у Хрватској, као што се из књиге чита, креће се од 15. стољећа до 21. стољећа, од својеврсне бијеле пчеле Срба у овом лексикону, Катарине Кантакузине Бранковић (1418. – 1492.), кћерке деспота Ђурђа Бранковића, супруге грофа Улриха II. Цељског и власнице многих посједа на сјеверу Хрватске, укључиво и Медведграда повише Загреба, до Боривоја Борде Довниковића (1930. – 2022.), режисера, аниматора, цртача, карикатуриста и ангажираног јавног интелектуалца. То је вријеме од пуних шест вијекова, али вријеме различите попуњености и густоће. У почетку су попуњеност и густоћа биле малене. Дуго је то попуњавање и згушњавање трајало. Таман толико дуго да стасају и народи и појединци, да дозрију прилике. Своју највећу попуњеност то је вријеме знаме-

нитих Срба у Хрватској имало у задња два од тих шест вијекова, у 19. и 20. стољећу. Дакле, баш у времену кад су покренути националноинтеграцијски процеси у Срба и Хрвата, кад се стварала југославенска идеја. Као што смо већ рекли то се вријеме урушило и при томе порушило (боље да кажемо тако, безлично, да бисмо размишљали каква је наша улога била у том времену него да се безглаво оптужујемо тко је порушио или да то /само/ урушавање славимо), много тога што је у њему створено, попут сигурности и слободе у језику којим смо говорили и писали, хисторије коју смо стварали, завичаја у којима смо живјели, те попуњености и густоће заједнице која би из себе могла порађати нове знамените Србе. Извлачење 100 знаменитих Срба из рушевина хисторијског невремена није и не може бити ревизија повијести, нити је само њезина хисторијско-лексикографска реконструкција. Оно би требало бити гледано као важан отисак и важан корак на временској ленти неизвјесне будућности Срба у Хрватској.

Милорад Пуповац

Аралица, Стојан

АРАЛИЦА, Стојан (Шкаре код Оточца, 24. XII. 1883. — Београд, 4. II. 1980.), сликар и графичар, син Васе и Стаке рођ. Хркаловић. Отац је био царински чиновник (или у неким наводима, финансијски службеник). Стака Аралица умрла је када је њезин син Стојан имао седам година. Имао је сестру и три брата. Најстарији брат погинуо је 1941. године.

У животу и стваралаштву Стојана Аралице разликујемо неколико периода: минхенски (1909. – 1925.), паришки (1926. – 1933.), загребачки (1933. – 1941.) и београдски (1948. – 1980.). У време окупације, као избеглица од 1941. у Београду, није сликао. Наставак рада почиње цртежима око 1945., те радом у Шведској (1946. – 1948.).

Основну школу и нижу гимназију завршио је у Оточцу. Учитељску школу похађао је у Осијеку и већ ту направио прве почетничке радове. Једно време радио на више послова у Осијеку и околини, од учитељевања у Брестачу код Руме до сликања икона и наручених портрета. Тако долази до новца који му омогућује да 1909. оде у Минхен, где најпре студира приватно код Хајнриха Книра (1909.), а потом на *Akademie der bildenden Künste* (1910. – 1914.) код Карла Мара и Лудвига Хертериха. У Минхену се дружи са Мирком Краљевићем, Владимиром Бецићем, Мирком Рачићем, Оскаром Херманом, Тодором Манојловићем, Живорадом Настасијевићем и др. У освит рата, године 1914. постаје председник студентског друштва Србадија, али убрзо напушта Минхен и у Загребу на Мажуранићевом тргу отвара малу приватну сликарску школу. У то време углавном слика портрете.

Како би се склонио од рата, 1917. одлази у Праг и усавршава графику код проф. Аугуста Бремзеа. У Прагу се дружи са Петром Палавичинијем, Миливојем Узелцем и упознаје Влаху Буковца. У Загребу је опет 1918. те се запошљава у дневнику *Новости* и паралелно слика. Две године касније приређује „колективну“ изложбу у Салону Улрих у Загребу и излаже 40 радова. Исте године излаже и у Осијеку. Потом одлази са Златком Шулентићем на усавршавање у Шпанију, где обилазе знамените градове, затим путују по Мароку, Тунису и Алжиру. Ту настају слике са оријенталном тематиком и декором. Слике и цртеже са тог пута, њих двојица излажу у Салону Улрих 1921. године. Ране слике, настале у овом периоду су углавном изгубљене, могуће и уништене. Познато је да постоји неколико пастела, акварела и уља у приватним колекцијама. Године 1923. Аралица одлази на пет месеци у Фиренцу и Рим. У Риму се дружи са Николом Бешевићем.

Већ од 1925. он је, на кратко, у Паризу поводом одржавања Светске изложбе. По повратку приређује изложбу у Карловцу и одлучује да на дужи период оде у Париз. Новац за пут сакупио је продајом слика. У Паризу су на њега снажан утисак оставили Ван Гог, Дерен, Матис, Бонар и Е. Вијар. Судећи по потоњим сликама, Бонар понајвише. Ипак, Аралица од 1926. учи у атељеу

Андреа Лотеа, где остаје око годину дана. Ту среће Саву Шумановића, Момчила Стевановића и Сергија Глумца. Лоте га је заинтересовао још 1921., када је видео загребачку изложбу Саве Шумановића, насталу после школовања код Лотеа. У Лотеовом атељеу настаје неколико слика мањег формата (1927.), међу којима и *Мртва природа* данас у колекцији Модерне галерије/Националном музеју модерне умјетности у Загребу. У Паризу се дружи интензивно са Ивом Андрићем („У Паризу 1926. док је Иво Андрић био савјетник у амбасади, виђали смо се готово свакодневно на Монпарнасу...“).

Паришки боравак се сматра прекретницом у уметничком раду Стојана Аралице – кључним периодом не само учења, изучавања париске уметничке сцене и музеја, већ и зачетком оног типа сликарства које ће остати његов заштитни знак. Сликао је у свом атељеу у предграђу Малакоф и путовао на југ Француске, најчешће код Марка Челебоновића у Сен Тропе. У једном од тих боравака настаје и слика *Плава капија* (1930.), коју је, као и неколицину других, откупио Павле Бељански за своју колекцију (данас Спомен збирка Павла Бељанског, Нови Сад). На паришком Јесењем салону излаже 1927. године. Двије године касније излаже у тек отвореном Уметничком павиљону „Цвијета Зузорић“ у Београду, где је први самостални излагач. Ту коначно долази до изражаја његово опредељење за снажну експресију боје, а критика похвално закључује да се Аралица придружио Шумановићу и Добровићу за „потпуну победу колоризма“. Од 1926. је члан београдске групе „Облик“ (1926. – 1939.).

Аралица се 1931. оженио Швеђанком Карин Вестерлунд. Исте године у париској галерији Бернем-Жен излаже са Милом Милуновићем, Миливојем Узелцем и Марком Челебоновићем. По повратку у Загреб (1933.) и боравка на Корчули, настаје низ врхунских колористичких слика, попут ремекдела *Жене са сламнатим шеширом* (Карин). Слику је откупио Павле Бељански, данас је у његовој Спомен збирци. То је једна од малог броја слика које је Аралица успео да понесе када је пред ратом, априла 1941. ужурбано напуштао Загреб.

По колоризму, медитеранској светлости, потезу и атмосфери на сликама је најочитији Бонаров утицај. На таквим фундаментима је Аралица даље градио сопствени, аутономни стил колористе, поете и „интимисте“, сврставши се у једног од најистакнутијих српских сликара-колориста тридесетих година 20. века. Још за време боравка у Паризу 1932. године, а у време диктатуре у Југославији, Аралица постаје члан одбора југословенске секције Лиге за права човека, чији је председник био његов паришки друг Светозар Прибићевић. Тада настаје Араличин *Портрет Светозара Прибићевића*.

Аралица се 1933. враћа у Загреб. Одмах по повратку, отвара самосталну изложбу паришких и медитеранских слика у Салону Улрих. У почетку се сналази тако што предаје на IV. реалној гимназији. Први атеље му уступа Хинко Јун, да би касније добио атеље Отона Ивековића. Дружи се са великим бројем уметника, посебно са Марином Тартаљом. Са њим је боравио и сликао у Комижи на Вису и у Оребићу. Углавном слика морске пејсаже. Те расветљене, медитеранске пејсаже 1935. излаже у Београду. Најбољи Араличин пејсаж настаје на Корчули 1937. године (*Мотив са Корчуле*). Тада редовито излаже на београдским и загребачким групним изложбама: 1938. на изложби „Пола вијека хрватске умјетности“ те две године касније на XV. изложби групе хрватских уметника. Највероватније да је лички мотив колористичког пејсажа *Шкаре* (1940.) његова последња предратна слика.

За време рата Аралица је избеглица у Београду – био период за њега је особито мучан. Тада готово да не слика, одвојен од породице која је одбегла у Шведску. Враћа се полако сликању тек по ослобођењу, да би се 1946. обрео у Шведској и поново срео са женом и малим сином. Ту ради пејсаже Лапоније, које ће 1948. изложити на самосталној изложби у Модерној галерији у Стокхолму. Међутим, исте године породица се враћа у Југославију и настањује у Београду. Дошавши у опасност да ствара под притиском соцреализма, Аралица покушава да, попут многих међуратних уметника, на сваки начин избегне активно учешће у тој политички програмираној уметности. Тих година одлазио је у

Лику или на приморје, где наставља са сликањем пејсажа. Како се после јуна 1948. и раскида Југославије са СССР-ом и источним блоком атмосфера у уметности почела мењати, посебно од око 1950/51., Аралица слободније ради и 1951. организује ретроспективу у Уметничком павиљону „Цвијета Зузорић“. Отад до 1958. слика пејсаже и фигуре у ентеријеру, остајући доследан својој сугестивној експресији боје и широком, размаханом гесту. (*Жена за машином* (1950.), *Мотив из Лошиња* (1953.), *Перунике* (1954?) и др. Од 1957. повремено борави и ради и у Ровињу. Коначним смирењем у Београду, и усељењем у „зграду уметника“ у Париској 14, 1960. године (у чијем приземљу се и данас налази Салон Музеја савремене уметности), Аралица све до своје смрти, 1980., развија хиперпродуктивни, доследни, мајсторски усавршени стил, најистакнутији у многобројним пејсажима башти, маслињака, мора и приморских крајева (Дубровник, Пељешац), а највише своје родне Лике (један од најпознатијих пејсажа је *Јесен у Лици*).

У међувремену је, као етаблирани уметник, добио низ друштвених и стручних признања – Октобарску награду града Београда 1959. те Седмојулску награду за нарочито значајно остварење у уметности доделила му је СР Србија 1963. године. Ретроспективну изложбу имао је у Галерији САНУ 1973. године, а исте године је добио награду АВНОЈ-а. Био је редовни члан САНУ-а од 1968. и дописни члан ЈАЗУ-а. Добитник је Ордена рада са црвеном заставом, Ордена заслуга за народ, Ордена братства и јединства и Ордена Републике са златним венцем.

Поводом Араличине смрти, Ђорђе Зоркић се у *Слободној Далмацији* од Аралице опростио чланком насловљеним *Сликарски горостас* што довољно говори колико је цијењен Аралица био.

Велики број слика и цртежа из међуратног периода чува се у Спомен збирци Павла Бељанског у Новом Саду – те слике су од капиталног значаја и представљају врхунац Араличиног сликарства уопште.

Стојан Аралица је за живота граду Оточцу поклонио стотињак предмета из свог власништва, па је тако стална изложба

и меморијална Араличина збирка у Оточцу отворена 1980. године, убрзо по његовој смрти. Данас ти предмети чине другу целину сталног постава Музеја Гацке. У меморијалној збирци налази се чак 548 предмета. Поред Араличиних дела – уља, акварела, пастела, цртежа оловком, угљеном и тушем, изложене су и фотографије, прибор за сликање, документи, награде, публикације и друге Араличине личне ствари.

На Бежанијској коси (Нови Београд) постоји улица Стојана Аралице.

Сахрањен је у Алеји заслужних грађана на Новом гробљу у Београду.

Лидија Мереник

ЛИТЕРАТУРА:

HBL 1, 218-220.

Јакшић Субић, Ј., *Павле Бељански – пријатељ уметника: Стојан Аралица*, Нови Сад 2016.

Јованов Ј., ур., *Спомен збирка Павла Бељанског*, Нови Сад 2009.

Кусовац, Н., *Стојан Аралица,* Београд 1981.

Протић М. Б., *Српско сликарство I, II,* Београд 1980.

Protić, M. B. i grupa autora, *Četvrta decenija/Ekspresionizam boje i poetski realizam,* Beograd 1971.

СБР 1, 240-241.

СЕ, т. I, књ. 1, 299.

Slobodna Dalmacija, 7. II. 1980.

Трифуновић, Л., *Српско сликарство 1900-1950,* Београд 1973.

Živković S., *Stojan Aralica (1883-1980),* Beograd 2002.

Живковић, С., *Стојан Аралица,* Београд 1973.

https://snv.hr/znameniti-srbi/stojan-aralica-slikar/; https://p-portal.net/stojan-aralica-slikarski-gorostas-iz-like, pristupljeno 25. III. 2025.

Бакић, Војин

БАКИЋ, Војин (Бјеловар, 5. VI. 1915. – Загреб, 19. XII. 1992.), кипар, син Константина и Јелене рођ. Шнауц. Отац је био бјеловарски велетрговац, а мајка потјече из аристократске обитељи из Бакра. Војин одраста с браћом Александром (1912.), Миланом (1913.), Николом (1916.) и Слободаном (1919.) и сестром Душанком (1921. – 1989.) у Бјеловару, у великој пословно-стамбеној катници. Безбрижно дјетињство прекида очева смрт 1925. кад мајка преузима бригу о обитељи. Војин у Бјеловару завршава Српску основну школу и реалну гимназију. Већ тада показује склоност моделирању, цртању и сликању. Од 1934. до 1939. студира на Државној умјетничкој академији у Загребу (испрва у класи Фране Кршинића, потом у класи Роберта Франгеш-Михановића).

Први пут излаже на скупној изложби загребачких умјетника 1939. у Загребу, а 1940. му је приређена самостална изложба у Бјеловару. Од 1940. до 1941. је на специјализацији код Кршинића, а моделирање му предаје Иван Мештровић.

По успостави НДХ сва четворица Војинове браће ухапшена су и депортирана у логор Даница код Копривнице, а потом у Јадовно, гдје су убијени. Усташе су Бакића 1941. заточили у затвору из којег је пуштен залагањем Фране Кршинића. Тада, да би се заштитио и вјенчао с Љубом Шнајдер, прелази на католичанство. Крајем године родио му се син Зоран (из везе с Ксенијом Живковић у Београду 1974. добио је кћер Ирену.). Бакић проводи рат у Загребу, у јавности је аполитичан, а приватно склон лијевим идејама. Тијеком рата излаже на неколико скупних изложби које организирају власти НДХ у Хрватској и у иноземству.

Из времена школовања и рата, остало је тек неколико цртежа и скулптура женских актова, портрета и бикова у којима препознајемо утјецаје хрватске и еуропске модерне кипарске традиције (Франо Кршинић, Роберт Франгеш-Михановић, Огист Роден, Аристид Мајол). Хармоничан и затворен волумен женског тијела одише њежношћу и лиризмом, а површина је мека и податна. У цртежима лапидарним потезом дефинира приказ редуцирајући га на битне елементе.

Завршетком рата Бакић посве напушта дотадашње теме и дио радова ствара под утјецајем социјалистичког реализма. Ипак, најбољи је у серији портрета повијесних личности и блиских пријатеља којима се удаљава од дословног реализма (*Бранко Ружић*, 1946.). Од 1946. започиње моделирање портрета и фигуре Ивана Горана Ковачића те за тај изнимно успјели портрет добива награду Владе НР Хрватске. У Горановој је смрти препознао судбину своје браће, којој је посветио и поклонио Бјеловару *Споменик стријељанима – Позив на устанак* (1947.). Споменик је по квалитети композицијског рјешења и истицању хероизма који није подлегао патетици, препознат као један од најуспјелијих антифашистичких споменика порађа, те је за њега добио награду Владе ФНРЈ и нове наруџбе. Истовремено осјећа снаж-

ну потребу да се ослободи реализма. Судјелује на првом представљању југословенских умјетника на Бијеналу у Венецији 1950., а од Владе ФНРЈ двократно добива стипендију за боравак у Паризу (1950., 1951.). Године 1951. трагично му погиба супруга Љуба.

У скулптурама насталим од 1951. до 1953. наглашена је редукција и кубистичка стилизација форме плохама које се спајају у оштрим бридовима (*Аутопортрет*, студије за *Споменик Марксу и Енгелсу*, *Агитатор*, студије за *Споменик Стјепану Филиповићу*, споменик у Гудовцу). Чланови комисије одбијају обје студије за *Споменик Марксу и Енгелсу* за трг у Београду што изазива снажне контроверзе у стручним круговима.

Од 1953. до 1958. године настају радови у тематским циклусима – портрет, акт, торзо, анимализам (бик, птица). Даљњим истраживањем и редукцијом, долази до пунога, сажетога волумена, произашлог из органског свијета, блиског дјелима Константина Бранкузија и Ханса Арпа. Маестрално клеше пуне сферичне волумене, а елементи физиономије тек су сумарно назначени. Прва монографија о Бакићу аутора Милана Прелога излази 1958. године.

Бивши атеље Ивана Мештровића који од 1946. с неколицином умјетника користи као радни простор, изгорио је 1956. године. Бакић тада губи бројне радове. Сели у нови простор у Роковој улици гдје ће радити до смрти. Та је несрећа и симболички одредила почетак његове зреле и најпродуктивније фазе, фазе иновације и апстрактног израза. Започиње интензивна присутност његових радова на међународним изложбама. Излаже у Југославенском павиљону на Бијеналу у Венецији 1956., а изложба потом путује у Амстердам, Антверпен и Брисел. На Свјетској изложби (*EXPO*) 1958. у Бриселу излаже на централној изложби *50 година модерне умјетности* уз бок највећим именима свјетске умјетности 20. стољећа (Анри Матис, Пабло Пикасо, Василиј Кандински, Оскар Кокошка, Алберто Ђакомети, Хенри Мур, Константин Бранкузи и други). Брончани одљев *Бика* краси улаз у Југославенски павиљон Вјенцеслава Рихтера. Откупљује га

град Антверпен, за збирку Мидлхајм музеја на отвореном, гдје се и данас налази, а други одљев 1959. и град Марл. Фигуре бика ради у разним димензијама и материјалима, па је по њима шире препознатљив. Минималном, сажетом формом и напетом масом, сугестивно изражава снагу архаичних облика.

Паралелно с јавним и струковним признањима, Бакић 1958. започиње аналитичку и критичку фазу. До тада напети обли волумен, кипар благо удубљује и тако даје простору значајнију улогу (*Поливалентни облик*, 1958.) или редуцира волумен на истањену, прошупљену и покренуту плоху (*Перфорирани торзо*, 1958.). Почиње експериментирати с негативима док не дође до *Разлистане форме* (1958.), којом ће позитиву и негативу скулптуре дати једнаку важност.

У 1960-им употребом суврмених материјала који не изискују дуготрајност обраде, скраћује радни процес. Уз дотадашњу бронцу, ради у металу, нехрђајућем челику, мједи, дуралуминију, олову, плекси стаклу, жељезу, цементу, а простор поприма активнију улогу. То се очитује у даљњим циклусима, од *Развијених површина* (1960. – 1963.), *Прорезаних развијених површина* (1962. – 1963.), *Дијагонално развијених површина* (1962. – 1963.) у којима зарезује металну плочу и савија је у разним смјеровима, преко скулптура *Форме које зраче* (1963.) којима уводи кружни облик и нехрђајући челик, па *Свјетлоносних облика* (1963. – 1968.) и *Интерференција* (1964.), све до кулминације тог процеса у *Циркулацијама у простору* (1970. – 1973.). У циклусу *Свјетлоносних облика* металну плочу реже у конвексно-конкавне кругове, а њихов високи сјај рефлектира околни простор. *Циркулације у простору* настају адирањем кружних прстенова који се гранају у разним смјеровима, уписујући у простор тродимензионални линијски цртеж.

У загребачкој Галерији суврмене умјетности (данас Музеј суврмене умјетности) одржана му је прва (1958.) и друга (1964.) самостална изложба. Слиједе самосталне изложбе у Београду, Љубљани и Бјеловару, те у Глиптотеци ЈАЗУ 1988. у Загребу. Ди-

ректним позивом организатора излаже на венецијанском Биеналу 1972. године.

Изнимном снагом визије и врхунском креацијом, Војин Бакић почетком 1960-их чини одлучан заокрет у начину обликовања монументалних споменика на подручју Југославије. Идеолошки задатак ослобађа нарације, а прочишћеном модернистичком апстрактном формом уздиже скулптуру до универзалног знака. Споменичка рјешења произлазе из његових истраживања коморне пластике. На почетку тог процеса је још фигуративан, али геометријски стилизиран *Споменик Стјепану Филиповићу* подигнут 1960. у Ваљеву. Споменик *Ивану Горану Ковачићу* за загребачки парк Рибњак, Бакић клеше у граниту (1964.). Поједностављивањем елемената портрета долази до апстрактне форме кристаличног облика настале спајањем геометријских плоха оштрих бридова.

На натјечају 1960. за *Споменик побједи револуције народа Славоније* у Каменској на брежуљку Блажуј у близини Пожеге добива изведбу (сурадња с Јосипом Сајселом). Концепт споменика је настао разрадом формалних елемената скулптуре *Разлистана форма*. Како би ријешио низ захтјевних проблема конструкције, градње и оплате споменика сурађује с бројним стручњацима. У зрачном тунелу Ваздухопловно техничког института у Жарково крај Београда модел споменика је подвргнут испитивању на отпорност у реалним атмосферским приликама. Армирано-бетонски темељи споменика изведени су 1966. године. Потом су од челичних дијелова главних носача и низа решеткастих ребара монтирана крила. Оплошје споменика је обложено трокутастим лимовима од високо полираног нехрђајућег челика. Споменик, висок 30 метара, свечано је 1968. открио Јосип Броз Тито. *Споменик побједи* умногоме је утјецао на даљњи развој службене споменичке пластике у социјалистичкој Југославији и увео је у окриље еуропске умјетности високог модернизма. Сматра се највећим апстрактним спомеником на тлу Европе.

На свим реализираним споменичким рјешењима на којима је Бакић радио од 1960-их свјетлећа и рефлектирајућа површи-

на те чисте апстрактне форме носитељи су изразите симболичко-метафизичке квалитете. Посебна је пажња усмјерена уважавању просторног, природног и повијесног контекста.

Војин Бакић аутор је централног споменика посвећеног загребачким жртвама усташког терора постављеног 1965. на улазу у спомен-подручје шуме Дотршчина. Истраживањем је дошао до савршене апстрактне, али и симболичке форме кристала. Споменик је изведен у високополираном нехрђајућем челику свјетлећих површина. У 1980-има је унутар шуме Дотршчина, у Долини гробова, постављено још шест Бакићевих кристалних облика у нехрђајућем челику као спомен-обиљежја.

Истој скупини припада и споменик Ивану Горану Ковачићу постављен 1964. у Луковдолу у близини Горанове родне куће. Споменик жртвама жељезничке несреће постављен 1978. на загребачком Мирогоју такође је изведен у нехрђајућем челику.

На поновљеном натјечају за споменик на Петровој гори Бакићево рјешење које ради са сином Зораном, архитектом, добива 1974. прву награду. Споменик је откривен 1981. након прилагодби утилитарним функцијама меморијалног центра с изложбеним простором и видиковцем (сурадник Берислав Шербетић). Споменик висок 37,5 м грађен је од бетона, а на закривљеним плохама и жељезној арматури је аплицирана оплата од нехрђајућег челика. Бакић је форму разрадио симболички је повезавши с мотивом застава које се вијоре на петровачком врху.

Спомен-обиљежје народа Хрватске жртвама у *Крагујевцу*, у меморијалном парку Шумарице, Бакић ради од 1978. до 1981. у сурадњи с Јосипом и Силваном Сајсел користећи се темом свјетлоносних облика које ниже у водоравном низу. Седам великих пуних конкавно-конвексних кругова од нехрђајућег челика симболизирају жртве које падају под мецима.

Бакића је интригирао лик Јосипа Броза Тита те га истражује у разним медијима (цртеж, рељеф, портретна пластика, споменик). Бакић на натјечају за Титов споменик у Загребу расписаном 1986. заједно са сином Зораном осваја прву награду, али реализацију заустављају политичке промјене.

Војин Бакић је примио бројне награде и признања (Награда Града Загреба 1956. и 1959., 3. награда за кипарство на Тријеналу ликовних уметности у Београду 1967., Награда 5. загребачког салона 1970., Награда Владимир Назор за животно дјело 1980. и друге). Редовити члан ЈАЗУ-а постаје 1988. године. За живота излаже на бројним изложбама у иностранству. Врсни га стручњаци уврштавају у прегледе свјетске модерне и суврмене скулптуре (Мишел Суфор, Кароле Гидион-Велкер, Херберт Рид, Удо Култерман). Јавна му се пластика налази у Загребу, Бјеловару, Београду, Аранђеловцу, Антверпену, Мајнцу, Марлу и Глону те у бројним јавним и приватним колекцијама.

Почетком Домовинског рата посве се повлачи из јавности, због српског поријекла је излаган неугодностима и застрашивању, а његова дјела девастацији и маргинализацији. У родном Бјеловару су 1990. преименовани Улица браће Бакић и Школа Милана Бакића, скинута је спомен-плоча браћи Бакић с обитељске куће у Бјеловару, скинут је натпис с обитељске гробнице на гробљу Св. Андрија у Бјеловару. Бакићев *Споменик стријељанима – позив на устанак* у Бјеловару миниран је 1991. године. Миниран је и споменик у Гудовцу, а споменик испред школе у Чазми је уклоњен. Споменик у Каменској вишекратно је у вељачи 1992. минирала Хрватска војска те је срушен из деветог покушаја. Нитко није процесуиран. Остатке челичне оплате локално је становништво односило и користило као секундарни материјал.

Почетком 2000-их обнавља се интерес за Бакићев рад у контексту пропитивања насљеђа социјалистичког модернизма, као и девастације његових бројних радова у 1990-им. *Споменик стријељанима – Позив на устанак* у Бјеловару реконструирао је Алан Влахов те је споменик 2010. постављен на Спомен-гробљу Борик у Бјеловару. Међутим, унаточ бројним иницијативама и захтјевима струке за очување споменика на Петровој гори, он убрзано пропада. Сандро Ђукић је као дио пројекта *Тишина која је срушила споменик* 2023. реализирао једнодневну умјетничку инсталацију на мјесту срушеног споменика у Каменској визуал-

но га рекреиравши „дигиталном реконструкцијом“ на 20-метарском ЛЕД екрану.

Бакићев живот и рад интригирају те је на ту тему објављено неколико књига (Тонко Мароевић, Душан Матић, Дарко Бекић). Прва свеобухватна ретроспектива приређена му је 2013. у Музеју сувремене умјетности у Загребу (потом је гостовала у Бањој Луци, Сарајеву и Мостару).

Војин Бакић снажно је утјецао на развој апстрактног израза и увођење модернизма у кипарство и споменичку пластику на тлу Југославије. Свјетска га критика убраја и међу најважније европске кипаре модернизма.

У трагичним околностима у сијечњу 1992. умире Бакићев син Зоран.

Војин Бакић сахрањен је на Мирогоју.

Улица Војина Бакића данас постоји у Загребу.

Наташа Иванчевић

ЛИТЕРАТУРА:

Bekić, D., *Vojin Bakić ili kratka povijest kiposlavije,* Zagreb 2007.

Denegri, J., Ivančević, N., Kirn, G., Maković, Z., Maroević, T. et al., u: *Svjetlonosne forme*, katalog izložbe, Zagreb 2013.

Denegri, J., Kolešnik, Lj., Prelog, M., Maković, Z. et al. u: *Vojin Bakić*, Novine Galerije Nova br. 12, Zagreb 2007.

HBL 1, 365-367.

HE 1, 556-557.

Ivančević, N., *Promjena tipologije spomeničkog rješenja Vojina Bakića – Spomenik pobjedi revolucije naroda Slavonije, Kamenska*, u: *ANALI Galerije Antuna Augustinčića*, 32–35, Klanjec 2012-2015, 405–426.

Maroević, T., *Vojin Bakić*, Zagreb 1998.

Matić, D., *Vojin Bakić – moj prijatelj*, Zagreb 2007.

Prelog, M., *Vojin Bakić*, Zagreb 1958.

Радојчић, Биографије, I, 556-557.

СЕ, т. I, књ. 1, 467.

Uzelac, Z., *Kamenska, vječni šum vjetra – svjedočenje o tome kako je godine 1992. uništen spomenik Vojina Bakića, jedno od najvažnijih djela hrvatske umjetnosti dvadesetog stoljeća*, Gordogan br. 31-32 (75-76), zima-jesen 2015., godište XIII (XXXII), 91-99.

Zidić, I., *Vojin Bakić*, katalog izložbe, Rovinj 2017.

https://snv.hr/znameniti-srbi/vojin-bakic-kipar/, https://www.telegram.hr/velike-price/nas-veliki-djed-vojin-bakic/, https://mup.gov.hr/muzej-policije-27/izlozbe/izlozba-ljepota-laznog-sjaja/izlosci/vojin-bakic/247765, pristupljeno 2. I. 2025.

Башичевић Мангелос, Димитрије-Мића

БАШИЧЕВИЋ МАНГЕЛОС, Димитрије-Мића (Шид, 14. IV. 1921. – Загреб, 18. XII. 1987.), повјесничар умјетности, ликовни критичар, кустос и умјетник, син Илије Башичевића, сликара (познатог и под умјетничким именом Илија Босиљ). У умјетничком контексту дјеловао је под псеудонимом Мангелос. Био је један од оснивача неоавангардне групе Горгона и значајан промотор наивне и апстрактне умјетности у Хрватској и бившој Југославији. Аутор је низа теоријских текстова, пјесничких збирки те неколико важних монографија о хрватској умјетности.

Димитрије Башичевић основну школу завршава у родном мјесту, док гимназијско образовање наставља у Сријемској Ми-

тровици, Сријемским Карловцима и Вуковару. По избијању Другог свјетског рата, заједно с обитељи одлази у Беч, гдје студира повијест умјетности и филозофију. Студиј завршава у Загребу 1949. године. Радио је као кустос у Модерној галерији односно у ЈАЗУ (данас ХАЗУ) те у Галерији примитивне умјетности, гдје је промовирао наивну умјетност.

Докторирао је 1957. на Филозофском факултету у Загребу темом *Сава Шумановић – живот и дјело*. Тијеком цијеле каријере интензивно је објављивао теоријске текстове и ликовне критике, а особито се залагао за афирмацију апстрактне умјетности. Организирао је прве изложбе апстрактне умјетности у Хрватској (и тадашњој Југославији), укључујући *Салон 54* у Ријеци (1954.). Од 1960. био је први водитељ Галерије примитивне умјетности у Загребу (данас Хрватски музеј наивне умјетности). Касније, од 1971., водио је Центар за филм, фотографију и телевизију у склопу Галерије суврмене умјетности (данас МСУ). Активно је судјеловао у покретању и организацији изложби унутар покрета *Нове тенденције* те у уређивању часописа *Бит* и *Спот*. Умировљен је 1982. године.

Башичевић се испрва јавља на умјетничкој сцени као ликовни критичар. Од 1952. године активно дјелује у Загребу, пишући критике о суврменим умјетничким кретањима, попут ретроспективе словенских импресиониста, дјелима Тартаглие и наступима млађих аутора попут Станчића и Ваниште. Текстом *Језик апстрактне умјетности* (1953.) дао је значајан теоријски допринос афирмацији апстракције у хрватској умјетности. Истодобно је подупирао наивну умјетност, организирао изложбе те промовирао спонтане изразе самоуких умјетника, укључујући изложбу свога оца Илије Босиља.

Паралелно с јавним дјеловањем као критичар и кустос, приватно развија умјетнички опус под псеудонимом Мангелос. Његова умјетничка дјелатност почиње још у гимназији писањем поезије и кратке прозе. Врло рано изабире језик и писмо као средства изражавања, што га издваја од традиционалних ликовних умјетника. Слово и текст постају средишња основа његова

стварања, а његова умјетност настаје у изолацији, далеко од институционалног свијета.

Почетком педесетих година настају серије радова *Paysages, Tabula rasa, Alphabet, Nostories, Negation de la peinture* і *Pythagore*. Ти радови настају на подлогама попут дасака, папира, биљежница, књига и глобуса, а карактеризира их опонашање форме школске таблице, често исписиване красописом на разним писмима: латиници, ћирилици, глагољици, грчком алфабету. Први радови *Паусагес де ла морт* настају тијеком рата, када црним мрљама у биљежницама биљежи смрти пријатеља и родбине. Тај мотив касније еволуира у *Табуле расе*, црне правокутнике који представљају радикални прекид и нови почетак.

У радовима *Табула раса* Мангелос уводи симболику школских таблица односно плоча. Исписујући абецеде и елементарне знакове, наглашава нужност почетка „од нуле“, а негација сликарства проводи се кроз замјену слике текстом и језиком. Тај процес додатно развија кроз серију *Pythagora*, у којој рационалност и математичка логика постају кључни естетски принципи.

Серија *Antipeinture* додатно потврђује његову негацију сликарске традиције. Прекрижене и пребојене репродукције познатих слика надопуњује натписима *negation de la peinture и antipeinture*, чиме наставља низ умјетничких негација. Концепт *ноарта* обликује се као особни експеримент, негација умјетности кроз рационално мишљење и језик. У *Уводу у ноарт* Мангелос сам описује процес трансформације од биљежења смрти преко филозофске сумње до борбе против умјетности као мишљења. Свјестан је парадокса властитог поступања, гдје истовремено негира и потврђује умјетност.

Мангелос је био један од чланова неформалне умјетничке групе Горгона (1959. – 1966.). Иако није излагао унутар Горгоне, његов допринос очитовао се кроз сурадњу на античасопису *Горгона*. Предложио је прескакање једног броја часописа као концептуални чин, а пројект Горгона бр. 0 реализиран је прекривањем фотографија излога црним правокутницима.

У седамдесетим годинама развија манифестни облик изражавања. Његови манифести, писани на таблама, глобусима, биљежницама и новинским страницама, износе теорије о цивилизацији, умјетности, знању и смрти умјетности. Манифести попут *Манифест о строју*, *Манифест о психичком животу Пикаса* и *Манифест Шид* одражавају његов критички поглед на развој друштва и стагнацију умјетности. Посебну пажњу придаје датирању својих радова кроз концепт „Shid Theory". Према тој теорији, сваки циклус од седам година у животу човјека означава нову особу, што користи за организацију властитих умјетничких фаза, означених као Мангелос бр. 1 до Мангелос бр. 9 и пол.

Прву самосталну изложбу *Феномен Пикасо* одржава 1972. у Новом Саду, а слиједе изложбе *Манифести* (1978.), *Shid-theory* (1978.), *Енергија* (1979.) и *Ретроспектива* (1981.) у Загребу. Коначну афирмацију доживљава ретроспективним изложбама у Београду и Загребу 1986. године. Након смрти, његови радови, захваљујући ангажману кустосице Бранке Стипанчић, излагани су у најважнијим свјетским галеријама попут МоМА-е у Њујорку, Сентре Помпидуа у Паризу или Тејт Модерн у Лондону.

Башичевићева најважнија издвојена дјела су *Paysages de la mort* (1942. – 1944., серија слика), *Paysage de la guerre* (1971. – 1977., серија слика), *Paysage of Al Capone* (1952., рад на глобусу), *Les Paysages de tabula rasa* (1953., серија биљежница), *Homage à Pythagora* (1953., серија цртежа), *Antipeinture* (1951. – 1956., серија концептуалних радова), *Negation de la peinture* (1951. – 1956., серија концептуалних радова), *Antihommage (Рачић Јосип)* (1951. – 1956., концептуални рад), *Nostories* (1960-их, циклус пјесама), *Alphabet [гл.]* (биљежница), *Alphabet – гл.* и *Аз* (биљежнице), *Antifoni* (1964., збирка пјесама), *Два антифона* (1964., збирка пјесама), *Les excercices* (1961., збирка биљежака), *Антискице* (1963., збирка биљежака), *Манифест о строју* (1970-их, манифест), *Манифест о мишљењу* (1970-их, манифест), *Манифест о психичком животу Пикаса и пханте алтамирског човјека* (1970-их, манифест), *Shid-theory* (1978., теоријски пројект), *Мангелос бр. 1–9 ½* (циклус концептуалних радова), *Ноарт* (1981., рад на школској табли).

Загребачка Галерија Нова организирала је 2019. самосталну изложбу Димитрија Башичевића Мангелоса под насловом *Манифести, тезе, пројекти и биљешке*, на којој су представљени радови настали у посљедњем десетљећу његова рада. Изложене су Мангелосове слике и из колекција Бранке Стипанчић и Горана Трбуљака, те Марија Брукете, умјетникова посинка који живи у Канади.

Музеј суврeмене умјетности организирао је 2021. изложбу *Documents of an Experiment* поводом Башичевићеве 100. годишњице рођења.

Башичевићево дјело представља изниман допринос разумијевању развоја концептуалне умјетности на простору средње и источне Европе. Његова умјетничка пракса, темељена на негацији традиционалних ликовних средстава, рационализацији језика и умјетности, те повезивању филозофског мишљења и визуалног израза, антиципирала је бројне тенденције касног модернизма и раног постмодернизма. Мангелос није тежио естетици, него разумијевању умјетности као мисаоног процеса, а његов „ноарт“ био је радикална критика и редефиниција саме сврхе умјетничког дјеловања. Релативно изолирано за живота, његово дјело је тек посмртно признато као једно од најважнијих и најаутентичнијих остварења концептуалне умјетности у другој половини 20. стољећа. Његова интелектуална независност, отвореност дијалогу између умјетности и знаности, те неуморна тежња ка проналажењу нових форми израза, чине Мангелоса кључном фигуром суврeмене умјетности, чији утјецај и даље снажно одјекује.

Леила Топић

ЛИТЕРАТУРА:

Denegri, J., Dimitrije Bašičević Mangelos – jedna osoba s dva života, u: *Gorgona*, Zagreb 2018.

Fritz, D., Paralelne stvarnosti – pluralitet likovne scene u Hrvatskoj 1960-ih godina: od Novih tendencija do grupe Gorgona, u: *Prostor u jeziku/Književnost i kultura šezdesetih,* zbornik radova 37. seminara Zagrebačke slavističke škole, ur. K. Mićanović, Zagreb 2009., 127-135.

HBL 1, 513.

Kovač, L., Across Mangelos's landscape. *Zbornik Seminara za studije moderne umetnosti Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu*, Beograd 2023., 7–25.

Quorum, br. 24 (1989), blok tekstova posvećen Dimitriju Bašičeviću Mangelosu, ur. M. Stilinović, autori J. Denegri, A. Maračić, M. Šuvaković, V. Martek, Ž. Kipke, D. Šimičić, G. Petercol, D. Bašičević Mangelos, 145-219.

Stipančić, B. (ur.), *Mangelos: manifestos, theses, projects and notes*, Vienna 2017.

Piron, F. (ur.), *Mangelos: Miroirs noirs*, Pariz 2013. (autori: I. Bašičević Antić, J. Denegri, F. Piron).

CE, т. I, књ. 1, 657.

Stipančić, B. (ur.), *Mangelos no. 1–9 ½*, Zagreb 2007. (autori: B. Stipančić, M. Stilinović, M. Šuvaković, V. Martek, D. Šimičić, Z. Bašičević te više radova D. Bašičevića Mangelosa).

Šimičić, D., O Mangelosu, tekstovi o umjetnikovu životu i djelovanju, *Katalog izložbe Gorgona,* Zagreb 1977.

https://www.portalnovosti.com/fenomen-mangelos, https://zkm.de/en/person/dimitrije-basicevic-mangelos, http://www.msu.hr/dogadanja/mangelos_richter_100/770/en.html, pristupljeno 11. V. 2025.

Беара, Владимир

БЕАРА, Владимир (Зелово код Сиња 26. VIII. 1928. – Сплит 11. VIII. 2014.), ногометаш, син Јакова (1897. – 1980.) и Марије рођ. Стојанац (1900. – 1976.). Растао је уз два старија брата – Љубомира/Љубу (1925. – 1989.), професора на загребачком Факултету стројарства и бродоградње и Светомира/Свету.

Владимир Беара био је најбољи југославенски вратар свих времена, често третиран као број један свјетског ногомета. Остварио је врхунску ногометну каријеру, проткану тријумфима и признањима, али и тешким тренуцима подцјењивања и вријеђања.

Обитељ Беара преселила се из Зелова у Сплит двадесетих година прошлог стољећа. Кад би мајка Марија, како је касније објашњавао Владимир, осјетила да се ближи тренутак порода, отишла би у дједовину, у Зелово, село на обронцима Свилаје, надомак врха Орлове стине („Мајка је, како је то био обичај, породила моја два брата и мене на селу, послије десетак дана смо се вратили у Сплит“).

Беаре су живјели у Плинарској улици, на рубу Велог Вароша, радничког кварта, у непосредној близини Хајдукова игралишта. Владимир се као петнаестогодишњак, послије капитулације Италије 8. рујна 1943. и првог привременог ослобођења Сплита прикључио партизанима („прошао сам многе битке све до оних крвавих за Свету Катарину изнад Ријеке у свибњу 1945“). По повратку у Сплит демобилизиран је и почео је похађати школу („прошао сам два разреда гимназије, али сам због тешке ситуације у обитељи морао у занат“). Изучио је за електричара и радио у струци.

Беарина ногометна каријера почела је ујесен 1946., готово случајно. Беара би по навици прескочио дрвену ограду између своје куће и игралишта Хајдука, како би гледао тренинг „бијелих“. Како се једном приликом на тренингу нису појавили вратари, ветеран Јозо Матошић добацио му је: „Ајде мали, стани ти на бранку“. Владимир је ускочио међу вратнице и рефлексно бранио ударце првотимаца. То је потакло Леа Лемешића, некадашњег играча, а тада тренера Хајдукових јуниора да га позове на тренинг. „И тако сам тренирао свако јутро у зору, прије школе, нитко није био сретнији од мене...“, свједочио је много касније Беара, који је у исто вријеме био члан фолклорног ансамбла у Готовчевој опери *Еро с онога свијета* („зато сам носио надимак Еро“).

Беара је доживио метеорски успон: сениорској је момчади прикључен 1947. године, дебитирао је за Хајдук у 10. колу југославенског првенства 1948/49. против београдског Металца (3:0) и отада је, све до одласка у Црвену звезду 1955., био незамјењиви првотимац. Сплитски „бијели“ добрим су дијелом захваљујући

његовим изванредним представама освојили три југославенска првенства (1950., 1952. и 1955.)

Слиједом тих изврсних наступа – а било их је до тог тренутка у дресу Хајдука свега 27 – Беари је стигла позивница да се прикључи репрезентацији Југославије. Премијерни је наступ имао у Бечу 8. листопада 1950. против Аустрије (2:7). Ушао је у игру у 68. минути након што је дотад незамјењиви Срђан Мркушић примио шест голова.

Фама о Беари, његовим атрактивним интервенцијама, запањујућим и неочекиваним обранама, кренула је од трећег наступа и неодлученог резултата против Енглеске (2:2) у Лондону на стадиону Хигхбуру, када су му енглески новинари додијелили бројне епитете – „Греат (Велики) Влад“, „Балетан међу вратницама“, „Вратар челичне шаке“. Беара је на тренинзима по упутама тренера Луке Калитерне хватао бејзбол лоптицу и тако стјецао сигурност.

С репрезентацијом судјеловао је на три свјетска ногометна првенства: 1950. у Бразилу (као резерва), 1954. у Швицарској и 1958. у Шведској (као актер). Освојио је и сребрну медаљу на Олимпијским играма у Хелсинкију 1952. године. Највеће признање на ногометном терену добио је 1953. када је наступио за службену репрезентацију Европе (у бити селекцију ФИФА-е) против Енглеске (4:4). Беара је бранио друго полувријеме, примио је један гол, а остала три аустријски голман Валтер Земан.

Беара је на вратима репрезентације био незамјењив све до 11. листопада 1959. и сусрета против Мађарске у Београду (2:4). Нанизао је дотад 59 наступа и у 32. години живота, што је тада била поодмакла доб чак и за вратаре, замијенио га је девет година млађи Милутин Шошкић.

Беара је био каризматичан, привлачне појаве, атлетски грађен, приступачан, скромна понашања, а његове интервенције биле су спектакуларне. Бранио је ненадмашним стилом и тако стекао изнимну популарност, поставши идол навијача Хајдука. Они су му 1954. спјевали и пјесмицу: „На вратима Еро стоји,/никога се он не боји,/Јак је, тресан, чил је и здрав,/бранку чува баш ка лав...“

Беари су суиграчи признавали квалитету, али су га често и задиркивали, измишљајући на његов рачун разне шале и анегдоте и третирајући га као „влаја“ (најчешће је то чинио бек Љубо Кокеза). Беара се жестио, тумачио да је „прави Сплићанин по свему осим по мјесту рођења“. Подбадања и вријеђања, која су понекад прелазила границу доброг укуса, али у духу специфичног сплитског менталитета, Беара је стрпљиво подносио. Кружила је, примјерице, измишљена прича да је мајци послао разгледницу из Америке: „Драга мајко, знам да не знаш читати брзо, зато ти пишем полако“. Подметало му се како је пригодом турнеје у Њемачкој примијетио на жељезничким станицама натписе „Аусганг“, па је то наводно протумачио: „Ово у Њемачкој све само аусганги, то као код нас седам Каштела...“ Исто тако на питање, како је било приликом преласка екватора, одговорио: „То је као кад прескочиш сваки зидић“.

Једном је на пријатељској утакмици против швицарског клуба Шо де Фондса (8:2) примио гол кроз ноге, па му је Фране Матошић с центра викнуо:

„Владе, крпо од лавела (судопера)“.

Знатно више га је иритирало подцјењивање његова доприноса момчади, што је еруптирало 1955. послије тријумфа Хајдука у првенству Југославије. Било је уобичајено славити Бернарда Вукаса, што је у правилу радио Фране Матошић, легендарни капетан момчади. Међутим, знатно касније Матошић је признао: „Бајдо је знао сам добити утакмицу, али Беара нам је био као пола момчади, пресудна карика за наше успјехе“.

Низ неугодности по Беару догодио се у финишу првенства 1955. године. На повратку из Италије и велике побједе Југославије у Торину (4:0), у вожњи влаком погодио га је у око угарак из локомотиве парњаче. „Нисам о томе водио рачуна, око ми је сузило...Ипак сам бранио против Спартака и отишао с екипом за Сарајево да би тамо, услијед отеклине ока морао у болницу...“

Срећом, доспио је у Очну клинику, код др. Владимира Чавке, свјетски признатог офталмолога, уједно навијача Хајдука. Подвргнут је операцији, спашено му је око, али је био присиљен

остати у болници. Хајдук је против сарајевског Жељезничара изгубио 3:2, па како су „бијели“ још једном морали у Сарајево, др. Чавка је инзистирао на наставку лијечења. Беара ће се касније жалити: „у тих тједан дана нитко из клуба ме није назвао, није их занимало моје стање, закључио сам да их није брига, то ме неописиво погодило“. Хајдук је и на Кошеву поражен (1:3), али наслов првака није био угрожен – „бијели“ су с Беаром на вратима у посљедњем колу побиједили београдски Раднички (5:1) и освојили првенство.

На свечаној вечери у хотелу „Далмација“ Беара је доживио разочарање. Наиме, предсједник клуба инг. Марко Марковина у пригодном је говору хвалио допринос сваког играча понаособ, највише Вукаса, као најбољег стријелца првенства, потом Јошка Видошевића, којег је загребачки дневник *Народни спорт* прогласио за најбољег играча првенства. Беару није споменуо нити једном ријечју.

Била је то кап која је прелила чашу („Пука’ ми је филм, полудио сам, Марковину сам пред свима питао како мене нема међу заслужнима. А он ми је одговорио: ‘Ма што си ти, што ти умишљаш, ти си обични вратар, ми имамо Вулића и Петковића...’. Умало сам бацио стол на предсједника, покупио сам се, отишао дома.“). У њему је сазрела одлука да напусти Хајдук. Неколико дана касније јавио се телефонски у загребачки Динамо, понудио се „плавима“, али се тадашњи тајник максимирског клуба Ото Хофман препао: „Беара дођи нам, али уз увјет да те Хајдук пушта. У противном, схвати, не желимо изазвати политичке проблеме.“

Беара је након тога послао брзојав на адресу Црвене звезде. Убрзо је од др. Аце Обрадовића, тада једног од најмоћнијих ногометних функционара, стигла порука: „Долази одмах у Београд и то са супругом“. У суботу, 2. српња 1955., Беара се са супругом Борицом запутио аутомобилом пријатеља Марија Катунарића на сињски аеродром, гдје се сусрео са зачуђеним Војком Андријашевићем, чланом технике Хајдука. Андријашевић је запитао откуд Беара на аеродрому и добио одговор: „Иден ћа, нећу вам се више вратит’“.

Тако се догодио највећи скандал у дотадашњој повијести југославенског ногомета. Управа Хајдука оптужила је Црвену звезду за врбовање Беаре (што је тада био непојмљив поступак), а навијачи Хајдука били су запањени. Реакције су биле бурне и понекад шокантне – неки од навијача чак су жилетима скидали Беарино име с поставе „бијелих" тетовираних на рукама: Беара, Кокеза, Брокета, Луштица... Беара је својим чином, изненадним одласком у Црвену звезду, постао „издајник".

„Људи нису знали ни по' мисе, како ми је било, што сам проживљавао. Ја нисам побјегао, ја сам из Хајдука отјеран", свједочио је касније Беара.

Пријелаз из Хајдука у Црвену звезду једна је од најконтроверзнијих епизода у повијести сплитског клуба, али су протоком времена разлози постајали јаснији. Из Хајдука и кругова блиских клубу настојало се дискредитирати Беару – тврдило се да је постављао немогуће увјете (посао по завршетку каријере, стан), што му је наводно у Београду испуњено (што није точно, јер то ни у Звезди није добио).

Црвена звезда с Беаром на вратима је у наредних пет првенстава освојила четири наслова првака и два купа, док се Хајдук мучио, чак се понекад борио за опстанак у првој лиги. Беара никад није хтио бранити за Црвену звезду на сплитском Старом плацу, чак није дуго ни долазио у Сплит посјетити родитеље.

У то доба ногометаши су могли наставити каријеру у иностранству једино уз посебну дозволу. Први је 1956. отишао Бернард Вукас у талијанску Болоњу, с 29 година. Но, Црвена звезда није Беару пуштала ни с навршене 32 године: „Добивао сам понуде из Њемачке, молио сам и кумио за дозволу. На крају сам искористио прилику у кабинету маршала Тита, тамо се пожалио. Нетко је то пренио другу Титу – тако сам добио дозволу", рећи ће о томе Беара касније.

У Њемачкој је бранио за Викторију из Келна и Алеманију из Ахена („имао сам велику пегулу, два пута лом ноге"), У међувремену је стекао диплому Високе тренерске школе у Кölну под водством гласовитог Сепа Хербергера (који је као тренер водио

СР Њемачку 1954. до титуле свјетског првака), па је почео тренирати разне клубове. Како је већ с њима имао успјеха, у љето 1969. позвао га је предсједник Хајдука Тито Киригин и понудио му да заједно са Славком Луштицом води „бијеле“. Тако се догодио Беарин повратак у Сплит и на Стари плац, с тријумфалним завршетком: Хајдук је послије 16 година чекања опет освојио титулу првака државе. Међутим, Беара је убрзо још једном морао у „егзил“ из Сплита, јер је за тренера Хајдука ангажиран Бранко Зебец, који га је у Њемачкој подмукло оптужио да шпијунира за Југославију.

Наново се „Great Vladimir“ удаљио од Хајдука. Опет је као тренер отишао радити у иноземство. Тако је у више од 20 година Беара тренирао Фрајбург, Ситардију, Ријеку, Фортуну, Осијек, Троглав, вратаре Црвене звезде, Динару, Сплит и Брегалницу. Био је селектор репрезентације Камеруна с којом је освојио Куп Африке.

Повратак Беаре у Сплит догодио се 1995. године. Те се јесени вратио и на Хајдуково игралиште (сада на Пољуду). Наиме, сјетио га се предсједник Фрањо Туђман који је као пасионирани љубитељ ногомета, посебно Динама, пожелио да се уз њега на квалификацијској утакмици између Хрватске и Италије за првенство Европе 1996. у свечаној ложи Пољуда нађу два легендарна играча Хајдука – Фране Матошић и Владимир Беара. Њих је о позиву обавијестио Анте Павловић, дугогодишњи тајник Ногометног савеза Југославије, а касније и Хрватског ногометног савеза. Беара је дан уочи утакмице 7. листопада 1995. дошао до службеног улаза у дом Хајдука, обратио се портиру, који је прегледао бунт коверата с позивницама, али није нашао његово име. „Молим Вас, погледајте добро...“, инзистирао је Беара, заједно с портиром листао је коверте, прегледали су листу узваника и открили да је његово име и презиме прецртано, а додано име Винка Цуззија, бившег играча и функционера, у деведесетима блиског властима.

„А што сам могао него покуњити се и побјећи кући“, закључчит ће Беара, осјетивши се још једном изигран, па и осрамоћен.

Ипак, пет година касније, новоизабрани предсједник Хајдука Бранко Гргић особно је позвао Беару на Пољуд. Тада је Беари приређена и свечана вечера. Он је отад долазио на утакмице, а уз примјерене почасти у спомен сали великана Хајдука уређена је и витрина Владимира Беаре.

„Велики Владимир“ проживио је у бурном животу и особне трагедије. Године 1985. преминула му је супруга Борица, рођена Јонић (имала је два брата, партизанског хероја Анту и усташког таборника Иву). Пет година касније преминуо му је син Предраг. Беара се потом вјенчао с Јадранком Цоце, која се и бринула о њему.

Владимир Беара је умро од посљедица можданог удара. Око његове сахране било је и контроверзи: по жељи његове супруге Јадранке покопан је уз велике почасти на сплитском гробљу Ловринац, иако је он у Зелову саградио гробницу на мјесном православном гробљу за себе и супругу. На вјечни су га починак испратила и три католичка свећеника.

Беара је добио низ признања: заслужни спорташ Југославије, Специјална златна плакета и Златна лопта Ногометног савеза Југославије, „Жута мајица“ *Народног спорта* као најбољи вратар Југославије (1959/60.), Почасник Куће славе сплитског спорта 2007., одликовање Реда Данице Хрватске с ликом Фрање Бучара 2008. предсједника Републике Хрватске Стјепана Месића, Награда за животно дјело града Сплита 2010. године. Култна енглеска Фејсбук страница „Mundial Style - Vintage Football”, коју прати преко пола милијуна људи и која се бави ногометном романтиком и носталгијом, уврстила је 2025. Владимира Беару у најбољу момчад Хрватске у повијести.

Спортско рекреативно друштво Срба у Хрватској је по идеји ногометног менаџера Милана Мартиновића 2022. установило „Награду Владимир Беара“ за допринос развоју спортске културе и друштвене толеранције.

Здравко Реић

ИЗВОРИ:

Fonoarhiva Kuće slave splitskog sporta.

ЛИТЕРАТУРА:

HE 2, 1.
Enciklopedija fizičke kulture, sv. 1, Zagreb 1975., 141-142.
Gizdić, J., *Čuvari Hajdukove mreže,* Split 2008.
Nogometni leksikon, Zagreb 2004., 36-37.
СЕ, т. I, књ. 1, 661.
Sportski leksikon, Zagreb 1984., 36.
Jutarnji list, 20. VIII. 2015.
Lalić, D., *Nogomet i politika, Povijest i suvremenost međuodnosa u Hrvatskoj,* Zagreb 2018.
https://srds.hr/programi-i-projekti/nagrada-vladimir-beara/;
https://hns.family/vijesti/5009/preminuo-vladimir-beara/, https://www.facebook.com/mundialstyle/. pristupljeno 25. V. 2025.

Бјелановић, Сава/Саво

БЈЕЛАНОВИЋ, Сава/Саво (Ђеврске, 15. X. 1850. – Задар, 2. III. 1897.), политичар, публицист и књижевник, син Андрије и Ане рођ. Сабљић. Његов дјед Пане Сабљић био је српски заступник на првом Далматинском сабору у Задру 1861. године. Као седмогодишњак Сава Бјелановић остаје без оца. Но, како је обитељ имућна, након завршене основне и средње школе на талијанском језику у Задру, уписује се 1874. на Правни факултет у Бечу. Тијеком студија оснива и предсједник је ђачког друштва „Јединство“ у којем се, његовом заслугом, његује српски патриотизам. Након раскола 1879. у Народној странци у Далмацији (кад су се Хрвати и Срби у њој подијелили по националној ли-

нији), један је од оснивача и први предсједник Српске народне странке на Приморју те покреће и уређује *Српски лист* (1880. – 1888.), а након његове забране *Српски глас* (1888. – 1897.), који је учинио гласилом Српске странке. Пријеломни су били избори за Царевинско вијеће 1879. године, на којима српски бирачи у Обровцу и Кистањама, умјесто Миховилу Клаићу као до тада, подршку дају аутономашком кандидату. Сукобу придоносе и различити ставови о аустроугарској окупацији и припадности Босне и Херцеговине.

Бјелановић предводи либералније крило Српске странке, насупрот конзервативном крилу које предводи епископ Никодим Милаш. Јавно се сукобљава са српским и хрватским клерикалцима.

Од 1883. до смрти је заступник у Далматинском сабору – од првог избора до 1889. као заступник за изборни котар Бенковац, Обровац и Кистање у курији вањских опћина, а од 1889. до 1895. за изборни котар Дрниш, Книн и Врлику у курији трговачко-обртничких комора. У мандату од 1895. до 1897. заступа исти изборни котар у курији вањских опћина. Пред смрт (1897.) изабран је за српског заступника у Царевинском вијећу у изборном котару Шибеник, Скрадин, Книн и Дрниш.

Бјелановићева рана смрт значила је велики ударац за далматинску српску заједницу.

Бјелановићево идејно сазријевање сложено је и изазива контроверзе. У своме политичком развитку прошао је кроз двије фазе. У првој заговара српски национализам, сурађује с аутономашима, напосе за вријеме избора. Противи се хрватскому државном праву и сједињењу Далмације с осталом Хрватском. Од 1886. поступно се приближава хрватским политичарима у Далмацији, што ће довести до тзв. задарског компромиса између хрватских и српских политичара (1888.) о заједничком иступу заступника хрватских и српских странака у Далматинском сабору и Царевинском вијећу. Дакле, промичући политику отворене сурадње с хрватским странкама радио је и на идеји изградње заједничког јужнославенског идентитета.

У цјелини узевши, припадају му велике заслуге за буђење српске националне свијести и ширење српске националне мисли у Далмацији.

Бјелановић подупире развој народне просвјете па је захваљујући њему сграђено неколико основних школа у селима Книнске крајине, Буковице и Равних котара, међу њима и школа у његову родном селу, Ђеврскама, која је носила његово име.

Објавио је књигу полемика с Миховилом Павлиновићем (*Дон Михо на браницу*), претходно објављених у *Српском листу*. У расправи у Далматинском сабору 1892. о имену језика на којем се тискају уџбеници (а која је еволуирала у дискусију о кључним идентитетским темама) Бјелановић је судјеловао три пута: први пут брани спомињање српског језика у имену језика (по саборској одлуци језик се називао „хрватски или српски" – то су критизирали заступници предвођени Јурјем Бианкинијем који је тврдио да „једино хрватски народ има право да постоји у овој земљи"), у другом говору износи разлоге и доказе својим тезама (о присутности Срба на разне начине у Хрватској од 10. стољећа надаље), у трећем хрватској већини препоручује умјереност и правичност, истичући како „увијек стоји на нашем високо либералном становишту".

У путопису *Кроз славенске земље* описао је, без великих претензија, путовање од Беча до Прага, па до Будимпеште, Београда, Шумадије и Врањске Бање. На том путовању разговара с повјесничаром, књижевником и бившим српским премијером Јованом Ристићем (1831. – 1899.). Београд (који досљедно назива „Биоград") назива „кућом својом", али га описује неутралистички. Напосљетку се враћа „својој Далмацији".

Сматрао је да су Срби нација у којој постоје три вјере, не само православна (него и католичка и ислам). Промичући ту тврдњу сковао је и слоган *Брат је мио ма које вјере био*.

Још као ђак судјелује у покрету Уједињене омладине српске и у литерарној дружини „Првенац" у Задру. Већ 1871. јавља се првим новинарским чланком у новосадској *Застави* Светозара Милетића и у тршћанском листу *Cittadino*. И послије сурађује у

Застави као „Дописник из Буковице“. Као уредник, уводничар и сурадник пише у свим годиштима *Српскога листа* и *Српскога гласа* под псеудонимом „Србин католик“ или пак иницијалима, односно пуним именом. Осим политичких чланака, пише путописе, фељтоне, књижевне рецензије и краће осврте у *Српском листу* (1881. – 1884., 1886. – 1887.) и *Српском гласу* (1890. – 1896.).

Сахрањен је у Ђеврскама, на гробљу покрај православне Цркве св. пророка Илије.

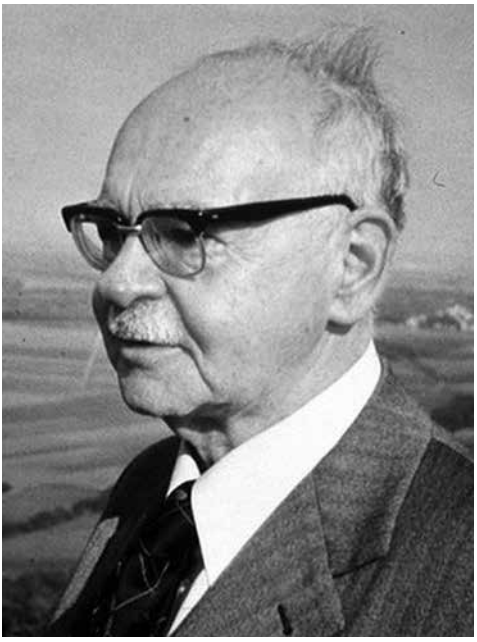
Иво Голдстеин

ДЈЕЛА:

Don Miho na braniku, Zadar 1882.
Kroz slavenske zemlje, Zadar 1897.
O hrvatskom državnom pravu, govor zastupnika Save Bjelanovića u Dalmatinskom saboru, 2. izd., Zadar 1893.

ЛИТЕРАТУРА:

HBL 2, 2-3.
HE 2, 156.
Macan, T., *Miho Klaić,* Zagreb 1980.
Milutinović, K., *Dalmacija i Vojvodina 1790–1914,* Novi Sad 1973.
Milutinović, K., *Srpsko-hrvatsko pitanje u Dalmaciji, Dubrovniku i Boki 1888.,* Istorijski glasnik, 1981, 1/2, 7–31.
Perić, I., *Dalmatinski sabor 1861–1912 (1918) godine,* Zadar 1978.
Petrović, R., *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću,* Sarajevo 1968.
Радојчић, Биографије, I, 350-352.
СБР 1, 563.
CE, т. I, књ. 2, 199.
Stančić, N., *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji, Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869.,* Zagreb 1980.
Znameniti Srbi XIX veka, god. II, 84-86.

Блануша, Данило

БЛАНУША, Данило (Осијек, 7. XII. 1903. – Крапинске Топлице, 8. VIII. 1987.), математичар, физичар и електроинжењер. Син Исидора, капетана у аустроугарској војсци и Марије, удове Штефиновић, рођене Мучина, кућанице. По мајци је имао старијег брата Јосипа Штефиновића који је био доктор права. Као дијете официра Данило Блануша се школовао у мјестима службе свог оца. Од 1907. живио је у Бечу, гдје је од 1909. до 1912. похађао прва три разреда основне школе, док је четврти разред завршио у Загребу. У Загребу је похађао и реалну гимназију до шестог разреда. Наставио је школовање у Осијеку, гдје је 1921. матурирао. Студиј електротехнике започео је исте године на Техничкој високој

школи у Загребу, а сљедеће године наставио на Техничкој високој школи у Бечу. У Бечу је 1934. године дипломирао. За вријеме боравка у Бечу завршио је 1924./1925. абитуријентски течај на Трговачкој академији кроз који је постао вјешт у њемачкој и хрватској стенографији. Разлог дугог студирања било је Бланушино живо занимање за знанствена подручја изван струке; поред редовитих колегија слушао је и бројне изборне предмете из математике, а паралелно је био уписан неколико семестара на Филозофском факултету гдје је слушао низ колегија из математике и теоријске физике те био активан судионик Семинара за теоријску физику (Seminar für sehr Fortgeschrittene) професора Ханса Тиринга.

Након дипломирања Блануша се запослио у загребачкој Електричној централи као погонски електроинжењер. Оженио се 1938. Софијом, удовом Амброжић, рођеном Милеуснић која је у брак довела своју кћерку Аделу (1926.). Заједнички су имали кћер Мају (1940.)

Због слабог вида био је неспособан за војску. Могуће да је био проглашен за „неопходно потребног стручњака“, па је ратне године провео радећи. Године 1942. предао је Техничком факултету у Загребу свој рад *Једна врст интегралних теорема Беселових функција* као докторску дисертацију из математичких знаности. Обранио ју је 1943. године, а исте године је и хабилитирао.

Од 1944. године до краја рата био је изванредни професор математике на Техничком факултету у Загребу. Како су након завршетка рата на Свеучилишту у Загребу била поништена сва именовања и академски наслови из ратног раздобља, Блануша је најприје био без сталног запослења, али је остао хонорарни доцент. Тек је 1947. именован за изванредног, а 1949. за редовитог професора. Био је декан Техничког факултета 1955./1956. године, а настанком Електротеничког факултета (ЕТФ, данас Факултет електротехнике и рачунарства – ФЕР) и његов први декан (1957./1958.). На том је факултету радио као редовити професор све до умировљења 1975. године.

Данило Блануша је био врло активан члан стручних друштава математичара и физичара. У раздобљу 1952. – 1954. био је предсједник Друштва математичара и физичара Хрватске, а у раздобљу 1965. – 1970. предсједник Савеза друштава математичара, физичара и астронома Југославије. Био је члан редакције *Гласника математичко-физичког и астрономског* од оснутка 1946. до трансформације часописа у *Гласник математички* 1966. године. На након тога био је члан редакције тог часописа све до смрти.

Данило Блануша је објавио преко 90 радова из математике и физике, те неколико радова из електротехнике и геодезије. Рефератима и приопћењима судјеловао је на бројним домаћим и међународним знанственим скуповима, а одржао је и више позваних предавања у иноземним математичким центрима. Његов знанствени интерес био је врло широк. Најзначајније резултате остварио је у теорији релативности, у диференцијалној геометрији, посебно у глатком изометричком смјештавању хиперболичких простора у еуклидске просторе, у теорији специјалних функција те у теорији графова.

Особито је вриједан његов рад у релативистичкој термодинамици у којем је дао корекцију Планкових формула за количину топлине и за апсолутну температуру. То откриће презентирано је на колоквију Друштва математичара, физичара и астронома Хрватске у просинцу 1947. године, о чему постоји и сажетак на француском језику тискан у *Гласнику математичко-физичком и астрономском*. Планкове релације биле су објављене 1908. године, а Бланушина корекција пуна четири десетљећа касније – у међувремену нитко није посумњао у Планкове формуле. Тек 1967. у литератури се те формуле појављују у исправном облику, али се корекције приписују Хајнриху Оту који је до истих резултата као Блануша дошао 1960. године, што значи пуних 13 година након Блануше. Премда постоји материјалан доказ (наиме, споменута публикација објављена у *Гласнику* 1947. године) да је Бланушин приоритет у овоме неоспоран, све до данас није у интернационалној знанственој заједници у потпуности коригирана погрешна атрибуција Бланушиних открића Оту.

У теорији графова, у оквиру проблема три, односно четири боје, конструирао је (1946.) други дотад познати нетривијални тривалентни граф необојив с три боје. Из сваког врха тог графа наиме излазе по три гране, а немогуће их је обојити с три боје тако да из сваког врха излазе све три боје. Тај граф познат је у свијету као *Бланушин граф* или *Blanuša's snark*. Данас је тај граф службени визуални знак Хрватског математичког друштва (ХМД), а 2000. објављен је и на поштанској марки.

На Техничком и Електротехничком факултету предавао је низ предмета. Уз скрипта *Лапласова трансформација* прихватио се и писања опсежног дјела *Виша математика* које је нажалост остало недовршено. У издању Техничке књиге објављена су четири свеска тог пројекта. Написао је и вриједно популарнознанствено дјело *Теорија релативности.*

Данило Блануша је био и ванјски сурадник Института Руђер Бошковић па је у оквиру послиједипломског студија који су заједнички организирали Институт Руђер Бошковић и Електротехнички факултет предавао низ напредних математичких колегија. На послиједипломском студију Природословно-математичког факултета предавао је 1962./1963. предмет „Вишедимензионална диференцијална геометрија и проблеми смјештавања“.

Академик Блануша је био свестрано образован, говорио је њемачки, француски и енглески, а служио се талијанским и руским језиком. Имао је и глазбену наобразбу – свирао је гласовир. Био је одличан и духовит предавач и његова су предавања бројним генерацијама студената остала трајан извор надахнућа. Бланушин знанствени и наставни рад оставили су неизбрисив траг у нашој математичкој заједници. Од 1958. је био редовити члан ЈАЗУ-а, а био је и дописни члан САНУ-а и Аустријске академије знаности. За своје знанствене доприносе као и за наставни рад добио је више награда и признања: Награду Руђер Бошковић 1960., Орден рада са црвеном заставом 1965., Награду Града Загреба 1967., Награду за животно дјело 1974. и Орден заслуга за народ 1975. године.

Својим знанственим радом сврстава се Бланућа међу најзначајније хрватске математичаре 20. стољећа. Наш истакнути математичар Владимир Девидé, испрва Бланушин студент, а касније дугогодишњи сурадник најбоље је то сажео сљедећим ријечима: „Своју књигу *Математичка читанка* посветио сам Данилу Блануши свјестан да му тиме нисам вратио ништа за све оно што сам осјећао да му дугујем“.

Дамир Бакић

ДЈЕЛА:

Über die Einbettung hyperbolischer Räume in euklidische Räume, Monatsh. Math. 59 (1955.), 217-229.
Sur les paradoxes de la notion d'energie, Glasnik Mat-Fiz. i Astr. Ser II 2 (1947.), 249-250.
Problem četiriju boja, Glasnik Mat-Fiz. i Astr. Ser I 2 (1946.), 31-42.
Imbeddings of some 3-dimensional Euclidian spatial forms in spaces of constant curvature, Rad JAZU 331 (1965.), 237-262.

ЛИТЕРАТУРА:

Danilo Blanuša – na raskrižju matematike, fizike i elektrotehnike, prir. I. Ivanšić, Zagreb 2005.
Danilo Blanuša (1903.-1987.), član HAZU, Znanstveni skup u povodu 100. obljetnice rođenja, Zagreb 2003.
HBL 2, 12-13.
HE 2, 169.
CE, т. I, књ. 2, 222.

Бороје вић/ Бороевић, Светозар

БОРОЈЕВИЋ/БОРОЕВИЋ, Светозар (Меченчани или Уметић, Хрватска Костајница – Петриња, 13. XII. 1856. – Целовац/Клагенфурт, 23. V. 1920.), аустроугарски фелдмаршал и војсковођа, син Адама и Стане рођ. Коварбашић. Основну школу похађа у Зрину гдје је Адам Бороје вић, као војнокрајишки поручник, био заповједник. Откако је 1865. примљен у нижу војну реалку (Militär-Unterrealschule) у Сријемској Каменици више се не враћа у родитељску кућу и тако је заправо одабрао војни позив који му је као дјетету с подручја Војне крајине готово па био суђен. Вишу војну реалку у Кисегу (*Kőszeg*) завршава 1872. и ступа у војску као кадет у Печуху. До 1874. похађа пјешачку кадет-

ску школу у Либенау код Граза. Како се већ тада истицао, 1875. је изванредно промакнут у чин поручника. У саставу 52. угарске пуковније 1878. судјелује у заузимању БиХ, за што добива Криж за војне заслуге – било је то Боројевићево прво одликовање и почетак бриљантне војничке каријере.

Након ратовања у Босни написао је „илустрирани водич" *Кроз Босну*, врло читљив и информативан текст, а заправо монографску студију о најважнијим значајкама социјалног, економског и културног стања у БиХ, с посебним интересом за војне потребе и процјене. Био је то први текст таква карактера о БиХ.

Боројевић је у натпоручника унапријеђен 1880. године. Ратну школу у Бечу завршава 1884. након чега служи у Сарајеву, па у Бечком Новом Мјесту, Плзењу, Мостару, Кошицама и Прагу. Генерал-мајор постаје 1904. године, а од наредне године заповједник је 14. пјешачке бригаде у Петроварадину. Исте године стјече барунат, па постаје „фон" односно „фон Бојна" – име Бојне (на Банији, на граници с БиХ) је узео јер му је одатле била мајка Стана (Бојна је разграничењем 1699. Османског Царства и Хабсбуршке Монархије подијељена – дио села који је остао под Османлијама назван је Босанска Бојна, а онај други постаје данашња Бојна. Босански дио се данас назива Збориште и налази се у општини Велика Кладуша). Боројевић је 1907. постављен за заповједника Загребачког хрватско-славонског VII. домобранског окружног заповједништва, а сљедеће године промакнут је у чин подмаршала. Од 1912. заповједник је 6. војног збора у Кошицама, а с тог положаја је унапријеђен у чин генерала пјешаштва.

Са 6. војним збором креће у Први свјетски рат, на Источни фронт – у Галицију, гдје у рујну 1914. преузима заповједништво над 3. армијом која је у претходним биткама претрпјела тешке губитке и била у повлачењу. Успијева стабилизирати фронт, одбија Русе код Лиманове те у листопаду одбија и прву руску опсаду тврђаве Пшемисл. У прољеће 1915. код пријевоја Дукла (на граници Пољске и Словачке) одржава положаје и тако спречава продор руске војске у Словачку.

Пошто је Италија у свибњу 1915. ушла у рат на страни сила Антанте Боројевић је постављен за команданта 5. армије. Иако је генерал Франц Конрад фон Хецендорф предлагао дјеломично повлачење на линију повољнију за обрану, Боројевић инзистира на држању линије. Најмотивиранije регименте његове војске састојале су се од Словенаца, Хрвата и Срба из Хрватске и БиХ, који су знали да на Сочи пред талијанским империјализмом бране своју земљу.

Став да се не треба повлачити и успјешна обрана донијели су Боројевићу велику популарност у Словенији и Хрватској, а прихватио га је и цар и краљ Фрањо Јосип који му је предао заповједништво над фронтом на Сочи. Под Боројевићевим заповједништвом аустроугарска војска је одбила 11 напада бројчано јачих Талијана, због чега су га у Монархији поздрављали као „Витеза/Лава од Соче", док су га властити војници обожавали и прозвали „Наш Свето" (војници који га нису волјели звали су га „хрватски главоња").

Свеучилиште у Загребу додијелило је 1916. Светозару Бороевићу почасни докторат, „ради побједа над непријатељем и напосе ради заштите очинске груде, права и културног напретка Хрвата", те му га је свеучилишно изасланство предвођено ректором Франом Барцем и кипаром Робертом Франгеш-Михановићем додијелило на фронту на Сочи.

У међувремену га је, од 1915. године, низ хрватских и словенских градова и општина прогласило почасним грађанином (Карловац, Синь, Пожега, Славонски Брод, Вараждин, Загреб, Пазин, Јањина, Бакар, Копривница, Костајница, Петриња, Љубљана и други). Рељеф с Боројевићевим портретом, рад Роберта Франгеш-Михановића, постављен је 1917. на зграду Ректората Загребачкога свеучилишта. Који мјесец касније на његовој очинској кући у Меченчанима Дружба „Браћа Хрватског Змаја" поставила му је спомен-плочу. Издане су и медаље и значке с његовим ликом.

У свибњу 1916. добио је чин генерал пуковника. Својом обрамбеном стратегијом сврстао се у ред најзначајнијих војско-

вођа Првог свјетскога рата. Ради војничких заслуга у вељачи 1918. промакнут је у чин војсковође/фелдмаршала. Био је једини аустроугарски фелдмаршал који није завршио Терезијанску војну академију, највишу и најпрестижнију војну образовну установу, која је тад била предувјет за напредовање до највиших војних чинова и служби. Носилац је 20-ак највиших аустроугарских и њемачких одликовања. У посљедње двије године рата заповједник је групе армија – 1. и 2. армије (K.у.к. Хересгрупенкомандо ФМ. фон Бороевић). На фронту је остао до студенога 1918. године, а на крају је присиљен на повлачење због каотичног стања у војсци и у Монархији која се дотад распала.

Успркос свему томе, Боројевић је остао вјеран цару те му је након повлачења у Корушку понудио своје услуге у гушењу устанка у Бечу, што је цар одбио. С дужности је одступио у просинцу. Након што су аустријске власти сазнале да је поднио молбу да добије држављанство Краљевства СХС, остао је и без аустријске војне мировине. Једини извор прихода остала му је накнада коју су добивали носитељи одличја Војничког реда Марије Терезије, тако да је посљедње године живота провео живећи врло скромно (неки тврде да је „умро у биједи“).

Тих га је мјесеци задесила и обитељска трагедија. Оженио се 1899. с Леонтином рођ. фон Роснер (1877. – 1963.), кћери аустријскога часника. У браку им се 1901. родио син Фриц. Фриц Боројевић је полазио 3. годину Више војне реалке у Марибору када је једне рујанске ноћи 1918. несретним случајем пао с оштећенога моста у набујалу Драву и утопио се.

Иако је био ситне тјелесне грађе, Боројевић је имао репутацију великог војника и вође. У доношењу планова био је одлучан и тврдоглав. Као ауторитативна особност, строг према војницима, предан послу, често је описиван и као врло оштар и тежак човјек.

Био је ташт. Таштина га је скоро стајала и племићког наслова. Након што је добио заповједнички криж Реда Марије Терезије могао је добити вишу племићку титулу баруна, но он је захтијевао још вишу – грофовску. Цар је тај захтјев одбио, а Боројевић је задржао стари положај у племићкој хијерархији.

Боројевић је знао више језика, а у „његову матичном листу наведено је да зна: њемачки у ријечи и писму течно и коректно с добрим стилом, мађарски довољно за службену употребу, хрватски у ријечи и писму потпуно, француски говори течно, руски чита и преводи."

Светозар Боројевић од Бојне био је један од најбољих стратега свога времена. Иако поборник офензивног ратовања, сплетом околности истакнуо се у обрамбеним биткама у којима се најчешће уопће није повлачио или је то дозвољавао у најмањој могућој мјери. Упорност у обрани сваког метра фронта многи му замјерају као непотребно жртвовање људских живота. Но, неке његове квалитете нису биле спорне, о чему свједочи и чин фелдмаршала који се иначе додјељивао искључиво аустријском племству – „Боројевић није био неки стратегијски геније, био је суров, енергичан и издржљив, мајстор у дефанзивном рату", констатирао је много касније Јосип Хорват.

Још од почетка ратовања на талијанском ратишту 1915. Боројевић се нашао на мети талијанске пропаганде и Југославенског одбора, чије је сједиште тада било у Риму. Талијани су га оптуживали за наводне бруталности у рату, док је пројугославенским политичарима сметала његова оданост цару и краљу, која му је донијела надимак „Жуто-црни генерал". У отвореном писму Анте Трумбић га је питао зашто служи Њемцима и води младе Југославене у смрт, умјесто да им помогне у борби за ослобођење. Премда су се међу аустроугарским војницима из јужнославенских земаља на талијанском фронту дистрибуирали промицбени леци у којима се Боројевића приказивало као издајника, то није угрозило његову популарност.

Након рата нашао се у тешкој ситуацији. Демобилизиран је из тада већ непостојеће аустроугарске војске, а одбијен му је захтјев за држављанством новоствореног Краљевства СХС. Чак му је и повратак у Краљевство СХС био забрањен. Неки од градова су му опозвали титулу почасног грађанина. Аутори лексикона *Знаменити и заслужни Хрвати* 1925. су неутралистички констатирали како га „једни сматрају непријатељем наше државе,

други мисле, да је у души био добар Југославен. Што је истина, о томе ће одлучити повијест". Мирослав Крлежа није био склон Боројевићу; сматрао га је, као и друге личности сличног профила, инкарнацијом „граничарске царске славе", односно служничког, колонијалног менталитета и издаје народних интереса.

Тада је Боројевић написао текст *О рату против Италије*. Ријеч је о концизном, али и врло информативном чланку у којем је сажео искуство са сочанског фронта у широким, стратегијски интонираним формулацијама, успоређујући расположиве војне потенцијале с обје стране, циљеве, начин вођења и учинке појединих операција, као и шири политичко-дипломатски контекст.

Светозар Боројевић је умро у клагенфуртској болници од посљедица срчаног или можданог удара. Покопан је без војних почасти на градскоме гробљу. Његови посмртни остаци пренесени су који мјесец касније у Беч и покопани у аркадама на Бечком средишњем гробљу. Гроб је платио бивши цар и краљ Карло I. Свечаноме пријеносу лијеса назочило је и неколико тисућа Боројевићевих бивших војника и старих војних другова. Говор на гробу одржао је потпуковник Стјепан Дуић.

Иако о Боројевићу постоје различита мишљења, сигурно је да би многе ствари изгледале другачије да он није 1915/6. зауставио Талијане на Сочи. Наиме, границе Краљевине СХС изгледале би другачије. Точке које су досегнуле војске на крају рата често су постајале међународне признате границе или су, у најмању руку, биле залог за поратне територијалне трговине на међународним конференцијама. Боројевићева је војска значајно придонијела да готово читава Словенија буде у новој југославенској држави, али и да у послијератном мировном расплету Италија добије мање јадранске обале и непосредне унутрашњости неголи је добила (јер да није било Боројевића талијанска би војска можда и за вријеме рата прешла на хрватску обалу Јадрана).

Светозар Боројевић рођен је као православац, у селу које је било православно, од родитеља Срба. Поткрај живота, за вријеме Првог свјетскога рата, кад се прославио, Боројевић је почео

јавно иступати те је у више наврата говорио о својој домовини и о људима у њој па је и себе наводио као „Хрвата“, „родила ме мајка хрватска“, итд. Из контекста тих изјава није посве јасно је ли се он тада сматрао Хрватом само у ширем, грађанском смислу или по националном одређењу. Но, будући да је кад се женио прешао на католичанство, могуће је да се стога и национално декларирао као Хрват.

Временом је Бороје вић готово па био заборављен. Сјетио га се Гојко Николиш кад је пренио анегдоту коју му је 1980. испричао његов тада 83-годишњи сусељанин Миле Павлов Рудан, звани Цар, о сусрету с Бороје вићем на Сочи – кад су Цареви компањони видјели да Бороје вић прилази њихову рову „куд који побјегоше у латрине. Присрало им се од страве, да ли због канонаде или поради строгоће фелдмаршалове, тек ја остадох сам самцат пред Бороје вићем“. Кад је фелдмаршалу потврдио да је он Миле из Сјеничака, овај му је дао цигарете с коментаром – „боље је пушити него срати“.

Почетком 21. стољећа обнавља се интерес за Бороје вића – 2006. у Загребу је, поводом 150. обљетнице његова рођења, одржан међународни знанствени скуп (зборник радова објављен је 2011.). По њему су назване улице у Бјеловару и Земуну. У Загребу је 2014. био у употреби пригодни поштански жиг *Фелдмаршал Светозар Бороје вић вон Бојна*, а израђена је и издана пригодна коверта. У Словенији је 2016. пуштена поштанска марка Бороје вићу у част те му подигнут споменик у подножју Свете Горе код Нове Горице, чиме је обиљежена 100. обљетница Првога свјетског рата и 160. обљетница његова рођења.

Иво Голдстеин

ДЈЕЛА:

Durch Bosnien, illustrierter Führer auf der k. k. Bosna-Bahn und der bosnisch-hercegovinischen Staatsbahn Doboj-Siminhan, Sarajevo 1887.
Kroz Bosnu: ilustrirani vodič C.-k. bosanske željeznice i Bosanskohercegovačke državne željeznice Doboj-Simin Han, Zagreb – Sarajevo, 2018. (hrv. prijevod)
O ratu protiv Italije, Ljubljana 1923.

IZVOR:

Matični list Svetozara Boroevića/Qualifikationslisten, Österreichisches Staatarchiv, Kriegsarchiv, FA NFA HHK AK/AGKdo 5. Armee

LITERATURA:

Bauer, E., *Der Löwe vom Isonzo. Feldmarschall Svetozar Boroević de Bojna*, Graz-Wien-Köln 1985.
Cvijović Javorina, I., *Kobarid/Caporetto vs. Vittorio Veneto: konfliktne kulture sjećanja u zagrebačkom dnevniku Obzor,* Radovi ZHP 49, Zagreb 2017, 203-226.
Feldmaršal Svetozar barun Borojević od Bojne (1856. – 1920.), zbornik radova, ur. M. Manin, Zagreb 2011.
Golec, I., *Petrinjski biografski leksikon,* Petrinja 1999.
HBL 2, 168-169.
HE 2, 243.
Horvat, J., *Prvi svjetski rat. Panorama zbivanja 1914 – 1918,* Zagreb 1967.
Krležijana, sv. 1, 75.
Mirnik, I., *Dvostruki počasni doktorat Zagrebačkoga sveučilišta nadvojvodi Eugenu Habsburško-Lotarinškom i generalu Svetozaru Boroeviću,* Zagreb 2012.
Nikoliš, G., *Korijen, stablo, pavetina – memoari,* Zagreb 1980.
Pojić, M., *Vojskovođa Svetozar Boroević 1856-1920,* Zagreb 2006.
Roksandić, D., *Svetozar Borojević od Bojne (1856-1920) Lav ili Lisica sa Soče?,* Zagreb 2007.
СБР 1, 720-721.
СЕ, т. I, књ. 2, 384-385.
Večernji list, 23. V. 2020.
Vojna enciklopedija, Beograd, 1970.
Znameniti i zaslužni Hrvati, 34.
https://www.portalnovosti.com/bojna-kroz-povijest; https://pescanik.net/spomenik-gubitniku/, pristupljeno 9. IV. 2024.

Броз, Јованка

БРОЗ, Јованка рођ. Будисављевић (Пећане, општина Кореница, 7. XII. 1924. – Београд, 20. X. 2013.), партизанка и супруга Јосипа Броза Тита, друго дијете у браку Михаила-Миће и Милице р. Свилар. Михаило Будисављевић био је повратник из САД-а, познавао је амерички раднички покрет. У кући се читало гласило Самосталне демократске странке (СДС) „Сељачко коло“.

Јованка Будисављевић је 1941. примљена у СКОЈ, постаје партизански курир и води партијске илегалце који из Загреба и других градова стижу у Лику. У коловозу 1942. изабрана је међу 80 омладинки у Прву женску омладинску партизанску чету, а потом постаје борац у Другој бригади Шесте личке дивизије,

двапут је била рањена. Исте је године примљена у КПЈ. Убрзо је постала најмлађа жена с официрским чином (већ је 1944. постала поручница), касније је унапријеђена у чин мајора. Преузимала је потом разне одговорне дужности да би поткрај рата на Сријемском фронту била у Илоку управитељица прихватилишта за транспорт рањеника. Неко је вријеме радила у Кадровском одјељењу Генералштаба и Штабу Прве армије у Нишу. Носилац је Партизанске споменице 1941. године, а два је пута одликована орденом за храброст.

У првим послијератним годинама завршила је течај стенодактилографије те гимназију (један разред је положила у Загребу). У рату је изгубила родитеље и оба брата – Петра и Максима – један је погинуо у партизанима, други након рата у борбама с остацима непријатељских група. Стога је сама подизала сестре Наду и Зору, које је након ослобођења успјела пронаћи у домовима за ратну сирочад.

Поткрај 1945. распоређена је у Кабинет маршала Југославије, у радну резиденцију Јосипа Броза Тита, као хигијеничарка задужена за контролу хране, чистоће и здравља особља. На тај је начин ушла у најужи круг око Тита, јер су они – а кључне особе које су је довеле на то мјесто – по некима Александар Ранковић, по другима Иван Стево Крајачић – знали да је „посве предана Партији и њезину врховном шефу“. Касније је, уз планирање и надзор домаћинства, Јованки Будисављевић као секретарици, било повјерено и организирање Титова предратнога и ратнога архива и других партијских докумената. У таквој се ситуацији између Јованке и Тита 1946. или почетком 1947. родила љубав. Јованка је касније тврдила да јој је Тито тада рекао како „осјећа да би с њом могао осигурати спокојан и сретан живот“, али да је „дуго трајало док није пристала“, јер јој је сметала разлика у годинама. Осим тога, како је била из „патријархалне средине, било јој је непојмљиво, заправо сметало ју је да се удаје за човјека који има тако несређене обитељске односе“. Напосљетку, „свиђала се момцима и имала је доста удварача“. Јованка тврди како се „није лако предала. Потрајало је то. Но, близина и вријеме, а свакако и моја опчињеност личношћу, учинили су своје“.

Послије, кад су се „зближили и завољели... разлика у годинама више се није осјећала, јер је Тито био пун енергије“. С Јованком је Тито био временски најдуже, а осјећајно можда најдубље. Њихов се однос доста дуго крио, барем од ширег круга Титових сурадника, а поготово од јавности. Тек послије је Јованка „изишла на јаву из улоге потајне љубавнице“, а вјенчање је уприличено у травњу 1952. у дворцу Дунавка код Илока. Кумови су били генерал Иван Гошњак (с Јованкине стране) и Александар Ранковић (с Титове стране): сукладно тадашњој, никад јавно изрицаној политичкој коректности, кум Српкињи био је Хрват, а кум Хрвату Србин. Јованка Броз као Титова супруга први се пут у јавности појавила у рујну исте године за посјета британског министра вањских послова Ентонија Идна Југославији. Уз Тита, добродржећег шездесетогодишњака, појавила се 28-годишња супруга очаравајућег смијешка.

Кад је стигла у Титову околину, Јованка Броз знала је „више о калибрима пушака неголи о високој моди“: и сама је признала да је након вјенчања „имала трему како ће се снаћи међу тим краљевима и царевима. А послије – ништа. Кад сам видјела како то све изгледа, када сам их мало упознала, видјела сам да су они обични људи и да се нимало не разликују од нас и мени је то послије било сасвим нормално.“ Но важније је било да је у кућу уводила ред, иако ни сама у томе није имала превише искуства.

Како би функционирала као супруга предсједника Републике, Јованка Броз се тих година у разним аспектима додатно образовала, од политичких тема до протоколарних вјештина, па се умногоме промијенила: боравила је неко вријеме у Опатији и Риму, учила руски, француски и енглески. Учила је и од супруга најближих Титових сурадника. Тако је поред политичке и културолошке едукације, стекла „три хобија: архитектуру, аранжирање и кулинарство“. И о свему томе имала је мишљење. Милован Ђилас је уочио је и да су с Јованкиним доласком у Титову близину око њега завладале уредност и савјесност. Тврдио је да је она око себе почела окупљати умјетнике и новинаре, сугерирајући им филмске теме о Титу, себи и својој ратној јединици.

Јованка је тих година постала Титу најближа особа (са синовима није остварио тако близак однос). Знао јој се повјеравати, причати о својим животним епизодама (понајприје ратним) и прије неголи је то тако отворено објављено у мемоарским записима или било снимљено (например, на питање заинтересираних „Је ли Тито знао што се догађа на Голом отоку?“ – одговорила је: „Па, како да није знао. Па знали су сви у руководству.”). Када су након Титове смрти кренуле у Југославији приче о томе да је његова службена биографија лажирана (а у међународној јавности те су приче колале још за Титова живота), Јованка је резолутно истицала како „ако нетко зна тко је био Тито – ја знам... уопће не сумњам да је Тито оно што каже његова биографија”, Или, могла је боље од било којег од његових пријатеља и сурадника свједочити како је за живота Тито био окружен полтронима, а да „полтрон није био Коча Поповић и још понеко”. У првих двадесетак година брак Брозових био је складан: „уз познату жустрину и нестрпљивост друга Тита, Јованка је дјеловала умирујуће и помагала је и Титу и људима око њега“. Брачни пар Броз постао је својеврсна институција југославенског социјалистичког поретка: „друг Тито и другарица Јованка“ била је формулација којом је јавност била информирана о Титову посјету и боравку у одређеној средини. Према устаљеном протоколу Тито и Јованка срдачно су примани у различите средине у цијелој земљи, исказиване су им почасти, пионири су им уручивали цвијеће, републички и локални руководиоци натјецали су се тко ће бити бољи домаћин.

Јованка није имала политичке него само протоколарне дужности. У земљи је имала тек неке почасне улоге или била покровитељица различитих манифестација.

Конфекцијске куће натјецале су се тко ће Јованки израдити одјећу – она је приликом јавних појављивања иступала као патрон домаће текстилне индустрије и на разне начине показивала покровитељски однос према југославенској моди. Иако је, дакле, одјећа коју је носила углавном била конфекцијска, за њу се шивало и у Ријеци, Загребу и Београду. За Јованку је шила и

прва дама тадашње југославенске моде Жужи Јелинек, која ју је запамтила као „шармантну и насмијану“.

Пратила је предсједника Тита на његовим бројним путовањима по свијету и на конференције несврстаних. Остварила је и посебне срдачне односе с неким државницима (Индира Ганди) и њиховим обитељима (Гамал Абдел Насер).

Почетком 1970-их односи у браку Брозових почели су се нарушавати. Посебно је почела наглашавати своју важност (говорила је да је она та „која све води, што Тито више може“ или „Тито не би био оно што јест да нема мене“).

Истовремено је почела тврдити како је „жртва уцјена“ те да су људи око ње и Тита „шпијуни“, укључујући савезног секретара за народну обрану Николу Љубичића, Станета Доланца, тада секретара Извршног бироа Предсједништва ЦК СКЈ те Ивана Мишковића, специјалног Титова савјетника за питања сигурности и секретара Савјета за послове државне сигурности Предсједништва СФРЈ. Мијешала се и у кадровирање у Титову уреду, дипломацији и војсци. Имала је увид и у најповјерљивије државне документе. Установљено је да је „неовлаштено прегледавала предсједникову пошту“, што се Љубичића, Доланца и Мишковића, као директно најодговорније за осјетљиве домене, непосредно тицало. Мишковић је тада, у договору с Титом, како његов сукоб с Јованком не би додатно ескалирао, поднио оставку на све дужности.

До краја 1973. и почетком 1974. до ширих су кругова допирале вијести да су „односи Тита и Јованке драматични“. Генерал Љубичић је тврдио да му се Тито „у неколико наврата жалио како га Јованка ноћу малтретира, како долази у његову спаваћу собу и цијелу ноћ врши притисак на њега у погледу кадровских и других питања...“.

Тито је на једном састанку на којем се, уз присуство Јованке и његових бројних сурадника, расправљало о неприличном понашању његове супруге, изјавио да „40 година гради Партију и нећу допустити да се на такав начин руши, као што Ти, Јованка, то радиш“. Затражио је да се оснује комисија која би истражи-

ла „случај другарице Јованке“, а „поводом њезина уплитања у послове Предсједника и њеног односа према Предсједнику“. Генерал Коста Нађ, баш као и многи други закључио је: „док је смјењивала конобаре и кухаре, могла се и трпјети, али када се почела мијешати у више, то се већ није могло допустити“.

У ожујку 1974. одржане су двије проширене сједнице Извршног бироа Предсједништва СКЈ поводом „неприхватљивог и деструктивног понашања Јованке Броз“. Више судионика изнијело је сумњу да је ријеч о проблему њезина менталног здравља. Едвард Кардељ је констатирао како је „Јованка до те мјере болесна да постаје изравно опасна за Тита“. Но, на тим сједницама проблем није био ријешен, али је на темељу Титова захтјева основана посебна комисија. Рато Дугоњић, који је водио ту комисију, и Стане Доланц разговарали су с Јованком, али она није прихватила њихове захтјеве и није пристала да преда документе које је неовлаштено држала код себе.

Проблеми су с временом попримили такве размјере да се сљедећих година о стању у браку Тита и Јованке расправљало на 59 сједница највиших државних и политичких тијела. Јованкине оптужбе против појединих високих државних дужносника постајале су с временом све неутемељеније и бесмисленије. Њезино приказивање себе као жртве урота је трајало све до њезине смрти, готово пуна четири десетљећа.

Миољуб Кушић Мића, санитетски пуковник, професор гастроентерологије на Војномедицинској академији, шеф лијечничког конзилија предсједника Тита констатирао је 1975. да је „психичко стање Јованке Броз било посебно измијењено и карактеризирано повећаном агресивношћу“. Кушић и остали чланови лијечничког конзилија „проценили су да је здравствено стање предсједника Републике овим озбиљно угрожено, а постоји објективна и реална опасност за неконтролирано насртање и изравно угрожавања његовог живота“. О закључцима конзилија Кушић је информирао Тита који га је „пажљиво саслушао и при томе наводио примјере који су говорили у прилог његових запажања“, али да се „није сложио с његовим закључком

да се ради о типичним параноидним идејама и о параноидној личности“, него да „разлог за такво понашање лежи у Јованкиној незрелој особности и недораслости ситуацији те уласку у климактерij“ . Потом су сви чланови конзилија, укључујући и истакнутог словенског лијечника проф. др. Богдана Брецеља, заједнички потписали захтјев да Јованку Броз „неодгодиво прегледа стручњак – психијатар“. Уз то су били јединствени у томе да је треба „хитно одвојити од предсједника Републике“.

Временом се стање погоршавало и свађе су ескалирале. Иако се Тито и Јованка нису развели, више нису функционирали као брачни пар. Тито је, вјеројатно како би смирио стање, одликовао 1975. Јованку орденом југословенске звијезде с лентом, али га је она одбила примити. Шира је јавност могла схватити да у браку Брозових постоје проблеми тек у ожујку 1976., кад први пут Јованка није пратила Тита на пут у иноземство (у Мексико, Панаму и Венезуелу).

Па ипак, на заједничком дочеку Нове године 1977. јавно су се пољубили, али то је било посљедњи пут. Наиме, убрзо је послије Титова повратка с пута по СССР-у избила жестока свађа, након које се Тито иселио из заједничког кућанства у Ужичкој 15. Отад се више нису ни видјели ни чули.

У сијечњу 1980., након прве операције, Титу се стање побољшало, пожелио је видјети синове и они су дошли. Тада је и Јованка стигла из Београда у Љубљану да га види, али Тито је то одбио.

Јованка Броз је присуствовала Титову спроводу. У јавности се посебно истицала слика ње како стоји пред супруговим одром и марамицом брише сузе. Њезина присутност на спроводу и чињеница да је у протоколу третирана као законита предсједникова супруга за неке је дипломатске кругове представљало изненађење.

Убрзо након спровода, Јованку је Предсједништво СФРЈ замолило да напусти предсједничку резиденцију у Ужичкој 15. Она је то доживјела као физичко и егзистенцијално угрожавање те као понижење. Није се одазивала на вишекратне захтјеве за исељење, али је на крају ипак преселила у кућу на недалеком

Булевару мира (на Дедињу, у непосредној близини амбасаде САД-а). Јованка је 1981. у писму старом партијском другу и личком земљаку Јакову Блажевићу написала: „С Титом сам проживјела 35 година. Чак 28 година пред Југославијом и свијетом била сам његова законита жена... С њиме сам дијелила његове големе и многобројне бриге, слушала о његовим сумњама и неуспјесима. Видјела и осјећала сам како му је каткада било тешко. У таквим сам тренуцима покушавала на неки начин преузети на себе или барем одвратити ударце који су му били упућени, како бих га спасила барем од малих свакидашњих брига и проблема. Није било лако бити Титова жена“.

Јованка Броз је и након Титове смрти била занимљива медијима и јавности. Ипак, није јавно иступала, одбијала је давати интервјуе, чак и угледним страним новинарима, али су колале разне интригантне приче о увјетима у којима живи, о одузимању њезине имовине и судском процесу којим тражи враћање одузетих ствари, о питању насљеђа Титове имовине, те о томе да пише мемоаре и сл. У ожујку 1987. Служба за питање заштите уставног поретка Предсједништва СФРЈ израдила је опширни документ под називом „Неприхватљиво и деструктивно понашање и деловање Јованке Броз“ на 212 страница и с још неколико прилога.

Јованка Броз никад није објавила мемоаре, али је разговарала са Жарком Јокановићем који је о томе објавио више књига, као и с Драганом Бисенићем који је од 2010. до 2013. снимио с њом неколико интервјуа. И Мира Адања Полак је објавила „ексклузивни интервју“ с њом. Одржавала је контакте с Расимом Љајићем, који је први од политичара показао већег интереса за њу и ријешио јој неке егзистенцијалне и статусне проблеме. Међутим, иако јој је понуђено, одбијала је да се за њу изгради нова кућа. Такође, тужила је државу, и често писала политичарима, протестирајући против њихове пасивности или неадекватних приједлога за рјешење њена статуса. Инзистирала је до краја на пензији коју би добила не као првоборац него као Титова супруга.

До смрти је је остала при тврдњама да је прогањана и обесправљивана, али многе њезине тврдње су демантиране, а неке се не могу провјерити тако да контроверзе о њој остају.

Добила је високо шведско, данско и француско одликовање (Орден Легије части).

Јованка Броз сахрањена је уз војне почасти у Кући цвијећа у Београду у близини свог супруга – Јосипа Броза Тита.

У 2022. је снимљена документарно-играна серија у десет епизода „Јованка Броз и тајне службе“, која је емитирана на Радио-телевизији Србије. Сљедеће године су њени насљедници – нећак Горан Алексић и његова супруга Светлана – основали Фондацију „Јованка Броз“. У Српском културном центру у Загребу организирана је 2025. изложба „Глас Јованке Броз“. Између осталога приказани су бројни дотад непознати документи. ВИДА продукција је приказала избор из дотад необјављених разговора важних јер су представљали специфичан поглед на приватни и јавни живот Јосипа Броза Тита, као и на брачни пар Брозових.

Иво Голдстеин

ИЗВОРИ:

Nenadović, A., *Mirko Tepavac: sećanja i komentari,* Beograd 1998.
Titovi transkripti, Zabranjena ljubav, prir. A. Galović i B. Rašeta, Zagreb, bez god. izd. (vjerojatno 2012.)

ЛИТЕРАТУРА:

Bilandžić, D., *Povijest izbliza: Memoarski zapisi 1945-2005.,* Zagreb 2006.
Broz, B., *Moj život uz Tita,* Zagreb 1982.
Dedijer, V., *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita III,* Beograd 1984.
Despot, Z., *Tito, tajne vladara: Najnoviji prilozi za biografiju Josipa Broza,* Zagreb 2009.
Detoni, D., *Atlas života III.: Zapisi o vječnosti,* Zagreb 2013.
Đilas, M., *Vlast i pobuna,* Zagreb 2009.
Goldstein, I., – Goldstein, S., *Tito,* Zagreb 2015.
HBL 2, 370.
Ivanji, I., *Titov prevodilac,* Beograd 2014.
Jokanović, Ž., *Jovanka Broz: Moj život, moja istina*, Beograd 2013.
Jovanka, žena koja je previše znala, Zagreb, bez god. izd.
Lalević, P., *S Titom po svetu,* II. izd., Beograd 2010.
Le Monde, Pariz, 26. X. i 25. XI. 1977.
Mandić, B., *S Titom* – četvrt *veka u Kabinetu*, Beograd 2012.
Pantelić, I. *Uspon i pad „prve drugarice" Jugoslavije: Jovanka Broz i srpska javnost 1952-2013,* Beograd 2018.
Posljednji Titovi dani: Tajna šifra za preuzimanje vlasti, ur. B. Rašeta, Zagreb, bez god. izd. (očito 2012.)
Rašeta, B., *Tito, povjerljivo i osobno,* Zagreb 2023.
CE, т. I, књ. 2, 565.
Stojić, D., *Prva ženska partizanska četa,* Karlovac 1987.
Terzić, M., *Titova vještina vladanja: Maršal i maršalat 1943-1953,* Podgorica 2005.
Velimirović, D., *Moda, ideologija i politika: Odevanje Jovanke Broz,* Antropologija 1, Beograd 2006, 50-60.
Vrhunec, M., *Šest godina s Titom (1967-1973): Pogled s vrha i izbliza*, Zagreb-Rijeka 2001.
Zafranović, L., *Tito – svjedoci testamenta,* dokumentarna serija, Zagreb 2011.
Zečević, M. M., *Tako je bilo,* Beograd 2010.

Будисављевић, Будимир Буде

БУДИСАВЉЕВИЋ, Будимир Буде (Бјелопоље код Коренице, 29. VII. 1843. — Загреб, 22. I. 1919.), високи управни службеник, књижевник и публицист, син крајишког официра Буде и Софије рођ. Марић. Његов дјед Будислав (1790. – 1844.) био је син Марка Будисављевића којему је као потпоручнику Личке граничарске пуковније цар Јосип II. у Бечу 1787. додијелио племство с придјевком Приједорски. Супруга му је била Хермина рођ. Албрехт, с којом је имао четири сина и три кћери. Син Јулије био је кирург, а Срђан одвјетник и политичар (предсједник СДС-а након смрти Светозара Прибићевића). Основну школу и седам разреда гимназије завршио је у Сењу, осми разред и ма-

туру у Ријеци (1860.). У Бечу је 1861. – 1863. полазио крајишки управни течај (*Grenzverwaldtung*). Поручник 3. граничарске пуковније у Огулину постао је 1863. године, затим је премјештен у Оштарије, Примишље и Берек те 1870. у Загреб, у управни одјел генералкоманде. У наредним годинама његова професионална каријера у поступном је успону: од 1871. привремени је велики биљежник у Бјеловарској жупанији, затим је премјештен у Винковце (1872.) и у Огулин (1873.). Године 1875. именован је за поджупана у Руми, 1881. за великог жупана у Пожеги, 1884. постаје велики жупан Бјеловарско-крижевачке жупаније, 1889. велики жупан Личко-крбавске жупаније у Госпићу те 1901. велики жупан у Загребу. Умировљен је 1905. године.

Истовремено се позиционира и у српској заједници: био је више пута заступник на Српскому народно-црквеном сабору у Сремским Карловцима (1890., 1902., 1906.). За члана књижевног одјела Матице српске изабран је 1894. године. Будисављевић је ангажман у српској заједници усклађивао с промовирањем слоге Срба и Хрвата, те је покушавао уравнотежено афирмирати свој српски идентитет и припадност хрватској култури и друштву. Објављивао је текстове у хрватским и српским часописима, и ћирилицом и латиницом.

За свој рад примио је значајна одликовања: витешки крижа Фрање Јосипа (1872.) и аустријски ред Леополда (1889.).

Како напредује у професионалној каријери, све су интензивније и његове књижевне и публицистичке активности: књижевношћу се почиње бавити још као гимназијалац у Ријеци. Први тискани рад, чланак о хрватској Војној Крајини објавио је у *Позору* (1863.), а прву приповијетку *Петар Гавран мрке среће* у *Виенцу* (1869.). Приповијеткама, записима о суврменицима, чланцима о планинарству и медицини јављао се све до смрти (*Обзор, Виенац, Народне новине, Лијечнички вјесник, Бранково коло, Летопис Матице српске, Србобран, Нада, Савременик* и др.). Потписивао се Милутинов, Стари Граничар, Јефта Р...., Приједорски пл. Буде, Б. племенити Б. У књизи *Из мојих успомена* објавио је запажања о књижевним и културним радницима свога доба (Иван Перко-

вац, Фран Курелац, Аугуст Шеноа, Иван Трнски, Јован Јовановић Змај). Приредио је и издао *Књижевно цвијеће Лавослава Вукелића*, те о том пјеснику и преводиоцу, његову земљаку и вршњаку, написао овећу студију. Неке су му приповијетке преведене на њемачки, а сам је преводио прозу и чланке с руског. У рукопису је оставио аутобиографски спис *Поменци из мога живота.* Кореспонденција се чува у Архиву ХАЗУ-а.

Утемељитељ је тзв. личке прозе и настављач хајдучко-турске новелистике, иако генерацијски припада књижевном раздобљу реализма. Његове су приповијетке настале под утјецајем народних приповједача, понекад с елементима хумора и фантастике народног празновјерја. Као један од ученика Франа Курелца у ријечкој гимназији ослањао се, поглавито на почетку, на језикословне особитости Ријечке филолошке школе. Сматра га се изразитим регионалним писцем који се ограничио на „фотографирање типичног живота Лике".

Био је први уредник полумјесечника *Српско коло* (с поднасловом „народни лист") од покретања 1903. у Загребу до 1912. године, а који су покренули Богдан Медаковић и Владимир Матијевић, присташе Хрватско-српске коалиције.

Бавио се планинарењем те је његовом иницијативом, док је службовао у Огулину, основано Хрватско планинарско друштво у Загребу (1874.), прва организација те врсте на југоистоку Европе.

Покопан је на загребачком Мирогоју.

Иво Голдстеин

ДЈЕЛА:

Iz mojih uspomena, Zagreb 1918.
Iz starog zavičaja, Novi Sad 1914.
Kako je postalo Hrvatsko planinsko družtvo, u: Poljak, Ž., *Hrvatska planinarska književnost,* Zagreb 1994, 38-41 (pretisak iz: *Hrvatski planinar 1898,* 36-42)
Književno cvijeće Lavoslava Vukelića, Zagreb 1882.
Mučni dani, Novi Sad 1910.
Pripovijesti i sjećanja, u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti,* sv. 56, Zagreb 1963., 7-79.
S ličke grude, Zagreb 1913.

ЛИТЕРАТУРА:

Blašković, V. *Povijest hrvatskog planinarstva,* u: *Hrvatsko planinarstvo,* Zagreb 1975, 1–144.
HBL 2, 434-435.
HE 2, 379.
HKE 1, 235.
Medaković, D., *Srbi u Zagrebu,* Novi Sad 2004.
СБР 1, 860-861.
СЕ, т. I, књ. 2, 636.
Šicel, M., Budisavljević, Bude, *Hrvatska književna enciklopedija 1,* 235.
Vince, V., *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb 1978.
Znameniti i zaslužni Hrvati, 43.

Будисављевић, Јулије

БУДИСАВЉЕВИЋ, Јулије (Пожега, 2. III. 1882. – Инсбрук, 5. V. 1981.), лијечник, син Буде (1843. – 1919.) и Хермине рођ. Албрехт (1856. – 1922.). Дјед по мајци Адолф Албрехт био је кожар у Винковцима и више година опћински начелник. Једна је винковачка улица носила његово име. Мајчина млађа сестра Јудита Албрехт (1858. – 1922.) се удала за винковачког љекарника Јулија Домца (1853. – 1928.) који је након студија фармације завршеног у Бечу докторирао 1880. у Грацу као први Хрват с докторатом из кемије. Могуће је да је по њему Јулије Будисављевић добио име.

Основну школу и гимназију те испит зрелости Јулије је завршио с одличним успјехом 1900. у Госпићу, а медицину је студирао у Инсбруку. Дио војног рока, као једногодишњи добровољац, провео је 1903. у Загребу. Од 30. рујна 1904. примао је стипендију од 1000 круна годишње из граничарско-имовне закладе. Након промоције у Инсбруку 1907. специјализирао је, као волонтер, кирургију на тамошњој клиници проф. Хермана Шлофера. И други дио војног рока одслужио је у Загребу од 1. травња до 30. рујна 1907. као замјеник помоћног лијечника у посадној болници бр. 23. Тијеком 1907. и 1908. примао је стипендију Земаљске владе у Загребу. Након завршетка специјализације именован је у свибњу 1910. за асистента на Кируршкој клиници у Инсбруку, а по доласку 1911. проф. Хаберера на чело Клинике постао је први асистент.

Ујесен 1912. одазвао се Будисављевић позиву Српскога црвеног крста и од 28. листопада 1912. водио једну од резервних болница у Београду. Избијањем Другога балканског рата у љето 1913. Будисављевић је с још двојицом асистената с клинике у Инсбруку отпутовао с прикупљеним санитетским материјалом и инструментима у Београд. О искуствима стеченим на ратишту предавао је у Инсбруку те писао у стручним часописима. Мобилизиран је у рујну 1914. и послан на сјеверно ратиште те у студеном 1914. унапријеђен у пуковнијскога лијечника. До просинца 1915. био је шеф кируршке групе из инсбрушке клинике у посадној болници бр. 10 у Биелицу (пољски Биелско) у Шлезији (Шљонску). У свибњу 1915. одликован је витешким крижем Фрање Јосипа I. на врпци војничкога крижа за заслуге, а почетком 1917. одликован је „Превишњим похвалним признањем“ (одликовање за заслуге у рату додјељивано у име цара и краља). Од просинца 1915. поновно је био асистент на Кируршкој клиници у Инсбруку и уз то причувни санитетски капетан на клиничкој причувној болници. Посљедњи му је пут продужен радни однос на Кируршкој клиници од 1. вељаче 1918. на још годину дана. Но, у промијењеним друштвеним околностима распада Аустроугарске он је перципиран као држављанин новостворене

Државе Словенаца, Хрвата и Срба те тако отпуштен у студеном 1918. Вратио се у Загреб, а за њим је допутовала супруга Диана рођ. Обексер (1891. – 1978.) коју је упознао на клиници док је похађала течај за медицинске сестре. Вјенчали су се 1917. године. У Инсбруку им се родила кћер Јелка (1918.), а у Загребу друга кћи Илсе (1920.).

Будисављевић је 1919. изабран за редовног професора кирургије на Медицинском факултету на Свеучилишту у Загребу те је у зимском семестру те године почео с предавањима из специјалне кирургије. Повјерено му је уређење Кируршке клинике у дијелу зграде бивше Више дјевојачке школе домаћинског смјера у Драшковићевој улици у Загребу у којој је тијеком рата била причувна војна болница (данашња Клиника за трауматологију КБЦ Сестре милосрднице). Примљен је у војску нове државе у чину резервнога санитетског капетана прве класе. Након годину и пол дана преградњи и реконструкције Кируршка клиника отворена је 13. липња 1921., а прва операција изведена 21. липња 1921. Наступно предавање „О развитку кирургије задњих деценија и њено данашње стање“ одржао је 24. листопада 1921. Водио је колегије Патологија и терапија кируршких болести с практичним вјежбама, Операцијони курс на љешинама, Курс о завојима те Курс о фрактурама и луксацијама. По његовим предавањима те уџбенику проф. Гареа и сурадника приређена је скрипта за студенте (237 страница). У академској години 1927/1928. био је декан Медицинског факултета.

Будисављевићу је повјерен низ других одговорних послова: од 1919. члан је Покрајинског здравственог вијећа (за подручје кирургије), од 1920. до 1926. био је потпредсједник Збора лијечника у Загребу, од 1923. до 1927. члан Управног одбора Лијечничке коморе у Загребу. Више година водио је Друштво за оперативну медицину (Кируршку секцију) у окриљу Збора лијечника те успјешно организирао југославенске конгресе за оперативну медицину (Загребу 1921., Сплит, 1930.). Поред бројних предавања пред колегама у земљи вишекратно је судјеловао на скуповима у иноземству (Карлови Вари, Брно, Софија). Био је члан

Међународног кируршког друштва (од 1932.), Кируршке академије у Паризу (од 1936.), Њемачког кируршког друштва, Међународног уролошког друштва те почасни члан чехословачког и бугарског кируршког друштва.

Бавио се абдоминалном кирургијом, напосе проблематиком пептичког улкуса, кируршког лијечења ехинокока и оперативним лијечењем струме. Унаприједио је рад на Клиници увођењем нових операцијских поступака, а сураднике слао у иноземство ради усавршавања (Француска, Аустрија, Њемачка). Лијечници који су специјализирали на клиници и послије водили кируршке одјеле у болницама не само у Хрватској него и широм државе, од Словеније до Македоније, припадали су Будисављевићевој кируршкој школи. За резултате у клиничком и наставничком раду одликован је орденом Св. Саве III. реда и Орденом југославенске круне I. реда.

Своје повлачење с мјеста прочелника Хрватског кируршког друштва у вељачи 1940. објаснио је жељом да омогући члановима потпуно слободан избор нове управе, према оцјени прилика у Збору лијечника насталих након успоставе Бановине Хрватске, и давање повјерења онима који су „најподеснији да у данашње вријеме стоје на челу Хрватског кируршког друштва“.

Успоставом НДХ наступиле су промјене и на Медицинском факултету. Неки су наставници умировљени, неки затворени, неки отпуштени, а неки добили премјештај. Уз „Српску исказницу бр. 298а“ коју је добио 10. српња 1941. у Српском одсјеку Равнатељства усташког редарства био је и налог подређеним властима да, до супротне одлуке, не примјењују никакве мјере које се односе на православне Србе кад је ријеч о слободи кретања проф. Будисављевића – наведени је налог вриједио као исказница. Премда се и његово име нашло у попису масона објављеном пред сам рат, није прогоњен јер његово чланство није потврђено у Извјештају посланом Павелићу у српњу 1941. године. Према извјештајима који су Краљевској влади избјеглој у Лондон стизали из Хрватске концем 1941. био је проф. Будисављевић међу ријетким Србима остављеним на своме мјесту. То је приписано

заштити коју му је наводно пружио министар др. Миле Будак. Та „заштита“ није документирана, али је познато да је због болести жучног мјехура Будак у ожујку 1941. операран на клиници проф. Будисављевића.

Тијеком рата Будисављевић се вјероватно хотимично мање појављивао у јавности. Његово име није споменуто у приказима предавања које је у Загребу у просинцу 1941. одржао проф. Ханс фон Хаберер, тада предстојник Кируршке клинике у Келну, иако му је Будисављевић осам година био асистент у Инсбруку. Но, Будисављевићева је биографија уврштена у свеску *Хрватске енциклопедије* (тискане 1942.), а и сам је Будисављевић био сурадник за медицину у *Хрватској енциклопедији*, а његови су прилози објављени у свесцима објављеним 1941., 1942. и 1945. Поткрај 1942. поклонио је проф. Будисављевић Хрватском лијечничком збору пет удјела Задруге за подизање Лијечничког дома у Загребу (1000 Кн).

О животу обитељи од 1941. до 1947. много се дознаје из дневника који је водила Будисављевићева супруга Диана. Она се снажно ангажирала у настојању да спаси Српкиње с дјецом из усташких логора. Премда гђа Будисављевић изријеком наводи да се њезин супруг бојао и за њу и за себе и није био сугласан с њезиним радом, на више се мјеста показује да се и сам ангажирао давањем материјалне потпоре, помагањем у контактирању многих својих колега лијечника запослених у социјално-медицинским установама те у болницама ради лијечења обољелих логорашица и њихове дјеце. Вишекратно је посјећивао Завод за глухонијему дјецу у Загребу у којем су била смјештена дјеца допремљена из логора у Лоборграду. Стога би се с правом тај психички и физички тежак, а у неким ситуацијама и опасан потхват могао назвати „Акцијом Диане и Јулија Будисављевића“.

То му није замјерено ни у доушничком извјештају достављеном редарственим властима НДХ 25. травња 1944. у којем стоји „др. Будисављевић је у вријеме Краљевине Југославије идеолошки припадао СДС-у, но политички се није истицао. Од оснутка НДХ изгледа да је потпуно лојалан те се политички не

истиче ни у којем правцу. Сигурно је да Усташки покрет не симпатизира, но своје увјерење не испољава никаквим вањским знаковима. С православне је прешао на римокатоличку вјероисповијест. Као лијечник и надстојник кируршке клинике врло је савјестан и марљив, поред тога врло социјалан, тако да служи као примјер многим лијечницима".

Одлуком Поглавника Будисављевић је умировљен у српњу 1944. године (с готово 37 година радног стажа). Његов насљедник на мјесту предстојника Клинике проф. Данко Риснер одржао је свечано предавање (најављено у новинама) „У част и у знак захвалности проф. др. Јулију Будисављевићу" у присутности декана и професорског кора те многих лијечника и студената. С поштовањем је описао Будисављевићеву улогу у стварању клинике те табеларно приказао 50 000 операција на клиници у 23 године његова водства. Томе треба прибројити и операције изван клинике попут оне у коловозу 1938. у Болници сестара милосрдница кад је хитном интервенцијом у ноћи Будисављевић спасио живот надбискупу др. Алојзију Степинцу којем је дијагностицирана акутна упала слијепог цријева. Након умировљења Будисављевић је наставио радити у властитој ординацији у свом стану на Свачићевом тргу.

Нове власти су 9. свибња 1945. проф. Будисављевићу одузеле аутомобил, телефон му је био три дана ископчан, али је 11. свибња враћен на дужност редовитог професора и предстојника Кируршке клинике.

Тих је мјесеци преузео вођење Секције за народно здравље у оквиру СКПД „Просвјете" те је судјеловао у њезином раду, углавном организирањем корисних предавања.

Будисављевић се 1946. јавио за свједока обране у судском процесу против надбискупа Степинца, али је одбијен. По ријечима др. Марка Видаковића који је и сам, безуспјешно, покушао свједочити на том суђењу настојање проф. Будисављевића било је „врло неповољно оцијењено".

У вељачи 1947. изабран је за члана Главног одбора Збора лијечника те за члана „Научно-медицинског Савјета“ Министарства народног здравља НРХ. Сураднике с клинике упућивао је на едукацију у САД, Велику Британију, Данску и Шведску.

У изјави пред Окружним судом у Загребу у липњу 1951. у предмету против Анте Павелића проф. Будисављевић је описао свој положај у НДХ те нагласио да је „на почетку рата био у униформи (причувног) санитетског потпуковника (од 1928.) те му је у првим мјесецима након успоставе НДХ додијељена, као Србину, посебна исказница”.

Двоброј 5-6 часописа *Acta Chirurgica* у свибњу 1952. био је посвећен проф. Будисављевићу „који се након 45 година пожртвовнога рада на пољу кирургије спремао повући у заслужени мир”. И опис рада Кируршке клинике од 1921. до 1951. у истом броју заправо је посвета Будисављевићу. Дефинитивно је умировљен у коловозу 1952. године. Но, и 1954. одлази на конгрес Њемачког кируршког друштва у Минхену те му путне трошкове и дневнице финанцира Савјет за народно здравље НРХ. Збор лијечника Хрватске у којем је био члан од 1913. године, изабрао га је 1957. за свога почасног члана. Медицински факултет и Збор лијечника су 1962. обиљежили његових 80 година живота и 40 година наставнога рада откривањем спомен-рељефа њему у част у аули зграде некадашње Кируршке клинике, дјело Виктора Бернфеста. У поводу 50-годишњице оснутка Медицинског факултета у Загребу Будисављевић је 1968. постао почасни доктор медицинских знаности загребачког Свеучилишта. Био је почасни доживотни предсједник Друштва неурокирурга Југославије, члан Словенског здравнишког друштва. Одликован је орденом заслуге за народ I. реда. Диана и Јулије Будисављевић присуствовали су у просинцу 1969. пријему који је организирао предсједник Јосип Броз Тито у вили „Загорје” у Загребу.

Посљедњих година живота здравље му се погоршало те се из Загреба са супругом преселио у Инсбрук. Сахрањен је у обитељској гробници на загребачком Мирогоју.

Ивица Вучак

ДЈЕЛА:

Kriegskirurgische Erfahrungen aus Serbien, Wiener klinischer wochenschrift 1913.; (19):752-6, 8.5.1913.
Pod Crvenim krstom. Ratno-kirurški prilozi, Liječnički vjesnik 1913/5, 223-229.
Pod Crvenim krstom. Ratno-kirurški prilozi, Beograd-Innsbruck, Srpski arhiv za celokupno lekarstvo 1913; (6):171-9.
Über einen Fall von Magentetanie, Wiener medizinische wochenschrift 1919/38, 1837-1841, 1919/39, 1897-1901.
Razvitak hirurgije zadnjih decenija i njeno današnje stanje, Liječnički vjesnik 1922/2, 49-58.
Stenoza pylora, Liječnički vjesnik 1923/5 (prilog – Staleške vijesti), 66.
Ulcus pepticum jejuni, Liječnički vjesnik 1925/10, 629-636.
Prilog terapiji jejunalnih grizlica, Medicinski pregled 1927; 2(6): 212-214.
Prof. dr. Miroslav Čačković-Vrhovinski, Liječnički vjesnik 1930/6 (prilog-Staleški glasnik), 235-246.
Echinococcus, Liječnički vjesnik 1930/12, 581-591.
Echinococcus, Treći sveslavenski liječnički kongres (Split 6-8.10.1930.), 1932., knj. 2, str. 10-12.
Das postoperative Jejunalulkus und seine Behandlung, Internationaler ärtzlicher Fortbildungskursus, sv. 12., Karlsbad 1930.
Pseudociste pankreasa, Liječnički vjesnik 1931/1 (prilog-Staleški glasnik), 6-8.
Terapija Morbus Basedowii s kirurškog stanovišta, Liječnički vjesnik 1932/11 (prilog-Staleški glasnik), 8-20.
Ectopia vesicae urinariae, Liječnički vjesnik 1933/3 (prilog-Staleški glasnik), 12-14.
Iskustva sa operativnim liječenjem Morbus Basedowii, Naučni rad V. Sveslavenskog liječničkog kongresa u Sofiji, 1936.
Ileus, u: V. Vuletić i suradnici, *Hitne intervencije praktičnog liječnika,* sv. 67-70, Zagreb 1938., 173-180.
Nikolaj Nilović Burdenko kao kirurg, Liječnički vjesnik 1947/7, 141-143.

ИЗВОРИ:

Budisavljević Julije. Zbirka personalija br. 42 388. Arhiv Medicinskog fakulteta u Zagrebu.
Budisavljević Julije. Dokumenti. Arhiv Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Innsbrucku.

ЛИТЕРАТУРА:

Bakran I., *Prof. dr. Julije Budisavljević*. Liječnički vjesnik 1981/7, 316-317.
Barić N., *Dnevnik Diane Budisavljević*, ČSP 3/2020, 1046-1064.
Burazor, G., *Prilog istraživanju humanitarne akcije Diane Budisavljević*. Topola 2017;3(3):47-62.
Budisavljević, Julije, u: *Zbor liječnika Hrvatske 1874-1974*, Zagreb 1974, 343-344.
Dnevnik Diane Budisavljević 1941. – 1945., Zagreb 2003.
Đorđević S. P. Prof. dr Julije Budisavljević (2. III 1882–5. V 1981). Srpski arhiv za celokupno lekarstvo 1983;111(6):861–864.
Gjanković H., Kirurška klinika Medicinskog fakulteta u Zagrebu od 1921. do 1951. *Acta chirurgica 5-6*, Zagreb 1952, 533-552.

Glojnarić M., *Masonerija u Hrvatskoj*, Zagreb 1941.
HBL 2, 437.
HE 2, 379.
Hrvatska enciklopedija, sv. 3, Zagreb 1942., str. 454.
Jonjić, T., Matković S., *Iz korespondencije dr. Mile Budaka,* Zagreb 2013.
Katolički list br. 33-34, 18. i 25. VIII. 1938, str. 399 i 410.
Krizman, B., *Pavelić između Hitlera i Musolinija,* Zagreb 1980.
Liječnički vjesnik, Zagreb, 1913. – 1981.
Mužić, I., *Masonstvo u Hrvata,* 6. izd., Split 2000.
Nikoliš, G., *Korijen, stablo, pavetina – memoari*, Zagreb 1980.
Riessner D., *U čast i u znak zahvalnosti prof. dr. Juliju Budisavljeviću,* Liječnički vjesnik 1944/11, 249-253.
СБР 1, 863-864.
СЕ, т. I, књ. 2, 634-635.
Spehnjak, K., *Prilog istraživanju Srpskog kulturno-prosvjetnog društva „Prosvjeta" 1945-1950,* ČSP 1-2, 1900, 111-129.
Znameniti i zaslužni Hrvati, 43.
https://www.geni.com/people/Julije;
http://foto.mij.rs/site/gallery/11581/photo/30, pristupljeno 25. XI.2024.

Буњан, Борис

БУЊАН, Борис (Загреб, 15. III. 1947. – Загреб, 27. V. 2023.), визуални умјетник, графички дизајнер и сликар, син Милована и Ане. Један је од најуспјешнијих и најпризнатијих хрватских умјетника 20. стољећа. Завршио је Школу за примијењену умјетност у Загребу 1967. године, исте године уписао Академију за ликовну уметност ин обликовање у Љубљани, а потом након годину дана прешао на загребачку Академију ликовних умјетности, гдје је и дипломирао 1972. године. Већ тада се истакнуо осебујним визуалним језиком који спаја графички дизајн, концептуалну умјетност и духовитост.

Његови радови данас се налазе у збиркама најистакнутијих свјетских музеја: *Museum of Modern Art* (МоМА, Њујорк), *Victoria & Albert Museum* (Лондон), *Städliche Galerie im Laenbachhaus* (Минхен), *Museum Folkwang* (Есен), *National Gallery of Victoria* (Мелбурн), у загребачком Музеју савремене умјетности и многим другима.

Добитник је више од 20 међународних награда, укључујући бројне Гран Приове, а 2006. године добио је и награду за животно дјело Хрватског дизајнерског друштва. Био је редовити члан ХАЗУ-а.

Буђан је још као млади умјетник почетком 1970-их у Загребу настојао проширити појам умјетности изван галеријских простора, уклањајући границе између такозване високе умјетности и свакодневног. У сурадњи с Јосипом Стошићем (1969.) извео је амбијенталну интервенцију у некадашњој Галерији Центар користећи пластично цријево у боји, а годину дана касније обојио је плочник Варшавске улице у плаво те интервенирао на фасаду у Савској улици, ослањајући се на потпору Вере Хорват Пинтарић и њезине ТВ-емисије „Урбано сликарство“.

Свој статус у јавном простору изградио је и акцијом *Тотал* (1970.), с Давором Томичићем и Желимиром Кошчевићем, у којој су црним плакатима с бијелим геометријским формама облијепили огласне паное у Загребу, истовремено дијелећи летке с „Декретом о демократизацији умјетности“. Већ тада је јасно артикулирао идеју да плакат не треба само информирати, него мора сам бити умјетничко дјело – аутономно, мисаоно, визуално одважно.

Од 1970-их започиње сурадњу с Галеријом Студентског центра за коју ствара низ култних плаката, те с Драмским казалиштем Гавела. Његов рад препознаје и Тонко Мароевић, који га већ тада убраја међу пионире „минималне умјетности“ и „нове апстракције“. На изложби *Bucan art* (1973.) у Галерији СЦ, провоцира публику представљањем уља на платну с натписом *Арт* уграђеним у логотипе мултинационалних брендова (Кока Кола, Шел, Форд), демонстрирајући попартистички и концептуални

хибридни језик. Исте године реализира рад *Лаж*, свилену тканину с натписом који се поставља на улазе у галерије, отварајући питање аутентичности и самосвијести суврeмене умјетности.

Његова умјетничка неовисност и непопустљивост у естетским критеријима често су га доводиле у конфликт с наручитељима – но Буљан никада није пристајао на компромисе који би умањили његову визију. Радије би одустао од наруџбе него подредио плакат функционалној конвенцији. Тај непоколебљив став само је додатно учврстио његов статус умјетника јединствених досега.

Пресудан тренутак међународног признања збио се 1984., када га је кустос Галерије суврeмене умјетности (данас МСУ) Давор Матичевић позвао да представља Југославију на Венецијанском бијеналу. На корицама каталога његове изложбе плаката, легендарни амерички умјетник Роберт Раушенберг записао му је: „Хвала Вам на предивном искуству!“ Још једно изванредно признање услиједило је 1998. када се Буљанов плакат за балете Игора Стравинског *Жар птица* и *Петрушка* (ХНК Сплит, 1983.) нашао на насловници књиге *The Power of the Poster* (Victoria and Albert Museum, Лондон). Исти је рад уврштен и у стални постав њујоршке MoMA-e, чиме је Буљан постао први хрватски умјетник чији је рад постао дијелом те институције.

Ретроспективна изложба *Доручак у штампарији* (МСУ, 2016.), у сурадњи с кустосицом Кристином Боњековић Стојковић, представила је цјеловит Буљанов плакатни опус. Уз текстове домаћих и страних стручњака (Рик Појнор, Жерар Рајар, Сеадета Мицић), изложба је истакнула његову међународну важност те иновативни визуални језик који надилази националне оквире.

У каснијем раздобљу (од друге половине 1980-их) све се више посвећује сликарству. У новом тисућљећу ствара сликарске циклусе дневничког карактера, у сурадњи с Вером Хорват Пинтарић. Та платна, обиљежена снажним колоритом, типографским интервенцијама и семантичком слојевитошћу, свједоче о Буљановој способности да задржи властиту иконографију док се изражава у другачијем медију. Његова дјела, како је истакнуо

Миљенко Јерговић, немају изравне сроднике на хрватској умјетничкој сцени – ријеч је о аутору који је створио властити визуални универзум, једнако увјерљив у плакатима као и у сликама.

Борис Буђан је излагао на више од 70 самосталних изложби (Љубљана, Единбург, Венеција, Сарајево, Шангај, Анкара, Загреб, Мелбурн, Њу Џерси, Копенхаген, Аделаид, Јерузалем, Дордрехт, Визбаден, Берлин, Осијек, Нашице, Ријека), те судјеловао на више од 150 колективних изложби у земљи и иностранству.

Бројне серије малих монографија његовог рецентног сликарског опуса и књигу *Слике прије слика*, реализирао је Драги Савићевић.

Буђаново поријекло било је вишеслојно, а његова свијест о идентитету развијала се с годинама, обогаћена особним и обитељским искуствима. Обитељ је поријеклом из Свинице Крстињске (општина Војнић). Премда је најчешће био доживљаван као Хрват, у каснијем животном раздобљу све више је продубљивао однос према својој обитељској повијести и културним коријенима. Посебно је значајан био тренутак 2018. године, када је приликом посјета Спомен-подручју Јасеновац на попису жртава угледао име свога дједа Стевана. Тај је догађај снажно утјецао на његово размишљање те га потакнуо да отвореније говори о властитом подријетлу и сложености особног идентитета.

Његова мајка, жидовског имена Хаља – у Хрватској позната као Ана или Ханка – одведена је из Украјине у Њемачку када су 1941. нацисти окупирали земљу. „У Трећи Рајх моја је мајка пошла као најмлађи члан обитељи, са 17 година, јер је њен отац остао одржавати кућу. Путовали су жељезницом, у сточним вагонима, из Полтаве до Беча гдје је радила у творници папира. Промијенила је име у Ана што јој је вјеројатно спасило живот“, открио је Борис Буђан.

У Бечу је упознала Милована Буђана (1919. – 1967.), Кордунаша и југославенског војника који је након капитулације био заробљен и депортиран у Рајх. Заједно се 1944. враћају у Хрватску. Милован је био иноватор и трговац, Ана је радила у партизанској болници у Карловцу, а потом у Графичком заводу у Загребу.

Обитељ убрзо погађа трагедија. Милована оптужују као информбироовца и шаљу на Голи оток. „То је било кад сам био дијете, прије основне школе, тако да ја нисам ни знао да оца нема. Најприје су га одвели на Голи оток, а послије је радио у руднику. Кад се вратио, све је било обавијено велом тајне. Очева преурањена смрт је била посљедица свега тога. Ни ја ни мајка још не знамо зашто је отац завршио на Голом отоку“, испричао је Буђан.

Леила Топић

ДЈЕЛА:

Boris Bućan: Fenomen plakatne umjetnosti, Zagreb 2017.
Bucan Art 2: [Galerija SC, Zagreb, 12. 1. 2010. – 6. 2. 2010.], Zagreb 2010.

BIBLIOGRAFIJA:

Bonjeković Stojković, K. (ur.), *Boris Bućan: Doručak u štampariji*, Zagreb 2016.
Franceschi, B., Bućan Art goes global. u: *Oris: časopis za arhitekturu i kulturu*, 17 (92), 2015., 200–209.
EHU 1, 130.
HE 2, 375.
Horvat-Pintarić, V., *Boris Bućan,* Zagreb 2012.
Kalčić, S., Dizajn koji je postao umjetnost: Boris Bućan, u: *Kontura art magazin*, 26 (132), 2016., 30–35.
Maković, Z., „Bućan art“: izložba slika i grafika Borisa Bućana u Galeriji „Sebastijan“, Dubrovnik, lipanj 1973., u: *LL: časopis o likovnim umjetnostima*, 1 (2/3), 1973., 26–27.
Maroević, T., *Bućan: Plakati = Posters (1967–1984)*, Zagreb 1984.
Šimat Banov, I., Boris Bućan: (jedan nepotpuni portret) – u sukobu s vragovima sadašnjice, u: *Kontura art magazin*, 19 (100/101), 2009., 37–39.
Večernji list, 3. VI. 2015.
https://www.telegram.hr/kultura/cuveni-boris-bucan-radi-novu-umjetnost-ne-ocekujem-da-ce-me-hrvatska-razumjeti-morat-ce-to-opet-vidjeti-oni-u-moma-i/, https://www.telegram.hr/kultura/bucan-kad-me-moja-prijateljica-odvela-na-mreznicu-osjecao-sam-se-kao-monet/, pristupljeno 26. VI. 2025.

Буха, Бошко

БУХА, Бошко (Градина код Вировитице, 1926. – Јабука код Приједпоља, 28. IX. 1943.), партизан, народни херој, син Раде и Марије (Маре). Раде Буха је одрастао у херцеговачком селу Домрке (код Гацког), гдје је упознао будућу супругу Марију. Раде је након атентата на Фрању Фердинанда у Сарајеву 1914. био притворен у Билећи. Но, након неког времена је мобилизиран у аустроугарску војску. Упућен је на талијански фронт с којег је пребјегао те је приступио југословенским добровољцима на Солунском фронту. Након рата Буха је као солунски добровољац добио земљу у некадашњем власништву грофа Јулија Јанковића у Градини код Вировитице те је основао обитељ. Обитељ Бошка Бухе бавила се

земљорадњом, а имала је и понешто стоке. Прво дијете био им је Бошко. Након што је завршио четворогодишњу основну школу, Бошко Буха је остао у родном селу све до распада Краљевине Југославије и оснивања НДХ.

Кад су у јулу 1941. усташке власти покренуле масовна исељавања Срба, Бухина је породица пресељена у западну Србију, у Мачву. Убрзо по доласку у нову средину Бошко Буха се упутио на териториј под контролом партизана. Ту им се покушао придружити, али је због тек 15 година старости и маленог раста одбијен. Након неколико покушаја успио је приступити Мачванском партизанском одреду. Након Прве непријатељске офанзиве и пада Ужичке републике у новембру 1941., партизанске снаге узмичу на југ према Санџаку, а Буха се налази међу њима. Кад је у Чајничу у марту 1942. основана Друга пролетерска ударна бригада, Буха је с групом својих вршњака примљен у њен састав. Буха се и прије приступања Другој пролетерској, а поготово у њој, показао вјештим за прикрадање непријатељским бункерима и за њихово уништавање ручним гранатама. То се дојмило водства бригаде па је његова јединица, с много младих и дјеце, добила надимак „Партизанска артиљерија“, а Буха је постављен за вођу бомбашког одсјека читаве бригаде. У биткама по Босни и у продору од црногорских Плужина до Бихаћа, у тзв. Дугом маршу партизанских бригада током љета и јесени 1942. Бошко Буха је направио низ нових подвига и његово је име поступно прерастало у легенду. У бици код села Дулићи у опћини Гацко Буха је био рањен.

Послан је да као делегат представља свој одред на оснивачкој конференцији УСАОЈ-а у децембру 1942. у Бихаћу. Буха је изашао за говорницу и почео говорити о подвизима које изводе припадници његова одсјека и он сам: о томе како се заузимају бункери – шуљањем и убацивањем ручних бомби („ја ћу да вам причам, другови, како ми идемо на бункере“). Наводно је његов говор био прекидан одушевљеним аплаузима слушача. Чињеница да се у свакој реченици служио поштапалицом „наравна ствар“, изазивала је и салве смијеха. Како се Буха у једном тре-

нутку збунио, тада је из првог реда устао Јосип Броз Тито и Бошка очински погладио по глави, јавно га похвалио и пољубио те му у знак захвале поклонио сат.

Након бихаћког догађања Буха непрекидно судјелује у борбама све док у септембру 1943. код села Јабука, близу црногорске границе и Пријепоља (у југозападној Србији), камион у којем се налазио није упао у четничку засједу. Буха је погинуо у окршају.

Проглашен је 1951. за народног хероја. Наредних година и десетљећа Бошко Буха је постао симбол, својеврсна икона у култури сјећања социјалистичке Југославије. Приче о дјечаку малога раста, али изузетне храбрости који се бори против великог наизглед непобједивог непријатеља проносиле су се приповјеткама, пјесмама, сликовницама, филмом.

У Јабуци, насељу у којем је страдао на цести између Пријепоља и Пљеваља, подигнут му је споменик уз спомен-дом који је носио његово име. У оквиру овог меморијалног комплекса, једног од најпосјећенијих мјеста такве врсте у Југославији, налазио се и Музеј пионира и омладине Југославије. Музеј је постојао све до 1990. године када је затворен.

Бошко Буха отишао је у легенду. Казалиште у Београду основано 1953. добило је по њему име (Позориште Бошко Буха), а Бранко Бауер снимио је 1978. филм о његову животу. Бошка Буху у том је филму глумио Иван Којунџић, касније цијењени спикер Хрватског радија.

Снимљена је и ТВ серија, која садржи музичку тему са знаменитим стиховима Душка Радовића: *Нек нас сете ове слике/на ту децу, на те ђаке/што су мали, мали за војнике/а велики за јунаке* (музика Зоран Симјановић; пјева Оливер Драгојевић).

Улице Бошка Бухе постоје у Подгорици, Обреновцу, Новом Саду, Нишу, Врњачкој Бањи, Калуђерици, Јагодини, Крагујевцу и другдје.

Међутим, репортажа *Новости* о родном селу Бошка Бухе из 2019. свједочи о нестанку сјећању на дјечака јунака, који је симболизирао храброст и одважност партизанског борца: „Данас у славонској Градини блиједи успомена на малог бомбаша – шко-

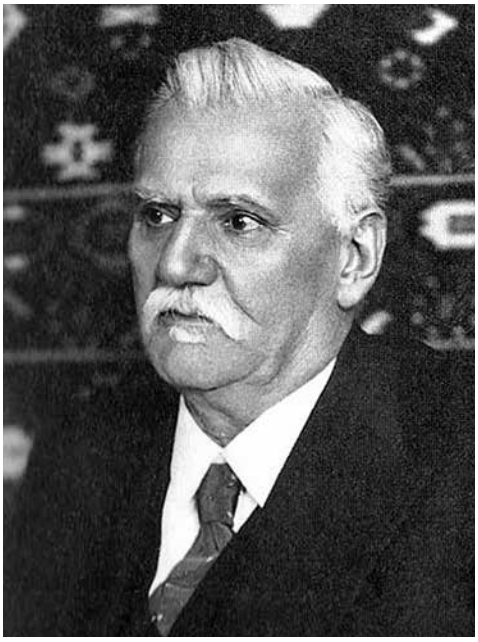
ла одавно не носи његово име, на родној кући више нема спомен-плоче. Остале су рупе од вијака који су је држали, а попрсје дјетета-хероја је трактором одваљено.“ Истовремено је меморијални комплекс у Јабуци стављен на лицитацију као дио имовине пропале тврtке Путник. Поступак је обустављен тек након притиска јавности.

Бошков нећак Небојша Буха (1960.), родом из Градине покрај Вировитице, погинуо је као часнички намјесник у 81. гардијској бојни Хрватске војске у Цагама, на цести Липик – Окучани у свибњу 1995. за вријеме војно-редарствене акције Бљесак. Рођак Бошка Бухе, такођер Бошко Буха (1959.), рођен у Вировитици, био је начелник МУП-а града Београда и генерал-мајор полиције, помоћник начелника ресора Јавне безбедности МУП-а Србије, убијен је у Београду 2002. године.

Иво Голдстеин - Милорад Кондић

ЛИТЕРАТУРА:

Bauer, B., *Boško Buha*, igrani film, 1978.
Bihaćka republika, t. 2, zbornik dokumenata, ur. H. Kapetanović, Bihać, 1965.
Goldstein, I., – Goldstein, S., *Tito,* Zagreb 2015.
HBL 2, 447.
Lugarić Vukas, D., *Boško Buha i Pavlik Morozov: novi (jugoslavenski/sovjetski) čovjek u tijelu malenoga dječaka,* Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, 51 (2014.), 2; 133-154.
Mikić, A., *Boško Buha*, Sarajevo 1989.
Narodni heroji Jugoslavije, ur. P. Kačavenda i D. Živković, Beograd – Titograd 1982. – 1983., 60.
Radovanović, J., *Boško Buha: veliki bombaš manji od puške.* Gornji Milanovac 1974.
Radovanović, J., *Boško Buha: životni put slavnog bombaša*, Gornji Milanovac 1981.
СБР 1, 913.
СЕ, т. I, књ. 2, 685.
Večernji list, 31. IV. 2013.
Vojna enciklopedija, Beograd 1971.
Vojni leksikon, 817.
https://www.youtube.com/watch?v=apbO9SbWzTc;
https://www.portalnovosti.com/u-rodnom-selu-boska-buhe/;
https://www.portalnovosti.com/posto-buha/, pristupljeno 21. VIII. 2025.

Varićak, Vladimir

VARIĆAK, Vladimir (Švica kraj Otočca, 26. III. 1865. – Zagreb, 17. I. 1942.), matematičar i teorijski fizičar, akademik, sin Mihajla (1833. – 1912.) i Petre roð. Pražić (1839. – 1919.). Vladimir Varićak bio je treće od devetero djece. Mihajlo Varićak bio je domobranski oficir, podrijetlom iz seljačke obitelji iz Kosinja u Lici. Majka Petra bila je domaćica, rodom s Kordu-na. Prema nekim izvorima preci Mihajla Varićaka doselili su u Liku u 17. stoljeću iz Hercegovine.

Vladimira Varićaka općenito se smatra vodećim hrvatskim matematičarem prve četvrtine 20. stoljeća, a njegova svestrana aktivnost u akademskom i širem društvenom okruženju ostavila je dugoročno nasljeđe.

Обитељ је мијењала боравиште како је већ захтијевала служба Михајла Варићака. Владимир је годину дана школу похађао у Оточцу, потом пет разреда у Сиску, два разреда у Петрињи те више разреде гимназије у Великој краљевској реалци у Загребу. Испит зрелости положио је 1883. постигавши притом највише могуће оцјене из математике, логике и језика. Уписао је потом двопредметни студиј математике и физике на Мудрословном (касније Филозофском) факултету Свеучилишта у Загребу. Према властитом исказу много је времена проводио у физикалном, а понешто и у кемијском практикуму. На њега је пресудно утјецао тадашњи једини професор математике Карел Захрадник, уједно оснивач те катедре. Уз физичара Винка Дворжака и кемичара Густава Јанечека био је један од професора доведених из Чешке у оквиру планског развоја модерног високог школства у Хрватској. Током студија Варићак је радио у стенографском уреду Сабора (та вјештина била му је страст још од гимназијских дана и никад је није запустио) и волонтерски подучавао стенографију у простору Свеучилишта. Дипломирао је 1888. те докторирао 1891. дисертацијом из теорије кривуља. Хабилитирао је 1895. године.

У међувремену је у листопаду 1888. почео радити као испитани намјесни учитељ на Краљевској великој реалки у Земуну. Идуће године премјештен је у Краљевску наутичку школу у Бакру. Ујесен 1891. прелази на загребачку Краљевску велику реалку, да би на позицију правог учитеља био постављен сљедеће године на истоврсној гимназији у Осијеку. Раздобље службовања у Осијеку било је за Варићака изнимно важно: оженио се учитељицом Албином Катичић, с којом је имао четири сина (Светозар, Богдан, Владимир, Милутин). Изабран је за дописног члана ЈАЗУ-а, а декретом Владе 1895. додијељен му је наслов професора, будући да је испунио увјет одрадивши обавезне три године као учитељ (Варићакови ученици били су и Милутин Миланковић и Ђуро Курепа).

Варићак се с обитељи 1896. вратио у Загреб поставши професор у Краљевској доњоградској гимназији. Двије године касније

именован је за учитеља физике и механике на новоотвореној Шумарској академији при Мудрословном факултету. Успоредно је као приватни доцент држао предавања из алгебарске анализе и сферне тригонометрије на Мудрословном факултету. Пошто се 1899. Захрадник вратио у Чешку, владиним је декретом Варичак именован најприје за замјеника водитеља катедре за математику и убрзо затим за јавног изванредног професора, па 1902. за јавног редовитог професора. За редовитог члана ЈАЗУ-а изабран је 1903. године. У академској години 1904./1905. обнашао је дужност декана. Тако је у 40. години живота Владимир Варичак досегао високи академски статус и све припадне одговорности, но његово најплодније знанствено раздобље тек је услиједило. За дописног члана СКА изабран је 1913. године, а постао је и дописни члан Чешке академије знаности и умјетности. Био је ректор Свеучилишта у Загребу 1921/1922. године. Остао је свеучилишни професор до умировљења 1936. године, али радио је у настави као хонорарни професор све до краја 1941. године. Преминуо је од срчане кљенути у једном загребачком санаторију.

Цјеловити попис радова Владимира Варичака броји 211 библиографских јединица, разврстаних у девет категорија. Истиче се 12 знанствених чланака у иноземним часописима, 37 чланака у Раду ЈАЗУ-а те књига *Darstellung der Relativitätstheorie dreidimensionalen in Lobatschefkijschen Raume* као суставни приказ његова проучавања нееуклидске геометрије и примјене на теорију релативности. Посебне заслуге Варичак је стекао и исцрпним проучавањем живота и дјела Руђера Бошковића као властитом одабраном мисијом, у двадесетак од споменутих публикација.

Структура материје, природа свјетла, појам простора и времена, тешко докучиве и каткад привидно протурјечне релације међу физикалним феноменима, али и практичне примјене новостечених сазнања – неке су од кључних преокупација и фасцинација десетљећа у којима је Варичак одрастао и формирао се као знанственик. Након ране фазе у којој се углавном бавио

алгебарским кривуљама и сферном тригонометријом, Варићак се почетком 20. стољећа усредоточио на детаљну разраду геометрије хиперболичке равнине и 3-димензионалног простора. Но, био је упућен и у актуалне радове Х. Лоренца, Х. Минковског, Х. Поенкареа, А. Ајнштајна и других водећих знанственика. „Радио је много и читао ствари из свих математичких дисциплина. За најновије и најпријепорније ствари имао је, чини се, особиту склоност". (Ђуро Курепа, 1948.). Развитак нееуклидских геометрија из претходног стољећа није тада више била „пријепорна" тема, али релативистички приступ тумачењу физикалних закона свакако јест. Око 1910. Варићак је написао неколико својих кључних радова у којима је повезао геометрију Лобачевског и теорију релативности. Наводећи конкретне сличности и аналогије које су га потакнуле на такво размишљање закључио је: „Све то ме је навело на помисао да трансформирам Ајнштајнове формуле и дам им нееуклидско геометријско тумачење".

Варићакове идеје и резултати убрзо су привукли позорност и донијеле му међународну афирмацију. Његова разрада 3-димензионалне геометрије Лобачевског као прикладне геометријске структуре за специјалну теорију релативности потврдила се сасвим подесном за „простор брзина", но у знанственом свијету је 4-димензионални просторно-временски модел Минковског прихваћен као цјеловито рјешење проблема. Минковски је био непуну годину дана старији од Варићака, а сјајна математичка каријера, започета већ на студију, прекинута је изненадном смрћу 1909. године. Узме ли се у обзир колико су скромнији били увјети у којима је Варићак стјецао образовање, колико се бавио наставом и другим дужностима, притом у знатној мјери самоук, лакше је схватити вриједност постигнућа да су његове резултате бројни врхунски знанственици оцијенили врло повољно. Осим на формулу састављања брзина, Варићак је свој приступ успјешно примијенио за релативистичке израчуне омјера фреквенција у Доплеровом ефекту, кута аберације свјетлости, кута рефлексије на зрцалу које се гиба итд. У знанственој литератури референце на Варићакове хипотезе и резултате могу се наћи и

у 21. стољећу. То се између осталог односи на кореспонденцију с Албертом Ајнштајном на тему релативистичке ротације крутог тијела (1909. – 1913.), што је још увијек предмет расправа и нових интерпретација.

Наслиједивши Захрадника, Варичак је преузео и готово комплетну наставу математичких предмета на Мудрословном факултету. Од преко 20 колегија и семинара које је водио у првих десетак година као редовити професор уз стандардне основне предмете (Алгебарска анализа, Аналитичка геометрија, Диференцијални и интегрални рачун, Алгебарске кривуље и Диференцијална геометрија) опажа се увођење посве нових предмета (понекад у својству изборних) попут Теорије скупова као и модернизација садржаја оних класичних. Осувремењивање програма била је једна од изражених квалитета Варичакова приступа настави, заједно с темељитом припремом наставних материјала и јасноћи те приступачности излагања. Већ у љетном семестру 1909./10. предавао је колегиј Геометрија Лобачевског и принцип релативности.

Варичакови помоћници (касније асистенти) којима је помогао у изградњи њихових значајних каријера били су математичари Јурај Мајцен и Стјепан Бохничек, потом Жељко Марковић и Стјепан Шкреблин, такођер геофизичар и метеоролог Стјепан Шкреб те астроном Бранимир А. Трухелка, као и асистентица Марија Лукшић, прва жена у таквој служби не само при катедри за математику, него и на цијелом Свеучилишту у Загребу.

Успоредно с разноврсним публикацијама, Варичак је и на међународним конференцијама стјецао афирмацију као европски релевантан знанственик. На првом Међународном конгресу математичара одржаном 1897. у Цириху био је један од 208 судионика. На четвртом Конгресу 1908. у Риму одржао је реферат о нееуклидској аналитичкој геометрији. Судјеловао је још и на петом Конгресу у Кембрицу (1912.). У том раздобљу вишекратно је путовао на годишње састанке удружења њемачких математичара (Хамбург, Касел, Дрезден), а највећи публицитет задобило је предавање које је одржао на таквом састанку

1911. у граду Карлсруе, на позив организатора, с насловом *Über die nichteuklidische Intepretation der Relativtheorie*. Осим у зборнику радова с тог састанка, у опсегу од 25 страница, текст је сљедећих година преведен на пољски, руски и француски те објављен у часописима у Варшави, Петрограду и Паризу. Позив за ово запажено предавање произашао је, дакако, на темељу претходних чланака, објављених углавном у часопису *Physikalische Zeitschrift*. Чланак еквивалентан предавању из Карлсруеа објављен је у *Гласу СКА*, а истовјетно предавање Варићак је одржао у још неким великим еуропским градовима.

Умјесно је истакнути да се дио Варићакова завидног опћег образовања састојао у томе одличном или добром владању њемачким, француским, талијанским те енглеским и руским језиком.

Задњи Варићаков текст објављен у иноземству био је кратак, али занимљив коментар под насловом *Relativity Theory and the Universe* у цијењеном часопису *Nature* (Април 25, 1936.). У њему помоћу формула из нееуклидске геометрије аргументира да опажања с калифорнијског опсерваторија Маунт Вилсон о дистрибуцији промјењивих звијезда (нова) у свемиру подупиру тврдњу да је то простор бесконачних димензија и негативне закривљености. Премда у задњих десетак година живота није имао изразито знанствених публикација, Варићакова несмањена радна енергија и живост духа видљиве су из бројних текстова у *Љетопису ЈАЗУ*, у различитим новинама и часописима те из јавних предавања и говора у појединим јубиларним пригодама, попут 150. годишњице смрти Руђера Бошковића. Писао је о математичарима, физичарима и другим знанственицима као што су нпр. Лавослав Ружичка, Вилим Фелер, Фран Туђан и Вацлав Сјерпински. У дневном тиску објављена су и предавања која је пред више од 200 слушатеља одржао у Пучком свеучилишту, о значењу математике у опћој култури (1932.) те животу и математичком раду Руђера Бошковића (1937.). Надаље, судјеловао је с предавањем на другом конгресу математичара славенских земаља 1934. у Прагу.

Посљедња година Варићакова живота протекла је у тјескоби, страху и наглом урушавању здравља. Док је младост и зрелу доб проживио у Аустро-Угарској Монархији, дијелом у раздобљу најагресивнијег притиска мађарске политике, односно касније у Краљевини СХС и Краљевини Југославији, чијим се унитаристичким тенденцијама одупирао у оквиру Свеучилишта, избијањем Другог свјетског рата и успоставом марионетске НДХ био му је, као Србину и православцу, угрожен живот. Стога је прешао на гркокатоличанство. Додатно, према свједочењу Ивана Супека, денунциран је њемачком посланству због пропагирања теорије релативности (као непођудне, то јест „жидовске физике" Ајнштајна и истомишљеника). То је код Варићака резултирало и знаковима поремећаја душевног здравља. Супек је описао атмосферу нелагоде и страха на (необјављеном) Варићакову погребу, „једног хладног јануарског јутра", када је посмртни говор започет читањем полицијског исказа да је покојник био миран грађанин који се није огријешио о кривичне законе (ово како би се избјегло било какве политичке конотације), на којем је једва и споменуто да је био математичар свјетског гласа. Неколицина назочних професора, средњошколских наставника и студената брзо се разишла. На Конгресу културних радника у липњу 1944. у Топуском између осталих је и Владимиру Варићаку одана почаст минутом шутње.

Владимир Варићак сахрањен је на загребачком гробљу Мирогој у обитељској гробници, заједно са супругом Албином (1872. – 1952.), њиховим сином Богданом и супругом му Миленом. Споменик је запуштен. У новозагребачком насељу Слобоштина постоји и улица Владимира Варићака.

Варићаков син Богдан Варићак (1898. – 1951.), миколог и ботаничар, био је професор на Техничком факултету у Загребу гдје је основао Завод за техничку ботанику и техничку микробиологију.

Поводом 75. годишњице Варићакове смрти 2017. године у палачи ХАЗУ-а у Загребу одржан је знанствени скуп посвећен њему. Зборник радова с тога скупа може се сматрати капитал-

ним извором информација те основних резултата истраживања и анализе цјелокупног опуса Владимира Варићака.

Јурај Шифтар

ДЈЕЛА:

Algebarska analiza I., Zagreb 1899.
Beiträge zur nichteuklidischen Geometrie, Jahresbericht der Deutschen Mathematiker-Vereinigung ; XVII, H. 2, Leipzig 1908., 70-83.
Dvije bilješke o teoriji relativnosti, Rad JAZU, knj. 226, Zagreb 1922., 27-29.
Einsteinova specijalna teorija relativnosti, Zagreb 1921.
Interpretacija teorije relativnosti u geometriji Lobačevskoga, Glas Srpske kraljevske akademije, knj. 83, Beograd 2011., 211-255.
O akceleraciji, Rad JAZU, knj. 241, 65-68.
Primjedbe o jednoj interpretaciji geometrije Lobačevskoga, Rad JAZU, knj. 154, Zagreb 1903., 81-131.
Über die nichteuklidische Interpretation der Relativtheorie : Vortrag, gehalten in der Jahresversammlung der Deutschen Mathematiker-Vereinigung zu Karlsruhe, Jahresbericht der Deutschen Mathematiker-Vereinigung ; XXI, 1912, H. 4/5, 103-127.
Darstellung der Relativitatstheorie in dreidimensionalen Lobatschefskijschen Raume, Zagreb 1924., engl. izd. 2007.

BIBLIOGRAFIJA:

Vladimir Varićak (1865.-1942.) u hrvatskoj i svjetskoj znanosti, ur. S. Paušek-Baždar, K. Ilakovac, Zagreb 2018.
Medaković, D., *Srbi u Zagrebu,* Novi Sad 2004.
СБР 2, 48-49.
CE, т. II, 106-107.
https://hosting.unizg.hr/rektori/vvaricak.htm, pristupljeno 12. IV. 2025.

Велебит, Владимир

ВЕЛЕБИТ, Владимир (Задар, 19. VIII. 1907. – Загреб, 29. VIII. 2004.), политичар, дипломат, син оца Љубомира и мајке Олге. Обитељ потјече из села Горња Пастуша, које лежи у подножју Зринске горе на Банији. Његов прадјед Илија и дјед Душан били су официри у аустроугарској војсци, као и отац који је након пропасти Аустро-Угарске у чину мајора прешао у војску Краљевине Југославије, у којој је имао чин бригадног генерала. Као дијете Владимир је живио диљем Монархије, јер се обитељ селила сукладно очевим прекомандама. Школовање је започео у Темишвару и наставио у Трсту, затим у Бечу, Загребу и Чаковцу. Студиј права с докторатом завршио је на Правноме факултету у

Загребу (1933.). Потом је радио као судски приправник у Нишу, гдје му је отац био такођер у служби. Темељем пријаве из Загреба да је као студент био љевичар, по казни је премјештен у Лесковац. Због судјеловања у покретању опозиционог листа *Недељне новине* поново је по казни премјештен у Приштину, гдје је остао три године. У Приштини је положио правосудни испит те је постављен за суца у Кичеву, а убрзо потом у Шиду. Недуго по доласку у Шид даје оставку, па се 1937. враћа у Загреб, гдје отвара одвјетничку канцеларију и долази у интензивнији контакт с чланством КПЈ/КПХ. Био је члан КПЈ од 1939. те судјелује у низу важних акција, од којих су најзначајније сурадња с Јосипом Копиничем те познанство с Јосипом Брозом Титом, Хертом Хас, Ивом Лолом Рибаром и другима. Већ је од 1939. постао особа од највећег Титова повјерења, јер му је у Истанбул носио кривотворени пасош, како би се Тито могао вратити у Југославију.

Уочи напада на Југославију је мобилизиран те је као коњанички поручник судјеловао у борбама на Драви западно од Вараждина. Иако је његов пук би заробљен у близини Загреба, Велебит је избјегао заробљавање те се вратио у Загреб. У граду дјелује као илегални политички радник. Кад је 23. маја Тито одлазио из Загреба за Београд, препустио је Велебиту бригу о својој трудној супрузи Херти Хас. Велебит је Херту одвео у родилиште, гдје је сутрадан 24. маја рођен Александар – Мишо. Почетком 1942. прелази у партизане, гдје ради при Врховном штабу НОВ-а, углавном на правним пословима (био је начелник Војносудског одјељења Врховног штаба). У марту 1943. године, на врхунцу битке на Неретви, када се главнина партизанских снага нашла у крајњој опасности и требало јој је куповати вријеме (првенствено због смртне опасности за 3000 рањеника у долини Раме), био је у делегацији Врховног штаба (заједно с Милованом Ђиласом и Кочом Поповићем) која је с високим њемачким војним представницима преговарала о узајамном признавању статуса зарађене стране, о редовитој размјени заробљеника и привременом примирју на неким просторима (у литератури названи Мартовски преговори). Радило се о Титовој

особној иницијативи којој су њемачки команданти на терену били склони, али је Хитлер особно забранио даљње преговоре. Тијеком разговора Велебит је, уз пуну Титову сугласност, у једном тренутку Нијемцима чак рекао како „Врховни штаб не види разлоге да се непријатељства с немачким оружаним снагама и даље настављају". Од свега тога остварене су само прилично бројне замјене заробљеника. Убрзо постаје члан Војне мисије у Египту, Италији и Алжиру (1943.), углавном је био официр за везу с британским и америчким војним мисијама. У свибњу 1944. одлази у Лондон те је шеф тамошње Војне мисије и у том својству обавља разне стратешки важне преговоре и судјелује у свим кључним дипломатским и политичким догађајима (нпр. присуствовао је разговору Черчил – Тито 1944. у Касерти). У коалицијској влади Тито-Шубашић у ожујку 1945. постављен је за помоћника министра иноземних послова. Унапријеђен је и за генерал-мајора у резерви.

Био је члан југославенске делегације која је 20. јуна 1945. са Савезницима потписала Девински споразум, којим је потврђен Београдски споразум, потписан 11 дана раније. Тиме је утврђена демаркацијска Морганова линија, која је Јулијску Венецију подијелила на Зону А, под заповједништвом савезничке војне управе (Allied Military Government), и на Зону Б (војна управа Југославенске армије). Координирао је и надзирао послове око мировних преговора и споразума с Италијом у Паризу 1947. године. Добивши мандат, у Лондону је о рјешењу тршћанског питања тајно преговарао с британским амбасадором и начелником еуропског одјела Форин Офиса Џефријем Харисоном и америчким амбасадором у СССР-у Луелином Томсоном.

У травњу 1948. године, суочен с инсинуацијама да је британски шпијун, подноси оставку (то је заправо била Стаљинова/совјетска оптужба у вријеме јавности још непознате размјене писама у мјесецима прије резолуције Информбироа). Отада води Комитет за угоститељство и туризам. Но, Јосип Броз Тито га 1951. поставља на крајње осјетљиво мјесто велепосланика у

Риму (у вријеме кад је спор око тзв. Слободног Територија Трста /СТТ/ на врхунцу). У Риму остаје до наредне године, а потом је 1953. именован за амбасадора у Лондону (до 1956.) у којем игра важну улогу у отопљавању билатералних односа и путу Јосипа Броза Тита у Лондон. У име Југославије у Лондону је 5. X. 1954. парафирао Меморандум о сугласности између Италије, Уједињеног Краљевства, САД-а и Југославије о СТТ-у.

Од 1956. до 1960. ради на разним пословима у Београду. На позив главног тајника ОУН-а постаје извршни тајник Европске економске комисије ОУН-а са сједиштем у Женеви. Ту дужност обавља од 1960. до 1967. године. Потом је директор у Тајништву Међународне организације рада (1968.–69.). Свој посљедњи дипломатски задатак одредио је као емисар Карнегијеве фондације у израелско-арапском сукобу. Након умировљења живио је у Загребу, а љети у Малом Лошињу. Почиње се интензивно бавити списатељским радом.

У својој првој књизи *Сећања* пише заправо о британско-југославенским односима у Другом свјетском рату. Уз властита сјећања и запажања Велебит користи обимну и важну документацију. Књига је у тренутку изласка представљала важан корак у познавању тог битног сегмента хрватске и југославенке ратне повијести.

У књизи *Тајне и замке II. свјетског рата* студиозно разматра четири важне теме из тога раздобља: расуло југославенске државе 1941. године, војнополитичку тактику и стратегију Драже Михаиловића, Мартовске преговоре, питање зашто се савезничка војска није искрцала у Далмацији. Пише и о узроцима распада Југославије („Што се догодило 1991. у Југославији?“) уносећи у дискусију нека нова питања (повијесна перспектива, улога међународне заједнице) и дајући оригиналне одговоре.

У посмртно објављеној мемоарској књизи *Мој живот* Велебит отворено пише о одрастању, обитељи, школовању, првим случајевима које је водио као одвјетник, приближавању лијевим идејама, раду у илегали те зближавању с Јосипом Брозом Титом, Ивом Лолом Рибаром, Милованом Ђиласом и другим

кључним актерима наше повијести, одлуци да се придружи партизанском покрету, својој улози у преговорима с Нијемцима и спашавању Херте Хас, али и признавању партизанског покрета и оснивању југославенске дипломације. Говори затим о послијератним успонима и падовима, дружењу с Титом, својим амбасадорским мандатима у Риму и Лондону и раду у организацијама УН-а.

Отворено је износио и тврдње које се мало тко усудио изрећи: „нисам веровао да ћемо ми бити ти који ће завладати, заузети власт. Та идеја је тек почела да се рађа 1943. године захваљујући безумној политици Драже Михаиловића и југословенске владе. Слично је било и са Антом Павелићем. Да он није водио страховито глупу политику у тзв. Независној Држави Хрватској, ми никад не бисмо покренули српске масе на устанак. Ја сам Србин из Хрватске, моја породица је из Баније, околине Петриње, граничарска породица, познајем тај народ тамо – био је то најлојалнији народ. Они су служили аустријске цареве ... Они би и те како били спремни да буду лојални грађани да Павелић није водио једну тако безумну политику геноцида. КПЈ је прихватила те избезумљене људе који су бежали од ножа и клања. Тако смо ми организовали те несрећне Србе Личане, Кордунаше, Славонце, Банијце који су постали језгро наше револуције.“

Владимир Велебит био је и у позним годинама „пун енергије и менталне снаге“. Писао је, објављивао и присуствовао промоцијама властитих књига и у 95. години живота.

Иво Голдстеин

ДЈЕЛА:

Moj život – Vladimir Velebit, prir. T. Jakovina, 2. izd. Zagreb 2017.
Boravak s Titom u Zagrebu, u: *Zagreb i Hrvatska u Titovo doba,* ur. T. Badovinac, Zagreb 2004., 63-65.
Sećanja, Zagreb 1983.
Tajne i zamke II. svjetskog rata, Zagreb 2002.

ЛИТЕРАТУРА:

Šuvar, M., *Vladimir Velebit. Svjedok historije,* Zagreb 2015.
Razgovor sa dr Vladimirom Velebitom: Sudbinska i interesna povezanost – U cilju podržavanja naše nacionalne nezavisnosti svakog pojedinog naroda potrebno je i nužno da imamo jednu čvrstu i harmoničnu zajedničku Jugoslaviju, *Komunist*, Beograd, br. 1646, 4. XI. 1988., 21.
Goldstein, I., – Goldstein, S., *Tito,* Zagreb 2015.
HE 11, 314.
СБР 2, 110-111.
CE, т. II, 184-185.
Vojni leksikon,1109.
Istarska enciklopedija, 859.
Tito – Churchill, strogo tajno, ur. D. Biber, Zagreb 1981.
https://fraktura.hr/moj-zivot.html; https://fraktura.hr/autori/vladimir-velebit; pristupljeno 17. V. 2024.

Витез, Григор/Григорије

ВИТЕЗ, Григор/Григорије (Косовац код Окучана, 15. II. 1911. – Загреб, 23. XI. 1966.), пјесник, преводилац, уредник, учитељ, син Теодора и Ане рођ. Милосављевић. Оба су родитеља потомци досељеника у Славонију: мајчиних из Босне поткрај 17. вијека, а очевих из Далмације (из Равних котара или Буковице). Очеви су се преци презивали Алавања. Добивши признање за одану службу, администрација Марије Терезије додјељује им почасни наслов витеза, што су потом сви прихватили као своје презиме. Григор Витез је имао два старија брата (Јоцу и Стеву) и млађег Перу. Непосредно пред Први свјетски рат умире им отац што је породицу гурнуло у велике проблеме. Основну школу по-

хађао је у Окучанима, а у Државну реалну гимназију у 15-ак км удаљену Нову Градишку путује свакодневно влаком. Своју прву пјесму написао је у четвртом разреду гимназије (с 15 година). Развијао је интерес за усмену књижевну традицију и марљиво биљежио усмене текстове врсних казивача/ица. У томе му је помагала мајка. Међутим, већ обликована збирка није сачувана. Прву пјесму *Ведар дан* ће му 1930. објавити београдски часопис *Живот и рад*.

У Пакрацу 1927. уписује Државну учитељску школу. Одмах по стјецању дипломе учитеља ради у селу Слободна Власт (у Осјечко-барањској жупанији, 20-ак км западно од Ђакова), потом у Вођину па у Горњем Вакуфу, напосљетку у Голинцима (код Доњег Михољца). Жени се 1938. с Елизабетом Перлик, двије године касније родила им се кћер Олга.

Из Голинаца 1943. одлази у партизане да би врло брзо био додијељен Обласном просвјетном одјелу Славоније, а потом Просвјетном одјелу ЗАВНОХ-а. Током рата ангажиран је у акцијама описмењавања. Додатно, едуцира оне који ће се тиме бавити након ослобођења.

По ослобођењу с породицом пресељава у Загреб, гдје је именован за шефа Одсјека за просвјету у Министарству просвјете НР Хрватске. Но, није био задовољан, јер се није могао сродити с бирократским ангажманом. Стога се постепено укључује у рад уредништва Народне просвјете и Мале просвјетне књижнице те већ 1946. прелази у Накладни завод Хрватске као начелник за школска и педагошка издања. Једно вријеме радио је и као шеф одсјека издавачке дјелатности у Одјелу за културу и умјетност Министарства просвјете НР Хрватске.

Почетком педесетих година Григор Витез био је један од оснивача издавачке куће Младост, која је током година постала велика и значајна накладничка кућа. Као главни уредник (дужност коју је обнашао до смрти), Витез је покренуо библиотеку *Јелен*. Покренуо је 1957. и библиотеку *Вјеверица* у којој је до 1998. године објављено око 300 књига за дјецу. Био је и иницијатор оснивања неколико листова за дјечју књижевност.

Његова кћи Олга Витез Бабић присјећала се како се једнога јутра 1960. његин отац отишао на посао с болом у крањешници, али се за сат времена вратио кући. Легао је у кревет и из њега више никада није устао. „Испоставило се да је због одређених проблема са штитњачом имао недостатак калција у организму. Крањешница му је била неповратно оштећена." Болест се с временом још додатно закомплицирала. Унаточ тому, Григор Витез је стварао на каучу. Око њега су били фасцикли и разне књиге.

Иако је почео објављивати прије Другог свјетског рата, прву збирку пјесама *Сан бораца у зору* објављује 1948. године. Проширит ће је циклусима (*Звијезде на решеткама*, *Срце у олују*, *Харфа на вјетру*) у збирци под насловом *Пјесме* 1950. године. У то доба доминантно тематизира трагично искуство (индивидуално и колективно) ратног ужаса, па тако један дио његових пјесама носи печат и ратне поезије. То ће Витез лапидарно изрећи у пјесми *Мртве ријечи* („Не знам да ли ћу икад више видјети/ Оне који живе у мојој успомени"). Међутим, битно се разликује од многих у том периоду, јер готово никад не запада у поратни револуционарни занос. Опјевавао је примарно своје личне преокупације симболистичко-импресионистичким лиризмом, углавном римованим стиховима. Проналазио је свој глас међу пјесницима који су стјецали статус врсних стваралаца: Весне Парун, Оскара Давича, Јуре Каштелана, Марина Франичевића, Миодрага Павловића, Васка Попе и бројних других. Ипак, Витезова рана лирска кантилена остварила је низ пјесама које и данас заслужују пажњу (*Успаванка у ноћи*, *Нема сунца на мом прозору*, *Говор шуме*, *Наоружане руже*, *Епитаф војнику који је пао у часу потписивања примирја* и друге). Битно неће мијењати свој пјеснички говор ни у наредним збиркама (*Наоружане руже*, 1955.; *Повјерење животу*, 1958.; *Као лишће и трава*, 1960.). С њима ће заокружити свој пјеснички ангажман на писању за „одрасле".

Да је његова пјесничка иновативна вокација негдје другдје, открива збирка *Препелица* (1956.) – отпочиње вријеме оријентације на писање за дјецу. Витез ће се у свега неколико година афирмирати као пјесник за дјецу на цјелокупном простору Ју-

гославије. Но, прије свега се то догађа у Хрватској гдје га књижевна хисториографија касније одређује „зачетником модерне хрватске књижевности за дјецу“. Антропоморфизирани литерарни свијет/имагинариј у његовој поезији за дјецу био је за комплетну хрватску пјесничку традицију егземпларан, али не само за хрватску – исте године збирка *Препелица* ће изићи у Љубљани у пријеводу познатог пјесника Јанеза Менарта на словенски језик. Ипак, појављивање збирке *Сто вукова* (1957.), а убрзо потом и откривалачке *Кад би дрвеће ходало* (1959.) која ће имати учестала нова издања, представљају не само потврду његова непоновљива стваралачкога субјективитета, него ће бити препознато и као поетика којом се отвара нова дионица према дјечјој књижевности. Књижевна критика снажно маркира иновативност Витезове поетике којом се дјецу не подучава него их се доводи у центар приказаног гдје су анимиране слике дјетета, биљног (шума, поток, тулипан, мјесец, ливада, сунце, брдо, бор, храст и бројне друге) те животињског (зец, медвјед, ластавица, бумбар, миш, мачка, рода, вук и многе друге) свијета стављене у коло узајамне повезаности. Тим отпором према традиционалном дидактичном моделу дјечје поезије, игривом динамиком стихова различитих дужина, спајањем логички и искуствено неспојивог итд. указао је на пут којим би се поезија за дјецу требала развијати. Врло брзо његове ће пјесме стално настанити читанке у нижим разредима основне школе. А нове ће збирке и избори што су слиједили из године у годину његовим пјесмама само утврђивати статус који је стекао: *Иза брда плава* (1961.), *Једног јутра у гају* (1961.), *Хватајте лопова* (1964.), *Гдје приче расту* (1965.).

Омиљена форма коју је често користио била је загонетка. Већ у збирци *Веселе замке* (1955.) са снажним ослонцем на народну традицију питалица и загонетки дјечју знатижељу и имагинацију изазива на пун ангажман: јасноћом слика непретенциозно позива дјецу на откривање прикривеног значења. Ту ће игривост потврдити и у збирци *Игра се наставља* (1966.).

Не мали број Витезових пјесама има дијалошку форму. Зато је с одобравањем прихваћен игроказ *Плава боја снијега* с поднасловом *Прича за читање и приказивање*. У више је театара одиграна та драмска прича о љубави између краљевне и краљева пастира. Најдуље се представа одржала у загребачком Малом казалишту Трешња (Градско казалиште Трешња).

Његова је поезија за дјецу надахнула и бројне композиторе, али и ликовне умјетнике који су дали пун прилог афирмацији свеколиког стваралаштва у вези с представљањем дјечјег свијета. А тиме се учвршћивало значење Витезова пјесништва за дјецу.

Да би упознао младе читаоце и с пјесмама за дјецу у иностранству, завршава збирку својих препјева *Пјесме четири вјетра*. Изићи ће постхумно 1968. године.

Дјеловао је као преводилац с руског, словенског и француског језика преводећи Александра Пушкина, Михаила Љермонтова, Сергеја Јесењина, Бориса Пастернака, Александера Блока, Владимира Мајаковског, Жака Превера, Сречка Косовела, Јанеза Менарта, Цирила Злобеца, Милу Клопчича и друге.

Пјесме су му превођене на бројне језике: албански, бјелоруски, бугарски, чешки, енглески, есперанто, француски, јапански, мађарски, македонски, њемачки, пољски, румуњски, руски, словачки, словенски, шпањолски, талијански и турски.

За свој рад добио је низ награда: Награду издавачког предузећа Свјетлост (Сарајево, 1957.) за збирку пјесама *Сто вукова*; Награду града Загреба и Награду издавачког подузећа Младост (Загреб, 1959.) за збирку пјесама *Кад би дрвеће ходало*; Златну плакету Младо поколење за свеукупан рад у књижевности за дјецу (1963.); Награду Фестивала Куиричек за пјесму *Двије ријечи.*

У Хрватској бројни вртићи, основне школе, библиотеке и читаонице носе име Григора Витеза. Тако је и с улицама у низу градова (у Загребу, Самобору, Задру, Брегани, Београду и другима.). Савез друштава Наша дјеца Хрватске утемељио је Награду Григор Витез која се додјељује за најбоље књижевно и ликовно дјело за дјецу.

Умро је у Загребу, а покопан је у родном Косовцу.

Премда се унутар српских организација разговарало о томе да се његова родна кућа у Косовцу откупи и уреди у спомен кућу Григора Витеза, та је одлука закашњела јер је кућу откупио нетко други за другу намјену.

У поводу 75. рођендана и 20. годишњице смрти организиран је 1986. у Новој Градишки знанствени скуп на којем су учествовала 24 излагача те низ других попратних манифестација (приказан је документарни филм о Витезу, представљена нова издања његових књига, уприличен је посјет родном Косовцу и пјесникову гробу). О стогодишњици рођења Григора Витеза организиран је у Загребу 2011. знанствени скуп с међународним судјеловањем „Велики видар – стољеће Григора Витеза“ (Загреб, 2011.) на који су се одазвали еминентни познаваоци Витезова рада из универзитетских центара у Хрватској и иностранству. Вера Витез Бабић донирала је оставштину свога оца Хрватском школском музеју те је у њему 2016. организирана изложба *Кад би дрвеће ходало: Оставштина пјесника Григора Витеза*.

Душан Маринковић

ДЈЕЛА:

San boraca u zoru, Zagreb 1948.
Pjesme, Zagreb 1950.
Naoružane ruže, Zagreb 1955.
Vesele zamke, Zagreb 1955.
Prepelica, Zagreb 1956. /također, prijevod na slovenski/
Sto vukova, Sarajevo 1957.
Vuk i sedam kozlića, Zagreb 1957.
Kad bi drveće hodalo, Zagreb 1959 /Ponovljena izdanja: 1964., 1968., 1971., 1973., 1975., 1977., 1979., 1983., 1986/.
Kao lišće i trava, Zagreb 1960.
Iza brda plava, Zagreb 1961.
Bajka o glinenoj ptici, Sarajevo 1964.
Hvatajte lopova, Sarajevo 1964.
Gdje priče rastu, Zagreb 1965.
Igra se nastavlja, Zagreb 1967.
Pjesme četiri vjetra, Zagreb 1968.
Bajka o glinenoj ptici i druge bajke i priče, Zagreb 1978.
Izabrane pjesme i zagonetke, Zagreb 1995.
Povjerenje životu. Izabrana djela Grigora Viteza I, Zagreb 2011.
Oči traže svjetlost. Izabrana djela Grigora Viteza II, Zagreb 2011.

ЛИТЕРАТУРА:

HKE 4, 433-434.
Idrizović, M., *Hrvatska književnost za djecu*, Zagreb 1984.
Krklec, G., *O dječjoj poeziji Grigora Viteza*, Vjesnik, 17. VII. 1960.
Mihanović – Salopek, H., *Predgovor,* u: *Grigor Vitez: Pjesme,* Vinkovci 1997.
Pavletić, V., *Bilješke uz lirsko kazivanje Grigora Viteza,* Republika 4-5, Zagreb 1951., 406-410.
CE, т. II, 454-455.
Umjetnost i dijete 1-2/1987 (broj posvećen književnom djelu Grigora Viteza – radovi sa simpozij u Novoj Gradiški 1986. godine).
Vujčić, N., *Apoteoza djetinjstva,* u: *Grigor Vitez: Izabrana djela* II, Zagreb 2011.
Zalar, I., : *Originalno i maštovito Vitezovo viđenje dječjeg svijeta*, u: *Suvremena hrvatska dječja poezija,* Zagreb 1979.
https://www.telegram.hr/velike-price/nagovorili-smo-kcer-grigora-viteza-da-prvi-put-u-zivotu-javno-isprica-intimnu-pricu-o-svom-velikom-tati/, pristupljeno 27. V. 2025.

Врховац, Вук

ВРХОВАЦ, Вук (Сријемски Карловци, 13. XII. 1903. – Загреб, 26. V. 1952.), лијечник ендокринолог и дијабетолог, свеучилишни професор, син Радивоја и Паве рођ. Руварац. Његов отац, Радивоје Врховац (1863. – 1946.) био је познати војвођански културни дјелатник, загребачки студент филозофије, професор и равнатељ гимназије у Сријемским Карловцима, инспектор при Министарству просвјете и предсједник Матице српске у Новом Саду (1920. – 1935.).

Вук Врховац се 1935. вјенчао с Беатом рођ. Лакса. Сљедеће године родио им се син Божидар те 1940. кћи Александра. Божидар је крштен у Саборном храму Преображења Господњег у Загребу,

кум му је био београдски адвокат Миодраг Поповић. Александра је крштена у католичкој цркви Светог Блажа у Загребу. Божидар (1936. – 2009.) је био истакнути лијечник, интернист и утемељитељ клиничке фармакологије.

Беата Врховац преминула је 1947. године, у 31. години живота. Вук Врховац се 1950. жени с Кармен рођ. Јакчин те сљедеће године добива кћер Марину.

Вук Врховац школовао се у родном граду, матурирао је 1921. те се исте године уписао на Медицински факултет у Загребу. Уз стипендију која је износила 300 динара, дипломирао је 1927. године. За вријеме студија истицао се у предметима интерна медицина, педијатрија и хигијена. У то вријеме хигијену је предавао Андрија Штампар, свјетски познати пионир јавног здравства и превентивне медицине. Штампар је умногоме утјецао на Врховца, неизравно и изравно, јер је Врховац већ у средњој школи, потом за вријеме студија и као млади лијечник, слично као проф. Штампар, организирао предавања и писао популарне чланке о опасностима од алкохолизма и штетности алкохола за здравље те је до краја живота остао предани заговорник трезвењачког покрета. То је касније значајно утјецало на Врховчеву професионалну каријеру, јер је иза свих његових бројних усавршавања у Америци и Европи стајала Рокфелерова заклада. Познато је да је особа од посебног повјерења за ту закладу у Краљевини Југославији био управо Андрија Штампар.

Врховац је као студент имао велик дијапазон интереса – већ као студент прве године преводи с њемачког књижицу филозофа и педагога Фридриха Вилхелма Ферстера *Васпитање воље: једно питање из књиге 'Како треба живети'* (Београд 1922.). Касније преводи *Анорганску хемију* Карла Опенхајмера (Београд 1926.). Пред крај студија (1926./7. године), у новосадском *Летопису* Матице српске извјештава о музичком животу у Загребу – описује концерте, оперне представе и друге глазбене приредбе. По Врховцу, врхунац загребачких догађања био је концерт једног од највећих пијаниста свих времена Артура Рубинштајна.

Као млади лијечник остаје у Загребу и цијело вријеме је активан у здравственом просвјећивању. Тијеком 1930. одржао је чак 19 предавања о борби против алкохолизма диљем Савске и Приморске бановине, а сљедеће године помаже Андрији Штампару у издавању његове књиге *Народна читанка о алкохолу*. Од 1929. до 1938. главни је уредник новина *Нови живот* у којима је кроз то вријеме објавио четрдесетак чланака о алкохолу и посљедицама његове злоупотребе.

Почетком тридесетих година волонтирао је на Клиници за унутрашње болести. Напосљетку је добио специјализацију те 1933. и 1934. одлази на усавршавање из ендокринологије и дијабетологије у САД (Бостон, Њујорк, Вашингтон, Филаделфија) и Канаду (Торонто), па након тога у Велику Британију, Шведску, Низоземску, Њемачку и Аустрију. У Торонту је радио код Фредерика Бантинга (1891. – 1941.), добитника Нобелове награде 1923. за откриће инзулина и његову масовну примјену. У том је граду паралелно у Клиници за унутарње болести проучавао најновије методе лијечења шећерне и других ендокринолошких болести, а у *The Connaught Laboratories A* методе производње и стандардизације инзулина и јетреног екстракта.

Након повратка у Загреб полаже специјалистички испит и постаје специјалист за унутрашње болести. Истовремено ради на производњи инзулина и већ 1935. године у оквиру Школе народног здравља успјешно производи прве количине. У то вријеме постоји још увијек само кристални (кратко дјелујући) инзулин. Кроз идућих пет година ради на повећању производње, односно уз тврtку Плибах (касније Плива) до 1940. године уз помоћ кемичара и биокемичара успијева покренути индустријску производњу инзулина. Тај производ је назван Инзулин Загреб те је биолошки стандардизиран по препорукама Лиге народа. Био је то велики успјех, јер је до тада свега неколико земаља у свијету производило инзулин, говеђег или свињског подријетла. У том пројекту судјеловали су и наши каснији нобеловци из подручја кемије Лавослав Ружичка (1897. – 1976.) и Владимир Прелог (1906. – 1998.).

Средином тридесетих година прошлог стољећа у Канади и Данској почиње производња инзулина с продуженим дјеловањем. Канадски протамин-цинк инзулин ушао је у примјену већ 1936. године, а Вук Врховац већ исте године пише у *Лијечничком вјеснику* чланак о важности тог инзулина за терапију особа са шећерном болешћу. Десет година касније у истим новинама пише чланак о инзулину дугог дјеловања, али овај пут под именом Протамин-цинк инзулин Загреб. Био је то у то вријеме још један велики успјех, јер производња инзулина је у то вријеме недостатна, због сталних проблема с мањком сировина. На тај начин се ипак осигуравало довољне количине кристалног и протамин-инзулина за особе са шећерном болешћу унутар тадашње Југославије.

„У данашње доба, када медицина пружа тако сјајне могућности за лијечење ове болести, пустити једног дијабетичара да живи и умре као инвалид само зато што нема средстава за лијечење, збиља је права друштвена срамота која се ничим не да оправдати", написао је Вук Врховац пригодно, 1939. године, у једном тексту у *Лијечничком вјеснику*. Био је то само један од навода у којим је упорно истицао вишеструко тешке посљедице шећерне болести (на обољелог и на његову околину) и указивао на њену раширеност у свим друштвеним слојевима. Како би постигао што боље резултате у лијечењу и суочавању с том болешћу, пише и популарне књиге, попут *Шећерна болест и њезино лијечење: приручна књига за дијабетичаре*. Прво издање објављено је 1935. што је била прва књига такве врсте у тој домени – у наредним годинама услиједила су нова издања.

Иницијативом Вука Врховца оснива се 1940. године Савјетовалиште за дијабетичаре, прво у овом дијелу Европе, које се касније развија у Центар за дијабетес. У њему се врше бесплатни прегледи и савјетовања болесника, а сиромашнијим болесницима дијели се и бесплатно инзулин. Темељна замисао била је обједињавање клиничког, знанственог и образовног рада у истој установи како би се дијабетичким болесницима могла

пружити цјелокупна скрб. Био ће то касније база „хрватског модела“ лијечења шећерне болести, који је Свјетска здравствена организација прихватила као хрватски производ.

Својим несебичним радом окупља око себе широки круг болесника, особито особа са шећерном болешћу, међу којима је био заслужно поштован.

Уз редован лијечнички посао и рад на производњи инзулина Вук Врховац континуирано пише стручне и популарне текстове, понајвише у *Лијечничком вјеснику* у којем се наставља јављати све до краја живота.

Нема података да је проф. Врховац, иако Србин, био директно прогоњен од стране власти НДХ. Међутим, с обзиром на његову националну припадност и вријеме у којем је живио, по свему судећи је био под одређеним притисцима или на опрезу. Вјеројатно је проглашен (или барем сматран) за „неопходно потребног стручњака“, што је давало одређену заштиту. Како му је кћи била крштена у католичкој цркви, могуће је да је и с те стране био штићен. Један је чланак објавио 1942. те се може претпоставити да није живио и радио посве инкогнито.

Након Другог свјетског рата Вук Врховац наставља радити у Интерној клиници, односно у Заводу за ендокринологију и дијабетес, али води и даље Савјетовалиште за дијабетес.

Тај посао је радио стално, али је након именовања за свеучилишног доцента крајем 1946. године постао трајни запосленик Медицинског факултета. Као стипендист новоосноване Свјетске здравствене организације 1947. борави у Великој Британији, Шведској, Данској, Швицарској и Низоземској те с колегама из подручја клиничке ендокринологије размјењује искуства и стјече нове спознаје. И овдје је јасна веза с Андријом Штампаром и његовим дјеловањем, јер је проф. Штампар био послије Другог свјетског рата предсједник здравствене и економске комисије Уједињених народа, а предсједавао је на Оснивачкој скупштини Свјетске здравствене организације. Његов је углед у Свјетској здравственој организацији био огроман па је могао помоћи бројним колегама с подручја бивше Југославије у школовању и

усавршавању изван домовине. Један од њих био је и Вук Врховац с којим га је везивало и приватно познанство.

Вук Врховац је 1950. изабран за изванредног професора и дописног члана ЈАЗУ-а. Предаје на Медицинском факултету те на течајевима за усавршавање лијечника на Школи народног здравља. Уз то, тих година несмањеним ритмом пише знанствене, стручне и популарномедицинске књиге. Божидар Врховац, Вуков син, у једном је интервјуу 2004. истакнуо како, уз ограду да је имао свега 16 година када је његов отац умро, добро запамтио његове радохоличарске навике – „кад није био на Ребру или у својој приватној ординацији на Горњем граду, сједио би дома у радној соби и писао књиге. Он је заправо увијек радио, није за нас имао баш пуно времена".

Био је члан уредништва низоземског медицинског часописа Ехцерпта медица те члан британског *Royal Society of Medicine*.

Вук Врховац је објавио двадесетак знанствених радова, знатно више популарно медицинских чланака и три књиге сличног садржаја. У знанственим и стручним чланцима углавном се бави ендокринологијом, дијабетологијом, производњом инзулина и компликацијама шећерне болести, слично је и у популарно-медицинској литератури с тим да овдје највише пише о алкохолу, никотину и њиховој штетности, воћним дијетама у здрављу и болести.

Вук Врховац је до посљедњег тренутка био у пуној активности, преминуо је изненада. Покопан је у аркадама загребачког гробља Мирогој.

Вук Врховац је познато велико име у повијести хрватске медицине, први хрватски ендокринолог и дијабетолог, зачетник производње инзулина између два свјетска рата. Његово име од 1970. године носи водећа хрватска установа за лијечење шећерне болести – Свеучилишна клиника за дијабетес, ендокринологију и болести метаболизма, сада дијела Клиничке болнице Меркур у Загребу.

Ivica Balen – Dario Rahelić

ДЈЕЛА:

Arhiva Medicinskog fakulteta u Zagrebu, dosje Vrhovac Vuk; Nacijonali-zimski semestar 1921/22, od P-Ž; zapisnici s ispita, dosje Vrhovac Vuk
Aktuelni kliničkofiziološki problemi diabetes mellitusa, Liječnički vjesnik 1935/2, 59–66.
Dijabetes i graviditet, u: Zbornik radova I. naučnog sastanka ginekologa, Zagreb, Zagreb 1952, 159-167.
Dijabetes i tuberkuloza, Liječnički vjesnik 1937/4-5, 130-135, 205-212.
Dijabetes i tuberkuloza, Zagreb 1937.
Endokrini sistem i alergija, u: Simposion o alergiji, ur. F. Kogoj, Zagreb 1952., 55-68.
Endokrinološki aspekt problema tirotoksikoze, Liječnički vjesnik 1948/4-5.
Endokrinološki aspekt problema tirotoksikoze, Zagreb 1949.
Hematopoetični princip jetre i njegova specifična primjena u terapiji: povodom dvadesete godišnjice otkrića jetrene terapije i s osobitim obzirom na Jetarex Zagreb, Liječnički vjesnik 1946/7-8.
Insulinski preparati produženog djelovanja i njihova klinička aplikacija: s posebnim obzirom na Protamin-cink-insulin Zagreb, Liječnički vjesnik 1948/4-5.
Nedijabetičke meliturije, Liječnički vjesnik 1936/3, 99–103.
O doziranju u terapiji endokrinih poremećaja, Liječnički vjesnik 1950/3.
O problemu neplodnosti s osobitim obzirom na endokrine faktore, Liječnički vjesnik 1948/8.
Omladini o značaju trezvenosti, Beograd 1929.
Skupni referat: O protaminskom insulinatu, Liječnički vjesnik 1936/7., 315–316.
Socijalno-medicinsko značenje šećerne bolesti, Liječnički vjesnik 1939/1., 61-91.
Šećerna bolest i njezino liječenje: priručna knjiga za dijabetičare: sa 10 slika u tekstu, Zagreb 1949.
Utisci o američkoj i engleskoj medicini, Liječnički vjesnik 1935/1, 30–35.
Voće i voćne dijete u zdravlju i bolesti, Zagreb 1937.
Značenje diabetesa u socijalnom osiguranju s posebnim obzirom na određivanje radne sposobnosti dijabetičara, Arhiv za medicinu rada, Beograd 1948/2.

ЛИТЕРАТУРА:

Enciklopedija Novog Sada, sv. 5, Novi Sad 1996., 263.
HE 11, 513.
In memoriam, Prof. dr Vuk Vrhovac, Liječnički vjesnik 1952/5-6, 133-134.
Nacional, 27. IV. 2004.
Politika, Beograd, 28. V. 1952.
Prilozi za povijest dijabetologije i endokrinologije u Hrvatskoj, ur. Z. Škrabalo, Zagreb 1999., 403-411.
Škrabalo, Z., *Historical Development of Diabetology in Croatia,* Diabetologia Croatica, Zagreb 1978., br. 7, 43-47.
СБР 2, 330.
Znamenite ličnosti Srema, Sremska Mitrovica 2003., 13-14.

Вуцелић, Милојко

ВУЦЕЛИЋ, Милојко (Гарешница 11. VI. 1930. – Ла Хоја, Калифорнија, САД, 7. IX. 2012.), стројарски инжењер, директор свемирског програма, подузетник, син Јосифа/Јосипа и Љубице р. Хрговић. По оцу потječe из племениташке лозе *фон Радобој*, једине племићке породице српског поријекла која је постала члан Хрватскога племићког збора. Наиме, цар Фрањо Јосип његовом је прадједу Рафаелу, официру слуњске пуковније, додијелио ту племићку титулу. Милојкова је мајка смртно страдала 1934. у нејасним околностима, па се отац убрзо оженио удовицом Љубицом Обрадовић р. Миљуш. Обитељ помајке Љубице страдала је у усташком геноциду – Љубичин отац Јово убијен је 28. апри-

ла 1941. у Гудовцу, а мајка Сара у Јасеновцу годину дана касније, након што је одбила прекрштавање. Но, ужа Милојкова обитељ била је заштићена, јер је његов отац прије рата радио као инжењер на Државним жељезницама Краљевине Југославије, па је као „неопходно потребан" стручњак у НДХ наставио обављати свој посао.

Основношколско образовање Милојко је стекао у Бјеловару, гдје је кренуо у гимназију, али је матурирао на загребачкој Трећој мушкој гимназији 1948. године. Исте године, пошавши очевим стопама, уписује техничке знаности – односно стројарски одсјек Техничког факултета у Загребу. Током студија развија интерес за авиотехнику, па тако завршава течај за једриличара и пилота у Вршцу, у Аероклубу Загреб је био активан члан, а у конструкторском бироу Зракопловног савеза Хрватске је почео радити још као студент прве/друге године као детаљ конструктор од 1949. до 1954. године. У бироу у сурадњи с Рудолфом Физиром конструира, између осталог, хидроједрилицу Х-49 Сплит, а дипломира 1955. године код једног од пионира хрватске и југославенске аеронаутике, астронаутике и ракетне технике проф. Даворина Базјанца пројектиравши елису за лаки спортски авион ЦА-51. Вуцелић је касније признао: „Боље да професор Базјанац није дошао провјерити како та елиса ради јер нисам рачунао да се радилица зракоплова окреће у супротном смјеру. То ме је научило да три пута провјерим ствари, а то се онда морало одразити и на сигурност мојих каснијих конструкција."

Исте године одлази у Штутгарт гдје најприје завршава приправнички течај унутар фирме Дајмлер-Бенц, да би касније у години прешао у Келн у Форд-Верке радити као дизајнер детаља за алате у њиховом Одјелу за пројектирање алата и прибора. Већ 1956. године одлази у САД, гдје своме имену додаје још и „Мике" те у релативно кратком времену проналази запослење у *Cessna Aircraft Corporation*, Вичита (Канзас), као инжењер за структурални дизајн и испитивање на моделима Цесна 210 и Цесна 620. Године 1958. прелази у *Stanley Aviation Corporation*, Денвер (Колорадо), гдје је као пројектни инжењер радио на разним задаци-

ма, од којих је интересантно истакнути пројект израде капсуле за спашавање пилота при надзвучним брзинама на бомбардеру Б-58 Хастлер. То ће стечено искуство Вуцелићу добро доћи касније када у пројекту Аполо буде предлагао да се исти принцип користи и за капсуле свемирских летјелица. У том пројекту, као запосленик *North American Aviation* (касније Rockwell International), Дауни (Калифорнија), почиње радити у оквиру НАСА-е већ почетком 1962. године.

У свемирском програму почео је радити као инжењер анализирајући стратегије спуштања на Мјесечеву површину, а послије је постављен за једног од директора НАСА-ине контроле мисије у Хјустону, у исто вријеме напредујући до позиције директора за знанствена истраживања Свемирског одјела у својој матичној фирми. У тој улози, предводио је читаве тимове од неколико стотина експерата за дизајнирање и конструкцију Мјесечевог модула. Осврћући се на цјелокупно искуство рада на свемирском пројекту, Вуцелић је истицао мисију Аполо 8 као најзначајнији успјех, пошто је тада човјечанство први пут у својој повијести изашло из орбите свог матичног планета и ушло у орбиту неког другог небеског тијела, у овом случају Мјесеца. Након што је 1968. Аполо 8 успјешно обавио своју мисију, командант мисије Френк Борман пошао је на турнеју по свијету на којој је причао о свом искуству. У Југославији је Борман предсједника Јосипа Броза Тита упознао с чињеницом да Вуцелић ради у НАСА-и, што ће се ускоро показати важним. Вуцелић наставља свој ангажман у свемирском програму, укључујући и славну мисију Аполо 11 1969. године, у којој је био задужен за сигурно враћање астронаута на Земљу те организирање акција спашавања у случају незгоде.

Међутим, пресудну је улогу имао током потенцијално катастрофалне мисије Аполло 13 1970. године. Наиме, приближавајући се Мјесецу Аполо 13 доживљава озбиљну хаварију те шаље сада већ повијесну изјаву „Okay, Houston, we've had a problem here“, а Вуцелић је у том тренутку био водитељ смјене у контроли мисије. Реагирајући промптно, са својим тимом

изналази рјешење за спашавање живота астронаута и њихово успјешно враћање натраг на Земљу, о чему је касније објавио и публикацију (код нас преточену у књигу *Аполо 13*). Због тога му је предсједник САД-а Ричард Никсон додијелио највише цивилно одликовање – *Пресидентиал Медал оф Фреедом*. Године 1972. у склопу Аполо 17, Вуцелић је био одговоран за операцију истраживања површине Мјесеца, а с том мисијом Аполо програм као такав завршава. Успоредно с радом у Аполу, едуцирао је ширу јавност о феномену истраживања свемира као предавач те гост у разним емисијама.

Још и прије завршетка пројекта Аполо, у љето 1971. године у Београду се одржава изложба *Човјек у свемиру*, гдје су сукладно политици детанта присуствовали делегати из САД-а и СССР-а, на којој је судјеловао и Вуцелић у својству изасланика У.С. Стејт Департмента. Захваљујући, између осталог, интересу којег је Вуцелићев рад побудио код Тита, југославенски је предсједник већ на састанку у оквиру те изложбе почео посредовати између САД-а и СССР-а, који су онда с пројектом Аполо-Сојуз започели вишедеценијску сурадњу у свемирским пројектима. У склопу тог пројекта, Вуцелић је одиграо важну улогу, како у преговорима о сурадњи, тако и у његову техничком дијелу, прецизније прилагођавању техничких перформанси Апола како би његово спајање са Сојузом у свемиру уопће било могуће. То је и остварено 1975. године. Још један значајан пројект на којем је Вуцелић радио био је Скајлаб, прва свемирска станица САД-а, лансирана 1973. године.

Од 1975. године прелази из инжењерског сектора у пословни, поставши потпредсједник одјела за Источну Европу унутар *Rockwell International Overseas Corporation*, гдје остаје до 1978. када прелази у *Bendix Aerospace International*. Од 1981. до 1986. године ради у телекомуникацијској фирми AT&T, након чега купује подузеће *Ideal Electric Company* које се бави производњом мотора и генератора. Остваривши значајан пословни успјех (на врхунцу је тврткa имала 500 запослених), Вуцелић 2005. бива проглашен бизнисменом године у Охају – савезној америчкој држави у

којој се налазило сједиште фирме. Двије године касније продаје Идеал тврткци Хјундај те одлази у мировину. Узимајући у обзир све те чињенице, јасно је зашто је тих година Вуцелић отклонио понуду да дође на мјесто генералног директора цијеле фирме Раде Кончар.

Међутим, енергични и подузетни Мике Вуцелић се ни тада не смирује, већ учествује у разним пројектима. Поводом 100. обљетнице првог лета авионом у Хрватској 1910. године, који је дизајнирао Славољуб Пенкала, Вуцелић је са својим старим колегама из Аероклуба Загреб конструирао реплику тог авиона. Иначе, Вуцелић је тих година често долазио у Загреб и Београд те је одржавао предавања о разним темама из аеронаутике. Јављао се често и у медијима.

Напосљетку, 2011. именован је за главног савјетника у тиму међународне комерцијалне фирме *Synergy Moon* с циљем спуштања беспилотне летјелице на Мјесец која би тамо доставила ровер. Но, прије него што се могао озбиљније укључити у тај пројект, разболијева се и умире.

Са супругом Ингом Перцл, подријетлом Њемицом, имао је два сина: Александра, који је стручњак за чисту енергију, и Николаса, који као инжењер дизајнира ракетна пилотска сједишта.

Архивско градиво Милојка Вуцелића донирано је Архиву Срба у Хрватској. Српско народно вијеће је свој календар за 2020. посветило Вуцелићу у поводу 90. годишњице његова рођења.

Igor Drvendžija

ДЈЕЛА:

Vucelić, M. M., *Apollo XIII,* Zagreb 1970.
Vucelić, M. M., *Apollo 14*. Zagreb 1971.

ИЗВОР:

Arhiv Srba u Hrvatskoj, Zagreb. ASH 3.2.33 *Fond Milojko Vucelić*

ЛИТЕРАТУРА:

Alfirević, I., *Hrvatski znanstvenici u razvoju tehničke mehanike XX. stoljeća*, *Studia lexicographica*, god. 12 (2018) br. 23, str. 101–126.
https://100.fsb.hr/hr/103/APOLLO+13%3A+%E2%80%9E+Huston+%E2%80%A6+imamo+problem%E2%80%9C;
https://www.tportal.hr/tehno/clanak/navijali-smo-da-apollo-11-promasi-mjesec-20101016; https://tehnika.lzmk.hr/vucelic-milojko/, pristupljeno 22. XII. 2024.
Vjesnik u srijedu, 13. V. 1970.
НИН, 8. X. 2009.
Jutarnji list, 20. VII. 2024.
Unsung Heroes of Apollo Feat. *Associated Press* (New York), 24. VII. 1969.

Гавела, Бранко

ГАВЕЛА, Бранко (Загреб, 29. VII. 1885. – Загреб, 8. IV. 1962.), казалишни редатељ, педагог, театролог, критичар и преводитељ. Рођен је у обитељи грчко-цинцарског подријетла, а у Загреб је дошла из Сремске Митровице гдје је рођен Бранков дјед Ђуро (1812. – 1880.). Он је на Хармици (данас Трг бана Јелачића 6) отворио трговину те постао градски заступник и угледни доброчинитељ: са супругом Анастазијом стипендирао је међу осталима и Ватрослава Лисинског, донирао новац за изградњу ХНК и Саборног храма Преображења Господњег у Загребу. Након његове смрти трговину су преузели синови Никола (1856. – 1925.) и Бранков отац Ђуро мл. (1848. – 1937.), срушили стару кућу и из-

градили двокатницу која и данас стоји, а наслиједили су и велики виноград на Св. Духу, на мјесту гдје је данас болница. Никола је био судац, а Ђуро мл. се наставио бавити трговином, но, морао ју је ликвидирати 1891. године. Оженио је Олгу Мусулин (1863. – 1953.) из загребачке обитељи индустријалаца и добротвора. Гавела је још као дијете заволио казалиште, а обитељ у којој су рођене и његове сестре Ирена уд. Шиловић и Лела уд. Бролих, претплатила се на ложу број четири мезанин десно те добро познавала Стјепана Милетића.

Православне вјере по крштењу, Гавела се као и дио виђенијих сународњака (неки чланови обитељи Деметер, Малин...) декларирао као Хрват, што је била посљедица властита избора, обитељске климе, али и политичких ставова праујака Душана Котура („Србин по оцу, осјећао је низ актуалних проблема дубоко хрватски", записат ће Гавела). Након матуре (1903.) у загребачкој горњоградској гимназији, уписује у Бечу филозофију и германистику, славистику слуша код Ватрослава Јагића. Докторирао 1908. дисертацијом из теорије спознаје *Die erkenntnistheoretische Bedeutungdes Urteils*. По повратку у Загреб намјерава хабилитирати на катедри филозофије, али не успијева па се запошљава у Свеучилишној књижници и редовито, од 1910. до 1918. објављује око 200 казалишних критика (*Agramer Tagblatt, Хрватска њива, Савременик*). У њима се, осим модернизма еуропских естетских утјецаја и широке ерудиције ишчитава и његов дубоки осјећај за сцену. У казалиште улази 1913. као конферансије уочи премијера што му отвара пут за прву режију (Ф. Шилер, *Месинска вјереница*, 1914). Почетак казалишне каријере му прекида рат па од 1915. до 1917. ратује на галицијском ратишту с којега ће се вратити као резервни топнички поручник с низом траума, али и непресушнога врела мотива које ће сублимирати у низу призора будућих представа, осјећајући „интуитивније и сугестивније од икога сулуде атмосфере аустријских ратних логора и кадаверичне мирисе од распадање трупла читаве наше малограђанштине" (М. Крлежа).

На позив равнатеља драме Јосипа Баха 1918. запошљава се у загребачком ХНК као редатељ у Драми и Опери, потом драматург те равнатељ Драме (1922. – 1926.). Оснива (1919.) и води Државну глумачку школу при ХНК, а прва представа коју режира је Мизеов *Свијећњак* након којег одмах слиједи и прва опера – Зајчев *Бан Легет*. У том раздобљу, у којем једну за другом остварује 78 режија (само у сезони 1921/22. чак 20!) догодила су се за Гавелу два судбинска сусрета: онај с еуропски искусним глумцем и редатељем Ивом Раићем од којег је учио о рјешавању сценскога простора, раду с глумцима и стварању атмосфере на сцени те онај с Мирославом Крлежом који ће у њему покренути свјетоназорске промјене у смјеру лијевих идеологијских стремљења.

Тај ће умјетнички тандем означити ново поглавље у развоју нашега глумишта. Гавела постаје први казалишни редатељ Крлежиних драма: поставља у ХНК *Галицију*, телефонски забрањену само сат прије премијере (30. XII. 1920., дан послије *Обзнане*). О њој се до данас распредају легенде, нарочито она да је Гавела на сцену „монтирао праву кишу“ да би вјерно оцртао галицијско безнађе. Потом, као инаугурацијску у мандату равнатеља Драме режира *Голготу* као прву јавно приказану Крлежину драму (3. XI. 1922.). Слиједили су *Вучјак* (30. XII. 1923.), *Michelangelo Buonarroti* (19.V. 1925.), *Адам и Ева* (29.V. 1925.). Након хајке на казалишну управу на челу с Јулијем Бенешићем која се у тиску проглашава недовољно хрватском, чак великосрпском, Гавела огорчен одлази у Београд гдје је 1926. – 1929. ангажиран на мјесту директора Драме Народнога позоришта и гдје наставља бављење Крлежом (*У агонији*, 1928., *Господа Глембајеви,* 1929.). Исте године путује као државни изасланик у Осло на прославу 100. обљетнице рођења Хенрика Ибсена, па у Москву као гост Константина Станиславског на прославу 30. обљетнице Московскога художественог академског театра који је добро упознао за њихова дугог гостовања у Загребу 1922. године (тада је Станиславског одушевила *Голгота*). Након повратка објављује чланке о дојмовима из СССР-а због чега је смијењен с положаја у казалишту и указом министра Антона Корошеца премјештен у Министарство просвјете. На то

је Гавела из просвједа дао отказ па од 1929. проводи цијело десетљеће у умјетничком егзилу. Обраћа се писмима Станиславском, надајући се ангажману у Москви, без успјеха, али на његову препоруку режира у Брну гдје је ангажиран од 1931. (Zemské dívadlo) и гдје с прекидима остаје до пролећа 1939. потписујући 60 режија.

То је раздобље његових континуираних селидби од казалишта до казалишта, од мјеста до мјеста, уједно и друга фаза бављења Крлежом, нарочито глембајевским циклусом који појединачно поставља у Сомбору (1930.), Љубљани (1931., 1932., 1933.), Марибору (1933.) и Брну (1931.,1934.). До Другог свјетског рата ради још у љубљанској и загребачкој Опери, Новом Саду, миланској Скали (Римски-Корсаков, *Садко*), Софији, Опери прашког *Národnog dívadla* и другдје. Успоставом Бановине Хрватске враћа се у Загреб, гдје је од јесени 1939. стално ангажиран и гдје 4. листопада прославља 25. обљетницу умјетничког рада. У том раздобљу преводи низ комедија и оперета које потписује грчко-њемачком иначицом свога имена: Александар Маутнер.

Наставља дјеловати и у НДХ. У травњу 1941. поглавник Анте Павелић за интенданта поставља казалишног критичара и припадника покрета Душана Жанка који одмах уводи „чисту хрватску и етичку оријентацију хрватског казалишта у Загребу". Слиједом тога, 30-ак православаца из казалишта, међу њима и Гавела, одведено је у затвор у Петрињској улици гдје су им испуњени картони с основним подацима укључиво и тјелесне карактеристике. Након неколико дана управа Казалишта увиђа да је без њих немогуће организирати жељени програм па готово сви, након обавезног пријелаза на католичку вјеру, остају у казалишту. Но, Гавелина позиција постаје парадоксална, постаје трагична: у Павелићевој и Будаковој културној политици „плуга и тла" с једне, а рајховских и дучеовских репертоарних оквира с друге стране, у мање од три године бројних притисака, цензуре и неописива страха, у ХНК (тада Хрватско државно казалиште) потписује чак 10 велебних режија, али и велики број режимских обљетница и пригодница, како казалишних, тако и радијских.

На компромис с усташким режимом присиљен је због „кривог“ поријекла, али и љевичарскога педигреа у чему му није помогла ни брзоплето одаслана посланица (коловоз 1942.) интенданту Жанку о НДХ као остварењу његових „давних чежња“. Но, иако се у чланцима тијеком НДХ није бавио актуалитетима у хрватском казалишту, у тексту објављеном у тједнику *Спремност* 1943. писао је – за усташе криптираним стилом – о „болесном друштву“ које је преузело водство које је у „народни механизам“ утиснуло „шаблонизирано некритички примљене крилатице“ претварајући свој „мисаони апарат у грамофон, који нема друге задаће него свирати старе отрцане шлагере“. Оцјењујући да је његов даљњи останак у Загребу опасан, ујесен 1943. одлази из Загреба у бечко уредништво *Хрватскога круговала,* да би у сијечњу 1944. прешао у Чешко-моравски протекторат те крај рата дочекао у Прагу. У Загреб се враћа тек 1949., а прије тога, од 1947. ради у Словенском народном гледалишчу у Љубљани и предаје на тамошњој казалишној Академији која ће му представљати узор за оснутак загребачке. У тих 20 година интензивна дјеловања промијенио је десетак национално-казалишних средина.

По повратку у Загреб, поновно се посвећује Крлежи: опет режира *Вучјака* у загребачком ХНК (1950.) и у љубљанском Словенском народном гледалишчу (1951.), *Господу Глембајеве* у словенском казалишту у Трсту (1951.) и *Леду* у ХНК Загреб (1953.). Свеукупно, режирао је 20 представа на темељу девет Крлежиних драмских текстова, но тим је режијама био углавном незадовољан. У глембајевском циклусу који никад није успио поставити као цјелину устврдио је да није успио свладати све захтјевне „сценско-психолошке слојеве“. Иако је написао више чланака о Крлежи, овај се ријетко освртао на његов редатељски рад. Но, од изнимног је значења некролог састављен дан након Гавелине смрти у којем, уз низ похвала редатељевом „истанчаном слуху за најскривенију тајну људске ријечи, те о постојаности политичких и етичких начела (лијеви, либерални нонконформист), записује да се, због многих разлика, у „погледима на публику, на појаве и на догађаје“, њихово „друговање“ годинама одвијало „у знаку сталне и подједнако страствене препирке“.

Гавела је режирао у готово свим југославенским казалиштима те на Дубровачким љетним играма (посљедња режија: И. Гундулић, *Дубравка*, 13.VIII. 1961.) свеукупно чак 279 драмских и оперних дјела, међу којима се уз Крлежу истичу режије дјела Ј. Косора, И. Војновића, М. Беговића, В. Шекспира, Ј. В. Гетеа, Г. Б. Шоа, Л. Пирандела, Ф. Шилера, М. П. Мусоргскога, Б. Сметане, Г. Доницетија и Р. Вагнера. Сам је формулирао властити редатељски приступ као „заступање књижевности у казалишту" у чему је посебну позорност посвећивао домаћој баштини (Луцић, Држић, Гундулић, Брезовачки, Кукуљевић), сматрајући и своје суврeменике – од Војновића преко Крлеже и Беговића, Цесарца и Папандопула па до Матковића – исходиштем за испитивање властитих теоријских и практичних приступа. Редовито је, како у редатељском, тако и теоријском раду, истицао „прожетост нашега културнога живота с политичким моментима" али је, с друге стране, кроз дуги стваралачки вијек континуирано тежио идеји новога театра као „попришта за конкурирање свјетским остварењима изван идеолошке иницијативе". По свему, недвојбено му припада мјесто у самоме врху еуропске режије XX. стољећа, а наша га театрологија сматра својим неупитним прваком. Утемељитељ је Академије за казалишну умјетност у Загребу (1950.) на којој је као прочелник и наставник одјела Глуме и Режије одгојио генерације студената, а један је од оснивача Загребачкога драмскога казалишта (1953., од 1972. Драмско казалиште Гавела) које је започело с радом 22. III. 1954. у Суботици (зграда у Франкопанској није била завршена) његовом режијом Крлежиних драма *Голгота* и *У логору*, а оснивање којег је било могуће због буђења плурализма на подручју културног стваралаштва којем је и сам придонио, а које се манифестирало у јачању професионализма, слабљењу цензуре и бољем суставу финанцирања културе.

Гавелу се сматра за највећег интелектуалца у повијести нашега казалишта: објавио је више од 300 текстова у којима се теоријски бавио питањима сценскога говора и говорне реализације драмског текста. Методом театролошке естетике и соци-

ологије анализирао је у више издања стилска обиљежја нашега глумишта и његов однос према „казалишном сусједству“ од којих је најважније *Хрватско глумиште* (1953.), једина књига објављена за живота. Истраживања о естетици казалишта и глуме објављена су у књизи *Глумац и казалиште* (1967.), а низ студија и портрета о хрватским књижевницима у књизи *Књижевност и казалиште* (1971.).

Вехементна карактера и сталне страсти за потврђивањем на свим пољима интереса, био је и врсни брицист и шахист. Суоснивач је Хрватскога свеучилишног клуба Академија за који је и наступао као ногометаш. Био је и ногометни судац на првом јавном сусрету ХАШК-а и ПНИШК-а (1906.), као и на првом ногометном првенству Хрватске уопће („Кроација” и „Загреб”, 1912.). У браку је био трипут: с првом супругом, професорицом француског Емом Филеп (Будимпешта, 1886. – Загреб, 1972.) имао је двоје дјеце – Ивану уд. Батушић (истакнуту романистицу, 1912. – 2010.) и сина Миховила – Милка (Загреб, 1914. – Загреб, санаториј Брестовац, 1946.). Његови унуци (које је упознао тек 1947.) су Ивоне Врховац, такође истакнута романистица (1940. – 2023.) и Никола Батушић (1938. – 2010.), театролог, свеучилишни професор и академик. С гласовитом оперном примадоном Златом Ђунђенац за коју је тврдио да је идеал оперне пјевачице, у браку је био – двапут. Редовити члан ЈАЗУ-а постао је 1961., неколико мјесеци прије смрти.

Сњежана Бановић

ЛИТЕРАТУРА:

Banović, S., *Država i njezino kazalište*, Zagreb 2012.
Batušić, N., *Gavella – književnost i kazalište*, Zagreb 1983.
HE 4, 131.
HBL 4, 607-611.
HKE 1, 581-582.
Krleža, M., U spomen Branka Gavelle, *Forum*, 1962.
Krležijana 1, 282-284.
LMD, 240-242.
Medaković, D., *Srbi u Zagrebu,* Novi Sad 2004.
СБР 2, 561-562.
https://www.gavella.hr/o-kazalistu/dr.-branko-gavella, https://leksikon.muzej-marindrzic.eu/%EF%BB%BFgavella-branko/, pristupljeno 19. XI. 2024.

Грујић, Никанор

ГРУЈИЋ, Никанор (Липова, Барања, 13. XII. 1810. – Пакрац, 20. IV. 1887.), епископ, пјесник, син Прокопија и Агрипине рођ. Косић. Рођен је у обитељи свештеника под свјетовним именом Милутин. Отац му је био парох у Липову. У родном мјесту завршио је њемачку и српску основну школу, а потом нижу гимназију у Мохачу и вишу у Печуху. Такођер у Печуху је дипломирао право и филозофију. По завршетку факултета 1837. године, одлази у Богословију у Сремским Карловцима. Богословију је завршио 1840. године, а годину послије замонашио се у манастиру Кувеждину на Фрушкој гори. Тада је добио монашко име Никанор. Из његове обитељи потекло је још једно свештено лице. Његов брат Драгутин био је парох у Јагодњаку у Барањи.

Никанор Грујић постао је 1848. архимандрит манастира Кувеждин, а потом је од 1850. у недалеком манастиру Крушедол обнашао функцију архимандрита све до 1861. године. Био је врло близак митрополиту Јосифу Рајачићу. Пратио га је 1843. у Пожун (Братиславу) на Угарски сабор и том приликом му био особни преводитељ за мађарски језик.

У цијелој оновременој Европи 1848. била је изнимно турбулентна. Диљем Европе избијале су револуције. Револуционарни замах није заобишао ни Хабсбуршку Монархију ни њезин угарски дио. Поводом револуционарних догађаја 1848. године, митрополит Рајачић сазвао је Мајску скупштину у Сријемским Карловцима. Учесници те скупштине изабрали су Јосифа Рајачића за патријарха, а Стевана Шупљикца за српског војводу. Никанор Грујић се на скупштини посебно истакнуо својим говорничким талентом. Окупљеним учесницима је прочитао Српска права која је скупштина донијела као реакцију на растући мађарски национални покрет. У тим правима исказана је тежња за аутономијом Срба унутар Монархије па је тако на Мајској скупштини проглашена и Српска Војводина. Судјеловао је и у раду Свеславенског конгреса у Прагу.

Полије револуционарне 1848. остао је у манастирима Кувеждину и Крушедолу све до избора за епископа. Прво је од 1859. године обнашао функцију владике у Горњокарловачкој епархији. Потом га је патријарх Рајачић 1861. поставио за епископа без епархије којом би управљао. Коначно је 1864. именован администратором, а исте године и епископом Пакрачке епархије (данашње Пакрачко-славонске епархије). Био је врло активан судионик профилирања Цркве у односу на важна политичка питања оног времена. Снажно се залагао за улогу Цркве у очувању српске аутономије у оквирима Аустро-Угарске Монархије. На Благовештенском сабору у Сремским Карловцима 1861. изнио је свој темељни политички став да су српске привилегије „основа и суштина српског положаја у Монархији, свети уговор предака за своје потомство“. У погледу Српске Војводине заступао је реалистичко гледиште да није могуће осигурати јединство простора на којима живе Срби јер се у дијелу говори мађарски, а

што се тиче српског војводе сматрао је да га треба бирати српски народ на територију цијеле Карловачке митрополије као једине институције која обухваћа све Србе у Монархији.

На црквено-народном сабору 1869. – 1870. године истицао је да је Црква кључна институција која чува положај и јединство Срба у Монархији. Тако је дошао у сукоб с либералним политичким идејама које је артикулирао Светозар Милетић. Либерали су се залагали за секуларизацију друштва, а на Цркву су гледали као на препреку модернизацијским промјенама. Грујић је био најистакнутија личност тог сукоба с либералима на сабору. Држао је горљиве говоре којима је бранио став Цркве. Није прихваћао промјене унутар Цркве ни њезиног односа према свјетовним властима, остајући у оквиру традиционалног ослонца на државне власти.

Обнашао је функцију патријаршијског администратора и администратора Карловачке епархије од 1872. године. На ту функцију дошао је након смијењеног епископа Арсенија Стојковића, који је једногласно изабран за патријарха 1874. године, али је Бечки двор био против његова избора и није га потврдио. Заузимањем Арсенијеве позиције као администратор Карловачке епархије, Никанор Грујић окарактеризиран је као особа блиска Двору. Такав дојам о њему посебно су наглашавали либерални кругови који су се противили његову избору за патријарха. То је био један од разлога због којег није изабран. Након тога је отишао у Пакрац, а у Сријемске Карловце се више није враћао.

Интерес за поезијом показивао је у врло раним фазама свог живота. Још као студент објављивао је пјесме у *Српском народном листу*, као и у *Даници Илирској* и *Летопису Матице српске*. Пјесме је често потписивао псеудонимима Срб-Милутин, Ненад, Наум и Н. Груич. Чинио је то из особне скромности, да не би нарушио свој монашки ауторитет, јер пише о свјетовним темама и због могућих притисака који су због тог писања могли услиједити. Касније је своје пјесме објављивао и у листовима *Србобран*, *Седмица*, *Српски дневник*, *Српски народ* и *Јавор*. Неке од његових најпознатијих пјесама су *Луло моја сребром окована*, *Где Фрушка гора у Дунав силази* и *Смоквица*.

Владика Грујић се приликом боравка у Горњокарловачкој епархији у Плашком упознао с причом о љубави између Михајла Латаса и дјевојке Милке, па је о тој љубави написао пјесму *Милкина кућа на крају* која је касније постала позната варошка пјесма (кориштена је и за сигнално оглашавање радио Београда на почетку његова емитирања 1929. године). Изнимно значајан био је и његов спјев *Свети Сава Немањић* чији је први дио објавио 1861. године.

Тих се година у књижевном раду све више одмицао од поезије те је почео писати књижевност проткану религијском симболиком. Објавио је *Увод у тумачење Светог писма* и *Из живота светих угодника божјих*. Бавио се и превођењем. Превео је дјело *Два пријатеља*, француског писца Ален-Ренеа Лесажа. Вук Стефановић Караџић му је био пријатељ, али је Грујић 1852. у тексту *Полемике* објавио и критику Караџићева пријевода Новог завјета.

Пред сам крај живота написао је аутобиографију која је издана посмртно у Сријемским Карловцима у *Богословском гласнику* тијеком 1904. и 1905. године, а потом и засебно 1907. под насловом *Автобиографија Никанора Грујића некад епископа пакрачкога*.

Никанор Грујић се разболио 1884. и већину времена проводио у епархијском средишту у Пакрацу. Ондје је и умро 1887. године. По властитој жељи сахрањен је на православном гробљу у Пакрацу на Гавриници. Новосадски књижевни лист *Јавор*, чији је власник био Јован Јовановић Змај, објавио је 1887. некролог Никанору Грујићу.

Тијеком свог живота био је и почасни члан Матице српске и Матице словачке. Дао је прилог од 6000 форинти за фонд за свештеничке удовице у Епархији пакрачкој, а дао је и прилог за подизање споменика српањским жртвама 1845. у Загребу.

Владика Никанор Грујић спадао је у ред најбољих говорника свог времена.

Милорад Кондић

ДЈЕЛА:

Sveti Sava, Karlovci 1861.
Svetkovanje blagovesti godine 1846, Zemun 1850.
Crkvene besede, Zemun 1892
Avtobiografija Nikanora Grujića, Sremski Karlovci 1907.

ЛИТЕРАТУРА:

HBL 4, 265-266.
HE 4, 381.
Радојчић, Биографије, I, 895.
СБР 2, 843-844.
Vasin, G., *Nikanor Grujić – besednik, naučnik, jerarh*, Balkanske sveske 2017, 65-71.
Znameniti Srbi XIX veka, god. II, 15-16.
https://eparhija-slavonska.com/hr/eparhija/episkopi/, pristupljeno 2. IV. 2025.

Грујић, Радослав

ГРУЈИЋ, Радослав (Земун, 29. VI. 1878. – Хвар, 25. V. 1955.), историчар и теолог, син Милоша и Милеве рођ. Илић. Потјече из учитељске породице. Мајка му је била поријеклом из Сријемских Карловаца, а тијеком живота је радила као учитељица у Земуну. Отац му се родио у Шиду, завршио је гимназију у Сријемским Карловцима и учитељску школу у Сомбору. Радио је у Буђановцима, Шиду и Земуну. Радослав Грујић је крштен два дана по рођењу у цркви Свете Тројице у Земуну. У Земуну је завршио и основну и средњу школу. У Сријемским Карловцима је 1899. завршио и Богословију. Обнашао је свештеничку службу парохијског помоћника у цркви Свете Тројице у Земуну.

Теолошки рад наставио је као вјероучитељ Велике гимназије у Бјеловару гдје остаје све до почетка Првог свјетског рата. Тијеком боравка у Бјеловару почео је прикупљати повијесну грађу о Србима у Славонији. Додатно се образовао завршивши студиј права у Бечу 1908. и студиј географије и повијести у Загребу 1911. године. У Загребу је стекао и докторат дисертацијом *Грађа за културну историју Славоније.* О повијести Срба у Славонији објавио је бројне радове – најпознатији је *Апологија српског народа у Хрватској и Славонији и његових главних обележја* (1909.). Настала је као одговор на оптужницу у загребачкоме велеиздајничком процесу 1908. – 1909. Пишући у о подријетлу Срба у Хрватској, њиховим насељима, „националној свијести", језику и писму, цркви и школи, застави и грбу, Грујић је оповргнуо повијесну аргументацију оптужнице, али је и сâм донио „више неутемељених тврдња и двојбених закључака".

Почетком Првог свјетског рата аустроугарске власти су га притвориле означивши га велеиздајником. Из затвора је пуштен 1915. уз одређење кућног притвора. Потом је исте године присилно премјештен у Госпић уз ограничење слободе кретања. Двије године је провео у Госпићу, а потом се враћа у Бјеловар гдје је дочекао крај рата. Након рата одлази у Београд, гдје је радио као професор на Другој београдској гимназији, а потом и у Богословији Свети Сава. За професора националне повијести на Филозофском факултету у Скопју изабран је 1920. године. Два пута је обнашао функцију декана Филозофског факултета у Скопју (од 1930. до 1933. и од 1935. до 1937). Тијеком свог боравка у Скопју оставио је значајан допринос развоју хисториографије и знаности опћенито. Основао је Скопско научно друштво којим је предсједао од 1921. до 1937. године. Покренуо је и *Гласник скопског научног друштва* 1925. године. Гласник је уживао врло значајну репутацију у међуратној Југославији. Био је оснивач и управитељ Музеја јужне Србије у Скопју од 1921. до 1937. године.

У Београд се враћа 1937. кад је именован за професора хисторије СПЦ-а на београдском Богословском факултету. Тада се посвећује и обнови музеја СПЦ-а у Конаку кнегиње Љубице. Био

је члан Матице српске, хрватске и словенске, почасни члан Студентског историјског друштва и сурадник Српског географског друштва и Југословенског историјског друштва. Од 1939. био је дописни члан САК.

Тијеком Другог свјетског рата истакнуо се на збрињавању Срба избјеглих с ратних подручја и очувању повијесне црквене и умјетничке баштине, посебице из фрушкогорских манастира. Искористио је своја познанства с ратним савјетником при Управном штабу за Србију мајор бароном Јоханом Албрехтом фон Рајсвицом како би одатле пренио мошти српских владара. Мошти кнеза Лазара преноси из манастира Бешенова, мошти цара Уроша из манастира Јазак и мошти деспота Стефана Штиљановића из манастира Шишатовац у Београд и тако их чува од уништења. Како је још 1927. пронашао посмртне остатке цара Душана у цркви Светих Арханђела у кањону Бистрице недалеко од Призрена, за вријеме рата пренио их је у Београд и особно их чувао до ослобођења. Кости су касније пренијете у капелу Патријашије, а данас се чувају у цркви Светог Марка у Београду.

Још тијеком рата се посветио документирању злочина које су усташке власти вршиле над Србима у НДХ. Његов близак сурадник др. Ђоко Слијепчевић означио га је као главног иницијатора састављања *Меморандума* о усташким злочинима над српским становништвом у НДХ. Тај Меморандум је СПЦ упутила војним заповједницима на простору Србије Лудвигу фон Шредеру и Хајнриху Данкелману у љето 1941. године. Ту су документацију користиле и послијератне власти.

Након Другог свјетског рата нашао се у немилости. Суд части Универзитета у Београду у травњу 1945. казнио га је удаљавањем с Универзитета. У рујну 1945. лишен је и српске националне части одлуком Народног одбора Рејона I. На терет му је стављена сурадња с окупатором тијеком рата те особито чињеница да је потписао Недићев *Апел српском народу*.

Након рата већину времена провео је радећи у Музеју Српске православне цркве и библиотеци Патријашије. Изравно је 1946.

судјеловао у оснивању Музеја Срба у Хрватској у Загребу. Тих година његов истраживачки фокус остаје на темама повијести Срба и црквене повијести.

Објављивао је изворе о темама из српске црквене, културне, политичке и правне повијести, археологије те повијести умјетности, у распону од средњег вијека до 20. стољећа. Истакнуто мјесто у његову опусу заузима повијест Срба у Хабсбуршкој Монархији у 18. стољећу те повијест СПЦ-а у Хрватској.

Здравље му је поступно било све горе. Већ добрано нарушеног здравља отишао је 1955. на Хвар на одмор и како би се опоравио. У Хвару је и умро. Сахрањен је 1. липња на београдском Новом гробљу уз супругу Милицу која је умрла још 1937. године. У браку с Милицом није имао потомства. На сахрани му је опијело водио патријарх Викентије. Према његовој особној жељи, посмртни остаци њега и његове супруге пренијети су у манастир Гргетег на Фрушкој Гори.

Виши суд у Београду га је рехабилитирао 2014. за пресуде послије Другог свјетског рата. У Земуну му је 2020. подигнута биста. По њему носи име улица у београдском насељу Врачар. О Грујићеву животу је снимљена и једна епизода играно-документарне серије *Заборављени умови Србије* у продукцији РТС-а. У Универзитетској библиотеци Светозар Марковић у Београду је 2023. одржана и изложба посвећена његову животу и дјелу.

Милорад Кондић

ДЈЕЛА:

Apologija srpskoga naroda u Hrvatskoj i Slavoniji i njegovih glavnih obeležja, Novi Sad 1909, 2. izd. Beograd 1989.
Građa za istoriju Pakračkog vladičanstva, Sremski Karlovci 1907.
Problemi istorije Karlovačke mitropolije, Sremski Karlovci 1929.
Pakračka eparhija, Novi Sad 1931.
Pravoslavna srpska crkva, Beograd 1921., pretisak Kragujevac 1989.
Građa za kulturnu istoriju Slavonije, Zagreb 1913.

ЛИТЕРАТУРА:

HE 3, 381.
HBL 4, 266-267.
Stojanović, A., *Radoslav Grujić o prenosu moštiju srpskih svetitelja aprila 1942. godine iz NDH u okupiranu Srbiju,* Tokovi istorije, Beograd 2012., 69.-86.
Радојчић, Биографије, I, 895.
СБР 2, 846-848.
http://istorijska-biblioteka.wikidot.com/art:radoslav-grujic, pristupljeno 11. XI. 2024.

Даничић, Ђуро

ДАНИЧИЋ, Ђуро (Нови Сад, 6. IV. 1825. – Загреб, 17. XI. 1882.), син Јована Поповића, новосадског свећеника и његове супруге Ане, рођене Мојић. У књигу крштених уписан је као Ђорђе Поповић. Под тим ће именом бити уписиван у Новосадску гимназију (1835.), у Евангеличку гимназију у Пожуну/Братислави (1841.), гдје ће његово име и презиме бити уписано као P*opowich György* или потписан у новосадским *Српским новинама* (1844.) својег брата Милоша, пештанском (1844.), а потом на бечком (1845.) студију права. И тако све док га у властитом самопреименовању не преузме слободарска народна идеја испричана њезиним јуначким пјесмама и њиховим јунацима – најприје Југовић, а потом и заувијек Даничић, Ђуро Даничић.

У Новосадској гимназији у доба Даничићева школовања наставни језици били су мађарски, латински, њемачки и славеносрпски, а вјештине и знања која је стјецао у основи су биле подучаване према средњовјековном моделу седам слободних вјештина. У Пожунском лицеју стјецао је знања и вјештине из математике, физике, економије, филозофије, филологије, естетике, литературе и класичних језика. Овакав образовни програм у Пожуну обогаћен је учењем славенске компаративне филологије код Људевита Штура, словачког књижевника и политичара, као и српског језика у круговима тамошњих српских друштава и читаоница. Та су друштва била мјеста ентузијастичног стјецања знања о народном језику, његовој књижевности, али и мјеста јачања националних српских и свеславенских осјећаја.

Премда је његово новосадско, а нарочито пожунско образовање било такво да су га стечено филолошко знање и преузете препородитељске народне идеје чиниле готовим за студиј народног језика и његове књижевности, Даничић најприје уписује студиј права у Пешти, а након годину дана исти студиј уписује у Бечу. И тај ће студиј напустити након годину дана након чега се враћа оном у чему препознаје не само позив свог времена, него и одзив својих склоности. Од тад се у потпуности посвећује српском народном језику, сурадњи с Вуком Стефановићем Караџићем, студију славенске филологије код Франца Миклошича и јавним расправама посвећеним афирмацији језичних реформи и модерних сазнања науке о језику. Пожунска друштва замијенит ће бечким кругом у којем су осим Караџића те Миклошича и Јернеј Копитар, Јан Шафарик, Јозеф Добровски, као и његов пријатељ Бранко Радичевић, кнез Михаило Обреновић, Јосиф Рајачић и други.

Након непуне двије године сурадње с Вуком написао је и под именом Ђуро Даничић 1847. објавио *Рат за српски језик и правопис (РСЈП)*, књижицу невелику обимом (63 странице), а голему учинком у оспоравању противника реформе правописа према фонетском принципу, гласовних промјена у народном језику и опису његових лексичких карактеристика. Писана новом фило-

лошком ученошћу и народним језиком ова је књижица поразила дугогодишњег Вуковог најутјецајнијег оспоравателја – Јована Хаџића, алиас Милоша Светића. Истовремено је изазвала одушевљење и освојила умове многих, нарочито младих Даничићевих савременика. Тај ће се њезин учинак додатно појачати због чињенице да су исте године изашле још три капиталне књиге за побједу вуковске реформе народног језика – Вуков пријевод *Новог завјета*, *Песме* Бранка Радичевића и Његошев *Горски вијенац*. Даничићев *РСЈП* у подручју научних аргумената у прилог Вукове реформе је пријеломно мјесто њезина јачања и ширења на цјелокупном простору народног језика.

Сурадња с Вуком на другом издању његова *Српскога рјечника* (*СР*) за Даничића је била вишеструко важна – стјецао је знање о српском народном језику, прикупљању и лексикографској обради рјечничке грађе, акцентуацији сваке рјечничке јединице и њихову превођењу на њемачки и латински. У том се послу изграђивао као практичан филолог, као ученик који је добио прилику не само у питањима превођења и обраде рјечничке грађе већ и утврђивању акценатске структуре народног језика, која је у првом Вуковом издању *СР* била троакценатска. Захваљујући Даничићу у другом је издању постала четвероакценатска. Тиме је утврђена крупна саставница у стандардности изговора народног језика

Уз Ивана Мажуранића, Димитрија Деметра, Ивана Кукуљевића Сакцинског, Винка Пацела и Стјепана Пејаковића те Франца Миклошича и Вука Караџића, Даничић ће судјеловати на хисторијском договору представника српске и хрватске филологије и књижевности у Бечу 1850. године. На том су састанку договорена основна начела српско-хрватске модерне језичне стандардизације. Основу договора чинило је то да се од постојећих дијалеката њиховим мијешањем неће правити нови заједнички језик већ да ће најраспрострањенији „јужни дијалект“ служити као заједнички књижевни језик.

Те 1850. Даничић је уз Вукову помоћ писао *Малу српску граматику* (*МСГ*). Она ће бити почетак његова бављења грама-

тиком. Након ње написат ће *Српску синтаксу* (1858.) и *Облике српског језика* (1863.). *Облици* су доживјели девет издања. У њима је Даничић развио падежну синтаксу коју је Миклошич хвалио као јединствену међу славенским народима. Ватрослав Јагић, Миклошичев насљедник на катедри Бечког универзитета за славенске језике јако је нахвалио Даничићеву *Историју облика српског или хрватског језика до свршетка XVII вијека* (1874.). *Коријени с ријечима од њих посталијем у хрватском или српском језику* (1877.), у којима је посредством етимологије настојао утврдити индоевропски коријен, осим богате грађе, Даничићу нису донијели ни такве резултате, а ни такве похвале. Уз ове и друге веће радове Даничић је писао бројне мање списе у домени филолошке критике, чијем је развоју значајно придонио. Писао је много и о књижевности чиме је оснаживао научне расправе о језику и прихваћање Вукова књижевног језика.

Након *МСГ*, 1851., Даничић је почео с изучавањем система акцентуације у српском језику, подручја у којем ће поред лексикографије постићи највеће и иза себе оставити најзначајније лингвистичке резултате. Милан Решетар његове ће бројне чланке о акцентима уредити и објавити поводом стоте годишњице његова рођења под насловом Ђуро Даничић, *Српски акценти* (1925.).

Долазак у Београд 1856. године Даничићу је коначно осигурао и статус и неопходан приход. Именован је за библиотекара Народне библиотеке, чији је књижни фонд значајно обновио и попунио. Отворио је читаоницу, либерализирао правила о посуђивању књига, заговарао боље каталоге и својим јавним написима ју је промовирао и учинио јавном установом. У њој се посветио ријетким и старим српским књигама и списима, њихову скупљању и проучавању. Ту је започео још један свој изниман посао – обраду и објављивање старих српских текстова. Овдје је могао чинити с њима што је Вук чинио с народним пјесмама и народним еповима – изнијети их на свјетло хисторије и подијелити с народом и свијетом.

Преласком 1857. године на мјесто секретара Друштва српске словесности (ДСС) наставља објављивати дјела старе српске књижевности у *Гласнику* ДСС и у *Раду* ЈАЗУ као што су *Теодосијев живот светог Саве* (1860.), *Никољско еванђеље* (1864.), *Житје светог Симеуна и светог Саве од Домантијана* (1865.), *Живот краљева и епископа српских од Данила и његових ученика* (1866.). Радећи на томе радио је и на изради *Рјечника из књижевних старина српских I – III (РКСС)* (1863. – 1864.). Чланови ДСС-а, међутим, не подржавају његово објављивање, па Даничић увријеђен напушта мјесто и секретара и члана. На срећу, објављивање помаже кнегиња Јулија (супруга кнеза Михаила Обреновића). *РКСС* убрзо добива европска научна признања, а Даничић постаје дописним чланом више академија, попут Руске академије наука и Краљевске чешке академије наука.

За професора Лицеја у Београду именован је 1859. године. До 1863., кад се Лицеј претвара у Велику школу, предавао је славенску филологију студентима свих факултета. То му је омогућило да Вукове идеје и своја знања о народном језику шири међу новим генерацијама српске интелигенције. Из те је позиције такођер одлучније могао утјецати на кнеза и владу да се Вуков језик и правопис почне учити у школама. Због крутости школских власти и неслагања с начином на који се с позиције надзорника административно водило Велику школу и дух административности наметао њезиним професорима, Даничић је 1864. напустио и Велику школу.

Превођењем се бавио практички цијели живот: помаже Вуку Караџићу у превођењу *Новог завјета,* сам преводи *Историју српског народа* (1858.) Аполона Александровича Мајкова, као и *Псалме,* објављене под насловом *Псалтир Давидов* (1864.). Најзначајнији је његов пријевод *Старог завјета* с латинског, објављиван од 1865. до 1868. у Будимпешти у издању Британског библијског друштва. Премда ни Православна ни Католичка црква нису прихватиле овај пријевод, то није зауставило ускрсење народног језика у пријеводу изнимно захтјевног библијског текста. Штовише, језик Даничићева пријевода показао

је тада, а показује и данас како се из скромних језичних могућности у успјешном пријеводу може развити импресивно језично богатство.

Јосип Јурај Штросмајер позива Даничића да се придружи оснивачима ЈАЗУ-а као његов тајник. Након низа административних запрека 1866. постаје члан, а 1867. и тајник ЈАЗУ-а. Сретан због промјене средине, прихваћености и пријатељства с којим је дочекан, нарочито од стране Фрање Рачког, Ватрослава Јагића и Петра Матковића, Даничић се у потпуности посвећује својем послу, који укључује покретање часописа, за који је предложио назив *Рад*, организирање и вођење издавачке дјелатности и библиотеке Академије. Атмосфера репресије режима бана Левина Рауха због које је Јагић морао напустити Загреб и отићи у Берлин, озбиљно су кварили Даничићев почетни спокој и задовољство радом у Загребу. Због тога и због молби његових пријатеља из Београда, који су знали колико је потребан и Београду, 1873. одлучује се вратити на мјесто професора београдске Велике школе.

Његова мајка Ана овај пут неће кренути с њим. Она је била једна од три жене у његову животу. Друга је била његова неостварена симпатија Мина (Вилхелмина), кћи Вукова, а трећа његова ученица, пријатељица и подржавателица кнегиња Јулија. Мајка му умире почетком маја 1873. у Загребу, гдје је Даничић и сахрањује. Потом је остао сам с филологијом која је била једина његова веза, страст и потомство његова живота.

Након повратка у Београд могао је видјети да ни интереси студената Велике школе, а ни она сама нису били више исти. Жар интереса за народну филологију је ослабио и преусмјерио се на друге науке, а тиме је ослабила и снага комуникације између њега и студената. Његови загребачки пријатељи на челу са Штросмајером нису га остављали на миру већ су га устрајно позивали да се врати. Осим тих позива натраг га је вукао сам незавршен посао. Посао не само његова живота већ и настојања хрватских и српских књижевника и филолога, патриота народнојезичних који су у том незавршеном послу на изради *Рјечни-*

ка видјели круну својих слободарских и просвјетитељских стремљења. С кнезом и владом у Београду договорит ће да задржи мјесто и припадајућу плаћу те да се посвети завршетку тога што је постала сва и једина сврха његова живота, као што је била и сврха Академије.

У Загребу су по његову повратку 1877. у његову част поводом тридесете годишњице објављивања *РСРП* припремљене прославе. Тим поводом га је у његовој хотелској соби посјетила делегација Српске православне црквене опћине на челу с Данилом Медаковићем, с којим је Даничић гајио пријатељску блискост. За боравка у Загребу био је и члан посебног одбора за обнову Саборног храма Преображења Господњег.

Премда је прикупљање грађе за *Рјечник* почело кад и први корак према оснивањем ЈАЗУ-а, одлучујући корак у његову припремању и уређивању подузима Даничић с писањем његова концепта који је образложио, а потом и објавио 1878. под насловом *Оглед – Рјечник српског или хрватског језика*. Унаточ неслагањима дијела чланова Академије с његовим концептом – нарочито око обима и дужине трајања његове израде те око тога да ли сва кајкавска књижевна грађа треба бити њиме обухваћена или само ријечи које су већ ушле у употребу унутар штокавског – добио је подршку, нарочито Штросмајера и Рачког (а изван Академије и Миклошича), да према њему настави прикупљање рјечничке грађе и припремање рјечника. У четири године, са све израженијим знаковима болести, приредио је четири свеска, од А до чешуља. Укупно 960 страница (колико је износио и сваки од сљедећих 22 тома, осим 23. који је обухваћао 564 страница рјечничке и 144 странице Додатка) које ће бити абецедним редом сложене и латиницом штампане 1882. као први том великог *Рјечника српског или хрватског језика*. Као што је на почетку рада на рјечнику хтио и вјеровао да може завршити цијели рјечник, тако је у посљедњим мјесецима и данима свога живота хтио завршити бар ријечи на слово ч. Издахнуо је у јесен 1882. завршавајући обраду ријечи чобо (од *чово*, *човјек*), коју је опримјерио с реченицом: „Ако у звоно чобо не тегне, неће никад звонити.“

Три и пол арка од тих посљедњих обрада ријечи под словом ч бит ће уврштено у други том. Обрада задње ријечи великог хисторијског рјечника трајат ће до 1976., кад ће ЈАЗУ издати његов задњи од 23 тома. Готово сто година откако га је Даничић почео приређивати. Сто година успона и падова политике и лингвистике хрватског или српског језика. Боље рећи успона и падова оних који њиме управљају као лингвисти који посједују моћ знања или као политичари који посједују моћ националних идеологија. Унаточ свим тим успонима и падовима, Ђуро Даничић, крштен као Ђорђе Поповић, и након двјесто година памти се по томе што је био „драгоцјена копча“ заједничком филолошком и друштвеном стремљењу Хрвата и Срба, и што је направио све оно што је највећем дијелу „славенског југа“ требало да би имао језик своје хисторијске слободе. Кад кажемо све мислимо на пресудне битке за побједу Вукове језичне реформе, на библиотеке које је развијао, на учена друштва (академије), на студије и студенте, на пријеводе, граматике, на рјечнике, на јединствену језичну грађу коју је оставио записану будућим генерацијама у наслијеђе и на праксу филолошке критике с којом је афирмирао језик и науку о њему, као и праксу јавне критике сужених и искључивих националних осјећаја и националног патриотизма.

Ђуро Даничић је покопан на београдском Новом гробљу.

У Хрватској култура сјећања о Ђури Даничићу постоји, али је амбивалентна – неки му одају признање за његов научни рад, а неки му одричу сваку важност и тврде да је штетовао. Улица Ђуре Даничића постојала је у Загребу од 1933. до 1941. те од 1945. до 1993. године (данас улица Андрије Жаје).

У Србији Даничићево име носе улице, школе и установе (нпр. у Београду, Новом Саду, Крагујевцу). У Београду му је подигнута биста.

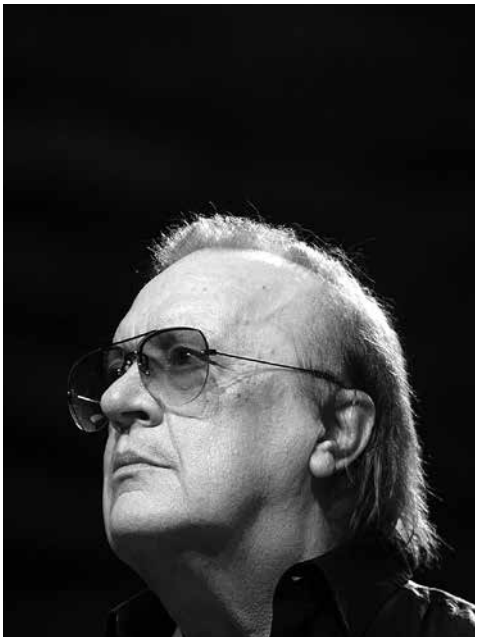
Милорад Пуповац

ДЈЕЛА:

Rat za srpski jezik i pravopis, Budim 1847.
Mala srpska gramatika, Beč 1850.
Srbski akcenti, GDSS, knj. VIII, Beograd 1856., 1-61.
Razlike između jezika srpkoga i hrvatskoga, GDSS, knj. IX, Beogad 1857., 1-60.
Srbska sintaksa, Beograd 1857.
Oblici srpskoga jezika ili Srpska gramatika, dio III. Oblici, Beograd 1863.
Rječnik iz književnih starina srpskih, dio prvi A-K, Beograd 1863.; dio drugi L-P, Beograd 1863.; dio treći R-Ć, Beograd 1864.
Dioba slovenskih jezika, Beograd 1874.
Istorija oblika srpskoga ili hrvatskoga jezika do svršetka XVII vijeka, Beograd 1874.
Osnove srpskoga ili hrvatskoga jezika, Beograd 1876.
Korijeni s riječima od njih postalijem u hrvatskom ili srpskom jeziku, Zagreb 1877.
Ogled. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Zagreb 1878.
Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I-A-češulja, Zagreb 1880. – 1882., II-četa, čobo, 1884. – 1886.;
Sitniji spisi Đure Daničića, Posebna izdanja SKA, knj. LIX, Sremski Karlovci 1925., knj. II nije izašla, knj. III, Posebna izdanja SANU DCLXXXVI, Beograd 1975.
Srpski akcenti, (uredio M. Rešetar), SKA, Beograd-Zemun 1925.
Pripovijetke iz Staroga i Novoga zavjeta, Beč 1850. (prijevod)
Sveto pismo. Postanje ili prva knjiga Mojsijeva, Pešta 1868. (prijevod)

ЛИТЕРАТУРА:

Belić, A. *Vuk i Daničić*, Beograd 1947.
Daničićev zbornik, Posebna izd. SKA LV, Beograd, Ljubljana 1925.
Đurić, V. *Knjiga o Đuri Daničiću*, Beograd: SKZ 1976.
Isaković, A. i Torbarina, J. (ur.), *Zbornik o Đuri Daničiću*, Beograd, Zagreb 1981.
https://novisad.rs/lat/danicic-dura, pristupljeno 11. VI. 2025.
Pavić, A. Djuro Daničić umro 17. studenog 1882. https://dizbi.hazu.hr/?pr=i&id=169430 pristupljeno 11. juna 2025.
Popović, M., *Đura Daničić*, Beograd 1959.
Vrhovac, R., *Karakter i rad Đure Daničića*, Novi Sad 1923.

Дедић, Арсен

ДЕДИЋ, Арсен (Шибеник, 28. VII. 1938. – Загреб, 17. VIII. 2015.), кантаутор, композитор, пјесник, преводилац и сликар. Крштен је као Арсеније у храму Вазнесења Христовог Свети спас. Потјече из старе шибенске тежачке обитељи, син Јована (? – 1983.), зидара и радника, и Веронике (1904. – 1995.), рођене Мишковић, праље. Имао је старијег брата Милутина (Шибеник, 1935. – Београд, 2021.), такођер умјетника. Године 1961. оженио се Весном Матош, нећакињом Антуна Густава Матоша с којом 1962. добива кћер Сандру. Други брак склапа с пјевачицом Габи Новак (Берлин, 1936. – Загреб 2025.) 1973., а исте године родио му се син Матија, џез-пијанист који је остварио завидну каријеру (умро 2025.).

Обитељ Дедић у Шибеник је доселила средином 19. стољећа из Миочића код Дрниша. Арсенов прадјед Крсте купио је обитељску кућу у Вароши, у садашњој Улици Николе Тесле. Кућа је и данас у власништву обитељи. Осим трговином Дедићи су се бавили и пољопривредом.

Мајка Вероника била је поријеклом из села Рупе крај Скрадина, католкиња. Надимком Јелка, Вероника се удала за Јована Дедића тридесетих година 20. стољећа и прешла на православље.

Јован Дедић био је активан у шибенској Православној општини и истакнут члан локалне српске заједнице. У биографијама и чланцима, нарочито у десетљећима након 1990. године, истицано је православље Дедића, чиме је у други план долазила њихова српска етничка припадност. Арсен Дедић имат ће према тој припадности комплексан и амбивалентан однос.

Арсен је рано показао интерес за музику. Томе је засигурно придонио отац Јован који је и сам био врло музикалан и аматерски свирао више инструмената у шибенској лименој глазби. Браћа Милутин и Арсен свирали су заједно с оцем у оркестру. Арсен је имао и велику склоност ка књижевности, поезији напосе. Попут брата Милутина био је надарен цртач и показивао љубав према сликарству. Милутин ће и постати академски сликар, а и Арсен је испрва размишљао да упише Академију ликовних умјетности. Иако то није учинио наставио је сликати и цртати, те је у неколико својих збирки пјесама уврстио властите илустрације, а у касној каријери своје радове и излагао.

Уз гимназију похађао је средњу музичку школу, а основао је и гимназијску клапу. Свирао је и у Шибенском казалишту у вријеме кад је Ловро пл. Матачић равнао тамошњим оркестром. Арсенов је развио широк глазбени укус, што ће се уочавати и касније у ауторском рукопису, нарочито у зрелијој фази. Поред француске шансоне и руске (совјетске) „авторскаје песне“ најјачи утјецај на Арсенов израз и стил оставит ће талијанска музика, нарочито правац зван „canzone d'autore“ („ауторска пјесма“), особан начин писања који је створила такозвана „ђеновешка школа“, аутори као што су Ђино Паоли, Серђо Ендриго, Фабрицио де

Андре, Луиђи Тенцо и други. Ендриго ће имати посебну улогу у Арсеновом животу и каријери – развит ће с Дедићем пријатељство па ће обојица снимати и изводити композиције онога другог (*Куд плови овај брод*). Круна овога ђеновешког утјецаја и веза с Дедићем, међународна је награда „Премио Тенко“, додијељена Арсену 1982. године у Сан Рему за допринос шансони.

Након свршене гимназије, године 1957. у Загребу уписује право, али га није завршио. Напоредно завршава и средњу музичку школу, те наступа као пјевач по загребачким плесњацима. Објављује двије пјесме с религиозним мотивима у загребачком часопису *Присутности*.

Године 1959. уписује Музичку академију у Загребу, гдје 1964. дипломира флауту. Поред забавне, Дедић ће писати и класичну глазбу, минијатуре за флауту и клавир, док ће се касније окушати и у писању тзв. авангардне и електроничке музике.

Пише шлагерске текстове на музику складатеља популарних фестивала забавне глазбе, попут оног сплитског. Ове текстове Дедић објављује под псеудонимом „Игор Кримов“.

Његово широко музичко дјеловање очитује се и у сурадњи с вокалним квартетом Прима. У загребачким џез ансамблима свира флауту и сурађује са Загребачким вокалним квартетом и квартетом Мелос. Одлучује поћи у професионалне воде и живјети једино од музике. Поезију наставља објављивати у књижевним часописима попут сплитских *Видика*, загребачког *Полета* и *Књижевника*.

Година 1962. на фестивалу „Загреб ‘62“ дебитира као вокални солист. Сувише другачији за шлагерску сцену, одваја се од забавне музике и с још неколико аутора ствара засебну сцену знану као „загребачка школа шансоне“. Од 1963. пише и објављује без псеудонима.

За вријеме служења војног рока у ЈНА, 1964. године у Оточцу склада епохалну *Кућу поред мора* и њоме поставља нови ауторски принцип. Дедић тада доноси особит стил шансоњерског парланда и мелодиознијих линија с утјецајима белканта и медитеранске осјећајности. У складбама чули су се пастиши кла-

сичне глазбе, барокних гудачких и гласовирских фраза и украса, кантауторске економичности хармонија до џезерских и англосаксонских утјецаја и рјешења.

Исте 1964. године објављује своје друго ремек-дјело, пјесму *Модерато кантабиле*, вјеројатно прву која ће тематизирати суврему љубав. Тијеком шездесетих Дедић ће објављивати серију сингл-плоча и наступати на концертима и рециталима. На крају десетљећа, 1969. године снима први студијски албум *Човјек као ја*, прву праву дугосвирајућу кантауторску плочу у нас, постављену готово концептуално, с унутарњом приповијешћу и потпуно особним, исповједним и језично оригиналним стилом. Критичар Петар Пеца Поповић написат ће: „Арсен је први код нас певао у властито име."

Двије године касније, 1971., објављује збирку пјесама *Брод у боци* која је продана у преко 60.000 примјерака и остаје једна од најпродаванијих код нас.

Након албума *Арсен 2* (1971.), наставља складати за филмове и театар, а на идућим албумима окреће се још експерименталнијем звуку и све већој присутности ироније у стиховима. То је најизразитије на албуму *Хомо воланс* (1973.), вјеројатно првој правој концептуалној плочи у нас. Дедић је присутан и у забавним емисијама телевизијских станица, па постаје једно од најпрепознатљивијих лица. Плоче му због захтјевности постижу ниже тираже, али добивају велику наклоност дијела умјетничке бранше, нарочито рок-сцене, како тадашње, тако и надолазеће.

Раде Шербеција снимио је као рецитацију Дедићеву пјесму *Не дај се Инес*, на сугестивну музичку тему и оркестрацију које је написао сам Арсен. Објављена као плоча 1974., та ће изведба постати један од генерацијских културалних симбола, знак „сентименталног васпитања наше генерације" (Момо Капор).

Сурађује с другим ауторима поп-глазбе: с Корнелијем Ковачом ради на албуму Здравка Чолића, а с Гораном Бреговићем пише пјесму *Лоше вино*.

Албум *Пјевам пјеснике* на којем ће складати на стихове класичних пјесника (М. Крлежа, Т. Ујевић, И. Г. Ковачић, Ј. Каштелан), означава још један искорак, што ће кулминирати сљедећим албумом *Римска плоча* (1979.) гдје је углазбио *Одлазак* Тина Ујевића, пјесму која ће остати нека врста синонима за Дедића.

Пише много за казалиште, филм, примијењену музику за телевизијске серије ТВ Загреб: *У регистратури*, *Просјаци и синови* и за дјечје серије. Пише и клапске пјесме од којих се неке данас сматрају народнима (*Залуду ме свитовала мати*, *Маслина је необрана*, *Вратија се Шиме*). Као један од оснивача шибенског Међународног дјечјег фестивала, пише и за дјецу – пјесме попут *Кад се мале руке сложе* (тема из филма *Влак у снијегу*), затим *Кад би сви људи на свијету* и *Није лако бубамарцу*.

Године 1980. објавио је први албум с Габи Новак. То је десетљеће било за Дедића дискографски и најпродуктивније. У том је раздобљу више од 10 албума, међу њима и комерцијално најуспјешнији, албум *Кино Слобода* (1987.), продан у златној накладi, а с којега ће се као ауторов нови класик издвојити балада *Откако те не волим*.

Игор Мандић саставит ће 1983. књигу *Арсен* – избор пјесама, дискографије и важније литературе о аутору.

Дедић наставља писати за театар и филмску глазбу од које се посебно истакао музички скор за филм *Глембајеви* Антуна Врдољака (1988.), најзрелије Дедићево дјело у опусу примијењене глазбе.

Нарочиту потврду свога засебнога статуса добио је новим нараштајем аутора, не из шансоњерског или забавног жанра већ из роцк-музике и културе: Горан Бреговић, Бора Ђорђевић, Бранимир Џони Штулић, Зоран Предин, Дарко Рундек, Ђорђе Балашевић, Андреј Шифрер и још неколико аутора. С Бором Ђорђевићем наступит ће 1987. године на антологијском концерту у Београду. С Дарком Рундеком и Радом Шербеџијом сурађивао је на албуму *На нешто ме сјећа овај град* (1986.), а крајем десетљећа са Зораном Предином снимит ће албум *Свједоци приче* (1989.). На тој плочи у пјесми *Домовина*, заједно с Предином и Ђорђевићем тематизира питање патриотизма у југославенском кључу.

Деведесете године, распад земље и рат, за Арсена Дедића је раздобље немира. Нашао се у позицији да бира страну, растрзан између властите етничке припадности, те културе којој је пак припадао рођењем. Његов је одабир, колико разумљив, дјеловао ипак као изнуђен.

С бројним пјевачима и глазбеницима, те са супругом Габи Новак наступио је у видеоспоту за пјесму *Моја домовина* тзв. Хрватског Банд Аида. Укључио се и у пројект „Croatian Art Forces", а написао је и глазбу за химну 101. бригаде Хрватске војске.

На албумима *Тихи обрт* (1993.) и *Министарство (страха)* (1997.), тон је другачији у односу на тада агресивно прокламирано домољубље. Текстовима владају осјећаји унутарњих ломова, сукоба с околином и страха.

Након 1995. за Дедића почиње раздобље кад га откривају нове генерације, а добива и признања институција. Међу њима издвајају се награда „Владимир Назор" за животно дјело и „Горанов вијенац" за пјеснички опус и укупан допринос хрватској књижевности.

Од почетка седамдесетих кад је почео радити за театар, до 2003. године написао је музику за преко стотину казалишних представа. Редовито и концертира, најчешће уз пратњу сталног пијаниста Бранка Булића, те све чешће и са сином Матијом. Почетком новог миленија, разболијева се па му је у Италији пресађена јетра. У болници пише поетску збирку *Падова*, неку врст интимног поетског дневника о властитој болести. Након опоравка, концерти и рецитали све су бројнији. Послије 2000. године поново се отварају и границе држава насталих распадом Југославије, па Дедић наступа на читавом ексјугославенском простору. Међу најзначајнијим, ретроспективни је концерт са симфонијским оркестром у Београду, 2010. године. С талијанским кантаутором Ђином Паолијем, Дедић је 2006. одржао концерт у загребачкој дворани „Ватрослав Лисински". У истој дворани на рециталу који је 2015. приредио Раде Шербеџија, заједно су извели и класик *Не дај се Инес*. Посљедњи самостални концерт, Дедић је одржао у љето 2015. у Загребу, свега мјесец дана прије смрти.

Стање му се погоршало у коловозу 2015. Пребачен је у КБЦ Загреб гдје је и преминуо. Сахрањен је у обитељској гробници на Мирогоју, у кругу обитељи.

Арсенов допринос музици и поезији Хрватске и ширег простора је јединствен. „Преговарач између Поезије и Масе“ (Веселко Тенжера), приближио је интелектуалце популарнијем изразу и шансони, а шансону и популарну музику издигао до високе умјетности. Рано означен као „пјесник носталгије“, његови су најуспјелији радови ухватили и осјећај модерног времена. Дедић је био „мала енциклопедија осјећаја генерације“ (Вјеран Зупа), који је сам створио властити „рјечник самоће“ (*идем*), а умјетнички га је красила синтеза форми изражавања, „уравнотежена распоређеност пјесничког, складатељског и изводилачког“ (Никша Глиго). С Арсеном Дедићем почиње најзрелија фаза домаће музике.

Шибенчани су се највећем амбасадору свога града и његова духа одужили преуређењем дворане некадашњег кина Одеон и његовим преименовањем у Кућу умјетности Арсен.

Ђорђе Матић

ЛИТЕРАТУРА:

HBL 3, 243-244.
HE 3, 51.
HKE 1, 348-349.
Mandić, I., *Arsen*, Zagreb 1983.
Matić, Đ., *Čistim svoj život ili o gorčini i ironiji,* u: *Tajni život pjesama*, Zagreb 2014., 37-52.
CE, т. III, књ. 1, 898-899.
Šetka, D., *Arsen, Sjećanja*, Zagreb 2022.
Škarica, S., *Tvornica glazbe – Priče iz Dubrave, knjiga prva (1947.-1969.)*, Zagreb 2017.
Škarica, S., *Tvornica glazbe – Priče iz Dubrave, knjiga druga (1970.-1989.)*, Zagreb 2019.
Škarica, S., *Knjiga o Gabi, soundtrack naših života*, Zagreb 2021.
https://snv.hr/znameniti-srbi/arsen-dedic-muzicar/, pristupljeno 23. VI. 2024.

Демоња, Никола

ДЕМОЊА, Никола (Влаховић код Глине, 6. XII. 1919. – Славонска Пожега, 6. IX. 1944.), партизан, потпуковник, народни херој, син Илије и Љубице. Отац му је био чиновник на жељезници, али се обитељ добрим дијелом издржавала од пољопривреде. Мајка му умире 1933. године, а отац због посла често избива из куће, па се Никола уз помоћ дједа Остоје и баке Ане брине о три млађа брата и двије млађе сестре. Основну школу похађа у родном селу, а столарску струку изучава у Глини. Због бриге око млађе браће и сестара запушта столарски занат. На одслужењу је војног рока када у травњу 1941. Трећи Рајх и његови савезници нападају Југославију. Након брзог повратка кући, бави се пољопривредом.

Након што је 19. српња 1941. у шуми Абез поред Вргинмоста донесена одлука Партије о подизању устанка на Банији и Кордуну, Демоња се у саставу одреда под командом Васиља Гаћеше четири дана касније истиче у оружаној устаничкој акцији у Банском Грабовцу, једној од првих у Хрватској. Убрзо постаје водник првог вода у Банијском партизанском одреду. Сљедећих мјесеци Демоња се издваја од других у учесталим окршајима с локалним усташким и домобранским јединицама захваљујући чему убрзо постаје познат као врстан борац, бомбаш и митраљезац.

Борбени успјеси банијских партизана алармирају усташке власти које у листопаду 1941. покрећу офензиву за уништење партизанског сједишта у Шамарици. Демоњина јединица одлучним акцијама знатно придоноси снажном отпору партизана. Тиме помаже банијским партизанима да се одрже као значајна снага у заштити локалног становништва од даљњих усташких злочина, унаточ пуно бројнијим непријатељским снагама. У то вријеме Демоња постаје и члан КПЈ/КПХ.

Дана 1. травња 1942. постаје командир Банијске пролетерске чете, састављене од 65 најбољих бораца – банијских Срба и сисачких Хрвата. На њезину челу два мјесеца касније одлази у Славонију са задатком учвршћивања позиција тамошњих партизана. Борбеност Демоњине чете се врло брзо исказује па Банијци судјелују у низу успјешних окршаја диљем Славоније и на Калнику. Сам Демоња због својих заслуга постаје командант батаљона, потом у свибњу 1943. командант 17. славонске ударне бригаде, па у свибњу 1944. командант 12. ударне славонске дивизије с чином потпуковника. Осим што вјешто води борце под својом командом, и сам храбро судјелује у борбама, као нпр. у бици код Вођина у свибњу 1943. када уништава тенк скочивши на њега с бомбама у рукама. Одважношћу у борби истицао се све до смрти – у низу успјешних операција (нпр. Сирач 13. липња 1943., Лудбрег 3. листопада 1943., Чазма 28. студенога 1943., Подгорач 19. травња 1944. и Грубишно Поље 18. коловоза 1944.).

Демоња се исказује и као талентиран тактичар, али није могао одољети изравнијем судјеловању у борби, што је на крају резултирало и његовом погибијом. У Славонској Пожеги је у рујну 1944. повео суборце у напад на непријатељске положаје. Бацајући бомбу на усташки бункер погођен је митраљеском ватром и недуго потом је преминуо.

Никола Демоња постаје симбол бескомпромисног борца који и као командант предводи своје војнике у непосредним окршајима с непријатељем.

Према властитој жељи, покопан је на брду Блажуј поред Каменске – вјеројатно у спомен на једну од његових првих већих акција у Славонији (у липњу 1942).

Његов гроб и биста касније су подигнути у Стријежевици (30-ак км од Пожеге, на цести према Слатини). Оштећени су током рата деведесетих година 20. стољећа, па су обновљени након 2010. године.

Још за живота, у рујну 1944. године, одлуком Предсједништва АВНОЈ-а, Демоња је одликован Орденом партизанске звијезде другог реда, а за народног хероја постхумно је проглашен у липњу 1945. године.

По Демоњи су послије рата добиле име школе у Загребу, Пожеги, Глини, улице у Загребу (данас Ђуре Саба у Чрномерцу), Вуковару и многим другим градовима и насељима у Хрватској и у Србији (Београд, Суботица). У Хрватској је сјећање на Николу Демоњу до 2000. практички избрисано.

Иво Голдстеин – Милорад Кондић

LITERATURA:
Bekić, M. – Butković, I. – Goldstein, S., *Okrug Karlovac 1941,* Zagreb 1965.
Borojević, J., *Nikola Demonja: životni put i revolucionarno delo,* Gornji Milanovac 1980.
Jerković, M., *Nikola Demonja,* Beograd 1977.
Kokot, J., *Dvanaesta proleterska slavonska brigada,* Beograd 1987.
Narodni heroji Jugoslavije, sv. 1, 185.
Nožinić, M., *Demonja,* Zagreb 1962.
СБР 3, 160.
Vojna enciklopedija, sv. 2, 379.
Vojni leksikon, 834.
https://www.portalnovosti.com/oni-su-zivjeli-antifasizam, pristupljeno 2. XII. 2024.

Десница, Владан/Владимир

ДЕСНИЦА, Владан/Владимир (Задар, 17. IX. 1905. – Загреб, 4. III. 1967.), приповједач, романописац, пјесник, драмски писац, есејист, композитор, либретист, сценарист, критичар и преводилац, био је друго дијете у браку Уроша и Фани рођ. Луковић. Владан је праунук Дане/Данила, родоначелника обровачке трговачке породице Десница који је доселио у Обровац из личког Срба у првим деценијама 19. вијека. Данило је врло брзо научио талијански и постао службени тумач при државним институцијама (отад познавање страних језика постаје у породици културни образац: талијански, њемачки, француски, руски, енглески). Данилов син јединац Владимир знатно ће проширити очеву трговачку активност с једне стране, а са друге ће се бавити

политичким радом израстајући у једну од најутјецајнијих политичких фигура међу далматинским Србима (потписник је Задарске резолуције 1905. године). Оженио се племениташицом Олгом Јанковић из Ислама Грчког, директним потомком Стојана Јанковића. Њихов најстарији син Урош, адвокат, отац књижевника Владана, бавит ће се и политичким радом.

Владан Десница у Задру завршава основну школу и четири разреда ниже гимназије. Пошто су Уроша Десницу талијанске власти 1919. због протуталијанских ставова осудиле и интернирале, да би га потом изгнале и забраниле му повратак у Задар, породица сели у Сплит, па ће Владан Десница гимназију похађати у Сплиту и Шибенику гдје ће 1924. и матурирати. Исте године у Загребу уписује студиј права на којем ће 1930. дипломирати. У Паризу је академске 1927./28. године студирао филозофију и право, али је слушао и колегије из хисторије и теорије умјетности. Након дипломе ради као приправник у очевој адвокатској канцеларији у Сплиту да би се 1933. запослио у Државном правобранилаштву. Од 1936. је пристав, убрзо и виши пристав да би исте године на сплитском Апелиционом суду положио судски испит.

Оженио се 1934. са Ксенијом рођ. Царић. У браку су имали четверо дјеце: Олгу, Јелену, Наташу и Уроша.

Будући писац родним ће се именом Владимир служити до под крај студија да би потом прихватио облик Владан. Одрастао је у двама културним обрасцима: у Задру у оквирима медитеранског мултилингвалног урбанититета те у Исламу Грчком, гдје Деснице посједују велико имање са чувеном Кулом Јанковића, на традицији легендаризиране крајишности и равнокотарске руралности. Изузетан уплив на његово рано формирање имала је интелектуална и опћа атмосфера у породици, јер се отац интензивно дружио с бројним задарским интелектуалцима и умјетницима различитих профила и оријентација.

Зарана почиње писати, али ништа не објављује. Први објављени радови су критика у београдском часопису *Живот и рад* под насловом *Изложба вајара Дујма Пенића у Сплиту* те у шибенском *Гласу* есеј *Један поглед на личност Доситејеву* 1933.

Уређује научно-културну публикацију *Магазин Сјеверне Далмације* гдје ће изићи његов есеј *Мирко Королија и његов крај*, три пјесме и први приповједачки текст *Животна стаза Јандрије Кутлаче* („скица за роман"). Истовремено у сурадњи с Иваном Параћем као композитором формира либрето за оперу *Аделова пјесма* на мотиве *Биједне Маре* Луке Ботића. Праизведба ће се реализирати у мају 1941. у Загребу, али без навођења имена либретисте.

Прије рата преводи бројне талијанске пјеснике, али ни те текстове не објављује. Дуго бављење Бенедетом Крочеом резултират ће објављивањем пријевода његових есеја (*Есеји из естетике*, 1938.).

Књигу новела и књигу пјесама послат ће у Београд 1940., али убрзо рукописе повлачи, због страха од рата. Уз бројне друге рукописе и те ће двије књиге бити изгубљене 1942. године.

Талијанске окупацијске снаге одвеле су 1941. Десницу из Сплита у Задар за преводитеља. По капитулацији Италије склонио се у Ислам Грчки, а одатле је 1944. прешао на ослобођени партизански териториј те је радио у правној служби ЗАВНОХ-а. У Загреб се преселио по ослобођењу. Отад до 1949. био је начелник правног одјела Министарства финанција НР Хрватске.

Дуго не пише због трауме проузрочене губитком бројних рукописа. Прве поратне текстове почиње објављивати од 1948., кад постепено сазријева одлука да пређе у слободне умјетнике. Након неколико покушаја 1949. споразумно раскида радни однос и постаје члан Друштва књижевника Хрватске и Савеза књижевника Југославије. Већ сљедеће године објављује серију текстова различитих жанрова. Романом *Зимско љетовање* (1950.) изазват ће жестоку реакцију књижевне критике и угледних појединаца у књижевним институцијама у Загребу. Оспоравање се темељило на неприхваћању да се НОБ у роману не описује као страдање народа и не тематизира хероика партизанског покрета, већ се у центру приповједног интереса налази група задарских грађана талијанског идентитета који су након савезничког бомбардирања Задра 1943. избјегли у Смиљевце, српско село у залеђу.

Па ипак, Десница је тих година написима о књижевним, филмским, казалишним појавама у хрватском културном простору стјецао све већи углед те је за збирку новела *Олупине на суницу* 1953. добио награду Савеза књижевника Југославије за најбоље књижевно остварење у Југославији, што ће га афирмирати у читавој земљи.

Избор је изазвао јавни скандал јер се оспоравала ваљаност Десничине кандидатуре на натјечај. Међутим, млађа генерација је подржавала Десницу, па он у загребачким *Круговима* 1952. објављује серију есејистичких текстова *Записи о умјетности: искуства и рефлексије*, али редакција због притисака обуставља даљње објављивање. Потом ће 1955. бити први гост Књижевног петка, у будућности најзначајније књижевне и културне манифестације у Загребу.

Десница је својим противницима и оспоравателима (Ивану Дончевићу, Новаку Симићу, Јожи Хорвату, Марину Франичевићу и др.) канио одговорити књигом објављених и необјављених есејистичких, критичарских и фељтонистичких радова. Рукопис је био насловљен *Чланци и козерије* те га је предао издавачу – Друштву књижевника Хрватске – крајем 1953. године. Иако је рукопис био готово припремљен за објаву, до издања није дошло, јер је Десница у њега укључио и полемичке одговоре својим оспоравателима. Касније ће рукопис преименовати у *Наличја*, али она за Десничина живота нису објављена, него тек 2001. у књизи *Прогутане полемике*.

Десница је 1953. написао сценариј за филм *Концерт* према идеји и синопсису режисера Бранка Белана. Филмолози опћенито сматрају Десничин сценариј најбољим сценаријем у Југославији 1950-их. Исте године Десница објављује самосталну књижицу под истим насловом.

Десничина мултиталентираност огледа се и у његову интересу за музику. Већ као гимназијалац, 1921. године, углазбио је пјесму на стихове Ђакома Леопардија *A se stesso* у властитом пријеводу. Желио је студирати пјевање, али га је отац наговорио да студира право. Ауторској агенцији НР Хрватске 1951. пријавио

је 14 композиција. По први пут су извођене у Београду 2005. о његовој стогодишњици рођења.

Десничин најпродуктивнији стваралачки период био је од објављивања романа *Зимско љетовање* до изласка монументалних *Прољећа Ивана Галеба* (1957.).

Већ су његови први текстови побудили интерес и у иностранству, па се од 1950. особито његове приповијетке преводе на 20-ак језика.

Истовремено се интензивно бави преводилаштвом – три књиге објављене 1954. открит ће сву ширину Десничиних интереса. Преводи књигу *Повратак из СССР* и *Допуне мом повратку из СССР* Андреа Жида, која је у вријеме објављивања 1936. изазвала међународну сензацију; збирку есеја *Од Гиотта до Цхагалла* Лионела Вентурија; те роман *Крух и вино* нобеловца Игнација Силонеа. Објављивао је и пријеводе значајних талијанских пјесника (Кавалкантија, Фоскола и др.), Толстоја итд.

Збирком пјесама *Слијепац на жалу* коначно се 1956. представио и као пјесник. Прве оцјене биле су углавном негативне, тек ће новије интерпретације указивати и на вриједности које су раније биле незамијећене. Исте године објављује збирку новела *Ту, одмах поред нас: приче о прољећу, о љубави, о смрти* у којој је стваралачком иновативношћу и на тематско-мотивском и на обликовном плану побудио жив јавни интерес. Друштво књижевника Хрватске награђује га својом престижном наградом.

У сарајевској Свјетлости 1957. излази најцјеловитије Десничино дјело *Прољећа Ивана Галеба: игре прољећа и смрти*. (Исте године роман је објављен у Загребу у *Радовима ЈАЗУ*. Тај ће роман својом дефабулацијском, есејистичком и лирском структураношћу афирмирати причу о умјетнику (мислећем ја) као субјекту који слободно промишља своје опсесивне теме (смрт, умјетност и збиља, умјетник, субјективне и опћеважеће истине, бог итд). Многи су га критичари жанровски одређивали као роман-есеј. Награђен је Змајевом наградом као изузетно умјетничко остварење. До почетка 1990-их изишао је у 30-ак издања.

У припреми знамените едиције *Пет стољећа хрватске књижевности* од Деснице се тражило да се одреди да ли је хрватски или српски писац, а он изјављује да припада објема: „Кад сам рекао да се сматрам југославенским писцем, тиме сам мислио: у исти мах и хрватским и српским. Ваше пак строго 'хрватски или српски' у ствари значи 'ако хрватски – онда не српски', и обратно. А то је управо оно што стоји у чистој супротности с мојим ставом." И тако му за живота у тој престижној едицији није изашла ниједна књига. Обје књиге бит ће објављене посмртно – књига *Зимско љетовање. Приповијести* 1968. године, а *Пролећа Ивана Галеба* знатно касније (1977.).

У драми *Љествe Јаковљеве* Десница је тематизирао провокативну тему – мимикричну психу предратног писца љевичара који у Другом свјетском рату одбија помоћи својим младим идеолошким сљедбеницима затворенима под сумњом да су антифашистички активисти. Драма ће први пут бити изведена 1961. у Југословенском драмском позоришту у Београду.

У рукопису је остао довршени драмски текст *Гадни, мали гном*. По први пут је у југославенском простору на темељу историографски верификиране грађе Десница обрадио погром Жидова у Паризу за Другог свјетског рата.

Двије ће га смрти снажно уздрмати: у мају 1964. умире му мајка, а убрзо и супруга Ксенија. Већ је тада био начет тешком болешћу: умро је у загребачкој болници Ребро. Сахрањен је у породичној гробници у црквици св. Ђорђа у Кули Јанковића у Исламу Грчком.

Десничини сусрети, међународна научна манифестација којој је у средишту интереса рад и живот Владана Деснице, али и теме које се могу везивати за Десничин опус, утемељени 1989. и обновљени 2005. године, одржавају се сваке године у мјестима која су и његов биографски ходограм: Загреб, Задар, Сплит и Кула Јанковића у Исламу Грчком.

Владан Десница је остварио незаобилазан, разноврстан и богат литерарни опус. Нема двојбе да је он најзначајнији српски писац у Хрватској.

Улице Владана Деснице данас постоје у Задру и Београду.

Душан Маринковић

ДЈЕЛА:

Jedan pogled na ličnost Dositejevu (esej), u: Glas privredno-kulturne matice za Sjevernu Dalmaciju, br. 155-162, Šibenik 1933.
Životna staza Jandrije Kutlače (skica za roman), u: Magazin Sjeverne Dalmacije, br. 2, Split 1935.
Zimsko ljetovanje (roman), Zagreb 1950.
Olupine na suncu (zbirka pripovijedaka), Zagreb 1952.
Zapisi o umjetnosti (iskustva i refleksije), u: Krugovi, br. 4-7, Zagreb 1952.
Koncert: quasi una fantasia (filmski scenario), Filmski vjesnik III. br. 56-60, Zagreb 1954.
Proljeće u Badrovcu (pripovijetke), Beograd 1955.
Slijepac na žalu (zbirka pjesama), Zagreb 1956.
Tu, odmah pored nas: priče o proljeću, o ljubavi, o smrti (priče), Novi Sad 1956.
Proljeća Ivana Galeba (roman), Sarajevo 1957.
Pronalazak Athanatika (nedovršen roman), Zagreb 1957.
Ljestve Jakovljeve (drama), u: *Život pod reflektorima: sedam suvremenih drama i komedija*, Zagreb 1961.
Sabrana djela Vladana Desnice I-IV, Zagreb 1974-1975.
Izabrana dela Vladana Desnice I-IV, Beograd/Priština 1993.
Progutane polemike, ur. S. Korać i J. Radulović, Beograd 2001.
Hotimično iskustvo/Diskurzivna proza Vladana Desnice, Zagreb 2004/05.
Gadni, mali gnom, Književna republika, god. VI, br. 3-4, Zagreb, ožujak-travanj 2008.
Adelova pjesma (operni scenarij), Književna istorija, XXXIX, br. 133, Beograd 2007.
Desničin epistolar, sv. 1, 1910-1945, ur. D. Roksandić, Zagreb 2020.

ЛИТЕРАТУРА:

Dukić, D., *Nekoliko imagoloških opaski o* Zimskom ljetovanju *i Desničinim susretima,* u: Desničini susreti 2005-2008, zbornik radova, ur. D. Roksandić, I. Cvijović Javorina, Zagreb 2010, 149-156.
HBL 3, 316-318.
HE 3, 99-100.
HKE 1, 360-362.
Korać, S., *Svijet, ljudi i realizam Vladana Desnice,* Beograd 1972.
Marinković D., *Nove spoznaje o Vladanu Desnici,* u: Desničini susreti 2005-2008, zbornik radova, Zagreb 2010.
Marinković, D., *Biografija Vladana Desnice*. u: *Hotimično iskustvo*, Zagreb 2005.
Marinković, D., *Geneza jednog sukoba*. Ljetopis SKD Prosvjeta, sv. XI, 2006.
Marojević, T., *Osunčane strane, sjenovite strune,* u: *Igre proljeća i smrti,* Zagreb 2008.
Nemec, K., *Vladan Desnica,* Zagreb 1988.
Pavletić, V., *Pravda za Desnicu* (esej). Književna reč, god. XIV, br. 263, Beograd 1985.
Peleš, G., *Od općega do esejističke introspekcije*, u: *Poetika suvremenog jugoslavenskog romana (1945-1961)*, Zagreb 1966.
Rapo, D., *Književni rad Vladana Desnice (doktorski rad)*, Filozofski fakultet, Zagreb 1984.
Rismondo, V., *Poezija Vladana Desnice,* u: *Slijepac na žalu/Vladan Desnica*, Zagreb 1956.
Roksandić, D., *Iluzije slobode: ogledi o Vladanu Desnici,* Zagreb 2017.

Rotar, J., *Novo v oblikovanju pripovedništva Vladana Desnice*, u: Dialogi, god. XII, br. 9, Maribor 1976.
CE, т. III, књ. 2, 88-89.
Wolfstein, E., *O prozie Vladany Desnicy,* Krakow 1964.
Zbornici radova sa znanstvenih skupova Desničini susreti; Zagreb 2010-2023.
https://snv.hr/znameniti-srbi/vladan-desnica-knjizevnik/, pristupljeno 17. XII. 2024.

Димитријевић, Мила

ДИМИТРИЈЕВИЋ, Мила, рођ. Јовановић (Крагујевац, 9. I. 1877. – Загреб, 12. I. 1972.), глумица, кћи Јована и Катарине. Најстарија од седмеро дјеце. Отац је био трговац, македонског поријекла, а мајка домаћица која је Милу родила са 16 година. Мила Димитријевић своју – преко осам деценија дугу глумачку каријеру – започиње као четворогодишња дјевојчица у родноме граду, у изведби француске комедије *Карташ*. Завршава основну школу и два разреда средње школе па с 12,5 година, након смрти мајке (од туберкулозе, у 29. години) бјежи од куће у Јагодину. Ондје се придружује Пешићевој путујућој дружини у којој тада наступа гласовита глумица Милева Марковић – вријеме је то „кад је бити

глумица значило бити лице из подземља“. Исте вечери треба наступити у комаду *Зулумчари*, али прије изласка на сцену – заспи. Потом наилази на популарну трупу Ђорђа Протића, с којом први пут стаје на сцену у Земуну (1891.) и с којом гостује широм Србије и Хрватске, а на гостовању у Карловцу 1892. запажа је на свечаној представи отварања „Зорин дома“ драмски првак, редатељ, педагог, преводитељ и драмски аутор Михајло Миша Димитријевић (Шабац, 1854. – Загреб, 1909.). Годину дана послије, не могавши заборавити природност њезине глуме, доводи је са сестром Персидом, такође глумицом, у Загреб из Војводине, у горњоградско казалиште гдје за малу своту од 30 форинти мјесечно, као „зборно особље“ наступа у драмским, али и у глазбеним и балетним представама као замјена за болесне и отпуштене колегице, чак и оне пуно старије. У старом је казалишту одиграла тридесетак улога. Лекције из глуме похађа код гласовите драмске и оперетне првакиње Каролине Норвег па ускоро преузима улогу Каролине из тада најпопуларнијег игроказа *Граничари* Јосипа Фројденрајха, написану баш за Норвегову – његову супругу, те доживљава свој први велики успјех.

Интендант Стјепан Милетић и равнатељ Драме Адам Мандровић ангажирају је 1895. у ансамблу новоизграђеног казалишта. Први њезин забиљежени наступ на новој сцени је у Војновићеву *Еквиноцију*, а наставља у салонском, потом и суврeменом, реалистичном репертоару. У Бечу се 1897. удаје за Мишу Димитријевића, на малој церемонији у православној цркви на којој им је кум у посљедњи час изабрани Мишин пријатељ – католички свећеник.

У доба изградње своје, по многочему јединствене умјетничке особности доживљава повијесне реформе хрватскога глумишта Милетића и Трешчеца те наступа с нашим највећим глумцима попут Андрије Фијана, Андрије Мандровића, Марије Ружичка-Строци, Милана Михичића, Љубице Шрам, Драгутина Фројденрајха и са супругом Мишом. Започевши у вријеме владајућег сценског романтизма и патетике, у глумачки стил уноси реалистички доживљај, чисту дикцију и природност. Већ од

првих наступа спремна је најразличитије и најсложеније улоге научити у врло кратком времену па је до самога краја могла ускочити у улогу у задњи час. Била је толико славна да је након представа добивала колица пуна цвијећа у која би је посјели и довели на поклон публици која би је, уобичајено, испратила другим стајаћим овацијама и усклицима.

У десетљећу прије Првог свјетскога рата, нарочито у љетним мјесецима гостује с *ad hoc* трупама по Кварнеру и Истри (Ријека, Трст, Пазин, Пула), Далмацији те Босни и Херцеговини – у крајевима у којима су услијед аустријско-талијанашке политике били угрожени хрватски језик и култура. Нарочито је активна била *ad hoc* драмска дружина Хрватско народно покрајинско казалиште састављена од глумаца загребачкога казалишта с истакнутим глумцем и вјештим организатором Михајлом (Мишом) Марковићем (Ужице, 1869. – Загреб, 1946.) на челу. Трупа је, између осталога, позната по томе што одржала представе у Задру (1907.), Ријеци (1907.) и Трсту (1908.), прве уопће на хрватском језику у тим градовима.

Иако је први пут умировљена већ 1925., након прославе 30. обљетнице рада, ангажман јој је обновљен 1946., а у ХНК редовито наступа и даље, готово осам десетљећа.

У вријеме НДХ, углавном је пасивна, одиграла је Манду у Будаковом *Огњишту*, догађају сезоне 1941./42. и наступила у још неколико представа крајем 1943. и тијеком 1944. (*Сплетка и љубав*, *Златарево злато*). У љето 1945. испунила је свој „персонални картон" у који је у рубрици „политичка оријентација, активност и начин преживљавања за вријеме окупације" великим словима уписала: *Антифашиста*.

У послијератном раздобљу и даље неуморно гостује по цијелој земљи, најчешће приказујући (с колегом Вељком Марићем) сцене из Нушићеве комедије *Госпођа министарка* и других успјешница ХНК. По писању онодобног тиска, тешко им је играти због сталних аплауза на отвореној сцени, а послије чинова наступа „прави урнебес: не знаш тко је био темпераментнији", Нушић или она.

Одиграла је у својој велебној каријери више стотина улога. Нарочито се истакла као Аница (М. Халбе, *Младост*), Ханка (Габриела Заполска, *Морал госпође Дулске*) и Мици (А. Шницлер, *Љубакање*), а посебне склоности показивала је за руске драматичаре интерпретирајући често комичне улоге удавача (В. Н. Гоголь, *Ревизор* и *Женидба*), између осталих Лизу (Л. Н. Толстој, *Живи леш*), Настју (М. Горки, *На дну*) и Грушењку (Ф. М. Достојевски, *Браћа Карамазови*) те Шекспирова дјела у којима је играла и мушке улоге. У антологијска остварења хрватског глумишта ушла је креацијом Катјуше Маслове у Толстојеву *Ускрснућу,* коју је играла готово два десетљећа. Та је улога надахнула средњошколку Белу Крлежу у избору животног позива („Ето, тој Катјуши захваљујем свој први сусрет с нашим художественицима, јер је то била самоникла художествена креација која је у свима који су имали среће да је виде, оставила дубоке трагове свјетла која не гасну...“). Њих се двије послије често сусрећу на сцени.

Мила Димитријевић успјешно је наступала и у домаћем репертоару, у драмама И. Цанкара, М. Огризовића, С. Туцића, М. Дежмана, Ф. Марковића, В. Цара Емина, Ф. Хрчића, С. Милетића, Ј. Кулунџића, М. Крлеже, Ј. Ивакића, К. Месарића, С. Ћоровића, М. Матковића, Злате Коларић-Кишур, Р. Плаовића, М. Ђоковића, Јелене Лободе-Зрински, М. Божића, Мирјане Матић-Хале, П. Петровића Пеције. Наступила је 1901. у првој изведби Нушића на загребачкој сцени, у драми *Тако је то морало бити,* тумачећи Станку, а лик од којег ју је било немогуће одвојити била је главна улога Живке у *Госпођи министарки.* Играла ју је више од два десетљећа (1929. – 1950.), а била је и незаборавна Симка у *Ожалошћеној породици* (1934.). Нушић је, након премијере *Госпође министарке* у ХНК 1929., изјавио: „Наша београдска глумица у тој улози глуми, Мила Димитријевић у њој – живи“. За улогу Живке је 1949. добила најпрестижнију награду „за заслужне и истакнуте трудбенике на пољу науке, културе и просвјете” Владе НРХ, а за улогу Хане у Цанкареву *Краљу Бетајнове* одликована је 1950. државним признањем – Орденом рада I. реда, уз још тројицу мушких колега, као једина југославенска глумица. Улогом Ман-

де у *Мећави* Пере Будака (1952.) заокружила је низ профилираних женских улога из народа, а шездесету обљетницу дјеловања прославила је насловном улогом у Сарментовој комедији *Мамуре*. Био је то јубилеј који је по дуготрајним овацијама ушао у анале нашег глумишта (1955.). У надахнуту говору је те вечери истакнула: „Шездесет година! Зар већ? Дошла само овамо још као дјевојчица у овај наш красни град, у мој премили Загреб и ово моје тако драго казалиште. Шездесет година стварала сам на овој позорници безброј ликова још пред вашим дједовима, вашим родитељима и пред Вама. Колико сам завољела ја све Вас и Ви мене најбоље доказује овај дуги низ година које смо провели заједно у узајамној љубави."

Поставши за живота легендом глумишта, судјелује 1960. у прослави 100. обљетнице загребачкога казалишта улогом у Цанкаровој драми *Слуге*. То је требао бити њезин посљедњи наступ, но пет година послије, а 70 година од првог загребачког наступа, поновила је у 89. години (10. ожујка 1965., да „спаси представу" умјесто нагло обољеле колегице Ете Бортолаци) улогу Манде у *Мећави*. Гледалиштем се, кад је ступила на сцену, „пронио уздах" потом и снажан аплауз јер су многи мислили да више није жива. Као и сви њезини претходни наступи, и тај, ненајављен и ненадан, договорен тек који сат прије почетка представе, био је – тријумфалан.

Наступала је и на радију, снимала грамофонске плоче, а заједно с В. Беком глумила у првој телевизијској драми загребачке производње, минијатури *Једно послијеподне* П. Вилара (1957.). Успјешна је била и на филму (*Софка* Р. Новаковића, 1948., *Срећа долази у девет* Н. Танхофера, 1961., *Дани* А. Петровића, 1963.). Год. 1971., непосредно пред смрт, снимљен је о њој документарни филм *Портрет глумице Миле Димитријевић* (сценариј Ј. Стошић, режија Д. Шнајдер, камера О. Милетић). Добитница је Награде „Владимир Назор" за животно дјело 1964. године. Уз више улица названих по њезиним колегицама и колегама на Трешњевци, једна мала улица носи и њезино име.

Године 1992. у ХНК-у утемељена је Награда „Мила Димитријевић“ која се додјељује сваке године за најбоље женско глумачко остварење у томе казалишту.

Пространу кућу на Шалати (четири ката, 525 м^2, Месићева 19) почела је градити 1925. године, а новац је намакнула интензивним гостовањима у покрајини и кабаретским наступима те „честим гладовањима“. Опоруком из 1958. одлучила је кућу оставити своме казалишту, тј. глумцима без стана и њиховим гостима. Један од увјета је било оснивање закладе за глумачку награду која ће носити њезино име и спомен соба у кући. Мила Димитријевић покопана је на Мирогоју.

Након смрти њезине кћери, истакнуте лијечнице Станиславе Сташе Димитријевић (1909. – 1988.) која је по опоруци имала доживотно право уживања, кућа је предана ХНК-у. Почетком 2025. темељито је преуређена и предана сврси, тј. смјештају гостујућих умјетника ХНК.

Сњежана Бановић

ИЗВОРИ:

Banović, S., osobna arhiva.

ЛИТЕРАТУРА:

Cindrić, P., „Trijumf nakon trinaest godina”, *Vjesnik*, 10. IV. 1985.
HBL 3, 386-387.
HE 3, 138.
Krleža, B., „Moj prvi susret s Milom Dimitrijević”, *Kazališni list* br. 28, 1946/47.
Medaković, D., *Srbi u Zagrebu*, Novi Sad 2004.
СБР 3, 241-242.
СЕ, т. III, књ. 2, 220-221.
https://snv.hr/znameniti-srbi/mila-dimitrijevic-glumica/; pristupljeno 26. X. 2024.

Димић, Нада

ДИМИЋ, Нада (Дивосело код Госпића, 1923. – Стара Градишка, 21. III. 1942.?) партизанка, народни херој, радница, кћи Тодора и Саре р. Поткоњак. Тодор Димић, родом из Островице у Равним котарима, одлази 1904. у САД, али се 1908. враћа и убрзо жени Саром Поткоњак из Дивосела и сели к њој у кућу у засеоку Клиса, гдје живе са Сарином мајком Машом. У браку се рађа осмеро дјеце — Анка, Богдан, Босиљка, Савка, Марко, Милица, Нада и Вељко. Обитељ живи врло скромно од пољопривреде, на малом посједу. Тодор Димић међу првима у свом крају почиње с узгојем сточне репе, набавља нова пољопривредна оруђа, сјеменке, умјетно гнојиво и др. За потребе школовања дјеце, отац нај-

прије продаје дио ливада, а 1928. одлази у Сисак, гдје сљедећих десетак година ради у творници ликера и алкохолних пића. Нада 1930. креће у први разред основне школе у родном селу. Мајка убрзо одлази радити у болницу у Козарац код Приједора, па Нада одлази с њом и у Козарцу завршава први разред. Но, убрзо јој умире мајка, па се враћа у Госпић, гдје завршава преостала три разреда основне школе боравећи код сестре Анке, болничарке. Потом уједен 1934. уписује гимназију у Госпићу. У то вријеме долази до изражаја Надин талент за цртање па често ради и портрете својих школских пријатељица те пише литерарне радове.

По завршетку четири разреда ниже гимназије у Госпићу, сели у Земун, гдје се уписује на тамошњу Државну економску академију. Од 1939. дјелује у академијином антифашистичком активу и у уредништву школских листова *Средњошколац* и *Зора*, с талентом за писање и графику. Судјелује у радничким и студентским демонстрацијама на улицама Београда у просинцу 1939. против фашизма и високе цијене круха, а 1940. у протестима против владе Цветковић – Мачек на Кошутњаку. Од те је године и чланица КПЈ. Политичким се ангажманом истиче међу ученицима, на што школа не гледа благонаклоно. Нада Димић се репресији власти према студентима љевичарима супротставља у књижевном листу удружења „Бранко Радичевић“, због чега је ухапшена и затворена. Из земунскога полицијскога затвора заједно са школском колегицом Радојком Катић пребачена је у београдску Главњачу, гдје батинама из њих безуспјешно покушавају извући информације. Нада је потом избачена из школе, а према Закону о заштити државе, забрањено јој је школовање на свим високошколским установама у Краљевини Југославији.

Након напуштања школе, посвећује се политичком раду у Земуну. По партијској директиви сљедеће године одлази у Сисак код брата Богдана и запошљава се као фризерка. Брат је упознаје с локалним комунистима, тако да убрзо постаје чланица Котарскога комитета СКОЈ-а за Сисак. С временом је све упућенија у рад технике, па је задужена за тискање едукативног и пропагандног материјала. Укључује се и у рад синдиката те се

с другим чланицама и члановима СКОЈ-а посвећује организирању радничке омладине и ширењу комунистичких идеја. Кад је Окружни комитет КПХ за Сисак одржао проширени састанак у селу Жабно, на обали Одре, истога дана кад је Њемачка напала СССР (22. липња 1941.), и одлучио формирати оружани одред (касније познат као Сисачки партизански одред), Нада Димић почиње обављати курирске послове. Након снажног усташко-домобранског напада 22. српња, дјеловање се Одреда премјешта у шуму Брезовица. Нада Димић, звана и Жута (тај јој је надимак надјенула непријатељска војска запамтивши само да је дјевојка која им је измакла била одјевена у жуту блузу), задужена је за опскрбу Одреда прије потребном опремом те одржавање комуникације са сисачком партијском организацијом, ради чега неријетко потајице одлази у град. Преодјевена у сељанку, Нада у сијену и међу кантама с млијеком у коњској запрези успијева прокријумчарити шапирограф, писаћи строј и сировину за тискање материјала из Сиска. Приликом покушаја да обнови прекинуту везу Одреда с руководством партијске организације у граду, прерушену у мушкарца, усташке је власти препознају и хапсе, муче у сисачкоме затвору и, како тамо нису успјели ништа сазнати, премјештају је у загребачки затвор. Претучену и исцрпљену, како би могли наставити испитивања, усташе је одводе у болницу Св. Дух. На путу до ондје покушава се убити прогутавши велику количину некога лијека. У болници је спашавају лијечници под водством др. Славе Очко, чланице КПЈ-а и будуће личке партизанске лијечнице, с којом су загребачки комунисти, на челу с Анком Берус, на терену особито уз помоћ Ружице Турковић и Милке Зорић Јовановић, координирали акцију спашавања. Уз помоћ загребачке партијске организације и лијечника, партизанских симпатизера, Нада Димић успијева у листопаду 1941. побјећи из болнице и пребацити се на Петрову гору. До тог се тренутка већ истиче храброшћу, способношћу организирања и пожртвовношћу. С Петрове је горе распоређена у Карловац с исправама на име Анка Винек (а служит ће се и именима Жута, Мала и Милка).

Прво ради за Окружни комитет СКОЈ-а, а затим и у Окружном комитету КПХ за Карловац, у којем је, могуће је, и чланица. Сурађује и с члановима ЦК КПХ – Јосипом Крашем и Ивом Маринковићем те одржава контакт између слободнога и окупираног територија, везу с банијским и кордунашким партизанским одредима, илегалцима и онима који су се из Загреба и Карловца пребацивали у партизане те преноси вијести, оружје и лијекове крећући се између Загреба и Петрове горе. Задужена је и за устаничко гласило *Партизан* с тиражом од око 300 примјерака. Присуствује састанку у шуми Дебела Коса код Вељуна на којем је основан Штаб партизанских одреда Кордуна и Баније. С Вељеславом Хољевцем, осмишљава и разрађује план спашавања секретара Мјесног комитета КПХ-а за Карловац Маријана Чавића Грге (наиме, доставила је Хољевцу и његовој групи који су тада били на Петровој гори детаљне информације о приликама око Чавића). У Карловцу је била за вријеме акције и извјештава надлежне о њезиним посљедицама. Остаје у граду успркос појачаним полицијским мјерама те одржава контакте с другим комунистима.

Усташки агенти 3. просинца заустављају Наду Димић, док је извршавала неки задатак, на путу од Дубовца према Карловцу и легитимирају. Умјесто докумената, она извлачи револвер, убија једнога и рањава другога. Но, пиштољ јој је затајио и њезин је отпор свладан уз помоћ талијанске полиције, која ју је предала усташама. Затворена је најприје у Карловцу, а онда у затвору на Савској цести у Загребу.

Власти ни у Карловцу ни у Загребу нису сазнале њезин идентитет (на њезину је картону у Старој Градишки писало Анкица Винек), нити су мучењима било што из ње успјеле извући. Након затворске тортуре донесена је на носилима у вељачи 1942. у Стару Градишку. Логор је за Наду значио „бар у први мах олакшање и промјену“, јер више није била мучена, али је „била потпуно исцрпљена, живот јој је био угрожен од саме слабости“. Прикована је уз кревет. Заточенице су је добро храниле, „водиле по ћелији да се мало разгиба, уствари, училе су је ходати као

мало дијете“, пребациле у бољу ћелију, подузеле све како би је спасиле. Након десетак дана Нада се почела опорављати, радовала се надолазећем прољећу, чак је „покушавала скакутати по соби“. Средином ожујка наједном добива високу температуру и почиње бунцати у сну. Лијечник јој дијагностицира пјегавац. Из Јасеновца 17. ожујка долази Љубо Милош и налаже да Анкица Винек иде у болницу у Нову Градишку (такве и сличне излике усташе су често користили кад су некога одводили на ликвидацију). Нада Димић одведена је, могуће је, у неку од самица у злогласном Хотелу Гагро. Убијена је који дан касније, вјеројатно 21. ожујка 1942. године.

За народног хероја проглашена је 1951. године.

Спајањем више мањих подузећа у Загребу је 1950. основано подузеће за производњу трикотаже и позамантерије које је добило име Нада Димић. Централа тврtке била је на углу Ердедијеве и Бранимирове улице у Загребу, у згради из 1910., која је важан примјер загребачке индустријске баштине. Године 1988. у подузећу је било 1700 запослених, али оно није преживјело претворбу и приватизацију, па је ликвидирано 2000. године.

Брончана спомен-биста Нади Димић, рад Косте Ангели-Радованија, постављена 1959. у дворишту творнице, уклоњена је 1990-их година. Бивша трговачка академија коју је Нада Димић похађала, а сада средња Економска школа у Земуну, носи њезино име. Улице Наде Димић постоје у Београду, Зрењанину, Суботици, Бору, Смедереву, Земуну и Поречу.

Сјећање на херојски лик и дјело Наде Димић живо је и данас. Фонд за друге Удруге Домино из Загреба, који потиче „филантропију и солидарност“, додјељује годишњу Награду Нада Димић за промицање друштвених слобода. Српски демократски форум од 2021. издаје магазин *Нада*, у спомен на Наду Димић. Магазин је посвећен еманципацији жена и излази као подлистак у Самосталном српском тједнику *Новости*.

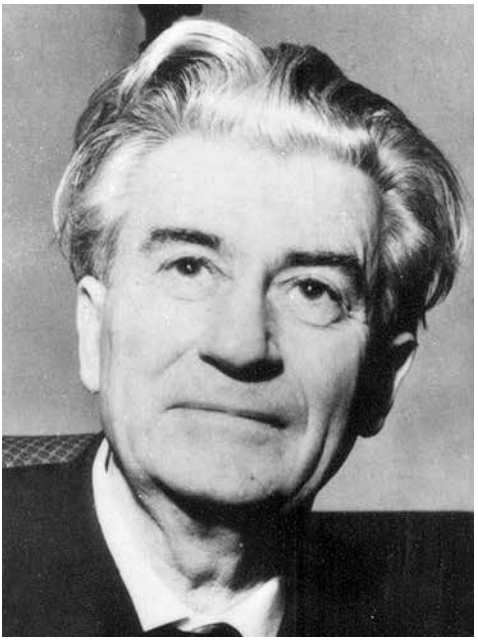
Иво Голдстеин

IZVORI I GRAĐA:

Vjesnik, 17. III. 1942.
JUSP Jasenovac, *Popis žrtava*.
Goldstein, I., *Jasenovac,* 2. izd., Zagreb 2024.
Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, 1941-1945, t. I, Zagreb 1981.
Miletić, A., *Koncentracioni logor Jasenovac*, knj. 1-3, Beograd – Jasenovac 1986. – 1987.

ЛИТЕРАТУРА:

Bekić, M., Butković, I., Goldstein, S., *Okrug Karlovac 1941,* Zagreb 1965.
Goldstein, I., *Jasenovac,* 2. izd., Zagreb 2024.
Marčeta, G., *Nada Dimić — životni put i revolucionarno delo.* Gornji Milanovac 1979.
Matovina, M., *Nada Dimić*, Beograd 1984.
Mojmir, M., *Primorska ulica – sukob i hapšenje 11. oktobar 1941.*, u: *Revolucionarni omladinski pokret u Zagrebu 1941-1945,* t. II, 79-89.
Narodni heroji Jugoslavije, 101-102.
Neugasla sjećanja, prir. R. Trivunčić, Jasenovac 1978.
Pretković, M., *Tvornica „Nada Dimić" u Zagrebu – povijesni pregled, problemi zaštite i mogućnosti revitalizacije.* Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, 37–38(2013–14), 119–132.
Revolucionarni omladinski pokret u Zagrebu 1941-1945, sv. I, Zbornik povijesnih pregleda i sjećanja, Zagreb 1984.
Roksandić, D., *O tragediji, traumi i katarzi: Srbi u jasenovačkom logoru, 1941. – 1945. godine*, u: *Spomen-područje Jasenovac*, zbornik radova, ur. T. Benčić Rimay, Jasenovac 2006., 88-105.
СБР 3, 277-278.
СЕ, т. III, књ. 2, 241-242.
Šibl, I., *Zagreb 1941,* Zagreb 1967.
Zlatić, S., *Poslali su me na Kordun,* Zagreb 2005.
snv.hr/znameniti-srbi/nada-dimic-narodna-heroina/, https://voxfeminae.net/strasne-zene/nada-dimic-neustrasiva-borkinja-i-zaboravljena-heroina-2/; https://tehnika.lzmk.hr/nada-dimic-zagreb/, pristupljeno 26. III. 2024.

Добровић, Никола

ДОБРОВИЋ, Никола (Печух, 12. II. 1897. – Београд, 11. XI. 1967.), архитект, син Петра и Ирене Марије рођ. Хајгл. Рођен је у српској трговачкој обитељи у Печуху у данашњем мађарском дијелу Барање (из којега потјече и сликар Златко Прица). У браку Петра и Ирене, која је била њемачке народности, родила су се четири сина – Петар, Стеван, Ђорђе и Никола. Стеван и Ђорђе завршили су у родноме граду Кадетску школу Зрињи Миклош (у њој се образовао и Мирослав Крлежа) и погинули су као аустроугарски војници у првој години Првог свјетског рата. Брат Петар након школовања у Будимпешти и Паризу прометнут ће се у једног од најугледнијих југославенских сликара.

Никола Добровић завршио је основну школу и гимназију у Печуху те 1915. кренуо на студиј архитектуре на Политехници у Будимпешти, али га убрзо прекида због мобилизације. Студиј наставља пред крај рата, 1917./1918., да би га поновно прекинуо због распада Аустро-Угарске Монархије. У годинама непосредно након рата Печух се налази под контролом српске војске, а накратко је у аугусту 1921. постао главни град Српско-Мађарске Републике Барања-Баја. Убрзо се српска војска повукла из Печуха (на данашњу границу Мађарске са Србијом и Хрватском), па и Никола Добровић који је с њом сурађивао, напушта родни град и пресељава у Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца те се накратко настањује у Новом Саду.

Године 1919. уписује се на Одсјек за архитектуру при Чешкој високој техничкој школи у Прагу (ЧВУТ) те на њој дипломира у мају 1923. године. Након завршетка студија остаје живјети и радити у Прагу. Запослен је најприје у архитектонским бироима Антонина Енгела и Бохумила Хибшмана (1923. –1925.), потом у подузећу Душек-Козак-Маца (1925. – 1929.), гдје ће имати прилике радити на првим престижнијим пројектима. По свој је прилици суаутор једног од првих дјела модерне архитектуре у Прагу, палаче Авион на Вацлавским Наместима бр. 41 (1925. – 1927.) те Масарукових домова у Крчу код Прага (1926. – 1928.), које пројектира у сурадњи с Бохумíром Козáком. Од 1929. ради самостално, шаље повремено натјечајне пројекте и у Југославију (за курсалон на Пилама у Дубровнику, казалиште у Новом Саду, Теразијску терасу у Београду, купалиште Бачвице и Бановинску болницу у Сплиту, Бановинску палачу у Сплиту и Скопљу, адаптацију Градске каване у Дубровнику, жељезнички колодвор Дунав у Београду), али нити један од њих не успијева добити. Најважнији његов самостални рад у посљедњим годинама живота у Прагу је зграда студентског дома југославенских студената Александров колец (1931. – 1933.).

Кључну улогу у његову раду те напосљетку пресељењу 1934. у Дубровник одиграо је Коста Страјнић, ликовни критичар и главни арбитар догађања на дубровачкој умјетничкој сцени

тога доба. Добровић добива наруџбу 1931. за пројект пансиона – Гранд хотела на Лопуду, инвеститора поморског капетана Антуна Сесана те Антуна и Нике Главовића, изведеног 1934. – 1936. године. Тај пројект представља и његово најважније дјело реализирано на дубровачком подручју. Хотел Гранд пројектиран је с три крила, но изведена су два, у облику слова Л, да би треће било дограђено тек 1972. године, али је касније уклоњено. Хотел је саграђен у дну парцеле како би се на простору између зграде и мора уредио парк/врт који је био наводњаван оборинским водама скупљаним на крову хотела као и канализацијском водом коју је хотел производио. Малене собе хотела биле су опремљене суврменим уграђеним намјештајем, а на кровној тераси било је уређено игралиште за тенис. Хотел је имао и властиту производњу електричне енергије, те уређен састав климатизације и вентилације. Будући да му је након избијања Другог свјетског рата у неколико наврата мијењана намјена (за рата служио је као талијански логор за интернацију Жидова), у више је наврата преграђиван, а од 1990-их је запуштен, с малим надама да би у догледној будућности могао бити обновљен.

Добровић је у Дубровнику реализирао низ приватних вила: вилу Русалка кипара Петра Палавичнија (1937. – 1940.), вилу Вацлава Напрстека у Сребреном (1937. – 1938.?), вилу Весна за др. Иву Барића (1937. – 1940.), вилу Адонис за Крунослава Стулија (1939. – 1940.), вилу Свид др. Артура Сараце у Затону Малом (1940.), и доградњу виле Волф за Мими Волф-Вуковић (1939. – 1940.).

Све Добровићеве реализиране пројекте из 1930-их карактеризира коришћење елемената модерне архитектуре – армиранобетонска конструкција, докидање крова, поигравање с облицима волумена, цилиндрични волумени, утилитарност тлоцрта, вјешто осмишљавање организације унутрашњих простора, уграђени и намјенски рађени дијелови намјештаја, велики прозори, експресивно ријешени балкони, најчешће једнобојни вањски зидови и докидање декорације која је замијењена, особито у годинама уочи Другог свјетског рата, с покривањем про-

чеља с каменим плочама или облуцима/шљунком, који придоносе експресивности објекта, исписивање назива објекта и датације (понекад и имена и презимена архитекта) стилизираним словима изведенима уторима у бетону и слично.

Добровић је у Дубровнику пројектирао и извео и споменик чешком књижевнику и политичару Виктору Дуку на Лунардову (1936.), сачуван до данас, који представља један од најмодернијих меморијалних грађевина међуратног периода у Краљевини Југославији. Реализирао је и споменик обитељи Бердовић на православном гробљу (атрибуција, 1940.) те Дом Феријалног савеза на Монтовјерни (1938. – 1940.) чија прочеља у цјелини прекрива каменим плочама дајући им посебну текстуру и шароликост. Наставља судјеловати и на натјечајима за јавне зграде у Југославији (у Београду 1937. судјелује на натјечају за зграду Привилеговане извозне аграрне дирекције /ПРИЗАД/, која послије рата постаје сједиште ТАЊУГ-а /Телеграфска агенција Нове Југославије/), но не успијева добити ни једну прву награду.

Иако је у Дубровнику живио само девет година, у том је граду реализирао највећи и најважнији дио својега опуса. Његове су грађевине уједно најквалитетнији сегмент архитектонске продукције Дубровника између два свјетска рата, као и недвојбено најквалитетније грађевине подигнуте између два свјетска рата у интернационалном стилу на дијелу Јадрана који је био у саставу Краљевине Југославије. И у једној малој и конзервативној средини Добровић се овим дјелима показао као бескомпромисан заговорник модерне архитектуре успркос тому што му је та бескомпромисност онемогућила у појединим случајевима реализацију пројеката.

Пред сам почетак напада на Југославију, 4. марта 1941. жени се Иванком Хаџи из угледне новосадске обитељи с којом, након кратког боравка у Војводини, живи на Лопуду. На њему остају и након талијанске окупације те успоставе НДХ све до 1943. када, након капитулације Италије, прелази у Бари гдје се придружује Народноослободилачкој војсци. Након кратког боравка у Риму одлази на Вис, одакле се крајем 1944. авионом пребацује у Ср-

бију. По ослобођењу Београда именован је за начелника Архитектонског одељења Министарства грађевина ДФЈ, потом 1945. за директора Урбанистичког института НР Србије, да би 1946. постао директор Урбанистичког завода Извршног одбора Народног одбора града Београда (ИОНО) и главни архитект града. У то је вријеме израдио с другим колегама из наведених институција прве пројекте за Нови Београд (Београд на лијевој обали Саве), затим студије за дјеломично рјешење старијих дијелова града, као и пројект за рјешење прометних проблема и намјену површина тзв. Великог Београда.

С низом суаутора 1947. ради и натјечајни пројект за зграду ЦК КПЈ у Београду, за који добивају другу награду. Сљедеће, 1948. године, прешао је на београдски Архитектонски факултет на којему ће до 1967. радити као редовни професор. У том се раздобљу више посветио наставном раду, писању студија и уџбеника (о повијести урбанизма, модерној архитектури, заштити споменика, потресима и њиховом утјецају на архитектуру и слично). Објавио је двадесетак монографија и свеучилишних уџбеника, као и мноштво критичко-полемичких огледа, међу којима се издвајају едиције *Урбанизам кроз векове* и *Савремена архитектура* (1-5). Писао је и о еуропској и далматинској нововјековној архитектури. Међу бројним дјелима која је издао издваја се и студија *Дубровачки дворци* (Београд 1946.).

Повремено и даље пројектира. Најважније остварење тога раздобља у Београду му је зграда Државног секретаријата за народну обрану (тзв. зграда Генералштаба) на раскршћу улица Немањине и кнеза Милоша (1956. –1963.). На овоме комплексу највише долазе до изражаја градотворни елементи Добровићеве архитектуре. Када већ није добио прилику реализирати Теразијску терасу испод Хотела Москва, Добровић користи рад на Генералштабу да би показао како би се требала артикулирати специфична брежуљкаста београдска топографија. Позиционирањем двију сличних грађевина у дну зелене површине на терену који се успиње, с крилима окренутима Немањиној улици која се степеничасто сужују према врху, обликује својеврсни

кланац и портал према парку Мањеж и Славији. Постављањем небодера у јужном крилу зграде, експресивним рјешењем прилаза улазима, прекривањем дијела прочеља с каменим плочама ружичасте боје, динамизирао је композицију комплекса. То је истовремено кључни пројект Добровићева стваралаштва и једна од најбољих реализација јавне архитектуре у социјалистичкој Југославији. Комплекс Генералштаба страдао је у НАТО-вом бомбардирању Србије 1999. и још није обновљен. Његова судбина није јасна, но за надати се да ће ипак бити обновљен, односно реконструиран сукладно конзерваторским начелима.

Осим у Београду Добровић након Другог свјетског рата реализира и неколико пројеката на црногорској ривијери (пошта и друге зграде у Херцег Новом, Дјечји одјел за физикалну терапију у Игалу), регулацијске пројекте Штипа и других мјеста.

Пред крај живота изабран је најприје 1961. за дописног, а потом 1965. и за сталног члана Српске академије наука и уметности. Од 1963. био је и дописни члан ЈАЗУ-а, а изабран је 1959. и за почасног дописног члана Краљевског института британских архитеката (РИБА).

Сахрањен је на Новом гробљу у Београду. Оставштина му се чува у Београду у Музеју науке и технике и Архиву САНУ-а.

У поводу 125-годишњице рођења Николе Добровића одржана је 2022. монографска изложба „Никола Добровић – под заставама модерних покрета“ у Галерији САНУ-а у Београду коју је попратио репрезентативан каталог. Одржана је и међународна научна конференција „125 година од рођења архитекте Николе Добровића (1897-1922).“ на којој је судјеловало 67 истраживача из 10 држава, међу њима и из Хрватске.

Драган Дамјановић

ЛИТЕРАТУРА:

Bačić, D., Nikola Dobrović – četiri Adonisova mjeseca = The four months of Adonis, *Oris*, 7 (2005), 31, 142-151.

Bačić, D., Spomenik Viktoru Dyku na Lopudu arhitekta Nikole Dobrovića, *Prostor*, 11 (2003), 1(25), 45-55.

Baće, A., *Arhitektura Dubrovnika između dva svjetska rata*, Zagreb 2023., 325-360.

Damnjanović, T., *Češko-srpske arhitektonske veze 1910 – 1941*, Beograd 2004., 101-116.

Ivanišin, K., Arhitekt Nikola Dobrović i vizija demokratskoga grada, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 24 (2000), 127-134

Ivanišin, K., Hotel Grand s parkom, Vila Vesna, Vila Adonis, u: *Moderna arhitektura u Hrvatskoj*, ur. D. Radović Mahečić, Zagreb 2007., 263-266., 427-430., 431-434.

Ivanišin, K., Nikola Dobrović – Hotel Grand na Lopudu/ Grand hotel, otok Lopud, Hrvatska, 1934.-1936. = Grand Hotel at Lopud : the island of Lopud, Croatia, *Oris*, 1[!] (1999), 3, 126-139.

Ivanišin, K., Thaler, W., Blagojević, Lj., *Dobrović in Dubrovnik: a venture in modern architecture*, Berlin 2015.

Jutarnji list, 1. II. 2023.

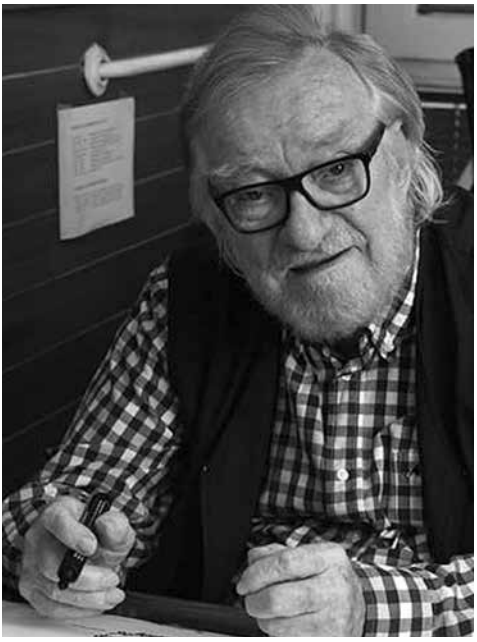
Kovačević, B., Od sabranosti ka celovitosti. Dela Nikole Dobrovića pod jednim krovom, u: *Nikola Dobrović: pod zastavama modernih pokreta*, ur. D. Otašević, Beograd 2022., 121-174.

СЕ, т. III, књ. 2, 316-317.

Vukotić Lazar, M., Nikola Dobrović (12. februar 1897. – 11. januar 1967.), u: *Nikola Dobrović: pod zastavama modernih pokreta*, ur. D. Otašević, Beograd 2022., 27-119.

СБР 3, 320-322.

https://www.jutarnji.hr/kultura/art/talijani-kupili-hotel-remek-djelo-hrvatskog-arhitekta-i-samostan-od-rusa-evo-kako-ce-sve-izgledati-15301035, pristupljeno 10. XI. 2024.

Довниковић, Боривој/ Боро/Бора – Бордо

ДОВНИКОВИЋ, Боривој/Боро/Бора – Бордо (Осијек, 12. XII. 1930. – Загреб, 8. II. 2022.), филмски редатељ, сценарист, аниматор, карикатурист, стрип-цртач и графички дизајнер, син Душана и Марије рођ. Чрепинко. Био је један од најважнијих хрватских умјетника своје генерације. Унаточ широком распону стваралаштва, најважнији је као судионик Загребачке школе цртаног филма, с којом је ушао у свјетски канон покретних слика.

По предаји, породица Довниковић доселила се у Славонију почетком 18. стољећа, на простор данашњег Чепина. Боривојев дјед Лазо се самоозлиједио 1914. како би избјегао мобилизацију

те је остао полуслијеп. Умро је 1943. у Чепину природном смрћу. Отац Душан је био полицајац у Осијеку. Марија Довниковић била је Словенка из Прагерског код Марибора која је у Осијек стигла у потрази за послом. Годину дана након Боривоја родио му се брат Милован. Мајка Марија је 1936. умрла од туберкулозе, у 26. години живота, а годину дана касније и Милован. Након братове смрти Боривоја су одгајале тетке и бака Савка и дјед у Чепину, а неко је вријеме био и у дјечјем дому у Осијеку, у Штросмајеровој улици. Љето 1937. провео је код другог дједа Јернеја у селу Локи код Марибора, гдје се „врло брзо акомодирао, упознао са сусједском дјецом и до јесени претворио у правог малог Словенца". Љетне празнике наредних година провео је у Ораховици и у Новом Месту.

Од дјетињства је Боривој Довниковић развијао страст за цртање. Већ и прије рата сусрео се са стриповима, понајвише у *Политикином забавнику*. Упознао је тада и Осјечанина Себастијана-Васу Лехнера и видио га како црта стрипове (које је Лехнер тада објављивао). Јако је волио гледати и филмове, понајвише каубојске и Тарзана.

Рат, који је у сјећањима Бордо назвао „убиством једног дјетињства", присилио је оца и њега да бјеже код родбине у Србију, па се школовао у Београду и Пожаревцу. Сво то вријеме црта и с 13 година узима цртачки надимак Бордо, занима се и за ликовне облике и за филмску технологију и за приповиједање. Након ослобођења враћа се у Осијек, гдје је потом матурирао. Први стрип објављује 1945. у осјечком *Гласу Славоније*, а 1949. уписује сликарство на Академији ликовних умјетности у Загребу. Одмах почиње цртати за популарни сатирични часопис *Керемпух*, у којем га је ангажирао свеприсутни уредник и покретач културног живота Фадил Хаџић. Бордо напушта студиј већ 1950. године јер на Хаџићев позив постаје и један од цртача и аниматора пропагандног анимираног филма *Велики митинг* (1951.), насталог под ауторском контролом мајстора дизнијевског стрипа, браће Нојгебауер. Тим филмом започиње поратна производња професионалног анимираног филма у Хрватској, Бордо стјече

драгоцјена знања те, како је радо и често говорио, пуно учи од цртача, аниматора и редатеља Валтера Нојгебауера, који је умјетнички редовито сурађивао с братом Норбертом, сценаристом и редатељем.

Бордо, уз *Керемпух,* успјешно црта за *Јеж* и *Вјесник у сриједу* (до 1958.) те се афирмира као вјешт и поуздан цртач и аниматор у продукцијским тврткама Дуга филм и Интерпублиц, а потом у Загреб филму. Већ првим ауторским анимираним дјелом *Луткица* из 1961. осваја признање у далеком Акапулку, што најављује даљње свјетске успјехе, премда се тај филм не убраја у његове ауторске врхунце. Од реализације филма *Без наслова* (1964.), награђеног на тада веома утјецајном фестивалу у Оберхаузену, може се говорити о ауторовој пуној стваралачкој зрелости. Након судјеловања у раду прве фазе Загребачке школе цртаног филма, у којој је продукција била класично студијски организирана у подузећу Загреб филм, Довниковић умјетнички сазријева у раздобљу друге фазе Загребачке школе, од средине 1960-их, када ауторство све више долази до изражаја и аутор има већу контролу над својим радом, у складу с ауторским тенденцијама у кинематографији опћенито. Но, радећи дијелом и на трагу дизнијевских стрипова и цртаних филмова браће Нојгебауер, Бордо користи елементе гега и фигуралности. Те класичне елементе, међутим, спаја с елементима ларпурлартизма типичним за модерну умјетност, експериментира с приказом простора и позадина, а неке ликове истанчано психолошки нијансира. Друге ликове пак конципира плошно и једнозначно, како би их уклопио у моћне алегоријске структуре, говорећи о људској природи и свијету у којем дјелује и живи. Препознатљив у цртежу и хумору, алегоријском се компонентом рада приближава поетици Душана Вукотића, Недељка Драгића и других великана Школе, бавећи се човјеком опћенито, рјеђе локалним темама. Модерне елементе у анимираном филму Довниковић редовито и успјешно развија барем до раздобља тик пред распад СФРЈ, када настаје његово метафилмско остварење *Узбудљива љубавна прича* (1989.), награђено у Београду, Загребу, Анесију, Бург ан Бресу и Тревизу.

Велик је број награда Бордо добио у домовини, у Београду и Загребу, а у иноземству су му награђивани сљедећи филмови: *Без наслова* (1964., Оберхаузен и Лондон) – метафилмско дјело о човјеку који покушава ући у анимирани филм, *Костимирани рандеву* (1965., Колумбус и Њујорк), *Церемонија* (1965., Лондон), *Знатижеља* (1966., Лајпциг и Краков), *Крек* (1967., Берлин и Габрово) – дивна антиратна алегорија о пријатељству човјека и жапца, *Љубитељи цвијећа* (1970., Краков, Билбао, Холивуд, Трст, Лондон, Богота, Беч, Анеси, Лос Анђелес и Манхајм), *Оратор* (1970., Лондон и Барцелона), *Путник другог разреда* (1973., Техеран, Лондон, Чикаго, Мелбурн, Сиднеј, Лука и Беч), *Н. Н.* (1976., Лајпциг и Еспињо), и *Школа ходања* (1978., Хихон, Оберхаузен, Сан Антонио, Чикаго, Сиднеј и Мелбурн).

Чак и више него друга остварења, управо *Школа ходања*, једно од најомиљенијих Бординих дјела, заводљивом елеганцијом анимације говори о ауторитарном друштву и одговарајућој психологији људи у таквом свијету. Цијењен је и његов *Један дан живота* (1982., награђен у Чикагу, Тампереу и Варни) а као угледни умјетник, Довниковић је био позван у СССР те у Москви ствара анимирани филм *Чудна птица* (1969., награђен у Балтимору).

Од 1976. у часопису *Филмска култура* Довниковић пише и црта инструктивну серију *Школа анимације*, из које је настао сјајан и популаран уџбеник *Школа цртаног филма* из 1983. (с поновљеним хрватским издањима из 1996. и 2008.), издан и у Француској, Србији, Словенији и Чешкој, цијењен и као педагошки приручник и као примјер умјетникова владања илустрацијом и цртежом. На престижној прашкој академији (Filmová a televizní fakulta Akademie múzických umění v Praze – ФАМУ) та је књига постала уџбеник.

Био је 1972. један од покретача загребачког Међународног фестивала анимираних филмова „Анимафеста“ и од почетка је био члан његових руководећих тијела, да би од 1985. до 1991. био и његов директор. Касније је био судионик бројних програма „Анимафеста“ као селектор програма, савјетник и незамјењиви пријатељ читаве анимацијске заједнице. Био је члан Изврш-

ног одбора АСИФА (*Association Internationale du Film d'Animation* – Међународног удружења анимираног филма), а од 1994. до 2000. и њен генерални секретар.

Довниковић је, попут Кјубрика, Хичкока и других великана покретних слика, јако добро разумио и начела јавне комуникације, примијењеног дизајна и реклама. Аутор је препознатљивог и елегантног лога продукцијске куће Загреб филм, коњића који је филмовима Загребачке школе цртаног филма постао свјетски познат знак, а веома је успјешно радио и за Кроација осигурање, Подравку, Филмотеку 16, Југославенски лексикографски завод (данас ЛЗ Мирослав Крлежа) и друге тврtке. Обликовао је и лого, плакат и најавну шпицу првог „Анимафеста", користећи и стилизацију препознатљивих облика и елементе апстракције. Особито је занимљиво његово визуално живо рјешење лога које се еманципирало од слова З и првог издања фестивала те постало једно од препознатљивих фокалних точака фестивала и загребачке визуалне културе. У дизајну Бордина лога осјети се кинетика анимиране инспирације тог рјешења, а плакат за његов филм *Путник другог разреда* донио му је награду у Чикагу (САД). Од књига на којима је радио, посебно је запамћен и *Илустрирани бонтон & протокол* Ђорђа Зелмановића (прво издање 1963.), изашао у десет издања, у којем је показао и своју вјештину цртања и креативност приказа различитих ситуација и емотивних изазова, али и просторну интелигенцију прилагођавања страници књиге подједнако као и било којем другом медију у којем је смјешта своје ликове. Успјешно је илустрирао и бројне сликовнице и друге књиге за дјецу, нпр. оне Енеса Кишевића, Дубравка Детонија, Вишње Анић и других аутора.

Уз плакате умјетничких манифестација (за 19. ревију дјечјег аматерског филма из 1981. или за 14. издање „Анимафеста" 2000. године), које није често радио, Бордо је изашао и у шире оквире јавне комуникације, па је на великој цијени и његов плакат за Југославенски фестивал моде из 1974. године. Весело јаје које је нацртао као маскоту прехрамбеног подузећа Агрокомбинат/Агрокока, један од његових највећих успјеха у подручју дизајна,

Бордо је оплеменио и вербално виртуозним слоганом „Свако јутро једно јаје/организму снагу даје“, који је ушао у најширу језичну упорабу, што је сан сваког рекламног стручњака. Аутор је и цртића с моржом (ликом дизајнера Јована Додига) и реклама за сардине Ева инспирираних филмовима о Попају.

У зрелим су годинама све чешће ретроспективе и друге почасти, па *Знатижеља* на фестивалу у Анецију 2000. улази у избор најбољих анимираних филмова свих времена, а ретроспективе филмова Бордо је имао у угледним институцијама и фестивалима у Паризу (у La Cinémathèque française), Риму, Анкони, Луки, Москви, Еревану, Варни, Барцелони, Прагу, Братислави, Тампереу, Отави, Монтреалу (La Cinémathèque québécoise), Кијеву, Њујорку (Museum of Modern Art), Бирмингему (у САД-у), Хирошими, Кечкемету, Љубљани, Порту, Чачку, Бриселу, Гетеборгу, Исфахану, Техерану, Хангжоу, Пекингу, Бањој Луци, Загребу и другдје.

Награду Андрија Мауровић за животно дјело на подручју стрипа добио је 2011. године (у том се аспекту његова рада истичу *Мендо Мендовић, Велика утакмица, Емил и детективи* те *Чипко и дјед Филип*). Тих се година Бордо и даље бави карикатуром – његове радове објављивале су филмске публикације (попут дуговјечног часописа *Филмска култура*), *Хрватска љевица*, потом часопис Срба у Хрватској *Просвјета* те тједник *Новости*, гдје је до задњег поглавља живота коментирао суврмена збивања, догађаје и локалне менталитете. Задњу је карикатуру за *Новости*, објављену постхумно, нацртао у болници, а у редакцију ју је донијела супруга Весна Довниковић, међународно утјецајна организаторица анимацијских институција и догађања. Чисти цртеж и интелектуална снага карикатуре стављали су Борду уз бок најбољим југославенским и хрватским карикатуристима његова и млађих нараштаја (Вољевица, Пунтарић, Коракс или Ник Титаник).

Бројне су награде и признања које је добио: био је и лауреат Награде Ивана Брлић-Мажуранић за илустрацију дјечје књиге 1990. године. У Тревизу је 1995. добио награду Мистер Линеа по-

водом 100 година анимације. Награде за животно дјело добио је у Бирмингему (Алабама, САД, 2000.) те на Међународном филмском фестивалу Мотовун, Хрватска (2001.); Награду Владимир Назор на подручју филма (2003.); Златног Октавијана Хрватског друштва филмских критичара (2014.); Београдског фестивала Балканима (2004.), и 27. свјетског фестивала анимираног филма – Анимафест Загреб (2017.).

Загребачка Просвјета издаје 2006. монографију *Б...Значи Бордо* (ур. Раде Драгојевић), а о његову раду на стрипу снимљен је и документарни филм *Бордо – вјечна стриповска младост* (2013.) у режији Бернардина Модрића. Биографски документарни филм о Довниковићу *Школа ходања 2*, у режији Јелене Новаковић доживио је премијеру у свибњу 2025. у Београду у склопу Белдокса. Више пута је биран за члана Вијећа српске националне мањине за град Загреб.

Градска скупштина Града Загреба именовала је 2024. парк у градској четврти Трешњевка – сјевер по Боривоју Довниковићу.

Покопан је на загребачком гробљу Мирогој.

Никица Гилић

ДЈЕЛА:

Dovniković, B. Bordo: „Život s olovkom: od rođenja do izbjeglištva (1930. – 1941.)“, *Tragovi*, g. 2, br. 2, 2019, str. 141-181.

ЛИТЕРАТУРА:

Ajanović, I., *Animacija i realizam*, Zagreb, 2004.

Denney-Phelps, N., „Iconic Zagreb Animator Borivoj Dovnikovic passes at 91, *Animation World Network*, 2022. Iconic Zagreb Animator Borivoj Dovnikovic Passes at 92 | Animation World Network (awn.com)

Gilić, N., „Svjetski velikan animacije – Borivoj Dovniković-Bordo“, *Zadarska smotra*, 2022 (LXXI) br. 4.

Golub, M., „BORDOVA EMPATIČNA VEDRINA – O dizajnu i ilustraciji Borivoja Dovnikovića“, dizajn.hr, 13. 10. 2023. https://dizajn.hr/blog/bordova-empaticna-vedrina-borivoj-dovnikovic-tekst-marko-golub/

HBL 534-535.

HE 3, 228.

Hlevnjak, B., „Borivoj Dovniković Bordo. O stripu, animaciji i još koječemu...“, *Strip revija*, br. 11, veljača, Zagreb 2013.

Krelja, P., „Stilska koherentnost Dovnikovićeva opusa“, *Hrvatski filmski ljetopis*, g. 7, br. 26, 2001.

Krulčić, V., *Od Ratka do Čipka*, Zagreb 2011.

Krulčić, V., *Hrvatski poslijeratni strip*, Pula 1984.

Robinson, C., „Borivoj Dovniković-Bordo, Major Filmmaker From Zagreb Film, Dies At 91“, Cartoon Brew, 2022. Borivoj Dovniković-Bordo, Major Filmmaker From Zagreb Film, Dies At 91 (cartoonbrew.com)

CE, т. III, књ. 2, 333.

Škrabalo, I., 101 godina filma u Hrvatskoj 1896–1997, Zagreb 1998.

Turković, H. – Krelja, P., „Razgovor s Borivojem Dovnikovićem Bordom“, *Hrvatski filmski ljetopis*, g. 7, br. 26, 2001.

Zajović, M., „Umro je Bordo, legenda hrvatske animacije i karikature“, *Večernji list*, 8. II. 2022.

Драгосавац, Душан

ДРАГОСАВАЦ, Душан (Вребац крај Госпића 1. XII. 1919. – Загреб 21. XII. 2014.), партизан, правник и политичар, син Саве и Јеке рођ. Ћурчић. Рођен у сељачкој обитељи која се бавила земљорадњом и сточарством. Дјетињство и одрастање су му обиљежени тешким радом и оскудицом, али успркос томе, завршава нижу гимназију у Загребу и економски техникум у Карловцу.

Тијеком Другог свјетског рата прикључује се партизанском покрету. Члан СКОЈ-а постаје 1941. године, а сљедеће године и КПЈ/КПХ. Убрзо је изабран за и члана Котарског комитета у Госпићу те секретара Котарског комитета у Перушићу. Од 1943. до 1944. обнаша и функцију члана Бироа Окружног комитета КПХ

за карловачки округ. Иако није у борбеној јединици, његова улога у антифашистичком покрету је врло важна у подручју политичког дјеловања. Развија партијски рад на терену и организира цивилну подршку партизанима.

Послије рата, Драгосавац се поновно посвећује школовању. Прво 1947. године завршава вишу партијску школу Ђуро Ђаковић у Београду, а потом и гимназију у Карловцу 1949. године. Дипломира на Правном факултету у Загребу 1952. године, а потом и 1962. докторира на истом факултету с докторатом *Закон вриједности у стаљинистичкој концепцији*.

Истовремено је његова друштвенополитичка каријера у успону. Дио је нове генерације кадрова која израста из партизанског покрета и поступно преузима водеће функције у земљи. Обавља више државних и партијских дужности. Предсједник је Обласног НОО за Карловац (1945. – 1950.), секретар појединих државних секретаријата НРХ, предсједник Савезне ванјскотрговинске коморе (1961. – 1963.), потпредсједник Савезне привредне коморе (1963. – 1966.), предсједник Привредног вијећа Сабора СРХ (1966. – 1968.). Био је заступник у Сабору НРХ/СРХ 1951. – 55., 1961. – 65. и 1966. – 68. године.

С временом је именован на све више положаје и у СК. Тако је биран и за члана ЦК СКХ од 1954. године. Изабран је и у ИК ЦК СКХ 1965. године. Тих година је и једна од најистакнутијих личности унутар хрватског партијског руководства које предводи Владимир Бакарић. Не слаже се с нових хрватским реформистичким партијским водством на челу с Миком Трипалом и Савком Дабчевић Кучар, у страху од пораста национализма и политичких напетости унутар Југославије. На 22. сједници ЦК СКХ 5. и 6. студеног 1971. Савка Дабчевић Кучар држи реферат који се усваја као програмски документ и који треба значити обрачун с „протуреформским“ дијелом Партије. Драгосавац другог дана засједања држи контрареферат којим осуђује, како каже, партијско секташтво, што је био знак да ужива подршку моћних партијских структура. Због тог иступа међу присталицама Хрватског пролећа постаје омрзнут. Ни мјесец дана касније (1.

просинца) на сједници Предсједништва СКЈ у Карађорђеву (код Бачке Паланке) хрватско пољеђарско водство жестоко је критизирано. Тито излази с оцјеном да се није одупрло „јачању национализма, шовинизма и класног непријатеља", па се показује да је Драгосавчев иступ томе био заправо својеврсна предигра. Врло брзо је струја предвођена Трипалом и Дабчевић Кучар присиљена на оставке те је тако тзв. масовни покрет скршен.

У седамдесетим годинама постаје једна од најутјецајнијих личности у хрватском државно-партијском руководству, свакако најзначајнији међу Србима у Хрватској. Од 1974. до 1978. Драгосавац је био секретар Предсједништва ЦК СКХ.

Запажена је његова оцјена из 1977. да „национализам није искорijењен, нити ће то у догледној будућности бити, јер услови за то нису до краја остварени. Штовише, уочљиво је његово ширење и раст. И то хрватског национализма, који има своју специфичну тежину, али и национализма међу Србима у Хрватској" (*Збивања и свједочења*, 175.).

Крајем седамдесетих долази и до његове политичке промоције на савезној разини, у ЦК СКЈ. Од 1978. године је члан ЦК СКЈ и његова Предсједништва, па, захваљујући ротацији, 1981. постаје и предсједник Предсједништва ЦК СКЈ с мандатом од годину дана. Није то била уобичајена ротација, јер тада СК Србије није желио да предсједник Предсједништва буде Милош Минић, а други се нису усугласили да то буде Драгослав (Дражa) Марковић. Стога је направљен преседан, па је српска партија привремено „прескочена", те је дужност преузео члан из СКХ. Драгосавчев мандат у Предсједништву СКЈ поклапа се с изазовним периодом за Југославију, јер је земља суочена с економском кризом и растућим националним тензијама, посебно на Косову, гдје избијају немири 1981. године. Као предсједник Предсједништва ЦК СКЈ, Драгосавац је међу водећим политичарима који покушавају стабилизирати ситуацију у земљи и очувати социјалистички поредак.

Баш као што се 1970/1. супротставља ономе што је сматрао да је хрватски национализам тако поткрај 80-их улази у отворени

сукоб с тадашњом политиком СК Србије предвођеном Слободаном Милошевићем. У љето 1989. Драгосавац прозива српско руководство за национализам, а Милошевићев говор на Газиместану оцјењује узроком тадашњих националних сукоба, оспорава тезу да су Срби једини „овлаштени" да се боре за Југославију те отворено критизира ангажман СПЦ-а у политици. Због оваквих ставова Драгосавац наилази на жестоку критику српског партијског руководства и чланства, као и јавности. Чак је и у угледној *Политици*, дневнику под Милошевићевом контролом, оптуживан да својим иступима вријеђа српску традицију, жртве и цијели народ.

Након напуштања високих функција у СК, а посебно након распада Југославије почетком 1990-их, Драгосавац се повлачи из политичког живота.

Драгосавац пише и објављује стручне и знанствене радове с подручја економије те публицистичка дјела мемоарског и политичког карактера. Сурађујући у Институту за ванјску трговину и Институту за међународну политику и привреду у Београду (1961. – 70.) те у Економском институту у Загребу (1970. – 78.), радове с подручја политике и економије објављује у часописима *Наше теме* (1963., 1966., 1968. – 69., 1971, 1973.), *Социјализам* (1963. – 65., 1983., 1985. – 88.), *Економист* (1964. – 65.), *Марксистичка мисао* (1977.), *Међународна политика* (1980., 1982.), *Кумровечки записи* (1984.), *Социјализам у свету* (1984., 1986.) те у дневним листовима и тједницима.

Од средине 1970-их објављује и књиге које ријетко надилазе разину стандардног партијског наратива. Најважнији међу њима су мемоари *Збивања и свједочења,* дијелом разговори које је с Драгосавцем водио новинар Стево Остојић, дијелом изводи из разних докумената и разговора који су имали везе с Драгосавцем и његовом каријером. У Архиву Срба у Загребу оставља рукопис (необјављен) књиге о Јосипу Брозу Титу.

Носилац је Партизанске споменице 1941., Ордена братства и јединства првог реда, Ордена рада првог реда, Ордена заслуга за народ другог реда и Ордена за храброст.

Неко вријеме је активан и у српским организацијама. Од 1954. до 1965. предсједник је СКД Просвјета. У својим се мемоарима Драгосавац није осврtао на ту своју животну епизоду, али су бројни истакнути чланови Просвјете касније врло негативно оцјењивали његову улогу у гашењу Просвјете након 1971. године, у доба кад је био на високим функцијама у СКХ.

Један од посљедњих јавних иступа Душана Драгосавца био је на конференцији „Срби у Хрватској – јучер, данас, сутра“ коју је 1997. у Загребу организирао Хрватски хелсиншки одбор. Том је приликом прочитао своје исцрпно и подуже излагање.

Био је ожењен Невенком Драгосавац (1927. – 1979.), учесницом Народноослободилачког рата. Сахрањен је на загребачком гробљу Мирогој.

Иво Голдстеин - Милорад Кондић

ДЈЕЛА:

Protiv građansko-konzervativnih shvaćanja i dogmatizma, Split 1975.
Zakon vrijednosti u staljinističkoj koncepciji, Zagreb 1976.
Nacionalno i internacionalno, Zagreb 1978.
Klase i inteligencija, sloboda i kritika, Zagreb 1981.
Političke rasprave, Zagreb 1981.
Aktualni aspekti nacionalnog pitanja u Jugoslaviji, Zagreb 1984.
Društveno-ekonomski aspekti socijalističkog samoupravljanja, Zagreb 1984.
Jugoslavensko jučer, danas, sutra, Zagreb 1988.
Zbivanja i svjedočenja, 2. dopunjeno izd., Zagreb 1987.

ЛИТЕРАТУРА:

Popović, D., *Vreli dalmatinski srpanj 1989.*, Tragovi – Časopis za srpske i hrvatske teme 4 (2021), 2., 93 – 122.
HBL 3, 572.
HE 3, 236.
CE, т. III, књ. 2, 462-463.
Радојчић, Биографије, II, 1037-1038.

Ђурић, Милош – Миша

ЂУРИЋ, Милош – Миша (Бенковац код Нове Градишке, 14. I. 1892. – Београд, 5. XII. 1967.), класични филолог, филозоф, свеучилишни професор, академик, син Николе и Теофаније рођ. Радаковић. Рођен је у бројној обитељи. Никола Ђурић био је учитељ (и књижевник), па се због његова занимања обитељ често селила. Милош је основну школу похађао у Славонском Броду и Бодеграју, а класичну гимназију у Пожеги и Загребу. Студиј филозофије и класичне филологије започео је 1911. у Загребу. Дипломирао је 1920. у Београду.

Од 1916. до 1920. предавао је латински и српски језик, логику и психологију у гимназији у Сремској Митровици, потом у

гимназији у Земуну и напосљетку у Другој мушкој гимназији у Београду. Од 1928. запослен је на Катедри за филозофију Филозофског факултета Универзитета у Београду. Докторирао је у Загребу 1929. тезом *Проблеми философије културе*. На београдском Филозофском факултету изабран је 1933. у звање доцента, а од 1939. изванредног професора.

Кад је у августу 1941. квислиншка власт у Србији захтијевала од интелектуалаца да потпишу *Апел српском народу*, другим ријечима позвала на сурадњу с окупатором и борбу против комуниста који су подигли устанак, Ђурић је то одбио. Када га је извјесни колега, наставник Музичке академије, упозорио да се излаже опасности, одговорио је: „Лако је теби, ти у дипле свираш, а ја студентима етику предајем!“. Та је анегдота постала парадигмом етичке досљедности. Ђурић је 1942. умировљен и послан у логор на београдској Бањици. Поткрај рата је његов син јединац Растко, као матурант, погинуо на Сријемском фронту.

Након рата вратио се на Филозофски факултет у Београду и на Катедри за класичну филологију предавао Грчки језик и Историју хеленске књижевности. За редовитог професора изабран је 1950. године. На Академији за позориште предавао је Историју античке драме и казалишта. За дописног члана САНУ изабран је 1955., а 1961. за редовитог. Умировио се 1962., али је и даље предавао Историју хеленске књижевности до тједан дана пред смрт. Сахрањен је на Новом гробљу у Београду. Био је ожењен Милицом Велендерић из Осијека, а касније Зором Ђурић.

Бавио се проблемима повијести филозофије, етике, филозофије културе, естетике, опће и српске повијести књижевности те превођењем с латинскога, енглеског, њемачког, руског, а понајвише с грчког језика.

Још је као студент, увјерен да је српска народна поезија драгоцјена као кључна карика за разумијевање најстаријих грчких епова, 1912. у загребачком *Српском гласнику* објавио прилог *Из народне поезије*, а касније 1925. вишетомне антологије *Српске народне песме* (И-ХИВ) и *Српске народне приповетке* (I/1-2, II).

Свој први пријевод *Оковани Прометеј* објавио је у загребачком листу *Вихор* који је покренуо 1914. с Владимиром Черином. Око листа су се окупили млади писци пројугославенске оријентације, али је убрзо забрањен. Писао је и за алманах *Грич* и часописе *Савременик* и *Србија*.

Његову расправу *Смрт мајке Југовића* Краљевско државно одвјетништво у Осијеку прогласило је липња 1918. опасном по државне интересе Аустро-Угарске Монархије те забранило њезин објављивање. Само шест мјесеци касније у листу *Хрватска држава,* кад је та расправа као књига угледала свјетло дана, стоји да тај текст треба проучити сваки добар Србин, Хрват и Словенац.

Био је један је од најплоднијих преводитеља класичне литературе на српски језик. Превео је дјела грчких филозофа: Платонове трактате, Аристотела, Епикура, Аријана, Ксенофонта, Есхилове, Софоклове и Еурипидове трагедије, Аристофанове комедије, Херодотова, Тукидидова, Ксенофонтова, Плутрахова и Паузанијина хисториографска дјела, Лукијана и Лонга, с латинског Сенеку, а као круну свега епове *Илијаду* и *Одисеју*. Објавио је и опсежну *Антологију старе хеленске лирике*. Обимна уводна појашњења која су претходила пријеводима у оно су вријеме били главни извори за познавање античке књижевности и филозофије.

Био је полиглот. Превео је с њемачког дјела Алфреда Адлера и Карла Густава Јунга, с енглеског Вила Дуранта и Рабиндранатха Тагореа, с руског Максима Горког и Николаја Берђајева.

Његова се капитална дјела *Историја хеленске књижевности* (1951.) и *Историја хеленске етике* (1961.) и данас користе као уџбеници на свеучилиштима. Аутор је низа студија о античкој филозофији. Објавио је више од 400 радова.

Његовом је заслугом грчка филозофија уведена на факултете у Србији и другдје у Југославији.

Сурађивао је у бројним културно-умјетничким и знанственим установама и удругама. Био је члан српског академског друштва „Његош“ у Загребу, Матице српске (од 1921.), предсјед-

ник Музичког друштва „Корнелије Станковић“ (од 1946.), члан и предсједник Српске књижевне задруге (1952. – 1957.), ванјски сурадник Института за проучавање књижевности САНУ, сурадник Историјског института САНУ, предсједник Савеза књижевних преводилаца Југославије, те члан Српског филозофског друштва, Удружења књижевника Србије, Удружења преводилаца Србије и Европске заједнице писаца (Communità europea degli scrittori).

Био је један од оснивача и уредника часописа *Вихор*, *Жива антика* (Скопље), *Жива философија* и *Друштвена обнова*.

Одликован је Орденом светога Саве V. реда (1940.), Октобарском наградом града Београда (1961.), Орденом рада са црвеном заставом (1964.), Седмојулском наградом Скупштине СР Србије (1966.) те Повељом Савеза књижевних преводилаца Југославије (1966.). Филозофски факултет у Београду издао је 1966. *Споменицу Милоша Н. Ђурића*. Његова изабрана дјела објављена су 1998. у Београду.

Своју библиотеку, задужбину при семинару за класичну филологију на Филозофском факултету у Београду, посветио је сину Растку.

У Новој Градишки библиотека у склопу Народног свеучилишта названа је 1978. Опћинска књижница и читаоница „Др Милош Ђурић“ , а 1982. у Градском парку откривена му је биста, рад вајара Ивана Вујичића. Од 1999. књижница дјелује као самостална установа под именом Градска књижница Нова Градишка.

Награда за најбоље преводилачко остварење Удружења књижевних преводитеља Србије носи његово име. Његова супруга Зора 1968. основала је Фонд др Милоша Ђурића, академика за додјелу новчане награде свршеном матуранту класичног смјера. Његово име носи једна београдска улица, а Калемегдан од 1978. краси његова биста, рад Миодрага Живковића. У Универзитетској библиотеци у Београду приређена је 2008. изложба у његову част.

Милена Јоксимовић

ДЈЕЛА (ИЗБОР):

Видовданска етика, Загреб 1914.
Смрт Мајке Југовића, Загреб 1918.
Философија Панхуманизма, Београд 1922.
Мит о сунчевој сестри, Београд 1925.
Пред словенским видицима, Београд 1928.
Рационализам у савременој немачкој филозофији, Београд 1928.
Проблеми филозофије културе, Београд 1929.
Огледи из грчке филозофије и уметности, Београд 1936.
Етика и политика у Есхиловој трагедији, Београд 1937.
Аристотелово етичко учење, Београд 1940.
Хеленска агонистика и ликовне уметности, Београд 1940.
Историја хеленске књижевности у времену политичке самосталности, Београд 1951.
Софисти и њихов историјски значај, Београд 1955.
Кроз хеленску историју, књижевност и музику, Београд 1955.
Софоклове тебанске трагедије, Цетиње 1955.
На изворима уметничке лепоте, огледи о Хомеру, Београд 1957.
Из хеленских ризница, Београд 1959.
Аристотел, Београд 1959.
Платонова академија и њен политички рад, Београд 1960.
Историја хеленске етике, Београд 1961.

ЛИТЕРАТУРА:

Црепајац, Љ., Милош Н. Ђурић, *Мостови*, 1982., 123-126.
Гласник Друштва српско-грчког пријатељства, 1993., бр. 3.
Gortan, V., Na spomen profesoru M. Đuriću. *Živa antika* 17, 1967., 11–12.
HBL 3, 772.
HE 3, 340.
Kravar, M., O heksametru srpskoga Homera. *Živa antika* 20, 1970., 55–72.
Кораћ, С., *Преглед књижевног рада Срба у Хрватској*, Загреб 1987., 253.
Леовац, С., Књижевник и хеленист Милош Н. Ђурић, *Сусрети*, 1962., бр. 4, 257-268.
Леовац, С., Хеленист Милош Н. Ђурић, у: *Античке студије код Срба*, САНУ, Посебна издања, књ. 37, 1989., str. 95-107.
Марковић, М., Поводом шездесетогодишњице професора Милоша Ђурића, *ЖиА*, 1952., бр. 2, 125-128.
Невенић Грабовац, Д., Милош Н. Ђурић, *Мостови*, 1970., бр. 4, 335-339.
Петровић, С., Др Милош Н. Ђурић, *Мостови*, 1972., бр. 4, 329-334.
Поповић, А., В., Милош Ђурић у потрази за идеалним владаром, *Saecula confluentia*, Београд 2004., 115-131.
Радојчић, Биографије, I, 1142-1143.
СБР 3, 653-656.
СЕ, т. III, књ. 2, 943-945.
Sironić, M., Sjećanja na profesora Đurića. *Živa antika* 17, 1967., 13–14.
Скуп у САНУ 15. XII 1992. посвећен академику Милошу Н. Ђурићу (1892-1992).

Споменица посвећена преминулом академику Милошу Н. Ђурићу, Београд, 1972.
Српска енциклопедија (III-2), 653-656.
Живанов, М., Кратка биографија МИЛОША Н. ЂУРИЋА, *у:* Живанов, М., Цајић, Р., *Библиографија Милоша Н. Ђурића*, Београд 1983., 10-31.

Жежељ, Бранко

ЖЕЖЕЉ, Бранко (Бенковац, 14. III. 1910. – Београд, 20. II. 1995.), грађевински инжењер, конструктор, знанственик, академик, син Љубомира. Љубомир Жежељ био је парох православне цркве у Бенковцу, члан епископске конзисторије (духовни суд) у Задру, један од потомака породице Жежеља који су више од 100 година били свештеници. На Св. Саву 1906. говорио је: „Туђу вјеру поштујмо, туђим светињама се поклонимо, а своју вјеру љубимо, своје вриједности његујмо, своје иконе цјеливамо и својим светитељима запалимо свијеће. То ће бити права наша вјера.“ Породица Жежељ је становала у пространој једнокатној парохијској кући с поткровљем коју окружују двориште и врт.

Љубомир Жежељ је умро кад је Бранко имао пет година те је седмерочлана обитељ, мајка и старија браћа, једва преживљавала. Већ као ученик завршног разреда средње школе у Сплиту Бранко Жежељ је морао истодобно радити у Творници салонитних производа у Врањицу. Дипломирао је 1932. на београдском Техничком факултету, грађевински одсјек за само три године студиј који је трајао четири године и при томе тијеком прве године студија паралелно радећи у творници.

Након завршетка студија запослио се у Министарству грађевина – Одсјек за мостове и то на пројектирању, грађењу и испитивању армиранобетонских мостова. На овом је радном мјесту заволио мостове што је било од пресудног значаја на његову каснију каријеру. Сачувано је сјећање да је боравећи код сестре Анке, удате за обровачког начелника Милана Урукала, у кафани те породице на папиру нацртао будући мост преко Зрмање. И тако је у Обровцу 1939. изграђен армирано бетонски мост по Жежељеву пројекту или је он у некој мјери у то пројектирање био укључен (мост је у Априлском рату 1941. срушен). Познато је да је у Бањој Луци преко Врбаса изградио сличан мост. Могуће је да је прије Другог свјетског рата пројектирао или био укључен у пројектирање још понеког моста у Далмацији и Босни.

Године 1938. постављен је за професора Средње техничке школе у Београду. Као официр Краљевине Југославије провео је Други свјетски рат у њемачком заробљеништву, гдје је држао свакодневну наставу за заробљене инжењере. Успио је чак од Нијемаца прибавити књиге из математике, отпорности материјала и статике. Из логора је побјегао 1944. и прикључио се НОБ-у.

Након Другог свјетског рата обнашао је многе високе дужности. Био је начелник Одсјека за мостове Министарства грађевина ФНРЈ (1945. – 1948.), директор Савезног грађевинског института (1948. – 1953.), директор Института за испитивање материјала СР Србије (ИМС; 1954. – 1966.), а потом и предсједник знанственог савјета ИМС-а (1966.), гдје је у оквиру својих редовних дужности, руководио знанственоистраживачким ра-

дом. То му је омогућило да постане велики изумитељ, истраживач и знанственик. Наиме, био је у могућности да окупи екипу младих сурадника који су му помагали у разради његових идеја, студија, истраживања и евалуације до пројекта и коначно реализације пројекта. Био је оснивач и предсједник Савеза проналазача Југославије (1957.). Предавао је као редовни професор на магистарском студију Грађевинског факултета у Београду, а од 1968. био је редовни члан САНУ-а. Био је гостујући предавач на међународним конгресима и другим скуповима, као и на свеучилиштима у Лондону, Москви, Петрограду, Њујорку, Кијеву, Милану, Прагу, Риму, Атени, Будимпешти, Софији, Хавани и другдје.

Највећи допринос грађевинарству тадашње Југославије Жежељ дао је увођењем и промовирањем употребе преднапетог бетона. Од педесетих година прошлог стољећа настала су његова врхунска конструкторска и истраживачка остварења. Основао је 1952. испитну станицу за преднапети бетон, која је потицала истраживања и примјену тада нове врсте конструкција. У раздобљу од 1950. до 1958. патентирао је опрему за преднапињање бетона и монтажно скелетни сустав градње стамбених и јавних грађевина од преднапетог бетона под именом „ИМС-Жежељ". Ти патенти су били резултат развојних активности у лабораторијима ИМС-а, којима је руководио.

У том раздобљу пројекти високоградње реализирани Жежељевим патентима су хала ваљаонице бешавних цијеви Жељезаре Сисак (1951.), комплекс од 13 хала творнице каблова у Светозареву (1952.), резервоар за текуће гориво у Оструžници (1952.), комплекс од пет монтажних хала у Железнику (1952.), хала Бродоградилишта Сплит (1953.), хала бродоградилишта у Бијелој (1955.). Градња типских скелетних монтажних конструкција вишекатних стамбених зграда у Новом Београду започела је 1957. године. Најзначајнија изведена грађевина је свјетски позната Хала 1 Београдског сајма (1955. – 1956.), јединствена монтажна ребраста љуска куполе у патентираној технологији преднапетог бетона, с промјером од 106 метара. Дуго је времена била највећа

на свијету. За тај пројект Бранко Жежељ је добио бројна свјетска признања. Остала је сачувана прича – кад су с куполе скидани привремени држачи те је купола први пут остављена да се ослања на властиту снагу, већина присутних се измакнула на страну, једино је Жежељ остао стајати точно испод ње.

Прије изведбе ове грађевине проведена су детаљна теоријска истраживања и моделско испитивање у размјеру 1:10, чиме је дефинитивно провјерена њена носивост. Тај монтажни сустав градње примијењен је и на Куби, у Мађарској, Етиопији, Анголи, Египту, Русији, Кини и другим земљама.

Жежељ и у наредним годинама усавршава и развија своје изуме. То је од 1960. до 1963. резултирало новом серијом патената за опрему за преднапињање бетона и монтажну скелетну конструкцију од преднапетог бетона за примјену у високоградњи. Овом технологијом градње изграђено је око 10.000 станова у Београду, Новом Саду, Бањој Луци, Осијеку и Тузли. Године 1979. патентирао је нови модуларни сустав „Систем 50", који чини монтажна јединица од четири стропне шупље плоче укупне површине 52 м2 ослоњена на ступове по обујму јединице. Елементи су међусобно повезани преднапињањем у два ортогонална правца.

Жежељ је највише волио мостоградњу. Аутор је и главни пројектант моста преко Босута (1948.), првог моста од предготовљених армиранобетонских носача распона 28 м у Југославији, што је у то доба захтијевало велику храброст и подузетност пројектанта с обзиром на недостатак опреме за дизање и осјетљивост бетонских конструкција на манипулацију те врсте. Послије првог моста од преднапетог бетона преко Смаилске ријеке код Краљева (1952.), и касније више мостова изведених истом технологијом, пројектирао је за то доба мостове рекордних димензија у свијету, два паралелна лучна моста један за цестовни и други за жељезнички промет преко ријеке Тисе код Тителa (1957.) и изузетно захтјевни цестовно-жељезнички лучни мост преко Дунава код Новог Сада, познат као *Жежељев мост* (1961.), распона 211 м. Највећи изазови тијеком градње тог

моста били су да је требало осигурати несметани пролаз бродова ширине 100 м на међународном пловном путу и да је носивост темељног тла на лијевој обали Дунава била слаба. Жежељ је слободу пловидбе осигурао примијенивши за изведбу лука први у свијету монтажну лучну бетонску скелу, распона 108 м. За слабо темељно тло које је требало преузети цијели хоризонтални потисак лука по први пута у градњи лучних мостова примијенио је иновативни поступак преднапињања тла упорабом снажних хидрауличких преша уз посебно смишљен састав бетонских клинова који су аутоматски компензирали евентуалне хоризонталне помаке ослонаца. Жежељев мост је срушен 1999. године у бомбардирању НАТО-а, а обновљен је сличног облика у челику (2018.). Жежељ је аутор и главни пројектант преднапетог бетонског моста преко Дунава код Бешке на аутоцести Нови Сад – Београд (1975.), укупне дуљине 2250 м. Средишњи дио моста је сандучасти континуирани носач распона 105+210+105 м, изведен према Жежељевом патенту слободном конзолном градњом с лаганом покретном скелом, која је носила само доњу појасницу сандука.

Пројектирање и градња били су Жежељев живот: по струци био је инжењер-конструктор, по животној пракси истраживач, по склоностима изумитељ. Тијеком 45 година активног рада у грађевинарству патентирао је 42 своја изума, који су сви кориштени у инжењерској пракси. Његова преданост професији, храброст да крене у непознато и повјерење у теоријска и експериментална истраживања учинили су да Бранко Жежељ остане до данас један од најзначајнијих градитеља и конструктора на овим просторима.

Бранко Жежељ је послије Другог свјетског рата знао посјећивати родни крај. Једном приликом је одржао предавање у бенковачкој гимназији те је споменуо сљедећи случај: како није био присутан на пробном тестирању једног моста који је пројектирао негдје у Далмацији, јавили су му телеграмом резултате – у телеграму је стајало да је истезање било „2 м“. Узнемирен, Жежељ је хитно тражио објашњење. Испоставило се да је поштан-

ска службеница испустила једно слово: требало је писати „2 цм“ истезања, а не „2 м“.

Бранко Жежељ је имао брата Мирка (1907. – Загреб, 1980.), слависта и књижевника. Као професор хисторије, писао је уџбенике и хисторијске читанке. Написао је више романсираних биографија: Тина Ујевића, Милана Беговића, Антуна Густава Матоша, Иве Војновића и других те романе *Уморно стољеће* и *Мост уздисаја*, с главним ликом попом Петром Јагодићем Курицом, вођом морлачке „револуције“ у сјеверној Далмацији 1704. године.

Ни Бранко ни Мирко Жежељ у родном Бенковцу немају ни једну улицу с њиховим именом, на родној им кући нема обиљежја. Кућа је послије Олује дјелимично запаљена и девастирана, у рушевном је стању и не обнавља се.

У Београду постоји Грађевинска техничка школа „Бранко Жежељ“. Нови мост у Новом Саду - сагрђен гдје је раније био онај који је конструирао Жежељ - назива се Жежељев мост, те га сви Новосађани и данас тако зову.

Златко Шавор – Милорад Савић

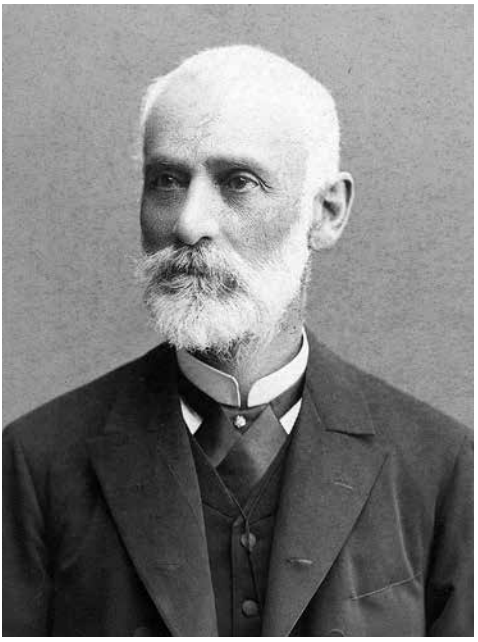
ЛИТЕРАТУРА:

Jelić, M., *Branko Žeželj: Sećanje na velikog graditelja i izumitelja,* Bilten SAIN 2/2017 Srpske akademije izumitelja i naučnika, Beograd 2018., 23-40.

Jovanović, J., *Prefabricating non-alignment: The IMS Žeželj system across the decolonized world,* Proceedings of the Seventh International Congress on Construction History (7ICCH), History of Construction Cultures, Lisbon, Portugal, Mascarenhas-Mateus j. & Pires A.P. (eds), CRC Press/Balkema, 311-318.

Радојчић, Биографије, I, 1182-1184.

www.b92.net/biz/vesti/srbija/srbin-koji-je-ukrotio-beton-732653, pristupljeno 16. IV. 2025.

Живковић, Јован

ЖИВКОВИЋ, Јован (Сремски Карловци, 11. IV. 1826. – Загреб, 8. IV. 1902.), политичар, правник и банкар, син Јакова/Јаше (1792. – 1834.). Истакнути је припадник скупине хрватске политичке елите српске народности друге половине 19. стољећа, члан једне од најугледнијих обитељи Сремских Карловаца која по мајчиној линији вуче поријекло од српског војводе Јована Монастерлије, истакнутога хабсбуршког војсковође у биткама против Османлија поткрај 17. стољећа. Монастерлијина кћи Марија, удана де Кало, Јованова је прабака. И дјед Јован (? – 1807.) и отац Јаков били су лијечници (физици) у Сремским Карловцима.

Јаша Живковић имао је три сина – Теофана, Јована и Стевана/Стефана, који ће одреда остварити изнимно успјешне каријере. Најстарији Теофан (Сремски Карловци, 1825. – Плашки, 1890.) постат ће свештеник и касније ће бити именован за епископа Горњокарловачке епархије у Плашком, док је најмлађи Стеван/Стефан (Сремски Карловци, 1830. – ?, 1887.) био капетан аустро-угарске војске.

Јован Живковић студирао је филозофију у Егеру/Јегару (у сјевероисточној Мађарској) и право у Печуху, Братислави и Бечу. У Бечу је припадао кругу око Вука Стефановића Караџића. Револуција 1848. – 1849. затекла га је у Новом Саду и Карловцима. Тада је агитирао за одржавање Мајске скупштине Срба у Карловцима на којој је Јосиф Рајачић изабран за патријарха. Након завршетка сукоба 1850-их службовао је најприје у Темишвару као секретар Врховног суда Војводине Српске, да би након њезина укидања 1860. постао поджупан Сријемске жупаније, коју од 1861. представља као заступник у Хрватском сабору. Те се године пресељава у Загреб гдје се повезује с Уставно-народном, односно такозваном Унионистичком странком.

Унионисти, често погрдно називани и мађаронима, били су присталице нагодбе с Угарском и опћенито заједничког наступања Мађара и Хрвата према Бечу, због чега их се и у то вријеме и касније често гледало у негативном свјетлу. Јован Живковић је с грофом Јулијем Јанковићем и Игњатом Брлићем водио фракцију унутар странке која је додуше признавала јединство земаља угарске круне, но при томе је бранила хрватске интересе и настојала осигурати што ширу аутономију. Остао је у сјећању његов саборски говор из 1861. у којем је одговарао Еугену Кватернику. Кватерник је био против сваког савеза с Мађарском, а Живковић се залагао за добре и присне односе, узимајући посебно у обзир проблеме српског становништва у аустријском дијелу Монархије. У преговорима с Будимпештом судјеловао је најприје у стварању саме Угарско-хрватске нагодбе (1868.), а потом је активно радио и на њезиној ревизији.

Уласком у Сабор започела је стреловита Живковићева каријера. Врло брзо постаје члан главних судских органа Троједне Краљевине, најприје Банскога стола (1862.), а потом и Стола седморице (од 1871.), да би 1873. био именован за подбана и предстојника Одјела за унутарње послове Хрватске земаљске владе, у вријеме када је бан постао Иван Мажуранић (1873. – 1880.). На тој ће позицији остати пуних 10 година. Радило се о по важности и моћи, другом мјесту у држави, одмах до банова.

Јован Живковић надживјет ће и одлазак Мажуранића с банске столице. Дапаче, за вријеме његова насљедника бана Ладислава Пејачевића (1880. – 1883.) сматрало се да полуге власти у рукама држи заправо он, вјеројатно стога што је једини од хрватских заступника у заједничком Угарско-хрватском сабору добро говорио мађарски (уз, наравно, њемачки). Због својих унионистичких ставова, као и стога што је запљењивао тисковине које су критички писале о влади, Живковића је хрватска опозиција често нападала. Међутим, он је био човјек компромиса и договора, које је упорним радом често и реализирао. Примјерице, дјеломично захваљујући њему проведено је сједињење Војне крајине с банском Хрватском 1881. године.

Живковића ће напосљетку с власти срушити демонстрације које су избиле у Хрватској 1883. након постављања двојезичних хрватско-мађарских натписа на уреде финанцијских равнатељстава у Загребу и Осијеку. Непосредно уочи успостављања нове владе бана Драгутина (Каролја) Куен-Хедерварија у студеном 1883. умировљен је, односно уклоњен с положаја подбана. Наредне године у листопаду с Павлом Јовановићем покреће *Србобран*, српско гласило у банској Хрватској који испрва излази два до три пута тједно, а од 1900. постаје дневник. Након што му није успјело промовирати нову политичку странку центра у савезу с Јосипом и Иваном Драшковићем, познату по имену Центрум, Живковић се од 1887. почиње повлачити из политичког живота у Загребу, у којему обнаша 1892. – 1902. само дужност члана Краљевинског суда. У то вријеме активан је у животу српске православне заједнице у Загребу. Један је од оснивача, а

касније и предсједник Српске банке. Судјелује и у оснивању Савеза српских земљорадничких задруга, важне српске господарске институције те у раду Црквено-народног сабора у Карловцима у којем је неко вријеме био и предсједник. Залагао се и за црквено-школску аутономију.

У међувремену је своје ставове повремено представљао у омањим књижицама које је објављивао на хрватском и њемачком језику. Брошуру *Споразумимо се!* објавио је у сијечњу 1872. с идејом да смири страсти након изборне побједе Народне странке – завршава са слоганом „споразумимо се, пружимо си руку". И догађаји су текли добрим дијелом како је Живковић прижељкивао – сљедеће године дошло је до ревизије Нагодбе, а на банску је част ступио Иван Мажуранић.

У књижици *Der Ausgleich zwischen Ungarn und Kroaten* (*Хрватско-угарска нагодба,* објављена након 1881.), представља Хрватско-угарску нагодбу из 1868. године, објашњава контекст и даје више информација о неким њезиним аспектима. У додатку објављује и документе о ревизији Нагодбе из 1873., 1880. и 1881. године. Књижицом *Zur Sanirung der Verletzungen des kroatisch-ungarischen Ausgleiches* (у слободном пријеводу – *Како исправити кршења Хрватско-угарске нагодбе*), објављеном 1886. године, у дипломатској манири настоји пронаћи некакав средњи пут који би водио компромисном рјешењу тадашње политичке кризе те је додао и „нацрт документа" који је он као предсједник подкомисије хрватско-славонског краљевинског изасланства саставио те послао краљевинском изасланству Краљевине Угарске. Напосљетку је 1892. објавио књижицу *Политички пабирци из недавне прошлости Хрватске или Како је настала хрватско – угарска Нагодба* у којој је у позитивном свјетлу описивао догађаје и процесе протеклих година у којима је особно и непосредно судјеловао.

За вријеме успјешне политичке и правничке каријере, у којој се залагао за сложно дјеловање главних политичких снага Хрвата и Срба у Монархији, добио је више одликовања. Ратне колајне стекао је још 1848. године. За заслуге у склапању Хрватско-угарске нагодбе, додијељен му је 1873. Орден Светог Стје-

пана. Услиједио је потом 1878. Орден жељезне круне II. разреда 1878., након чега је у коловозу 1880. увршten у класу баруна с предикатом Фрушкогорски. Ове високе титуле службено су му додијељене због судјеловања у мобилизирању војске за устанка у Босни и Херцеговини 1878. и репатријације босанских избјеглица, но постојала су и тумачења да их је стекао због улоге коју је одиграо у склапању Хрватско-угарске нагодбе, те хапшења српских политичара за вријеме споменутога устанка у Босни и Херцеговини (1875. – 1878.). Грб који је при томе добио приказивао је руке које се рукују преко ријека што би такођер упућивало на истицање његове улоге у хрватско-мађарским односима.

Недуго након пресељења у Загреб, у листопаду 1862., Јован Живковић се жени с Катарином (Катинком) Радослав, поријеклом из богате обитељи из Сегедина у данашњој југоисточној Мађарској, која ће му донијети велики мираз. У браку ће им се родити петеро дјеце, двије кћери: Зора (1863. – 1949.) и Ирена (1866. – 1942.) те три сина: Богдан (1867. – 1905.), Милан (1870. – 1931.) и Федор (1875. – 1913.). Кумства откривају уску повезаност Живковића с тадашњом политичком и привредном елитом Срба у јужним дијеловима Монархије. Кум на вјенчању био му је тако Данило Медаковић, а његов син Богдан Медаковић, који ће се као и Јован Живковић стално настанити у Загребу и играти важну улогу у хрватском политичком животу, био је кум при крштењу сина Милана, а могуће је и остале дјеце. Старија Јованова кћи Зора удат ће се за Густава Понграца, сина Гвида Понграца, најуспјешнијег загребачког подузетника друге половине 19. стољећа, а млађа Ирена за подузетника и кутјевачког велепосједника Милана Турковића. Јован Живковић за своју је обитељ подигао 1880. – 1883. једну од најраскошнијих загребачких хисторицистичких вила у данашњој Јурјевској 27 коју су пројектирали угледни архитекти Куно Вајдман и Херман Боле, а коју ће 1894. продати нећакињи бискупа Штросмајера Албертини Адровски.

У рукопису су остале Живковићеве *Биљешке из црквене повијести, црквеног права и сувременог политичког живота.*

Барун Јован Живковић умро је годину дана прије неголи ће широки народни покрет означити крај бановања Драгутина Куен-Хедерварија 1903. године. Осмртнице свједоче да су га, иако се политички нису сви слагали с њим, и опозиција и позиција тадашње Хрватске и Војводине испратили с поштовањем. Јован и Катинка Живковић, као и сва његова дјеца осим сина Милана сахрањени су на Мирогоју, гдје је обитељ у аркадама подигла репрезентативан споменик.

Драган Дамјановић

ИЗВОРИ:

HDA, fond br. 839, Osobni fond Živković

Bilješke iz crkvene povijesti, crkvenog prava i suvremenog političkog života, NSK, Zagreb, sv. 6, br. 3633, R 7042

ДЈЕЛА:

Der Ausgleich zwischen Ungarn und Croatien, Wien, nakon 1881.

Politički pabirci iz nedavne prošlosti Hrvatske ili Kako je nastala hrvatsko – ugarska Nagodba, Zagreb 1892.

Sporazumimo se!, Zagreb 1872.

Zur Sanirung der Verletzungen des kroatisch-ungarischen Ausgleiches, Wien 1886.

ЛИТЕРАТУРА:

Bogdanov, V., *Historija političkih stranaka u Hrvatskoj od prvih stranačkih grupiranja do 1918.*, Zagreb 1958.

Damjanović, D., *Vila Živković-Adrowski-Lubienski: stanari, povijest izgradnje i opremanja historicističke rezidencije u Jurjevskoj 27 u Zagrebu*, Zagreb 2016.

EJ 8, 646-647.

Gross, M., Szabo, A., *Prema hrvatskome građanskom društvu. Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Zagreb 1992.

Rumenjak, N., *Politička i društvena elita Srba u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća. Uspon i pad Srpskog kluba*, Zagreb 2005.

„†Sectionschef Baron Živković“, *Agramer Zeitung*, 80, 8. 4. 1902., 2.

Šidak, J., Gross, M., Karaman, I., Šepić, D., *Povijest hrvatskoga naroda 1860-1914*, Zagreb 1968.

Medaković, D., *Srbi u Zagrebu,* Novi Sad 2004.

Радојчић, Биографије, I, 1994.

„Živkovićev grb“, *Obzor*, 230, 7. 10. 1880. 2-3.

Жигић, Раде

ЖИГИЋ, Раде (Тук Бјелопољски, код Коренице, 18. XII. 1909. – Голи оток, III. 1953.) партизан, генерал-мајор, политичар, син Исе и Марије. Основну школу завршава у Бјелопољу, а прва три разреда гимназије у Кореници, након чега 1923. преко „Привредника“ добива у Руми посао као трговачки шегрт. Неколико мјесеци 1927. ради у трговини у Сплиту, потом одлази у Београд, гдје живи до травња 1941. године. У Београду ради, међу осталим, и као агент издавачке куће Геца Кон, те чиновник код Минерве и у новинарском удружењу Седма сила.

Од 1934. активан је у радничком покрету, а члан КПЈ постаје 1939. године. Због рада у синдикату полиција га више пута хапси

и задржава у притвору. Једном је протјеран из Београда у родно село, али се убрзо враћа натраг. Почетком вељаче 1941. ухапшен је у провали партијске организације и задржан у притвору до 5. травња 1941. године.

Почетком рата враћа се у Лику и с Марком Орешковићем ради на организацији устанка. Од 27. српња 1941. један је од најистакнутијих вођа личког устанка и НОП-а и тако остаје током цијелог рата. У студеном 1941. постављен је за политичког комесара Личке групе партизанских одреда. Од рујна 1942. замјеник је команданта Главног штаба НОВ и ПО Хрватске, потом је у студеном постављен за политичког комесара Шесте личке дивизије, а од листопада 1943. до краја рата био је комесар Главног штаба НОВ и ПО Хрватске. Био је члан АВНОЈ-а и ЗАВНОХ-а. Истакао се у борбама по Кордуну и у Славонији. Приликом пада авиона 1944. био је лакше озлијеђен.

На изборима у студеноме 1945. изабран је у Лици за саборског заступника те на конституирајућој сједници новог саборског сазива изабран је за члана Предсједништва Президијума Уставотворног сабора НР Хрватске, а затим је именован за министра индустрије и рударства у влади НР Хрватске. Био је члан Политбироа ЦК КПХ и члан Главног од бора Јединственог народног фронта Југославије.

На оснивачкој скупштини Српског културног друштва „Просвјета“ у Глини у студеном 1944. изабран је за члана предсједништва. У листопаду 1945. на Конгресу Срба у Загребу биран је за члана Секретаријата Главног одбора Срба у Хрватској.

Жигићеве позиције почеле су слабити кад је с Душаном Бркићем и Станком Опачићем почео јавно критички говорити о запостављању српских устаничких крајева у Хрватској и потреби да због „идејног задобивања“ треба привредни развој потицати у „устаничким“ и у „неустаничким“ крајевима. Политичког водства Хрватске на челу са секретаром ЦК КПХ Владимиром Бакарићем оцијенило је да се ради о национализму, који потиче сељачко незадовољство и побуну. На сједници Политбироа ЦК КПХ у Загребу (на којој су судјеловали и Едвард Кардељ и Алек-

сандар Ранковић), одржаној од 26. до 29. коловоза 1950. Жигић је хтио поднијети оставку, али је суспендиран. На Петом изванредном пленуму ЦК КПХ 10. рујна Жигић, Опачић и Бркић били су искључени из партије као „непријатељи социјалистичке изградње и домовине". У резолуцији под називом Резолуција о разоткривању непријатељске агентуре Информбироа у редовима ЦК КПХ – тада владајућим политичким рјечником оптужени су за „антипатриотизам", „рушење братства и јединства Срба и Хрвата", „борбу против извршења плана", „информбироовске агентуре" итд. Бркић је сматрао да се у школама ћирилица занемарује на рачун латинице, да на положаје долазе неки људи који су давали наводно проусташке изјаве, да на жељезничким станицама нема натписа на ћирилици, итд. Тврдио је и да се „комунистима српске народности увијек нешто прво приговори".

Жигић се бранио од оптужби да је присталица ставова Информбироа тврдњом да се не слаже с политиком СССР-а и „братских" комунистичких партија, али није крио да су његови идеолошко-политички ставови ближи тадашњем совјетском концепту неголи концепту који је почело тих година заговарати југославенско водство. За оптужбе је рекао да против њега немају ништа конкретно, а на неке се свједоке посебно обрушио говорећи да лажу. Био је под дојмом да је посебно постао сумњив пошто је написао чланак за *Социјалистички фронт* и реферат за календар СКПД Просвјете. Нити један од тих двају радова није изашао у дотичним гласилима. Дотакавши се протуруског писања у пропаганди, рекао је да му смета исмијавање руског језика и руске академије наука. Сматрао је да се у борби против Коминформа морају придобити симпатије руског и осталих народа („наша пропаганда је непринципијелна, увредљива, она вријеђа руски народ и друге народе, вријеђа њихову културу, науку, и у цјелини доноси више штете нашој земљи него користи"). Тврдио је и да „на пољу међународне политике Југославија свакога дана губи симпатије у редовима радничког покрета, морамо већ сада да чинимо уступке западним империјалистима".

Уједно је приговарао због лоше ситуације у устаничким крајевима истичући да су у погледу пореза и радне снаге изједначени с осталим крајевима. Тврдио је да се сточни фонд стално смањује те да много кућа и школа остаје неизграђено. Није се слагао ни с начином на који се проводио откуп у Лици. Што се тиче стања у партијској организацији сматрао је да се у њезине редове увукло доста непријатељских елемената. Навео је пар примјера самоволје партијских чланова, али и замјерке на особне животе његових колега из Политбироа, међу којима је било и оних који су мијењали долар по црнобурзијанским цијенама.

Жигић, Опачић и Бркић ухапшени су 10. рујна 1950. године, на дан одржавања Петог пленума те сутрадан искључени из КПХ, под оптужбом да су подупирали просовјетска стајалишта и „протународно деловање“, односно да су потицали побуне међу српским сељацима на Кордуну, у Лици, на Банији, у Цазинској крајини и у сјеверозападној Босни. Истрага против Жигића трајала је од 3. листопада 1950. до 19. липња 1951. године. Био је испитиван 21 пут, некада и више пута дневно. Као високи функционар био је донекле привилегиран, јер је, знајући се потужити на непрецизне формулације у записнику, могао одбити потписивање те странице записника. Жигић је имао прилике написати и примједбе на сам тијек испитивања, тврдећи да су свједоци против њега припремани или застрашивани. Написао је и да се на њега тијеком истраге врши психички и физички притисак (био сам „мучен и тероризиран“, поступак УДБ-е назвао је „инквизиторским“). Није се бојао УДБ-иних истражитеља, који су такво понашање називали „дрскошћу“ те су тврдили да је поступак према Жигићу био „коректан“, а да је Жигић „измишљао мјере које никад против њега нису провађане, да је штрајкао глађу“. Штовише, да су му даване „извјесне привилегије у погледу хране и осталога“. Испитивана је и његова супруга Амалија. Оптужница против Жигића као првооптуженог те Бркића и Опачића била је у свибњу 1951. већ написана, али се од судског процеса одустало. Тада је Жигићу, баш као и Бркићу и Опачићу одређена „административна поправна мјера друштвено корисног рада“ у трајању од 24 мјесеца на Голом отоку. Кад је

дошао на Голи оток Жигићу је организиран шпалир. Он је ишао поносно, али су га заточеници „пљували, не и тукли“. На крају је био сав испљуван.

Како није нипошто хтио ревидирати своје ставове, Жигића су чувари подвргавали тешким мукама, али га тортура није успјела сломити (као ни још неке, малобројне), па је он стално био под казном бојкота. О околностима његове смрти постоје најмање двије верзије: неки заточеници су тврдили да је Жигић починио самоубојство скоком са стијене. Други су, пак, тврдили да је Жигић преминуо послије мучења. Службени цертификат и увиђај обављени су 5. вељаче 1954. године (11 мјесеци након Жигићеве смрти): у њему стоји да је Жигић извршио самоубојство пререзавши себи артерију и вене на лијевој руци те да је преминуо од великог изљева крви. Но, могуће је да су наводни докази (разбијено стакло) намјештени. Недвојбеног одговора на питање је ли Жигић убијен или је починио самоубојство нема. Но, јасно је да је голооточка тортура многе навела на такав чин.

Према службеном извјештају, Жигићеви посмртни остаци сахрањени су на гробљу у Ријеци, али се сумња да су заправо бачени у море.

Јосип Броз Тито је тада на сједници ЦК КПЈ недвосмислено повезао случај тројице смијењених с намјером Информбироа да разбије братство и јединство, иако за то правих аргумената није било.

Иво Голдстеин

ИЗВОРИ:

Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske, sv. 2, prir. B. Vojnović, Zagreb 2006.

ЛИТЕРАТУРА:

Banac, I., *Sa Staljinom protiv Tita: informbiroovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom vodstvu,* Zagreb 1990.
Bekić, D., *Jugoslavija u hladnom ratu,* Zagreb 1988.
Goldstein, I., *Hrvatska 1918-2008.*, Zagreb 2008.
Previšić, M., *Povijest Golog otoka,* Zaprešić 2019.

Радојчић, *Биографије,* I, 1994.
Roksandić, D., *Srbi u Hrvatskoj: od 15. stoljeća do naših dana*, Zagreb 1991.
Spehnjak, K., *Prilog istraživanju Srpskog kulturno-prosvjetnog društva „Prosvjeta" 1945-1950,* ČSP 1-2, 1900., 111-129.
Višnjić, Č., *Partizansko ljetovanje: Hrvatska i Srbi 1945—1950,* Zagreb 2003.

Жицина, Милка

ЖИЦИНА, Милка (Првча код Нове Градишке, 9. X. 1902. – Београд, 3. II. 1984.), књижевница, синдикална активистица, заточеница, кћи Николе и Цвијете рођ. Милојевић. Рођена је у сиромашној обитељи као једно од деветоро дјеце жељезничког радника и сељанке. Основну школу и четири разреда Више пучке школе завршила је у Новој Градишки, а пола завршне године 1918. у Вишој девојачкој школи у Новом Саду. Након тога, заједно с мајком и сестром сели у Београд. У Градишки је већ у дјевојачком добу радила као служавка, а у Београду, паралелно учећи дактилографију, успјела се запослити у Управи државних монопола. По властитим ријечима читала је много, али је

осјећала трајан недостатак вишег и ширег образовања што ће је пратити кроз живот, као што ће тај недостатак ерудиције посебно бити уочљив код сваког каснијег покушаја критичког вредновања књижевног опуса Милке Жицине.

Као 18-годишњакиња одлази у Беч гдје ради као служавка и учи њемачки. У Хамбург сели 1923. с намјером да емигрира у Америку. Будући да то не успијева, након других слабо плаћених физичких послова и неимаштине, одлучује кренути у Француску и то пјешке. Сналазећи се путем, чак и прошњом, након неког времена прелази француску границу и стиже најприје у Мец, гдје ради различите физичке послове (о томе ће писати и касније у роману *Девојка за све*, те интензивно учи француски). Године 1925. стиже у Париз. Уз бројне, ниско плаћене и тешке послове (од којих су неки попут „уметачице плоча" у трговини грамофонских плоча, граничили с бизарним), најсигурнији посао показало се прављење плетених сандала. Ушла је у синдикат кожарских радника. Истовремено је раднике с простора тадашње Југославије подучавала француски. Преводи успоредно писце такозване социјалне оријентације и дружи се с југославенским интелектуалцима: Вељком Петровићем, Милом Милуновићем, Петром Лубардом, Стојаном Аралицом, Десанком Максимовић, али и комунистичким револуционарима: Павлом Бастајићем и Веселином Маслешом. Илију Шакића, каснијег начелника одјела у Министарству вањских послова Југославије упознала је 1926. те се двије године касније за њега удала.

Као социјално ангажирана радница продаје љевичарску штампу, па је протјерана са супругом у Белгију, гдје ће боравити до 1931., када се враћа у Југославију. У Београду је радила као собарица и ноћни чувар, а у том раздобљу ће написати свој први роман *Кајин пут*. Роман је објављен 1934. на препоруку Велибора Глигорића у издавачком подузећу Нолит Павла Бихаљија, очито из више идеолошких, а мање књижевних вриједности и мотивације. Успркос дилетантској наивности прозе, плошности и клишеизираним ликовима, као и слабим владањем књижевним поступцима и приповједном техником роман ће

брзо доживјети велики успјех, а потом бити преведен на француски, њемачки, чешки и бугарски језик. У специфичном раздобљу и озрачју тридесетих година у Београду, Жицина се и овдје дружила с водећим комунистичким интелектуалцима и умјетницима – Радованом Зоговићем, Оскаром Давичом, Хугом Клајном, Александром Вучом, Душаном Матићем, Кочом Поповићем и Милованом Ђиласом. Жена, списатељица лијеве оријентације, која, више из нужде увјетоване скромним знањем него умјетничким избором, пише соцреалистичку књижевност са стереотипним мотивом „мукотрпног живота девојке са села“ вјеројатно је одговарала интелектуалној и идеолошкој врхушци тада илегалне КПЈ, а касније редом политичким и културним моћницима социјалистичке Југославије. Други роман *Девојка за све* изашао је 1940. и такођер био успјешан.

Жицина је радила као дактилографкиња до 1940. кад је отпуштена због организирања штрајка. За вријеме окупације склања се са супругом у илегалу у банатско село Долово, под дјеломичним псеудонимом Милица Шакић. Након ослобођења, у Панчевачком срезу ради на обнови школа и успостављању културног живота. Иако од младости лијево оријентирана, тек 1945. бит ће примљена у КПЈ, након што успјешно организира изборе у Новој Градишки, заједно с Душаном Чалићем и др. Гојком Николишем. Годину касније Агитпроп јој је додијелио и мјесто уреднице културне рубрике у дневном листу *Рад*, а по властитом избору 1948. године прелази у слободне репортере.

С групом писаца међу којима је Жицина била једина жена, ухапшена је 1951. у Београду на улици под оптужбом да је ибеовка и чланица групе предратног комуниста Воје Срзентића. Под истрагом Жицина ће провести седам мјесеци у злогласној Главњачи, а након суђења, 1952., иако без доказане кривице, досуђена јој је казна од осам година робије. Приписано јој је додатно да је „радила на рушењу братства и јединства државе“ јер је негдје приватно изрекла критику да хрватски писац Јожа Хорват у једној причи исмијава Србе у Хрватској. Робијала је најприје у Белој Цркви, па у Пожаревцу, а најдуже у затвору у Стоцу, гдје је

остала до јула 1955. године. Тада јој је казна смањена, након чега је пуштена. До 1959. живјела је са супругом у Севојну код Ужица гдје се он запослио након што је и сам провео три мјесеца у истражном затвору. Тамо је, према властитим ријечима, сакупљала материјал за своју књигу *Друго имање* посвећену изградњи жељезаре. Роман ће бити објављен 1961. с назнаком „Посвећено радном колективу ваљаонице бакра – Севојно". Ради се о још једном соцреалистичком роману, тада већ сасвим закашњелом у периоду високе југославенске књижевне модерне, па га је критика, укључујући, примјерице, утјецајног есејиста Драшка Ређепа, с презиром напала, а Жицину означила као „безначајну представницу социјалне литературе, превазиђеног реализма". Жицина се вратила у Београд гдје ће се настанити у центру, у Добрачиној улици и остати тамо до краја живота. Написала је и збирку приповиједака *Репортаже* и аутобиографске *Записе са онколошког*. Сурађивала је у листовима *Преглед*, *Сувремена жена*, *Рад* и другима.

Роман *Све, све, све* с темом страшних искустава логора за ибеовце, писала је тајно и завршила га 1973. године. Роман ће бити објављен након њене смрти, а излазит ће у наставцима и у новосадском *Дневнику* и то тек након распада Југославије. Посмртно су јој објављени и романи *Село моје* (1983.) и *Сама* (2009.), те кратка проза *Нека то буде све* (2014.)

Документарни роман *Све све све* остат ће важан подсјетник на најопресивнији период друге Југославије у вријеме обрачуна Партије с правим или наводним присталицама Резолуције ИБ-а, односно суровог кажњавања политичких „непријатеља" до становитог отопљавања и поступне све веће либерализације књижевности што ће услиједити касних педесетих година. Иако бољега и искуснијега писма у односу на ране Жицине књиге, и ова књига заправо спада у књижевност ниске резонанције. То је поготово развидно у успоредби с књижевницама југославенског круга пријератнога доба, почевши од списатељица популарних жанрова попут Марије Јурић-Загорке и Иване Брлић Мажуранић, док о било каквом озбиљнијем вредновању уз најврсније

књижевнице епохе као што су биле Исидора Секулић или Аница Савић Ребац не може бити говора.

Вриједно је забиљежити и афирмативни став књижевника Драге Кекановића који у *Писму земљакињи*, написаном умјесто предговора Просвјетином издању књиге (2002.), наглашава: „*Све, Све, Све* једноставно и лако мирне душе можемо сврстати у најужи избор наше мемоаристике и сасвим равноправно придружити *Кајином путу* и *Дјевојки за све*, као изузетно романескно штиво. Цијело вријеме желим баш то желим рећи: да сте из пакла изнијели – роман. Ваш роман, Милка, о страдању жена 'по линији ИБ-еа' (а Ви сте у тај затвор доспјели са својих педесет година муке), сачињен од низа драматуршки мотивираних фрагмената, које диктирају сама – присјећања на Зло, на непоновљив начин, не само зато што сте пострадала Жена, већ и због тога што сте врстан Приповједач, надопуњује и заокружује све оно што је досада написано о том страдању".

Важност Милке Жицине првенствено је у томе што је била међу првим списатељицама реалистичког или соцреалистичког правца, а новитет је проза писана из женске, социјално и пролетерски ангажиране перспективе, те нека врста претходнице будућег тзв. „женског писма". Иако несумњиве интернационалистичке, социјалне и лијеве оријентације, Жицина је била свјесна и своје српске припадности о чему свједоче транскрибирани разговори које је као посебно поглавље њеног вјеројатно најважнијег романа објавила СКД „Просвјета". Кроз своју прозу Жицина ће оставити свједочанство о специфичној позицији и дилемама жене која је покушала у равнотежи држати припадност како лијевој идеји, тако и вјерност културалним и национално-етничким коријенима заједнице граничарских Срба.

Ђорђе Матић

ДЈЕЛА:

Drugo imanje, Beograd 1961.
Devojka za sve, Beograd 1982.
Sve sve sve, Zagreb 2002.
Kajin put, Beograd 2006.

ЛИТЕРАТУРА:

Čolović, N., Milkin put, Novosti, 2. VIII. 2021.
СБР 3, 808-809.
Мала енциклопедија Просвета: општа енциклопедија; Жицина, Милка. Beograd, Prosvjeta. 1986.
Kekanović, D., *Pismo zemljakinji*, u: *Sve sve sve*, Zagreb 2002., 5-11.
Nedić, M., *Razgovori sa Milkom Žicinom*, Dodatak, u: *Sve sve sve*, Zagreb 2002., 282-322.
https://portalnovosti.com/milkin-put, pristupljeno 17.01. 2025.

Зелић, Герасим

ЗЕЛИЋ, Герасим (Жегар, 22. VI. 1752. – Пешта, 26. III. 1828.), архимандрит, добротвор, писац, син Андреја и Јо(в)ане. Отац му је био свештеник. На крштењу је добио име Кирил. Основе писања учио је код једне монахиње у манастиру Крупи, потом у Жегару похађа привремену школу, а посебно мјесто у његовом формирању има боравак у оближњем манастиру Крупи, гдје је понајвише науковао код јеромонаха Јосифа Дошеновића. Живот у манастиру и његово стасавање у достојног калуђера, довели су до тога да је заједно са још неколицином сабраће отишао у Стањевиће у Црној Гори, код митрополита Саве Петровића да прими монашки чин. Тада је стекао и име Герасим. Ђакон по-

стаје 1774., а јеромонах већ 1778. године. Оно што Герасима Зелића разликује од монашког свештенства сваког чина и угледа јесу путовања која је подузимао, увијек руководећи се, његовим ријечима казано, бригом за своју свету обитељ – манастир Крупу и свој народ. Осим пријеке потребе калуђери сасвим изнимно напуштају своју свету обитељ и онда не без великих разлога и не без допуштења надређених. Прво такво путовање, мотивисано манастирским пословима, али и нескривеном радозналошћу да види и упозна непознато, Зелић је 1778. подузео на Фрушку Гору. Обишао је већину тамошњих манастира, упознавао људе и околности на просторима гдје су живјели његови сународњаци. Потом је услиједио повратак у Буковицу гдје скупља милостињу за свој манастир, а вољом игумана је постављен за пароха у Бенковцу. Крајње незадовољан службом и положајем ту је проборавио четири године. Удовољавајући потребама манастирског братства, а у намјери да изучи вјештину иконописа Герасим одлази на Крф. Међутим, у томе га су га осујетиле релативно поодмакле године и нешто слабији вид, а свакако и његов немиран дух који га одводи на друге, неслућене правце. Задар, главни град провинције и јадранска лука постаје полазна тачка за његове недокучиве циљеве – ако их је уопће имао. Наиме, показало се, њему је пут у непознато био важнији. Одлази потом у чудесни град Венецију, пријестолницу републике у чијем саставу је била и Далмација, коју посматра широко отворених очију, биљежи њему непознате обичаје и грађевине, с посебном страшћу описује величајност цркве Св. Марка, тргове, гужве на њима, стил облачења и понашања домаћих људи. Гледа их као истину Божијег чуда која до јучер, у својој средини, подвелебитској Буковици, није имао прилике гледати нити им се тако искрено дивити.

Отада почиње његова незаустављива одисеја по европским друмовима, азијским степама, по променадама и трговима великих градова, валовима Јадранског, Егејског и Јонског мора, као и непрегледним пространствима великих царстава. Он путује и другује, склапа познанства, колико је могуће учи језике,

макар само основног споразумијевања ради. Солидно је овладао талијанским и новогрчким. Увијек са скромним средствима на располагању, сналази се како зна и умије. Пише највишим државним службеницима ради добијања пасоша, моли их за новчану помоћ, без устручавања проси као што иначе монаси просе за свој манастир, али с нимало устручавања и за властиту награду, на крају и за пензију. Зарад тога тражи и налази покровитеље из националних редова, листом се ради о трговцима и велепосједницима ситуираним у великим градовима, гостује на њиховим трпезама, разговара о свјетским и приватним темама, њихова знања размјењује за вијести из Далмације. Тако осигурава новац за путовања у Беч, Трст, Будим, Пешту, Пожун, Пољску, Русију и посебно у област Нову Србију, у данашњој Украјини, гдје се сусреће с истакнутим Србима, тада већ руским генералима Текелијом, Хорватом, Пишчевићем и Чорбом.

У Бечу је био чак шест пута, гдје је маниром каквог племића или добростојећег трговца, наручио властити портрет код сликара Јохана Натерера. У црноморском граду Херсону био је представљен великом кнезу Григорију Потемкину. Непрекинуто занимање за иконопис довело га је у Кијевопечерску лавру, тада најугледнији манастир православног свијета, гдје су се на највишем нивоу изучавале богословске науке и одвијао богат монашки живот. У Кијеву је прикупљао милостињу за свој манастир, а врхунац свега било је представљање царици Катарини Великој. Одатле 1784. одлази у Цариград, па у Свету Гору и Хиландар гдје поред осталог интензивно учи грчки језик. Наново одлази у Цариград, по несрећи, у вријеме куге, па се преко Трста 1786. напокон враћа у Крупу.

Оставио је Герасим жива свједочанства о људским врлинама и манама, доживио зависти, пријетворности и лажи, али осврнуо се на шири друштвени план пишући о епидемијама, ратним погибељима, бродоломима и другим трагедијама. Ни сам се није могао измаћи бројним искушењима које је превазилазио јаким природним саставом, био је висок и наочит, као и сталним уфањем у Христов и посебно Богородичин заговор

којој је и сам од дјетињства био завјетован. Тешко је налазио смирај унутар манастирске порте и већ поткрај исте године, ради сакупљања прилога за обнову манастира, братство му одобрава поновни одлазак у Русију. У бескрајној Русији, тадашњем покровитељу православних, обилази мноштво градова, цркава и манастира, доживљава бројна и живописна сусретања. Стварни исход овог путовања јесте то што се у Далмацију готово тријумфално враћа с чином архимандрита и великим поклонима у књигама и одеждама за свој манастир. Међутим, самовласно ношење митре као знака црквеног достојанства стеченог у Русији на помало упитан начин довело га је у сукоб с тадашњим крчким архимандритом Никанором Богуновићем Скочићем – радило се о питању првенства, али и овласти унутар православне цркве у Далмацији. О том бурном времену, једнако на вјерском као и на политичком плану, у којем долази до прекомпонирања држава и утицаја, Зелић је дао властити поглед.

Крупско братство га је због заслуга 1794. изабрало за игумана, а године 1796. вољом далматинског свећенства изабран је за викара Православне цркве у Далмацији и Боки которској и на том је положају остао и под француском управом. Показао се као врло строг и бескомпромисан управитељ, толико да је дошао у отворени конфликт с црногорским свештенством, због чега је у једној документираној згоди морао дословно бјежати. Забиљежено је да је грубо, чак и физички дао кажњавати свештенике због непридржавања реда у служби. Колико год да се трудио бити свјетски човјек у њему је још живио својеглав и пламтљив човјек Буковице. Отворено непријатељски став и повремене сукобе имао је и са новоименованим епископом Бенедиктом Краљевићем посебно стога што је поменути пристао на унију са Католичком црквом, али и зато што је и сам Герасим отворено претендирао на владичански положај. У Бечу подноси писани протест против њега, међутим како је Краљевић био на трагу дворске политике унијаћења православних, Зелић је дошао у немилост власти. Влада немирног Зелића 1820. позива у Беч и силом га задржава. Послије многих молби тек 1824. допуштено му је да оде у Будим

у једнако тешку интернацију, одвојен од познатих људи и својих компатриота. У Будиму од уштеђевине оснива двије задужбине, једну за школовање младих Далматинаца на гимназији или богословији у Сремским Карловцима са главницом од 32.000 форинти, а другу у износу од 16.000 форинти за отварање свјетовних школа у Далмацији, посебно оне у родном Жегару. Ту се, у изгнанству, болестан и напуштен, упокојио и био сахрањен на православном пештанском гробљу. Тек 1868. заслугом Герасима Петрановића, тада већ епископа бококоторског, кости су му пренесене и похрањене у репрезентативној гробници уз саме зидове цркве манастира Крупа.

Герасим Зелић је најпознатији по своме *Житију* које је завршио 1817., а издао у Будиму 1823. године. Прву редакцију текста не дирајући његове изворне вриједности урадио је Павле Соларић. Тај аутобиографски спис помпезног барокног назива, зацијело настао по узору на слично дјело Доситеја Обрадовића, прворазредни је извор за познавање црквених и политичких прилика у Далмацији у то пријеломно доба. У основи је писан течним народним језиком средње Далмације, са значајним удјелом рускословенског и српскословенског лингвистичког слоја. Текст је сваким својим ретком богат реалистичним, неријетко хуморним опсервацијама, па је претоčен у истинско књижевно дјело, мада то Зелићу сигурно није била намјера.

Герасим Зелић је као неуморни освајач Европе на својим путовањима посјетио готово сваку важнију европску пријестолницу, поклонио се многим окруњеним главама царстава старога свијета, те племству и црквеним достојанственицима. Био је гост на спектакуларном вјенчању Наполеона и Марије Луизе у Паризу 1810., гдје је чак мимо протокола одржао пригодну здравицу. Нашао се, како сам каже, „и код другије славније дворова и цара“: цесара Јосифа и Леополда, при „владејушчему императору Францу“, поклонио „се императрици росијској Екатерини Второј“, пољском краљу Владиславу, као и посљедњем, 120. венецијанском принципу, дужду Лудовику Манину. Будући да је био без формалног образовања, учио је гледајући и слушајући,

неутаживо знатижељан, поносан на своје поријекло, али и гладан друштва племенитих и имућних, на специфичан начин је остварио у основи просвјетитељску идеју спознаје кроз путовања. Мада његово дјело нема ни литерарне ни филозофске досеге сличног Доситејева рада, може се надовезати на путописну и дневничку књижевност. Међутим, Зелић се ипак показује као достојан син свог краја, индивидуалац са с амбицијом да оствари личне, али и опће циљеве вјерског и националног садржаја. Просвјетитељ је због дубоке вјере у моћ науке и корисне књижевности, а у многоме ортодоксни моралиста са потребом да оправда своје бивство, дјела и напосе свијет утемељен на строго православној догми.

Узимајући у обзир огромне удаљености које је савладао, лимитирана транспортна средства и посебно велике трошкове потребне за дуготрајна путовања, Герасимови путнички подухвати подстакнути колико родољубним толико и индивидуалним мотивима, чак и извјесном частохлепљем, бивају још и већи. Сматра се да је пропутовао готово двадесет хиљада километара. Изузетно је важан и као добротвор, јер је своме матичном манастиру, као и многим храмовима широм Далмације, даровао бројне богослужбене и вјерске књиге, појединачне иконе, нарочито царске двери из манастира Крупе, као и одежде. Осим тога, оставио је и голему преписку, свједочанство колико је интензивно живио и комуницирао, срастао са својом патриотском и вјерском мисијом. Ипак, као његову највећу оставштину данас сматрамо *Житије* као врхунски примјер мемоаристике не само свога доба и не само ове културе. Због свега што је учинио за манастир Крупу и своју заједницу, живот Герасимов, јесте једно велико и смислено довршено путовање.

Бранко Чоловић

ЛИТЕРАТУРА:

Албијанић, А., Неке језичке особине у Житију Герасима Зелића, *Јужнословенски филолог* XLI, Београд 1985., 65-89.

Ђурчић, Л., Заједничка места и заједнички људи у мемоарима Доситеја Обрадовића и Герасима Зелића, XVIII столеће, *Аутобиографије и мемоари*, Нови Сад 1993., 111-123.

Ђурић, Ж., *Велико путовање Герасима Зелића*, Београд 2015.

Gerasim Zelić e il suo tempo, Biblioteca di Studi Slavistici, Firenza 2019.

Грдинић, Н., Аутобиографија – проблеми проучавања, *Зборник Матице српске за књижевност и језик* LIII, Нови Сад 2003., 665-674.

Хафнер, С., Посета архимандрита Герасима Зелића Светој Гори 1784, *Српски средњи век*, Београд – Нови Сад 2001., 101-111.

НЕ 11, 714.

НКЕ 4, 517.

Krešić, O., *Serbian Monk Gerasim Zelić on Late 18th-Century Istanbul,* VIII. International Turcology Congress 30 September – 04 October 2013 – Istanbul, Book of Papers, Vol. 4, 2014, 4, 591-602.

Лазаревић Di Giacomo, П., Венедикт Краљевић, историјски и литерарни чинилац трију животописа из Далмације (Г. Зелић, К. Цвјетковић, А Алексијевић), Научни састанак слависта у Вукове дане, 36/2, Београд 2007., 183-195.

Медаковић, Д., Једно неостварено сликарско путовање Герасима Зелића, *Прилози за језик, књижевност, језик, историју и фолклор* XX/3-4, Београд 1954., 291-293.

Милаш, Н., *Православна Далмација*, Нови Сад 1901.

Радојчић, *Биографије*, III, 1231.

Roksandić, D., *Gerasim Zelić, Homo Mediterranaeus,* Zagreb 2018.

СБР 3, 871-872.

Станојевић, Г., О спору између Герасима Зелића и Никанора Богуновића, ПКЈФ 21/ 1-2, Београд 1955, 87-92.

Стојнић, М., Жанровска обележја и поетика текста о путовањима у Русију у Житију Герасима Зелића, ПКЈФ, LIII/LIV, 1-4, Београд 1988., 45-56.

Влачић, Љ., Борба архимандрита Зелића за епископску митру фатална по православну цркву у Далмацији, *Гласник српске православне патријаршије* 14, Београд 1928., 215-220.

Влачић, Љ., Конфинирање архимандрита Зелића у Бечу, *Богословље* год. X, св. 1, Београд 1935., 64-72.

Znameniti Srbi XIX veka, god. I, 38-39.

Радуловић, Ј., *Житије Герасима Зелића*, поговор, Београд 1988., 477- 487.

https://srbi.hr/gerasim-zelic-krupski-arhimandrit-i-svetski-putnik/, https://casopis.skd-prosvjeta.hr/gerasim-zelic-homo-mediterranaeus/, https://p-portal.net/gerasim-zelic-neumorni-borac-protiv-unijacenja, pristupljeno 6. XII. 2024.

Зец, Александра

ЗЕЦ, Александра (Загреб, 8. V. 1979. – Загреб, 7. XII. 1991.) ученица, кћи Михајла и Марије р. Месић родом из Стајнице код Брињa (у Лици). Имала је 12 година када су је убили припадници резервног састава МУП-а РХ, припадници тзв. Мерчепове јединице након што је видјела како су јој убили оца и мајку. Злочин над обитељи Зец с временом је постао симбол шовинистичког насиља над српским цивилима, а с друге стране доказ о неспремности хрватског правосуђа да у много случајева процесуира ратне злочине над Србима, чак и кад су постојала признања починитеља. Мотиви и начин убојства чланова обитељи Зец и изостанак правосудног санкционирања потакнули су оправдану

сумњу у правосудне хрватске институције, оптерећене националистичком идеологијом и ратнохушкачком атмосфером, као и дубоке потресе у свијести и моралној савјести друштва.

Александра Зец расла је у кругу обитељи у Пољаничкој улици 22 на загребачкој Трешњевци, уз млађу сестру Гордану и млађег брата Душана. Похађала је основну школу Аугуста Шеное у недалекој Селској улици. Михајло Зец водио је добро уходану месницу „Крижевчанка" на почетку Петрињске улице у центру Загреба.

Око 23 сата 7. просинца 1991. у кућу обитељи Зец упао је Муниб Суљић, Михајлов познаник, један од његових купаца меса за печењарницу коју је водио у Светом Крижу Зачретје, заједно с припадницима јединице Томислава Мерчепа, Вуковарцима Синишом Римцем, Игором Миколом, Небојшом Ходаком и Сњежаном Живановић, 19-годишњом Миколином супругом која је била у другом стању. Након што је Суљић позвонио на врата најавивши се као „полиција", отворили су Михајло и Марија Зец. Премда нису имали нити један ваљан документ за улаз у кућу, дошљаци су испретурали стан, узели златнину и новац, и након петнаестак минута кренули према излазу. Михајла Зеца убио је Синиша Римац, према свједочењу даном полицији 20. просинца 1991., кад је овај изашао на улицу и вјеројатно покушао побјећи. Римац је свједочио овако: „Када је тај мушкарац прошао покрај мене и кренуо доље, ја сам мислио да ће обући ципеле. Међутим, он је изашао на улицу. Већ се налазио на средини раскршћа и тада сам испалио један метак из пушке. Видио сам да је посрнуо. Испалио сам још један метак и видио сам да је пао... Игор и ја смо имали намјеру да Зеца убацимо у комби, но видио сам да му крв излази на уста, па сам сматрао да ће ионако умријети и нисам га хтио вући, иако је још давао знакове живота. Кренуо сам према кући и видио дјевојчицу у роза пицами како је истрчала кроз врата". Била је то Александра Зец.

Свјесни да су Михајлова супруга Марија и кћи Александра свједокиње убојства, а не знајући да су 10-годишњи Душан и седмогодишња Гордана Зец остали скривени у кући, „мерчеповци"

су их везали и стрпали у комби без регистарских таблица те их одвезли до планинарског дома Адолфовац на Медведници. Ту их је обје убио Муниб Суљић, што је детаљно описао у у исказу полицији 20. просинца 1991. године: „Цијев Хеклера сам јој (мисли се – Марији Зец, оп. аут.) уперио у главу, зажмирио сам, окренуо сам главу на другу страну и испалио један метак. Када сам отворио очи, видио сам да је жена пала на земљу поред јаме. Тада је Игор из мојих руку узео своју пушку и испалио још неколико метака у жену". Убојство Александре Зец описао је Синиша Римац: „Дјевојчица је изашла кроз врата, руке су јој биле завезане. Међутим, падао је снијег па је она почела посклизавати на сњежном тлу. Подигао сам је у наручје и носио је... Нетко ми је рекао да јој вежем очи, узео сам комад плахте који јој је висио око врата... Потом сам чуо више пуцњева." Суљић је дјетету испалио шест метака у потиљак. Ходак и Римац су тијело бацили у јаму. Чуо се хропац, па је Микола узео пушку и пуцао у тијела у јами. Сњежана Живановић свједочила је: „Нетко је предложио да Игор и ја идемо у дом по канту за смеће... Када смо дошли видјела сам да Муниб и Римац још скидају крваву земљу, и то на оном мјесту гдје је дјевојчица пала након вриска. Када су побацали ту земљу, истресли су смеће да се не види да је било копано". Накнадна истрага открила је да је Синиша Римац тражио да се Александру не убије, али да су сви други били против, јер им је видјела лица.

Медији ће у каснијим реконструкцијама злочина најчешће спомињати два могућа мотива за убојство: користољубље и националну мржњу. Први мотив не треба искључити, јер је Зец словио за имућног човјека, а Суљић му је је наводно дуговао новац. Међутим, главни разлог ноћног упада у кућу угледне загребачке обитељи, који је завршио убојством троје од петеро њезиних чланова, био је без сумње тај што је Михајло Зец био Србин, и што су у то ратно вријеме испуњено страхом и мржњом кружиле неистините приче да је „четник" и „петоколонаш".

Премда према исказима починитеља убојства Александре Зец њезина српска националност није била непосредан мотив,

начин на који су убојице избјегли судски праворијек показује однос правосудних и државних тијела према процесуирању жртава Срба или које су имале српске коријене. Премда је, наиме, полиција починитеље ухитила само неколико дана послије убојстава, они за те злочине никада нису осуђени. У разговорима с истражитељима одмах су признали убојства и потанко их описали. Цијело свједочење објављено је у загребачком тједнику *Глобус* тако да је јавност из прве руке сазнала о овом догађају. Међутим, та признања дали су без присутности одвјетника, што је била процедурална погрешка, а како није било свједока убојстава, почетком 1992. пуштени су на слободу. Окружни суд у Загребу у српњу 1992. прогласио их је недужнима због недостатних и незаконито прикупљених доказа. Врховни суд РХ одбио је својом одлуком од 14. српња 1993. захтјев Државног одвјетника за заштитом законитости у овом предмету.

Суљић и Ходак наставили су се бавити криминалом, а Синиша Римац постао је један од тјелохранитеља министра обране Гојка Шушка и напосљетку пуковник ХВ-а. О Миколи се дуго ништа није чуло јер је отишао у Херцеговину, а Сњежана Живановић је неко вријеме потпуно нестала из јавности (појавила се 2012. као свједокиња на суђењу Томиславу Мерчепу и на питања суца о убојству обитељи Зец „упорно није хтјела одговарати“ правдајући се тиме да је „у судском поступку који се због тог злочина водио била ослобођена“. Међутим, објаснила је зашто се придружила Мерчеповој јединици – „мој је отац био Србин и због тога сам у Сењу имала доста проблема“). Дана 30. свибња 1995. Римац је примио орден Николе Шубића Зринског, високо признање за заслуге у рату из руку предсједника Фрање Туђмана. У дијелу јавности то је схваћено као афирмација злочина и пожељан начин понашања. Према тједнику *Национал* од 27. IV. 2004. кључну политичку заштиту убојицама пружио је сам предсједник Туђман. Наиме, Стјепан Месић је 1992. године, у то вријеме Туђманов блиски сурадник и високи дужносник (тих је мјесеци постао предсједник Хрватског сабора), дошао к Туђману с молбом да „свакако осигура да кривци за тај злочин

буду адекватно процесуирани и кажњени", на што му је Туђман одговорио: „Пусти, пусти, можда ће ми ти дечки још требати". И уистину – те су се Туђманове прогнозе и остварile.

Убојство обитељи Зец и правосудни скандал ослобађања починитеља изазвали су практички тренутну реакцију у јавности. Након што су о томе извијестиле бројне невладине организације избио је скандал – о томе су писале разне новине, у више се наврата говорило и на државној телевизији – ХТВ-у. Муниб Суљић, Игор Микола и Синиша Римац ипак су 2005. осуђени, али за убојство извјесног Александра Антића званог Саша у Пакрачкој пољани, гдје је Мерчепова јединица била једно вријеме стационирана и гдје је такођер починила ратне злочине. Суљић је добио 10 година (Врховни суд казну је 2006. повисио 12), Римац је осуђен на осам, а Микола на пет година затвора као помагач у убојству, чему је прибројено протуправно лишавање слободе и изнуда над три друге особе. Након изрицања пресуде у затвор је одведен само Римац јер се Суљић и Микола, који су се бранили са слободе, нису појавили на изрицању пресуде. Микола је свега годину дана прије тога изручен Хрватској након издржавања 27-мјесечне затворске казне коју је одслужио у зеничком затвору због покушаја изнуде. Небојша Ходак је у липњу 2005. неправомоћно осуђен на годину дана затвора због покушаја изнуде. Муниб Суљић умро је у затворској болници у Загребу 2006. за издржавања 12-годишње казне, након што га је два мјесеца раније низоземска полиција ухитила и предала Међународном казненом суду у Хаагу. У цијелом случају остало је нејасно, како је о томе писао новинар Берислав Јелинић у *Националу*, зашто Окружном суду у Загребу 1992. за осуђујућу пресуду нису била довољна свједочења свједока који су видјели Синишу Римца кад је убио Михајла Зеца ни свједочења оних пред којима је Микола признао убојство, те зашто суд није узео у обзир чињеницу да је „оружје одузето од оптужених идентично ономе из кога је почињено убојство", као и полицијско вјештачење возила „које је недвојбено показало да су се на сједалу комбија у којем су возили отете Марија и Александра Зец налазила влакна тканине која

одговарају влакнима одјеће с њихових мртвих тијела". Истрага је утврдила да су комби возили Микола и Живановић, а било је и свједока који су потврдили да је тај комби био испред куће обитељи Зец непосредно прије и за вријеме убојства јер је тад ударио у паркирани аутомобил. Остало је нејасно и недовољно истражено што се те ноћи збивало у полицији јер су неки свједоци убојства Михајла Зеца назвали полицију и рекли да су видјели како отмичари трпају жену и дијете у комби. О томе, према наводима медија, постоје писмени трагови у књизи дежурства полицијске постаје и полиција је о томе информирала све своје опходње. Међутим, оне се нису усудиле зауставити убојице на контролној точки испод Медведнице, јер су видјеле да су то припадници „Мерчепових ескадрона смрти". У *Глобусу* је новинарка Жељка Годеч критизирала Уставни суд Републике Хрватске због „мизерних формално-правних пропуста" у случају Зец „за које велик дио угледних правних стручњака тврди да су натегнута и крајње сумњива интерпретација законских одредби".

Александра, Марија и Михајло покопани су у Горњој Драготињи покрај Приједора, родном мјесту Михајла Зеца. Гордана и Душан Зец, преживјели чланови обитељи, који од 1991. живе у Бањој Луци, и о којима је бринула бака, тужили су Републику Хрватску. Влада Иве Санадера пристала је 2004. на нагодбу и исплатила им једнократну одштету од 1.500.000 куна (око 200.000 еура) „из моралних разлога". Ти ће морални разлози, међутим, 2010. бити озбиљно доведени у питање након што Жарко Домљан, у тренутку убојства Александре Зец предсједник Сабора, на ХТВ-у изјави како је „месница Зец на врху Петрињске улице" била „познато окупљалиште косоваца и удбаша". На то је саборски заступник Милорад Пуповац са саборске говорнице реагирао тврдњом како је Домљан „сугерирао да је обитељ Зец била с правом ликвидирана". Готово 20 година касније Домљан је у мемоарима ту тезу поновио: описао је хигијенско стање у саборском ресторану у тренуцима кад је он преузимао предсједничку функцију као „поражавајуће", а онда придодао „како је најгоре зазвучао податак да је водитељ ресторана неки Шкорић,

по националности Србин те да месо набавља у месници неког сународњака која је била познато окупљалиште удбаша из Петрињске и Ђорђићеве. Знајући на што су све спремне комунистичке тајне службе" затражио је од тајника да Шкорићу да отказ те да „потражи неког другог возача који ће гарантирати да нас барем неће све заједно потровати" (*Високо подигнимо заставу*, стр. 265).

Злочин над обитељи Зец, а посебно судбина Александре Зец, потакнуо је с одређеним временским одмаком настанак низа умјетничких дјела хрватских аутора – била су то озбиљна пропитивања о одговорности, о истини, о нарави хрватских власти у деведесетима 20. стољећа. Јурица Павичић објавио је 1997. роман *Овце од гипса*, дјеломице инспириран тим догађајима, према којему је редатељ Винко Брешан 2003. снимио филм *Свједоци*. Редатељ Оливер Фрљић поставио је у сурадњи са Српским народним вијећем у Ријеци 2014. представу *Александра Зец*. Уочи премијере је десетак ратних ветерана просвједовало пред казалиштем истичући натписе „Кад ће хрватске жртве добити казалишну представу?", „86 малих Вуковараца" и „402 хрватске дјеце убијено од четничке руке". Небојша Слијепчевић по властитом је сценарију 2018. снимио документарац *Србенка* у којему, пратећи пробе за Фрљићеву представу, дојмљиво проговорио о друштвеној трауми због убојства Александре Зец и њезиних родитеља, али и о одговорности хрватске државе и друштва за тај злочин који није кажњен. Филм је добио тридесетак награда и признања диљем свијета, међу којима се истиче награда Амнесту Интернационала за најбољи филм о људским правима на Фестивалу документарног филма *Millenium Docs Against Gravity* 2019. у Варшави.

На мјесту гдје су убијене Александра Зец и њезина мајка Марија откривена је 2023. спомен плоча. „Тог 7. просинца дјевојчица, Загрепчанка, Александра Зец имала је 12 година. Убојице који су починили тај страшни злочин, као што сви знамо, иако су признали тај злочин, никад нису за то одговарали и то је срамота", рекао је том приликом загребачки градоначелник Томис-

лав Томашевић те додао како спомен плоча значи „успомену, мрачну успомену која је овјековјечена у колективној меморији и повијести Загреба". Постоји приједлог да се једна улица у Загребу назове по Александри Зец.

Убојство Александре Зец и њезиних родитеља остао је у хрватској култури сјећања не само симбол злочина против човјечности, већ и симбол големе неправде, шутње високе политике и правосудне фарсе. Показало се, поготово након злочина тијеком операције Олуја 1995. године, да то није био изолиран случај, него дио шире политике и организираног дјеловања.

Boris Pavelić

ЛИТЕРАТУРА:

Domljan, Ž., *Visoko podignimo zastavu : Hrvatska – od negacije do priznanja*, Zagreb 2010.

Globus, 12. I. 2011.

Jutarnji list, 24. IV. 2004., 10. VI. 2006., 16. IV. 2014., 7. XII. 2021.

Nacional, 27. IV. i 28. XII. 2004.; 28. VIII. 2006.; 19. I. 2010.

Novi list, 9. XII. 2021.

Večernji list, 9. I. i 30. VI. 2010.; 24. i 25. X. 2012.

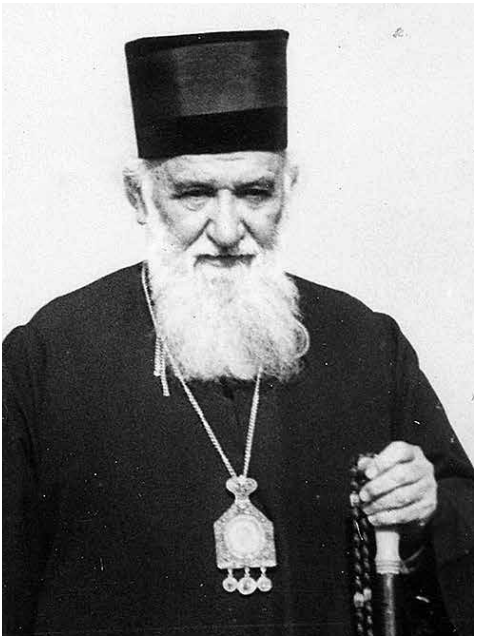
https://www.index.hr/vijesti/clanak/potpredsjednica-vlade-kosor-primila-clanove-obitelji-zec/199678.aspx; https://www.hina.hr/OTS/6701323; https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/mesic-odbio-pomilovati-sobjeslavskog-i-grandica.html; https://www.index.hr/vijesti/clanak/optuzenici-krivi-za-slucaj-pakracka-poljana/282856.aspx; https://www.index.hr/vijesti/clanak/tudjman-stitio-ubojice-mihajla-marije-i-aleksandre-zec/198931.aspx;

https://www.zagreb.hr/gradonacelnik-tomasevic-otkrio-spomen-plocu-ubijen/193470;

https://havc.hr/hrvatski-film/katalog-hrvatskih-filmova/srbenka#; https://net.hr/danas/vijesti/aleksandra-zec-mucni-detalji-ubojstva-aleksandre-zec-157fb38a-575b-11ec-835a-8a71894495e0;

https://arhiva.portalnovosti.com/2010/07/tko-su-pravi-trovaci-iz-1991/;

https://www.slobodnaevropa.org/a/aleksandra-zec-se-vratila-u-zagreb/25386466.html; pristupljeno 9. III. 2025.

Злоковић, Симеон

ЗЛОКОВИЋ, Симеон (Бијела, Бока Которска, 7. IV. 1911. – Карловац, 27. XI. 1990.), владика, син Душана и Анете рођ. Ђировић. Рођен је на Благовијест, као Љубомир Злоковић. Душан Злоковић био је ковач, породица је старином била ковачка и свештеничка. Љубомир Злоковић је ниже разреде гимназије завршио у Херцег-Новом, и у истом граду 1927. уписује учитељску школу, као свој први избор будућег позива. Но, како је та школа 1928. затворена, Злоковић уписује богословију Светог Петра Цетињског на Цетињу. И у тој школи показује ширину властитог интересовања и ангажмана; предсједник је литерарног друштва „Владика Његош“ и челник подружнице унитаристичке „Јадранске

страже“. Као одличан ђак цетињске богословије Злоковић 1934. уписује Православни богословски факултет у Београду. Колега на факултету му је, поред осталих, Гојко Стојчевић, будући патријарх Павле. Члан је редакције студентског часописа *Светосавље* за који редовно пише приказе нових књига.

Злоковић је дипломирао 1938. године. Већ тада је био истовремено личност одана традицијским вриједностима, али и склона настојању да разумије свијет сукладно новостима које су снажно лупале на врата Цркве у међуратном раздобљу. Стога 1939. уписује, добивши Хумболдтову стипендију, докторски студиј филозофије у Берлину код Николаја Хартмана. Но, како је почео рат, враћа се у земљу. Злоковић је коначно изабрао свој животни пут кад је од патријарха Гаврила добио благослов за монашки постриг, и у марту 1940. у манастиру Раковица био замонашен примивши монашко име Симеон, име свог прадједа, пароха у Бијелој. Током рата предавао је вјеронауку уVIII. мушкој реалној гимназији у Београду, а када 1949. Свети архијерејски синод донио одлуку о обнови рада Богословије Светог Саве и привремено је премјестио из Сремских Карловаца у манастир Раковицу, за њеног је старјешину именовао протосинђела Симеона. Старјешина је на својој школи предавао предмете које је волио и најбоље познавао: српски језик и књижевност и филозофију. А како је градио и чувао своју школу у приликама у којима су се представници власти чудили што она и постоји и што неко долази тражити уобичајене повластице и за њене полазнике, говори анегдота из тог времена. Пошто су му често одбијали молбе за све оно што је требало дјеци, младим богословима, јер нису чланови омладинске организације, он је из омладинског штаба наручио број чланских књижица, према броју својих ђака, формално их све учланио, а да они то нису ни знали, и књижице држао у ладици свог стола!

На Сабору СПЦ јуна 1951. тајним је гласањем Злоковић изабран за владику горњокарловачког. Хиротонисан је у Саборном храму у Београду у јулу те је у својој првој беседи формулирао мисао која ће га руководити у животу и раду: „Живот не сма-

трам да је ишта друго осим позива на служење. Јер врховни закон живота је љубав која се жртвује, која даје од себе све, која се приноси...“ Био је то програм примјерен терену на који је одлазио: било му је познато стање у СПЦ-у и тадашње расположење народа. Према извјештају Синода из јануара 1951., на подручју Горњокарловачке епархије од 189 храмова порушена су 173, 93 свештеника су убијена, свега њих 19 се послије рата вратило из избјеглиштва, из Србије. У једном од првих извјештаја из нове средине Симеон ће чињеницу да се није настојало свештенство вратити у парохије из којих је избјегло, назвати „фаталном“. Од органа власти није се имао чему надати, нарочито локалних, у извјештају из марта 1952. пише како се „обнова црквеног живота у овим крајевима просто не жели.“ Током година добро се упознао са социјалистичком идејом оног времена. Односе с локалним властима, који су му загорчавали живот, описивао је и у свом задњем извјештају Синоду из 1990. године: „најтеже нам је било у пределима где претежно живе Срби“, називајући сад отворено тамошње кадрове полтронима и улизицама који својим поступцима у крајњој консеквенци раде за интересе Римокатоличке цркве. Био је то нови израз старе истине, да Срби до идентитета, дакле и вјерске дистанце, више држе у крајевима у којима живе помијешани са иновјерцима. Ко је на крајишком простору знао чути његове ријечи из извјештаја за 1953. годину: „Мислимо да нико паметан не верује да је историја завршена ма где у свету, а поготово на овом нашем ветровитом тлу! Рим већ чини своје преко мешовитих бракова...“? Домаћа јавност је тада била еутанизирана управо идејом о завршетку хисторије и привидом модернизације друштва којој ништа не стоји на путу.

Тако је Симеон у старту остао сам, подржан једино од својих сурадника, међу којима су се издвајали Милан Радека и његов секретар Мане Лазић, бивши парох чемернички. Остао је сам очи у очи са властитим подвигом који га је довео у ред најистакнутијих црквено-народних вођа горњокрајишких Срба. Од првих дана како је приспио на карловачку жељезничку станицу кренуће његове битке за храмове, у почетку више против настав-

ка рушења, за хисторију повјереног му народа, за људске душе. Засипао је све органе власти стотинама дописа и тако створио јединствену архивски фонд и траг у времену, од Маршала и Ранковића, до свих инстанци у Загребу. Описивао је што све локалне чине да спријече крштење дјеце, издвајајући примјер из Дабра, гдје је матичар Србин одбијао да православним родитељима изда извод из матице рођених потребан за крштење, док га је католицима издавао. Он, који није вјеровао у револуционарни хилијазам и тек је требао упознати менталитет људи, није се успијевао довити до разумијевања чињенице да је речени матичар открио комплетно рјешење свог тадашњег положаја; овако се није замјерао Хрватима којих се заправо и бојао, и уједно је идеолошким чистунством чувао псеудопривилегијалан положај свог „партизанског народа“ у револуционарном пројекту. Огорчило га је спаљивање храма у Зрмањи, писао је о „стихији разарања (...) која је почела 1941. и као да се још задржала у менталитету неких људи.“ Храбра реченица за ране педесете. С невјерицом је извјештавао о забрани локалних моћника да се одржи помен жртвама у цркви у Садиловцу. Водио је безизгледну борбу да очува зидине храма у Грачацу, које су одлуком локалних власти ипак миниране на Велики петак 1954. године. Слиједио је покушај минирања цркве у Србу, па тешка и тужна борба за обнову цркве у Блатуши. Локалне власти из Вргинмоста су биле одлучно против, управник циглане је радницима пријетио отказом ако приме попа, учитељи су харангирали народ и натјерали га да потпише петицију против обнове цркве. Слична блатушком случају била је огорчена борба са Милутином Кошарићем и Крњачанима око цркве у Будачком. Водио је тешку и половично успјешну битку за обнову цркве у Глини, гдје је морао пристати на промјену локације. Успио је ипак, у духу најдубље традиције да за олтар глинских мученика у тој цркви добије „честицу моштију Светог кнеза Лазара Косовског“, како стоји у одговору патријарха Германа на његову молбу. Одавање дуга жртвама рата завршио је освећењем спомен плоче жртвама Јадовна, гдје је 23. септембра 1983. служио заупокојну свету литургију, а у јаму спустио крст, свијеће и тамјан послан из Хиландара.

Истеком 60-их година и каквим-таквим рјешењем тешког глинског случаја, као да је прошло најтеже вријеме, тешка прва половина његовог боравка у Карловцу, а на домаку нових политичких заплета. Баш некако у то вријеме, 1970. године, Симеон се састао са градским руководством Карловца, које му је, вјероватно не само својом вољом, тешко излазило у сусрет. О састанку је Загреб извијестила Аница Шимунчић из опћинске Комисије за односе са вјерским заједницама. Она пише да је владика био заједљив и негативан, па примјећује: „Он сваком својом реченицом запада у контрадикцију, кад једном тврди да припадници Српске нације на Кордуну више нису вјерници и не желе обнову споменика нити желе контакт са вјерском заједницом, да би одмах иза тога тврдио да треба подигнути све уништене споменике, односно цркве...“ Била је то добра слика трокута који је настао; суштински незаинтересовани Хрвати руководиоци, задовољни својим народом на Кордуну, и Симеон са својом мисијом.

Владика Симеон је 1964. организовао посјет патријарха Германа Карловцу, Лици, Кордуну и Банији. Тадашњи карловачки градоначелник Јосип Бољковац који је Злоковића „цијенио као интелектуалца“, прихватио је да буде суорганизатор патријархова боравка у Карловцу. Био је то показатељ добрих импулса у односима државе са црквеним заједницама.

Па ипак, о 25-годишњици свог епископата Злоковић је морао признати да Епархија није доживјела препород, јер религиозни и црквени препород није био могућ у тадашњим приликама, али је у то вријеме подигнуто, или изнова или на остацима, 52 цркве, а у Епархију је ушло 50 нових свештеника. Није то био препород, али је било више од стабилизације прилика. И ти ће бројеви континуирано расти до краја његовог служења. Нешто мирнијем третману од стране власти допринио је и јасан став владикин поводом догађаја из 1971. године. У свом извјештају Синоду он га лапидарно сажима: „Неколико пута јавно смо иступали у корист заједнице југословенских народа за јединство земље и братство народа.“

Проблем за њега и црквено власништво није било само оно уништено, већ и сачувано. Сакралне предмете, слике, библиотеке из Плашког и Гомирја, баштине сачуване током рата у Загребу након 1945. преузела је углавном „Просвјета“, али су сви њени амбициознији планови и програми ушли у критичну фазу након политичке ликвидације српског партизанског водства 1950. године. Кад је сазнао да „Просвјета“ кани расформирати своју библиотеку, Симеон је у Бериславићеву 10 упутио прекорно писмо у којем наглашава интерес Епархије за њено благо и каже да би свако растурање тог наслијеђа „сматрали за увреду Српској цркви у НР Хрватској из разлога што би Српска црква била једина верска организација на територију наше Републике којој се не признаје ни право ни способност да чува културно наслеђе своје мучне и борбене националне прошлости...“ Кад од „Просвјета“ мало тога остане, као резултат дугог настојања, 17. јула 1984. културно благо ће бити довезено у Карловац. Али проблем ни тада неће бити задовољавајуће ријешен, јер град није показивао никакву вољу да омогући излагање предмета, што им је Симеон, не једном, љуто замјерао. Децембра 1986. писао им је како није далеко од одлуке „да наше сакрално благо дислоцирамо из Карловца“; жали се и на свој 36-годишњи подстанарски статус, на непријатељско окружење и закључује; „да у кући живи Бискуп, а не Епископ, не би тако било“.

Иако је, живећи и борећи се у овој „Крајини Православља“ био међу посљедњима обавезан да брине бригу цјелине, он је то ипак чинио због сталног контакта и неизбјежног поређења са људима друге Цркве. Љутио се на српске богословије које производе свештенике за прошло вријеме, љутио се на свештенике који не воле књигу већ брину само о личном стандарду, и постављао себи и својој цркви тешко питање: „Кад би се десило неко чудо и сав свет полетео у наше Српске православне храмове, очекујући од нас нешто надахнуто, лепо продуховљено, у колико би се наших Српских православних храмова тај жедни човјек могао напојити и из храма задовољан вратити...“ Није бјежао од размишљања о смјештају вјерског осјећаја и праксе на

менталну мапу савременог свијета. Није узалуд његово образовање било и филозофско. У писму Ивану Лалићу, предсједнику Комисије за односе са вјерским заједницама СРХ, са којим је успијевао разумјети се и понешто постићи, пише и ово: „Ја пратим и збивања код нас и збивања у свету. Чудесна је појава да се у веку када се човек креће кроз Космос, када је наука на врхунцу бројних својих домета, у свету јавља наглашено интересовање за религију. Свет је уморан и од политике и од економике, па је жељан унутрашњег мира и равнотеже. Осим тога, што сам једном казао и у говору у Дворима, овај по настанку и финалитету ирационални свет, увек ће бити на исти начин и простор за знања и простор за веровање. Сматрам да је у интересу и овог нашег друштва заједничко настојање на хуманизацији наших односа, с правом сваког грађанина на његов интимни живот према диспозицијама и уверењима. Ово је једини пут да се нађе заједнички језик за добро наше државе, којој су од свега, на овом геополитичком простору, најмање потребни сукоби и конфликти...“ Осјећа се да су тон и језик прилагођени кореспонденту, али им то не умањује искреност и прецизност.

У неколико наврата могао је отићи на мјеста, ако не лакша, а оно виђенија у свијету његових вриједности. Радо би га били видјели као митрополита загребачког, а и завичајна Црна Гора му је нуђена. Остао је радије у Карловцу да трпи увреде станара у згради у којој је живио и да врши мисију која му је припала; да вида ране на најболнијем мјесту. Сав посвећен обнови, градитељској и духовној, умро је у задњи час да не доживи зла којих се бојао и против којих се борио. Још у извјештају поводом своје 30-годишњице (1981.) записао је реченицу која је била болна слутња: „Лежаће проклетство на свима или некоме ко би дозволио да иза нас дође овде неко ко ће ову Епархију Крста и Милости претворити у простор мржње, конфликта и неодговорног понашања...“ Радио је до задњег часа у складу с више пута израженом властитом жељом – „дјелати док свјетлости има“. На крају ни сахрана није могла протећи без трага политичких олуја које су већ витлале градом у којем је живио готово четири деце-

није. Није више било ни Радеке, ни њега, а у Карловцу нико није знао што је пропуштено, изгубљено. Крајишници су у својој не много сретној хисторији створили много негативних рачуна, на много мјеста остали дужни, па и својим најбољим људима. Љубомир Злоковић није постао теолог – филозоф њемачке школе, животни пут га је водио ка послу санирања посљедица њемачке нацистичке политике на Кордуну, Банији и Лици. Најболније је ударце при том примао од својих, не само сељака који су цркве развлачили и градили штале, такве је он најлакше разумио, него и од српске интелигенције која је пропустила да му се одужи и да га прихвати као свога. Тек пред сам крај почео се одвијати један процес који је могао уродити нормалним односом и ситуацијом. Али одједном је било прекасно и застава СПЦ на згради епархије у Карловцу, спуштена на пола копља поводом његове смрти, неколико вечери касније је запаљена.

Оно што су, не случајно, пропустили образовани, чинећи тиме неправду и њему и свом времену, исправила је једна стара Личанка, на путу од Лапца према Небљусима. Владика је путовао на освећење цркве Светог пророка Илије у том селу, 2. августа 1964. године. Неколико километара прије села, срео је старицу која је ишла к цркви и примио је у кола. Захвална за помоћ с којом се вјероватно у животу није често сусретала, старица је Симеону изрекла благослов, који данас можемо сматрати коначним народним судом о овом великом Бокељу и народном свецу горњокрајишких Срба:

„Црну земљу ногама светио.“

Љепше и праведније то се није могло рећи. Истинит благослов.

Чедомир Вишњић

ИЗВОРИ:

Zloković, S., *„Besede“ I-III,* Beograd – Šibenik – Karlovac 2004-2000.

ЛИТЕРАТУРА:

Kokotović, B., *Dobri pastir karlovačkog vladičanstva Simeon Zloković*, Beograd – Karlovac, 2020.
Đurić Mišina, V., *Letopis SPC 1946-1958*, Beograd, 2000-2002.
Višnjić, Č., *Vreme sporta i razonode“,* Zagreb 2017.
Boljkovac, J., *„Istina mora izaći van...“, Sjećanja i zapisi prvog ministra unutarnjih poslova neovisne Hrvatske,* Zagreb 2009.

Јакшић, Павле

ЈАКШИЋ, Павле (Блатуша код Вргинмоста, 2. XII. 1913. – Београд, 4. II. 2005.), физичар, партизан, народни херој, генерал-пуковник и писац, најстарији син Ђуре и Марице. Послије завршене четворогодишње основне школе у сусједном селу Перна, наставио је школовање на нижој гимназији у Глини. Као даровито и сиромашно српско дијете добио је стипендију сисачког индустријалца Петра Теслића како би завршио вишу гимназију у Бјеловару. Добио је и краљеву стипендију, па је на Филозофском факултету у Београду дипломирао 1937. физику и примијењену математику. Ту долази у додир с комунистичким идејама и постаје симпатизер КПЈ.

У Сарајеву је 1938. завршио Школу резервних артиљеријских официра те војни топографски курс у Калиновику, послије чега је добио чин резервног потпоручника Југословенске војске. Године 1938/39. започео је студиј на електро-смјеру Техничког факултета у Београду, али се у јесен 1939. запослио као професор физике и математике у гимназији у Краљеву. Почетком 1940. добио је стипендију француске владе и отишао из Краљева у Париз на студиј Високе школе за оптику (*L'ecole supérieure d'optique*), гдје је дипломирао стекавши, први у Југославији, звање инжењера оптике. Остао је у Паризу и почео спремати докторску дисертацију из подручја космичког зрачења. Истовремено је сурађивао с Комитетом за репатријацију југословенских шпањолских бораца. Међутим, средином 1940. у Паризу га је затекла њемачка агресија и окупација Француске, па се након низа неприлика крајем 1940. вратио у Југославију, у Краљево.

Као резервни официр Југословенске војске учествовао је у Априлском рату 1941. године. Послије слома и капитулације, избјегао је њемачко заробљавање и вратио се у Краљево. Када су Нијемци почели с репресалијама у том крају, с групом ђака из краљевачке гимназије и групом радника из Краљева, склонио се на оближњу планину Гоч те крајем липња формирао Краљевачки партизански одред и постао његов командант. У српњу постаје и члан КПЈ. Од просинца 1941. је био командант Четвртог краљевачког батаљона 1. пролетерске бригаде, с којом од липња до студенога у оквиру „дугог марша“ партизанских бригада од Црне Горе до Бихаћа учествује у борбама на прузи Сарајево-Мостар, затим у борбама код Прозора, Бугојна, Дувна, Ливна и Грахова. У студеном 1942. је постављен за команданта новоформиране Седме банијске дивизије с којом учествује у биткама на Неретви и Сутјесци.

Тако је за вријеме битке на Неретви (сијечањ – ожујак 1943.) на челу дивизије водио успјешну маневарску обрану од Бихаћа и Босанског Петровца до Прозора, осигуравајући евакуацију Централне болнице НОВЈ, да би, затим, на фронту између Горњег Вакуфа и Прозора, организирао и успјешно изводио вишедневну

позициону обрану. Јакшић је успјешно командовао дивизијом и за вријеме битке на Сутјесци (свибањ – липањ), посебно у њеној завршној фази, када је вјешто извео дивизију из њемачког обруча. У задњем пробоју је и рањен. Када су у коловозу уведени чинови у НОВЈ, додијељен му је чин потпуковника. Недуго потом, у рујну, његова је Седма банијска прешла Уну и након готово годину дана дошла „кући“ – од 4.100 бораца који су отишли вратило их се свега 550.

Обновљена дивизија под Јакшићевом командом је учествовала у борбама код Огулина, Цазина и Глине у студеном 1943., да би у сијечњу 1944. ослободила Глину. Јакшић ће касније написати да му је било драго што је он командирао дивизијом која је „донела слободу овом намученом градићу, месту оног нечувеног покоља у цркви“. Убрзо је именован за команданта Једанаестог корпуса, чија је зона одговорности била сјеверозападни дио Лике, Горски котар, Хрватско приморје и Истра. У свибњу 1944. је постављен за начелника Главног штаба Хрватске. У том својству имао је и прве дипломатске активности тако што је за вријеме Трећег засједања ЗАВНОХ-а у Топуском, као зналац страних језика, комуницирао са шефовима америчке, британске и совјетске војне мисије. У рујну 1944. стекао је чин генералмајора, а када је у листопаду у Глини основано Српско пјевачко друштво Обилић, што је био још један вид рада на еманципацији Срба у Хрватској, изабран је за потпредсједника. Убрзо потом, у студеном у Глини, изабран је и за потпредсједника Српског културно-просвјетног друштва „Просвјета“.

Кад је у ожујку 1945. формирана Четврта армија ЈА, Јакшић је постављен за начелника штаба. Тако је до краја рата учествовао у стратешком планирању фронталног ратовања и великих офанзивних подухвата, Личко-приморске и Тршћанске операције, чији је успјех знатно придонио и касније успјешном политичком и дипломатском рјешењу на том простору.

Јакшић је био један од иницијатора и учесника Првог конгреса Срба у Хрватској у Загребу у рујну 1945. године. У наредном је раздобљу обављао високе војне дужности: команданта позадине

ЈА (1946.), помоћника министра народне одбране (1946.) и команданта артиљерије ЈА (1946. – 1948.). Завршио је Вишу војну академију (1950.) након чега је у Београду био командант Прве војне области (1950. – 1956.). У међувремену, како Југославија све интензивније сурађује са Западом, Јакшић је 1952. шеф југославенске делегације на састанцима у Атени и Анкари, након чега је 1953. између Југославије, Грчке и Турске формиран Балкански пакт. Од 1956. био је на мјесту начелника IV. (наставне) управе Генералштаба ЈНА.

Тих година је добио низ домаћих и страних одликовања те 1951. и Орден народног хероја. У чин генерал-пуковника унапријеђен је 1955. године. У Класнићу код Глине свечано је 1960. открио споменик Седмој банијској ударној дивизији.

За вријеме војне службе био је и активни друштвено-политички радник. Биран је за републичког и савезног посланика. Био је члан Опуномоћства ЦК СКЈ за ЈНА и Главног одбора СУБНОР-а Југославије. Његови интервјуи, чланци и говори о повијести партизанскога покрета и ЈНА објављивани су у новинама, часописима и књигама.

Јакшић се на пријелазу у 1960-те супротставио развоју „начела доктрине опћенародног обрамбеног рата“ те процесу „подруштвљавања обрамбеног система“. Имплицирана су била и кадровска рјешења као и односи унутар ЈНА и СКЈ. Као постојана и принципијелна особа, Јакшић је досљедно заступао своје ставове, па је дошао у сукоб са својим претпостављеним, државним секретаром за обрану Иваном Гошњаком, као и другим политичким и сигурносним структурама. Суочавајући се са бирократским препрекама и оставши без подршке Јосипа Броза Тита, на властити је захтјев 1962. разријешен дужности и привремено умировљен у 49. години.

Исте године био је један од иницијатора и оснивача Института за физику (био је први предсједник савјета Института), а наредне 1963. именован је за вишег предавача (у рангу ванредног професора) на Електротехничком факултету у Београду. Међутим, како је од државних власти неформално означен за

опозиционара, и у тим активностима имао је сметњи и потешкоћа. Био је искључен из јавности и политички маргинализиран те му је онемогућено присуствовање јубилејима јединица којима је командовао. Тако се посветио писању. Издао је књигу *Савремени рат* (1969.) у којој се успротивио проведби концепта опћенародне обране и децентрализацији Територијалне обране по републикама. Истицао је да би то у југославенским републикама створеним по етничким линијама била увертира у грађански рат. Опћенито је био плодан писац. Са супругом Даницом преводио је с француског и руског дјела из физике и политичке повијести. СКЈ је напустио 1984. године.

У двотомним мемоарима *Над успоменама* (1990.) писао је „о својим хтењима и уверењима, о томе како је он видео свет у коме је стасавао, ослободилачки рат, војску коју је стварао и будућност земље коју је волео." Бољело га је наводно умањивање и прешућивање стварне улоге банијских бораца и њихова неспорног доприноса у многим борбеним операцијама „за рачун пожељне слике прошлости." Пишући у завршним поглављима својих мемоара оцјењивао је многе повијесне догађаје са становишта кризе у коју је југославенска држава тих година све више тонула. Прихватио је тезу о повијесној „католичко-комунистичкој завјери" против српског народа. У кроници своје борбе за истину и правду многима од својих бивших суборaца замјерао је да су изневјерили идеале за које су се борили, а многи и жртвовали. За разлику од свог земљака и генерала Гојка Николиша, који се противио било каквом оружаном сукобу и војној интервенцији, Јакшић се у српским медијима 1991. залагао за војни обрачун с новим хрватским политичким водством, сматрајући да је „Југославија (устројена по концепту какав је он заговарао) и даље најбоље рјешење". Идућих година критички је писао о Титу.

Преминуо је 2005. у Београду. Сахрањен је по властитој жељи на Новом гробљу, иако му је припадало мјесто у Алеји народних хероја и Алеји заслужних грађана. Са супругом Даницом имао је кћерку Тању, дипломираног архитекту, и синове Бошка, данас једног од најпознатијих српских новинара, и Миомира, редов-

ног професора и декана Економског факултета Универзитета у Београду.

Игор Мркаљ

DJELA (IZBOR):

Jugoslovenska harizma titoizam, Beograd 2002.
Nad uspomenama, 1–2, Beograd 1990.
Oslobodilački pohod na Trst Četvrte Jugoslavenske armije, s grupom suradnika, Beograd 1952.
Savremeni rat, 1–2, Beograd 1961.
Sedma divizija u IV i V neprijateljskoj ofanzivi, *Vojnoistorijski glasnik*, Beograd, 6/1951, 3–26, i djelomično dorađen, u: *Sedma banijska udarna divizija*, zbornik radova, Beograd 1967., 173–198.

ИЗВОРИ:

„Рад Срба у Хрватској на културном уздизању – основано је Српско културно-просвјетно друштво ‘Просвјета’“, *Српска ријеч: орган Српског клуба вијећника ЗАВНОХ-а*, 23. XI. 1944., 3.
„Велико славље у Глини. Поводом освећења барјака Српског пјевачког друштва ‘Обилић’ литургија, парастос, благодарење и посвета барјака“, *Српска ријеч: орган Српског клуба вијећника ЗАВНОХ-а*, 1. XI 1944., 3.
Vjesnik, 24. XI. 1960.

ЛИТЕРАТУРА:

Bekić, D., *Jugoslavija u hladnom ratu 1949–1955*., Zagreb 1988.
Бјелајац, М., „Генерал-пуковник Павле Јакшић, народни херој“, *Љетопис СКД ‘Просвјета’*, Загреб 10/2005., 511–514.
Дрчелић, С., „Разговор с поводом: генерал Павле Јакшић, прослављени командант Седме банијске ударне дивизије о новој 41. у Хрватској“, *Вечерње новости*, 23. VII. 1991.
Georgievski, J., „Drugi svetski rat, antifašizam i revizionizam“, *BBC News na srpskom*, 16. lipnja 2020., https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-53027167.
Goldstein, I., *Podruštvljavanje obrambenog sistema u SFRJ 1945–1983. godine*, *ČSP*, 1/1985, 141–157.
Goldstein, S., *1941. Godina koja se vraća*, Zagreb 2007.
HBL 6, 283.
Kladarin, Đ., „Uvod“, u: *Sedma banijska udarna divizija*, zbornik radova, Beograd, 1967.
Kljakić, Lj., „Pogovor“ u: Pavle Jakšić, *Nad uspomenama*, 2, 691–699.
Korać, D., *Kordun i Banija u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, Zagreb 1986.
Крњаић, Б., *Лексикон Срба Баније*, Београд 2019., 176–177.
Leksikon NOR-a i revolucije u Jugoslaviji, 1, Beograd 1980., 405.
Мркаљ, И., „Српско пјевачко друштво ‘Обилић’ (Глина, 1944. – Загреб, 1949.)“, *Љетопис СКД „Просвјета“*, Загреб, 14/2020., 391–422.

Narodni heroji Jugoslavije, 310–311.
Политика, 6. II. 2005.
Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945-1985, knj. 24, Beograd 1990.
СБР IV, 249–250.
Stambolija, N., „General Pavle Jakšić – naučnik u uniformi", u: *Intelektualci i rat 1939.–1947.*, zbornik radova, Zagreb 2013., 229–237.
Trifković, G., *Sea of Blood. A Military History of the Partisan Movement in Yugoslavia 1941-45.*, Warwick 2022.
Vojna enciklopedija, 2. izd., sv. 4, 2.

FOTOGRAFIJA:

General-pukovnik JNA i narodni heroj Pavle Jakšić na fotografiji iz 1959. godine (*Nad uspomenama*, 2).

Јанековић, Дара/Даринка

ЈАНЕКОВИЋ, Дара/Даринка (Степановићево код Новог Сада, 1. XII. 1924. – Загреб, 29. VII. 2021.), новинарка и списатељица, кћи Душана и Данице рођ. Ковачевић. Била је пето од деветеро дјеце. Рођена као Даринка Шкарић у обитељи чије је даљње поријекло из Доњег Косиња у Лици, одакле се обитељ Шкарић у другој половини 19. стољећа доселила у Петрињу. Презиме Јанековић преузима удајом за Славка Јанековића, партизанског суборца, касније генерала ЈНА, с којим се развела неколико година након удаје и с којим има кћер Дубравку.

Кад је почео Први свјетски рат Душан Шкарић је био мобилизиран у аустроугарску војску, али је пребјегао те се као добро-

вољац придружио српској војсци. С обзиром да је био носилац Албанске споменице обитељ је послије Првог свјетског рата добила земљу у Војводини. Но, убрзо по Даринкину рођењу враћају се у Петрињу. Међутим, пред Други свјетски рат обитељ се сели на Косово и Метохију (у Обилић) гдје купују земљу. Даринка неко вријеме живи код обитељи у Београду и Сарајеву, гдје похађа завршне разреде основне и прве разреде средње школе, а потом се враћа у Петрињу гдје иде у учитељску школу. У школи се укључује у Сељачко коло, а потом (1940.) улази у СКОЈ.

Већ почетком српња 1941., с првим партијским и скојевским активистима и антифашистичким борцима, повлачи се у прву устаничку базу на Калине код села Комоговине на Шамарици.

У рату се истиче у информативним, културним и пропагандним активностима, али и као активна боркиња, најприје у првој партизанској групи, па у Банијском партизанском одреду, а касније у 15. бригади Осме кордунашке дивизије. У 1942. постаје главна уредница *Пионира*, листа за дјецу, и уредница *Омладинског борца*, гласила УСАОЈ-а. Судјелује 1944. у раду Првог конгреса културних радника – партизана у Топуском. У српњу 1944. одлази као делегаткиња ЗАВНОХ-а у Италију гдје организира смјештај дјеце палих бораца и жртава фашизма који су евакуирани из Југославије. Крај рата дочекује у Глини. Рат је завршила с чином капетана I. класе, те припада уском кругу најпознатијих партизанки НОБ-а у Хрватској.

Након рата ангажирана је на социјалним питањима повезаним с дјецом – жртвама рата, сурађујући с Татјаном Маринић, начелницом Одјела за социјалну заштиту и скрб у Министарству социјалне политике НР и познатом хуманитарком.

Уз то, завршава седми и осми разред гимназије, студира право, учи дактилографију и стенографију те француски језик. Запошљава се у Дирекцији за информирање југославенске владе, а затим као новинарка, уредница и коментаторица на Радију Југославија. Од 1949. ради као новинарка у новинско-издавачком подузећу Вјесник, гдје прати ванјску политику све до раног умировљења на властити захтјев (1974.) након чега постаје само-

стална (фрееланце) новинарка и списатељица. У *Вјеснику* је била замјеница главног уредника, те уредница *Вјесника у сриједу*. Била је извјеститељица *Вјесника* из Француске и земаља Бенелукса (од 1956. до 1961.), а потом од 1962. и из земаља сјеверне Африке (Алжир, Тунис, Мароко и Либија) са сједиштем у Алжиру. Била је тада свакако најпознатија југословенска извјеститељица из иноземства. Из Париза је морала отићи јер су јој пријетиле радикалне француске националистичке групе, које су јој због њеног става о праву алжирског народа на самоодређење поставиле бомбу у стан. У Алжиру је била једина жена међу иноземним новинарима. Родни аспект властита идентитета био јој је важан, те је с поносом истицала да је била боркиња, новинарка, мајка која сама брине о својој кћери, а истодобно развија каријеру у тешкој професији, пуној опасности и неизвјесности. Себе није сматрала феминистицом – а у каснијој фази живота ни комунисткињом или марксисткињом (премда је била чланица КПЈ/СКЈ од 1941. до њена распада 1991.) – него прије свега хуманисткињом. С дивљењем је говорила и писала о Симоне де Беаувоир, коју је, као и Јеан-Паула Сартреа интервјуирала 1968. године. Иако из српске фамилије, што је истицала кад би ју се питало, сматрала се козмополитом, грађанком свијета, оданој идеји југославенства. Оштро се противила партикуларистичким национализмима те је често критизирала смјер у којем се Југославија развијала кроз фаворизирање партикуларистичког и занемаривање заједничког.

Њене репортаже из алжирске Сахаре, Египта, Сирије, Јордана, Уганде, Малија, Кеније, Танзаније, Замбије, Либанона, Судана, Ирака, Кувајта и Курдистана биле су преношене у главним свјетским медијима, па су је многи успоређивали с највећим новинарским именима њенога доба. Нарочито су запажени њени интервјуи с водећим свјетским политичким личностима, као што су Зхоу Енлаи, Хуа Гуофенг, Денг Хиаопинг, Јасер Афарат, краљ Мулај Хасан II., Нородом Сиханоук, Сиримаво Бандараиике, Хафез ел Асад, Анвар ел Садат, Муамер ал-Гадафи, Хабиб Бургиба, Иди Амин Дада, Ахмед Бен Бела и др.

Између 1972. и 1976. објавила је у *Вјеснику* три врло запажена и политички важна интервјуа с Јосипом Брозом Титом, којег је веома цијенила и као ратног вођу и као политичара, нарочито на пољу ванјске политике. Касније се жалила да *Вјесник* никад није објавио њезине цјеловите интервјуе с Титом, него их је „цензурирао".

Примала је бројна писма грађана који су је молили да обавијести југославенског предсједника о стварној ситуацији у земљи, према којој је у седамдесетим годинама, а нарочито у осамдесетима, и она постајала све критичнија.

Након што се умировила и постала слободна новинарка, Дара Јанековић посветила се писању књига, показујући нарочит интерес за Блиски исток и Кину, али и друга глобална питања. О Блиском истоку – с којег је непосредно извјештавала и за вријеме израелско-арапског рата 1967. године објавила је књигу: *Јошуини насљедници: Израел, Арапи, Палестина*. У њој је инзистирала на тези о империјалистичком карактеру ратних сукоба на Блиском истоку и праву палестинског народа на властиту државу. У књизи *Кад мора узаврију* такођер се бави Блиским истоком али и другим повезаним темама глобалне и међународне сигурности и политике. Године 1979. објављује прву књигу о Кини: *Велики мир... тада би завладао свијетом*, а 1989. још једну књигу репортажа и интервјуа из Кине: *Девето небо*. Изузетно је цијенила напоре кинеског народа у социјалистичкој друштвеној преобразби и развитку, али је пропустила критички проговорити о погубним посљедицама „културне револуције".

Након 11 година станке – узроковане ситуацијом унутарњег егзила на који се одлучила (и на којег је дјеломично била приморана) због протеста према националистичком карактеру пост-југославенске Хрватске – објавила је 2000. књигу својих најважнијих интервјуа *Сусрети с повијешћу*. Већ је од средине осамдесетих била критична према политици СКЈ, сматрајући да она води у национализам и распад земље коју је сматрала својом домовином. Јавно је осуђивала национализам и ратно насиље, због чега јој је било практички онемогућено јавно дјеловање.

Усамљена у свом стану у Лопашићевој 12 у Загребу писала је дневник који је заправо једна врста извјештавања из властите земље. Селективне дневничке записе објавила је у властитој наклади у књигама *Црни ас и двије грлице* и *У каквом то свијету живимо* које нису добиле заслужено мјесто у народним и градским књижницама па су остале једва доступне широј јавности.

Дара Јанековић била је предсједница Друштва новинара Хрватске од 1972. до 1978., као прва жена на тој дужности. Била је и потпредсједница Савеза новинара Југославије. У том је раздобљу успјела постићи да се новинарском друштву врати на управљање Новинарски дом у Перковчевој улици у Загребу, те је предлагала да се новинарима призна повлаштени (бенефицирани) радни стаж, због тешких радних увјета које са собом носи новинарска професија. У касним осамдесетим била је активна у руководству Савеза удружења бораца Народно-ослободилачког рата (СУБНОР-у). Избјегавала је било какву функцију у Савезу комуниста. Била је новинарска фотографкиња, па је њена фототека, као и фонотека снимљених интервјуа међу најбогатијим приватним архивским збиркама тога времена – но, нажалост, до данас није доступна јавности. Међу снимљеним разговорима био је и дуги биографски интервју с Иваном Крајачићем – Стевом, који никада није објављен.

Добитница је бројних новинарских награда, међу којима су „Златно перо“ (1972.) и „Отокар Кершовани“ (за животно дјело, награда Друштва новинара Хрватске), те „Моша Пијаде“ (за животно дјело, награда Савеза новинара Југославије). Уз бројне ордене за војне и мирнодопске заслуге, носитељица је Партизанске споменице 1941.

Сахрањена је на загребачком гробљу Мирогој.

Дејан Јовић

ДЈЕЛА:

Veliki mir... tada bi zavladao svijetom: zapisi iz Kine, Zagreb 1979, 2. izd. 2005.
Jošuini nasljednici: Izrael, Arapi, Palestina, Zagreb 1982, 2. izd. 2005.
Kad mora uzavriju, Zagreb 1985 (2. izd. 1987).
Deveto nebo: putopisi i zapisi iz Kine, Zagreb 1987.
Susreti s poviješću, Zagreb 2000.
Crni as i dvije grlice, Zagreb 2003.
U kakvom to svijetu živimo: zapisi iz Zagreba, Zagreb 2009.

ЛИТЕРАТУРА:

HE 5, 285.
HBL 6, 315-316.
Jović, D., *Dara Janeković (1924. – 2021.)*, Tragovi 4 (2), 2021, 195-200.
https://www.portalnovosti.com/in-memoriam-dara-janekovic-1924-2021; https://voxfeminae.net/strasne-zene/dara-janekovic-jugoslavenska-novinarka-izvjestiteljica-i-fotoreporterka/; pristupljeno 10. II. 2025.

Јанковић, Стојан (Јанковић-Митровић)

ЈАНКОВИЋ, Стојан (Јанковић-Митровић) (Жегар, око 1635. — околица Дувна, 23. VIII. 1687), ратник, војсковођа, сердар, син главног вође морлака Јанка Митровића (по очеву имену он и браћа Илија и Завиша добили су презиме).

Почетком Кандијског рата (1645. – 1669.) Република Венеција настоји ојачати обрану насељавањем ускока на свој дио Далмације. Стога Млечани у љето 1648. насељавају породице из Жегара код Обровца под водством Јанка Митровића на градину Будин код Поседарја (а недалеко од турског Ислама). Задатак одреда народне војске под заповједништвом Митровића и других вођа био је да ускачу на териториј под контролом Османлија, поразе

непријатеља, доводе нове поданике, пљачкају, пале и заробљавају (јер су, осим официра, били неплаћена војска). Учествовали су с млетачким плаћеницима и становницима и у великим одбранама, попут османске опсаде Шибеника те у освајањима тврђава у унутрашњости. Осим тога, њихов је задатак био нападати османске снаге, куле и градове у Лици и Босни, почевши од Саве, преко Гламоча, Ливна и Дувна, до Мостара и Габеле.

Јанко Митровић је 1651. поразио босанског пашу код Биљана и Кожловца (источно од Бенковца). Слиједе упади у Лику и Крбаву са жртвама на страни непријатеља, заробљеницима и плијеном. Сљедеће године постаје „capo principale di Morlacchi". Смртно је рањен 1659. у бици близу ријеке Цетине те са свим почастима сахрањен у православној цркви Св. Илије у Задру.

Стојан Јанковић је рано почео ратовати: дана 1. фебруара 1650. генерални провидур Леонардо Фосколо одређује му мјесечну плату од четири дуката, јер је у „недораслој доби" учествовао у окршајима. Сљедеће године је у очевим снагама и истиче су у борби, па му провидур Долфин повећава плату на шест дуката. Године 1658. учествује с оцем и Будињанима у обрани Поседарја, а 1663. се спомиње као један од главара Поседарја и Будина.

Котарски и шибенски морлаци упадају 1666. на османски териториј те заподјевају битку против алајбега Атлагића и Бараковића код села Обровца Сињског (на лијевој обали Цетине). Погинула су оба османска заповједника те алајбег Ченгић, али су Османлије заробили Стојана Јанковића. Као познати ускочки харамбаша Јанковић је одведен у Цариград и дарован султану, што свједочи о његовом великом угледу и чувености као ратника. Након 14 мјесеци побјегао је из заточеништва те се вратио кући у Равне котаре. Тај га је бијег учинио славним и код народа и код млетачких власти. Након повратка се с још више жестине борио у бројним биткама. Крајем 1668. Стојан Јанковић и Смољан Смиљанић код Брибира поразише војску Ибрахим аге Ковачевића, од које се спасило једва њих петнаестак, док су морлаци сасјекли око 100 османских војника из освете за један ранији пораз. По наводима провидура Јанковић се у наредним

годинама са својим четама истакао у биткама у околини Задра, гдје је својом руком одсјекао главу Рецеп аге Филиповића, код ријеке Цетине је побијено 70 непријатеља и доведено 30 робова. У Удбини је убијено девет непријатељских војника, а седам заробљено. Код Отреса је Јанковић убио агу Велагића и са својим ратницима још њих 90, док у Грачацу заробише 30 непријатеља. Код Кожловца сабљом је одсјекао главу алаги Пајалитовићу те се прославио и у другим биткама.

Почетком 1670. године Јанковић моли дужда да га постави за капетана коњичке чете и одликује знаком јавног признања на „дику њему и породици“. Сенат му у марту инвеституром удјељује титулу витеза Св. Марка са златним ланцем с ликом Св. Марка и једну доламу. Потом добива од генералног провидура Барбара куће и имање у Исламу Грчком на западном дијелу Равних котара „које су биле у посједу Јусуф Аге Тунића Турчина из истог мјеста, и више од 400 гоњала земаља за орање, под виноградима, ливадама, необрађених”. Тако постаје један од главних ослонаца млетачке власти. Те куће и земље могао је уживати до смрти, што значи да те некретнине нису постале баштина потоњих Јанковића. На другој позицији су куће које је 1719. купио пуковник Тодорин Деде Митровић, муж Завишине кћерке Јелене. Тај комплекс зграда, познат као Двори Јанковића, био је средиште сердара Горњег Котара. Тако је и данас у власништву породице Десница.

Сердари, главари и суци управљали су народом и били у систему млетачке власти, које Јанковићу и другим сердарима повјеравају надзор и рјешавање спорова међу морлацима и између новодосељеног становништва и старосједилаца те хватање и кажњавање прекршилаца. Током 17. вијека власти дозвољавају сазивање старе народне законодавно-извршне установе лиге или збора старјешина и судаца група села којем прикључују угледнике. Међу њима су и Стојан Јанковић и брат му Завиша.

Мировни уговор између Венеције и Османлија закључен је 1671. године (*линеа Нани*) по систему „шта је ко запосјео“, па је Венеција добила само Клис. Тада је далматински генерални провидур поставио Јанковића за заповједника стратешког утврђења Островице те 1681. на мјесто вође равнокотарских морлака. Уочи новога, Морејскога рата (1684. – 1699.) Јанковић је надзирао млетачко-османску границу.

Прије битке код Беча у септембру 1683. године, завршене првим великим поразом султанове војске, брат Стојана Јанковића Илија ступа у акцију: „хара и пустоши по турском крају“. Млетачка је Република испрва жељела остати неутрална па провидур Лоренцо Дона „наређује главарима, суцима и народу да Илију ухвате жива или мртва.“ Провидур шаље Илијину браћу Стојана и Завишу у интернацију у Венецију да сломи Илијин непослух, међутим безуспјешно. Уз помоћ Илије Јанковића и његових морлака велики дио хришћана с османске стране границе подигао је снажан општи устанак против Османлија. Провидур је јавио сенату у Венецију – „Покрет је свеопшти!“. Увидјевши да се устанак шири те да би могао избити рат, Млечани мијењају став и Стојана крајем новембра те године ослобађају како би припремио обрану. У међувремену су устаничке чете протјерале Османлије из свих мјеста у Далмацији изузев Книна и Сиња и њихове околице.

Вративши се у Равне котаре, Стојан надаље проводи службену млетачку политику – настоји примирити устанике и свог брата. То му у потпуности не успијева, пошто се избјегавање боја против Османлија сматра кукавичлуком. Одвраћа Илијине устанике од освете након пораза у Плавну (сјеверно од Книна) у фебруару 1684. године, а влада му потврђује заслуге и повећава плату на 40 дуката мјесечно.

Венецији је народни покрет практички ослободио цијелу копнену Далмацију, па је она требала тај добитак потврдити освајањем тврђава у Книну и Сињу. Крајем априла 1684. Венеција ступа у Свету лигу са Светим Римским Царством, Пољско-Литавском Унијом и Русијом. Тада је и дефинитивно

одлучено да се креће у рат, па Венеција витеза Стојана Јанковића именује за једног од четворице морлачких сердара. Пошто су се почеле операције, у мају су се морлачке чете примакле Книну. Тада је једна османска чета напала морлаке, али су јој јаче морлачке снаге притекле у помоћ. Стојан Јанковић је јуначки лично ударио на Османлије, па су његови људи, охрабрени примјером, извојевали велику побједу. Стојан Јанковић је том приликом рањен у руку.

Убрзо је Стојан Јанковић предводио одред који је запалио два села у Крбави те се вратио с робљем и плијеном. Мјесец дана касније напада Гламоч, пали села и двор алајбега Филиповића, потом напада Грахово. Тих дана провидур Јанковићу као и другој двојици морлачких вођа (Смољану Смиљанићу и Шимуну Бортулачићу) исказује поштовање и похвалу због заслуга и одређује награду од 10 дуката мјесечно, док траје рат.

Први напад Млечана на Сињ завршио је неуспјехом због колебања провидура Пиетра Валиера. У априлу 1685. опет се атаковало на Сињ – и овај пута неуспјешно. Провидур Валиер јављао је да је у бици под Сињом Стојан Јанковић показао своју уобичајену храброст и готово једини од Морлака није утекао из боја, већ је окружен непријатељском војском убио неколико Османлија.

Истовремено се Стојан Јанковић истиче у досељавању хришћана с османског територија и организовању ускочке војске. У неколико сеобених таласа током 1685. доводи у Далмацију 1587 породица са 5297 ратника, највише од свих вођа народне војске.

Крајем јуна, након пораза код ријеке Цетине, Јанковић запосједа положаје у планини у цетинском залеђу те добија наређење да угрози Книн, да изврши ноћни препад на Вргорац и Љубушки па да се врати на положаје код Задварја. Затим одлази у поход на Читлук и Љубушки да спријечи сакупљање пјешадије за пашину војску.

С обзиром да је пљачка војницима била једини извор прихода, да је ризик од смрти био велик, сви ти походи били су попраћени пљачком, отмицама људи, крађом стоке и палежом

муслиманских села. Од јула 1685. па до почетка 1686. Јанковић неколико пута провађује у Лику. Карловачки генерал Иван Јосип Херберштајн је безуспјешно настојао ускладити упаде с Млечанима и Јанковићем. У сваком од тих похода на млетачку је страну преведено више хиљада породица и способних ратника. У априлу Јанковић ратује око Книна, од јуна (па опет у септембру) 1686. покреће војску према Босни и Херцеговини – побјеђује и пустоши околицу Мајдана, потом Ливна, Дувна и Гламоча. Сињ је 30. септембра коначно пао у млетачке руке. Морлаци под водством Јанковића у критичном тренутку у бици прискочили су у помоћ, што се показало пресудним.

Крајем те године Мехмед Атлагић с великом војском продире до Котара. Јанковић му иде усусрет код Брибира, али се повлачи због изостајања помоћи других сердара, па са својом коњицом пресреће једну османску пљачкашку јединицу код Перушића, убија барјактара, узима барјак, а њихов плијен у коњима и воловима преотима. Из страха да им се не пресијече одступница османлијска војска се повукла према Книну.

У међувремену, Јанковић постаје све омраженији – други морлачки главари због угледа који ужива код Млечана, а народ наводно због деспотскога понашања на својим посједима. Туже Јанковиће Млечанима, али је питање колико су те оптужбе биле вјеродостојне. Наиме, провидур се на њих није обазирао, већ дозвољава Јанковићу да сакупи регименту од 500 олтрамаринских (славенских) пјешака, под командом његова сина Николе, а другом сину Константину да сакупи коњаничку чету, која је уклопљена у млетачку плаћену војску.

У августу 1687. Јанковић креће с војском у подручје Дувна. За вријеме напада на Дувно 23. августа: након почетнога успјеха, због доласка појачања Османлијама, већина се Јанковићевих људи повукла у брдо. Он је с малобројном пратњом храбро навалио на бројнијег непријатеља, али је био опкољен. Недовољна помоћ му је стигла од Антонија Зена, а морлачке чете нису се ни помакле. „Погођен пушчаним метком и ударцем сабље преко леђа, предао је, послије неколико сати, душу Спаситељу“. Про-

видур коњице Антонио Зен јавио је о његовој погибији: „Погинуо је доиста како је живио: као велики војник“.

Стојан Јанковић је опјеван у народним пјесмама као насљедник свог оца ратника Јанка Митровића, сердар Горњег котара, поглавар морлака, витез Светог Марка, за Качића Миошића – јунак над јунацима. За гроб му се не зна са сигурношћу. Тијело је однесено у Равне котаре и вјеројатно сахрањено у цркви насеља Будин, али има и вијести да су му кости пренесене у цркву Св. Георгија у Исламу Грчком, у којој су сахрањени Илија и више сердара Јанковића те насљедници Куле Јанковића.

Након Стојанове смрти управу над котарским морлацима преузео је Завиша Јанковић. Млечани 1688. освајају книнску тврђаву. Морејски рат између османских и млетачких снага и Велики рат Свете лиге против Османлија завршен је 1699. миром у Сремским Карловцима. Венеција је добила у Далмацији оно што су освојили плаћеници и у највећој мјери морлаци предвођени Стојаном Јанковићем и другим морлачким војсковођама.

Стојан Јанковић је с првом женом Вуком имао три сина и три кћери, а с другом Антонијом три сина. Сви су или млади умрли или као одрасли нису имали потомства.

Већи дио живота Јанковић је живио у Будину, али се несумњиво прије 1675. преселио у Задар; свој дом имао је у Рајској улици (Виа дел Парадисо). У задарској православној цркви Св. Илије крстио је и сахранио дјецу. Ту се вјенчао он и брат му Завиша. Јанковић је 1686. у граду купио касноготичку палату, власништво племићке породице Гризогоно. Заједно с породицом био је члан православне заједнице цркве Св. Илије.

Јанковићеви подвизи опјевани су у народним пјесмама (нпр. *Ропство Јанковић Стојана, Јанковић Стојан и Смиљанић Илија, Женидба Јанковић Стојана, Јанко капетан и турски сужњи*). Приједводом пјесме *Женидба Јанковић Стојана* служио се Алфонс де Ламартин у спјеву *La Chute d'un Ange (Пад анђела)*. Г. Ферари Купили је о њему написао драмски спјев, *Јанко*.

Улице Стојана Јанковића постоје у Задру, Београду, Мишару (код Шапца), Бањој Луци.

Милорад Савић

ЛИТЕРАТУРА:

Десница, Б., *Историја котарских ускока I-II,* Beograd 1950-1951.

Десница, Б., *Сабрана дјела,* прир. М. Савић, Загреб 2008.

Diedo, G., *Storia della Republica di Venezia,* t. III, Venezia 1751.

Difnik, F., *Povijest kandijskog rata u Dalmaciji,* Split 1986.

Ferrari Cupilli, G., *Janko*, La Domenica, Zadar, br. 42-44, 1889.

HBL 6, 333-334.

Јачов, М., *Ускочки сердар Јанко Митровић и његови синови у Кандијском и Морејском рату*, Историјски часопис Историјског института књ. XXIX-XXX, Београд 1983, 223-239.

Јачов, М., *Срби у млетачко-турским ратовима у XVII веку,* Београд 1990.

Kačić Miošić, A., *Razgovor ugodni naroda slovinskog,* Mleci 1756.

Милутиновић, К., *Од Стојана Јанковића до Владана Десница, Вјетром вијани,* Загреб 1971.

Самарџић, Р., *Срби у ратовима Турске до 1683,* Историја српског народа III-1, Београд 1981., 117-424.

Савић, М., *Баштина Двора Јанковића*, Београд 2006.

Савић, М., *Шта је Кула Стојанова, шта су Двори Јанковића,* Просвјета 82, Загреб, новембар 2007., 37-42.

Савић, М., *Породична збирка докумената из Двора Јанковића: STAMPE COO FRATELLI DEDE MITROVICH,* Српско-далматински магазин за годину 2015., свезак X, Сплит 2015, 16-61.

Синобад, М., *Прилог познавању Куле Јанковић Стојана,* Љетопис, Загреб 2008, 168-177.

Spaho, F. Dž., *Prilog istoriji grada Islama u Ravnim kotarima u XVII stoljeću,* Zadarska revija 4-5, Zadar 1985, 353-361.

Spaho, F. Dž., *Arhivska građa na turskom jeziku za područje sjeverne Dalmacije s posebnim osvrtom na benkovački kraj*, Benkovački kraj kroz vjekove, zbornik 1, Benkovac, 1987., 133-142.

Stanojević, G., *Dalmacija u doba Morejskog rata 1684-1699.,* Beograd 1962.

Станојевић, Г., *Југославенске земље у млетачко-турским ратовима XVI-XVIII вијека,* Београд 1970.

Стефановић Карацић, В., *Српске народне пјесне, трећа књига у којој су пјесме средњих времена,* Беч 1846.

Šabanović, H., *Bosanski pašaluk. Postanak i upravna podjela,* Sarajevo 1982.

Vinjalić, G., *Kratki povijesni i kronološki pregled zbivanja koja su se dogodila Slavenima u Dalmaciji, Hrvatskoj i Bosni 1514. – 1769.,* Split 2010.

Јованић, Ђоко/Ђорђе

ЈОВАНИЋ, Ђоко/Ђорђе (Суваја код Грачаца, 9. X. 1917. – Београд, 29. V. 2000.), партизан, генерал, народни херој, син Милана и Соке рођ. Ћопић. Милан Јованић се као инвалид 1913. вратио у Лику из САД-а, гдје је радио неколико година. Обитељ се бавила земљорадњом те се 1922. преселила из Лике у село Жедник код Суботице. Четверогодишњу основну школу Ђоко Јованић завршава у том мјесту, а потом прва четири разреда гимназије у Суботици. Пети и шести разред завршава у Бијељини, гдје ступа у контакт с неким члановима КПЈ. Контакти с комунистима се интензивирају повратком у Суботицу, у седми разред гимназије. Члан КПЈ постаје 1936. године. Убрзо су га власти откри-

ле, па је ухапшен, осуђен на девет мјесеци затвора, избачен из школе те му је забрањен наставак школовања. Након изласка на слободу послан је на одслужење војног рока. Враћа се у Жедник у јуну 1939. те наставља с активностима у СКОЈ-у и КПЈ. Са сурадницима успијева окупити чак око 90 младих симпатизера. У Суботици је неко вријеме уређивао *Народни глас*, легални орган Странке радног народа (тадашњег паравана забрањене КПЈ). Поново је ухапшен почетком 1941. године, а распад Краљевине Југославије је дочекао у затвору. Након мађарске окупације Војводине, у мају 1941. с дијелом обитељи се враћа у родни крај, гдје у Сувају ступа у контакт с малобројним комунистима и симпатизерима те с њима формира „револуционарни одбор" који је требао припремити увјете за устанак и бити координационо тијело будућих устаничких јединица. У сурадњи с водством КП у Доњем Лапцу и Босанској крајини (Дрвар), судјелује у масовном народном устанку 27. јула, који ће у доба југославенског социјализма бити слављен као Дан устанка народа Хрватске (и БиХ). Јованић постаје командир борбене устаничке групе за Срб и околицу, а како се устанак ширио, наредних ће мјесеци преузимати све одговорније дужности.

У данима након избијања устанка међу устаничком се масом почело одвијати раслојавање између симпатизера КПЈ (који су се залагали за широки антифашистички фронт и борбу против свих фашистичких војски) с једне стране, те монархистички и великосрпски настројених појединаца с друге стране, који су у Италији видјели могућег савезника у борби против усташа. Јованић ће, у каснијим мјесецима, као командант и политички комесар неколико устаничких јединица, устрајавати у покушајима да увјери српске устанике о потреби борбе против свих окупатора, па тако и талијанске војске, но у томе у почетку није имао превише успјеха. Стога је у договору с Гојком Половином (тада начелником Штаба герилских одреда за Лапац), али без конзултација с вишим органима КПЈ, отишао у Отрић 11. коловоза на састанак с представницима талијанске војске у организацији неколицине утјецајних српских националистичких по-

литичара из Лике. На том састанку није могао битно утјецати на закључке којима су се представници српских устаника обвезали да ће зауставити све непријатељске активности уперене против талијанске војске, али и да ће сузбијати „комунистичке акције“ на територију под њиховом контролом. Јованић је апсолутно био против таквог договора, иако је споразум потписао, те је по повратку у Лику наставио дјеловати на линији КПЈ и заговарати борбу против талијанске војске. Успркос томе, неколико дана касније га је због потписивања Отрићког споразума оштро прекорио Марко Орешковић-Крнтија (члан ЦК КПХ и ЦК КПЈ) и запријетио му избацивањем из Партије.

Јованић је, сукладно директивама из КПХ и КПЈ, чинио све што је могао да спријечи осветнички гњев и реваншистичке акције српских устаника према Хрватима и Муслиманима, након покоља који су усташе извршили над цивилним становништвом села Суваје, Бубањ и Осредак (1.- 3. српња). С другим комунистима покушао је ојачати ауторитет КПЈ у већином стихијски организираним устаничким јединицама, но с мало успјеха.

Кад су устаници почетком септембра 1941. заузели Кулен Вакуф, у који су се склонили и становници хрватских села Боричевца и Бротња, Јованић је са својом борбеном групом упућен на задатак изван Кулен Вакуфа па су националистички оријентирани устаници, уз подршку осветнички расположених цивила, извршили масовни покољ над Муслиманима и дијелом Хрватима. Масовног покоља у том пограничном босанском градићу Јованић се касније присјећао као најтрагичнијег тренутка свога ратног пута. Десница опћенито, као и десни медији у Хрватској од деведесетих година 20. стољећа оптужују Јованића, али је детаљно истраживање Макса Бергхолца, америчког повјесничара, показало да Јованић у Кулен Вакуфу није имао прилику и начина контролирати осветољубиву устаничку масу. За такво што међу подређенима једноставно није имао довољно поузданих људи, посебно послије погибије Стевана Пилиповића Мађуке, једног од најистакнутијих устаничких вођа.

Јованићеве се наредбе слушало једино када је он, својом близином и ауторитетом, борце успијевао наговорити на њихово извршавање. Чак је постојала опасност да га његови формално подређени и убију. И много година касније Јованића је депримирало да није могао зауставити осветничко насиље. У мемоарима, објављенима 1988. године, написао је да се проматрајући запаљени Кулен Вакуф осјећао „сломљено и несрећно". Но, знао је што му је чинити. Како је написао: „Све ово требало је упорним политичким радом превазићи, будећи оно најчасније и најхуманије у људима требало је поступно развијати братство и јединство између Хрвата, Срба и Муслимана, што је био основни задатак комуниста и других прогресивних снага."

И заиста, тај је тешки, готово херкулски подвиг заустављања зачараног круга освете на себе преузела КПЈ и у томе је успјела. Централни комитет КПХ је већ у септембру 1941. позвао борце да стану на крај реваншизму, изричито спомињући негативне примјере Боричевца (гдје је Јованићева јединица такође била) и Кулен Вакуфа. Јованић је заједно са секретаром КПХ за Грачац Гојком Половином планирао извести злочинце из Кулен Вакуфа пред пријеки суд, а неке су будуће четнике хтјели ухапсити још у августу. Тада су још били преслаби, но за неколико мјесеци успјели су превладати, па тако под њиховом командом више није било осветничких акција.

Хрватски повијесни ревизионисти и неоусташе у конструкцији мита о „комунистичком геноциду" прешућују улогу Хрвата у устанку, примјерице Јакова Блажевића или легендарног Марка Орешковића Крнтије те нападају најлакше мете – српске комунисте. Најпознатија жртва ове дифамацијске кампање јест Јованић који је, заједно с Половином и другима, рискирао и живот покушавајући заштитити своје несрпске сусједе.

Средином септембра 1941. Јованић постаје заповједник прве праве (мобилне) партизанске јединице у Лици – Летећег одреда „Чапајев" (назван по легендарном херојy Октобарске револуције). Језгру бораца „Чапајева" чине млади устаници из околице, док су заповједни кадар формирали чланови и симпатизери

КП. Одред је под Јованићевим заповједништвом почетком октобра организирао успјешну засједу усташкој јединици на цести код Кулен Вакуфа, да би се потом средином мјесеца пребацио у средишњу и западну Лику, с циљем ширења подручја борбе и дизања морала локалних устаничких јединица. Дана 24. октобра одред је предвођен Јованићем и чланом Окружног комитета КПХ за Лику Јаковом Блажевићем упао у Смиљан код Госпића и уништио општински уред.

Након формирања још једне чете и након погибије Марка Орешковића-Крнтије, одред „Чапајев" је 29. новембра 1941. преименован у батаљон „Марко Орешковић" с Јованићем као командантом. Батаљону се убрзо придружила и трећа (далматинска) чета, те је он поткрај 1941. и почетком 1942. водио бројне борбе против усташких и талијанских снага у Лици. Дана 27. фебруара батаљон је напао и ослободио Доњи Лапац који су држале јаке талијанске и локалне четничке снаге. Јованић је у бици био рањен у руку те је био присиљен привремено одступити с положаја команданта те преузети мање стресну дужност војног заповједника Доњег Лапца.

У априлу 1942. Јованић је именован за команданта Трећег личког партизанског одреда (у који су ушли његов и још два батаљона те још једна самостална чета). Наставља с борбама против талијанске војске и четника, а у септембру 1942. преузима дужност помоћника команданта Главног штаба Хрватске. Од тренутка конституирања почетком 1943. члан је Иницијативног и Извршног одбора ЗАВНОХ-а.

Од априла 1943. па до краја рата командант је Шесте личке дивизије. Она је приликом њемачког десанта на Дрвар у мају 1944. одиграла значајну улогу у спашавању Врховног штаба. С дивизијом судјелује и у ослобођењу Србије ујесен 1944. (укључујући Београдску операцију) те је био један од значајнијих команданата на Сријемском фронту. На челу Шесте личке у мају 1945. судјеловат ће у ослобођењу Загреба. Дивизија ће бити ангажирана у завршним борбама против остатака Хрватских оружаних снага и њемачких снага на Медведници.

Јованић је 1948. завршио Вишу војну академију „К. Е. Ворошилов“ у Москви, потом је од 1950. до 1952. био начелник Општега факултета Више војне академије у Београду, а од 1952. до 1967. заповједник Љубљанскога корпуса, начелник Војноисторијскога института у Београду и управâ Генералштаба ЈНА. Од 1967. до 1974. био је командант Загребачке војне области. За члана ЦК СКЈ изабран је 1974. те је до умировљења 1977. у чину генерал-пуковника био подсекретар у Савезном секретаријату за народну обрану.

Био је близак пријатељ Јованке Броз коју је, као Личанку, познавао још из партизанских дана.

Његови прилози, интервјуи и говори о повијести партизанскога покрета, посебно у Лици, те о југославенској политици и ЈНА објављивани су у разним издањима у Београду, Загребу и другдје. Пошто су му 1988. тискани мемоари *Ратна сјећања*, у београдском су му тиску 1990. објављени фељтони с новим аутобиографским казивањима (*Борба;* приказ 1971. године у Хрватској изазвао је полемику с Јанком Бобетком) и потом 2000. године (у *НИН-у).*

Носилац је Партизанске споменице 1941. године, 1951. проглашен је за народног хероја.

Иво Голдстеин

ДЈЕЛА:

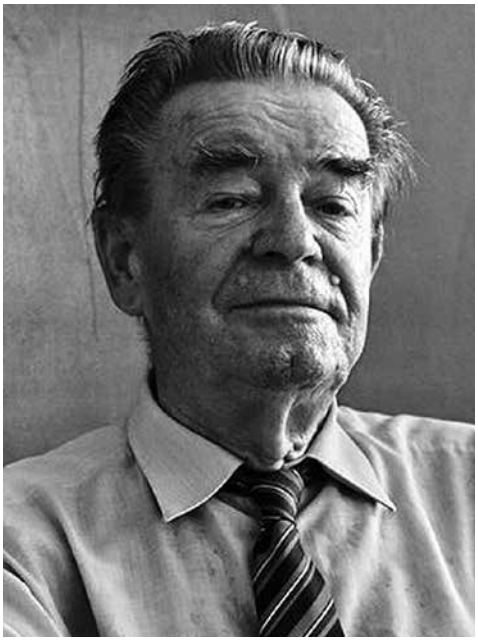
Ratna sjećanja, Beograd – Zagreb 1988.

ИЗВОРИ:

Dabčević-Kučar, S., *'71. Hrvatski snovi i stvarnost,* 1–2. Zagreb 1997.
Prva godina narodnooslobodilačkog rata na području Karlovca, Korduna, Gline, Like, Gorskog Kotara, Pokuplja i Žumberka, Karlovac 1971.
Treća godina narodnooslobodilačkog rata na području Karlovca, Korduna, Like, Pokuplja i Žumberka, Karlovac 1977.
ZAVNOH 1943, t. 1, Zagreb 1964.
Zbornik dokumenata i podataka o Narodno-oslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda: borbe u Hrvatskoj 1941. godine, T. 5., razne knjige, *Beograd 1952.*

ЛИТЕРАТУРА:

Bergholz, M., *Nasilje kao generativna sila, Identitet, nacionalizam i sjećanje u jednoj balkanskoj zajednici,* Sarajevo/Zagreb 2018.
Damjanović Danić, D., *Ustanak naroda Hrvatske 1941. u Srbu i okolini*, Zagreb 1972.
Goldstein, I. – Goldstein, S., *Tito,* Zagreb 2015.
Goldstein, I., *Zagreb 1941.-1945.,* Zagreb 2011.
HBL 6, 523.
Jelić-Butić, F., *Četnici u Hrvatskoj 1941–1945*, Zagreb 1986.
Lika u NOB: 1941, zbornik, Beograd 1963.
Mihaljčić, Đ., *Ustaničke iskre u Hrvatskoj: 1941.,* Zagreb 1977.
Narodni heroji Jugoslavije, Beograd – Podgorica 1982.
NIN, Beograd, 28. IX., 5., 12., 19., 26. X., 3. XI. 2000.
Orlović, Đ., *Šesta lička proleterska divizija „Nikola Tesla“*, Beograd 1990.
Plenča, D., *Kninska ratna vremena 1850-1946.*, Zagreb 1986.
Polovina, G., *Svedočenje. Sećanja na događaje iz prve godine ustanka u Lici*, Beograd 1988.
СБР IV, 441-442.
Šesta proleterska divizija, Zagreb 1964.
Trnjaković, M., *Na tromeđi Bosanske krajine, Like i Dalmacije 1941*, Beograd 1972.
Vojni leksikon, 898.
https://www.portalnovosti.com/desnicarsko-pakovanje-doki-jovanicu, pristupljeno 8. V. 2024.

Кангрга, Милан

КАНГРГА, Милан (Загреб, 1. V. 1923. — Загреб, 25. IV. 2008.), филозоф, свеучилишни професор, син Душана и Штефаније р. Премужић. Душан Кангрга био је брат Лепосаве алиас Беле, супруге Мирослава Крлеже. Обитељ живи у тадашњој Кожарској улици у Загребу (данас Медведградској). Око 1927. обитељ сели на Медведницу гдје Кангргини родитељи у закупу држе тада познату гостионицу „Раухова лугарница“. Кангрга се школовао у основној школи на Каптолу и гимназији на Горњем граду те матурирао 1942. године.

Док су његови школски колеге били мобилизирани у домобранство одмах након матуре, Кангрга је мобилизиран путем

јавног огласа тек у српњу 1943. те је послан у Аустрију (у Штокерау и Нојсајдл ам Зе) гдје је до љета 1944. похађао официрску школу. Повратком у Загреб, служио је као домобрански заставник. Према властитом присјећању, једном приликом боравио је у болници без ваљане војничке документације, што је био довољан разлог да га упуте у злогласну зграду усташких полицијских служби у Звонимировој 9. Живот му је тада спасио један партизански симпатизер који је ондје радио, набавивши му кривотворену војну књижицу. Након ослобођења у свибњу 1945., ЈНА га мобилизира те одлази с јединицом у Смедеревску Паланку и Ниш. Поткрај 1945. је демобилизиран. По повратку у Загреб уписује Филозофски факултет, филозофску групу предмета.

Родитељи напуштају „Раухову лугарницу“ 1943. године, јер су усташе пријетили да ће убити Душана Кангргу. Спасио га је пријатељ, чувени ногометаш Ицо Хитрец, нашавши им смјештај у клупским просторијама ХАШК-а, а касније у „Младости“ гдје су родитељи радили као домари клуба. Према свједочењу Милана Кангрге, његов је отац за вријеме НДХ био три пута затваран, а живот су му сваки пут спашавали пријатељи.

На Филозофском факултету Милан Кангрга је дипломирао 1950. и докторирао 1961. тезом *Етички проблем у дјелу Карла Маркса*. На Катедри за етику Одсјека за филозофију почиње радити као асистент 1950. те напредује све до звања редовног професора (1972). На истом Одсјеку ће континуирано до умировљења 1993. године предавати Етику. У мировини наставља са својим многоврсним друштвено ангажираним и интелектуалним дјеловањем у јавном пољу. Објављује новинске чланке, коментаре, полемике и књиге у којима критички промишља суврeмена политичка збивања, супротстављајући се националистичким тенденцијама у хрватском друштву и другим бившим југославенским републикама.

Као стипендист Хумболдтове закладе усавршавао се на Свеучилишту у Хајделбергу 1962. – 1964., те је предавао на престижним европским свеучилиштима (већином у СР Њемачкој).

Написао је и објавио 15 књига, преко 60 знанствених чланака на више страних језика, бројне новинске чланке, полемике и приказе. Преводио је с француског и њемачког радове Блоха, Р. Декарта, Г.В. Лајбница, Г. Лукача, Х. Маркузеа.. Писао је предговоре и поговоре хрватским/југославенским издањима свјетски познатих филозофа. Уређивао филозофску библиотеку загребачкога Наприједа те био сурадник у издањима *Опће енциклопедије* Лексикографског завода. Суутемељитељ је Хрватскога филозофскога друштва (1957.), вишегодишњи секретар Југославенског удружења за филозофију, добитник Награде „Божидар Адија" 1966. и 1986. године.

Свој први чланак *О Етици* објављује у *Студентском листу* 1948. године. С колегама покреће и часопис *Погледи* (1952. – 1954.) у којем пише своје прве веће радове попут расправе *Проблем идеологије*. Супокретач је опћетеоријског часописа *Наше теме* (1956. – 1958., 1960. – 1964.). Текстове је објављивао у низу часописа у Хрватској и Југославији те европским и изванеуропским земљама.

Премда су *Наше теме* објављивале и филозофске садржаје, с временом у Кангргину кругу сазријева идеја да се покрене часопис који ће се суставније бавити филозофијом те Кангрга заједно с Гајом Петровићем и неколицином колега с Одсјека за филозофију покреће филозофијско-марксистички часопис *Праксис* (1964. – 1974.). Заједно с Рудијем Супеком Кангрга оснива Корчуланску љетну школу. На тај начин Кангрга судјелује у формирању језгре тзв. Праксис школе, којој уз загребачке приступа и дио београдских филозофа и социолога (Љубомир Тадић, Михаило Марковић, Миладин Животић и др.). Ријеч је о филозофско-социолошкој традицији која означава смјер стваралачког и недогматског марксизма, интелектуалне и ангажиране филозофске мисли која се обликовала 1960-их и 1970-их година у Југославији, прије свега у Хрватској, а потом Србији и другим републикама. Због међународног карактера и велике популарности коју је Праксис школа уживала у своје вријеме, она и данас чини незаобилазан топос европске и свјетске повијести

ангажираног мишљења и марксистичке теорије друге половине 20. стољећа. Праксис школа уједно је обиљежила и тзв. „златно доба“ југославенске/хрватске филозофије.

Појаву Праксис школе вежемо за 1960. када је на Бледском савјетовању југославенских филозофа и социолога дошло до првог ширег критичког сучељавања будућих праксисоваца са стаљинистичким струјама у марксистичкој теорији. Сусрет је завршио разилажењем, када су се с једне стране нашли протагонисти тзв. теорије одраза, „догматици“, а с друге „хуманисти“, тј. будући праксисовци. Догматско-стаљинистички смјер марксизма оптуживао је хуманистичку-*праксис* струју да није довољно социјалистичка, да је напустила аутентичну марксистичко-лењинистичку концепцију дијалектичког материјализма („дијамат“), укључујући дијалектику природе, теорију одраза, естетику социјалистичког реализма, за вољу идеализма и апстрактног хуманизма. Критике на рачун Праксис школе неће остати само унутар марксистичких кругова, појавит ће се и у различитим политичким дебатама.

Праксисовци су међу првима филозофски и политички критизирали стаљинизам, али и бирократски социјализам у Југославији па су оптуживани за марксистички ревизионизам и грађански хуманизам. Неки су истицали да праксисовци „зацрњују социјалистичке темеље“ и да је стога оправдано забранити *Праксис* јер потиче сентименте против Југославије и самоуправљања. У догађајима 1971. критизирани су због свог антинационалистичког става, чак и за „великосрпство“. Критике Праксис школе стизале су и након распада Југославије, па се загребачке праксисовце (у првом реду Кангргу и Петровића) оптужује да су „југославенски унитаристи“, „српски шовинисти“, „црвени радикали“, „хрватско-национални нихилисти“ те „антихрватски терористи“. Кангрга је био снажан полемичар па је на такве и сличне обједе знао коментирати да се пласирају у јавности „само зато што су Кангрга и Петровић – *Срби*!“.

Премда се сматрао Србином, Кангрги је инзистирање на националном одређењу увијек било проблематично. Примарно

је истицао свој загребачки идентитет и хрватску припадност, а при попису становништва 1971., према властитом препричавању, национално се изјаснио као „марксист“. У духу ранијих праксисовских критика национализма, тијеком 90-их па до смрти оштро је критизирао хрватски национализам и власт ХДЗ-а, због чега је неријетко био мета жестоких националистичких инвектива. Тврдио је да патриотизам представља блажу верзију национализма и својеврсни племенско-национални егоизам који појединце не обавезује да исказују бригу за „туђе домовине“. Позната је његова теза, на трагу социјалне филозофије Розе Луксембург, да не постоји нешто попут „доброг национализма“, јер би само козмополитизам или интернационализам могли представљати „добар национализам“, а ту се ради о битно другачијим феноменима, супротнима националистичким тежњама.

Почетком 90-их био је један од ријетких свеучилишних професора (уз Николу Висковића, Ивана Шибера, Жарка Пуховског, Гају Петровића, Рудија Супека, Јована Мирића и Стипу Шувара) који су се ангажирали против рата било јавним изјавама, било одласком међу људе у мјешовитим етничким срединама.

Кангргина се филозофија махом центрира око етичке проблематике, класичног њемачког идеализма (чији је био један од најбољих познаватеља у Хрватској и шире) те Марксове филозофије, са задатком да се филозофијски и повијесно-спекулативно допре до битног питања о самој могућности етике, тј. до питања о њезиним смисленим и људским границама и повијесним ограничењима. Тако је за Кангргу битно прекорачење уског етичко-моралног хоризонта расправљања па је отуда услиједило његово проблематизирање и других филозофијских и марксистичких подручја, феномена и концепата попут: слободе, отуђења, постварења, повијести, праксе, времена, свијета, као и љубави, смисла човјекова живота, његове људске и друштвене еманципације и среће, а у вези с тиме и потврђења његове стваралачке бити. Утолико Кангрга у својим дјелима настоји показати и филозофијски извести своју основну тезу како је ре-еволуција сама срж и прави повијесни смисао човјека.

Због његове специфичне критике етике и моралне свијести те одбијања могућности сваке извањске, обичајне, објективне етике, Кангрги се погрешно предбацује да је заговарао укидање етике, што није никако у складу с његовим читањем Канта, Фихтеа, Хегела и Маркса. За Кангргу је било важно Кантово одређење воље као сврховитог или умног хтијења, које је већ исказано у Кантову појму „максиме" као субјективног принципа којим се човјек, као биће које разумије како и зашто нешто чини, разликује од животиње као бића инстинкта. Фихте је за Кангргу незаобилазна референца, напосе због кантовског истицања примата практичког ума који у Фихтеовој верзији улази у темеље „идеалног активизма". Међутим, ради се истовремено и о мисаоном превладавању Кантовог дуализма (теорије и праксе, битка и требања) чиме Фихтеова филозофија слободе сачињава спону и пријелаз од Канта према Хегелу, а потом и од Хегела према Марксу. У Кангргиној филозофији Хегелово мишљење повијесног заузима кључно мјесто и за њега Хегел представља најдубљег и најсистематичнијег мислиоца свих времена. Хегел је стваралац који је на најпримјеренији начин изразио бит европског духа модерног времена јер је указао на узајамност постојања човјека и његова свијета у повијесном догађању. Управо је тиме Хегел, према Кангргину мишљењу, најдубље утјецао на Марксову револуционарну мисао и дјело. Кангргино читање Маркса с једне стране полази од питања је ли Маркс успио превладати Хегела, а с друге стране полази од тврдње да се тек помоћу Маркса може критички разумјети сáм Хегел. Смисао Марксове филозофије лежи у тежњи и напору за дјелатним, реалним, револуционарним укидањем постојећих капиталистичких друштвених односа, Кангргиним ријечима „укидањем фактичког бесмисла". Тиме човјек долази у могућност да озбиљи своју стваралачку природу, а тиме и своју властиту повијест, што за Кангргу представља неисцрпну и револуционарну снагу која може услиједити само из принципа будућности.

Осим што је задужио хрватску и југославенску филозофију својим интерпретацијама класичног њемачког идеализма и

марксистичком филозофијом, Кангргине јавне и оштре интервенције и анализе суврености тек морају наћи своје заслужено мјесто у хрватском јавности и на широј интелектуалној сцени. Кангрга је живио принцип дрског филозофирања, ослањајући се једино на смјелост духа и властитог виталног темперамента који му је омогућио да искорачи преко дефинираних граница моралног, културног и обичајног те да се коначно и одржи у том радикално-хуманистичком искораку.

Милан Кангрга био је један од најважнијих филозофа на простору тадашње Југославије и међународно препознат по својим анализама класичне њемачке филозофије и Маркса. Ангажирани интелектуалац, марксист, истакнути љевичар, горљиви антинационалист, критичар стаљинизма и конзервативних друштвених скретања. Био је супокретач Корчуланске љетне школе те суоснивач и члан редакције часописа *Праксис*, двају кључних мјеста филозофирајуће југославенске/хрватске мисли која су омогућила филозофији међународни углед и препознатљивост, чиме је тадашња Југославија добила значајан потисак у процесима демократизације и либерализације тијеком 1960-их и 1970-их година. Био је и предсједник Савјета Социјалистичке радничке партије (СРП) коју је основао и водио Стипе Шувар.

Након 15-годишње паузе, тијеком академске године 2006./2007., враћа се предавањима на Одсјеку за филозофију те држи семинар о класичном њемачком идеализму. Предавања су снимљена и објављена 2008. у књизи *Класични њемачки идеализам* која је из тиска изашла неколико дана након Кангргине смрти, на његов 85. рођендан. Покопан је на гробљу Мирогој.

Анкица Чакардић

ДЈЕЛА:

Racionalistička filozofija, Zagreb 1957. (četiri izd. do 1983.).
Etički problem u djelu Karla Marxa, Zagreb 1963, Beograd 1980.
Etika i sloboda, Zagreb 1966. (slovačko izdanje Bratislava 1967.).
Razmišljanja o etici, Zagreb 1970.
Smisao povijesnoga, Zagreb 1970.
Čovjek i svijet, Zagreb 1975.
Etika ili revolucija, Beograd 1983.
Praksa – vrijeme – svijet, Beograd 1984. (njem. prijevod Würzburg 2004.).
Filozofija i društveni život, Zagreb—Samobor 1988.
Hegel – Marx, Zagreb 1988.
Odabrana djela, 1–4, Zagreb 1989.
Izvan povijesnog događanja, Split 1997.
Šverceri vlastitog života, Beograd 2001, Split 2002.
Nacionalizam ili demokracija, Sremski Karlovci – Novi Sad 2002., Zagreb 2003.
Etika, Zagreb 2004.
Klasični njemački idealizam, Zagreb 2008.

ИЗВОРИ:

Kangrga, M., *Personalni dosje*, arhiv Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

ЛИТЕРАТУРА:

Čakardić, A., Praxis škola i feminizam: marksistički humanizam i nevolje s rodom, *Tragovi: časopis za srpske i hrvatske teme*, Vol. 6 No. 2, 2023., str. 102-136.
Golubović, V., *Zagrebačka filozofija prakse: na putu k povijesnom mišljenju novog*, Zagreb 2018.
Jurić, H., Filozofski razgovor s Kangrgom, *H-alter*, 2006, pristupljeno 5. I. 2025. <https://arhiva.h-alter.org/vijesti/filozofski-razovor-s-kangrgom-1-dio>.
HBL 7, 21-23.
HE 5, 490.
Lešaja, A., *Praksis orijentacija, časopis Praxis i Korčulanska ljetna škola*, Beograd 2014.
Lešaja, A., *Milan Kangrga: Hrabri kritičar naše zbilje, kako do 1990. godine, tako i nakon nje*, <https://lupiga.com/vijesti/milan-kangrga-hrabri-kriticar-nase-zbilje-kako-do-1990-godine-tako-i-nakon-nje>, pristupljeno 5. I. 2025.
Mikulić, B., *Nauk neznanja. Retrospekcije o Kangrgi i nasljeđu* praxisa, Zagreb 2014.
Popov, N., (ur.). *Sloboda i nasilje: razgovor o časopisu* Praxis *i Korčulanskoj letnjoj školi*, Beograd 2003.
Puhovski, Ž., „Povijest časopisa *Praxis*, I. i II.“, *Treći program Hrvatskoga radija*, Povijest četvrtkom, https://pametni-radio.org/povijest-casopisa-praxis, pristupljeno 5. I. 2025.
Sher, G. S., *Praxis. Marxist Criticism and Dissent in Socialist Yugoslavia*, Bloomington & London 1977.
Veljak, L., Tipologija kritike *praxisa*, u *Aspekti* praxisa*: refleksije uz 50. obljetnicu*, B. Mikulić i M. Žitko (ur.),. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2015., 48-58.

Кашанин, Милан

КАШАНИН, Милан (Бели Манастир, 21. II. 1895. – Београд, 22. XI. 1981.), есејиста, књижевни и ликовни критичар, књижевник, син Николе Поповића и Анке Кашанин. Рођен је у сиромашној породици („прокажен због сиромаштва, нисам у своје младе дане заволео људе, већ књиге, и што сам више желео друштва, све више сам био без њега“) . Са супругом Катарином (1898. – 1985.) имао је четверо дјеце. У вријеме кад су се родили Милан Кашанин и његов старији брат Радивоје, будући математичар и академик, њихови родитељи нису били вјенчани, те су браћа уписана у књиге рођених под мајчиним презименом, које су и задржали. Анка Кашанин умрла је веома млада, а бригу о

дјеци преузела је њена сестра Латинка. Бистра дјеца скренула су пажњу на себе у почетним разредима основне школе, па је учитељ Јован Славковић, Сомборац, помогао Милану да се упише у гимназију у Новом Саду, а директор гимназије Васа Пушибрк обезбиједио му је стипендију.

Због учешћа у демонстрацијама у Косовској Митровици, кад се, након атентата на Фрању Фердинанда, исказивала подршка Гаврилу Принципу и Младој Босни, Кашанину је суђено на војном суду у Сегедину, али није осуђен. У Будимпешти је 1915. уписао романску и словенску филологију, али је послије првог семестра мобилисан у осјечку домобранску регименту. Послије суђења пребачен је у официрску школу у Загреб. Да би избјегао одлазак на ратиште, уз помоћ лажних љекарских дијагноза пуне три године боравио је по болницама у Новом Саду, Пожеги, Сарајеву и Загребу. У Загребу је нашао смјештај у Болници Сестара милосрдница скупа с многим интелектуалцима интегралнојугословенских опредјељења – Ивом Андрићем, Ивом Војновићем, Владимиром Ћоровићем, Ником Бартуловићем.

По завршетку Првог свјетског рата у Новом Саду је постављен за помоћника шефа Пресбироа Народне управе за Банат, Бачку и Барању. Ради и у редакцији *Српског листа*, гласила Српског народног одбора те сарађује и у новопокренутом новосадском дневнику *Јединство,* органу Демократске странке. Убрзо одлази у Париз гдје студира на Сорбони историју умјетности, упоредну историју књижевности и руски језик с књижевношћу. Као дописник из Париза, чешће се јављао текстовима књижевног и умјетничког садржаја, него политичким темама. Стипендију добива тек крајем 1920., кад се и оженио студенткињом Катарином Мартиновић Љаљом, кћерком руског емигранта црногорског поријекла. У прољеће 1923. дипломирао је естетику и историју умјетности те одлази у Београд (париски студентски период биће тема његове приповијетке *У сенци славе*).

У Уметничком одељењу Министарства просвете запошљава се 1924. као писар. С тезом *Бела црква Каранска. Њена хисторија, архитектура и живопис* докторирао је 1926. године. У вријеме

припрема за обиљежавање стогодишњице Матице српске, примио се обавезе да, скупа с Вељком Петровићем, пропутује Војводину и истражи њену стару умјетност. Тада је настао први дио монографије *Српска уметност у Војводини* у којој су обрађени архитектура, сликарство, минијатуре, гравире и примијењена умјетност до прве половине 18. вијека. Монографија је заслужила награду Матице српске.

За кустоса београдског Музеја савремене уметности именован је 1927., а следеће године и за управника. Кнез Павле Карађорђевић повјерио му је 1936. директорско мјесто у музеју који је носио његово име (Музеј кнеза Павла, данас Народни музеј у Београду). На тој дужности организовао је прве изузетне европске изложбе у Београду: *Италијански портрет кроз векове* (1938.) и *Француско сликарство 19. века* (1939.). Покренуо је и уређивао часопис великог међународног угледа *Уметнички преглед* (1937. – 1941.). Објављивао је ликовне критике у *Политици, Времену*, часопису *Реч и слика* и др. Предавао је историју умјетности у Уметничкој школи у Београду. Био је уредник *Српског књижевног гласника* и *Летописа Матице српске.*

Током Другог свјетског рата спасио је од бомбардовања и разарања скоро цијелу умјетничку колекцију Музеја, узидавши је у депое. Стан у коме је живио изгорио је 1944. године. У пламену су нестали колекција умјетнина, библиотека и рукописи, међу њима и *Српска књижевност средњег века*. По ослобођењу земље, због дјеловања за вријеме окупације, а и као пријатељ кнеза Павла и монархист, изопштен је из јавног живота. Смијењен је с мјеста управника музеја, а на његово мјесто именован је Вељко Петровић. Примопредаја дужности била је једна од најмучнијих сцена сусрета некадашњих сарадника и пријатеља. Како је остао и без посла, преживљавао је преводећи понешто с руског и француског, а поједине је текстове објављивао анонимно.

Кључна особа у повратку Кашанина у јавни живот педесетих година био је Мирослав Крлежа. Када је 1953. отворена Галерија фресака, Кашанин је постављен за њеног управника, гдје је и послије истека мандата 1961. остао до 1963. као савјетник. Орга-

низовао је изложбе српских фресака у Лондону, Единбургу, Амстердаму, Бриселу, Стокхолму, Хелсинкију, Минхену и у Јужној Америци.

Позиван је да одржи предавања на више универзитета у иностранству. Поред награде Матице српске (заједно с Вељком Петровићем), Кашанин је добио и Орден Св. Саве V., III. и I. реда, француски Орден Легије части те друга иностранa признања.

Милан Кашанин је био свестрана интелектуална и стваралачка личност. Његово унутрашње духовно богатство и велика стваралачка енергија иницирали су мноштво културних активности и разнородан стваралачки опус. Кашанинов приповједачки и романсијерски опус обухвата преко двадесет приповједака и три романа. Ријеч је о збиркама приповједака *Јутрења и бдења* (1925., 1926.), *Заљубљеници* (1928.), *У сенци славе* (1961.) и романима *Трокошуљник* (1930.), *Пијана земља* (1932.) и *Привиђења* (1981.).

О својим поривима да се бави писањем Кашанин каже: („Као што ни птице не певају зато што хоће, већ што морају, тако и човек пише зато што је то један облик његова живота, што је то за њега олакшање, потреба, задовољство“) (*Случајна открића*). Властити избор предратних приповијетки, измијењених и прерађених, које је, „гајећи их као воћке, оплемењавао их и кресао, док им није нашао коначан облик“ (*Заљубљеници*, стр. 87), Кашанин објавио у књизи *У сенци славе*. Међу Кашаниновим књижевним прецима назиру се Јаков Игњатовић и Стеван Сремац, а од савременика блиски су му Црњански и Вељко Петровић. Међу најуспјелије приповијетке убрајају се *Удовица, Заљубљеник, Браћа православна и Немоћ*. О извјесном пишчевом незадовољству оствареним дјелом и накнадним прерадама свједочи и чињеница да су од Кашанинова три романа два остала недовршена. Недовршени роман *Пијана земља* „туробна је повест о пропадању једне породице у плеснивој вароши крај мутне Драве“ (*Заљубљеници*, стр. 14). Главни ликови романа су чланови породице Бошњак – Илија и његови синови Милутин и Прока, те зет Жарко и мајка Милица. Судар традиционалног, оличеног у *крвном и бојном* Илији и савременог свијета, чије се вриједности распадају, воде у људски пораз.

„'Трокошуљник' је вратоломна, темпераментна, бурлескна повест о ноншалантном преваранту, шармантном позеру, бескупулозном лажљивцу, наметљивом лакрдијашу Момиру Тошићу, чије право лице од маске више ни он сам не разазнаје" (Шоп, 157). Роман је Кашанин посветио Чарлију Чаплину, „јер Гоголь није жив". Намјера писца није била само да створи хумористички роман, него да освијетли савремени градски живот с етичког аспекта.

У уводној напомени романа *Привиђења* аутор износи и своје аутопоетичко стајалиште: „Ниједна личност у овом роману није измишљена и ниједна од њих није постојала...Магија уметности и јесте у томе што од реалних људи чини привиђења и што апстрактна привиђења претвара у живе људе" (*Привиђења*). Ово предсмртно Кашаниново дјело (донесено му је на болничко узглавље) остало је без планираног другог дијела. Окосницу романа чини прича о неколико београдских и војвођанских грађанских породица повезаних пријатељским и породичним везама. Аутор је намјеравао да донесе социјалну и психолошку дијагнозу припадника високе грађанске класе, стављајући акцент на њихове личне животне дилеме. Поред научника Павла Деспинића роман обиљежава лик Јоце Четвртка, поред Момира Тошића из *Трокошуљника*, још једне осебујне личности Кашанинове имагинације.

Кашанин је аутор и значајних монографија из области књижевне критике, есејистике, и историје српске књижевности: *Пронађене ствари*, *Судбине и људи*, *Сусрети и писма*, *Српска књижевност у средњем веку*, као и многих књижевнокритичких и есејистичких текстова, објављених у дневној и књижевној периодици током Првог и у периоду између два свјетска рата.

Најзначајнији допринос и највећу утицај у српској књижевности имају Кашанинова књига есеја о српским писцима 19. и 20. вијека *Судбине и људи* и монографска студија *Српска књижевност у средњем веку*, написана поново након верзије изгорјеле у пожару 1944. године. У књизи *Судбине и људи*, Кашанин је примјеном интегралне критике изнио оригинална тумачења

и околности у којима су настајала дјела великих српских пјесника Бранка Радичевића, Змаја, Лазе Костића, Ђуре Јакшића и Јована Дучића, прозаиста Јакова Игњатовића, Лазе Лазаревића, Симе Матавуља и Стевана Сремца, критичара Јована Скерлића, Љубомира Недића и Богдана Поповића. Ови огледи писани су изванредним стилом, компоновани тако да се у њима смјењују афирмативни, критички и полемички тонови. Софистицираним књижевним знањем и ауторитетом Кашанин је поетички, аксиолошки и културолошки контекстуализовао српску књижевност с краја 19. и почетка 20. вијека у оновремене европске књижевне токове. Ново издање књиге објавила је СКД Просвјета у Загребу 2001. године.

Велику синтезу српске умјетности средњег вијека и освјетљавање затамњене културне епохе представља Кашанинова монографија *Српска књижевност у средњем веку*. Препознавајући дух времена, „одјек познатог гласа из великих даљина“ (стр. 14), Кашанин је, трагајући за суштином, успијевао да протумачи дјела и цјелине, објасни разлоге њихова настајања и повеже их с европским културним контекстом. Долази до аксиолошког закључка да су Сава, Доментијан, Теодосије и Данило писци дјела свјетске вриједности. Указује на то да српска средњовјековна књижевност није само сакрална, да је стварана и у градовима и да су наручиоци књижевних дјела били образовани људи. Овим дјелом Кашанин је склопио цјелокупни наратив о српском књижевном средњем вијеку

Милан Кашанин, полихистор, „аристократ духа“ (Р. Поповић), један је од најрепрезентативнијих српских интелектуалаца 20. вијека, подстицајан за разумијевање појединих српских аутора у европском књижевном контексту, па и за разумијевање читавих епоха, поготово српске књижевности и умјетности средњег вијека. Покретач српског културног живота између два свјетска рата, доживио је судбину *personae non gratae* послије Другог свјетског рата, да би у новије вријеме стекао мјесто које заслужује у српској култури, с актуелним дјелом које тек сада налази своје објективне и афирмативне тумаче у свим областима

у којима је дјеловао. Радио је и стварао вођен урођеним смислом за стварање јер како је записао: „Не лети ласта што је гладна, већ што има крила“ (*Сусрети и писма*, 325).

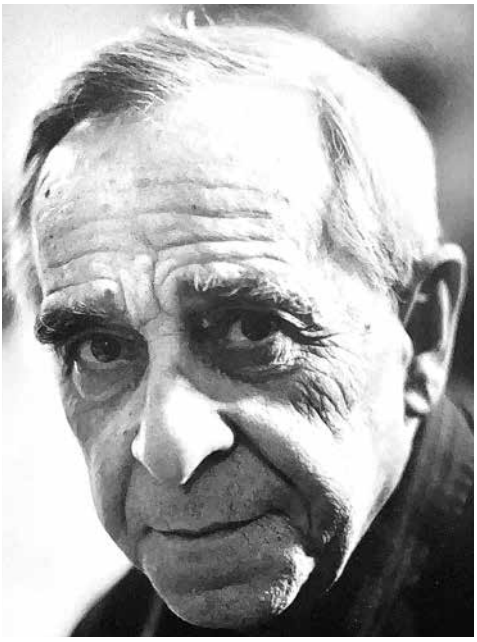
Ђорђе Нешић

ДЈЕЛА:

Srpska umetnost u Vojvodini (koautor V. Petrović), Novi Sad 1927.
Pronađene stvari, Beograd 1961.
Sudbine i ljudi, Beograd 1968 (2. izd. Zagreb 2001.).
Susreti i pisma, Novi Sad 1974.
Srpska književnost u srednjem veku, Beograd 1975.
Prepiska dvojice mladića (koautor S. Marić), Novi Sad 1991.
Izabrana dela I – VII, Beograd 2004.

ЛИТЕРАТУРА:

Bojić, M., Moj otac Milan Kašanin, u: J. Nedić, *Braća Kašanin, znameniti Baranjci,* Beli Manastir 2007.
Deretić, J., *Istorija srpske književnosti,* Beograd 2004.
Dimitrijević, K., *Razgovori s Milanom Kašaninom*, Beograd 2015.
Džadžić, P., *Iz dana u dan III,* Beograd 2000.
Gordić, S., *Pripovedač i romansijer Milan Kašanin,* Letopis Matice srpske, knj. 179. sv. 3., Novi Sad 2003., 400-418.
HKE 2, 272.
Hristić, J., *S merom neizbežne gorčine,* Letopis Matice srpske, knj. 413. sv. 1., Novi Sad 1969., 229-234.
Književni i kritičarski opus Milana Kašanina, zbornik radova, ur. J. Aleksić i Đ. Nešić, Dalj – Beograd 2018.
Kovaček, B. *Milan Kašanin i Matica srpska*, Letopis Matice srpske, knj. 476. sv. 5., Novi Sad 2005., 929-983.
Medaković, D., *Ephemeris 2, Hronika jedne porodice*, Beograd 1993.
Popović, R., *Aristokrat duha – Životopis Milana Kašanina*, Novi Sad 2016.
Šop, Lj., *Proza Milana Kašanina u periodu između dva svetska rata,* Savremenik 8-9, Beograd 1976., 156-164.
Trifunović. Đ., *Stara srpska književnost,* Beograd 2009.
Udovički, I., *Književni kritičar Milan Kašanin,* Beograd 1982.

Кргић, Перо/Петар

КВРГИЋ, Перо/Петар (Српске Моравице, данас Моравице, Горски котар, 4. III. 1927. – Загреб, 23. XII. 2020.), глумац, син Милана и Јулијане рођ. Шуме (кћери Јосипа и Розалије рођ. Петауер). Мајка Јулијана била је словенско-аустријског подријетла, а отац Милан родом из Црне Горе. По струци конобар, био је власник гостионице на жељезничкој станици у Моравицама. Перо Кргић је у родном мјесту завршио основну школу и прије рата кренуо у гимназију у Огулину. Убрзо након проглашења НДХ усташе су Милана Кргића ухапсили и одвели у вагону с натписом „покварена роба" чему је 14-годишњи Перо свједочио са сестром Надом („кроз решетку вагонског прозор-

чића угледао сам посљедњи очев поглед и његов златни зуб...”). По свему судећи је Милан Кргић убијен у госпићком логорском суставу (на Велебиту или на Пагу). Цијели обитељски иметак био је изгубљен у пљачки и пожару – спашена је тек једна порцуланска здјела с кукурузним брашном – рат су преживјели овисећи о доброти сусједа и рођака. Тада је, записат ће Кргић послије, „прије времено одрастао” па се манично бацио на читање. Међу књигама које је страствено „гутао” истицале су се оне „крваве”: Крлежина *Голгота* и Шекспирова трагедија *Ричард III*.

С „правом” глумом сусреће се 1944. кад је партизанска казалишна скупина „Иван Горан Ковачић” стигла у ослобођене Моравице и позвала га да им се придружи што је с одушевљењем учинио одуставши од жељене лијечничке професије. У тзв. шареним партизанским програмима је рецитирао (Иван Горан Ковачић, *Јама*, Бранко Ћопић, *О, пушко моја, о торбо ти*, Владимир Назор, *Мајка православна*) и глумио (*Син*, К. Чапек, *Мати*, *Усташа у бијегу*, у неком скечу). У Глини, гдје је у прољеће исте године, уочи Конгреса културних радника у Топуском, прошао тромјесечни „глумачки курс”, упознао је своје будуће колегице и колеге (између осталих Миру Жупан, Драгу Крчу, Ирену Колесар, Аугуста Цилића, као и свог будућег професора Драгу Иванишевића) и глумио Хитлера у паници од губитка рата (Иво Чаће, *Змије у процијепу*) и то у програму Централне казалишне дружине при ЗАВНОХ-у. Потом је „прекомандиран” у Банијску казалишну дружину „Август Цесарец” с којом је 1945. стигао у Трст гдје је гледао прву професионалну представу у животу – Бизеову *Кармен*. Ускоро је дружина стигла у Загреб (камо се доселила и Кргићева сестра Нада, будућа професорица њемачкога) гдје је завршио гимназију, а 1947., уз помоћ стипендије Министарства просвјете уписује Земаљску глумачку школу. Истакнуо се у улози старог Професора Серебрјакова, под маском, с брадом, брковима и периком, у изнимно хваљеној представи А. П. Чехова *Ујак Вања*. Исте је године ангажиран у Драмском студију при ХНК, одмах потом и у ансамблу ХНК (1948.) гдје је испрва ста-

тирао (гласовита Строцијева режија Шекспирова *Отела*) и тумачио мале улоге. Од њих се највише истиче Муноу у *Скупу* М. Држића, у знаменитој режији Б. Гавеле (1950.) за коју је одликован Медаљом заслуга за народ. Рад с Гавелом (који га је звао Пешекан – морски пас) пресудно је утјецао на његово формирање као глумца.

Од 1953. ангажиран је у Загребачком драмском казалишту (од 1972. Драмско казалиште „Гавела“), којега је (уз осталих 24 колегица и колега на челу с Гавелом) и суутемељитељ и у којем је дебитирао 1954. улогом Пољског Жидова (Мирослав Крлежа, *У логору*), представи у којој се изговарала цијела какофонија идиомских говора, а он је говорио неком чудном мјешавином искварената њемачког и јидиша. Био је Држићев Помет (1955.), Дјетић Златикумов (1959.) и Златикум (1974.), Маринковићев Дон Зане и Бискуп (*Глорија,* 1970.), Шјор Бепо (*Загрљај,* 1974.) те Крлежин Јанез (*Краљево*, 1970.) и многи други. Од 1986. до умировљења 1988., поновно је у ХНК гдје игра, једну за другом значајне улоге у класичним драмским дјелима од којих се истичу Хадровић (Крлежа, *Вучјак,* 1986.), Стари Екдал (Ибсен, *Дивља патка,* 1987.), Кнез Гаврило (Ф. М. Достојевски, *Ујаков сан,* 1987.), Полицајац те још шест лица (М. Црњански, *Роман о Лондону*, 1988.), Судац (Паро-Маринковић, *Заједничка купка,* 1989.).

Паралелно с бројним улогама у два дуга ангажмана у ХНК и ЗДК, Кргић је тијеком своје ријетко успјешне и плодне каријере дуге више од седам десетљећа, редовито глумио и у другим казалиштима и казалишним скупинама у Хрватској те на фестивалима: у Teatru &TD, у ЗКМ-у, у сплитском ХНК, дубровачком Казалишту Марина Држића, Сатиричком казалишту Јазавац па Керемпух, Казалишту Комедија, ријечком ХКД театру**,** Театру у гостима, Епилог театру, у Казалишту Жар птица, Истарском народном казалишту у Пули, Глумачкој дружини „Хистрион”, у казалишту „Планет Арт”, Народном казалишту Бања Лука те Казалишту лутака.

Посебно поглавље Кргићеве каријере јесу Дубровачке љетне игре којих је од самих почетака био заштитни знак, а његов

однос према театралности и мелодиозности дубровачког језика налазио се у темељима његове глуме. Био је, између осталога: Помет, Дуги Нос и Пролог Држићева, Дундо Мароје и Негромант (Марин Држић, *Дундо Мароје*); Госпар Ђоно, Луцо, Дум Марин, Шишко, Сабо, Нико (Иво Војновић, *Дубровачка трилогија*); Бискуп (Р. Маринковић, *Глорија*); Лир (Е. Бонд, *Lear*); Први глумац и Дух Хамлетова оца (Вилијам Шекспир, *Хамлет*); Парок (М. Водопић, *Тужна Јеле*); Рено (М. Тудишевић и Молијер, *Немоћник у памети*); Краљ (М. Де Гелдероде, *Columbo*); Први старац, Пилад и Атена (Есхил, *Орестија*) и др. Од других фестивала, наступао је на Бријунима у Театру Уликс и на Сплитском љету.

Ситнога стаса, оштрих црта лица на којем су се истицале продорне очи и изражајни нос, био је глумац непресушне енергије и снажног сценског магнетизма. Одликовале су га изнимно прорађене геште, жива мимика и спретан покрет, продорни, понешто храпави глас велика распона уз које је врхунски баратао урођеним осјећајем за ритам и небројене модулације и нијансе говора. С посебним је жаром и ријетко виђеном дисциплином урањао у посебности свих хрватских идиома, као и других славенских језика и нарјечја, волио их је чак и сам креирати. Највише је волио тумачити комичне, трагикомичне и гротескне ликове: мрзовољне, хвалисаве и зловољне старце (које је креирао „глумећи своју будућност" још од младих дана, на почетку каријере, нпр. имао је 31 годину кад је тумачио Старог од 95 година у Јонесковим *Столицама*), преварене мужеве, сплеткаре, шкрце, лопове, диктаторе и фанатике, али и ироничне интелектуалце и медитеранске особењаке. Сваку је своју изведбу одиграо као прву и/или као задњу, без имало спуштања највиших сценских критерија, а у најтананијем односу с писцем, партнерима на сцени, редатељском идејом и што је најважније – с публиком.

Кргић је остварио око 200 улога, а тешко је прецизно одредити им броја јер је неке поновио у више продукција, у неким је представама играо више улога – у једној с бројним лицима чак све, а готово немогуће је навести све његове радијске улоге – како у низу класика, тако и у дјелима суврмених аутора, иноземних

и домаћих. Антологијске улоге остварио је још на почецима каријере (1959.) кад је у једној вечери играо *Адвоката Патлена* (истоимена фарса непознатог аутора) и сва лица из средњовјековне фарсе *Месар из Абевила*, Е. Д'Амијена (Месар, Жена, Поп, Попова супруга, Слушкиња, Пастир) што је захтијевало „атлетску издржљивост" коју је Гавела назвао Кргићевим глумачким самоубојством у чему је на срећу био у криву. Више од 170 пута одиграо је лакрдијаша Кларина (П. Калдерон де ла Барка, *Живот је сан*), а наступио је и у првим представама казалишта апсурда у нас (Стари, Е. Јонеско, *Столице*, Наг, С. Бекет, *Свршетак игре*). Сличне улоге тумачио је и у домаћим драмским гротескама, као Професор (И. Бакмаз, *Испит из хрватске књижевности*), Професор II (М. Матишић, *Анђели Бабилона*). Показао се и једним од најбољих тумача у драмама и адаптацијама романа Ранка Маринковића: Дон Зане и Бискуп (*Глорија*), Шјор Бепо (*Загрљај*), Инспектор (*Politheia или Инспекторове сплетке*) Занде Роте (*Албатрос*), Судац и још два лица (*Заједничка купка* – улоге с којима је у ХНК прославио пола стољећа каријере). Не могу се заобићи ни бројне Кргићеве улоге у распону од захтјевних трагичних и драмских карактера те до у детаље разрађених споредних ликова од којих се издвајају Гил Кори (А. Милер, *Вјештице из Салема*), Судац Кроз (У. Бети, *Корупција у палачи правде*), Фил Хоган (Е. О'Нил, *Мјесечина за јаднике*), Човјек (Е. Бонд, *Уски пут према дубоком сјеверу*), Антонио Салиери (П. Шефер, *Амадеус*), Дилер (Б.М. Колтес, *У самоћи памучних поља*), Иван Павлович Пјетров (Ј. Гловацки, *Четврта сестра*). Од новијих домаћих текстова памте се врхунске интерпретације Пипе (П. Будак, *Тишина! Снимамо!*), Хркања соло (Р. Томовић, *Концерти*), Венгера Угарковића и Титуса Фабрицзија (Крлежа, *Вучјак*, и *Господа Глембајеви*), Непознатог и још седам лица (М. Беговић, *Пустолов пред вратима*). Ипак, по многима врхунац те врхунске каријере постигао је Кргић као Он у *Стилским вјежбама* – најдуже играном комаду у повијести хрватског казалишта (по Гинисовој књизи рекорда од 2008. и свјетскога – у категорији с истом глумачком поставом) премијерно приказаном 19. сијечња 1968. године. Пред-

става коју су према прози Ремона Кеноа приредили Тонко Мароевић и Томислав Радић, била је на репертоару пет десетљећа, а играо ју је готово до смрти (изворно у Teatru &TD, од 2007. у Казалишту Планет Арт – од 1968. у пару с Мијом Оремовић, а од 1970. до краја с Лелом Маргитић). Баш ту је улогу и одиграо као посљедњу у животу и то у Казалишту „Мала сцена", 29. свибња 2018., 74 године након прве (партизанске) улоге, што га чини најдуговјечнијим глумцем у повијести нашега казалишта.

Мање је наступао на филму, увијек у споредним улогама (*Опсада*, *X-8*, *Три четвртине сунца*, *Друг предсједник центарфор*, *Срећа долази у 9*, *La steppa*, *Пријеки суд*, *У средини мојих дана*, *Камената врата*, *Наусикаја*, *Понт Неф*, *Црвено и црно*, *Ноћни бродови...*) чешће у бројним ТВ-драмама и серијама (*Гледалац и ми*, *У часовима затишја*, *Ноћни гост*, *Човјек у футроли*, *Варалице*, *Сеоба душа*, *Непокорени град*, *Нитко се неће смијати* и др). Снимио је многе улоге за драмски програм загребачког Радија („Играо сам бројне радијске улоге: жива бића, мртваце, ергелу разноразних животиња..."). Најстарији сачувани инсерти из ТВ драма у којима је глумио су из 1963. (*Облаци, црни облаци; Арина)*, а у интегралном облику сачуване су оне снимљене 1967. године.

Своје је глумачке врхунце остваривао у присном глумачко-редатељском партнерству с редатељима, на почецима с Гавелом, потом с његовим ученицима: Костом Спаићем, Дином Радојевићем, Младеном Шкиљаном, Георгијем Паром, Јошком Јуванчићем, као и с Божидаром Виолићем, Петром Вечеком, Ивицом Кунчевићем, Јиржијем Менцлом... Сурађивао је радо и с младим редатељима и са студентима режије. Његов је отворени, и благи карактер у којем никада није било мјеста за повишене тонове био нашироко омиљен. Био је људски и глумачки узор многима, по много чему непоновљив. Георгиј Паро описао га је као „глумца институцију".

Кргић је био уза све наображен и вјешт писац: своје колумне, праве театрографијске бисере под именом *Стилске вјежбе*, објављивао је тједно, од 2000. до 2002. у *Вијенцу*, а истоимена књига с изабранима издана је 2004. године. Монографију о Кр-

гићеву животу и дјелу (*Казалишно доба Пере Квргића*, 2012.) написао је и уредио Хрвоје Иванковић. У цијелости су му посвећене бројне ТВ емисије у продукцији загребачке телевизије, а Лоренс Киру снимио је 2007. за ХТВ документарни филм *У потрази за глумцем Негромантом*. Звонимир Мркоњић је о њему написао сонет *Квргићева преобразба.*

Квргић је најнаграђиванији глумац у повијести хрватског казалишта. Од првог до посљедњег признања, ријетке су године прошле без једне, често и више награда за његова глумачка постигнућа, а скупа с одликовањима и сличним признањима добио их је око 50, многе и више пута, а најважније су: Награда града Загреба (1956. и 1995.), Награда Гавелиних вечери (1973., 1974., 1975., 1977., 1979.), Стеријина награду (1956, двије 1959. – и жирија и публике, 1970., 1989. опет двије: глумачка и Награда за нарочите заслуге на унапређењу југ. култ. и умјетности), Првомајска награда Удружења драмских умјетника Хрватске (која након 1990. носи назив Награда хрватског глумишта – глумачку или за животно дјело добио је 1968., 1979., 1994., 1995. и 2006.). Потом: Награда ХНК „Тито Стрози“ (2002., 2005.), Златни ловор-вијенац МЕСС-а (1968., 1979., 1987. за животно дјело и 1989.), Награда „Орландо“ (Дубровачке љетне игре 1964., 1981.), Награда „Златни смијех” на Данима сатире (1984., 1992., 2000., 2008.), Награда „Младен Црнобрња Гумбек” на истом фестивалу (2006.), Награда „Владимир Назор“ (1970.), Награда за животно дјело (1986.), Награда „Дубравко Дујшин” (1986.), Награда „Елеонора Дусе“ Фестивала у Азолу (1988.), Повеља Дубровачких љетних игара за посебне заслуге (1989.), Награда Фестивала Марулићеви дани (1996., 2000., 2004.), Награда Вељко Маричић Фестивала малих сцена у Ријеци (1998., 2008.), Држићев златни печатњак (1998.), Награда Фестивала глумца у Винковцима (1999.), Награда за животно дјело града Дубровника (1999.). Године 2006. одликован је Редом кнеза Бранимира за изниман и дугогодишњи допринос култури РХ, а 2018. Повељом за особити допринос у промицању културног развитка РХ. Године 2007. године добио је звијезду у Улици славних на опатијској шетници,

а од 2016., Казалишна сцена у Делницама носи његово име што је први пут у нас да је неко казалиште названо именом живога глумца. Посмртно му је у травњу 2022. на жељезничкој станици у Моравицама постављена спомен плоча.

О свом српском идентитету, ако се изузму биографски записи о дјетињству, никада није говорио ни писао, а трач-примједбе о његову поријеклу које су се каткада ширile кроз казалишне кругове деведесетих година није коментирао. Највјеројатније због трауме коју је преживио због смрти оца, одлучио је не исказивати политичке ставове и тога се принципијелно држао до краја живота. Са супругом Невенком Стипанчић, званом Стипа (Загреб, 12. XII. 1936. – 4. VIII. 2019.), глумицом која је цијели глумачки вијек провела у Казалишту Комедија, био је у браку пола стољећа. На сцени су се сусрели једном, 1993. у комедији Нила Сајмона *Заточеник Друге авеније* Театра у гостима. И њихова кћи Ана (р. 1970.) је глумица, чланица ансамбла ЗДК Гавела. С њом је на сцени био више пута. Заједно су одиграли глумца на одласку и младу глумицу у доласку у представи *Гардеробијер*. Управо му је та улога, како је више пута изјављивао (уз Помета, представу *Стилске вјежбе*, Старца из *Столица* и Мокинпота) и била најдража.

У родним Моравицама, на кући у којој је Перо Кврги̇ћ провео дјетињство, Приморско-горанска жупанија је у пригоди обиљежавања Свјетског дана казалишта поставила спомен-плочу (2022.).

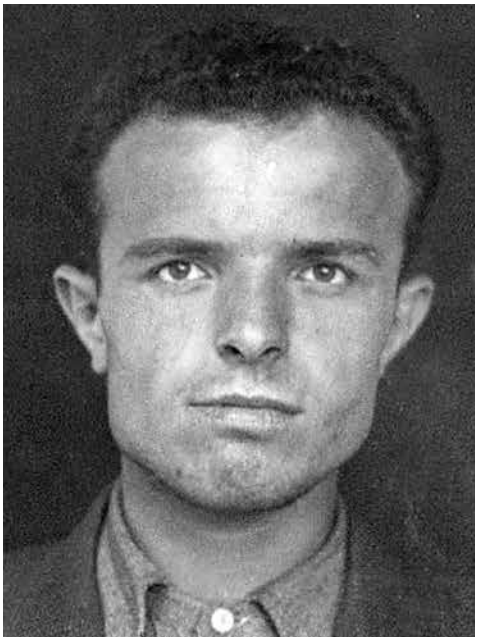
Сњежана Бановић

ДЈЕЛА:

Stilske vježbe, Zagreb 2004.

ЛИТЕРАТУРА:

Banović, S., *Kazalište za narod,* Zagreb 2020.
HBL 8, 492-494.
HE 6, 383.
Ivanković, H., *Kazališno doba Pere Kvrgića*, Dubrovnik 2012.
LMD, 427-428.
Večernji list, 4. VII. 2016.
https://www.gavella.hr/natuknice/kvrgic-pero; https://leksikon.muzej-marindrzic.eu/kvrgic-pero/; https://www.vecernji.hr/kultura/kazalisna-scena-u-delnicama-dobila-ime-legendarnog-pere-kvrgica-1096810; https://p-portal.net/pero-kvrgic-glumac-koji-je-lijecio-dusu; https://www.index.hr/magazin/clanak/pero-kvrgic-1990-ustase-su-mi-odveli-oca-u-stocnom-vagonu-bilo-je-strasno/2241252.aspx; https://hrvatskoglumiste.hr/samozatajna-i-brizna-glumica-odana-komediji-i-glumackoj-obitelji/; pristupljeno 24. IX. 2024.

Кончар, Раде

КОНЧАР, Раде (Кончарев Крај крај Коренице, 28. X. 1911. – Шибеник, 22. V. 1942.), радник, револуционар, секретар ЦК КПХ, организатор устанка. Син Гедеона (Геце) и Стаке рођ. Кончар, по обитељској предаји потомака Крајишника који су у 16. стољећу доселили на тај простор из подручја између Пиве и Таре. Први познати предак Раде Кончара био је Василије, дјед Василија, прадједа Раде Кончара. Миле и Милија, родитељи Гедеона (Геце) Кончара, умрли су кад је он имао три-четири године, па је Радин отац растао уз дједа. Геца Кончар оженио се у својој 22. години Стаком, дјевојком из сусједства, кћери Ваје и Латинке Кончар. Имали су дванаестеро дјеце од којих је Раде био трећи. Обитељ

је преживљавала бавећи се ратарством и сточарством. Почетком 20. стољећа лички крај био је у тешкој економској ситуацији. Многе Личане је то потакло да емигрирају у САД. У прољеће 1906. отишао је и Геца Кончар, али се вратио већ 1910. године. Недуго након Радина рођења, избио је Први свјетски рат: Геца Кончар је мобилизиран и послан на руски фронт. Заробљен је, али се из заробљеништва вратио. Раде основну школу завршава 1922. у сусједном селу Бабин Поток. На препоруку учитеља Милоша Делића као „бистар, радин, добар и послушан дечко“ у организацији Српског привредног друштва „Привредник“ одлази у Лесковац на школовање за бравара. Ондје је убрајан „међу најодличније“ и у локалној радионици Кукара и Јовића, и у вечерњој шегртској школи. Мајсторски испит полаже 1925. те почиње радити као калфа. Наредне године сели у Београд, гдје добива посао у Дирекцији трамваја и осветљења града Београда. Због смањења броја запослених почетком 1931. добива отказ, али разлог отказу био је и да се, као раднички повјереник, превише истицао у борби за радничка права. Након побуне радника два мјесеца касније враћен је на посао. У међувремену завршава Вишу занатску мајсторску школу и један је од најактивнијих спорташа у радничком спортском друштву „Електрична централа“. Од љета 1932. служи војни рок у 22. сарајевском артиљеријском пуку, у Калиновику, али је мјесец дана касније због болести демобилизиран. Враћа се у Београд и ради у београдској Електроцентрали. Тада је већ организирани члан СКОЈ-а, а убрзо у подузећу оснива и скојевску ћелију.

У прољеће 1933. године, кад је основана подружница металаца Уједињених радничких синдиката (УРС-а) у Електроцентрали, изабран је за секретара подружнице. Нешто касније, у српњу 1933. године, кад је Благоје Паровић реорганизирао београдску партијску организацију, постаје члан КПЈ. Десет мјесеци касније позван је на дослужење војног рока (опет у Калиновик). У међувремену у београдској партијској организацији долази до провале. Полиција тада открива да је Кончар члан КПЈ, па га враћају из војске, везаног, у Београд. На саслушању, мучен у за-

твору Главњача, једини је од двадесетак ухапшених који ништа није признао. Поткрај 1934. осуђен је на годину дана затвора, а у пресуди је образложено да је „при одмјери казне као олакшано уважено код свих, осим Кончара Раде, признање, односно дјеломично признање“. Из сремскомитровичког затвора отпуштен је у коловозу 1935. године.

Кончар, након кратког боравка у родном крају, по директиви партијског руководства поткрај рујна долази у Загреб. Укључује се у илегалну партијску активност, дјелујући понајвише у браварској секцији загребачке подружнице УРС-а (под контролом илегалне КПЈ) и у радничком спортском друштву „Металац“. Код бравара Диминића запошљава се у сијечњу 1936. године, а од ожујка ради у „Југославенском Сиеменс д. д“. У тој средини одмах оснива прву партијску ћелију, а у српњу организира први успјели штрајк. У Загребу постаје синдикални и партијски руководилац. Био је један од најауторитативнијих синдикалних организатора. Повео је низ штрајкачких акција. Послије великог штрајка загребачких бравара, у коловозу 1936. године, изабран је за члана Мјесног комитета КПХ. Убрзо долази до велике провале у загребачку партијску организацију, па је Кончар поткрај године ухапшен. Он је једини шутњом одговарао на сва питања. У свим записницима, на све оптужбе и након вишемјесечног мучења, увијек има само један одговор: „Није истина да сам са споменутим лицима било какве везе имао, нити их уопће познајем!“ Групи оптужених, међу којима је и Кончар, суди се пред Судом за заштиту државе ујесен 1937. године. Захваљујући Кончареву држању у истрази, сви оптужени поричу изјаве пред полицијом и на Суду се држе као Кончар па су ослобођени.

Након изласка из затвора поново ради у „Сименсу“, реактивира се у Мјесном комитету и у руководству синдиката металаца („савезни повјереник“). Посебно значајну улогу има на IX. конгресу Савеза металских радника Југославије, у травњу 1938. када је под његовим утјецајем прихваћена лијева оријентација организације. У љето те године Кончар је други пут позван на дослужење војног рока. Прије одласка у војску припрема штрајк. Он

је одржан у вријеме кад је Кончар већ био у војсци, и у њему су судјеловали сви Сименсови радници. Из војске је отпуштен јесен 1939. године. У међувремену је, у вријеме одсуства, судјеловао у раду повијесног савјетовања на Тацену, под Шмартном гором, кад је одлучено да се реорганизира партијско руководство у Хрватској и да у КПХ – умјесто суспендираног ЦК – водећу улогу преузму Раде Кончар, Мирко Буковец и Маријан Крајачић. Тада путује у разне дијелове Хрватске те у Карловцу, у сијечњу 1939. године, оснива Мјесни комитет КПХ. Почетком 1940. године, Кончар прелази у илегалу. У ожујку организира партијско савјетовање КПХ, кад је формирано и ново руководство КП Хрватске. У том руководству Кончар је *de facto* први човјек. Организира и Прву конференцију КПХ у коловозу 1940. године, кад је изабран за политичког секретара ЦК КПХ. У љето 1940. кооптиран је и у Политбиро ЦК КПЈ. Био је један од Титових најближих сурадника у припремама Пете земаљске конференције КПХ у Загребу (19. – 23. листопада 1940.), на којој је поново изабран за члана Политбироа. Као способан организатор, а по одлуци Политбироа ЦК КПЈ, од сијечња до 8. травња 1941. руководио је Покрајинским комитетом КПЈ за Србију.

Одмах по нападу Сила осовине на Југославију враћа се у Загреб (8. травња) да би већ 13. травња по Титовој директиви писао и штампао проглас ЦК КПХ (не признајући новонастало стање, ЦК КПХ позива „раднике и сељаке, повезане и удружене у чврсти борбени савез“, да одмах крену у борбу, и да у тој борби „под водством КП“ требају успоставити „ново друштвено уређење“). Судјелује у раду свих загребачких сједница ЦК КПЈ и одлуке тих сједница преноси водству КПХ. У липњу, српњу и коловозу обилази готово цијелу Хрватску (нпр. 19. српња био је у шуми Абез код Вргинмоста) и организира оперативна партијска руководства (нпр. у Карловцу), која су се убрзо трансформирала у штабове тада покренутог устанка. Тако постаје кључна личност у организирању устанка у Хрватској, али и непосредан организатор и вођа ударних група које су тих мјесеци изводиле диверзије у Загребу. Поткрај рујна судјелује на повијесном савјетовању у

Столицама код Ваљева у Србији. Накратко се потом враћа у Загреб, али и по Титовој директиви и темељем властите процјене да је у граду све несигурније, убрзо из њега одлази. Смјешта се у Сплит: настоји отклонити колебања међу комунистима који су у Далмацији зазирали од наставка оружане борбе, након слома првих одреда и великих губитака тога љета. Оштро критизира локално комунистичко водство, али га не смјењује у увјерењу да постоје снаге и расположење за дизање устанка. Комунисти тада Кончара ословљавају конспиративним именом Брко. Под његовим водством Покрајински комитет КПХ издаје 20. листопада проглас „Радницима, сељацима, грађанима, интелектуалцима, омладини, родољубима поробљене Далмације“ који завршава ријечима: „Дижи се, народе у Далмацији! Ми не смијемо заостати! Ступајмо сложно у ЈНОФ с осталим народима Југославије!(...) Улазимо у партизанске одреде! Дижимо оружани устанак!“ Организиране су разне саботаже на бродовима, а 9. студенога су бачене бомбе на талијанску војну глазбу у Сплиту. Кончар покреће и организирање и наоружавање нових оружаних одреда и заповједништава на подручју Далмације.

Вицко Крстуловић, секретар Покрајинског комитета КПЈ за Далмацију, упозорава Кончара да треба бити опрезнији, да се треба више чувати и скривати, али изгледа да Кончар не мари за та упозорења. Талијанска је полиција 17. студенога ушла Кончару у траг. У покушају бијега озлиједио је ногу, а потом је рањен у кољено па су га успјели ухапсити. Иако је пребачен у болницу, полицајци су га брутално мучили, па је 22. студенога скочио с другог ката болнице при чему му је на два мјеста напукла лубања. Полиција испрва није знала ни како се точно Кончар зове. Он је тврдио да се зове Росарио Реић – уосталом, имао је документе на то име и презиме, али је та особа прије рата емигрирала у Аргентину. Талијани су тада довели праву Росаријеву мајку Марију Реић у затвор и питали је да ли препознаје тог човјека, али је она одговорила негативно. Потом су Талијани од надлежних служби НДХ у Загребу затражили информације о Кончару. Убрзо су им стигли документи преузети из архива југославенске краљевске

полиције који су им омогућили да открију право Кончарево име и презиме. У документацији је стајало да је Кончар „агитатор и најспособнији комунист, способан да води и организира сваки револуционарни покрет“, да је „члан комунистичког централног руководства, вођа и југославенског, и посебно хрватског комунистичког покрета“, да је „организатор атентата и саботажа, веома вјешт водитељ маса“, а при томе „најинтелигентнији, најлукавији и најбистрији комунист Југославије, који је и поред вишекратних хапшења редовно успијевао побјећи полицији“. Сви покушаји да га његови партијски другови спасе пропали су један за другим. Хтјели су га замијенити за талијанског официра Антонија Виварелија, којег су заробили. Међутим, Виварелија је један партизан самоиницијативно убио.

Кончар је из сплитског затвора у тешком стању (једва се кретао уз помоћ штапа) одведен у Шибеник, гдје је осуђен на смрт. Ни у истражном затвору, ни на суђењу, није рекао ни ријечи. Када су га послије пресуде упитали хоће ли тражити помиловање, рекао је: „Нити бих га ја дао вама, нити га од вас тражим.“

Стријељан је у Шибенику, на Шубићевцу, 22. свибња 1942. заједно с 25 антифашиста. Будући да су га везали за ступ тако да стрељачком строју буде окренут леђима, Кончар је изјавио: „Пуцајте у прса кукавице”. О њему је Милован Ђилас у аутобиографској књизи *Идеал и професија: успомене једног револуционара,* написао: „Био је чедо класе и револуције, рођено да за њих изгори...“

Драгица Кончар, Радина супруга, наставила је илегално дјеловати у Загребу. Усташки агенти су је 16. коловоза ухватили на загребачком Чрномерцу те је отпремљена у затвор на Савској цести. Пет дана касније, након мучења, убијена је кад је бачена с другог ката у затворско двориште.

Тијело Раде Кончара ексхумирано је 1950. и у присутности великог броја Шибенчана влаком пребачено у гробницу народних хероја на загребачком Мирогоју. Драгица Кончар је такође проглашена за народног хероја. Рат је преживио Радин син – Раде, рођен 4. ожујка 1942. којег је мајка због конспирације морала оставити другима на чување и којег је до хапшења видјела тек

неколико пута (одрастао у обитељи пријатеља својих родитеља, завршио Поморску школу у Бакру, Правни факултет у Београду, потом био успјешан директор и одвјетник, изненада умро 1989. године).

Раде Кончар убрзо након смрти постаје једна од највећих партизанских икона. ЦК КПХ је неколико дана послије Кончареве смрти писао Централном комитету КПЈ: „Јуначка смрт друга Брке тешко нас је погодила. Приликом стријељања, и он и остали осуђени јуначки су се држали. Пали су пјевајући Интернационалу“.

У *Пролетеру* за јун/јул/август 1942. године, кад је ЦК КПЈ објавио указ о десет првих народних хероја, на првом мјесту је име Раде Кончара: „На приједлог ЦК КПХ и Главног штаба НОП-а за Хрватску, додјељује се назив народног хероја Раду Кончару, секретару КПХ и организатору партизанских одреда у Хрватској и Далмацији...“ Неколико мјесеци касније, у просинцу 1942. године, 13. пролетерска бригада НОВ-а (дотад је носила име Јосипа Краша) добила је име по њему, као симболу јединства Хрвата и Срба у партизанском покрету.

До распада социјалистичке Југославије Раде Кончар представља симбол храброг револуционара и бескомпромисног борца за радничка права па се то одразило и на културу сјећања о њему. Најпознатија твртка названа по њему је био загребачки „Раде Кончар“, настао 1946. из дотадашње творнице Сименс. У наредним десетљећима је израстао у једно од највећих подузећа на простору тадашње Југославију и у електротехничку твртку с међународном репутацијом. На врхунцу је имао до 25.000 запослених у разним производним погонима од Самобора до Скопја. Од почетка 1991. организиран је као дионичко друштво и дјелује под именом Кончар – Електроиндустрија. По Ради Кончару име су добивале многе улице. И данас постоје улице именоване по њему у Сиску, Поречу, Селцима, Земуну, Београду, а нестале су почетком деведесетих у Загребу, Осијеку и другдје. Више средњих школа (махом техничких и електротехничких) на простору бивше Југославије, и данас носи његово име (и у Загребу).

Иво Голдстеин

ЛИТЕРАТУРА:

Bekić, M. – Butković, I. – Goldstein, S., *Okrug Karlovac 1941,* Zagreb 1965.
EJ 5, 300.
Đilas, M., *Ideal i profesija: uspomene jednog revolucionara,* Beograd 2024.
Gizdić, D., *Dalmacija 1941,* Zagreb 1959.
HBL 7, 565-566.
HE 6, 87.
Krstulović, V., *Memoari jugoslavenskog revolucionera, t. I, Na stazama partije, revolucije i bratstva i jedinstva 1905-1943,* Beograd – Sarajevo – Zagreb 2012.
Narodni heroji Jugoslavije, 231-233.
Očak, I., – Popović, J., *Končar – sekretar Partije,* Zagreb 1976.
Popović, J., *Rade Končar Brko: životni put i revolucionarno djelo,* Gornji Milanovac 1983.
Rade Končar: 1946 – 1986, ur. Đ. Burić, Zagreb 1987.
Радојчић, Биографије, II, 382-383.
СБР 5, 216-217.
Štaubringer, Z., *Rade Končar,* Beograd 1964.
Vojni leksikon, 920.
https://www.antifasisticki-vjesnik.org/hr/kalendar/8/6/124/; https://skd-prosvjeta.hr/rade-koncar-borac-za-pravdu-medu-ljudima/; https://www.sebenico.com/our-works/najveci-pogrebni-isparacaj-rade-koncar/; pristupljeno 1. IV. 2024.

Кораћ, Станко

КОРАЋ, Станко (Чемерница крај Вргинмоста на Кордуну, 28. VIII. 1929. – Београд, 13. X. 1994.), књижевни хисторичар, уредник научних, стручних, културних зборника и часописа те аниматор проучавања књижевне дјелатности и културе Срба у Хрватској. Рођен је као треће дијете у земљорадничкој породици Богдана и Евице Кораћ у седмочланој заједници. Основно четверогодишње образовање завршава у Вргинмосту. Као 13-годишњак остаје ратно сироче након погибије оца и брата у усташком погрому (лажном „покрсту“) почетком августа 1941. те нестанка старије сестре 1942. и смрти мајке у прољеће 1943. од тифуса. Од јесени те године је партизански курир, а од јесени 1944. полазник Прве партизанске гимназије у Глини па у

Карловцу, гдје ће живећи у ђачком дому довршити ниже гимназијско образовање. У Карловцу дипломира на Учитељској школи 1951. те ради као одгајатељ у Книну, Карловцу и Загребу.

Уписује студиј народног језика и књижевности (будућа југославистика) и руског језика и књижевности на Филозофском факултету Свеучилишта у Загребу 1951. као изванредни студент и дипломира 1956. Од 1956. до 1961. ради као професор српскохрватског језика у Сремској Митровици. На Филозофском факултету у Загребу обранио је 1961. докторску дисертацију на тему *Хрватски роман у раздобљу модерне*. Истодобно је постављен за професора хисторије југославенских књижевности на Педагошкој академији у Карловцу, а од 1962. до 1967. обнашао је и функцију директора те институције. Интензивно проучава романескну продукцију у хрватској књижевности у периоду између 1918. и 1941. године. Свеобухватну монографију *Хрватски роман између два рата* завршава 1967., али ће бити објављена пет година касније и имати три издања. Уређивањем књиге *Трешчец Боротха/Ткалчец/Ловинац* (1965.) потврђује своју знанствену и стручну позицију у хрватском културном и књижевном простору те је учвршћује објављивањем осам студија/огледа о хрватским ауторима.

По објављивању *Декларације о називу и положају хрватског књижевног језика* 1967. јавно оспорава интенције *Декларације* с позиције да Срби у Хрватској имају право свој језик називати српско-хрватским и да не пристају на снажну кроатизацију језика. Тиме је навукао анимозитет на себе не само у карловачкој средини.

Пошто је карловачка Педагошка академија укинута, остаје без посла. Годину и пол дана пријављен је на бурзи рада. Интензивно пак ради на студији о романима Иве Андрића те литерарном опусу Владана Деснице.

Ујесен 1969. запослен је као уредник и лектор у СКД „Просвјета". Тим ангажманом фундаментално се мијења Кораћев како научни тако и културни интерес. Постепено се све више бави хисторијатом СКД „Просвјете" те значајним књижевним

опусом српских аутора из Хрватске. Убрзо избија на глас као интелектуалац који се јавно залаже да се покрене систематско проучавање културе и хисторије Срба у Хрватској. И да се резултати истраживања јавно презентирају.

Радом на публикацији *Вјетром вијани. Споменица Српског културног друштва „Просвјета"* (био је уредник и аутор предговора) којом је Друштво хтјело да обиљежи 25 година рада (1944. – 1969.) освјештава свеколику запуштеност и занемареност проучавања хисторије и културе Срба у Хрватској, посебно с обзиром на чињеницу да су српске културне, стручне и научне институције које су биле формиране након Другог свјетског рата (Архив Срба, Централна библиотека Срба, Музеј Срба, Српско пјевачко друштво „Обилић") временом угашене. Убрзо је кооптиран за члана Извршног одбора Просвјете. У вријеме турбулентних догађања у Хрватској (1969. – 1971.) често ће јавно полемички наступати и постати својеврсни неформални гласноговорник Просвјете. Због тих активности био је проказиван као српски националист, али због тога није трпио никакве санкције.

Корађева студија о романескном свијету нашег нобеловца под насловом *Романи Иве Андрића или свијет без бога* (1972.) дуго ће представљати прву систематичну интерпретацију тог канонског опуса српске и југославенских књижевности. Током 1970. и 1971. ужурбано довршава књигу *Свијет, људи и реализам Владана Десница*. Та ће монографија, објављена 1972. у Београду, о једном од најпровокативнијих аутора након Другог свјетског рата дуго бити једина. Тада Корађ покреће пројект научног зборника којим би се представило књижевно стваралаштво Срба у Хрватској. Бит ће главни уредник и аутор трећине прилога. Рукопис ће бити готов 1973., али ће изићи тек шест година касније под насловом *Књижевна хрестоматија. Из културне баштине Срба у Хрватској*. Изазват ће вишемјесечну полемику: темељна оптужба је била да се том публикацијом издвајају српски писци у Хрватској и тиме разграђује монолитност хрватске књижевности, односно да је то атак на културно заједништво Срба и Хрвата. Полемика је напрасно прекинута.

Поткрај љета 1971. престаје финанцирање рада Просвјете, а потом и прекид и забрана рада 1972. године, па Кораћ остаје без икаквих примања. Тешко је било подносити терет стигматизираног кривца без кривње. Годинама потом истрајавао је на чувању архиве Друштва, и њезине имовине, одговарао на све рјеђе дописе заинтересираних за стање Друштва итд. Постаје тако за упућене у статус СКД „Просвјета" живим свједоком времена у којем није било једноставно бити стигматизирани Други. У недовршеној аутобиографији *Сјећања човјека без домовине* рећи ће: „Своју судбину везао сам за ово друштво и посветио сам се проучавању српске културе у Хрватској и објављивању дјела."

Спорадично се одазивао на научне и стручне скупове о опусима српских писаца у Хрватској, али углавном у Србији. О седамдесетогодишњици Десничина рођења приређује у четири тома *Сабрана дјела Владана Деснице*. У академској 1975/76. години био је лектор српскохрватског језика и књижевности на Славистици Кијевског универзитета. Ипак ће 1982. година бити преломна, јер ће бити скинуто десетогодишње блокирање објављивања Корађевих радова – излазе три његове ауторске књиге које су чекале годинама на зелено свјетло. Рукопис *Књижевно дјело Симе Матавуља* објавит ће Српска књижевна задруга седам година након што је написан. У издању Нолита у Београду излази исцрпна монографија *Српски роман између два рата 1918-1941.* Те 1982. године излази и збирка есеја *Патња и нада* у издању загребачке „Просвјете". Обимну студију о опусу, а особито романима Ива Ћипика *Природно стање свијести у Ћипиковом дјелу* објавит ће 1987. у Горњем Милановцу скрећући пажњу на Ћипиков романескни опус, јер је сматрао да је био научно запостављен и недовољно истражен.

У издању загребачке „Просвјете" изићи ће његово капитално дјело о књижевном дјеловању Срба у Хрватској од почетка 19. до 70-их година 20. вијека *Преглед књижевног рада Срба у Хрватској*. Систематично, упорно, а без ичије било стручне било финанцијске помоћи, радио је на њему након завршетка *Књижевне хрестоматије*. Уврстио је 151 аутора и ауторицу од Захарија

Стефановића Орфелина и Доситеја Обрадовића посљедњих деценија 18. вијека до рецентних аутора млађе генерације Небојше Деветака и Николе Вујчића. Међутим, Кораћ *Преглед* види и као прилику да се читаоцима пружи основне информације о културном, економском, политичком те хисторијском искуству Срба у Хрватској од првих досељења током 15. вијека надаље до краја Другог свјетског рата. У том опису посебно се издваја дионица о Српској православној цркви у чувању народног (националног) идентитета што је био снажан афирмативан искорак у односу на дотадашње сагледавање дјеловања српских црквених институција у Хрватској.

Највећи дио *Прегледа* посвећен је систематској презентацији књижевне дјелатности Срба у Хрватској. Аутор је ту двјестогодишњу традицију конципирао према принципу стилских формација, али сматра да *Преглед* „није и не може бити историја књижевности". Било је појединаца који су препознали вриједност и важност тог уникатног издања па ће један карловачки инжињер откупити чак 50 примјерака и поклањати онима који су били заинтересирани да се упознају са једним систематским дјелом у којем се описује култура Срба у Хрватској и особито њихова књижевна дјелатност.

Да је скинута стигматизирана аура и на његов јавни рад, увиђа кад се на позив академика ЈАЗУ-а Душана Чалића прихваћа дужности тајника Координацијског одбора за проучавање повијести и културе српског народа у СР Хрватској, секције ЈАЗУ-а која након 15-ак година запуштања проучавања српске културе у Хрватској настоји покренути истраживања о тим темама. Због неслагања с концептуализацијом рада, а бивајући и један од сууредника *Зборника радова о повијести и култури српског народа у Социјалистичкој Републици Хрватској*, 1–2 (Загреб 1988. – 1989.), даје оставку на ту функцију.

Како су током 1988. и 1989. учестали захтјеви за обнављањем рада СКД „Просвјета", Станко Кораћ ће ујесен 1989. бити изабран за главног координатора за припрему и провођење поступка обнављања. На обновитељској скупштини у фебруару 1990. године

изабран је за секретара Друштва и након тога настоји да Друштво отпочне реализирати све обавезе одређене прихваћеним и верифицираним Статутом. Раздобље је турбулентно: проводе се парламентарни избори који на власт доводе ХДЗ. Настају драматична догађања која ће убрзо открити реалну немогућност да се ради на проведби зацртаних циљева. Све учесталије доживљава пријетње које ће у септембру 1991. довести до одлуке да емигрира из Загреба и Хрватске.

У таквом озрачју завршава књигу *Модели приповиједања* у издању Просвјете. То је посљедња Корађева ауторска књига, књига есеја и студија који се тичу проучавања специфичних питања структуре прозних текстова. Она показује колико Кораћ слиједи нове увиде у схваћању књижевности, приближавајући се рецентним постструктуралистичким, односно наратолошким концепцијама. Био је уредник *Сабраних дјела Симе Матавуља* која су планирана да изађу у осам томова, али су објављена само прва два.

У Београду, гдје се настанио, наићи ће на пуну подршку: запослен је као стручни сарадник у архиви САНУ-а и био је стамбено збринут. Неовисно о већ узнапредовалом лошем здравственом стању покушава да брине о „Просвјети" и да помаже у пројектима којима се афирмира рад Владана Деснице. Тај ће ангажман у много чему придонијети презентацији и афирмацији Десничине литературе у српској култури. У сарадњи са Јованом Радуловићем припремит ће и објавити *Сабрана дела Владана Деснице* у четири књиге те открити јавности Десничин полемички дио опуса у *Прогутаним полемикама*.

На Филозофском факултету у Загребу одржан је 2024. дводневни међународни симпозиј поводом 30 година од Корађеве смрти под насловом *Књижевност/књижевни рад Срба у Хрватској*.

Душан Маринковић

ДЈЕЛА:

Dvadeset godina hrvatskog romana (1895-1914), Radovi JAZU, knj. 333, Zagreb 1963.
Vladimir Treščec Borotha/Milkan Lovinac/Mato Lisičar, u: Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb 1969.
Andrićevi romani ili svijet bez boga, Zagreb 1970.
Vjetrom vijani. Spomenica Srpskog kulturnog društva „Prosvjeta", zbornik radova, Zagreb 1971.
Свијет, људи и реализам Владана Десниће, Београд 1972.
Hrvatski roman između dva rata 1914-1941, Zagreb 1972 (1974. i 1975)
Sabrana djela Vladana Desnice, I – IV, Zagreb 1974-1975.
Književna hrestomatija. Iz kulturne baštine srpskog naroda u Hrvatskoj, Zagreb 1979.
Srpski roman između dva rata 1918-1941, Beograd 1982.
Književno djelo Sime Matavulja, Beograd 1982.
Patnja i nada (eseji), Zagreb 1982.
Природно стање свијести у Ћипиковом дјелу, Горњи Милановац 1987.
Pregled književnog rada Srba u Hrvatskoj, Zagreb 1987.
Modeli pripovijedanja (zbirka eseja i studija), Zagreb 1991.
Sjećanja čovjeka bez domovine (autobiografska memoaristika, rukopis)
Изабрана дела Владана Десниће I–IV, прир. С. Кораћ и Ј. Радуловић, Београд/Приштина 1993.

ИЗВОРИ:

A.B.: Kronika i dokumenti Koordinacionog odbora za proučavanje povijesti i kulture srpskog naroda u Hrvatskoj. u: *Zbornik radova o povijesti i kulturi srpskog naroda u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj*. knj. 2, JAZU, Zagreb 1989.
Arhiv Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
Arhiv Izdavačkog poduzeća „Prosvjeta", Zagreb
Arhiv JAZU/HAZU, Zagreb
Arhiv SKD „Prosvjeta", Zagreb
Hrvatski državni arhiv, Zagreb

ЛИТЕРАТУРА:

HKE 2, 366.
Enciklopedija srpskog naroda, Beograd 2008.
HKE 2, 366.
Maloča, M., *Most koji deli,* NIN, br. 1480, Beograd, 20. V. 1979.
Plevnik, D., *Ljudi Karlovca*, Zagreb 2018.
Marinković, D., *Nalaženja Stanka Koraća/Otpor institucionalnoj asimilaciji,* Zagreb 2024.
Pavičić, J., *Protiv kriterija zajedništva,* Vjesnik 10. V. 1979.
Radeka, M., *Provokacije i denuncijacije*, OKO, 31. V. – 14. VI 1979.
Salečić, I., *Kostimirana hrestomatija,* OKO, Zagreb, 17. – 31. V. 1979.

Крлежа, Бела

КРЛЕЖА, Бела (Кангрга, Лепосава), глумица (Сењ, 26. X. 1896. - Загреб, 23. IV. 1981.), најстарије дијете у обитељи поштанског службеника Милана Кангрге и домаћице Катарине (Кате) Вуксан, католкиње из Оточца. Одмах по рођењу крштена је као Лепосава у православној цркви, а кад јој је било три године, родитељи је исписују из грчко-источне матице крштених и у Сењу накнадно уписују у римокатоличку. Обитељ тада већ годину дана живи у Загребу гдје је Милан Кангрга добио угледно мјесто пристава Краљевске поште.

Основну Аутономну српску обосполну пучку школу на Прерадовићеву тргу (зграда се налазила на мјесту данашњег трго-

вачког центра) похађала је од 1903. до 1907. године. Већ је тада прозвана Белом, по свијетлој, готово бијелој коси и исто таквој пути. Потом уписује Евангеличку дјевојачку школу (Гундулићева 28) гдје учи њемачки и француски. С оба је језика добро овладала те је с њемачког превела и неколико драмских текстова који су 1930-их премијерно изведени у ХНК (*Бијели јоргован* Г. Ф. Ленокса, *Велика љубав* Ф. Молна́ра, *Матура* Л. Фодора). Успоредо с основном, похађа и Глазбену школу Хрватскога глазбеног завода у којој учи клавир као главни, а пјевање као други предмет. Обавезне мимику и рецитацију предаје јој гласовита глумица, пјевачица и педагогиња Мицика Фројденрајх. Школовање прекида 1908. на дуже вријеме због туберкулозе коју лијечи у Оточцу, код дједа Дане Вуксана, имућног трговца и велепосједника.

У Оточцу ће 1909. први пут видјети Мирослава Крлежу, тада војног питомца у Печуху који је у град стигао у посјет Белину ујаку Дани Вуксану (исто име имао је његов отац, Белин дјед). Поновно ће се видјети у горњоградској цркви св. Марка камо је Бела допратила „тету из провинције". Први пут изблиза видјели су се сљедеће године у кући Кангргиних и Вуксанових у Ђорђићевој улици 16 у Загребу – управо ће та адреса постати тајна шифра у честој кореспонденцији овога пара. У тим писмима Крлежа Белу у почетку зове *дете* (каткад и *моје*) *драго*, она њега *мило, мили, најмилији,* али најчешће - *Крлежа*.

Бела се 1914. донекле опоравила од болести те наставила школовање уписавши Учитељску школу у Медулићевој 33. Завршава је 1919. осредњим успјехом, чиме постаје „квалификирана учитељица пучких школа". Као глумица дебитира наредне године с аматерском трупом у самоборској гостионици Лавица. У драми *За срећом* С. Пжибишевскога игра Олгу.

Од њезина рођендана у листопаду 1917. љубавна веза с Крлежом је јавна ствар. Но, њезини родитељи нису жељели да им се кћер уда за љевичара и књижевника без икаква иметка те су одбили Крлежину просидбу. Па ипак, пар ће се у тајности и без присутности икога из обитељи вјенчати у студеном 1919. у загребачкој цркви св. Блажа. Вјенчао их је капелник Михаел Разум,

кумови су им Милан Беговић и Љубо Бабић, а присутан је био и пријатељ Моша Пијаде. Било је „весело и узбудљиво“, записат ће свједоци – Крлежа је дошао на вјенчање по блузгавици с кишобраном и у старим ципелама пуним рупа на потплатима: „лукња до лукње“!

Већ 1. просинца, захваљујући Јулију Бенешићу (који ће ускоро Крлежу, као интендант ХНК први поставити на сцену) Бела владиним декретом добива посао у Дугој Ријеци (31 км западно од Копривнице), али га због болести која се вратила, преузима тек у љето 1920. године. Тада се с Крлежом „таљигала (...) на сељачким колима час низбрдо, час узбрдо“, преко калничког горја кроз виноградe и непожњевена поља.

Боравак на селу потрајат ће мање од годину дана, али ће Крлежу инспирирати за писање драме *Вучјак*, пријеломног текста у његову драмском стваралаштву објављеног и праизведеног у ХНК 1923. у Гавелиној режији: „Далеко је од владина именовања до Вучјака. 31 км од пруге у ово блато, у ове шуме (...) ни враг не би дошао да му милијуне платиш.“ Бела се, због болести, запошљава тек 1924. у Краљевској свеучилишној библиотеци на Марулићеву тргу, а 1927. је на радном мјесту „архивског чиновника“.

Но, како Крлежа постаје кућни аутор у сусједном ХНК, код Беле се јавља стари „глумачки црв“ те започиње глумачки наук код истакнутих првака ХНК Милице Михичић и Иве Бадалића. Ускоро се пријављује на аудицију за ангажман и то за равнатељства Драмом њихова вјенчаног кума Милана Беговића. Аудицију успјешно пролази с улогом Краљице Марие-Еме у драми *Диктатор* Жила Ромена те добива улогу Барунице Кастели у *Господи Глембајевима* коју је Крлежа и писао за њу. Праизведба је одржана 14. вељаче 1929. године.

О тој је вечери Бела Крлежа записала: „Изашла сам на сцену. У гледалишту тама. Жао ми је што не видим очи људи који су испунили до посљедњег мјеста театар, осјећам их, међутим, осјећам и Крлежу. Представа је почела, у ваздуху се слути успјех. Колеге ме подржавају на најљепши начин. И већ од прве минуте

представа тече у најбољем могућем току. Осјетила сам у једном трену, и та мисао ме ослободила, да је сцена мој живот, мој прави живот. Било је то моје ново рођење."

Након успјешног дебија, постаје чланица Драме ХНК, одбивши понуду београдског Народног позоришта за ангажман. Свједочанство о њезиној изванредној дикцији остало је у радијској снимци *Господе Глембајевих* из 1940. у режији Тита Строција (и у улози Леона) – њих двоје су дуго били један од најуспјешнијих крлежијанских парова на нашим сценама. Улога Барунице Кастели ју је трајно обиљежила, а и обратно – Бела је своју улогу (коју је тумачила и у продукцијама 1941., скинуто с репертоара одмах након проглашења НДХ, 1946., 1954. и 1960., у пригоди 100. годишњице ХНК, усто и у Београду 1929. и 1953. те у Сарајеву 1953.) „љубоморно чувала за себе" (Е. Гернер) одигравши је посљедњи пут у 64. години.

На почетку каријере играла је разноврсне улоге које нису наишле на нарочит одјек код критике и публике, но, све је више показивала талент за комичне ликове попут Бе́лине (Молијер, *Умишљени болесник,* 1933.) и за оне психолошко-реалистичне (Госпођа Линден, Х. Ибсен, *Нора,* 1934.; Ана, М. Горки, *На дну,* 1936.; Анисја, Л. Н. Толстој, *Моћ тмине,* 1939.). којима је владала беспријекорно и даље, до краја каријере дуге 37 година.

Иако је одмах, већ крајем травња 1941., након свог супруга и сама завршила у затвору с овећом скупином православаца из ХНК (тада преименовано у Хрватско државно казалиште), каријера Беле Крлеже била је на врхунцу за вријеме Другог свјетског рата. У затвору је одсједила (како Крлежа послије записује) неколико дана „"у рукавицама и са шеширом на глави", а вратила се кући „"након осам дана проведених у бутурници у Петрињској (...) мрка, бијесна. У добром стилу. Дубоко увријеђена". То је било понајвише стога што је усташки апарат имао велику жељу привући њезина супруга на своју страну и активно га ангажирати на некој функцији у чему никада није успио јер се он непоколебљиво држао позиције „стриктне неутралности" (С. Ласић). Након ухићења пара Крлежа, Павелићев је доглавник

Миле Будак – ријешивши се свог највећег такмаца и инаугурираvши себе за највећега хрватског писца – одлучио из далека помагати, с једне стране Бели (при чему је улогу играла и чињеница да је Српкиња, јер је режим желио показати, барем у загребачкој грађанској средини, да није антисрпски), а с друге и самом Крлежи, „“ваљда као књижевник књижевнику, вјеројатно уз одобрење и благослов самог Павелића“. Наиме, услиједио је одмах Белин свакодневни ангажман на сцени казалишта који им је омогућио егзистенцијалну и сваку другу сигурност. Усто је она за вријеме НДХ имала велик публицитет – вољеле су је и публика и критика, али и обје управе које су се према њој понашале заштитнички – лоше критике за њезине наступе су у томе раздобљу посве ријетке. Репертоар јој је, осим малобројних изнимака, редовито био забављачки, помно осмишљаван у ескапистичком тону с циљем да разоноди бројну публику која је од тешких ратних прилика које су сваким даном, нарочито након љета 1943. бивале све лошијима, бјежала управо у казалиште. У свему, одиграла је у четири ратне сезоне чак 20 премијера, профилиравши се за улоге у сатиричним и салонским комадима (Штефанија, Г. Дрегељи, *Добар фрак,* 1941.; Мисис Хоуп-Кларк Е. Ноблок, *Фаун,* 1941.; Гђа Ђурковић, Ф. Херцег, *Кћери гђе Ђурковић,* 1944.; *Кити Ворен*, Г. Б. Шо, *Занат госпође Ворен,* 1944. и др.) Већина представа у којима је тада наступала била је постављена у Малом казалишту у Франкопанској, специјализираном за комедије и опћенито „лаке комаде“ који су традиционално пунили благајну ХНК. Од оних пак с велике сцене ХНК истичу се Држићев *Плакир* у којем је играла Вукосаву и „непотребно мијешала личке акценте у звучни стари дубровачки говор“ (В. Ковачић) те спектакуларно *Огњиште* Миле Будака чија праизведба је (у адаптацији и режији Тита Строција) у листопаду 1941. „наишла на заносан примитак“. Но, не и Белина глума – у све четири године није добила тако лошу критику као за Будакову Јелу. Иако ју је Хинко Волф у *Хрватском народу* похвалио за говор, што је и очекивано јер је родом Личанка, критичар *Плаве ревије* (за Казалиште најкритичније тисковине тијеком НДХ) Велимир

Пустајац наругао се њезину „карикирању“ које „можда добро долази у улози Жидовке у *Добром фраку*“, али овдје „уопће није схватила што би требала дати те је по својој манири безобзирно карикирала појаву Јеле“. Забиљежено је у тиску и да се прије премијере сам Будак појавио на покусу *Огњишта*. Био је одушевљен изведбом , па му је Строци у уреду интенданта представио глумце. Међу њима је била и Бела – „чувши њезино име Будак је загрли, точније речено срдачно продрма, и упита: ‘А како је Крлежа?’“. Бела није морала одговорити на то питање, Будак је, као моћник у врху власти, засигурно знао гдје је онај који можда баш у том тренутку у своме дневнику себе, у страху, описује као „кандидата смрти (...) у ноћи ендехазијској, апсолутној“.

Из доступних евиденција наступа чланова Казалишта – од рујна 1941. до вељаче 1942. – Бела редовито заузима водеће мјесто у броју одиграних представа па док је, примјерице, најпопуларнија салонска хероина и Белина најбоља пријатељица Ела Хафнер-Гјермановић у истом раздобљу имала тек четири одигране изведбе, Бела их је одиграла чак 75. Од ње је тек незнатно активнији био само популарни Дејан Дубајић (такођер Србин – „православац“) са 76 одиграних представа. Све је то, након пада НДХ и доласка нове власти, било нужно прешутјети, а да би уопће било могуће изградити социјалистички мит о недодирљивости пара Крлежа. Ујесен 1945., док су њезини колеге и пријатељи били осуђивани на Суду части, њу је од сваког прогона спасила управо Крлежина четверогодишња упорна шутња, али и потреба журнога изглађивања његова пријератног сукоба с Титом и Партијом. У тај је „споразум“ очигледно ушло и аболирање Беле Крлеже као истакнуте умјетнице ендехашке *културе новог духа*. Новој Титовој културној политици коју је у великој мјери трасирао управо Мирослав Крлежа није одговарала пуна истина о њезину животу у НДХ, а информације о томе и данас су врло ријетке.

Након рата Бела Крлежа наставља свој низ комичних, салонских, али и драмских ликова с трагедском цртом. Унаточ сталним сукобима с равнатељем Драме Ранком Маринковићем

(„знала је пренаглашено бити свјесна чија је жена“), као и с интендантом Ивом Тијардовићем, све више наступа на Великој сцени ХНК (Сида, С. Сремац, *Поп Ћира и поп Спира*, 1946.; Клеопатра Љвовна Мамајева, А. Н. Островски, *Долијала лија,* 1947.; Елвира, Ј. Хорват, *Прст пред носом,* 1947.) те у улогама малограђанки и монденки из свијета новопечених или умишљених богаташа: Рецајна Гиденс (Лилиан Хелман, *Мале лисице,* 1950. – улога која ће је, уз поновљену Кити Ворен напокон довести до статуса драмске првакиње), Ема (С. Куленовић, *Вечера,* 1951.), Амалија (Е. Де Филипо, *Милијунашки Напуљ,* 1952.), Елрлин (О. Вајлд, *Лепеза леди Виндермер,* 1954.) и Карлота Венс (Г. С. Кауфман и Една Фербер, *Вечера у осам,* 1955.). Била је изнимно успјешна у улогама доминантних, снажних жена и мајки: Мајка (Т. Вилијамс, *Стаклена менажерија,* 1952.), гђа Ванг (С. И. Хсиунг, *Госпођа Бисерна ријека,* 1954.), Александра (Ж. Ануи, *Коломб,* 1956.). Под крај каријере се истакнула као Клер Захансија (Ф. Диренмат, *Посјет старе даме,* 1959.) и Орели (Ж. Жиродо, *Луђакиња из Шајоа,* 1963.). Особито успјешна била је у улогама Нушићевих јунакиња (Ната, *Госпођа министарка,* 1929.; Спириница, *Народни посланик,* 1933.; Спасићка, *Ујеж,* 1935.; Драга, *Др.,* 1936.; Сарка, *Ожалошћена породица,* 1938.). У хрватском репертоару је уз споменуте Вукосаву и Јелу дојмљиво наступила у улогама Маре (П. Петровић Пеција, *Пљусак,* 1934. и Х. Луцић и М. Држић, *Пир младог Деренчина,* 1939.) и Баре (И. Ламза, *Контролор,* 1942.). Ипак, у Крлежиним је драмама остала записана за повијест: одиграла је уз Баруницу Кастели све главне женске ликове (Лауру, *У агонији*, 1933. – замјена за В. Подгорску, листом лоше критике те је више није поновила, Мелиту, *Леда,* 1930.; Клару, *Леда,* 1953; Маргетићку, *Вучјак*, 1924. од којег је одмах одустала јер на сцени приказује „биједу и сиротињу“, Клару Аниту и Ливију Анцилу, *Аретеј,* 1959.). Највише се истакнула (споредном) улогом Маделеине Петровне која јој је постала заштитни знак (*У агонији,* 1947. када је ускочила умјесто своје учитељице М. Михичић, потом 1951. на загребачкој Радио станици те опет у ХНК 1959.). Посљедњи пут на сцену стала у листопаду 1964. (као

Ана Антоновна Атујева, А. В. Сухово-Кобилин, *Свадба М. В. Кречинског*), умировљена је тек у коловозу 1966. године.

Премда надарена за карактерну комику, сама је била склонија реалистичним, салонским комадима с раскошном сценографском, а нарочито костимографском опремом, али и драмским улогама јаких жена. Без формалне наобразбе, стога често критизирана као привилегирана у умјетничком и друштвеном смислу што се приписивало Крлежину утјецају, понекад је знала замијенити животну с казалишним улогама. Но, већ и кроз површан преглед њезине каријере евидентно је да се урођеним даром, интелигенцијом, спонтаношћу, али надасве студиозним радом на улогама, успјела изборити за мјесто у ансамблу. Одликовао ју је вулкански темперамент, љеполика и изражајна сценска појава, урођени шарм и ерос, но изнад свега беспријекорна дикција чиме је конкурирала својим школованим и афирмиранијим колегицама.

Бела Крлежа преминула је након дуже болести у болници у Виноградској улици (тада званој по др. Младену Стојановићу). Покопана је на Мирогоју, након што је лијес с њезиним посмртним остацима био изложен у вестибулу ХНК. Мирослав Крлежа је и сам тада био тешко болестан. Његов опроштајни букет жутих ружа с посветом *Посљедњи поздрав из Гј. 16* (Ђорђићеве 16, гдје је „све започело“) био је једини на лијесу. Тих је дана, „посве сломљен“, изјавио: „Уз мене је имала тежак живот. Стални нападаји на мене, преметачине, хапшења, скривања (...) Увијек је жељела умријети прије мене. Бојала се људи који би јој се послије моје смрти освећивали.“

Бела Крлежа је привремено положена у гробницу у аркадама. Седам мјесеци касније, у студеном 1981. године, пресељена је у нетом завршену гробницу Крлежиних. У сијечњу 1982. крај ње ће бити положен и лијес с посмртним остацима њезина супруга с којим је у недјељивом партнерству, умјетничком и животном, проживјела више од шест интензивних десетљећа. Њој самој – оријентираној на казалишни па послије на грађански и на друштвени идентитет умјетнице и Крлежине супруге

– поријекло није било важно. Међутим, кадгод се тема њезина српског идентитета појавила у јавности, неовисно о друштвеном и политичком тренутку, Мирослав Крлежа је сматрао својом дужношћу штитити њезино достојанство – био је увјерен да се такви коментари појављују само зато што је Бела његова супруга.

Бела Крлежа је објавила неколико путописа и биографских чланака, нпр. о Мили Димитријевић и Марији Николајевној Германовој, руској глумачкој диви МХАТ-а коју је гледала у Загребу и у Паризу. Била је суосниваčица изразито лијевог Драмског студија при ХНК који је дјеловао од 1931. до 1934. под водством Бранка Тепавца.

Године 1948. одликована је Републичком наградом (улога Елвире у комедији *Прст пред носом* Ј. Хорвата), а добитница је и Награде „Владимир Назор“ за животно дјело 1973. те Посебног признања на Смотри професионалних казалишта у Славонском Броду 1979. године.

Крлежа јој је посветио тек једну пјесму, на Бадњак 1928. написао је снажну и потресну *Пјесму старинскога ормара*. Колега и пријатељ Мато Грковић о стотој изведби Глембајевих 1949. написао је пригодни дитирамб у славу њезина лика и дјела (*Кад те гледам како глумиш...*) који је на примању послије представе извела слављеничина пријатељица, глумачка првакиња Гизела Хумл.

Белине иконичке портрете који се налазе у њиховој Меморијалној збирци на Крлежину Гвозду 23 сликали су: Јеролим Мише (1931.), Стојан Аралица (1930-их), Никола Рајзер (1946., за прву поратну обнову *Господе Глембајевих*), Цата Дујшин-Рибар (1950.) те Мило Милуновић (1954.).

Сњежана Бановић

ЛИТЕРАТУРА:

Banović, S., "Bela i Miroslav Krleža u NDH – vedri repertoar kao cijena za život", *Intelektualci i rat 1939 – 1947: Zbornik radova s Desničinih susreta 2011.* (ur. D. Roksandić i I. Cvijović Javorina), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu/Plejada, Zagreb 2012., 9-24.

Banović, S., *Kazalište za narod*, Zagreb 2020.

Batušić, N., "Bela Krleža – kronologija", Zagreb 2001.

Miroslav Krleža: Bela, dijete drago (prir. V. Bogišić), Zagreb 2015.

Gršković, B. (Gama), "Nastup gdje Krleže i gdje Lukatele u *Agoniji*, *Jutarnji list*, 20. II. 1933.

HBL 8, 182-183, 184-192.

Kancijan, A., "Bela se sutra udaje!", *Vjesnik*, 7. VII. 1983.

Krleža, B., "Iza zastora...", *Ilustrirani Vjesnik*, 5. II. 1949.

Krležijana, sv. 1, 502-504; sv. 2, 552-589.

Matić, Đ., "Bela Krleža, glumica koja je pripadala samo teatru", https://p-portal.net/bela-krleza-glumica-koja-je-pripadala-samo-teatru, pristupljeno 20. XII. 2024.

Visković, V., "Miroslav Krleža – kronologija", Zagreb 2001.

https://www.youtube.com/watch?v=oah5TiaLTDw (Bela Krleža kao barunica Castelli u radio adpataciji drame 'Gospoda Glembajevi), Krležin Gvozd, službena YT stranica Ive Štivičića

Memorijalni prostor Miroslava i Bele Krleže: https://www.mgz.hr/hr/zbirke/memorijalni-prostor-miroslava-i-bele-krleza,96.html, pristupljeno 22. XII. 2024.

Курепа, Ђуро

КУРЕПА, Ђуро (Мајске Пољане крај Глине, 16. VIII. 1907. – Београд, 2. XI. 1993.), математичар, свеучилишни професор, академик. Рођен као четрнаесто дијете у обитељи Раде и Анђелије рођ. Мраковић. Паралелно је похађао и завршио Реалну гимназију и Средњу пољопривредну школу у Крижевцима. Студиј математике и физике дипломирао је 1931. године на Филозофском (тада Мудрословном) факултету у Загребу. У раздобљу од 1932. до 1936. боравио је на паришкој Сорбони гдје се усавршавао под водством професора Мориса Фрешеа. Докторску дисертацију обранио је 1935. године. Један семестар 1937. године провео је и на специјализацији у Варшави усавршавајући се код професора Вацлава Шерпинског.

Након повратка у Загреб изабран је 1938. за доцента на Филозофском факултету. У Загребу Курепа остаје за време рата. На истом је факултету 1945. изабран за изванредног професора, а сљедеће године, кад се из Филозофског факултета као самосталан факултет издвојио Природословно-математички факултет (ПМФ), изабран је у звање редовитог професора. На ПМФ-у је у том својству дјеловао до 1965. кад је прешао на Природно-математички факултет у Београду гдје је, такођер као редовити професор, дјеловао до умировљења 1977. године. Исте године је изабран у звање професор емеритус.

За дописног члана ЈАЗУ-а (данас ХАЗУ) изабран је 1951., редовити члан АНУБиХ-а од 1984. и САНУ-а од 1988. године. Био је члан многих знанствених друштава у земљи и иноземству, укључујући *Société mathématique de France, American Mathematical Society* и *Deutsche Mathematiker Vereiningung.*

За вријеме каријере обнашао је низ важних функција у Хрватској, Југославији и свијету. Био је предстојник Математичког завода на Филозофском, касније Природословно-математичком факултету у Загребу (1943. – 1965.), челник Математичког завода на Природно-математичком факултету у Београду (1969. – 1976.), предсједник Просветног савета Србије (1968. – 1972.) те предсједник Научног већа београдског Математичког института (1966. – 1968.).

Ђуро Курепа је био и један од оснивача и први предсједник Друштва математичара и физичара Хрватске, такођер и предсједник Савеза друштава математичара, физичара и астронома Југославије (1955. – 1960.). Био је и предсједник Југославенског националног комитета за математику (1970. – 1980.), предсједник Балканске математичке уније (1977. – 1983.) и потпредсједник Међународне комисије за наставу математике Међународне математичке уније (1952. – 1962.).

Био је и оснивач и први главни уредник знанствених часописа *Гласник математичко-физички и астрономски* Друштва математичара и физичара Хрватске и *Mathematica Balcanica*, те члан уређивачких одбора неколицине других међународних

знанствених часописа. Био је и организатор више међународних математичких конференција од којих се истичу тополошке конференције у Херцег-Новом (1968.), Будви (1972.) и Београду (1977.).

Професор Курепа је провео семестар 1959. као гостујући знанственик на *Institute for Advanced Study* у Принстону и такође један семестар, 1960. године, као гостујући професор на *Университу оф Боулдер* у Колораду, САД. Судјеловао је у раду великог броја међународних математичких конференција, укључујући и свјетске математичке конгресе. Гостовао је и држао предавања у готово свим еуропским државама те у САД-у, Куби, Ираку, Ирану, Израелу, Кини и Јапану. Као свјетски признат математичар сурађивао је и сусретао се с бројним истакнутим математичарима и истраживачима из других области, попут Курта Фридриха Гедела, Алберта Ајнштајна или Николе Тесле.

Објављивао је у многим часописима диљем свијета, од којих су неки били и врло угледни попут *Comptes de l'Académie des sciences, Matematische Annalen, Acta Mathematica, Izvjestija nauk SSSR, Pacific Journal of Mathematics.* За међународне реферативне часописе написао је готово тисућу реферата (приказа знанствених радова других аутора), а томе треба придодати и бројне рецензије, приказе, извјештаје и новинске чланке.

У свом знанственом раду Ђуро Курепа се бавио разним подручјима математике: основама математике, теоријом скупова, теоријом бројева, алгебром, топологијом те методиком наставе математике. Од свих његових знанствених резултата највећи одјек су изазвали они који се односе на теорију стабала и чувени Суслинов проблем. Курепа је у теорију стабала увео низ појмова и слутњи (хипотеза) који у стандардној литератури носе његово име; у најпознатије такве примјере спадају *Курепин континуум, Курепино стабло* и *Курепина хипотеза.*

У наставном раду предавао је низ свеучилишних колегија из разних подручја математике. Под његовим водством готово стотину математичара постигло је ступањ магистра или доктора математичких знаности. Аутор је свеучилишних уџбеника

Теорија скупова (Загреб 1951.) и *Виша алгебра*, 1–2 (Загреб 1965.) те приручника *Универзални рачунски систем CII 10070* (Београд 1968.).

Био је врло заинтересиран за наставу математике на свим разинама те је активно судјеловао у обнављању и креирању наставних програма, а као аутор или коаутор објавио је око 50 школских уџбеника.

Ђуро Курепа је био знанственик неисцрпне радне енергије и големог ентузијазма те полетан и ангажиран предавач. Био је предан својим идејама које се нису ограничавале само на математику; објављивао је с големим ентузијазмом, премда каткад и без потребне критичности, и огледе из других дисциплина или подручја попут, примјерице, језика или промета. На знанственом скупу „Глина. Глински крај кроз стољећа“ у Глини 1984. одржао је излагање *О ријечима које имају исти или сличан коријен као ријеч Глина*.

Својим дјеловањем, особито увођењем и преданим пропагирањем модерних математичких идеја и погледа, много је задужио нашу математичку заједницу.

Као признање за свој цјелокупни рад добио је 1976. награду АВНОЈ-а. Био је члан америчко-канадског Теслиног меморијалног друштва (1982.) и добитник повеље Бернард Болцано Чешке академије знаности (Праг 1981.) те Марин Дринов Бугарске академије знаности (Софија 1987.).

Дана 2. студенога 1993. Курепа је подигао своју мировину. Вребали су га разбојници и усред бијела дана отели му новац и претукли на смрт насред улице.

Дамир Бакић

ДЈЕЛА:

L'hypothèse de ramification, C. R. Acad. Sci, Pariz 202 (1936.), 185-187.
Le problème de Souslin et les espaces abstraits, C. R. Acad. Sci, Pariz 203 (1936.), 1049-1052.
Über das Auswahlaxiom, Math. Ann 126 (1953.), 381-384.
Selected works of Đuro Kurepa, ed. A. Ivić, Z. Mamuzić, Ž. Mijajlović i S. Todorčević, Beograd 1996.
Sur une classe de continues ordonnés, C. R. Acad. Sci, Pariz 240 (1955.), 2283-2284.

ЛИТЕРАТУРА:

EJ 5, 456.
HE 6, 360.
HBL 8, 420-421.
Jergović, M., Petak četrnaesti, Majske Poljane, kratka povijest jednoga sela u Hrvatskoj, pristupljeno 30. V. 2025.
Kurepa Đ., *O riječima koje imaju isti ili sličan korijen kao riječ Glina,* Portal Novosti, 2021., referat predstavljen na simpoziju održanom 1984. povodom 700. godišnjice prvog spomena Gline u povijesnim izvorima, https://www.portalnovosti.com/o-rijecima-koje-imaju-isti-ili-slican-korijen-kao-rijec-glina; pristupljeno 6. X. 2024.
Mardešić, S., *In memoriam profesor Đuro Kurepa*, Glasnik matematički 28(48) 1993., 333-343.
Радојчић, Биографије, II, 527-528.
СБР 5, 447-448.
https://banija.rs/banija/14183-poznati-banijci-profesor-djuro-kurepa.html, pristupljeno 30. V. 2025.

Латас, Омер-паша

ЛАТАС, Омер-паша (Јања Гора код Плашког, 24. IX. 1806. – Истанбул, 18. IV. 1871.), војсковођа, османски маршал, син Софронија и Манде. Рођен је у православној обитељи као Михајло/Мићо Латас. Службено је рођен у Јањој Гори, али је право мјесто рођења заправо стари град Јесеница у близини Плашког, гдје му је отац као потпоручник у то вријеме службовао.

Као војничко дијете Михајло Латас је похађао и завршио кадетску школу у Госпићу. Истакавши се као одличан ђак, убрзо постаје наредник, а потом и поручник. Служио је у Госпићу и Огулину. Унаточ томе што је био часник, Михајло Латас се 1827. одлучује дезертирати из хабсбуршке војске и пребјећи у осман-

ску Босну. О разлозима његова бијега постоје разна нагађања: према једном, Михајлов отац Софроније је проневјерио стотину дуката из локалне војне благајне, а потом је његов син преузео кривњу, и побјегао у Босну, жртвовавши се за оца. Према другом, Михајло је због очевих дугова упао у новчане неприлике, и, не могавши уздржавати оца, сестру и мајку, одлучио се потражити бољи живот у Босни. Према трећој верзији, Михајло је сам упао у дугове те је потом посегнуо за новцем из војне благајне, због чега је морао побјећи. Четврта пак верзија каже да је посриједи била несретна љубавна прича, према којој је Михајло дошао у сукоб са заручником своје драге и убио га, или га тешко ранио.

По доласку у Босну Латас је био добро примљен у Гламочу код бегова Филиповића. Убрзо потом одлази у Бању Луку гдје је смјештај нашао у кући богатог трговца Хаџи Алије Бојића, за којег је радио као књиговођа и писар. Тада је прешао на ислам и узео име Омер (Омер Лутфи) – по једној је верзији приче то учинио да би се боље уклопио у нову средину и проширио могућности напредовања у каријери. Према другој верзији, посриједи је опет била љубавна прича, према којој се Латас заљубио у Нејему, кћерку богатог бањалучког трговца Хасана, коју је могао легално оженити једино примивши ислам.

Двије године касније одлази из Босне у Видин у данашњој Бугарској, гдје ступа у службу Ибрахим-паше, команданта видинске тврђаве. Ибрахим-паша је замијетио Латасове вјештине и модерна војничка знања која је стекао у хабсбуршкој војној служби, као и познавање језика (њемачки, талијански, француски, османски турски, српски), те га је препоручио великом везиру Решид Мехмед-паши (1829. – 1833.). По доласку у Истанбул, Омер постаје професор цртања у новој војној школи, потом и приватни учитељ пријестолонасљедника принца Абдулмеџида. Убрзо добива и чин капетана (*yüzbaşı*). У главној команди османске војске (*seraskerlik*) Латас је преводио текстове из домене модерних војних знаности са западних језика. Осим тога, судјелује и у модернизацији османске војске.

Ускоро се истакао и на бојном пољу. Од 1839. успјешно ратује у Сирији, а 1841. упућен је у Либанон, гдје заводи ред, но, због уплитања западних сила 1842. присиљен је напустити то подручје. Имао је важну улогу у гушењу побуна у разним дијеловима Османског Царства против реформи *танзимата*, којима је циљ била модернизација државе, централизација управе, реформа пореза, модернизација школства и војна реформа. У оквиру друштвене реформе требало је осигурати једнакост свих становника Царства без обзира на вјероисповијест, у складу с политиком *османизма*, и тако докинути неке одредбе шеријата. По избијању побуне Албанаца послан је у Румелију (европски дио Османског Царства), те је 1844. успио побједом над албанским побуњеницима код Скопља пацифицирати регију и тиме уклонити запреке за проведбу реформи. Године 1845. послан је у мисију гушења побуне Курда на југоистоку данашње Турске, што је с успјехом обавио. По избијању револуционарних немира у Влашкој и Молдавији 1848., Латас је упућен у Влашку према договору султана с руским царем, чија војска је интервенирала у Молдавији. За успјешно извршену интервенцију, као и ради рјешавања проблема пријема и инкорпорације пољских и мађарских избјеглица из револуције 1848., награђен је чином везира и маршала румелијске војске.

Након вишеструких покушаја провођења реформи танзимата (1839. – 1876.) у Босни, влада у Истанбулу је увидјела да ће жестоко противљење муслиманских великаша моћи скршити једино сировом војном снагом. Био је то задатак за већ прослављеног заповједника Омер-пашу, у то доба врховног заповједника османске војске у Румелији. Омер-паша је по доласку у Босну 1850. преговорима успио умирити устанике у Босанској крајини, као и осигурати новачење нових војника (*редифа*). Но, ускоро након тога, симултано су избиле побуне угледних ага и бегова у Посавини и Херцеговини. Енергичном акцијом, врсном војном тактиком, као и надмоћном ватреном моћи, Омер-паша је с бројчано мањом војском успио поразити устанике и присилити их на покорност. Потом је неочекивано избио велики устанак

у Босанској крајини, који се показао опаснијим од два претходна. И у овом случају је Омер-паша извојевао побједу и пацификирао подручје. Вође устаника су били ухапшени и суђени у земљи, а они важнији су били послани на суђење у Истанбул. Међу ухапшенима су се нашли и најугледнији босански великаши, попут Али-бега Ризванбеговића, који је погинуо несретним случајем под не сасвим разјашњеним околностима у Омер-пашином заробљеништву, док су остали одведени у Истанбул и протјерани из Босне и Херцеговине.

Уклонивши противнике реформи, Омер-паша је приступио увођењу танзиматских одредби у Босну реформиравши управу, судство, порезе и школство. У локалним вијећима и немусли-мани су добили право представништва. Кршћани су полагали велике наде у танзиматске реформе очекујући једнакост с муслиманима, но, Омер-паша је те реформе проводио врло споро, не желећи додатно провоцирати муслимане, који су га као носиоца реформи доживљавали као „ђаура“, односно невјерника (осм. тур. *вулг*. гавур < кафир, „невјерник“), при чему је Латасово кршћанско поријекло служило као потврда његовог „невјерништва“.

На Латаса су негативно као „отпадника“ од праве вјере, кршћанства, гледали и представници хабсбуршких власти у Босни, попут генералног конзула Димитрија Атанасковића. Његове поступке, који су били противни хабсбуршким интересима, тумачили су као освету једног „ренегата“ и дезертера према својој изворној домовини и вјери. Укупно гледано, положај кршћана у Босни се поправио, но, било какво проблематично дјеловање могло је појединце довести под удар државне власти, што се десило босанском полихистору и активисту за вјерска и народна права католика у Босни фра Ивану Франьи Јукићу. Полажући велике наде у реформе и Латаса, он је посветио други број просвјетитељског часописа за књижевност и културу *Босански пријатељ* управо Омер-паши, који га је пак два мјесеца по објављивању броја протјерао из Босне.

Након завршетка своје мисије у Босни, Омер-паша је добио задатак да угуши устанак који је избио у аутономној Црној Гори крајем 1852. године. Послије гушења устанка и потписивања уговора с Црном Гором 3. ожујка 1853., којим је аутономија враћена на пријашњи статус, Омер-паша је приступио јачању османске власти и увођењу реформи. Ту задаћу није могао провести до краја због избијања Кримског рата 1853., у којем ће такође играти важну улогу. Повод за избијање Кримског рата био је ултиматум Русије за протекторат над православним становништвом у Османском Царству, које је тада чинило трећину становништва. Уз потпору Француске и Велике Британије, Османско Царство је одбило ултиматум, па је дошло до рата. У рат се на османској страни 1854. укључују и Француска и Велика Британија, док се главне акције одвијају на подручју Крима, по чему рат добива и име. Након упада руске војске у Влашку и Молдавију, Омер-паша се као заповједник османске војске истакао на дунавском фронту. Прешавши Дунав успио је нанијети знатно бројнијим Русима тешке поразе. Због тих успјеха добио је највишу војну титулу *serdâr-i-ekrem* (врховни војни заповједник), која је иначе била резервирана за великог везира. Након што је Хабсбуршка Монархија прихватила окупирати Влашку и Молдавију и тиме избацити Русе, Омер-паши је било повјерено заповједништво османске војске на Криму. Својим побједама на Криму, као и добром координацијом са заповједницима француских и британских снага, стекао је војну славу, а захваљујући тиску постао је познат и популаран и у француској и британској јавности.

Након освајања Севастопола у рујну 1855., чиме је побједа над Русима у Кримском рату била запечаћена, Омер-паша је пребачен на кавкаски фронт, гдје је ратовао с релативним успјехом. Због својих заслуга у Кримском рату, Британци су га одликовали почасним Великим крижем Реда купељи (*Order of the Bath*), док су га Французи одликовали Великим крижем Легије части (*Légion d'honneur*). Савезништво с Великом Британијом и Француском повољно је дјеловало на имиџ Османлија на Западу, као

и то што је велик број савезничких војника боравио у касарнама и шаторима у самом Истанбулу и његовој околици. Томе је придонијела и чињеница да је у некадашњој касарни Селимије била смјештена болница за рањенике, у којој је као управитељица дјеловала и чувена Флоренс Најтингејл, касније оснивачица модерне сестринске службе.

Миром у Паризу 1856. године Османско Царство је стекло статус равноправан другим еуропским силама. Омер-паша Латас уживао је углед и изван круга османских савезника, укључујући и противничку страну, те је међу осталим добио и бројна одликовања попут сардинијског Савојског крижа (*Croce di Savoia*), шпањолског одликовања Елизабет, аустријског Леополдовог ордена, те руског ордена Свете Ане. Од османских признања Омер-паша је добио одликовања *Ифтихар Хушани, Меџиди Нишани и Османи Нишани.*

Након повратка у Истанбул Омер-паша постаје члан новог реформираног Високог вијећа (*Меџлис-и-Али*). Но, по избијању немира у Ираку, односно Багдадском вилајету, гдје су сукоби племена изазивали велике проблеме, Омер-паша је добио задатак да среди ситуацију и у овој покрајини (1857. – 1859.). Нешто касније султан га шаље да угуши устанак у источној Херцеговини и порази Црну Гору, која је подупирала устанике (1861. – 1862.). Од потпуног пораза Црну Гору је спасила само интервенција великих сила. Вративши се у Истанбул, поново судјелује у раду Високог вијећа, ради на организацији жандармерије, као и на питању укључивања немуслимана у османску војску. Поновно је послан у војну мисију 1866. да угуши и устанак на Криту, гдје побуњеницима наноси пораз и започиње проводити танзиматске реформе, но, ускоро је био опозван с дужности. Послије повратка у Истанбул обнашао је функцију министра рата.

Иако Омер-пашу у домаћој литератури бије лош глас као претјерано немилосрдног, бруталног и крвожедног војсковођу спремног на све, треба споменути и другу страну његова дјеловања, која баца другачију слику на његову комплексну личност и дјело. Латас 1868. судјелује у оснивању Друштва за помоћ и

подршку рањеним и болесним војницима (*Меџрухин ве Марза-ји Аскерије Имдад ве Муавенет Џемијети*), претече османског и турског Црвеног полумјесеца. Тијеком Кримског рата Омер-паша је забранио својим снагама убијање заробљеника и сакаћење тијела погинулих непријатеља, што је до тада била пракса, коју су Руси наставили и за вријеме рата. Као војник, Латас је морао проводити наредбе надређених, док је конкретно у босанском случају, сили приступао углавном тек након неуспјелих позива на преговоре и полагање оружја, руковођен задаћом провођења дуго одгађаних реформи у овој удаљеној османској провинцији.

Омер-паша се женио три пута. О првој жени Фитнат Ханим не зна се много, осим да је из брака с њом имао кћер, која је након развода живјела с оцем. Други пута се оженио у Букурешту са 17-годишњом Аном Симонис, протестанткињом поријеклом из Трансилваније, која је по склапању брака вјеројатно примила ислам и узела име Зибеида. Једино њихово дијете умрло је недуго након порода. Године 1857. развела се од Омер-паше и отишла живјети у Француску. Била је глазбеница и у Омер-пашину част компонирала је један марш. С трећом женом Емине Адвије Ханим, кћерком Хафиз Мехмед-паше, имао је двоје дјеце. Потомци Омер-паше Латаса и данас живе у Турској, а неки од њих остварили су успјешне каријере.

Омер-паша Латас покопан је на гробљу у врту комплекса џамије и маузолеја Ејуп Султана на Златном рогу.

Лик Омер-паше Латаса често је привлачио пажњу умјетника. Роман Иве Андрића *Омерпаша Латас* објављен је постхумно 1977., и сматра се недовршеним дјелом. Сликар Вјекослав Карас израдио је портрет Омер-паше тијеком његова боравка у Сарајеву почетком 1850-их, али он није сачуван. У част Омер-паше, британски композитор Хенри Вилијам Гудбан складао је *Омер-пашин валцер*, који је изведен у пашину част на вечери коју је организирала краљица Викторија у Бакингемској палачи 1854. године. Чарлс Велс и Стивен Гловер складали су *Омер-пашин марш*, а Хенри Вилијам Вест *Омер-пашину полку*.

Вјеран Курсар

ЛИТЕРАТУРА:

Aracı, E., Buckingham Sarayı'nda 'Ömer Paşa Valsi' ve Ömer Paşa'nın Piyanist Hanımı, *Andante* 114, 13, 2016, str. 56-60.

Balić, S., Ömer Lûtfî Pasha, u: *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, ur. Mathias Bernath i Felix von Schroeder, sv. 3, München 1979, 351-352, mrežno izdanje. Pristupljeno 11. VI. 2025. <https://www.biolex.ios-regensburg.de/BioLexViewview.php?ID=1474>

Baltić, J., *Godišnjak od događaja crkvenih, svjetskih i promine vrimena u Bosni,* Sarajevo 1991.

Demiryürek, H. *Hilâl-i Ahmer'in İlk Hâmîsi Serdâr-ı Ekrem Ömer Lütfi Paşa,* Istanbul 2024.

Gavranović, B., *Bosna i Hercegovina od 1853.–1870.,* Sarajevo 1956.

Ertuna, H., *Büyük Türk Askerleri. 1. Cezzar Ahmet Paşa. 2. Serdar-ı Ekrem Ömer Lütfü Paşa*, Ankara 1981.

Gölen, Z., 1852-53 Karadağ Askerî Harekâtı ve Sonuçları, *History Studies*, 1, 1, 2019, str. 212-296.

Gölen, Z., *Tanzîmât Döneminde Bosna Hersek Siyasî, İdarî, Sosyal ve Ekonomik Durum*, Ankara 2010.

Gölen, Z., i A. Temizer, Serdâr-ı Ekrem Ömer Lütfi Paşa (Latas)'ın Biyografisine Katkı, u: *Cumhuriyetin 100. Yılı Anı Kitabı. Atatürk ve Balkanlar*, ur. N. Macit i F. Sansar, Izmir 2023, str. 355-373.

HBL 8, 576.

HE 6, 445.

Iorga, N., Lettres d'Omer-Pacha et de sa famille, *Revue Historique du sud-est européen*, 10-12, 17 (1940), str. 325-331.

Koetschet, J., *Erinnerungen aus dem Leben des Serdar Ekrem Ömer Pascha (Michael Lattas)*, Sarajevo 1885.

Koller, M., Ömer Pasha Latas and the Ottoman Reform Policy in Bosnia and Herzegovina (1850-1851), u: *The Piety of Learning. Islamic Studies in Honor of Stefan Reichmuth*, ur. M. Kemper i R. Elger, Leiden-Boston 2017, str. 250-269.

Koller, M., Omer Pasha Lattas – from the Balkans to the Crimea, u: *The Crimean War*, ur. J. W. Borejsza, Varšava 2011, str. 39–52.

Muvekkit, S. S. H., *Povijest Bosne*, sv. 2, Sarajevo 1999.

Saydam, A., Ömer Lutfi Paşa (1806-1871), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, sv. 34, Istanbul 2007., str. 74-76.

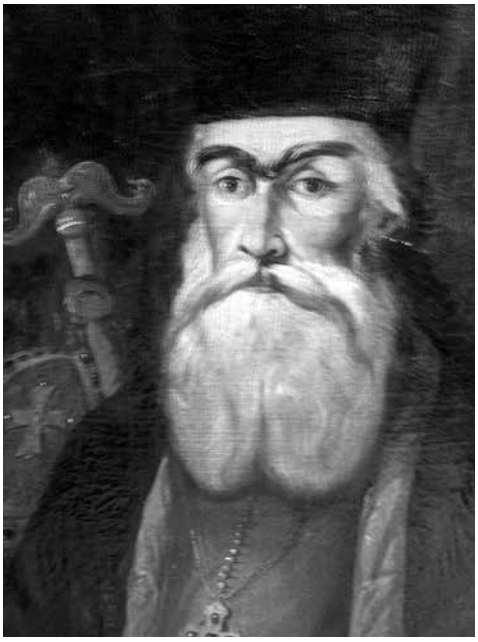
СБР 5, 554-555.

Smiley, W., *From Slaves to Prisoners of War. The Ottoman Empire, Russia, and International Law*, Oxford 2018.

Šljivo, G., *Omer Lutfi-paša u Bosni i Hercegovini 1850.–1852.*, Tešanj 2007.

Šišić, F., *Bosna i Hercegovina za vrijeme vezirovanja Omer-paše Latasa*, Subotica 1938.

von Wurzbach, C., Omer Pascha, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, sv. 21, Beč 1870, str. 59-64.

Љубовић/Љубојевић, Атанасије

ЉУБОВИЋ/ЉУБОЈЕВИЋ, Атанасије (Сарајево/Попово поље, о. 1635. – Медак?/Комоговина?, XII. 1712.), свештеник, митрополит. Година његова рођења није поуздано утврђена (1630. или 1635. или 1637.), а као мјесто спомињу се Попово поље и Сарајево. Након смрти добробосанског митрополита Христофора Пивљанина 1681. пећки патријарх Арсеније III. поставио је Љубојевића на функцију новог митрополита добробосанског на којој је био до 1688. године. Управљао је из старог манастира Светог Николе у Бањи код Прибоја на Лиму, тада у оквиру османског ејалета (пашалука) Босна. Његова епархија обухваћала је простор који се у доброј мјери подударао с територијем Босанског санџака

заједно с дијеловима Бихаћког и Крчко-личког санџака, тако да су у поље његове надлежности улазили и крајеви који ће недуго затим припасти Хабсбуршкој Монархији и Венецији. То ће изазивати доста компликација и спорова те напокон резултирати новом организацијом која ће опстати до данас.

Љубојевићу је припала значајна улога у миграторним покретима Срба према хрватским земљама које су тада биле унутар Хабсбуршке монархије. Кад је 1683. почео Велики бечки рат хабсбуршки цар Леополд I. позвао је балканске народе на устанак (*littera invitatoria)*, па је дошло до значајног гибања и међу православним становништвом. Османске власти сумњичиле су митрополита Љубојевића за нелојалност, па је он одлучио прећи на млетачки териториј у Далмацији. У Далмацији је, као и на оближњим просторима према сјеверозападу под хабсбуршком контролом, Љубојевић отприје имао утјецаја у складу с претходном препоруком патријарха Арсенија III. У то вријеме су сењски бискупи (Себастијан Главинић и Мартин Брајковић), чија се јурисдикција послије повлачења Османлија проширила на Лику и Крбаву, православни народ на тим просторима сматрали подложним марчанским гркокатоличким владикама. Бискуп Главинић је „шизматика“ Атанасија називао и „вуком немилим“. У то је вријеме вођа протуосманских операција каноник Марко Месић мјестимично проводио и превођење на римокатоличанство. Притисци на православно становништво како би прихватило унијаћење понекад су укључивали и покушаје присиле на плаћање десетине бискупима.

Љубојевић је убрзо схватио да му је из Далмације тешко управљати епархијом, а кад су га млетачке власти и протјерале из Равних котара, на трагу царске потврде привилегија православним архијерејима, прешао је у Лику, на хабсбуршки териториј те се с 80 домова населио у Медак. Унаточ залагању патријарха Арсенија III. убрзо се и из Метка морао повући, јер му је бискуп Главинић у Лици забранио боравак, али је Атанасије успио (1695.) добити одобрење од цара Леополда I. и заштитну диплому од грофа Ада́ма II. Бањанија (1696.) као хрватског бана чиме

је осигуран његов боравак и дјеловање на Банији. У прилог томе ишла је чињеница да се рат против Османлија одужио те да је сукладно томе требало имати еластичнији однос према Србима. Тада је Љубојевић стекао наслов епископа Зринопоља (простор Баније у данашњем смислу, али и шире). Дакле, на први се поглед морао повући, али је свој положај формализирао и ојачао. У новостворeним је околностима по завршетку рата, утемељио манастир Комоговину (близу Хрватске Костајнице) на посједу који је хрватско-угарски краљ Матија Корвин још 1482. даровао српском деспоту Вуку Бранковићу.

Комоговина је постала један од духовних насљедника више пута спаљиване Моштанице у Поткозарју. Митрополит је истовремено пружио знатну материјалну помоћ преживјелим моштаничким монасима. Иако је манастир Комоговина постојао само до 1781. године, био је снажан црквени, политички и културни центар Срба у тим крајевима. Митрополит га је повјерио на управу свом викару Дионисију Поповићу. Иначе, подручје Баније на пријелазу из 16. у 17. стољеће као готово ничија земља насељавано је српским становништвом у влашком статусу, али капиларно и на дуге стазе.

Марко Месић је око 1700. године (након завршетка рата) изнова почео вршити притисак на православно становништво и то је умногоме отежавало Љубојевићево дјеловање на том простору. Но, он је ту развијао активности дјелујући из млетачког Карлобага. Потом се захваљујући Леополдовом привилегију из 1695. године преселио у Медак у Лици и саградио себи двор, а добивањем патента за црквену управу над Карловачким генералатом и Банијом, по потреби је становао у Метку и Комоговини.

По завршетку рата 1701. око Госпића је дошло до побуне поводом завођења цивилне управе при чему је за то оптужен Атанасије. Када је патријарх Арсеније III. морао 1703. ограничити своје овласти на Сентандреју (сјеверно од Будима и Пеште), из Беча је стигла наредба да се митрополит Љубојевић трајно протјера с хабсбуршког територија. У таквим сложеним околностима стјецали су се предувјети за формирање епархије горњокарло-

вачке. Ситуација се битно промијенила у вријеме избијања Ракоцијевог протухабсбуршког устанка 1704., када је владару (тада Јосип I., 1705. – 1711.) требала подршка против угарских устаника. У таквој је ситуацији митрополиту било лакше уз потврђене привилегије одупријети се покушајима вјерског подчињавања, те је Атанасије успио исходити да се патријархова јурисдикција протегне до Горње Крајине, односно карловачког генералата, а његова особна надлежност за православне вјернике на Лику и Крбаву. Иначе, у тим је временима врло карактеристична пракса да се у представкама владару и опћенито вишим властима положај народа приказује чак и горим него што је био, како би се остварили одређене олакшице.

Патријарх Арсеније III. је изненада умро у Бечу 27. октобра 1706. па се поставило питање његова насљедника. Епископ Исаија Ђаковић је радио на томе да се што прије попуни мјесто духовног поглавара. У погледу односа с Пећком патријаршијом заступао је став, супротно од осталих архијереја, да се изабере нови патријарх и успостави посебна патријаршија. Други су, на челу с фрушкогорским епископом Стефаном Метохијцем заступали став да се српска црква у овим крајевима организира као аутономна митрополија у саставу Пећке патријаршије. Чини се да је Атанасије био ближи првој струји.

У Бечу је 3. марта 1707. одржана заједничка конференција представника Дворског ратног савјета (*Hofkriegersrat*) и Краљевске угарске дворске коморе (Köninglische Ungarische Hofkamer) и том пригодом је донијета одлука која је била против оба српска става. Конференција је одлучила да приликом избора новог црквеног поглавара Срба у Монархији ваља тежити томе да се он прогласи потпуно независним од свих патријарха под Османлијама, али да сам не може носити титулу патријарха.

Недуго затим, 1708., након доста политичких компликација које је вјешто разријешио (противно настојању више власти да на сабор не долазе представници с подручја Карловачког и Вараждинског генералата; на крају је царски повјереник попустио, бојећи се избијања буне), Атанасије Љубојевић је успио да су-

дјелује на крушедолском црквено-народном сабору (Крушедол – манастир на падинама Фрушке горе), у високој доби по зими и без потребних исправа. Ондје се потписивао као митрополит Босне и Зринопоља, односно Босанске крајине, Лике и Крбаве.

Љубојевића је 1711. марчански гркокатолички епископ Рафајло Марковић оптужио да потиче буну и шири црквено расколништво. Но, с тиме се није сложио врховни заповједник банске Крајине у Поуњу Петар Кеглевић који је био свјестан да су за превирања одговорни крајишки официри. Бан Иван Палфи наредио је да се проведе истрага и прави кривци казне, али тиме незаконито поступање није престало. Посљедњи Атанасијев иступ било је да Кеглевићу препоручи жалбе крајишника.

Највећи је успјех био у томе да је у састав Карловачке митрополије ушла и Горњокарловачка епархија. Послије сабора владика се смјестио у Плашком као новом боравишту, да би средином децембра умро, вјеројатно у Метку (мјесто сахране није утврђено).

Атанасије Љубојевић је одиграо кључну улогу у интеграцији српско-православних вјерника на подручју Хрватске односно у успостави српско-православне црквене организације у Хрватској. До његовог доласка у новим околностима, након потискивања Османског Царства до мање или више данашњих граница, Срби су се у Хрватској, некада под влашким именом, а некада рашким или српским, налазили у црквеном смислу теоретски подређени гркокатоличкој организацији, премда се према њој није увијек и свуда изражавала стриктна лојалност. Сами пак челници номинално гркокатоличке Марчанске епископије најчешће су маневрирали између центра свјетовне моћи у Бечу и средишта духовног ауторитета српске цркве. При свему томе трајао је, и ближио се крају, процес помицања идентитетског акцента с влашког, као више социјалне одреднице, на модерни српски као етнички и штовише протонационални.

Атанасије Љубојевић је у битним, судбоносним административно-политичким питањима показао изразити смисао за реализам и сналажљивост и као једини између највиших црк-

вених достојанственика епархијску службу обављао је и под османском, млетачком и хабсбуршком влашћу. На тај је начин и практичним радом дао значајан допринос протомодерној артикулацији српског националног идентитета.

Ненад Моачанин

ЛИТЕРАТУРА:

Historija naroda Jugoslavije II, Zagreb 1959.
Blažević, Z., Srpski ilirizam prije ilirizma: nacionalno-identifikacijski modeli u historiografskim djelima grofa Đorđa Brankovića (1645–1711), *Književna istorija* 44, Beograd 2012., 23-39.
Dabić, V., *Banska krajina 1688–1751,* Beograd–Zagreb 1984.
Kudelić, Z., *Marčanska biskupija: Habsburgovci, pravoslavlje i crkvena unija u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini (1611-1755),* Zagreb 2007.
Orlović, S., *Pravoslavna eparhija gornjokarlovačka*, Beograd – Karlovac 2017.
Radeka, M., *Gornja krajina ili Karlovačko vladičanstvo,* Zagreb 1975.
Radeka, M., *Srbi i pravoslavlje Gornje krajine,* Zagreb 1963.
СБР 5, 714-715.
https://www.eparhija-gornjokarlovacka.hr/old_site/Episkop-Ljubojevic-L.htm, pristupljeno 28. III. 2025.

Максимовић, Томо/Тома

МАКСИМОВИЋ, Томо/Тома (Брчко, 29. III. 1895. – Београд, 16. II. 1958.), привредник, политичар, син Станка и Јованке. Рођен је као најмлађе, једанаесто дијете у обитељи. Отац му умире кад је имао годину дана, па бригу о њему преузима мајка, најзаслужнија за његов даљњи развој (а касније и старија браћа и сестре). Јованка Максимовић је била из трговачке породице те је посједовала своју трговину.

Томо Максимовић је након четверогодишње основне школе завршио трговачки занат и потом радио у обитељској трговини. Када је 1914. извршен атентат на аустроугарског пријестолонасљедника Фрању Фердинанда, ухапшен је под сумњом да је члан

Младе Босне. Вријеме до пунољетности (21. рођендана) провест ће у затвору у Тузли да би потом био мобилизиран у аустроугарску војску и распоређен у радни батаљон. Јединица је углавном обављала инжењерске послове. У љето 1918. године, док је с јединицом боравио у Македонији, оболијева од маларије. Након два мјесеца опоравка дезертира и бјежи натраг у Брчко. Максимовићев старији брат Стеван постаје тада директор локалне творнице шпирита, па у њој запошљава Тому. Истовремено Тома Максимовић постаје члан соколског покрета, судјелује у бројним слетовима и спортским манифестацијама, састанцима и забавама те игра ногомет у новооснованом Фудбалском клубу Слога.

За вријеме службеног пута у Чехословачку Стеван Максимовић у влаку упознаје Чеха који ради у Злину (у источној Чешкој, односно Моравској) као контролор у творници ципела и гума Бата. У разговору долазе до идеје да Бата, који већ послује у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, отвори продаваоницу ципела у Брчком. Први пословођа продаваонице постаје Тома Максимовић. Тома се убрзо исказао способношћу те бива унапријеђен на мјесто помоћника Уроша Грбића, као пословођа (заступник) београдске филијале Бата ципеле и кожа д.д. у Земуну. На том послу Максимовић шири продајну мрежу Бате по цијелој Краљевини СХС, било отварањем специјализираних продаваоница, било склапањем уговора с локалним трговцима. Ти су успјеси запажени и у сједишту Бате, па Максимовић 1924. одлази на школовање и на рад у Злин, у сједиште Батина концерна, гдје учи и стјече знање које ће касније пренијети у Борово. Планирало се да по повратку преузме руковођење пословима Бате у Краљевини СХС.

У наредним годинама, Бата ће промијенити стратегију, па, због високих југословенских заштитних царина, умјесто да само извози обућу у Југославију, планира у њој изградити нову, модерну творницу. Тако је Максимовић кренуо у изградњу творнице – првобитно је то желио реализирати у Брчком, али је, због високих цијена земљишта морао одустати. Међутим, од српске

православне епархије из Даља власник творнице Томаш Бата купује велико земљиште уз Дунав, између села Борова и Вуковара, по врло ниској цијени (земља је у поступку аграрне реформе требала бити експроприрана, па ју је Црква давала само да нешто уприходи). Тако у марту 1931. у Борову почиње изградња творнице. Производња обуће почиње већ сљедеће године, а творница је службено отворена 1934. године. У међувремену Томо Максимовић постаје акционар Бате, а 1933. именован је за генералног директора Бате у Борову.

Нема сумње да је Тома Максимовић најзаслужнији за раст Бата – Борова у 1930-има. Основна дјелатност творнице била је производња и продаја ципела, коже, чарапа и гумене робе. У почецима, 1931. године, у творници је запослено радило 510 људи, да би 1939. број запослених досегао бројку од 6290. У почетку се производило око милијун пари кожне и гумене обуће годишње, да би 1938. производња нарасла на преко седам милијуна. Успоредо с тим растао је и број продаваоница у Југославији у којима се продавала обућа Борово с почетних 88 до 565, колико их је било 1940. године. У 1938. години творница Бата постаје и први произвођач аутогума у Хрватској.

Производња ципела у Борову је диљем Југославије умногоме промијенила структуру потрошње што се тиче обуће: релативно скупу обућу коју су ручно производили постолари све је више замјењивала знатно јефтинија, али и квалитетна обућа произведена индустријски. Био је то и снажан потисак расту стандарда градског, али све више и сеоског становништва.

Максимовићев однос према радницима описао је Ђорђе Миросављевић (1923. – 2021.), радник Борова, дугогодишњи предсједник Савеза антифашистичких бораца, који је као 17-годишњак почео радити у творници. Миросављевић се 2015. присјећао Максимовића: „Њега треба славити као свеца. Он је подигао ово село на такав ниво да се може равнати са неким мањим градовима. Службено сам одлазио код њега у канцеларију за потребе одељења у којем сам радио. Сваки пут ми се обраћао као родитељ јер сам тада имао само 17 година и имао сам трему. Он

је био изузетно пријатан, поштен, а рад и радника је највише ценио."

Компанија Бата је у околини својих творница које је градила широм Европе развила праксу градње сателитских индустријских градова, па ће се онај изграђен код Борова испрва звати Борово-Бата, да би касније био преименован у Борово Насеље. Поводом почетка изградње насеља, Максимовић ће изговорити: „Ми морамо овдје на обали Дунава изградити град с најсретнијим житељима у цијелој Краљевини Југославији." Борово Насеље, по много чему уникатно у Југославији, изведено је као огледни примјер модерног новог насеља изразито функционалне топографије, грађено „по мјери човјека", у амбијенту прожетом зеленилом.

На локалним изборима 1936. у Борову Тома Максимовић је био носилац листе која је према тадашњем изборном закону освојила свих 18 мандата, па је он отад, све до Другог свјетског рата, и предсједник општине Борово. Тако је, у двоструkој улози – као предсједник општине и директор творнице, уистину алфа и омега успона Борова у том раздобљу. За само неколико година изграђено је више школа, ватрогасни дом, спортски аеродром, друштвени дом с библиотеком и кином, робна кућа, као и стадион и комплетна инфраструктура потребна за самостално функционирање насеља. Идеја да се Вуковар, Борово Насеље, Борово и Даљ споје трамвајском пругом није реализирана.

Само насеље Борово је 1936. добило струју те нову зграду школе, тада једну од најмодернијих у Краљевини Југославији.

Максимовићеви политички ставови били су претежно пројугославенски, па и панславенски. То је било повезано и с његовим блиским везама с Чехословачком – осим што је био директор испоставе чешке тврtке, био је и ожењен Властом Жалудек, кћери велетрговца из Злина. У том су се браку родила два сина – Томислав (Томик) и Стеван (Штефанек).

Максимовић је био и посвећени православни вјерник, тако да је иницирао изградњу храма Српске Православне Цркве у Борову Насељу. У те сврхе, поклонио је 1940. творничко земљиште

и даровао 200.000 динара, а тим поводом је рекао: „Наша дужност је, када нам је Свемогући дао ума, снаге и здравља, да се и ми Њему одужимо и да у нашем Насељу изградимо храм Божји, да не заборавимо Бога док живимо у благостању, јер Њега људи обично дозивају онда када су у беди.“ С друге стране, каснија свједочанства католичких свећеника била су му мање благонаклона, тако да је Флавијан Шолц, некадашњи жупник Борова Села, навео: „Ондашња управа творнице, коју су у већини и на најважнијим функцијама чинили Срби, опструирала је изградњу католичке богомоље. У томе се особито истицао Тома Максимовић. Он је својим сународњацима омогућио боља радна мјеста, додијелио им најплоднију земљу и још штошта.“ Ову тврдњу донекле демантира чињеница да је Максимовић подржао и градњу католичке цркве (баш као и православне) те дао добровољни прилог од 25.000 динара за њу.

Максимовић током 1930-их обавља и низ других јавних дужности. Потиче оснивање соколског друштва у Борову, постаје његов старјешина и даје друштву на располагање просторије велике дворане бивше обућарске радионице. Често истиче значај соколства, приписујући своје успјехе чланству у соколском покрету у младости. Такођер, био је и секретар вуковарског Ротари клуба те 1936. оснивач Југословенско-чехословачке лиге у Борову.

Тома Максимовић је покренуо и новине *Борово*, *Продавач* и *Избор*. У оквиру творнице лист *Борово* је од 1936. излазио као тједник који је био под строгом контролом творничке управе.

Помагао је и Српско привредно друштво „Привредник“, финанцирајући сиромашну дјецу, какво је био и он сам у дјетињству (неки аутори наводе да је он био и предсједник Привредника, међутим, у сачуваним изворима за то не постоји потврда, али је био „члан Патроната Привредникових донатора“).

Непосредно по проглашењу НДХ, усташе хапсе Максимовића и одводе га у Загреб, одакле је у јуну 1941. депортиран у Београд (то је очито био посебан случај, јер су масовна исељавања Срба из НДХ у Србију почела у Загребу 5. јула, у остатку НДХ

шест дана касније). Како би му помогли да избјегне из ратног окружења, челници творнице Бата нуде Максимовићу мјесто помоћника директора творнице у неутралној Швицарској. Иако је добио пасош који би му омогућио да с обитељи оде из Србије, Максимовић одбија понуду. Касније ће се наводити да није хтио отићи из земље јер је „видео у каквом се стању налази српски народ".

Испрва настоји одржати пословање Бате у Србији. Но, 20. октобра 1941., указом предсједника колаборационистичке владе Милана Недића, постављен је на чело Комесаријата за избеглице и пресељенике у Србију. Максимовић је касније тврдио да је његов увјет прихваћању тог посла био да се политика не мијеша у рад комесаријата те да је Недић тај захтјев испоштовао. Максимовић и на новом послу показује изванредне организационе способности.

Комесаријат успјешно организира смјештај избјеглица и задовољавање њихових основних потреба по избјегличким домовима који су организирани диљем Србије. Као мото комесаријата, Максимовић је наметнуо максиму „брза помоћ – двострука помоћ". Отварају се и засебни дјечји избјеглички домови; организирају се и течајеви заната за избјеглу дјецу. Према сачуваним подацима, у аугусту 1944. у Србији је било регистрирано 238.964 избјеглица (тадашње њемачке процјене су биле да је избјеглица око 420.000, укључујући око 86.000 дјеце која су остала без оба родитеља).

Уочи ослобођења Београда у октобру 1944. године, Максимовић је одбио да се повуче с Нијемцима. Касније је тврдио да је остао јер је сматрао да се нема чега бојати, јер је само спашавао свој народ. Ухапшен је већ 24. октобра 1944. године. Послије 14 мјесеци у истражном затвору, војни суд га осуђује на четири године затвора, проглашава га народним непријатељем и одузима му грађанска права у трајању од пет година након издржане казне затвора. Тада му је конфисцирана и цијела имовина. Максимовића се теретило, поред високе функције у колаборационистичкој власти, за новчано помагање четника, као и за враћање

избјеглица на Кордун и Банију да се боре против партизана. Постојала су свједочења да је Максимовић тијеком рата помагао и партизане, али њих суд није уважио.

У љето 1945. проглашена је амнестија, па је Максимовић пуштен на слободу, али је већ у фебруару 1946. поново ухапшен, да би крајем исте године био осуђен на пет година робије, због блиске сурадње с њемачким окупационим снагама. У затвору је Максимовић био узоран заточеник. Припадници УДБ-е у затвору разговарају с њим и траже да им да планове градње творнице Бата која је била у међувремену национализирана и поново радила под именом Комбинат Борово. Максимовић одбија понуду да постане директор и тако изађе из затвора уз образложење да нема увјета за организацију посла по систему који је водио прије рата. Стога остаје на робији до истека казне 1951. године.

Након изласка из затвора, Максимовић прихваћа понуду владе Босне и Херцеговине да преузме бригу о трговини на велико на републичкој разини. Двије године касније добио је отказ јер је наводно био главни кривац што је дошло до пораста цијена. Након тога хонорарно ради у Београду у вањскотрговинском подузећу „Балканија“, али ће и одатле убрзо бити отпуштен због става да осуђени „народни непријатељ“ не може радити у вањској трговини. Године 1956. одлази у Крањ, гдје је ангажиран као савјетник у оснивању творнице обуће „Планика“. Добива пасош и успјешно продаје Планикине производе у Француској. Поткрај 1957. је тешко оболио и враћа се у Београд. У очекивању операције је преминуо. Сахрањен је на Новом гробљу у Београду. Бивши радници Борова су му 1960-их подигли споменик.

У хисториографској расправи о улози и одговорности Томе Максимовића у колаборационистичкој Недићевој влади Милан Ристовић је, не поричући слугански карактер те владе, констатирао да је „рад комесаријата и комесара Томе Максимовића био, са хуманитарне тачке гледишта, једина светла тачка у раду целокупне колаборационистичке управе.“

У Новом Саду је 1993. основан Фонд за помоћ Србима „Тома Максимовић“. Од 2004. у Београду, на Врачару, једна улица носи

Максимовићево име. У згради вијећа општине Борово налази се његова биста, рад боровског кипара Мићуна Ненезића. У Борову је 2015. организирана трибина под називом „Тома Максимовић – народни пријатељ“.

Окружни суд у Новом Саду је 2008. рехабилитирао Тому Максимовића.

Иво Голдстеин

ЛИТЕРАТУРА:

Bubalo, S., *Borovo – sumrak jednog svitanja*, 2. izm. i dop. izd., Vukovar 2023.

Nešić, Đ., *Tragom iščezle civilizacije*, Borovo 2018.

Ristović, M., *Nemački novi poredak i jugoistočna Evropa 1940/41–1944/45. Planovi o budućnosti i praksa*, Beograd 1991.

СБР 5, 792.

Tomasevich, J., *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941 -1945. Okupacija i kolaboracija*, Zagreb 2010.

https://www.portalnovosti.com/zivot-je-u-borovu-cvetao; https://p-portal.net/toma-maksimovic-covek-koji-je-podigao-borovo; https://os-borovo.skole.hr/povijest-nase-skole/, pristupljeno 8. XII. 2024.

Мамула, Бранко

МАМУЛА, Бранко (Славско Поље, 30. V. 1921. – Тиват, 19. X. 2021.), партизан, адмирал флоте, син Михајла и Ђурђије рођ. Шимулија. Рођен у селу Славско Поље, у општини Вргинмост (Гвозд). Потјече из старе крајишке породице Мамула. Његов предак Андрија Мамула, из породице којој је припадао и хабсбуршки генерал Лазар Мамула, доселио је из Гомирја на Кордун око 1840. године. Бранко основну школу завршава у родном селу те четири разреда реалне гимназије у Глини. Потом је благајник у подузећу Нашичка д.д. Иако поносан на граничарско поријекло, не жели постати професионални војник. Стога изванредно уписује Трговачку академију у Карловцу. Завршава је 1939. године, те се

запошљава као чиновник. У НОБ се као борац укључује 23. октобра 1941. године. Већ се тада истиче способношћу, интелигенцијом и образовањем, па добива све важније војне и политичке дужности: испрва је омладински руководилац батаљона Првог кордунашког партизанског одреда, потом политички комесар чете и Другог батаљона Прве бригаде НОВ-а и ПО-а Хрватске. Након тога је политички комесар Трећег батаљона 15. бригаде Осме кордунашке дивизије, па онда и политички комесар 15. бригаде, док у фебруару 1943. не оболи од тифуса. Након опоравка, најприје кратко одлази на рад у Штаб Осме кордунашке дивизије. Убрзо је именован за политичког комесара Официрске школе Главног штаба Хрватске, гдје остаје до капитулације Италије. Затим преузима дужност политичког комесара 3. бригаде Осме кордунашке дивизије. У међувремену напредује: чин мајора добио је 1943. године, а потпуковника 1945. године.

У прољеће 1944. именован је за политичког комесара Штаба морнарице II. поморског сектора у Хрватском приморју и Истри. Како у то вријеме штаб није имао команданта, Мамула је и командант, дакле, био је у двојној улози – и политичкој и војној. На тој позицији остаје до краја рата. Иако има само 23 године, поступа врло зрело – у оквиру својих овласти, а по инструкцијама надређених штабова, вјешто се супротставља, између осталога, захтјеву савезника да с Дугог отока не крене у ослобађање кварнерских отока и Истре. Покреће своје јединице и тиме значајно придоноси успјеху ЈА у ослобађању хрватског и словенског дијела Истре и Трста.

Сама чињеница да добива прекоманду у морнарицу била је Мамули велико изненађење. О томе је записао: „супротстављао сам се с много аргумената. На крају сам рекао: ‘Али ја не знам ни пливати.’ Бакарић ће на то: ‘Утолико боље, нећеш моћи побјећи, морат ћеш се борити’, и додаде: ‘Камион за Цриквеницу полази Ти у четири сата поподне, желим Ти сретан пут и успјех у морнарици.’“

Након рата, када се 1945. формирала флота ЈРМ-а, Мамула најприје преузима дужност политичког комесара флоте, а од

1947. је политички комесар Војнопоморског школског центра. Када се 1949. у Истри и Хрватском приморју заоштрила борба с Информбироом, постављен је за политичког комесара Пете поморске зоне ЈРМ-а, након чега му је понуђено да преузме дужност начелника УДБЕ за Хрватско приморје и Истру. То одбија не желећи напустити ЈНА, што су у Министарству народне обране разумјели и прихватили. Након тога, 1951. именован је на дужност начелника Политичке управе Команде ЈРМ-а, а након годину дана за секретара Опуномоћства СКЈ-а у Југославенској ратној морнарици. У међувремену је, 1950. године, промовиран у чин пуковника.

Школовање на Вишој војнопоморској академији у Сплиту започиње 1955. те дипломира три године касније, као први у рангу. Потом одлази на школовање у Велику Британију, на *Naval Staff College* гдје завршава курс енглеског језика и морнаричко-штабни курс (1958./1959.).

Након повратка преузима дужност начелника Оперативног одјељења у Команди ЈРМ-а да би крајем 1960. године, сада већ у чину контраадмирала, отишао у Судан, који је нетом стекао независност, на дужност војног савјетника у Генералштаб суданске војске, гдје остаје три године. Ондје стјече важна искуства која ће му бити корисна на будућим одговорним функцијама. Одмах по повратку у земљу упућен је на курс оператике у Ратној школи, након чијег завршетка на годину дана преузима команду Војнопоморског подручја Пула. Послије тога, постављен је за помоћника команданта Четврте армијске области, која је привремено преузела функцију Команде ЈРМ-а. Док је био на том положају унапријеђен је у чин вицеадмирала (1965.). Дужност замјеника начелника Морнаричке управе у Државном секретаријату за народну одбрану преузео је 1967. године. Тада завршава курс за више поморске официре при Морнаричком школском центру у Дивуљама. Била је то замјена за једногодишње школовање у СССР-у на којем је требао овладавати новим морнаричким доктринама и ратном технологијом. Како је у СССР требао отићи 1968. године, од школовања је морао одустати због совјетске ин-

тервенције у Чехословачкој. Начелник Управе ратне морнарице и помоћник државног секретара за народну одбрану постаје 1970. године. На тој дужности остаје до 1976. године (у међувремену је 1973. промовиран у адмирала), када се спајају функције управљања и командовања ратном морнарицом, те сљедеће три године врши дужност помоћника савезног секретара за народну одбрану и команданта Војнопоморске области. На свим се тим дужностима исказао као савјестан радник и изврстан оперативац, па га средином 1979. маршал Јосип Броз Тито именује на дужност начелника Генералштаба ЈНА, коју обавља до 1982., када постаје савезни секретар за народну одбрану у влади Милке Планинц. На овој функцији провест ће шест година, до краја 1988., када у 69. години одлази у мировину. Први и једини у СФРЈ добио је чин адмирала флоте (1983.).

Као савезни секретар за народну одбрану провео је у оружаним снагама значајне реформе. Успио је дјеломично оспорити концепцију ОНО-а и ДСЗ-а и маргинализирати удио република у систему обране. Вратио је ступањ централизације оружаних снага какав је постојао до краја 1960-их година. Територијалну обрану формирану на републичким основама подчинио је Генералштабу ЈНА и Врховној команди Оружаних снага.

Бранко Мамула политички је био активан од ране младости. У СКОЈ је примљен 1939. у Карловцу, а у КПХ/КПЈ 1942. у партизанима на Кордуну. Током рата вршио је, уз дужност политичког комесара, у неколико наврата и дужност секретара КПЈ батаљона и бригаде. У два наврата био је секретар Опуномоћства ЦК СКЈ-а за ЈРМ (1953. – 1955.) и Опуномоћства ЦК СКЈ-а за Четврту армијску област (1964. – 1966.). Након тога, по функцији је био члан Опуномоћства ЦК СКЈ за ЈНА, касније Комитета СКЈ у ЈНА. На 11., 12. и 13. конгресу СКЈ (1978., 1982., 1986.) био је биран у ЦК СКЈ. Био је делегат СКЈ из ЈНА и на задњем, 14. конгресу СКЈ.

Ујесен 1990. предводи формирање СК – Покрета за Југославију. С дијелом генерала ЈНА сматра да Слободан Милошевић није најпогоднија особа за реализацију планова ЈНА о јачању федералног нивоа власти те да га је потребно уклонити ако се жели

сачувати СФРЈ. За њега је Милошевићева политика исувише просрпски настројена, те као таква неприхватљива за СФРЈ као цјелину. Ново хрватско руководство на челу с Фрањом Туђманом жељело га је политички ангажирати 1990. године. Месић у својим мемоарима пише да су жељели „адмирала Мамулу укључити у власт, придобити да подржи пројект који воде 'титоисти' Туђман, Месић, Манолић, Бољковац...". Понуда је садржавала посебне погодности, његово збрињавање и материјално збрињавање његових синова који су тада живјели и радили у Хрватској. Мамула је понуду одбио с индигнацијом. Изјашњавао се као Србин из Хрватске, али је увијек наглашавао своју југославенску оријентацију. Југославија му је увијек била на првом мјесту и о њеном очувању и одупирању политици њеног ратног разбијања разговарао је с многима и с хрватске и са српске стране.

Кад су 1991. почели ратни сукоби Мамула није више видио сврху свога политичког дјеловања, напустио је СК – Покрет за Југославију и политички се пасивизирао. Наиме, залагао се за очување СФРЈ и сматрао је да се заједничка држава није распала, него да је разбијена. Говорио је: „ватре су потпаљене у кући, а ватрогасци су, уместо да помогну да се пожар угаси, срушили кућу до краја. Ми из ЈНА хтели смо да се Југославија сачува и реформише у мирним условима, јер смо процењивали да све друго води у рат, али ми нисмо имали власт у СФРЈ. Власт је била у републикама, а на нивоу савезне државе власт, ако је и постојала, била је у рукама двају председништава: државе и партије, заправо партије пре свега. Зато је и највећа одговорност за све оно трагично што је проистекло из разбијања Југославије на онима који су држали власт." Сматрао је и да руководство ЈНА сноси одговорност што није војно интервенирало и што је дозволило да националистичке вође и сепаратистичко понашање двију западних република гурну ЈНА у руке српског национализма. Имао је лошу сурадњу и мишљење о својем претходнику на највишим војним и политичким функцијама које је обављао, генералу Николи Љубичићу, али и својем насљеднику, генералу Вељку Кадијевићу. Љубичића је оптуживао за вођење просрпске по-

литике, док је Кадијевића оптужио за лоше процјене ситуације, колебљивост и крива поступања војске у процесу распада СФРЈ.

Као војни стручњак и публицист објавио је више радова, међу којима књиге: *Морнарице на великим и малим морима* (1975.), *Савремени свијет и наша одбрана* (1985.), *Одбрана малих земаља* (1988.), *Случај Југославија* (2000.) и *Рат у новом стољећу* (2018.), од којих су поједине преведене на неколико свјетских језика.

Објавио је 2020. и запажену аутобиографију *Адмирал с Кордуна: битке и судбине* у којој је водио читаоца кроз свој богати и трновити животни пут. Текст је Мамула писао с надахнућем, али трезвено, с пуном свијешћу о процесима распада државе коју је сам стварао и посљедицама ратова деведесетих.

Изузетно је занимљива и књига *Случај Југославија*, коју је написао с намјером да укаже како су за Југославију и њезине народе постојала боља рјешења од распламсавања међусобне мржње и ратова. У књизи је изнио што је чинио за очување Југославије те што није, а сматра да је морао.

Поред тога објавио је 110 научних и стручних радова, од чега 40 у часопису *Војно дело*. Добио је бројна југословенска и страна одликовања, међу којима су најзначајнија: Партизанска споменица 1941., Орден братства и јединства са златним вијенцем; талијански *Grande Ufficiale Ordine al Merito della Repubblica Italiana*; француски Велики крижЛегије части I. реда, ранг: Гранд оффициер и друга. Непосредно прије смрти, 2021. добио је и црногорски Орден црногорске заставе првог реда.

У офензиви на Петрову гору усташе су му почетком априла 1942. убили мајку, двије сестре и брата.

Бранко Мамула је имао два брака – први са Златом рођ. Икица (Котор, 1925., умрла 1992.) с којом је имао два сина, Владимира (1945.) и Златка (1947.) те други с Мирјаном рођ. Јакелић.

Од умировљења је живио у Опатији у вили коју је за њега изградила ЈНА. О томе је поткрај 1980-их писала љубљанска *Младина*, оптужујући га да је у изградњи користио бесплатну радну снагу војника на служењу војног рока. Писали су и о његовој уло-

зи у тајној продаји југословенског оружја Етиопији. О изградњи виле писао је и Виктор Иванчић у својој колумни Роби К. у *Фералу* (тада још као прилог *Недјељној Далмацији*) извртнувши ријечи популарне пјесме „Не клепећи нанулама“ у „Не клепећи мамулама“. Након тога су подузете репресивне мјере према *Младини* и *Фералу*, укључујући и судске поступке. У међувремену се Мамула 1988. умировио. Међутим, Бранко Мамула је, као и сваки официр ЈНА, могао пред пензију бирати мјесто гдје ће добити стан/кућу на трајно кориштење. Како је брачни пар Мамула дотад често селио и није се везивао ни за једну средину, тако је Бранко Мамула изабрао Опатију. Вилу су градили војници на служби у ЈНА како би се смањили трошкови, што је било у складу с тадашњом праксом.

За боравка у Опатији Мамула је био изложен учесталим провокацијама и пријетњама, па ју је 1991. напустио те се са супругом преселио у њему тада такође несклони Београд. Од 1998. стално живи у Црној Гори, најприје у Котору, а затим од 2007. у Тивту. Преминуо је од посљедица инфекције КОВИД-19.

Гробница Мамулине мајке Данице, његова брата и двију сестара, убијених у усташкој офензиви у априлу 1942. на Петровој Гори девастирана је 2022. приликом изградње шумске цесте заједно са још двије гробнице породица Шимулија, на партизанском гробљу на Барин-коси, предјелу Магарчевац, на Петровој гори. Захваљујући интересу медија и представника Срба у Хрватској девастација је заустављена, а гробнице обновљене.

Синиша Таталовић

ДЈЕЛА:

JNA je 1987. nudila Hrvatskoj, Sloveniji i BiH zaustavljanje Miloševića, Glas Istre, 13. X. 2000.
Slučaj Jugoslavija, Podgorica 2000.
Admiral s Korduna: bitke i sudbine, Zagreb 2020.
Jugoslavije je razbijena, Politika, 25/26. XII. 2011.
Mornarica na velikim i malim morima, Beograd 1975, II. izd. 1977, III. izd. 1979.
Savremeni svijet i naša odbrana, Beograd 1985.

ЛИТЕРАТУРА:

Goldstein, I., *Hrvatska 1918 – 2008.,* Zagreb 2008
HBL 9, 473-474.
HE 7, 25.
Ilić, S., *O strategiji i doktrini odbrane (Nad publicističkim opusom admirala flote Branka Mamule)*, Vojno delo, 6/1988.
Ivetić, D., *Načelnici Generalštaba 1976-2000*, Beograd 2000.
Marijan, D., „Jedinstvo" – Posljednji ustroj JNA, *Polemos*, vol. VI, br. 11-12, 2003, 11-47.
Mesić, S., *Progon i nacionalno buđenje – Borba za demokratsku Hrvatsku II*, Zagreb 2023.
Pomorski leksikon, Zagreb 1990, 450-451.
https://www.portalnovosti.com/preorano-groblje/, pristupljeno 20. VII. 2025.

Мамула, Лазар

МАМУЛА, Лазар (Гомирје, 22. V. 1795. – Беч, 12. I. 1878.), генерал и намјесник Далмације, син Јосифа. Рођен у Гомирју, на подручју Града Врбовског у Горском котару. Потјече из познате породице Мамула која је од досељавања православних Срба у Гомирје 1596. дала многе свештенике, официре и политичаре. Лазаров предак Јосиф Мамула био је командант батаљона Огулинске пуковније и члан делегације Илирских покрајина која је у Паризу 1810. пред Наполеоном представљала тај дио Француског Царства.

Лазар Мамула је основно образовање добио у манастиру Гомирје, гдје су тада прва знања стјецали младићи из околних православних насеља. У то вријеме у манастиру Гомирје као монаси

дјелују његови рођаци и презимењаци Рафаило, Герасим и Генадиј, док је манастиром управљао Јосиф Рајачић, каснији карловачки митрополит, патријарх и управитељ Војводине. Рано, као и многи млади Гомирци прије њега, креће у војне школе. У Бечу након завршене Инжењеријске војне академије 1815. ступа у Инжењеријски корпус и ради на градњи утврда у Падови и Мантови. Напредовао је у војној служби, па је као капетан 1831.–1839. учествовао у утврђивању Сплита, Виса и Хвара те градњи војних утврда у Тиролу и Словачкој. И даље је напредовао, па је 1841. стекао чин мајора те 1848. чин пуковника. Тада се требао придружити Царској инжењеријској комисији у Франкфурту, гдје су вођени преговори о уједињењу свих њемачких земаља, укључујући и Хабсбуршку Монархију. Међутим, на властити се захтјев придружио јединицама бана Јосипа Јелачића који га је именовао заповједником Главног стожера војске Хабсбуршке Монархије у Хрватској. На тој функцији бранио је хрватску границу од Мађара те је 1849. напредујући до Осијека и Петроварадина, спријечио продор мађарске војске у Славонију и Сријем.

У бици за Петроварадин Лазар Мамула је извојевао велику побједу над три пута надмоћнијим непријатељем. Зналачки је распоредио своје јединице, исказавши и особну храброст. Ово је значајно утјецало на његову каријеру и напредовање у војној хијерархији. Наиме, претходно је на Мајској скупштини у Сремским Карловцима 1. – 3. маја 1848. био кандидован за војводу, али није прошао избор. Међутим, накнадно је за заслуге у војним походима добио витешке крстове Реда Марије Терезије и Леополдова реда те наслов баруна, као и руски Ред св. Ане II. реда. Врхунац је био унапређење у чин генерал-мајора 1850. године. Тада је постао и подмаршал.

Војну каријеру наставио је у Далмацији гдје је најприје био командант гарнизона у Дубровнику и Котору, а од 1853. био је тајни савјетник и намјесник бана Јосипа Јелачића у Задру. Због православне вјере, које се није одрекао, био је одабран да учврсти односе Монархије с Црном Гором, која је тада водила тешке борбе с Османским Царством. Како би се ефикасно бранила од

напада које је 1853. предводио Омер-паша Латас, Црна Гора је била заинтересована за помоћ Хабсбуршке Монархије. Мисија Лазара Мамуле била је успјешна, јер је успоставио близак однос с кнезом Данилом Петровићем – круна тог односа било је Мамулино кумство кнезу Данилу и кнегињи Даринки Квекић-Петровић на вјенчању 1855. године. Тако је Мамула успио не само ојачати утјецај Монархије у овом дијелу Балкана, него и значајно помоћи Црној Гори на путу према пуној независности. За вријеме Херцеговачког устанка 1858. организовао је прикупљање обавјештајних података који су утјецали на однос Хабсбуршке Монархије према тим догађањима. Његово разумијевање важности Бококоторског заљева за хабсбуршку морнарицу у јужном дијелу Јадранског мора, утјецало је да од 1853. до 1856. подигне на улазу у Бококоторски заљев стратешки важну утврду на отоку који се на поморским картама назива Ластавица, а постоји и назив Велика (Вела, Вељa) Жањица. Оток се од 1947. по Лазару Мамули зове Мамула.

Цар Фрањо Јосип I. именовао га је 1857. заповједником Далмације те је у том својству Лазар Мамула до 1859. контролисао дјеловање француско-талијанске флоте која је угрожавала хабсбуршке посједе на Јадранском мору. Након што је успјешно обавио овај задатак, именован је намјесником у Далмацији, па је од тог тренутка до 1865. имао врховну цивилну и војну власт. Далмација је за Монархију, због трајних тежњи Беча да учествује у рјешавању Источног питања, имала велики стратегијски значај. Наиме, граничила је с Босном и Херцеговином која се налазила под османском влашћу, а имала је границу и с нестабилном Црном Гором. Због тога су се знатне снаге хабсбуршке копнене војске налазиле у великим гарнизонима у Книну, Сињу и Дубровнику, а највећи дио хабсбуршке ратне флоте био је стациониран у бококоторској ратној луци Кумбор. По узору на Наполеона Бонапартеа, Мамула је 1858. основао фондацију „Далматински инвалиди” која је имала за циљ помагати бившим војницима из Далмације, страдалим у ратовима које је водила Монархија.

Вршећи војну и политичку власт у Далмацији, Лазар Мамула је властима у Бечу слао детаљне извјештаје о аутономашком расположењу који су били одраз и његових политичких стајалишта, али блиски и хабсбуршкој бирократији. Примивши крајем 1860. царску наредбу о одабиру далматинских заступника који су на Банској конференцији у Загребу требали започети преговоре о уређењу хрватских земаља у оквиру уставних промјена у Монархији, изјаснио се против сједињења, нагласивши како народ Далмације „с великом боли“ гледа на могућност сједињења с Хрватском. Тиме је показао да је као намјесник Далмације био главни ослонац централистичких снага у Монархији. Уочи избора за Далматински сабор 1864. на терену је дао отворену подршку аутономашкој струји конзервативних хабсбуршких лојалиста, служећи се и утјецајем епископа Далматинске епархије Стефана Кнежевића међу православним Србима. Због политичких манипулација и владања чврстом руком стекао је бројне противнике – они су му приговарали гушење парламентаризма, прогон политичких противника и повећање пореза и намета. Легитимне захтјеве опозиције држао је нереалнима или опаснима, а противнике режима – противницима Монархије. Због тих је стајалишта и дјеловања постао сметњом политичком и привредном развоју Далмације те се поступно и Беч дистанцирао од њега. Након избијања нереда у Далмацији на општинским изборима 1865. када је било и погинулих, позван је на саслушање у Беч, након чега је смијењен и умировљен, након 50 година војне службе. Царском наредбом исказана му је захвалност и поштовање, а као сатисфакција и признање за дотадашњу вјерну службу Монархији, додијељен му је чин артиљеријског генерала.

Одлазак Лазара Мамуле обрадовао је многе у Далмацији. Тако је *Народни лист* објавио како је отишао експонент Владе у Бечу, намјесник старог кова и војничкога менталитета, несклон демократским промјенама, без јасне идеје и иницијативе за привредни напредак покрајине. Па ипак, Мамула је након умировљења у Бечу лобирао за градњу лука и жељезница те исушивање мочвара у Далмацији, заговарајући пројекте својих прија-

теља и истомишљеника, због чега је називан и „добрим оцем“ далматинских аутономаша. Посјетивши Далмацију 1874. жалио се на народњаке који су у Бечу лобирали за сједињење с Хрватском, држећи да то штети привреди и доводи у питање иноземна улагања у покрајину. Као и већина Крајишника, сматрао је да је хабсбуршки оквир најбоље рјешење за Војну крајину, Далмацију и Хрватску. Сматрао је да се само ослонцем на Хабсбурговце може стићи до уједињене Хрватске у преуређеној Монархији.

Мамулина оставштина у Хрватској присутна је и данас. Дао је изградити цркву св. Георгија у Огулину 1867. и даровао јој иконостас. Црква је преживјела све ратове у 20. вијеку и у њој се и данас редовито одржавају богослужења.

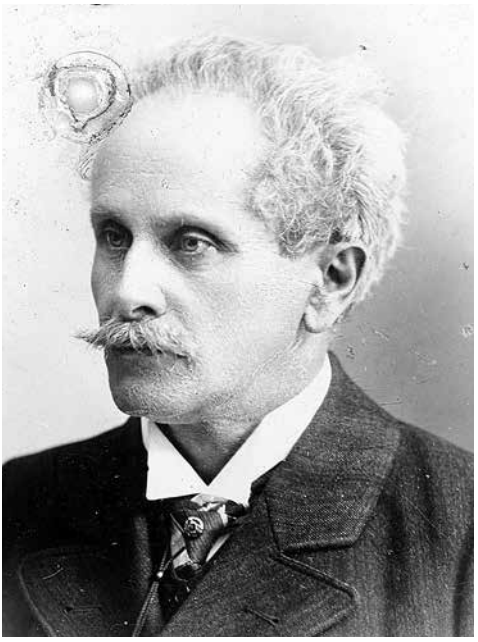
Оток Мамула који је по њему добио име је након распада СФРЈ био предмет спора између Савезне Републике Југославије / Србије и Црне Горе / Црне Горе и Републике Хрватске. Хрватска страна тврди да Мамула повијесно припада Хрватској, јер се налази у катастарској општини Дубровник. Но, стајалиште је Владе Републике Хрватске из времена Ивице Рачана било да се на припадности оточића Мамуле не инзистира. За црногорску страну, као да никаквих двоумљења чији је оточић нема – она се позива на чињеницу да је Мамула ближи црногорској обали неголи хрватској (код Витаљине). У 20. вијеку, особито за вријеме два свјетска рата, оток је кориштен као концентрациони логор, због чега је био на лошем гласу. Оток Мамула данас привлачи бројне туристе, па и филмске продуценте. Тако су на њему снимљени црногорски филм *Campo Mamula* 1959. о затвореницима током Другог свјетског рата те 2014. америчко-српски хорор *Нимфа*. Протеклих је година тврђава на Мамули преуређена у луксузни хотел с врхунским смјештајем и услугом.

Лазар Мамула није оставио потомака, а сву имовину завјештао је родном Гомирју и тамошњем манастиру. Особни архивски фонд Лазара Мамуле чува се у Државном архиву у Загребу, а портрет, вјероватно рад Каролине Михановић, направљен око 1865. године, у Хрватском повијесном музеју.

Синиша Таталовић

ЛИТЕРАТУРА:

Altić Slukan, M. *Gomirje: povijest, identitet i fenomeni prožimanja*, Gomirje – Rijeka 2016.
Biografski leksikon Srba rođenih u Eparhiji gornjokarlovačkoj, Beograd – Karlovac 2022.
Cetnarowicz, A., *Narodni preporod u Dalmaciji: od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji*, Zagreb 2006.
HBL 9, 475-476.
HE 7, 25.
Jerolimov, P., *Lazar Mamula*, Zadarski list, 25. V. 2009.
Mamula, B., *Admiral s Korduna: bitke i sudbine*, Zagreb 2020.
Радојчић, Биографије, II, 663.
Roksandić, D., *Vojna Hrvatska: La Croatie militaire*, Zagreb 1988.
Stančić, N., *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji (Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869)*, Zagreb 1980.
Tatalović, S., *Manastir Gomirje za vladavine Napoleona I.*, Narodni srpski kalendar 1996, Zagreb 1995.
https://zadarskilist.novilist.hr/novosti/lazar-mamula/;
https://gomirje.com/o-nasim-najpoznatijim-mjestanima/;
http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=3_6550; pristupljeno 21. I. 2025.

Манојловић, Гавро/ Гаврил/Габриел/Габро/Драгомир

МАНОЈЛОВИЋ, Гавро/Гаврил/Габриел/Габро/Драгомир (Задар, 27. X. 1856. – Загреб, 1. XI. 1939.), повјесничар, политичар и пјесник, академик, син Константина (1834. – 1909.) и Марије рођ. Милидраговић (1829. – 1895.). Родитељи су доселили у Задар из Отока покрај Огулина. Манојловић је похађао српску и талијанску школу у Задру те њемачку Главну школу у Огулину. Гимназију је похађао у Сењу, Карловцу и Загребу, гдје је матурирао на Класичној гимназији 1876. године. Студирао је повијест, географију, филозофију и класичну филологију у Загребу и Бечу. У Бечу је 1882. положио професорски испит и 1896. докторирао тезом *Zur Erklärung der Wiederstandkraft des*

späteren römischen Reiches (400-800 n. Chr.). Das römisch-griechlische Volk: Das Volk (Demos) von Konstantinopel која је под насловом *Цариградски народ ('демос') од год. 400-800. по. Ис.*. објављена 1904. у загребачком *Наставном вјеснику,* а у француском пријеводу у престижном *Byzantionu* (Брисел 1936.). Од 1880. ради као наставник на гимназијама у Пожеги, Загребу, Осијеку, гдје је био и равнатељ од 1891. до 1894. године. Оженио се у Осијеку с Меланијом рођ. Јовановић. У Загребу на Мудрословном факултету је приватни доцент за римску повијест од 1897., изванредни професор на катедри за опћу повијест старога вијека од 1901. и редовити од 1902. године. Када је 1908. супотписао отворено писмо бану Павлу Рауху (с другим члановима Српске самосталне странке) у којем га се прозива за клевете што их је изрекао на рачун чланова Хрватско-српске коалиције и нарочито њезина српског дијела, оптужујући их за велеиздају и антидинастичке ставове (објављено у *Србобрану,* 1908., 81), Манојловић је суспендиран, односно умировљен. Међутим, враћен је на посао 1910. као суплент, а од 1914. и као редовити професор, све до умировљења 1924. године. У међувремену је у два једногодишња мандата био декан Филозофског факултета (1905. – 1906. и 1923. – 1924.).

Уз повијест Бизанта, бавио се и раносредњовјековном хрватском повијешћу. Важни су његови текстови о млетачким префектима у Далмацији у 10. и 11. стољећу и датирању преноса реликвија св. Анастазије у Задар (*Вјестник Кр. хрватско-славонско-далматинског земаљског аркива,* 1901.) те о Јадрану у 9. стољећу (која је објављена као самостална књига под насловом *Јадранско поморје IX. стољећа: у свјетлу источно-римске (византинске) повијести* и нумерирана као *Рад ЈАЗУ 150*). Услиједиле су четири студије о спису *De administrando imperio* (Ibid., 1910., 182; 1911., 186–187) као и уводни прилог о *Тисућљећу старог хрватског краљевства* (на француском) у *Зборнику краља Томислава* којем је био уредник. У Зборнику је већина прилога подржавала мит о томе да је хрватски владар Томислав био краљ. Неки Манојловићеви византолошки радови, а поготово његов докторат о константинопољском демосу били су релевантни десетљећима након његове смрти.

С француског је превео *Повиест источних народа у старом виеку* Гастона Масперoа (Загреб 1883.), а за наставу саставио прву књигу (предвиђене још двије) *Повијести старога Оријента* у три свеска (1923.), која је, иако нема веће знанствено значење, први такав принос у хрватској хисториографији. Јединствено му је и дјело *Силе покретнице и правилности у универзалној хисторији* (1927.), покушај „нацрта индуктивне филозофије хисторије" – његово је схваћање повијести идеалистичко (за њега су идеје и развој идеја основа повијесног процеса): најважнија је хисторија она политичка унутар које се развија и културна и посебне хисторије (иако говори и о економским чиниоцима, њима придаје другоразредну важност).

Био је особа широких интереса и широке наобразбе. У вријеме кад је таквих текстова на хрватском језику било врло мало (и кад су били врло тражени) објавио је и неке темељне филозофске и филолошке радове – попут *Aristotele prema Leibnizu.* Аутор је разноврсних повијесних прилога, осврта, рецензија разних књига и изложаба. Написао је низ чланака о ЈАЗУ (особито о њезиним утемељитељима и доброчинитељима). Тијеком десетљећа јављао се текстовима о политичким приликама у разним тисковинама у Хрватској и Србији – *Народним новинама, Вјестнику Кр. хрватско-славонско-далматинског земаљског архива*, *Наставном вјеснику*, *Љетопису ЈАЗУ*, *Летопису Матице српске* (Нови Сад), *Савременику*, *Хрватском покрету*, *Србобрану*, *Народном дјелу*, *Зборнику за пучку просвјету*, *Новостима*, *Обзору*, *Новом листу*, *Препороду* (Београд), *Правди* (Београд), *Morgenblattu* и другдје.

Био је главни уредник *Побратима* (забавног и поучног листа за одраслију младеж) од 1906. године те *Наставног вјесника* од 1908. до 1916. године. Био је и предсједник Друштва високошколских наставника у Загребу од 1922. до 1925. године.

Паралелно са знанственом, Манојловић је почетком 20. стољећа направио и значајну политичку каријеру: испрва је био члан Српске самосталне странке, потом и Хрватско-српске коалиције. У илочком је котару 1908. и 1913. биран у Сабор Краље-

вине Хрватске, Славоније и Далмације. Обнашао је разне политичке дужности, између осталих од 1908. до 1918. био је члан и потпредсједник Одбора за богоштовље и наставу и заступник у заједничком Угарско-хрватском сабору.

Ујесен 1918. члан је Средишњега одбора Народног вијећа Словенаца, Хрвата и Срба. У Привременом народном представништву 1919. године испрва је у Демократском клубу, потом, иступивши, у посебној скупини заступника. Народној радикалној странци приступио је 1920. и на њезиној се листи неуспјешно у Загребу кандидирао на изборима за Уставотворну скупштину.

Свестране Манојловићеве знанствене и стручне активности резултирале су 1908. и избором за правог члана ЈАЗУ-а. Књижевни је тајник био од 1909. до 1919. године. Напосљетку је од 1924. до 1933. био и предсједник ЈАЗУ-а. За дописног члана СКА изабран је 1910. године. У ЈАЗУ-у је особито био заслужан за скупљање грађе и утемељење Оријенталне збирке.

Као предсједник ЈАЗУ-а је јавно полемизирао са СКА и београдском владом који су жељели да СКА монополизира односе с Међународном академијском унијом. Једини је стручну јавност обавјештавао о бројним активностима и пројектима те академијске уније. Након успоставе Шестојануарске диктатуре 1929. успротивио се идеји о јединственој академији у Београду са загребачком и љубљанском секцијом.

У младости је објавио опсежну пјесничку збирку (22 пјесме) махом љубавних и домољубних мотива, у везаном стиху и мјестимице одвећ артificијелној неокласицистичкој манири, *Млади дани Вељкови* (1880.; омањи избор у: *Србобран,* 1908., 46); а версификацијску вјештину очитовао је напосе у сонету. Пјесме је објавио и у другим тисковинама (*Виенцу, Побратиму* и другдје).

Покопан је у обитељској гробници на Мирогоју, заједно с родитељима.

По успостави НДХ, у српњу 1941. Манојловићева супруга Меланија и кћери биле су исељене из њихова загребачког стана и

прогнане у Србију. Њихов стан у Загребу је запечаћен. Потом су власти удовољиле молби ХАЗУ-а да јој се преда „књижница др. Манојловића која би могла садржавати вриједних дјела те служити хрватским учењацима“.

Дио оставштине Гавре Манојловића (пјесме) чува се у НСК у Загребу, дио у Архиву САНУ-а у Београду.

Манојловићев портрет аутора Желимира Борића, израђен вјероватно према фотографији почетком 20. стољећа, чува се у палачи ХАЗУ-а у Загребу.

Иво Голдстеин

ДЈЕЛА:

Mladi dani Veljkovi, Zagreb 1880.

Aristotele prema Leibnizu s gledišta metafizike, Zagreb 1881 (također, u: *Izvješće o Kralj. velikoj gimnaziji u Zagrebu,* koncem šk. god. 1880. – 81., Zagreb 1881., 1-51.) – NSK I – 2.122

Jadransko pomorje IX. stoljeća: u svjetlu istočno-rimske (bizantinske) povijesti, Zagreb 1902.

Povijest staroga Orijenta, I/1–3. Zagreb 1923.

Sile pokretnice i pravilnosti u univerzalnoj historiji, Zagreb 1927.

Međunarodna Akademijska Unija (“Union académique internationale”), Zagreb 1926. i Ljetopis JAZU, sv. 39, Zagreb 1926., 126-218.

Jedna akademija ili tri, Zagreb 1929.

Još o temi „Jedna akademija ili tri“, Zagreb 1929.

Logika, Zagreb 1899.

Carigradski narod (‘demos’) od god. 400 – 800. po Is. (s osobitim obzirom na njegove vojne sile, elemente njegove i njegova ustavna prava u ovoj periodi), Nastavni vjesnik, Zagreb 1904, 155-185, 323-347, 485-496, 624-694.

Le millenaire de l’ancien royaume croate (essai sur les questions historiques respectives), Zagreb 1925 (također, Zbornik kralja Tomislava, ur. G. Manojlović, XI-LXXI).

ИЗВОРИ:

HDA, fond Ponova, br. 1076, Srpski odsjek, Opći spisi, kut. 442, 629/1941.

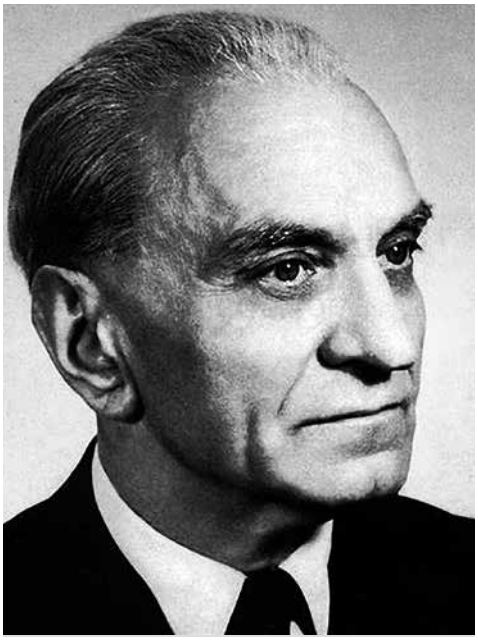
HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 442, 629/41; kutija 465, 8099/41.

NSK, R 5431 – Pjesme

ЛИТЕРАТУРА:

Agičić, D., *Katedra opće povijesti na Sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu (1874–1918),* u: Spomenica Renea Lovrenčića, Zagreb 2016., 201-230.

Božić, S., *Gavro Manojlović. Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 11*, Beograd 2017., 63–86.
EJ 6, 9.
Engelsfeld, N., *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca – Privremeno narodno predstavništvo,* Zagreb 1989., 100, 115, 228–229, 231–232, 258–259.
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, ur. S. Damjanović, Zagreb 1998., 41, 83–85.
HBL 9, 524-525.
HE 7, 42.
HKE 2, 600.
Janjatović, B., *Shvaćanje povijesti u Gavra Manojlovića*, Jugoslovenski istorijski časopis, Beograd 1971., 1/2, 178–188.
Korać, S., *Pregled književnog rada Srba u Hrvatskoj*, Zagreb 1987.
Krivokapić-Jović, G., *Oklop bez viteza. O socijalnim osnovama i organizacionoj strukturi Narodne radikalne stranke u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1918–1929)*, Beograd 2002.
Kršnjavi, I., *Zapisci, 2,* Zagreb 1986.
Luetić, T., *Studentski štrajk na Sveučilištu u Zagrebu 1908. godine*, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU 30, Zagreb 2012., 295–326.
Medaković, D., *Srbi u Zagrebu,* Novi Sad 2004.
Memoari bana Pavla Raucha, ur. B. Molnar, Zagreb 2009.
Радојчић, Биографије, II, 677-678.
Šidak, J., *Dr. Gavro Manojlović,* Historijski zbornik 9/1956., 253–255.
Tomorad, M., *Egipat u Hrvatskoj*, Zagreb 2003.
Zima, D., *Ivana Brlić-Mažuranić, članstvo u Akademiji i Nobelova nagrada,* Libri et liberi, časopis za istraživanje dječje književnosti i kulture 2/2014., 239–261.
Znameniti i zaslužni Hrvati, 172.
https://snv.hr/znameniti-srbi/gavro-manojlovic-historicar/;
https://nacionalnemanjine.hr/gavro-manojlovic-srbin-koji-je-hrvatima-spasio-akademiju/, pristupljeno 29. IV. 2024.

Марић, Лука

МАРИЋ, Лука (Папићи код Суње, 24. II. 1899. – Тисно, 17. VI. 1979.), минералог и петролог, син Саве Кошутића и Стоје Марић. Основну школу завршио је у селу Меминска (у сусједству Папића), ниже разреде гимназије у Петрињи, а више у Карловцу. Године 1915. је мобилизиран те послан у резервну официрску школу у Ријеку, али је по завршетку дезертирао (придружио се „зеленом кадру“). Од 1918. до 1922. године студирао је на Мудрословном (данас Филозофски) факултету у Загребу наставну групу „Природопис и кемија”. Наклоност према природним знаностима стекао је још у дјетињству када је вођен радозналошћу откривао биљни и животињски по ливадама и шумарцима

родне Баније. Његови професори на студију били су тадашњи истакнути хрватски природословци Драгутин Горјановић-Крамбергер, Мишо Кишпатић и Фран Туђан. Након дипломе Лука Марић службовао је школске године 1922/23. у гимназији у Србобрану те 1923/24. у Огулину. Посредством Франа Туђана, додијељена му је двогодишња стипендија за специјализацију у Паризу и Нансију. За вријеме боравка у Француској усавршавао се код свјетски познатих геолога Алфреда Лакроа (1863. – 1948.) и Владимира Ивановича Вернадског (1863. – 1945.) те је уз њихову помоћ овладао тада најсувременијим техникама знанственог истраживања. Специјализација у Француској била је од пресудне важности за његову каснију каријеру знанственика европског ранга. По повратку из Француске, Марић је од 1925. до 1931. радио као кустос у загребачком Минералошко-петрографском музеју под водством Франа Туђана. У међувремену је 1928. докторирао на Универзитету у Београду с темом *Масив габра код Јабланице* при чему је први у Југославији употријебио квантитативну кемијску анализу за одређивање генезе стијене те цјеловиту обраду једног магматског комплекса.

На Техничком факултету у Загребу запослен је 1931. као доцент. Промовиран је 1938. у изванредног професора. Био је 1939. један од три оснивача Одсјека за рударство и металургију, претече данашњег Рударско-геолошко нафтног факултета у Загребу (основаног 1964. године).

По успостави НДХ Марић је био изложен разним облицима прогона: Нијемци су му заплијенили недовршену геолошку карту (Прилеп Битољ, 1 : 100 000) и однијели је као ратни плијен (враћена је аутору 1971. године, 30 година касније). Пошто је као Србин био изложен притиску усташких власти убрзо је 1941. године побјегао у Љубљану гдје је на Техничком факултету радио као хонорарни сурадник код професора Василија Васиљевича Никитина. Након ослобођења 1945. вратио се у Загреб те наставио академску каријеру на Техничком факултету (од 1957. Технолошком факултету) гдје је 1948. године постао редовити професор минералогије, петрологије и наука о рудним лежиштима

(у Љубљани је наставио предавати до 1947. године). Умировљен је 1969. као редовити професор и предстојник Завода за минералогију, петрологију и економску геологију Рударско-геолошко-нафтнога факултета.

Маријев знанствени рад обухваћа 110 студија. У свом богатом опусу проучавао је стијене, петрогене и рудне минерале, минералне воде и рудне сировине у разним дијеловима Југославије. Велик дио његове каријере односио се на проучавање магматских стијена. Међу важнијима се свакако истичу петрографска истраживања магматских стијена у Старој Рашки с првим квантитативним кемијским анализама и детаљним микроскопским проучавањима базичних и ултрабазичних стијена из офиолитске зоне у долини ријеке Лим. Марић је истраживао и ефузивне магматске стијене између Кратова и Злетова у источној Македонији. Уз откриће рудних лежишта, Марић је одредио и да се вулканска активност на том подручју одвијала у три фазе. Описао је генезу тих стијена те израдио прву петрографску карту подручја. Крајем 1940-их истраживао је ефузивне магматске стијене на подручју града Бора, познатог по рудницима бакра. Резултате свог истраживања објавио је у књизи *Магматити у ужем подручју рудника Бор у источној Србији*. Ово дјело постало је темељ за сва даља петрографска истраживања на том подручју. Бавио се и истраживањем базичних стијена пронађених у Динаридима и Тауридима, гранитима из Прилепа и Загреба, порфиритом из Вратника. Марић је истраживао на подручју цијелог југославенског простора и шире те је свој дугогодишњи петролошки рад синтетизирао у студији *Magmatismus und Alkalimetasomatose im Jugoslawischen Raum* објављеној 1954. у водећем еуропском часопису *Neues Jahrbuch für Mineralogie*. Иако је због обима радова најпознатији по истраживању магматских стијена, бавио се и метаморфним и седиментним стијенама, рудним лежиштима, бокситима и црвеницама. Лука Марић заслужан је и за многа геолошка открића на подручју бивше Југославије. Својим радом поставио је темеље за бројна даљња истраживања везана уз минералогију, петрологију, петрографију, геокемију и хидрогеоло-

гију – писао је о „хидрогеологији Медведнице“. Задњи Маријев рад била је књига *Минерали, стијене и рудна лежишта у нашој земљи од прехисторије до данас*.

Проучавао је штетне утјецаје на камен и камене објекте, предлагао поступке санације вриједних грађевина, а у пројектирање и градњу жељезница, цеста и цестовних објеката увео је методе инжењерске геологије и техничке петрографије те израдио стотињак експертиза за руднике, каменоломе и подузећа. Обавио је практичне радове у фундаментима и изабрао камен у процесу обнављања цркве св. Марка у Загребу 1939. године.

Објавио је и низ уџбеника, међу којима и прве домаће уџбенике из петрографије *Теоретска петрографија за студенте природних и техничких наука* (1946.) и *Петрографија за студенте архитектуре, грађевинарства, ликовне и примијењене умјетности* (1951.). Писао је и популаризаторске текстове (*Колико је стара наша Земља*).

Тијеком дуге и богате знанствене и стручне каријере путовао је диљем Европе, дијелом Азије и Африке те је одржао позвана предавања на многим иноземним свеучилиштима и институтима.

Лука Марић одгојио је генерације знанственика и стручњака, не само у Хрватској него и диљем Југославије. Маријев ученик Дарко Божидар Штурман је на подручју канадског Јукона 1976. пронашао ријетки фосфорни минерал те га у част свога професора назвао маријит.

За свој изузетно вриједан знанствени, стручни и јавни рад Лука Марић добио је низ признања међу којима се истичу Орден рада са златном звијездом (1949.), Орден рада с црвеном заставом (1965.), Орден Републике са сребрним вијенцем (1965.), Награда „Руђер Бошковић” за знанствени рад (1965.) те Награда АВНОЈ-а (1971. године). За редовног члана Југославенске (данас Хрватске) академије знаности и умјетности изабран је 1963. године. Од 1955. био је и дописни члан Српске академије наука и уметности.

Лука Марић био је друштвено активан те је обављао низ важних дужности: међу осталим, био је декан Технолошког факултета, први предсједник Савјета Рударско-геолошко-нафтног факултета и предсједник Хрватског геолошког друштва. Био је члан Њемачког минералошког друштва, члан Америчког геокемијског друштва и члан Европског друштва за културу у Венецији. Прије Другог свјетскога рата, 1939. године, био је суосниваč друштва „Крајина“, али је убрзо из њега иступио. Најкасније од 1946. активан је у Српском културном друштву Просвјета: од 1967. био је предсједник загребачкога пододбора, од 1969. члан Извршног одбора, а од 1970. члан Главног одбора. За почасног доживотног предсједника Просвјете био је изабран те исте, 1970. године. Након што је рад СКД Просвјета забрањен 1971. године, Марић је у наредним годинама настојао обновити рад Друштва.

Лука Марић је цијелога живота остао везан за Банију којој се враћао кад год је могао. Тако је својом експертизом помогао у процјени исплативости наставка рударства у Петровој и Зринској гори (то је 1937. године објављено у часопису *Природа*). Судјеловао је у истраживањима трасе будуће унске жељезничке пруге. Надаље, подупирао је 1930. опћинске заступнике родног краја који су заговарали изградњу основне школе Папићи. Био је 1935. идејни зачетник и организатор донаторске акције за градњу и опремање Соколског дома у Папићима за културно-спортске активности грађанства. И много касније, 1969. године, дао је непосредну потпору донирању кинопројектора родном крају. Три године касније донирао је књиге основној школи у Папићима.

Био је суосниваč и предавач на одјелу загребачког Технолошког факултета у Сиску (данас Металуршки факултет Свеучилишта у Загребу).

Изненада је преминуо за вријеме годишњег одмора у Тисном на отоку Муртеру. Покопан је на загребачком гробљу Мирогој.

Марићеви мемоари насловљени *Моји доживљаји... моје успомене* случајно су пронађени у манастиру Гомирје те објављени у *Љетопису Просвјете* за 2011. годину. У њима је Марић на жив и

допадљив начин описао неке епизоде из свога живота од основне школе до политичких проблема у Хрватској на пријелазу из шездесетих у седамдесете године 20. стољећа и до дискусије о појму „интелектуалац“ у којој се супротставља националистичким стремљењима. „Интелектуалаца“, по Марићу, има „много мање од школованих људи“, а ти „интелектуалци“ за њега, даје се из текста наслутити, јесу особе са „чвршће уграђеним интернационалним крвотоком“.

Захваљујући грађанској иницијативи из неколико мјесних одбора општине Суња, удруженој у грађанску удругу „Поносно перо“, у Друштвеном дому Папићи отворена је 2022. Спомен соба Луке Марића.

Тања Рудеж

DJELA (IZBOR):

Koliko je stara naša Zemlja, Zagreb 1931.

Izvori u srednjem dijelu Medvednice: prilog hidrogeologiji Zagrebačke gore (zajedno s N. Paukovićem), Zagreb 1935.

Moji doživljaji... moje uspomene, Ljetopis SKD Prosvjeta 2011, 8-51.

Magmatiti u užem području rudnika Bor u istočnoj Srbiji, Beograd 1957. *Sistematska petrografija,* Zagreb 1945, 1951 (drugo prerađeno izdanje). *Petrografija,* Zagreb 1951.

Minerali, stijene i rudna ležišta u našoj zemlji od prehistorije do danas, Zagreb 1974.

ЛИТЕРАТУРА:

Golub, Lj., *Marićit – novi mineral u razredu fosfata,* Geološki vjesnik 31, Zagreb 1979, 415–416.

HBL 9, 636-638.

HE 7, 65.

Hrvatska tehnička enciklopedija 2, Zagreb 2022, 441.

Jakić, M., *Geološki glasnik,* Zagreb 1979, 281–289 (nekrolog).

Jovanović, M., *Luka Marić u odbrani ćirilice i Srpskog kulturnog društva Prosvjeta u Hrvatskoj*, Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 11, Beograd 2017, 101–110.

Karamata, S., *Luka Marić, u: Život i delo srpskih naučnika,* 6, Beograd 2000, 325–360.

Luka Marić (s popisom radova). Spomenica preminulim akademicima, Zagreb 1981, br. 10.

Majer, V., *Geološki vjesnik* 33, Zagreb 1981, 283–286 (nekrolog).

Majer, V., *Ljetopis JAZU,* Zagreb 1979, 83, 404–406 (nekrolog).

Prvih 90 godina Rudarsko-geološko-naftnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, ur. I. Vlahović i dr., Zagreb 2009.

Regan, K., *Sporazum ili nesporazum? Srpsko pitanje u Banovini Hrvatskoj (1939–1941).* Zagreb 2019.

Rudarsko-geološko-naftni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Spomenica 1939–1969, Zagreb 1971.

Tehnički fakulteti 1919–1994, ur. T. Premerl, Zagreb 1994.

https://banija.rs/poznati-banijci/22977-poznati-banijci-minearolog-prof-dr-luka-maric.html, pristupljeno 14. IX- 2025.

Матавуљ, Симо

МАТАВУЉ, Симо (Шибеник, 12. IX. 1852. – Београд, 4. III. 1908.), писац и преводилац. Рођен је у вишечланој породици Стевана, трговца из познате шибенске обитељи и Симеуне-Шиме рођ. Трива, поријеклом из Крички код Дрниша. Симеуна је одрасла у Шибенику. Родитељи Симе Матавуља основали су 1844. у Шибенику мануфактуру у којој је осим везења народних везова и ткања радио и погон дестилације алкохола и прераде финих ликера. Погони су се звали Матавуљеве куће.

Након очеве смрти мајка је умјешно водила посао и у 1870-им годинама у свом погону запошљава четрдесетак радница и кооперантица, годишње производећи 8000 капа од грубог црвеног сукна („шибенских" капа).

У Шибенику је завршио основну школу и нижу гимназију на талијанском и српском језику. На њега је снажно утјецала мајка својим умијећем усменог приповиједања (у недовршеној аутобиографији, *Биљешкама једног писца*, мајку описује као талентирану приповједачицу те вриједну жену с одликама „шибеничке маште најбоље врсте“). Како није био заинтересиран за рад у породичној производњи, по завршетку ниже гимназије одлази стрицу, игуману Серафиму у манастир Крка. Будући да није могао прихватити ни манастирске обрасце живота и рада, у Задру се уписује у учитељску школу коју завршава 1871. године. Након тога ради као учитељ у селима Далматинске загоре. Посебан траг оставит ће рад и боравак у Исламу Грчком, јер га је под своје окриље узео конте Илија Јанковић, директни потомак Стојана Јанковића. Јанковић га је подучавао француском те уводио у дјела великана француске и талијанске књижевности. Открио је у Матавуљу надареног приповједача па га придобија да покуша пишући приче обликовати своја усмена казивања, али писац почетник с остваренима није био задовољан.

Након Ислама Грчког седам година предаје талијански језик на поморској школи у Херцег Новом. Због активности у припремама Другог бокељског устанка (избио 1882. године), аустроугарске су га власти 1881. протјерале па се настанио на Цетињу. У тамошњој гимназији предаје француски језик. Истовремено је и надзорник у основним школама. Посебно ће за њега бити занимљив ангажман одгајатеља кнежеве дјеце, јер ће се изблизег упознати с владарском породицом и најутјецајнијим људима из његове околине.

С Цетиња одлази 1887., а двије године касније трајно се настањује у Београду. Ради као професор у гимназији, а након женидбе с богатом удовицом дјелује као слободан писац. Пропутовао је западну Европу и разне дијелове Средоземља. Упознавање с рецентним токовима у европској књижевности и с опусима значајних аутора (Г. де Мопасан, Е. Зола, А. П. Чехов, Х. Тен и др.) у што треба урачунати и његов боравак у Паризу, снажно ће утјецати на критичко промишљање дотадашњег властитог опуса. То

ће уродити квалитативним помаком у његовим текстовима. Из тих нових увида произаћи ће и његово писање о питањима теорије књижевности и књижевној критици (*Непријатељи уметности*). Тада стјече пуну афирмацију као писац. Објављује у Београду, Новом Саду, Загребу, Мостару, Дубровнику, Сарајеву. За редовног члана СКА бива изабран 1904. године.

Први текст, причу *Наши просјаци* објавит ће у задарском *Новом листу* 1881. године. На Цетињу објављује прве приповијетке и роман *Ускок Јанко* који ће у 20 наставака излазити на страницама часописа *Црногорка* (као самостална књига изићи ће 1892. под насловом *Ускок*). То је романтизирана љубавна прича о Чеху који долази у Црну Гору и заљубљује се у стаситу Црногорку – прича завршава трагично. Роман је замислио врло амбициозно као хисторијски роман с љубавним фабулатом, али без правог умјетничког резултата.

У цетињском периоду пријатељује с Лазом Костићем који му открива заносан зов индивидуалне слободе мимо свих конвенција. Искуство боравка и рада у Црној Гори касније ће исприповиједити у два текста мемоарско-аутобиографског карактера: *Десет година у Мавретанији* и *Биљешке једног писца*.

Откако је почео писати имао је јасан поглед на сврху и смисао свога ангажмана. Знао је каквим се читаоцима обраћа. Будући да је био оријентиран на то да читаоцима представи њихову средину, на почетку ће посизати за легендаризираним (јуначко-хероизираним) и локалним анегдоталним сижеима (збирка *Из Црне Горе и Приморја*), а касније, све досљедније усвајајући реалистички поетички поступак, указује на разнолике, а осебујне појаве и индивидууме у друштвеном животу средíна у које је смјештао своје приче – било у руралном, било у урбаном (*Из приморског живота*, *Из београдског живота*, *Са Јадрана*, *Београдске приче*).

Читаоце је придобијао и отвореношћу да обликује теме које су биле у јавном простору потискиване, а које су биле аутентично искуство појединаца и заједница. У *Пилипенди* је показао како се и друштвено најосјетљивије теме могу стваралачки интегрирати у причу, а да не буду схваћене као заступање какве идео-

лошке, ангажиране позиције. Мотив унијаћења православаца у Далматинској загори и отпору према њему испричат ће обликовањем приповједне сцене у којој се два сељана, један поунијаћени и један који истрајава у привржености својој традиционалној цркви неовисно о тешкоћи преживљавања у неродној години, разилазе у посвемашњом сукобу који се готово изродио у физички обрачун. У *Пошљедњим витезовима* прича причу о пропадању приморске патрицијске породице која завршава у моралној и психолошкој декаденцији посљедњих потомака: отац је зеленаш, а син љубитељ птица.

Приповједни имагинариј проширио је репертоаром ликова помоћу којих обликује својеврсну слику „колективне људске комедије". Читалац се тако сусреће са зачудним свијетом у којем се прате егзистенцијалне ситуације и праксе: сељака, рибара, чиновника, свештеника, калуђера, трговаца, интелектуалаца, слугу, надничара, племића, хајдука, официра, ученика, насилника различитих облика, психички поремећених особењака, патријархалних тирана, алкохоличара, убица, зеленаша итд. Матавуљ моделира свијет људи заробљених у оквирима традиције која траје вјековима – појединац као биће слободе унапријед је изручен поразу, како на селу тако и у граду. Матавуљ наоко незаинтересирано и као приповједач и као аутор, не узмиче да покаже трагику једног модела живота. Можда једна од најупечатљивијих прича која уз друге мотиве тематизира трагичну позицију жене је *Ђукан Скакавац*. С једне стране, као опрезне чуварице дјеце и блискости у заједништву без страха од другога и с друге, бескомпромисне подноситељице мужевљева манијакалног насиља и самовоље. Једна од ријетких прича која се издваја из тог модела је приповијетка *Нови свијет у старом Разопеку*, у којој се јасно стаје на страну промјена у устајалом друштвеном и приватном животу. У *Поварети* исписат ће Матавуљ једну од најкомплекснијих прича о неоствареној љубави у којој се размичу приповједачке дионице дионицама суптилног сјенчања сложених психичких процеса у унутрашњем простору лика.

Матавуљ је врло брзо био препознат и прихваћен као врстан и иновативан приповједач. Не само међу читаоцима и књижевним критичарима него ће пуну потврду добијати и од значајних прозаиста. Поводом његове стогодишњице рођења, Иво Андрић ће бити понукан да објави похвалу о њему као приповједачу (*О мајстору приповедачу*). Његов рад био је од почетка праћен и у Загребу гдје ће објавити збирку *Из приморског живота* (Матица хрватска, 1890.). У Загребу је, по властитим ријечима, „био чашћен и тражен".

Читаност и уважавање Матавуља као аутора који успијева да покаже и артикулира неке истине о човјеку присутна је у хрватској култури до данашњих дана. Томе је, без икакве сумње, заслужан својим романом *Бакоња фра Брне* (1892.), који је до 1990-их био саставни дио школске лектире.

То је најчитаније Матавуљево дјело, проматрано и из хрватског и из српског рецепцијског обзора. Радња је смјештена у Далматинску загору око 1870. године, а Бакоња је 12-годишњи Иво Јерковић који, слиједећи породичну традицију, постаје фрањевац у самостану Висовац. Роман је популарност стекао како обликовном увјерљивошћу, јаснoћом и прегледношћу те умјешношћу формирања карактеролошки разноликих главних и споредних ликова тако и отвореношћу приказивања запарложеног, непродуктивног самостанског живота с једне, а бујног, слободног и необузданог живота изван самостанске изолираности с друге стране.

Роман је привлачио читаоце због неидеологизираног приказа самостанске свакодневице у којој међу свећеницима цвјетају сви облици мимикричности до нивоа патолошких појава, психичких и социјалних. Додатно је био занимљив, јер аутор настоји да људске феномене види и с њихове хумористичне стране, а да не подучава и не осуђује мане и недосљедности својих ликова. Управо због свог витализма и отворености за приказивање необуздане силине живота, неовисно о разноликим облицима за бар мало слободе и изласка из свеколиких друштвених оквира.

Матавуљ се истакао и као преводилац – превео је Мопасана, Золу, Молијера, Дикенса. Поједини повјесничари књижевности и књижевни критичари су у Београду сматрали да је најистакнутији српски књижевник реализма и прогласили га „српским Балзацом".

У продукцији загребачког Јадран филма и режији Федора Ханжековића снимљен је 1951. цјеловечерњи играни филм *Бакоња фра Брне*. Био је приказан на филмском фестивалу у Единбургху и у копији похрањен у архиви Британског филмског фестивала.

У Хрватској од почетка деведесетих 20. стољећа проглашен је „непријатељем" те му је приписивано великосрпство, стога је доживио *damnatio memoriae*.

У Задру је до 1990-их постојала улица Симе Матавуља, данас је то улица Стоморица.

Улице Симе Матавуља постоје данас у Београду и Новом Саду, у Бањој Луци и на Палама.

Данашња школа Фауста Вранчића у Шибенику од изградње почетком 1950-их носила је име Симе Матавуља. Истовремено је књижевнику пред школом постављена биста која је почетком 1990-их уклоњена. Дуго је времена тражена, да би била 2023. пронађена и пренесена у Музеј града Шибеника.

Матавуљева биста постављена 1950-их испред школе у Исламу Грчком била је 1990-их ишарана уљеним бојама. Рестаурирана је и 2013. враћена у недалеку Кулу Стојана Јанковића.

Иницијатива да се Матавуљева родна кућа у шибенској четврти Варош претвори у објект јавне намјене (музеј и сл.) није успјела, јер је објект у приватном власништву.

У Загребу и Београду су од 2006. до 2009. објављена *Сабрана дјела Симе Матавуља* у девет свезака.

Душан Маринковић - Иво Голдстеин

ДЈЕЛА:

Iz Crne Gore i Primorja, I-II (pripovijetke), 1888/1889.
Iz primorskog života (pripovijetke), Zagreb 1890.
Sa Jadrana (pripovijetke), Beograd 1891.
Iz beogradskog života (pripovijetke), Beograd 1891.
Uskok (roman), 1892.
Bakonja fra Brne (roman), Beograd 1892.
Iz raznijeh krajeva (pripovijetke), Mostar 1893.
Zavjet (drama), 1896.
Primorska obličja (pripovijetke), Novi Sad 1899.
S mora i s planina (pripovijetke), Novi Sad 1901.
Beogradske priče (pripovijetke), Beograd 1902.
Po Levantu (putopis), 1903.
Boka i Bokelji, 1903.
Car Duklijan, Mostar 1906.
Na slavi (drama), Beograd 1904.
Život (pripovijetke), Beograd 1904.
Nemirne duše (pripovijetke), Beograd 1908.
Bilješke jednog pisca (autobiografski tekst).
Deset godina u Mavretaniji (autobiografski tekst).
Sabrana djela Sime Matavulja, 1-2, Zagreb, 1991.
Sabrana dela Sime Matavulja, I-IX, Beograd/Zagreb 2006-2009.

ЛИТЕРАТУРА:

Andrić, I., *O majstoru pripovedaču*, Književne novine 65, Beograd 1952.
Deretić, J., *Istorija srpske književnosti*, Beograd 1983.
Gligorić, V., Simo Matavulj, u: *Epoha realizma*. Srpska književnost u književnoj kritici, Beograd 1972.
Grčević, F., Bakonja fra Brne, u: *Majstori realističkog pripovijedanja*, Zagreb 1971.
HKE 3, 29.
Ivanić, D., Matavulj u krugu tumačenja, u: *Sabrana dela Sime Matavulja* 9, Beograd/Zagreb 2006.
Kašanin, M., *Sudbine i ljudi*, Beograd 1968.
Korać, S., *Književno djelo Sime Matavulja*, Beograd 1982.
Korać, S., Simo Matavulj 1852-1908, u: *Književna hrestomatija/Iz kulturne baštine srpskog naroda u Hrvatskoj*, Zagreb 1979.
Korać, S., Simo Matavulj, u: *Pregled književnog rada Srba u Hrvatskoj*, Zagreb 1987.
Latković, V., *Predgovor Sabranim delima Sime Matavulja*, Beograd 1961.
Marinković, D., Simo Matavulj, u: *Leksikon svjetske književnosti*. Pisci, Zagreb 2005.
Matoš, A. G., *Beogradska pozornica*. Zavet S. Matavulja, Nada, Sarajevo, br. 1, 1897.
Skerlić, J., *Istorija novije srpske književnosti*, Beograd 1911.
Skerlić, J., *Simo Matavulj: Beogradske priče*, Beograd 1902.
СБР 6, 265-267.
Živković, D., Novelistička umetnost Sime Matavulja, u: *Evropski okviri srpske književnosti* V., Beograd 1997.
https://www.portalnovosti.com/nista-od-matavuljeva-muzeja,

https://zadarskilist.novilist.hr/novosti/bista-prvoga-seoskog-ucitelja-postavljena-u-kuli-stojana-jankovica/#google_vignette
https://www.lupiga.com/vijesti/uspon-jedne-obitelji-sibenicka-masta-najbolje-vrste
https://www.sebenico.com/our-works/matavulj-sibenik/;
https://snv.hr/znameniti-srbi/simo-matavulj-knjizevnik/
https://srbi.hr/simo-matavulj-od-kaludjera-do-prosvetara-i-pisca/
https://slobodnadalmacija.hr/split-i-zupanija/obala/simo-matavulj-zaduzio-je-sibenik-ali-zbog-velikosrpstva-ni-jedna-se-hrvatska-skola-ne-moze-nazivati-po-njemu-1355523, pristupljeno 5. V. 2025.

Матијевић, Владимир

МАТИЈЕВИЋ, Владимир (Горњи Будачки, 3. VIII. 1854. – Београд, 7. IX. 1929.), подузетник, велетрговац, банкар, филантроп, син Петра и Јуле рођ. Новић. Рођен на Кордуну, недалеко од Карловца, с очеве стране потјецао је из обитељи с традицијом официра у Војној Крајини, а с мајчине такођер из војничких кругова као потомак граничарских капетана из Сурдука у Сријему. Као треће од деветоро дјеце, једини је дочекао зрелу доб. Због тога га отац првотно упућује на војничко школовање у регименту школу на Турњу (данас јужно карловачко предграђе) након које, у доби од 17 година, треба ступити у професионалну војску. Ипак, његов отац, будући да је, како је Матијевић касније посвједочио,

„долазио и са цивилним и интелигентним светским људима у контакт“, ипак увиђа да од његове „солдачије нема ништа“ те га упућује на даљу наобразбу у цивилне школе. Тако Матијевић најприје завршава реалну гимназију у Раковцу (кварт у Карловцу) гдје упознаје двојицу људи који пресудно утјечу на његове касније интересе – карловачког проту Николу Беговића који му предаје вјеронаук те тако у њему буди националну свијест, и граничарског аудитора Боруфку, поријеклом Чеха, који га увјерава да се посвети трговачком занату, препознавши у његову понашању и размишљању „створеног трговца“. Матијевић стога наставља школовање у бечкој *Handelshochschule*, Високој трговачкој школи, коју завршава те се потом враћа у завичај, запосливши се у великој карловачкој трговачкој кући Рајнер.

Међутим, надахнут идејама које је чуо од проте Беговића, с избијањем српско-османског рата 1876. одлази као драговољац ратовати у Србију. Потом краће вријеме остаје у Београду радити као књижар. У сљедећим годинама често мијења адресе и послове да би се 1883. године, добивши намјештење у трговачкој радњи Густава Зохера (Gustav Socher & Nachfolge), доселио у Загреб, гдје ће провести већину живота. Исте године ступа и у брак с Паулином Лаћевић (рођ. 1856.), кћери угледнога карловачког трговца Ђоке Лаћевића. На новом послу брзо напредује, поставши од помоћника-приправника најприје прокурист, а потом и трговачки путник, заступник више кућа. То му омогућава да посјети и многе средине у Хрватској у којима су живјели Срби и упозна се с њиховом економском заосталошћу и сиромаштвом, што га потиче да поступно почне окупљати и организирати појединце и групе заинтересиране за потицање господарског развоја Срба у Хрватској. Истовремено сазријева, израста у педантног и ефикасног пословног човјека. Тако стјече повјерење власника трговачких пословница с којима је сурађивао. Због тога му је омогућено да постане партнер у тврткi, да би убрзо потом остао и њезин једини управитељ. „Gustav Socher & Nachfolge“, под Матијевићевим водством, убрзано шири капацитете и обујам пословања, као и капитал те прераста у највећу

увозно-извозну тврtку своје врсте у овом дијелу Аустро-Угарске Монархије. Сам Матијевић, у тим околностима, такође постаје све имућнији и друштвено угледнији, а тиме и спремнији на даљње инвестиције и пројекте.

Циљ свих пројеката које је Матијевић покренуо било је организирање господарских активности Срба-Пречана. Најкрупнији од њих је оснивање дионичког друштва Српске банке у Загребу 1895. године, које је Матијевић покренуо са скупином својих пријатеља из Банске Хрватске и Славоније. У почетној фази он обнаша функцију предсједника управе те јој је 1914. припојио новосадски Централни кредитни завод (дотад највећа финанцијска установа у Аустро-Угарској којом су управљали Срби – оснивачи су били Лазар Дунђерски, Љуба Стефановић и Милош Димитријевић, имућни новосадски банкари). На тај начин Матијевић ствара мрежу пословница и штедионица уједињене банке на читавом јужнославенском простору Монархије. Он у водству банке остаје до краја живота (на мјесту директора измјењивао се с Ђорђем Веселиновићем), али се касније више бави својим другим пројектима.

Покреће и иницијативу да се у Хрватској и Славонији организирају српске пољопривредне задруге. Да би то постигао, оснива 1896. Савез српских земљорадничких задруга унутар којег су се те задруге стварале. На крају их је Матијевићевим залагањем основано чак 450. Задатак ових организација је ширити солидарност међу српским сељацима те их образовати о иновацијама у пољопривреди и економији, развијати њихову финанцијску писменост те потицати на штедњу. Важно је било и да им је Српска банка омогућавала добивање повољних кредита. Покреће 1898. двотједник *Привредник* као службено гласило Савеза српских земљорадничких задруга. Матијевић истовремено обавља и дужност цензора у Аустро-угарској банци, члан је надзорног одбора Аграрне банке те члан низа других економских удружења.

Матијевић поткрај стољећа издашно помаже лист *Србобран*, као и српску штампарију у Загребу. Касније (од 1903.), с Богда-

ном Медаковићем оснива лист *Српско коло* који подржава политику Хрватско-српске коалиције.

Све то не пролази без сукоба: на прослави 50-годишњице рада у Загребу силно омиљеног пјесника Јове Јовановића Змаја 1899. године франковци организирају демонстрације – тада су на Матијевићевој (и на Медаковићевој) кући разбијени прозори.

Са стварањем југославенске државе Матијевићев пословни утјецај наставља расти: постаје члан управе Народне банке Краљевине СХС, као и члан управе Рокфелерове нафтне компаније Стандард Оил. Иницира 1925. уједињење Јадранске и Подунавске банке у Јадранско-подунавску банку чији предсједник остаје до смрти.

Међу најважније Матијевићеве идеје и иницијативе спада оснутак Српског привредног друштва „Привредник“. Друштво је утемељено у Загребу 23. рујна 1897. године. Оно је замишљено као хуманитарна и просвјетна удруга с циљем потицања развоја господарских активности Срба која дјеци из сиромашних пречанских обитељи помаже у проналажењу мјеста за шегртовање код угледних обртника и трговаца. „Привредник“ се убрзо прочуо као удруга која системски рјешава економске, социјалне и образовне препреке с којима су се суочавали најсиромашнији припадници српског становништва из свих дијелова Аустро-Угарске. Матијевић је према властитим искуствима осмислио и написао већину „Привредникових“ аката и од оснивања па до смрти био на функцији првога допредсједника Друштва. Објашњавајући мотив за помоћ српској омладини чињеницом да сам није имао дјеце, Матијевић је и један од највећих „Привредникових“ донатора. Улаже у друштво до почетка Првога свјетског рата голем новац – процијењено је да се радило о око 250.000 круна (што би данас била протувриједност од више од 1,2 милијуна еура).

Залагањем Матијевићеве супруге Паулине, такође врло активне у „Привреднику“, друштво је 1904. године проширило своје дјеловање тако да се почело бринути и за женску дјецу. Она

је тада основала хуманитарно Крајцарашко друштво (друштво српских госпођа које су свакодневно скупљале ситне добротворне прилоге), а потом и Женску добротворну задругу „Српкиња“ у Загребу. Под патронатом те удруге основана је прва српска школа у Загребу те Српски дјевојачки интернат са задатком одгоја женског подмлатка.

На Стару годину 1922. „Привредникова“ управа је доживјела највећу почаст кад их је посјетио краљ Александар Карађорђевић. У пригодном говору краљ истиче да се диви Матијевићеву пројекту, он тада постаје покровитељ друштва, а сједиште Друштва сели у Београд.

Многи „Привредникови“ стипендисти („питомци“) још су за вријеме Аустро-Угарске израсли у успјешне подузетнике. Друштво је касније често описивано као „кичма привреде Југославије“, а његово гесло „Рад – Штедња – Честитост“, које је осмислио Матијевић, постало је препознатљиво на разини читаве државе.

До 1941. „Привредник“ је омогућио школовање 36.775 питомаца из свих крајева Хрватске, БиХ те Војводине, за више од 60 различитих заната. Број чланова и донатора Друштва, организираних под именом Патронат „Привредникових“ добротвора, варирао је између шест и десет тисућа. Капитал Друштва био је у сталном порасту: некретнине у власништву Друштва процијењене су на око осам милијуна тадашњих динара. Друштво је у травњу 1941. године имало око 10,5 милијуна динара у властитим фондовима те још 3,5 милијуна уложених у банке и новчане заводе. Уз краља Александра, издашне донације „Привреднику“ су у времену монархистичке Југославије додјељивали и бројни црквени угледници, попут партијарха Гаврила или епископа будимског Георгија и епископа тузланског Нектарија. Но, ту су били и сликар Паја Јовановић, знанственик Михаило Пупин те бројни крупни трговци и земљопосједници (међу њима се истиче директор творнице „Бата“, Тома Максимовић). Питомци „Привредника“ биле су бројне истакнуте личности, између осталих и они који су припадали предратном радничком покре-

ту те судјеловали у НОБ-у, као што су Ђуро Пуцар Стари и Раде Кончар.

Владимир Матијевић преминуо је у Београду од посљедица грипе. Сву своју имовину је, баш као што је то три године раније учинила и његова супруга Паулина, оставио у насљедство „Привреднику“, „за вечито уздизање и унапређивање сиромашне српске омладине“. Распад прве југославенске државе и фашистичка окупација онемогућиле су „Привредников“ рад на подручјима тада основане НДХ и на подручјима које је анектирала Мађарска. Министарство рада НР Србије је по ослобођењу, 1946. године, донијело коначну одлуку да се „Привредник“ укине. Но, Матијевићеве и „Привредникове“ идеје наставиле су живјети кроз тисуће његових питомаца.

У Загребу је 1993. обновљен рад „Привредника“, под истим именом и геслом те с истим циљевима које је пропагирао Владимир Матијевић. Иако су почетне године биле обиљежене напорима за поврат национализиране имовине, што је процес који још увијек није до краја завршен, дјелатност Друштва успјешно је покренута те се стално проширује. Данашњи „Привредник“, као организација од 2008. примарно усмјерена на стипендирање талентираних ученика и студената слабијих материјалних могућности, годишње омогућава стипендије за њих више од стотину, са сталним порастом броја стипендиста. Највећи „Привредников“ фонд за стипендирање, у који је досад уложено више од 500.000 еура, данас носи име Владимира Матијевића, а као једну од својих основних порука истиче његову мисао „На омладини свијет остаје, али та омладина мора се спремати за животни пут“.

Леон Ћеванић

ЛИТЕРАТУРА:

Lunić, N., Tabak, J., ur. *Srpsko privredno društvo „Privrednik“: Kroz tri vijeka,* Zagreb 2009.
НЕ 7, 140.
СБР 6, 282-283.
„Moj život“. *Privrednik.hr*. https://privrednik.hr/moj-zivot/, pristupljeno 21. IV.2025.

Машић, Никола

МАШИЋ, Никола (Оточац, 16. (28.) XI. 1852. — Загреб, 4. VI. 1902.), сликар, син Стефана и Ане рођ. Шушњар. Један од најважнијих хрватских сликара краја 19. стољећа рођен је у српској православној обитељи. Отац Стево (према повијести Оточачке пуковније Стефан) био је успјешан трговац који је у Оточцу подигао 1836. зидану једнокатницу. Умро је када су Николи и његовоме брату близанцу Александру биле тек двије године. Пет година касније изгубили су и мајку, поријеклом из Петриње. Одгој двојице браће преузела је сестра Емилија удана за суца аудитора Оточачке пуковније Јозефа Пфефера. Због Пфеферова посла Никола се с братом у дјетињству често селио. Основно

школовање и први разред гимназије завршио је у Трсту, потом је наставио гимназијско образовање у Бечу, Оломоуцу, Кракову и Кромежижу. Након завршетка гимназије започео се школовати на Трговачкој академији у Бечу коју напушта како би студирао сликарство.

Документи Академије ликовних умјетности у Бечу показују како се на студиј уписао у љетном семестру академске године 1871./1872., но тек 8. свибња 1872. године. У љетном семестру академске године 1872. – 1873. у матрикулама те институције забиљежен је као *гост*. Међутим, већ у то је вријеме, од 1. студенога 1872. Машић је на школовању на *Antikenklasse*, а потом на *Naturklasse* на тада изнимно угледној Академији ликовних умјетности у Минхену гдје учи код сликара Александра Вагнера, Ота Зајца и Вилхелма Линденшмита. Због болести и војничке ставње (новачења) крајем 1873. школовање је кратко наставио у Грацу на рисарској Академији, да би се 1874. поновно вратио у Минхен. И тада студира с прекидима због болежљивости. Материјална подлога му је стипендија од 300 форинти тадашњег управитеља Војне крајине баруна Антона Молинарија коју ће му додјељивати и његов насљедник барун Фрањо Филиповић. Коначно, 1878. кратко студира на приватној *Académie Julian* у Паризу гдје је, према неким ауторима, учио код једног од најславнијих сликара друге половине 19. стољећа Вилијам-Адолфа Бугероа. Машић је тада имао прилике упознати се с дјелима бројних свјетски познатих сликара, захваљујући околности да је тада у Паризу била организирана свјетска изложба. У Париз одлази повремено до 1882., но боравак у Италији, камо је отпутовао 1880., особито боравак у Напуљу, на отоку Каприју, у Искији и другим околним мјестима одиграо је одлучујућу улогу у његову сликарском образовању – почео је уносити веће количине свјетла и интензивне боје у своје сликарство. На Машића су особити утјецај имала дјела шпањолско-каталонског сликара Маријана Фортунија и Мадраза, затим Ресинске школе (*Scuola di Resìna*) и талијанског сликара Ђузепеа Палиција. Од 1879. до 1884. посједује атеље у Минхену гдје је међу колекционарима постао тражен сликар.

Због болести очију, али и жеље да живи ближе брату Александру досељава се напосљетку у Загреб. У Загребу почиње 1884. радити као професор сликарства у Обртној школи, институцији утемељеној настојањима повјесничара умјетности Исе Кршњавога, Машићева пријатеља и заговорника, а с циљем унапређења стања у умјетности и умјетничком обрту у Хрватској. Потом од 1894. преузима положај управитеља Штросмајерове галерије слика при Југославенској академији ликовних умјетности на којем ће остати до смрти. У том раздобљу све мање слика, а све се више посвећује студијама које је објављивао понајприје у часопису *Виенац*. Ради и на низу публикација: издаје треће издање каталога Штросмајерове галерије (с Миливојем Шрепелом) (1895.), као и монографију о ђаковачкој катедрали (с архитектом Јосипом Ванцашем, 1900.) те сређује библиотеку и фототеку Штросмајерове галерије. За живота у Загребу сликао је у свом атељеу на првом кату зграде у Бериславићевој 17, који је постао окупљалиште интелектуалаца.

Тематски му је сликарство било изнимно разнолико. Као и многи његови суврсеници у све индустријализиранијем свијету проналазио је љепоту понајприје у природи и сликовитом сеоском животу. Сликао је стога понајприје жанр призоре, пејзаже, анималистичке сцене, мртве природе, а рјеђе портрете те сакралне композиције.

У вријеме и непосредно након школовања 1870-их слика, попут чешког сликара Јарослава Чермака или Влахе Буковца, теме надахнуте животом славенског становништва у крајевима у којима је избио устанак против Османског Царства – *Бошњак на одмору* (1876.), *Босански просјак* (1877.) – којима показује оријенталистички интерес за етнографским биљежењем сликовитости ношње што ће и касније остати карактеристика његова сликарства.

Крајем 1870-их и почетком 1880-их пропутовat ће континенталном Хрватском, Хрватским приморјем и кварнерским отоцима и потом на основи припремних цртежа насликати цијели низ жанр призора из живота сељака, као и мотиве сеоске

архитектуре, пејзаже, приказе животиња, биљака и слично, особито из Посавине, Туропоља, Поуња и западне Славоније. Избјегавао је сликати тешке аспекте живота на селу. Машић сеоски живот романтизира – на његовим се сликама сељаци одмарају или уживају у раду, шећу и скакућу по обалама Саве или пољима бундева па му дјела карактеризира сентименталност, сликовитост, идеализирање, анегдоталност, учестало и сладуњавост, али и за сликарство 19. стољећа тако карактеристична меланколичност. Грго Гамулин његово сликарство стога дефинира појмом идилични академизам.

Свакако најпознатије му је дјело *Гушчарица на Сави* (1880. – 1881.) насликана на платну димензија 92x227 цм, што је чини првим монументалнијим жанр призором хрватског сликарства. Ова тема, иако наизглед националног карактера, у то је вријеме била врло раширена у еуропском сликарству. Сеоске дјевојке које чувају гуске биле су, наиме, омиљени мотив бројних сликара (укључујући француског сликара Вилијама-Адолфа Бугероа). Сличних су тема *Љетна идила* (1883.), *На савској обали* (*Гушчарица на савској обали*) (1883.), *Гушчарица* (1885.). Своја најдорађенија дјела насликао је на платнима издуженог хоризонталног формата, такозваном *Handtuch* формату, у то вријеме изнимно популарном. Сликао је и дјела вертикалних формата, како показује његов чувени *Личанин* (1880. – 1881.) којим је створио својеврсну идеалтипску слику становника тога дијела Хрватске.

Осим живота на хрватском селу, приказао је у традицијским ношњама и друге *карактеристичне типове* из других дијелова Европе како показују слике *Напуљски пастир* (1877.), *Њемачка дјевојка* (1881.), *Берба ружа у Бугарској* (око 1884. – 1886.) и друге. Бројне скице и цртежи сачувани у Машићевим биљежницама у Кабинету графике ХАЗУ-а свједоче о његову изнимном интересу за жанрове и пејзаже, али и актове те студије скулптура.

За разлику од његова суврменика Ферде Кикереза, Машић није био заинтересиран за сцене из националне повијести, средњовјековне и нововјековне јунаке, борбе с Османлијама. Није развио особит интерес ни за сакрално сликарство. Међу

ријетка његова дјела те тематике убрајају се пријестолне иконе иконостаса гркокатоличке цркве светих Ћирила и Метода на загребачком Горњем граду (1886.) те једна икона која се чувала у обитељи Калембер у Загребу. Радио је илустрације за разне публикације, понајприје часопис *Виенац*, бројне стране илустриране часописе те за разне монографије. Настојањима Кршњавога бројне илустрације настале на темељу Машићевих дјела уврштене су у свезак посвећен Хрватској и Славонији публикације *Аустро-Угарска Монархија у ријечи и слици* (1902.).

Од портрета истичу се особито рана дјела насликана за боравка у родном Оточцу 1875. – 1876. на којима је приказао своје рођаке – *Портрет Стеве Иванчевића* и *Портрет рођакиње Мице*. Касније је портретирао и Ђуру Даничића за палачу ЈАЗУ (1884.).

У почетку под утјецајем студирања у Минхену слика тонски, да би касније постао слободнији у потезу. Усваја и врло живахан колорит те богато осјетљује своја дјела које карактеризира изразита сликовитост. Није знао градити велике композиције, па их ломи на више дијелова и дескриптивно обрађује у њима различите теме – жанр, мртву природу, пејзаж, анималистичке призоре. Модернистичка критика истицала је особито његова дјела мањих формата те скице (попут *Сликара у бари*), тражећи у њима пленеристичка па и импресионистичка надахнућа због јасно видљивог мрљастог потеза на овим дјелима, као и улоге коју игра груба неосликана површина платна у изградњи композиције. Међутим, сам је Машић ове радове сматрао недовршенима и није их за живота хтио излагати.

Дио његових слика завршио је у приватним збиркама у иностранству, у Великој Британији (*Призор из личког села, Врт на отоку Каприју, Призор из напуљске околице*), САД (*Дјевојке беру бундеве*) и Њемачкој (*Сладак починак, У врту, Славонска дјевојка*). Био је омиљен и међу загребачким грађанством. Његове су слике посједовали грофица Клотилда Бурати-Враницани, барун Људевит Враницани, загребачки надбискуп кардинал Јосип Михаловић, одвјетник и политичар Јосип Франк, новинар, издавач и тискар Јакоб Франк, интендант Хрватског народног казалишта Стјепан

Милетић, пјесник Ђуро Арнолд, главни уредник *Народних новина* Милош Зец и други. Велик дио тих слика завршио је касније у јавним збиркама, понајприје у Националном музеју модерне умјетности у Загребу који данас садржи највећу колекцију Машићевих дјела.

Као и бројни други припадници православног грађанства Хрватске тога времена и Машић се асимилирао у средину која му је осигурала егзистенцију и којој је несумњиво желио припадати. Стога се, као и обзиром на околност да припада скупини првих школованих сликара Хрватске те да је већи дио професионалног живота провео у Загребу радећи за разне хрватске јавне институције, Никола Машић оправдано сматра једним од кључних особа повијести (почетака) модерног хрватског сликарства. С обзиром пак на његову националну и вјерску припадност и српска га средина истиче као свога умјетника. Као и бројни други умјетници и знанственици с подручја Аустро-Угарске, због тога је именован 1884. најприје дописним чланом Српског ученог друштва, а потом 1892. и почасним чланом Српске краљевске академије у Београду. Како су то Лазар и Владимир Николић још 1891. у својој студији о српским сликарима објављеној у Земуну истакли: Машић је сликар „с којим се поносе и Хрвати, у чијој главној вароши живи, и Срби, од којих своје порекло води. Оба се народа с правом могу препирати чији је он, као што су се оно у древно доба седам градова препирали, чији је син Омир [Хомер, оп. а.]."

Закључити се може да Машић несумњиво припада на првом мјесту хрватској повијести умјетности, како то показују бројне монографије, изложбе (попут ретроспективе организиране у Модерној галерији у Загребу, 2017.) и чланци објављени у протеклих готово 150 година, но да су и српске институције и српска ликовна критика исто тако несумњиво допринијели афирмацији овог сликара (особито изложба организирана у Галерији САНУ у Београду 1975. године).

Николин брат Александар (28. XI. 1856. – 23.V. 1902.) такође је био сликар. Дуго година предавао је на земунској Краљевској

великој гимназији. Након што су обојица умрли средином 1902. године, на Мирогоју у православном дијелу аркада подигнут им је заједнички надгробни споменик изведен према пројекту архитекта Хермана Болеа с мозаиком произведеним у творници *Tyroler Glasmalerei und Mosaikanstalt* у Инсбруку и сецесијски стилизираним рељефом који је сачуван до данас.

Данас улице Николе Машића постоје у Загребу и Оточцу.

Драган Дамјановић

ЛИТЕРАТУРА:

Bach, F., *Otocaner Regiments-Geschichte. Vom Ursprung dieser Gegend, ihrer Bevölkerung und ihrer Schicksale*, Karlstadt 1854.

Brunšmid, J., Nikola Mašić, u: *Ljetopis JAZU* 18, Zagreb 1904., 87-93.

Dalić, Ivo, *Pejzažno slikarstvo u Hrvatskoj u dugom XIX. stoljeću*, diplomski rad, Odsjek za povijest umjetnosti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2024.

Gamulin, G., *Hrvatsko slikarstvo XIX. stoljeća*, sv. 1, Zagreb 1995., 327-340.

HE 7, 126-127.

Kraševac, I., Prelog, P., Kolešnik, Lj., *Akademija likovnih umjetnosti u Münchenu i hrvatsko slikarstvo/ Die Akademie der Bildenden Künste in München und die kroatische Malerei*, Zagreb 2008.

Kršnjavi, I., *Pogled na razvoj hrvatske umjetnosti u moje doba*, Hrvatsko kolo, Zagreb, 1, 1905., 215-307.

Medaković, D., *Srbi u Zagrebu,* Novi Sad 2004.

Nikolić, L., Nikolić, V., *Srpski slikari. Prilog kulturnoj povestnici srpskog naroda*, Zemun 1895.

Peić, M., *Nikola Mašić*, Zagreb 1964.

Peić, M., *Nikola Mašić,* Beograd 1975.

Pepelko, R., *Skice i crteži münchenskih đaka iz fundusa Kabineta grafike Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb 2009.

Rončević, I., *Nikola Mašić i talijansko slikarstvo ottocenta*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti 34, 2010., 149-164.

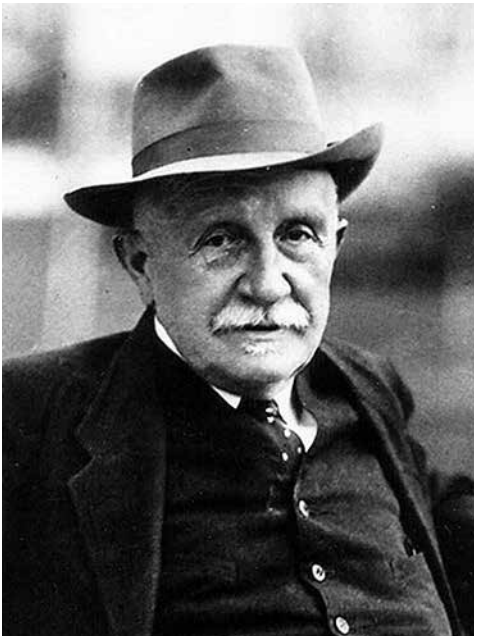
Rončević, I., *Nikola Mašić: u fundusu Moderne galerije*, Zagreb 2020.

СБР 6, 340-341.

Škomrlj, Aneta, *Slikar Nikola Mašić*, diplomski rad, Odsjek za povijest umjetnosti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2012.

Vlaisavljević, D., *Nikola Mašić. Plemeniti realist*, Zagreb 2019.

https://hbl.lzmk.hr/clanak/masic-nikola, https://www.sanu.ac.rs/en/member/masic-nikola/, pristupljeno 26. XII. 2024.

Медаковић, Богдан

МЕДАКОВИЋ, Богдан (Нови Сад, 11. IV. 1854. – Загреб, 11. V. 1930.), политичар и одвјетник, син Данила и Марије рођ. Камбер. Отац је био повјесничар и новинар, с традицијом чувене обитељи, старином из Лике, из села Медак, по којему је настало и презиме. Мајка је рођена у Вуковару у имућној обитељи, као кћи новосадског градског капетана. Богдан Медаковић је имао и сестру Љубицу, пијанистицу. Био је ожењен Катицом, дјевојачко Михаиловић, кћери угледног адвоката, с којом је имао сина Ђорђа.

Гимназију је завршио у Новом Саду, а право у Бечу. Родом из имућне обитељи, природно надарен, дипломирао је и затим

докторирао са само двадесет и једном годином. Након што је положио правосудни испит, праксу стјече на суду у Сремској Митровици. У Војводини се почео бавити и политиком прикључивши се либералима – Српској народној слободумној странци коју је водио Михаило Полит-Десанчић. Године 1879. досељава у Загреб и у њему, са само 25 година, отвара адвокатску канцеларију. Та ће селидба у Загреб имати далекосежне посљедице не само по Медаковића, него и по читав политички и друштвени живот Срба у тадашњој Хрватској, те у ширем смислу и утјецај на политичку повијест Хрватске уопће. Медаковић је брзо напредовао у господарском и политичком животу Загреба и Хрватске. С 29 година изабран је у Хрватски сабор, као нестраначки кандидат у котару Срб. Исте је године, кад је основан Српски самостални клуб под водством Јована Суботића, постао страначки секретар. С освојеним гласовима из тога краја Медаковић, не без становите симболике, улази у Сабор као један од најмлађих заступника. Заједно са Светозаром Прибићевићем бит ће вођа „самосталаца“ скоро 20 година. У Сабор ће бити биран и на свим сљедећим изборима. Српски самостални клуб прихваћа Хрватско-угарску нагодбу и сурађује с Народном странком, да би 1881. постао Српска самостална странка. Медаковић 1885. постаје предсједник странке. Самосталци су за циљ имали признање српског имена, равноправност ћирилице и аутономију школа и цркве, што ће у надолазећем времену и остварити. Тијесно су сурађивали с војвођанским радикалима и либералима, а иако је већина чланства нагињала радикалима, само водство странке – Медаковић и Јован Живковић – били су уз либерале што је стварало подјеле и сукобе у странци.

Странка је издавала и утјецајни лист *Србобран*. Кад је лист пао у губитке, Медаковић, Живковић, Игњат Димић и будући оснивач „Привредника“ Владимир Матијевић издашно су помагали лист, као и српску штампарију у Загребу. То је Медаковићу између осталог дало моћ да утјече и на уређивачку политику: ради смиривања унутарстраначких сукоба Медаковић је у *Србобрану* спречавао полемичке текстове. Медаковић и Матијевић основа-

ли су и лист *Српско коло* који је промовирао унапређење положаја Срба, истицао њихову равноправност и слогу с Хрватима.

Медаковић је истовремено активан и на економском и културном плану, те посебно ангажиран у иницијативама у којима се господарско, политичко и културно надовезује на националне интересе. Тако, године 1895. с Матијевићем, Живковићем и још неколико имућних и угледних загребачких Срба оснива Српску банку, чији је био потпредсједник и један од највећих дионичара. Српска банка српским је привредницима омогућивала лакше добивање кредита, а посебно је помагала развој задругарства међу српским сељаштвом. Медаковићеви углед и утјецај се шире – у Загребу су га звали титулом „Пресветли“ – па је 1896. изабран и за предсједника Српске православне црквене општине. То је био знак симболичке и практичне моћи и репутације у том тренутку.

Афирмацију идентитета и развој српских институција тих година прати и јачање антисрпских сентимената и дјеловања у хрватском друштву и политици које су предводили франковци. Тако су 1899., на прослави 50-годишњице рада омиљеног пјесника Јове Јовановића Змаја, франковци у Загребу организирали демонстрације којом приликом су на Медаковићевој и Матијевићевој кући разбијени прозори. Медаковић, прагматичан и далековидан, с разумним идејама, водио се принципом да је заједништво Срба од суштинске важности, али и једнако тако да је битан и стварни савез с Хрватима, кроз дјелатну политичку прагму. Зато је као активни политичар и неке врсте стратег судјеловао у писању Задарске резолуције 1905. којом су српски политичари из Банске Хрватске и Далмације прихватили недуго прије објављену Ријечку резолуцију (њоме су хрватски политичари подржали мађарску опозицију Бечком двору под увјетом да они, кад дођу на власт, омогуће укидање репресивног устава и мађарске хегемоније у Хрватској те помогну при уједињењу хрватских земаља). Подршку Мађарима и Хрватима увјетовали су признавањем равноправности Срба с Хрватима у Хрватској. Након вишегодишњих заоштрених хрватско-српских односа,

били су то уистину прекретни догађаји. Тако је у Банској Хрватској настала Хрватско-српска коалиција, која је неколико година опстајала унаточ врло замршеним и тешким политичким околностима. Медаковић је, као предсједник Средишњег одбора Самосталне странке, био једна од кључних личности у стварању те коалиције те уз Светозара Прибићевића и један од њених вођа. Медаковић је 1909. био одвјетник обране у такозваном Велеиздајничком процесу кад су власти оптужиле 53 Срба за велеиздају. Судјеловао је у истој функцији и у Фридјунговом процесу који ће имати велике реперкусије и за Хрвате и за Србе, но и за будућност читаве Монархије.

Медаковићево политичко дјеловање у том раздобљу карактеризира отвореност за сурадњу и с угарском и хрватском владом, но и дистанца спрам обје. На тој линији он уноси важан идејни елемент и према другој кључној институцији. Став да иако православна црква, односно сам српски патријарх, чине један од повијесних и духовних темеља Срба у Хрватској, у политичким и друштвеним питањима пак ни цркви ни патријарху не треба се сувише приближавати. Медаковић је био борац за очување црквено-школске аутономије коју су Срби стекли. Но, инзистирање на одвојености националног и вјерског, чини Медаковића апсолутно модерним политичарем и једним од идејних зачетника национално грађанског, секуларног, идентитета Срба у Хрватској. Као припадник највише економске елите, у међувремену и велепосједник (власник чувеног имања и љетниковца у Ракитју поред Загреба које је купио од насљедника пропалог грофа Лавала Нижана, живио је у складу с властитим социјалним и културним статусом. Како свједоче мемоари *Ефемерис* Богдановог унука Дејана, чланови обитељи уобичајено су водили разговоре на њемачком, док им је на материњем језику рјечник био наглашено проткан класно маркираним њемачким, француским и енглеским изразима. Унаточ томе, Медаковић је показивао становиту социјалну осјетљивост, како према народу којем је припадао тако и сељацима у окружењу његова имања. Био је поборник идеја Владимира Матијевића о међусобној помоћи, принципу

чињења добра и настојања на образовању и школама у којима би се формирале и нове генерације будућих српских институција, а тиме и националне елите.

Врхунац Медаковићевог политичког успјеха био је 1906. године. Изабран је за предсједника Хрватског сабора, што ће остати, с мањим прекидима, све до 1918. године. Почетком Првог свјетског рата кад се у јужнославенским крајевима Аустро-Угарске ширила антисрпска хистерија, Медаковић је у Опатији ухапшен те приведен у Загреб и стављен у кућни притвор. То је потрајало кратко јер су се за њега заузели моћни пријатељи, између осталих и сам премијер мађарске владе Иштван Тиса. Након тога Медаковић је наставио вршити функцију предсједника Сабора до посљедње сједнице 29. листопада 1918. године. Бит ће тако и посљедњи предсједник тога највишег политичког тијела Хрватске (Сабор је реконституиран 1945), које завршава сломом Аустро-Угарске Монархије, уједињењем и стварањем Краљевине СХС. У марту 1919. постаје члан (један од 296) Привременог народног представништва Краљевства/Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца које је требало углавити темеље новој држави, припремити сазив Уставотворне скупштине те сурађујући с Крауном и владом непосредно управљати земљом. Након оснивања Краљевине СХС Медаковић је накратко поново с Прибићевићем и укључује се у новоформирану Југославенску демократску странку. Међутим, незадовољан развојем политичких догађаја и сукобима (у Привременом представништву и опћенито), који су се интензивирали, повлачи се 1920. из политике и пресељава у Беч, гдје живи до пред смрт.

Медаковић је 1887. на загребачком Зрињевцу бр. 15, по властитим плановима и „пештанском моделу“ дао саградити неоренесансну палачу која ће му бити дом, а коју је пројектирао мађарски архитект Антал Вебер. Здање је у загребачким круговима кроз деценије било знано једноставно као „кућа Медаковића“. Продана је 1936. др. Миливоју Рошићу те је до 2025. остала у власништву породице.

У социјалистичком раздобљу у палачи је била смјештена позната кавана „Сплендид“, а од деведесетих година кавана „Ленуци“. Зграда је оштећена у потресу 2020. те до данас није обновљена.

Богдан Медаковић покопан је у породичној гробници на Мирогоју.

Од потомака истицао се Медаковићев унук Дејан, повјесничар умјетности.

Ђорђе Матић

ЛИТЕРАТУРА:

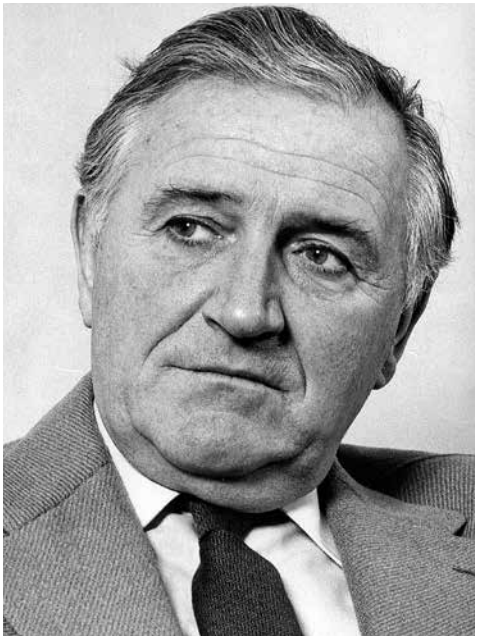
Batušić, S., Österreichisches Biographisches Lexikon, Beč 1974.

Damjanović, D., *Architectural Links Between Budapest and Zagreb in the Second Half of the 19th Century: Examples of the Ádám Palace in Budapest and the Medaković House in Zagreb,* The Entangled Histories of Vienna, Zagreb and Budapest (18th – 20th Century), Verflechtungsgeschichte, Wien, Zagreb und Budapest (18.-2. Jahrhundert), ur. I. Iveljić, Zagreb 2015

Medaković, D., *Efemeris – Hronika jedne porodice I-II,* Novi Sad 2022.

Medaković, D., *Srbi u Zagrebu,* Novi Sad 2004.

СБР 6, 343.

Медаковић, Дејан

МЕДАКОВИЋ, Дејан (Загреб, 7. VII. 1922. – Београд, 1. VII. 2008.), повјесничар умјетности, књижевник, академик. Био је ожењен пијанистицом Вером Вељков, с којом има сина Павла, диригента.

Рођен је на загребачком Зрињевцу број 15, у палачи коју је дао изградити његов дјед Богдан Медаковић, предсједник Хрватског сабора (1906. – 1918.). Дејанов отац – Богданов јединац – звао се Ђорђе, по образовању економист, а мајка Анастасија била је из угледне вуковарске обитељи Рајић. Близак рођак био им је Иво Раић, чувени загребачки и хрватски казалишни редатељ и реформатор казалишта. Дејан је био седмо и најмлађе дијете у отмјеној и имућној обитељи. Био је посебно привржен

баки Катици, Богдановој супрузи, а одгајан је по узусима тадашње друштвене елите. Међутим, родитељи су му се растали док је био дјечак, мајка је напустила кућу, што је био онодобни скандал, а Дејан је послан у ђачки интернат у Ст. Гален у Швицарској. Након тога, тадашње ниже разреде гимназије похађао је у фрањевачком интернату на оточићу Бадији код Корчуле (као једини српски ученик), а више разреде у Сремским Карловцима, гдје је и матурирао. Из родног Загреба, након успоставе НДХ 1941. избјегао је у драматичним околностима, укрцавши се на влак кога се докопао тако што је са сестром инсценирао свађу у којој су говорили њемачки и тако заварали усташку контролу перона. Одлази у Београд, у окупирану Србију под Недићевом марионетском владом. Како су свеучилишта била затворена, волонтирао је у Музеју кнеза Павла под одлучујућим утјецајем Милана Кашанина. Након рата, основне, магистарске и докторске студије завршио је на Београдском универзитету на Одељењу за историју уметности. Добивши Хумболдтову стипендију, специјализацију је завршио на Централном институту за повијест умјетности у Минхену. Докторирао је с темом *Графика српских штампаних књига XV-XVI века*.

Радио је у Музеју града Београда, у Секретаријату за науку и културу и Савезном заводу за заштиту споменика културе. Асистент на Историјском институту САНУ постаје 1952., а двије године касније прелази на Одељење за историју уметности Филозофског факултета. Досегнувши временом ранг редовног професора, био је управник Одељења, а од 1971. до 1973. и декан Филозофског факултета, гдје је наставио радити до 1982. године кад је на властиту молбу умировљен. Предавао је по позиву на више еуропских свеучилишта и знанствених установа. Године 1972. постао је дописни члан САНУ-а, а 1981. и редовни члан. Ту је био на више функција: секретар Одељења историјских наука, генерални секретар, а 1999. изабран је за предсједника САНУ-а (до 2003. године). Радио је као члан више одбора унутар Академије. Био је члан Еуропске академије са сједиштем у Салцбургу, почасни члан Румуњске академије знаности, као и редовни члан

Лајбницовог друштва (Leibnitz Gemeinschaft) у Берлину. Био је предсједник Скупштине Вукове задужбине и потпредсједник Српске књижевне задруге. У Матици српској водио је програме истраживања у области повијести умјетности. Био је уредник *Зборника за ликовне уметности* Матице српске, првог српског часописа специјализираног за повијест ликовних умјетности.

Од 46 књига колико броји његова библиографија, 21 се бавила стручним темама. Поље Медаковићеве експертизе били су српско барокно сликарство, српске културне прилике у 18. стољећу, као и национално сликарство 19. стољећа. Најзапаженије његове студије су *Трагом српског барока* и *Барок код Срба*, које се сматрају темељним радовима у том дотад мање истраживаном пољу. Бавио се предано црквеном културом, умјетношћу и баштином, посебно умјетношћу манастира – гдје најважније мјесто има Хиландар на Светој Гори, те манастири Савина и Сентандреја, редом најважнији српски сакрални простори изван данашње Србије. У том смислу засебан опус представљају његове студије о Србима у *Преку*, што је била и остала кључна Медаковићева тема. У том дијелу његова рада истичу се књига *Јосиф II и Срби* те непроцјењиве монографије о Србима у Бечу, Загребу, Трсту и Сентандреји. У овим радовима Медаковић је обрадио готово све просторе на којима су живјеле и стварале значајне српске заједнице кроз стољећа.

Важност је давао и властитом књижевном раду. Објавио је пет збирки поезије, промјењиве квалитете, рефлексивних пјесама, често с реминисценцијама на властиту прошлост, пролазност, памћење као магистрални мотив, као и онај покушаја спајања с властитим почецима. Ово је често изражавано кроз везивање са сакралним мотивима, кроз спомињање стварних топоса, цркава и манастира те сакралне умјетности, изнад свега фресака. С овим наслијеђем аутор комуницира као лиричар, а не као знанственик и повјесничар. Писао је и прозу, приповијетке, путописе, есеје, приказе, те коментаре на политичка и културна догађања. Ипак, уз културнохисторијске и знанствене радове, његово капитално дјело спој је аутобиографске прозе и мемоара,

петокњижје насловљено *Ефемерис – Хроника једне породице*. Оно представља врхунац Медаковићеве стилистике, као најнадахнутија, најдраматичнија и књижевно изванредно заокружена цјелина. Пишући о себи, својој непосредној околини и приватној сфери повијести своје обитељи, али и о широј повијести српских грађанских елита у Загребу и Хрватској, Медаковић је створио пет томова који представљају међаш у књижевно-умјетничком и есејистичком (ауто)тематизирању, као и дјело које најдубље понире и сасвим оригинално проблематизира питање траумат-ског припадништва сасвим партикуларној заједници као што су Срби из Хрватске и посебице загребачки Срби. Уз Николишеве *Корijене, стабло, паветину*, *Ефемерис* је књижевно, стилски и мисаоно највреднији рад цјелокупне српске мемоаристике, уз бок с Доситејевим *Животом и прикључењима* и *Мемоарима* проте Матеје Ненадовића.

Писан и објављиван у томовима, сваки дио *Ефемериса* добио је по изласку главне награде за књижевност, а имао је и високе накладе. Медаковић је уопће тијеком своје каријере био често награђиван, како признањима струке, тако и друштвеним одличјима: носилац је Ордена Светог Саве, Ордена Вука Караџића, Ордена Катарине грофице Цељске, одликован је Великим крижем за заслуге Републике Њемачке, Крижем Првог реда Републике Аустрије за заслуге у знаности и култури, златном медаљом предсједника Републике Мађарске, а од награда најзначајније су Хердерова, Седмојулска, Октобарска награда града Београда, награда Задужбине Јакова Игњатовића додијељена за животно дјело и многе друге. Аутору у спомен, 2008. године основана је награда „Дејан Медаковић“ за најбоље мемоарско дјело на српском језику, а на стогодишњицу рођења, у књижници „Бранко Радичевић“ (с пјесником је, по мајчиној страни, Медаковић имао и обитељске везе), у Сремским Карловцима отворена је спомен-соба с особним предметима, одликовањима, дипломама и библиотеком.

У друштвеном животу био је такођер активан: убрзо након ослобођења 1945., припадао је кругу око такозване „Симине 9“ у Београду, адресе на којој су се скупљали млађи, критички настројени интелектуалци и умјетници попут Добрице Ћосића, Миће Поповића, Борислава Михајловића Михиза, Антонија Исаковића, Павла Ивића и других. Тзв. симиновци постат ће 1980-их, оснивањем Одбора за одбрану слободе мисли и изражавања, главна грађанска опозициона група владајућем СК. Иако Медаковић није био члан СК, но тада још лијевих увјерења („ми нисмо хтели да рушимо социјализам, ми смо хтели да га мењамо“, како ће изјавити касније), замјетна је већ тада становита национална тенденција унутар скупине, посебно код Медаковића. То је позиција и оријентација с којих више неће одступити. Десетљећима касније, био је један од 16 чланова комисије која је расправљала о приједлогу текста Меморандума САНУ (1985. – 1986.), што га је приредила Радна група (Медаковић није био њезин члан, као што се често наводи). Расправљани приједлог је прије финализације и усвајања од стране Комисије, као и без знања и допуштења Академије, објављен у медијима. Иако Медаковић није био аутор Меморандума, подржао га је – с аргументом да је то био „спис којим се покушао зауставити распад Југославије“ те да се у њему говори о „тешкој кризи која је захватила не само политички и привредни систем већ и целокупан јавни поредак земље“ и начинима како ју разријешити.

Живот Дејана Медаковића обиљежила је и једна истинска контроверза: у раду на пројекту *100 најзнаменитијих Срба* из 1993. године, као предсједник уређивачког одбора књиге, Медаковић је инзистирао и затим постигао да се на попис уврсти и генерал Милан Недић, предсједник колаборационистичке Владе народног спаса у окупираној Србији у раздобљу 1941. – 1944. Медаковић ће ову гесту правдати осјећајем захвалности што је његова обитељ спашена и Недићевим ангажманом и договорима 1941. кад је омогућен прелазак Срба из НДХ у Србију. У посљедњим годинама живота Медаковић је тврдио да му је ова уређивачка одлука створила „велике проблеме“.

Дејан Медаковић је сахрањен у Београду, у обитељској гробници поред свога претка Данила Медаковића, политичара, савјетника и биографа Петра II. Петровића Његоша.

Медаковић је био личност саздана од видљивих амбиваленција. „Посљедњи барокни Србин“ како су га звали, остао је обиљежен властитим контрадикцијама које ниједна околина у којој је живио и дјеловао није увијек могла ни пратити ни разумјети. „Буржоаског“ поријекла, у младости лијевих идеја, остао је трајно посвећен националном питању, посебно проблему Срба из такозваних „рубних подручја“, изнад свега повијести Срба из Хрватске. Предан истраживач, знанственик и изузетно плодан аутор, сјајан говорник и велики мотиватор у култури, каризматичан, козер и ерудит господског и рафинираног стила, у контактима је показивао и изразиту лудичку црту, а по свједочењу блиских сурадника (В. Крестић) чак вјешто имитирао суговорнике. У говорном изразу, имао је присутну сталну дозу ироније, као и трајног утјецаја загребачког говора и акцентуације, те јасну и никад изгубљену класну дистингвираност. Сама његова појава била је метафора нестале загребачке српске елите која „није живјела као енклава“, већ је носила инхерентну „уклопљеност с хрватским и католичким становништвом“ (С. Рашковић-Ивић), једнако чувајући своје себство, писмо, језик и културу. Медаковићу се замјерала блискост с политиком, но у томе се превиђала и заборављала чињеница да је као Србин из Хрватске о политици могао говорити или у Загребу, гдје је имао специфична ограничења, или пак у Београду у који је дошао, гдје су га чекале другачије пак врсте ограничења, па је стога морао бирати лавирање између та два супротстављена оквира, „оба релативно уска“ (Ч. Вишњић). Отуд, за такозвану „грађанистичку“ и антинационалистичку идеологију у Србији деведесетих, Медаковић је био сувише националист, а за екстремне националисте, како ће тај однос описати Сандра Рашковић-Ивић, „сувише Пургер, који води сувише рачуна о другој страни“. Медаковић, свакако је био човјек дијалога и либерално оријентирани недогмат, посвећен изнад свега умјетности, образовању, као и традицији, те

из тога досљедној борби за очување и афирмацију националне културне баштине.

Ђорђе Матић

ДЈЕЛА:

Ефемерис – Хроника једне породице, I-V, Нови Сад 2022.
Барок код Срба, Загреб – Београд – Нови Сад – Крагујевац – Приштина 1988.
Дани, сећања 1 (1976-1977), Београд 2003.
Јосиф II и Срби, Нови Сад 2006.
Срби у Бечу, Нови Сад 1998.
Срби у Загребу, Нови Сад 1990.
Одабране српске теме, Београд 2002.
Интервјуи, изјаве, прикази, полемике, Нови Сад 2022.

ЛИТЕРАТУРА:

НКЕ 3, 54.
Hudelist, D., *Moji BG-prijatelji (1): Dejan Medaković*, www.darkohudelist.eu, pristupljeno 9. V. 2025.
Немањић, М., Срби који су обележили 20 век: биографски лексикон: пет стотина личности, Београд, 2006., 292-293.
Matić, Đ., *Borac protiv zaborava*, https://p-portal.net/dejan-medakovic-borac-protiv-zaborava, pristupljeno 9. V. 2025.
Matić, Đ., *Veličanstvena povijest skrivena u srcu Zagreba – palača Medaković*, https://p-portal.net/velicanstvena-povijest-skrivena-u-srcu-zagreba-palaca-medakovic, pristupljeno 9. V. 2025.
Радојчић, Биографије, II, 784-786.
Oko magazin: Dejan Medaković, poslednji barokni Srbin, RTS, 66383 JYSK REMIX Branding 2025, Beograd, 27. I. 2023., pristupljeno 9. V. 2025.
https://www.odlikovanja.sanu.ac.rs/web/rs/darodavci/dejan-medakovic, pristupljeno 9. V. 2025.

Микашиновић фон Шлангенфелд, Михајло

МИКАШИНОВИЋ ФОН ШЛАНГЕНФЕЛД, Михајло (Плавшинац код Копривнице, 1715. – Беч, 4. XI. 1775.), барон, генерал. Потиче из угледне крајишке породице у којој је још у 17. веку војводско звање било наследно и која је 1658. стекла угарско племство.

Није познато у којим школама се образовао, осим да је то вероватно било у Бечу и да је добро знао немачки и латински језик. У војној служби је био активан и пре него што је Јозеф Фридрих фон Саксен-Хилдбургхаусен 1737. почео реформе у Вараждинском генералату. Дотад је Микашиновић већ стекао прве официрске чинове – поручник је постао 1739. године. Ангажман

у Рату за аустријско наслеђе (1740. – 1748.) донео му је капетански 1743. и мајорски чин две године касније. У овом рату борио се 1742. у бици код Чаславе (код Кутне Хоре у Чешкој), следеће године у бици код Зимбах ам Ина (у Баварској, на немачко-аустријској граници), потом 1744. у бици код Велеттрија (град јужно од Рима, тада у Папинској држави) те 1746/7. код превоја Бокета (у Лигурским Апенинима, између Ђенове и Алесандрије).

Потпуковник је постао 1751., а 1756. на почетку Седмогодишњег рата (1756. – 1763.) пуковник. Тада је преузео команду над Крижевачком регименто̀м. Две године касније додељена му је привремена команда над оба пука Вараждинског генералата. Због добивања тог одговорног положаја у фебруару 1758. стекао је чин генералмајора, који ниједан Србин пре њега није имао у хабзбуршкој војсци. Исте године Микашиновић се са 3000 вараждинских крајишника налазио у околини чешког Оломоуца и борио против пруске војске. Учествовао је 1759. у биткама код Петерсвалда и Пасберга. У другој бици је тешко рањен у лице и заробљен, али је брзо ослобођен. Због свега наведеног, Марија Терезија је њега и његовог синовца Аксентија 1760. уврстила у ред барона Светог Римског Царства с предикатом фон Шланген-фелд. Поново је 1763. био заробљен – тада је записано да је био заточен у Магдебургу. По завршетку рата премештен је у Карловачки генералат (августа 1763.) где је био председник комисије у одсеку за школске послове. Када је наредне године умро командант Карловачког генералата, команда је поверена Микашиновићу. У октобру постаје 1766. подмаршал. Пензионисан је 1771. године. Тада се сели у Копривницу, а потом у Беч, где је и умро.

Поред завидне војне каријере оставио је значајан траг у верском, политичком и културном животу Срба у Хрватској. Био је 1744. заступник у Хрватском сабору на којем су потврђене старе племићке и територијалне повластице (Привилегије) које је Хрватска имала унутар Хабзбуршке Монархије. Те повластице биле су важне јер су дефинисале аутономна права Краљевине Хрватске у оквиру заједничке државе с Угарском и Аустријом.

Микашиновић је заједно с карловачким архиепископом Павлом Ненадовићем утицао да дође до смиривања Кијукове буне 1751., која је избила у Костајничкој капетанији и проширила се у мањим размерима и на Вараждински и Карловачки генералат, и у том је процесу био главни посредник код свог рођака Теше Кијука, вође буне.

Време од 1750. до 1755. обележено је снажним верским притисцима у Вараждинском генералату. Илирска дворска депутација је 1751. наредила архиепископу Павлу да се он и Синод Карловачке архиепископије одрекну манастира Марче, али су они то одбили. Архиепископ је доказивао да је манастир увек припадао Србима, а као доказ, поред историјских сведочанстава, 1753. је приложио изјаве представника духовног и војног сталежа из Вараждинског генералата. Једну од њих потписао је Михајло Микашиновић. Без обзира на аргументе Двор је наредио генералу Бенвенуту Петацију да одузме манастир Србима и препусти унијатима. Петаци је на то позвао официре, који су га августа 1753., предвођени Микашиновићем, молили да их не тера да иду на Марчу. Петаци није хтео да одустане од наредбе и упозорио их је да ће, ако се оглуше о наредбу, изгубити Привилегије и главе, тако да нису имали избора него да учествују у преузимању Марче и увођењу у њу унијатског владике Габријела Палковића. Микашиновић и други официри се нису мирили са насталом ситуацијом, него су у децембру 1753. преко архиепископа Павла тражили дозволу да дођу у Беч и објасне са којим се верским проблемима суочавају.

Верски притисци били су један од узрока Северинске буне која је 1755. избила у Вараждинском генералату. За разлику од Кијукове, ова буна је била радикалнија, а прве жртве су били официри. Микашиновић је одлично познавао менталитет граничара и проблеме са којима су се суочавали и зато се очекивало да он успешно утиче на њих у циљу смиривања. Међутим, успех је изостао, али то Микашиновића није омело да у наредном периоду ради заједно са изасланицима архиепископа Павла Ненадовића на пацификацији. После буне учествовао је на збору

у Северину на којем је одлучено да се Срби одрекну манастира Марче, али у корист католичког редовничког реда, а не унијата. Микашиновић је са још тројицом официра саопштио ову одлуку фелдмаршалу грофу Најпергу који је у Нађкањижи испитивао узроке буне. Предлог је прихватио и Двор. Иако Марча није сачувана за Србе, њеним препуштањем пијаристима смањен је верски притисак на православце.

Микашиновић је имао добар однос са архиепископом Павлом због чега га је првојерарх одредио за једног од стараоца свог тестамента. После Ненадовићеве смрти учествовао је 1769. на Карловачком народно-црквеном сабору који је бирао новог архиепископа. Тај сабор стоји и у почецима црквено-просвјетних и културних промена међу Србима у Хабзбуршкој Монархији које ће током друге половине 18. века значајно утицати на развој српске националне свести, образовања и друштвених односа.

Међутим, овај је Сабор негативно утицао на Микашиновићеву каријеру, јер се на њему противио избору дворског кандидата Јована Георгијевића за првојерарха те свој глас дао горњокарловачком епископу Данилу Јакшићу. Кад се Микашиновић вратио у Карловац његовим је подређенима наређено да на њега строго пазе и да проверавају с киме се дописује. Неповерење које је од тада постојало, као и болест, довели су до Микашиновићевог пензионисања 1771. године.

Микашиновић се женио два пута. Прва жена му је умрла 1762. послије чега се оженио доста млађом Аном Продановић, кћери пуковника бродског пука Михајла Продановића. Није познато је ли имао деце, а ако их је и имао, умрли су пре њега – тако Михајло Микашиновић у старости није имао потомака. После његове смрти Ана се преудала за Стефана Ожеговића и живела са њим у Русији. У време док је била у браку са Микашиновићем њихов гост је био Доситеј Обрадовић, који их обоје спомиње у својој аутобиографији и детаљно прича о догађањима у њихову дому.

Микашиновићева ктиторска делатност остварена је у његовом родном селу и манастиру Лепавини, у којем је половином

18. века финансирао изградњу новог храма, а потом и његов иконостас. На њему је 1775. осликан његов племићки грб. Главна Микашиновићева задужбина је црква у Плавшинцима коју је обновио и за осликавање чијег иконостаса је 1750. ангажовао сликара Јоакима Марковића. Од посебне важности за српску и хрватску културу су двије композиције које је Марковић урадио у соклу иконостаса – Срби и Хрвати примају привилегије од византијског цара Василија II. Македонца и Срби примају привилегије од цара Рудолфа II. 1612. године. На првој композицији су представљени крајишки кнежеви са српским и хрватским грбом како полажу заклетву владару. На другој композицији су православни свештеник и крајишки војвода који држи штит на којем се налази комбинација два грба – српског и хрватског. Обе композиције, а посебно друга, симболишу вишеслојни идентитет барона Михајла Микашиновића, царског официра и барона Светог Римског Царства, али и угледне личности са српским и православним идентитетом рођене у Хрватској, у служби Хабзбуршке Монархије.

Ненад Нинковић

ИЗВОРИ:

Ђукић, А., *Срби пуковници и генерали у Аустро-угарској служби*, Рукописно одељење Матице српске; рукопис, 1985, сигнатура: Р. 1234.

ЛИТЕРАТУРА:

Гавриловић, С., *Срби у Хрватској од Београдског мира до краја XVIII века,* у: *Историја српског народа, IV-1,* Београд 1994.
Гавриловић, С., *Прилози за биографије Срба официра у Хабсбуршкој монархији око средине XVIII века,* ЗМСИ 50, Нови Сад 1994.
Грбић, М., *Карловачко владичанство,* II, Карловац 1891.
Ивић, А., *Миграције Срба у Славонију током 16, 17. и 18. столећа,* Суботица 1826.
Kudelić, Z., *Marčanska biskupija,* Zagreb 2007.
Moačanin, F., *Radovi iz povijesti Vojne krajine,* Zagreb 2016.
Нинковић, Н., *Митрополит Павле Ненадовић,* Нови Сад 2017.
Petrić, H., Škiljan, F., Lewis, K., *Nacionalne manjine u Zagrebačkoj županiji*, Mičevec 2022.
Рајковић, Ђ., *Српски народни сабор 1769. у Карловцима,* Летопис Матице српске 114, Нови Сад 1872.
Рајковић, Ђ., *Живот генерала Микашиновића,* Нови Сад 1875.
Руварац, Д., *Народни Сабор од 1744. Прилог за историју српских сабора,* Сремски Карловци 1903.
Симић, В., *За љубав отаџбине. Патриоте и патриотизам у српској култури XVIII века у Хабзбуршкој монархији,* Нови Сад 2012.
СБР 6, 417-418.
Споменица о српском православном владичанству пакрачком, Београд 1996.
Schmidt–Brentano, A., *Kaiserliche und k. k. Generale (1618-1815),* Wien 2006.
Тимотијевић, М., *Српско барокно сликарство,* Нови Сад 1996.
Zatezalo, Đ., *Mihajlo barun Mikašinović od Zmijskog polja,* Zagreb – Karlovac 2011.

Миланковић, Милутин

МИЛАНКОВИЋ, Милутин (Даљ, 28. V. 1879. – Београд, 12. XII. 1958.), астроном, геофизичар, климатолог, математичар, проналазач, професор, књижевник, син Милана и Јелисавете рођ. Муачевић. О прецима, у родослову који је саставио за период од родоначелника Миланка, односно од 1690. до 1940. године, Миланковић каже: „Миланкови потомци, који се по њему назваше Миланковићима, живели су у Даљу два и по века. Својим способностима и тежњом ка вишем попеше се у ранг интелектуалаца и факултетлија већ својим трећим коленом, мојим прадедом Тодором, који је свршио правне науке, а школовао и своје синове“.

Милан и Јелисавета Муачевић имали су седмеро дјеце, од којих је троје умрло у дјетињству и раној младости, а дуговјеки су били Милутин, његова сестра близнакиња Милена, сестра Видосава и млађи брат Богдан, познати романиста и музиколог. Милан Миланковић држао је радњу с колонијалном робом која је дунавским лађама пристизала из Беча, Пожуна и Пеште. Умро је врло млад, када је Милутину било само седам година, тако да је бригу о дјеци и имању од преко 50 ха ораница, винограда и циглани, поред мајке, преузео њихов ујак Васа Муачевић.

Велики утицај на формирање Миланковићеве личности имала је родна кућа и њезино окружење, посебно величанствени Дунав који је протицао поред њихове баште.

Миланковић ће се читав живот кретати узводно и низводно Дунавом. Крај њега се родио, студирао је у Бечу; Први свјетски рат провео је у интернацији у Будимпешти да би у Београду, с прозора свог кабинета, такођер гледао Дунав. Зато је на једном мјесту написао: „Цео мој живот прошао је поред велике реке“.

Није редовно похађао основну школу, већ су га основним знањима подучавале гувернанте. Стога је четири разреда основне школе 1889. положио одједном. Анегдотална је чињеница да је будући генијални математичар најслабију оцјену имао из рачуна (врло добар).

Те је јесени Миланковић уписао реалну гимназију у Осијеку. Тада ће на њега пресудан утјецај имати професор математике и разредни старјешина Владимир Варићак, доцније познати математичар, препознао је и његовао дјечаков талент за математику и науку. О томе Миланковић пише: „Већ ми је Варићак говорио да у царству наука има негде ненасељених и необрађених крајева изван или између густих научничких насеља. Стадох да размишљам где се налазе ти сасвим или недовољно обрађени крајеви да бих онде могао стећи свој скромни научнички посед, а можда и цело властелинство“.

Миланковић се 1896. уписује на бечку Политехнику, 1902. дипломира, а 1904. постаје доктор техничких наука. Према властитим ријечима, докторирао је да би се спремио за самостални

научни рад. Од 1905. до 1909. ради као грађевински инжењер – статичар у познатој бечкој фирми „Барон Пител“, а афирмацију стиче као пројектант армиранобетонских грађевина. За разлику од дотадашњег геометријског, графичког начина пројектовања, уводи међу првима математичко моделирање у статику. Пријављује шест патената чијом примјеном ће бити изграђени бројни објекти на подручју тадашње Аустро-Угарске. Ради прорачуне за велике објекте као што су аквадукти, вијадукти, аеродроми, хангари, мостови. Најпознатији Миланковићеви радови на пољу грађевинарства су аквадукти у Себешу (Румунија), Семерингу и Питену, мостови у Крању и Банхиди, Крупова фабрика метала у Бердорфу, кров Осјечке пиваре, санација дворца Пејачевић у Нашицама. По доласку у Србију пројектовао је 19 мостова на прузи Ниш – Кнажевац, те аеродромске хангаре у Београду, Краљеву, Мостару, Сарајеву, Новом Саду, Панчеву и Скопљу.

Политичке прилике (анексија Босне и Херцеговине, велеиздајнички процес у Загребу, аустроугарска ратна пропаганда) и породичне трагедије, као и жеља да предаје студентима астрономију и да се бави науком, доводе до прекретнице у Миланковићеву животу. На позив Јована Цвијића, Михаила Петровића и Богдана Гавриловића, Миланковић 1909. напушта уносни посао у Бечу и прихвата мјесто ванредног професора примијењене математике на тек основаном Универзитету у Београду. Овај предмет садржавао је рационалну механику, небеску механику и теоријску физику. Тада му професор теоријске математике Михаило Петровић (Мика Алас) постаје присан пријатељ.

Миланковић је тих година уочио да већ 150 година наука не може да ријеши тајну промјене климе на Земљи и ледених доба, па се од 1911. усредоточио на рјешавање тог мултидисциплинарног научног проблема.

Ускоро избијају балкански ратови у којима учествује као резервни официр, на дужностима за страну кореспонденцију у штабу Дунавске дивизије, а потом у пресбироу Врховне команде.

Уочи почетка Првог свјетског рата се оженио Христином (Тинком) Топузовић и кренуо с њом на свадбено путовање у Даљ,

на породично имање. Ту га затиче објава рата Аустро-Угарске Србији и он, као српски држављанин, бива ухапшен и спроведен у Осијек, па у Турањ код Карловца и на крају у логор Нежидер, на граници Аустрије и Мађарске. Након петомјесечног заточеништва на интервенцију свог ујака, супруге Тинке и мађарског грофа Тисе, Миланковић је пуштен из логора и интерниран у Будимпешту, с обавезом да се јавља полицији једном недјељно и могућношћу да се бави науком у Мађарској академији наука и тада прави важне кораке у развоју математичке теорије климе. У Београд ће се вратити тек у марту 1919. године, гдје је именован за професора на Универзитету. Наредне године изабран је за дописног члана Српске краљевске академије, а 1924. за редовног члана. ЈАЗУ га 1925. бира за свог дописног члана.

Током Другог свјетског рата и њемачке окупације, Миланковић се повукао из јавног живота, не потписавши Недићев Апел српском народу. Тих је година писао мемоаре. Послије рата вратио се професури на Универзитету. У три наврата од 1948. до 1954. био је потпредсједник САНУ-а. Године 1954. посљедњи пут је био у Дању, када је и продао родну кућу ондашњој општини. Пензионисан је 1955. године.

Са супругом Христином имао је сина Василија (1915. – 2003., умро у Аустралији).

Милутин Миланковић према властитој жељи од 1966. почива у породичној гробници у Дању заједно с родитељима, сестром, браћом и бројним прецима међу којима је било и сељака и ратника, официра и генерала, дворских савјетника и народних трибуна, проналазача и филозофа.

Миланковић се бавио круцијалним космичким и људским питањима, сунцем и ледом, од чијег међусобног односа зависи појава и опстанак живота у свемиру. На једном мјесту је написао: „Мене чудном снагом бесконачност привлачи и желим да дограбим целу васиону и да светлост њену распрострем те да осветли сваки кутак“. Већ у интернацији у Будимпешти Миланковић је 1917. завршио књигу *Математичка теорија топлотних појава проузрокована сунчевим зрацима* коју ће 1920. на францу-

ском објавити ЈАЗУ и париска књижара Готје Вилар. Тиме ће Миланковић први пут скренути пажњу научне јавности на свој рад којим, након Аристарха са Самоса и Коперника, враћа хелиоцентризам у жижу научне јавности, супротстављајући се важећој геоцентричној теорији климе. Астрономску теорију климе Миланковић ће разрађивати наредних двадесетак година да би свој рад крунисао 1941. капиталним дјелом *Канон осунчавања и његова примена на проблем ледених доба*. Осунчавање чврстих небеских тијела као космички закон Миланковић је најбоље објаснио овако: „Својим зрацима Сунце обасјава своју породицу, осунчава нашу Земљу и тиме храни и негује њена органска бића. И то осунчавање Земље покорава се неминовном закону исто тако тачном као што је Њутнов закон гравитације“. Астрономском теоријом климе, познатом и под називом *Миланковићеви циклуси*, научник је дефинисао три узрока промјене климе на Земљи који нашу планету периодично уводе у ледена доба.

Од 1924. Миланковић сарађује с климатологом Владимиром Кепеном и геофизичаром Алфредом Вегенером. То ће резултирати афирмацијом Миланковићеве астрономске теорије соларне климе у *Приручнику климатологије* и теоријом о помјерању сјеверног Земљиног пола, што ће бити допринос Вегенеровој теорији о помјерању континената. Тиме се Миланковић сврстао у једног од претеча владајуће теорије о помјерању тектонских плоча.

На молбу Српске православне цркве, Миланковић је на Васељенском сабору у Цариграду 1923. извршио реформу јулијанског календара, створивиши до сад најпрецизнији календар. Ускладио је космичко и земаљско вријеме тако да је календарска година свега двије секунде дужа од садашње тропске године. Миланковићев календар захтијевао би корекцију тек за тридесетак хиљада година. Календар је прихваћен на Васељенском сабору, али никад није примијењен у пракси. СПЦ је одбио примјену Миланковићева календара.

Поред тога што се бавио популаризацијом науке, Миланковић је имао и значајан књижевни опус. Његова научно-популар-

на књига *Кроз васиону и векове* једна је од најбољих у свом жанру. Овај епистоларни роман о историји астрономије исписан као низ писама фиктивној пријатељици, најпопуларније је Миланковићево дјело које је, послије првог издања 1928. године, доживјело два издања на њемачком и десетак издања на српском језику. Друго Миланковићево научно популарно дјело је *Кроз царство наука*, штампано 1950. године. У њему Миланковић, кроз 15 романсираних приповједака описује велике научнике – од Питагоре до Дарвина. Миланковић се исказује као сјајан приповједач који сугестивним књижевним средствима дочарава најзначајнија научна открића у људској историји.

Међу најбоља дјела у жанру српске мемоаристике спадају Миланковићеви тротомни мемоари *Успомене, доживљаји и сазнања,* од који је други том објављен 1952., трећи 1957., а први постхумно, тек 1979. године, о стогодишњици ауторова рођења. У њима Миланковић на занимљив и сугестиван начин пише о историји своје породице, о родној кући, Даљу, и даљњим животним етапама.

Значајна су Миланковићева дјела и *Исак Њутн и негова Принципија* (1946.), *Мика Алас (с Јеленком Михаиловићем)* (1946.), *Оснивачи природних наука* (1947.), *Историја астрономске науке* (1948.), *22 века хемије* (1953.), *Наука и техника током векова* (1955.) и *Техника у току давних векова* (1955.).

Београдски Завод за уџбенике почео је 1997. издавати Миланковићева изабрана дјела (до 2024. објављено 10 томова). Тако је научников опус постао приступачан ширем кругу читалаца.

Као и многи визионари, Миланковић за живота није дочекао да његове теорије стекну емпиријску потврду и пуну афирмацију. Тек 1976. године, када је завршен вишегодишњи пројект CLIMAP, емпиријска истраживања дна Индијског океана доказала су исправност Миланковићеве теорије. Амерички научници Џејмс Д. Хејз, Џон Имбри и Николас Ј. Шеклтон у тексту *Варијације Земљине орбите – пејсмејкери ледених доба*, у часопису *Science* први пут су потврдили ваљаност Миланковићевих циклуса.

Миланковићево капитално дјело *Канон осунчавања и његова примена на проблем ледених доба* сврстано је у најзначајнија научна дјела 20. вијека. Међународна астрономска унија је 1970. кратер на тамној страни Мјесеца, промјера 46 км, назвала по Миланковићу, да би 1973. по њему назвала и кратер на Марсу, промјера 118 км. Планетоид 1605 од 1982. носи Миланковићево име.

НАСА је у дјелу *На раменима гиганта* уврстила Миланковића међу 15 најзначајнијих научника свих времена који су се бавили планетом Земљом. Европско геофизичко друштво од 1993. додјељује медаљу с именом у ликом Миланковића за заслуге у геофизици. УНЕСКО је 2009. годину, поводом 130. годишњице научникова рођења, прогласио Миланковићевој годином. У свијету се организују научни скупови и конференције посвећене Миланковићеву дјелу, а његово име понијеле су бројне школе, улице и булевари – у Осијеку улица у Доњем граду, у Загребу у новозагребачкој Слобоштини, у Београду, Новом Саду, Крагујевцу и другдје. На новчаници од 2000 динара Народне банке Србије налази се Миланковићев лик и мотиви из његова дјела.

Од 2009. у Миланковићевој родној кући у Даљу ради Културни и научни центар „Милутин Миланковић“ који брине о опремању сталне поставке изложбе о животу и дјелу научника. Едукативним приступом Центар је постао стјециште ученика, студената, научника и свих заинтересованих за дјело једног од највећих научника с ових простора. Од оснивања Центар је посјетило преко 50.000 особа.

Ђорђе Нешић

ДЈЕЛА:

Milanković, M., *Izabrana dela, 1-10*, Beograd 2009.

ЛИТЕРАТУРА:

Čalić, B., *Tragovi u trajanju*, Vukovar – Zagreb 2014.
EJ 6, 107.
Garonja Radovanac, S., *Književno delo Milutina Milankovića, Srpski matematičari,* zbornik, Beograd 2015.
Garonja Radovanac, S., *Srpska književna Krajina: od baštine do egzodusa,* Novi Sad 2015.
HE 7, 311.
Imbri, Dž. i Palmer Imbri, K., *Ledena doba, rešenje tajne*, Beograd 1981.
Inđić, M., *Bibliografija Milutina Milankovića*, knj. 2., Beograd 1993.
Književni opus naučnika Milutina Milankovića, zbornik, ur. Đ. Nešić, Dalj 2017.
Kovaček, B., *Milutin Milanković i Matica srpska,* Novi Sad 2005.
Milanković, D., *Moji Milankovići iz Dalja*, Miroslav, Beograd 2004.
Nešić, Đ., *Prvi ciklus*, deset godina rada KNC „Milutin Milanković", Dalj 2019.
Nešić, Đ., *Okapnice*, Priboj 2020.
Nešić, Đ., *Strune*, Banja Luka 2022.
Ocić, Đ., *Smrt u Erdabovu*, Beograd 1987.
Ocić, Đ., *Suveniri, obalske priče,* Beograd 2005.
Orsić, S., *Ulica Milutina Milankovića*, Dalj 2022.
Pantić, N., *Milutin Milanković,* ilustrovana monografija, Beograd 1998.
Petrović, A., *Ciklusi i zapisi,* Beograd 2009.
Petrović. A., *Milutin Milanković,* u: *Srbi 1903 – 1914; Istorija ideja,* prir. M. Ković, Beograd 2015.
Радојчић, Биографије, II, 822-824.
СБР 6, 447-449.
Srbi i kalendarsko pitanje, zbornik radova, ur. D. Antić, Beograd 2022.
Stojković, A., *Filozofski pogledi Milutina Milankovića*, Beograd 1988.
Stvaralaštvo Milutina Milankovića, zbornik radova, ur. Č. Ocić, Beograd 2009.
Život i delo Milutina Milankovića 1879 – 1979, zbornik radova, ur. M. Garašanin, Beograd 1982.
https://snv.hr/znameniti-srbi/milutin-milankovic-znanstvenik/, pristupljeno 22. XII. 2024.

Милаш, Никодим

МИЛАШ, Никодим (Шибеник, 16. IV. 1845. – Дубровник, 20. III. 1915.), епископ, црквени канонист и политички радник, син Трифуна и Марије р. Валмасони. Крштен је као Никола. Отац је био ситни трговац родом из Цетине, а мајка поријеклом Талијанка из Удина. У родном граду код фрањеваца је завршио основну школу, потом похађа приватну гимназију код доминиканаца, а јавну гимназију код језуита у Задру. Основно теолошко образовање стјече од 1863. до 1866. у Сремским Карловцима на тамошњој богословији. Исте године одлази у Беч студирати филозофију, али га сљедеће године напушта и одлази на студиј на Кијевску духовну академију. Студије с успјехом завршава 1871. године.

Враћа се у Задар гдје постаје суплент Богословије, а већ наредне године именован је за професора црквеног права и практичног богословља. Његово образовање, преданост подучавању и озбиљан научни приступ издигли су га од осталих колега па је зарана био предложен за ректора Богословије (ту су школу могли похађати само свршени гимназијалци, дакле, била је у статусу високе школе). Предувјет за тај положај био је калуђерски чин, стога га далматински епископ Стефан Кнежевић 1873. замонашио у манастиру Драговићу, дајући му име Никодим.

На том се положају Милаш налазио све до 1890. године, када је након смрти дугогодишњег владике Кнежевића, уз знање и приволу политичких власти, именован за његова насљедника. Већ тада се профилирао као један од најупућенијих православних канониста с мноштвом објављених радова у референтним часописима, учешћем на важним теолошким конференцијама и сусретима богослова и поглавара најважнијих цркава. Осим у областима канонског и црквеног права гдје се и данас озбиљно изучавају његове поставке, значајан допринос дао је и на пољу историјских наука, које је сматрао прворазредним националним задатком. Као и сви пионири, Милаш је струци приступао с тезом, али његова упућеност у проблеме као и познавање свјетских језика (талијански, њемачки, руски, француски те грчки и латински) омогућили су му рад на примарним изворима и коришћење најшире могуће литературе. У раду је, што ни сам није тајио у својим приватним списима, био руковођен националним жаром, супротстављајући се прозелитизму високог католичког клера и несклоној државној политици мултинационалне Аустроугарске. У дјелу *Православна Далмација* (1901.) тврдио је да православна вјера и црква постоје у Далмацији од најстаријих „апостолских“ времена. Ширио је идеје Вука Стефановића Караџића о томе да су сви штокавци поријеклом православци и Срби. Полемизирао је с католичким теолозима о црквеном јединству. Етаблирани су историчари, уз уважавање његове акрибије и преданости, понајприје замјерали Милашу некритички однос према изворима, али и наводну склоност по-

вијесним фалсификатима и контроверзним интерпретацијама прошлости.

Залагао се и успијевао увести српски језик у средње школе, организирао је и потпомагао просвјетне и добротворне акције, а и сам је основао своју фондацију. Као епископ је својим бројним посланицама, пастирским и мисионарским радом учвршћивао православље и српство у Далмацији. Једнако се истакао као значајан ктитор црквених и просвјетних установа. Због своје учености, радне енергије и преданости звању био је врло цијењен у високим политичким и интелектуалним круговима Краљевине Србије, чему у прилог иде чињеница да је 1886. постао ректор Београдске богословије коју је настојао реформирати по модерним стандардима. Но, Београд је морао напустити због снажне опозиције из црквених и политичких редова. Године 1905. понуђен му је положај београдског митрополита, а 1906. био је један од најозбиљнијих кандидата за избор патријарха у Сремским Карловцима, чему се изричито противила мађарска влада.

Никодим Милаш био је истакнути члан научних и културних институција свог времена, што додатно потврђује његов углед не само као епископа и канонисте, већ и као интелектуалца широког спектра. Изабран је 1883. за дописног члана Српског ученог друштва (СУД), од 1892. за почасног члана СКА те 1902. за дописног члана Одељења друштвених наука СКА.

Поред свих пастирских обавеза писао је и пригодне чланке, окружнице, проповиједи, уређивао црквена гласила, као и неколико бројева *Српскодалматинског магазина*. Због епископског статуса био је и вирилни члан Далматинског сабора, ангажиран унутар Српске странке, у којој је предводио њено десно крило. Због националног ангажмана несклоног компромисима, послијератна хисториографија је у њему гледала конзервативца у политичком животу, посебно у погледу неспремности за слогу с хрватским странкама. Страствено је писао и о политичким приликама у Далмацији, својим мотивима и намјерама, а из недовршене аутобиографије види се његов снажан карактер на граници ауторитарности, помало прзничава нарав, али и рије-

шеност да ослоњен на властито знање и аргументе проведе своје замисли. Све су то били разлози да буде под сталном паском политичке полиције и на удару несклоне му интелигенције из либералнијих кругова. *Афера о закладама* и посебно случај новоименованог епископа бококоторског Доситеја Јовића, учинили су да је, сасвим неуобичајено за прилике у православној цркви, 1912. поднио оставку на положај епископа. Најприје одлази у Љубљану, а потом и у Дубровник, гдје се упокојио на Велики петак 1915. године. Милашеви земни остаци су 4. октобра 1930. пренијети у Шибеник и похрањени у велики саркофаг смјештен у посебној капели цркве Св. Спаса.

Његова библиографија броји преко 180 публицираних радова у засебним књигама и најразличитијим часописима, што је резултирало да постане почасни члан Петроградске и Московске духовне академије, дописни члан Друштва српске словесности, члан Друштва за новије историје Аустрије у Бечу, Матице далматинске, Матице српске, Српског археолошког друштва и Друштва св. Саве у Београду.

Улица Никодима Милаша данас постоји на београдској Палилули.

Свети архијерејски сабор Српске православне цркве прогласио је Никодима Милаша свецем на редовном засједању у Београду, од 13. до 17. маја 2025. године.

Бранко Чоловић

ДЈЕЛА:

Istorijsko-kanonički pregled na ustanovljenje srpsko-rumunske mitropolije, Zadar 1873.
Dostojanstva u pravoslavnoj crkvi, Zadar 1879.
Codex canonum ecclesiae africane, Zadar 1881.
Slovenski apostoli Kiril i Metodije i istina pravoslavlja, Zadar 1881.
Krmčija manastira Savine, Zadar 1884.
Kanoničko načelo pravoslavne crkve pri razređivanju crkvenih oblast. K pitanju o jerarhijskom položaju sarajevske mitropolije, Zadar 1884.
Das Synodal-Statut der orth. Oriental Metropolie der Bukowina und Dalmatien mit Erläuterungen, Mainz 1885.
Nikola Miletić, narodni dobrotvor, Zadar 1885.
O kanoničkim zbornicima pravoslavne crkve s tumačenjima, Novi Sad 1886.
Propaganda, njezin postanak i današnja uredba, Beograd 1889.
Pravoslavno crkveno pravo, Zadar 1890.
Pravila pravoslavne crkve s tumačenjima, knj. I-II, Novi Sad 1895-1896.
Documenta spectantia historiam orthodoxae dioeceseos Dalmatiae et Istriae a XV usque ad XIX saeculum, Zara 1899.
Pravoslavna Dalmacija, istorijski pregled, Novi Sad 1901.
Pravoslavno kaluđerstvo. Istorijsko-kanonička radnja sa dodatkom hilandarskog ustava, Mostar 1902.
Pravoslavna crkva u Dubrovniku u XVIII i početku XIX vijeka, Sarajevo 1913.
Ston u srednjim vjekovima, Dubrovnik 1914.

ЛИТЕРАТУРА:

НЕ 7, 312.
ЕЈ 6, 107.
Радојчић, Биографије, II, 836.
СБР 6, 460-462.
Stanojević, S., *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka,* knj. II, Zagreb 1927.
https://srbi.hr/nikodim-milas-episkop-dalmatinski-i-veliki-ucitelj-crkve-hristove/, https://snv.hr/znameniti-srbi/nikodim-milas-episkop/, https://www.sanu.ac.rs/clan/milas-nikodim/, pristupljeno 25. XI. 2024.

Милетић, Стјепан

МИЛЕТИЋ, Стјепан (Загреб, 24. III. 1868. — Минхен, 8. IX. 1908.), интендант, казалишни редатељ, писац и мецена, син Стјепана и Ане рођ. Поповић. Потомак је и по очевој и по мајчиној линији из имућних племићко-војничких српских обитељи. Унук је угледног загребачког трговца, банкара и градског заступника Анастаса Поповића (1784. – 1872.) који је судјеловао у изградњи православне цркве у Загребу и петрињског пуковника царске војске Габриела Милетића, угарског племића (од 1816.) који је оженио Ану Шупљикац, сестру генерал-мајора аустријске војске Стевана Шупљикца, јединог од Беча признатог главара Српског Војводства. Габриел и Ана су родитељи Милетићева оца Стјепа-

на који је 1846. оженио Марију Поповић (1827. – 1874.). Стјепан Милетић отац је након престанка војне службе одбацио њемачку транскрипцију презимена те прешао у подузетничке воде, а ионако велики иметак у којем су се истицале бројне некретнине, вриједноснице и капитал додатно се увећао супругиним миразом. Њихова је кућа у Јурјевској улици – записао је Милетићев учитељ – била „уређена као краљевски двор". Грб обитељи састоји се од четири поља од којих три носе војничка обиљежја, а чија круна приказује лава који у десној предњој шапи држи љиљан док се лијевом пријети, чиме се илустрира обитељско гесло: *Modeste tamen fortiter* (Скромно, али храбро).

Оставши у шестој години без мајке, а убрзо и без оца (који су га добили у, за оно вријеме, изнимно касним годинама), Милетић је до краја живота практицирао православну вјеру иако му је вишегодишњи скрбник и својта (супруг Стјепанове рођакиње Јустине/Јуте) Адолф Мошински, заслужни загребачки градоначелник 1892. – 1904., био католик. Од рођења врло осјетљива здравља, уз бригу гувернанти, приватних учитеља и одгојитеља, завршио је пучку школу, потом и Класичну гимназију (1886.). Поставши пунољетан, због обитељског је насљеђа аутоматски постао потпредсједник Прве хрватске штедионице, члан управе Трговачке коморе и још неких банака. Иметак, али надасве урођена глад за знањем омогућили су му да се школује и зарана постане неовисни интелектуалац: почиње студирати право од којег убрзо одустаје те 1888. у Бечу уписује филозофију коју докторира 1893. тезом *Die ästhetische Form des abschliessenden Ausgleiches in den Shakespeareschen Dramen* (Естетика завршног измирења у Шекспировим драмама). Од средњошколских дана сурађује у тисковинама – први књижевни рад објављује у *Виенцу*, а први журналистички у *Хрватској*, потом пише за сљедећа новинска и периодичка издања: *Agramer Zeitung*, *Хрватска вила*, *Слобода*, *Хрватска домовина*, *Балкан*, *Бршљан*, *Народне новине*, *Обзор*, *Agramer Tagblatt*, *Глазба*, *Хрватски бранник*, *Просвјета*, *Казалишни алманак*, *Хрватски салон*, *Живот*, *Сатир*, *Сокол*, *Савременик*, *Нови лист* итд. У њима објављује фељтоне, есеје, путописе,

критике и анализе глумачких и редатељских поступака у иноземном и нашем казалишту – све их одликују висока ерудиција и полемичка оштрина, а потписује их и са Stephan и Стефан von Milletich, Десидериус, Дундо, Дундо Мароје, Нестор, Степаноф те Стј.М., Ст. М. и м. Љубав за умјетност, а нарочито за казалиште усађена зарана од мајке води га на бројна путовања: у Италију, Њемачку, Белгију, Швицарску, у Париз, Беч, Будимпешту, Праг, у Србију, БиХ, Црну Гору и различите дијелове Хрватске.

Бан Карол Куен-Хедервари именовао је 1894. године 26-годишњег Милетића за интенданта ХНК, иако се с њим политички није слагао (Милетић је био правашке оријентације) те му је дао прилику да у пракси оствари своје идеје о умјетничкој и административној реформи те установе. Милетићевим је прологом *Слава умјетности*, 14. листопада 1895., у присуству цара Фрање Јосипа I. отворена нова зграда загребачког казалишта. Велики дио свог иметка Милетић је потрошио на ту установу којој је био закупник од 1895. до краја мандата 31. свибња 1898. кад је сам одступио. У пракси је то значило да си никада није исплатио плаћу – све их је, и још додатних 100.000 форинти дао за казалишне трошкове. Поставши мецена у установи коју је водио, дијелио је свој новац запосленицима за плаће, за болесничку закладу, трошио на декор и костиме, техничку опрему, хонораре преводитеља, писаца и осталих сурадника.

Иако се није потписивао на програме представа које је режирао, први је хрватски редатељ који није био глумац, чиме је придонио осамостаљењу те струке. На репертоару је у своје четири године вођења казалишта имао 293 дјела у више од 1000 изведби: 182 драме, 38 опера, 14 оперета, 11 балета и 46 свечаних пригодница – од тога чак 189 премијерних наслова. Први је организирао Балет као самосталну умјетничку грану створивши наш први балетни збор у повијести. Поново је, након више од десетљећа, успоставио сталну Оперу – праизведбу опере *Порин* В. Лисинскога (1897.) држи се понајвећим постигнућем његове управе, а први је у нас постављао на сцену и стране опере у пријеводу на хрватски. Усто је оперни репертоар, уз

белкантистички талијански, проширио на француски, њемачки и славенски. У његову су мандату први пут у нас изведена дјела Б. Сметане, Р. Вагнера, Е. Хампердинка, П. И. Чајковскога и Л. ван Бетовена и др. У Драми, као окосница репертоара, истиче се чак 14 Шекспирових дјела, усто и многи други класици, од грчке трагедије преко Молијера, Волтера, Голдонија, Гетеа и Шилера. Посебну је позорност посвећивао домаћој класици (*Теута* Д. Деметра, *Станац* М. Држића, *Краљевић Марко* П. Прерадовића, *Павлимир* Ј. Палмотића, *Дубравка* И. Гундулића), као и дјелима модернистичких аутора И. Војновића, М. Дежмана, М. Нехајева и С. Туцића. Уз естетичке, увео је бројне организацијске и административно-техничке иновације те тако покренуо модернистичка стремљења у хрватском театру и његово повезивање с казалишном Европом. Увео је технички уред, купио бројне апарате за сценске ефекте, отворио праве сликарске радионице по узору на бечке, ангажирао врсне кројаче који су обликовали костиме по повијесним предлошцима којима их је сам опскрбљивао итд. Инзистирао је на педагошком приступу у формирању ансамбала ангажирајући умјетнике из Словеније (супружници Борштник), Чешке (Арношт Грунд, Вацлав Антон, Ивана Фрајсингер) и Србије (Мила Димитријевић, Боривоје Рашковић, Михајло Марковић, Милош Цветић...), проширивши тако ансамбл који дуго неће бити надмашен. Увео је недјељне послијеподневне представе за нижу цијену те организирао бесплатне ђачке представе. Организирано је у казалиште доводио људе из околице и шире загребачке регије, а увео је и уред „односа с јавношћу“ с радним мјестом тајника за кореспонденцију с тиском и казалишним агентима те покренуо *Театралну библиотеку*.

Узор у управљању био му је гласовити интендант и реформатор бечког Бургтеатра Хајнрих Лаубе према чијим је принципима утемељио своју управу, али ју је великим дијелом обликовао и на темељу властита искуства. Његов је модел постао прототип развоја хрватског театра (Осијек, Ријека, Сплит, чак и неки мањи градови). Устројио је и мјесто драматурга који пази на језик и „литерарно коментирање” драме. Без обзира на слабости

тога модела које су се појавиле у каснијим раздобљима, може се рећи да је учинио искорак у казалиште 20. стољећа и прије његова почетка: „Он је казалишни дјелатник 20. у увјетима 19. стољећа.“ (Н. Батушић).

Основао је о своме трошку и нашу прву јавну и суставно постављену глумачку школу (1896. – 1898.), чија је сљедница данашња Академија драмске умјетности. Двогодишњи наставни програм обухваћао је поуку из хрватскога, француског и њемачкога језика, говорништва, естетике и анализе драме, књижевне и казалишне повијести, рада на улози, мимике, костимирања и маскирања, плеса и мачевања – из тога су училишта изашли великани попут Нине Ваврe, Јосипа Баха, Иве Раића, Ђуре Прејца и др. Покренуо је и дјечју балетну школу.

Супругу Божену Каткић (Карловац, 1875. – Загреб, 1941.) жени 1897. у загребачкој првостолној цркви св. Стјепана „на најсвечанији начин“, уз Вагнерову свадбену корачницу коју изводи оперни збор ХНК. У браку се рађају кћи Рената (1899.), глумица која послије сели у Америку те син Октавијан (1902. – 1987.), касније истакнути филмски редатељ и сниматељ. У својој радној соби у кући у Јурјевској, 20. студеног 1906., Милетић, због изнимних напора којима се данонoћно излаже, али и сталних шиканирања из конзервативних и мађаронских политичких кругова које су у Милетићу видјеле препреку за своје планове контроле над културним институцијама, доживљава срчани удар. Од њега се сљедеће двије године настоји опоравити у санаторијима у Аустрији, на путовањима по Италији, Грчкој и Словенији. Од посљедица те болести преминуо је, „уз душевну депресију” у хотелу *Fier Jahrzeiten* у Минхену, дан након што му је позлило на изведби његове омиљене опере *Тристан и Изолда*. Посљедњи је пут сједио у ХНК, у казалишту у којем је „био најсретнији”, а којем је посветио добар дио живота и иметка, готово годину дана прије смрти, у студеноме 1907. године, на инаугурацији интенданта Андрије Фијана.

Био је уза све и плодан аутор сценских дјела: лакрдија *Дилетанти* и *За носом*, прозне драме *Гроф Палижна*, о лицемјерју

виших слојева хрватскога друштва (праизв. 1906.), трагедије *Болеслав* писане по узору на Шекспира, Гетеа и Бајрона (праизв. 1909.). Намјеравао је написати „пенталогију“ о хрватским краљевима, али је довршио само „хисторију у пет чинова“ *Томислав* (праизв. 1913.) те трагедију *Прибина* (праизв. 1912.). С Аугустом Харамбашићем написао је либрета за Зајчеву оперету *Краљев хир* (праизв. 1889.) и оперу *Армида* (праизв. 1896.), а самостално предложак за балет *На Плитвичка језера* С. Албинија (праизв. 1898.). Његове драматизације романа *Диогенес* А. Шеное (1887.) и још неких прозних дјела нису никада изведене, а избор казалишних путописа, фељтона и портрета скупљен је у двјема књигама *Из разних новина* (1887., 1909.). Ипак, највриједније дјело су му мемоари *Хрватско глумиште* (1904.) у којима је описао стање у каквом је затекао ХНК – „код својега наступа нашао сам старо глумиште у којем је само тињала искра некадашњега заноса. Драмски је ансамбл пао на четири лица, репертоара готово и није било, опера је укинута“ и реформе које је провео – „при своме одласку оставио сам – то могу мирне душе рећи – велико потпуно уређено ново глумиште, с комплетним умјетничким и стручним особљем, опером и драматском школом – уз обилати, особито класични репертоар, те уз богати ‘фундус инструцтус’. Из напола запуштенога драматског покушалишта постало је оно на модерни и стручни начин уређено велико глумиште“. Ти су се мемоари до данас одржали као тешко достижан врхунац наше театрологије и казалишне мемоаристике. Објавио је и рефлексивну збирку *Гробне пјесме* (1889.), опис застора В. Буковца у загребачком ХНК *Препород хрватске књижевности* (1904.), предговор роману *Нагон* свог најбољег пријатеља Младена Туцића (1887.) те уредио и предговором попратио његове *Сабране списе* (1890.).

Уз наведене, Милетић је тијеком свог интензивног, али кратког живота обављао низ јавних функција: био је старјешина Хрватског сокола (1904. – 1908.), иницијатор првога хрватскога свесоколскога слета у Загребу (1906.), предсједник друштва Самоборске жељезнице, предсједник одбора за подизање спо-

меника J. J. Штросмајеру, предсједник Друштва књижевника Хрватске (1905. – 1906.) када сурађује и на великој изложби хрватске умјетности те прослави 400. годишњице рођења Марка Марулића. Граду Загребу даровао је Прерадовићев споменик (И. Рендић, 1894.) који стоји на Прерадовићеву тргу испред православне цркве. Његов знаменити портрет израдио је Влахо Буковац (1894.), надгробни споменик на загребачком Мирогоју Рудолф Валдец (1908.), а попрсје Иван Мештровић (1931., фоаје ХНК у Загребу).

Марко Фотез је 1943. докторирао с темом о његову животу и раду, а Милетићеви су живот и дјело послужили и Чеди Прици као грађа за драму *Оставка* (праизведба ХНК у Загребу 1986.) коју је режирао Георгиј Паро. Паро је с њим као с имагинарним суговорником разматрао прошлост и садашњост хрватскога казалишта у књизи *Разговор с Милетићем* (1999.).

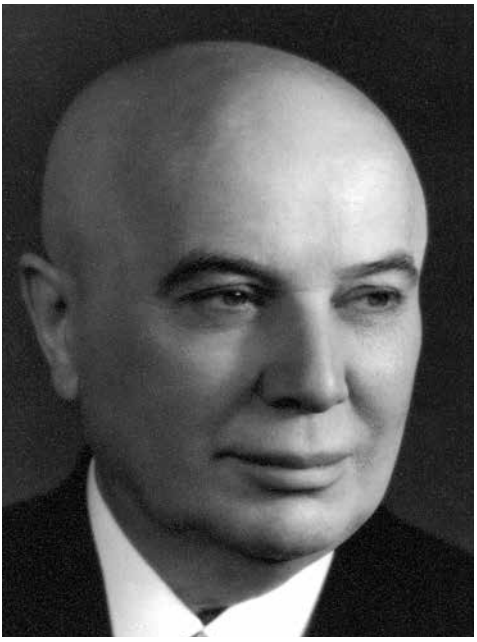
Стјепан Милетић покопан је на гробљу Мирогој.

У Загребу постоји улица названа по Стјепану Милетићу.

Сњежана Бановић

ЛИТЕРАТУРА:

Batušić, N., *Povijest hrvatskog glumišta,* Zagreb 1978.
EJ 6, 110.
Fotez, M., *Stjepan Miletić*, Zagreb 1943.
HE 7, 316.
HKE 3, 92.
Medaković, D., *Srbi u Zagrebu,* Novi Sad 2004.
Miletić, S., *Hrvatsko glumište*, Zagreb 1978.
https://hbl.lzmk.hr/clanak/miletic-stjepan, pristupljeno 22. XII. 2024.

Милинов, Светозар

МИЛИНОВ, Светозар (Велики Бечкерек, 26. II. 1870. – логор Слана/Јадовно, VII. 1941.), трговац, подузетник, син Косте и Наталије Милинов рођ. Јовичин. Светозар је од уже породице имао још сестру Љубицу. У Великом Бечкереку, данашњем Зрењанину, Светозар Милинов је завршио основну и средњу школу те трговачку праксу. У потрази за послом запутио се 1892. у Ријеку. На путовању се зауставио у Загребу и одмах пронашао посао у трговини „Kastner & Öhler“. Божидар Везенковић, запосленик те трговачке куће, препоручио га је свом пословођи Клеину, оцу тада познатог загребачког трговца Антуна Клајна. Милинов је остао у Загребу, а Клајна, трговца који му је пружио прилику, сјећао се са захвалношћу.

С Божидаром Везенковићем се удружује у пословно партнерство те у августу 1895. заједно преузимају већ уходану трговачку радњу Драгутина Лесковца. Ту годину Светозар Милинов означава као годину кад је покренуо свој трговачки посао односно утемељио своју трговачку кућу. Заједничка фирма је названа „Milinov, Vezenković & Co“, а трговачку радњу су отворили на адреси Илица 2. Само три мјесеца послије Милинов јавно оглашава пријатељски раскид с Везенковићем и да трговачки посао наставља под називом „Милинов и други“. Посао Милинову тих година није ишао добро. Петар Николић (1868. – 1907.) који је имао познату трговину сликама у Илици 7, оснива у априлу 1897. нову трговачку фирму „П. Николић“ те преузима трговачку радњу од Милинова. Милинов се запошљава код Николића те убрзо постаје прокурист. У мају 1907. године, убрзо након Николићеве смрти, од његове удовице Анке преузима тврtку „П. Николић“, трговину помодном и мануфактурном робом и остаје једини власник.

Главна трговачка радња тврtке је и даље била на адреси Илица 2. Тврtка је постепено ширила своје пословање да би на крају била регистрирана за продају текстилне, помодне, кратке, плетене, галантеријске и парфумеријске робе, сагова, застора, рубља и готових одијела. Иако је имао намјеру то направити одмах, Милинов тек 1930. тврtку регистрира под називом „С. Милинов“.

На земљишту које је 1928. купио у непосредној близини своје трговине – на јужној страни трга бана Јелачића – Милинов креће у градњу свог највећег животног и пословног потхвата. Ту се налазила импозантна двокатница у власништву старе и угледне загребачке трговачке обитељи Хац. У њој је у 19. стољећу живио Павао Хац (1822. – 1873.), загребачки градоначелник од 1872. до 1873. године. У приземљу је била надалеко позната Велика кавана. Милинов одлучује све срушити до темеља и изградити нови хотел. Пројект за хотел у стилу *art décoa* израдили су Дионис Сунко и чешки грађевински инжењер Рудолф Јунгман. Хотел је имао 96 соба и 134 кревета те два ресторана. На сјеверно прочеље зграде је с Куће Хас пренесен кип заштитника трговине римског бога Меркура, рад Антона Доминика Фернкорна.

У октобру 1929. Милинов своју трговину сели из Илице на Трг бана Јелачића број 16 и у Гајеву улицу 1 односно у приземље и први кат новоизграђеног хотела. Сам хотел је свечано отворен 19. јануара 1930. под именом „Хотел Милинов“.

Градски представници су приликом отворења истакнули скромност, радишност и локалпатриотизам Светозара Милинова захваливши што је граду Загребу у његовом срцу изградио прекрасну палачу.

Простор хотела у којем је била смјештена трговина Милинов је 1936. дао у десетгодишњи закуп Словенцу Јосипу Петану и Александру Šалку који су отворили велику градску кавану. Трговина која је била у том простору сели се у кућу која је била до хотела, на адресу Гајева 3. Преузимају је његови синови. У марту 1940. Светозар Милинов продаје хотел Дубровачкој пловидби за 20,8 милиона динара и инвентар хотела који је кориштен за кавану у најму за додатних 3,2 милиона динара. Убрзо је продао и земљиште до хотела за 2,2 милијуна динара Вилиму Лебинцу и Томи Главићу, првом човјеку Дубровачке пловидбе. Хотел је након продаје добио ново име „Дубровник“ које носи и данас.

Светозар Милинов је био пословно активан и угледан члан друштва. Био је у управи Хрватског трговачког друштва „Меркур“, „Прве хрватске штедионице“, новчарске куће „АД Загреб“, Творнице за памучну индустрију, надзорном одбору „Дунав осигурања“, а 1940. године је изабран и у Вијеће Загребачке бурзе. Милинов је био укључен и у финанцирање изградње најлуксузнијег загребачког хотела „Еспланаде“.

Врло рано је улагао у своју заједницу и добротворне сврхе. Донира Српску књижевну задругу још у 19. стољећу, један је од оснивача Патроната Српског привредног друштва „Привредник“, организације која стипендира ученике из сиромашних крајева да заврше занат. У Патронату „Привредника“ који је основан 1911. улази с бројним угледним Србима, међу којима је и отац његове супруге Ђорђе Јагњић. И сам је 1931. основао фондацију за финанцирање сиромашних ученика у граду Загребу.

У Загребу се 1901. оженио Милицом Јагњић (1880.), кћерком познатог трговца и добротвора из Пакраца Ђорђа Јагњића (1855. – 1931.). У браку су добили синове Георгија Ђорђа (1903.), Константина Косту (1905.), Николу (1907.) и Војислава (1914.) те кћер Љубицу (1909. – 1964.).

Рат и проглашење НДХ Светозар Милинов је дочекао с обитељи у стану у кући Поповић, на адреси Трг бана Јелачића 4. Светозар Милинов и супруга Милица те сва четворица синова ухапшени су 5. јула 1941. у првом валу хапшења Срба у Загребу. Одведени су на тадашњи загребачки Збор (данас Студентски центар у Савској). Тих је дана у Загребу (који је био својеврсни лабораторij за масовна хапшења Срба која су у другим дијеловима НДХ услиједила 11. јула и каснијих дана) ухапшено 2166 Срба од којих је 794 отпремљено у три транспорта директно у Србију, а преостали у логор Сисак-Цапраг (откуда је дио пуштен, а дио накнадно депортиран у Србију). Кћер Љубица која се удала 1930. године живјела је са супругом и дјецом на другој адреси те је избјегла хапшење и одвођење.

Велика већина заточених са Загребачког збора депортирана је у Србију. По исказу Бранка Пешића усташе су издвојили 24 Србина и Српкиње, међу њима и све Милинове и неке трговце и државне чиновнике, суца Данила Бањанина, па и самог Пешића те их нису депортирали него су их задржали на Загребачком збору. Убрзо су цијелу групу тјерали да „врше тјеловјежбе, да трче по сали, уперили би пушке у нас“. Међутим, само су „трговца Милинова оставили да стоји пола сата на сунцу с тим да се не смије бранити нити од муха“. Потом су их у један сат послијеподне 7. јула пустили кућама, да би их у четири послијеподне похапсили, опет довели на Загребачки збор и потом их по ноћи аутобусом (за разлику од других, који су депортирали влаком) отпремили у Госпић. По доласку, смјестили су их у затвор у граду и одвојили мушкарце од жена. Нека свједочанства сугерирају да је Светозар Милинов депортиран у Јадовно, дочим у другима стоји да је депортиран у логор Слана на Пагу. Супруга Милица је наводно виђена у сусједном женском логору Метајна. О судби-

ни синова нема свједочанстава и писаних трагова те су вјеројатно убијени у Јадовну.

О посљедњим тренуцима брачног пара Милинов постоји свједочење Јеролима Каталинића дано 1985. Борославу Остојићу и Михаелу Соболевском. Каталинић (1906.) је 1941. радио у лучкој капетанији у Цриквеници. Он је с Иваном Билићем – Дујом, свјетионичарем на Слани, службено обилазио то подручје јесен 1941. те је видио „ископе масовних гробова логораша што су их извршили Талијани који су још били свјежи. Налазили смо остатке костију. Били су видљиви трагови ломача и спаљених људских костију". Надаље, Тврди да му је Билић испричао како су „оцу и мајци Милинов усташе свезали ноге и руке тако да су могли само клечати" те да су силовали њихову кћер и да су их „све троје убили". Осим тога, постоји и исказ загребачког правника др. Ота Радана (1904. – 1992.) који је 1975. и 1986. дао Анти Земљару, тврдећи да, понављајући Билићеву причу, о томе „документација говори" (а Земљар је то пренио у својој књизи *Харон и судбине*).

Из тих података произлази више недоумица. Чињеница да се спомиње како су њих двоје гледали силовање властите кћери очигледно је неточна (могуће јест да се радило о некој другој женској особи). Није јасно је ли Иван Билић непосредно свједочио убојству брачног пара Милинов и њихове кћери или му је нетко то препричао. Радан спомиње „документацију", па не знамо ради ли се о неком изгубљеном или још неоткривеном документу. Радан је био на Слани, али је због интервенције из Загреба с ње враћен у Госпић и потом у Загреб (а послије Другог свјетског рата био је тајник Судског вијећа Војног суда команде града Загреба које је судило најзначајнијим усташким ратним злочинцима – Мили Будаку, Николи Мандићу, Адемаги Мешићу и др.).

Милинов је у Загребу био позната особа и мало је вјеројатно да су аутори документације коју Радан спомиње (или сам Радан) могли Светозара Милинова замијенити с неком другом особом. Осим тога, прилично је извјесно да Иван Билић није отприје познавао Милинове.

Што се тиче Милице Милинов – она је могла бити, баш као и неке друге заточенице Метајне, доведена из Метајне у Слану. Стога је могуће да се брачни пар спојио поново, након Госпића, у Слани и ту заједно отишао у смрт.

По депортацији обитељи из Загреба, усташки режим је имовину Светозара Милинова и чланова његове обитељи третирао као особе које су се иселиле с подручја НДХ у Србију.

Тако је покренут поступак за исељене „српске куће". Стан у којем су живјели је прво опљачкан, а онда предан Државном равнатељству за понову које је вреднији намјештај и ствари у стану пописало и раздијелило по државним институцијама и приватним особама које су подносиле молбу да им се намјештај додијели.

Новац на банковним рачунима одлуком усташких власти заплијењен је и одузет, а покренут је и поступак којим је Трговачка кућа Милинов с трговином у Гајевој 3 повјерена организацији Хрватски радиша да с том имовином располаже односно прода својим бившим питомцима испод цијене. Тврткa „С. Милинов" је избрисана из регистра 1943. након што ју је Хрватски радиша продао трговачкој тврткu Дом д.д. Слична је судбина задесила и имовину синова Светозара Милинова.

Други свјетски рат од уже обитељи преживјела је само кћер Љубица и једини унук.

Центар за промицање толеранције и очување сјећања на холокауст, Српско народно вијеће и удруга Ветерани Домовинског рата и антифашисти ВеДРА Сплит испред улаза у Хотел Дубровник на адреси Гајева 1, Загреб, поставили су 2023. *stolperstein* (камен спотицања) као трајни спомен на Светозара Милинова, Загрепчанина који је трајно промијенио визуру главног загребачког трга.

Борис Милошевић

ИЗВОРИ:

Agramer Zeitung, 3. VIII. i 23. XI. 1895.
Budapesti Közlöny, 10. IV. 1887.
Domovnik Srpske pravoslavne crkvene općine Zagreb
HR-DAZG-507 Trgovačka kuća „Milinov"
HR-DAZG-68 II Stambeni ured
Jutarnji list, 6. X. 1929.; 20. I. 1930.
Narodno blagostanje, 16. III. 1929.
Općinski građanski sud u Zagrebu, Zemljišnoknjižni odjel, predmet Z-3313/1940
Općinski građanski sud u Zagrebu, Zemljišnoknjižni odjel, zk. ul. br. 17135 k. o. Grad Zagreb i zk. ul. br. 17269 k. o. Grad Zagreb
Spomenica o Privrednikovoj dvadesetpetogodišnjici: 1897-1923, Beograd 1923.
Srpska književna zadruga u 1899. godini: godišnji izveštaj, 1900.
Večernji list, 20. VIII. 1993.
Vreme, 1. IV. 1931.

ЛИТЕРАТУРА:

Goldstein, I., *Iseljavanje Srba i useljavanje Slovenaca u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941. godine,* u: *Med Srednjo Evropo in Sredozemljem: Vojetov zbornik*, Ljubljana 2006., 595–605.
Milošević, S. D., *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941-1945,* Beograd 1981.
Ostojić, B., – Sobolevski, M., *Ustaški koncentracioni logor Slana na Pagu – 1941. Pakao u kamenoj pustinji*, Novi list, Rijeka 26. VII. – 18. IX. 1985.
Škiljan, F., *Progon Srba iz Zagreba i oduzimanje srpske imovine 1941. godine,* Tokovi istorije 1, Beograd 2013., 85-115.
Škiljan, F., *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH,* Zagreb 2014
Zatezalo, Đ., *Jadovno kompleks ustaških logora 1941,* knj. I-II, Beograd 2007.
Zemljar, A., *Haron i sudbine,* Zagreb 1988.
https://www.jadovno.com/html/pakao-u-kamenoj-pustinji.htm?lng=sr&id=43, pristupljeno 3. V. 2025.
zbl.lzmk.hr, pristupljeno 25. IV. 2025 – Oto Radan

Милић, Војин

МИЛИЋ, Војин (Пивница, 24. VIII. 1922. – Београд, 20. XI. 1996.), партизан, официр, социолог, универзитетски професор, син Николе и Виде рођ. Марковић. Рођен је у селу код Вировитице у грађанској фамилији – отац је био општински бележник, мајка учитељица. Основну школу је завршио у Пивници, Прву класичну гимназију у Загребу, а филозофију у Београду 1951. године. Докторирао је на Правном факултету у Београду 1958. с темом *Методолошки проблеми у социолошким истраживањима*. Од септембра 1942. до ослобођења био је у разним јединицама НОВЈ-а: од комесара батаљона до инструктора за политичку агитацију у штабу Друге југословенске армије. Цела породица му је

страдала у рату. Родитељи су нестали на путу за Јасеновац, а једини брат је умро у збегу пред усташама. Премда је био оптерећен трагедијом, био је лишен било ког облика националистичке осветољубивости.

После рата био је официр ЈНА те је 1954. напредовао до чина потпуковника. У предавању на Коларчевом универзитету у Београду 13. јануара 1954. подржао је писање Милована Ђиласа у *Борби* од чијих чланака се СКЈ већ тада оградио. Суштински смисао Ђиласових мисли Милић је тада уочио у „развијању слободне борбе мишљења и унутардруштвене критике". Већ следећег јутра након поменутог предавања, по доласку на посао у Војно-историјски институт у Београду (где је био заменик начелника војног дела *Енциклопедије Југославије*), позвао га је на разговор секретар комитета СКЈ политичко-персоналних органа пуковник Фрањо Туђман. Он је већ био обавештен о садржају дела Милићева предавања, па му је скренуо пажњу да ће се „случај Ђилас" свестрано разматрати и „другарски разрешити" те му „колегијално" сугерише „да се не залеће" већ да сачека исход и према томе да се равна (*Забелешка о разговору са В. Милићем 13. 9. 1996.*). Милић је био потпуно свестан да се не сме повлачити јер би се у супротном обрачун с њим вршио полако и тихо, али одлучно. Када се након неколико дана, слушајући пренос расправе са пленума ЦК СКЈ преко радија, разочарао у дискусију чланова партијског врха, вратио је партијску књижицу с образложењем „да он јесте марксиста, али да таквој комунистичкој партији не жели да припада". Искључен је из СКЈ, одбио је прекоманду у Пешадијску официрску школу у Сарајеву, демобилисан је и 21. јануара 1954. и отпуштен из активне војне службе (четири дана након партијског обрачуна с Ђиласом). У КПЈ/СКЈ се више никад није вратио. Тада се писмом обратио Мирославу Крлежи тражећи помоћ у вези с новим послом у оквиру београдског дела редакције *Енциклопедије Југославије*. Крлежа му је брзо одговорио писмом: коментаришући Милићев случај упозоравао је (вероватно и због неповерења према Ђиласу) да је за демократизацију социјализма неопходно далеко више времена

и културног сазревања и да се „демагошким, хистеричним викањем о демократији или демократизацији не постизава, по мом мишљењу, на жалост ништа". А за Милићеву активност у загребачком Лексикографском заводу једноставно каже: „Ви сте нам били лијева и десна рука". Милић је касније претпостављао да је Крлежа, поред генерала Велимира Терзића, имао удела у томе што није хапшен. Додавао је: „Штитили су ме и моји славонски генерали".

Од 1954. до 1962. био је управник библиотеке Економског института ФНРЈ и сарадник Савезног завода за статистику, а од 1962. до 1985. професор Филозофског факултета у Београду где је предавао Методологију социолошких истраживања и Социологију сазнања. Појединачна предавања је држао на универзитетима у Немачкој, Пољској и В. Британији, а на Филозофском факултету у Бечу је као гостујући професор држао течај (предавања са семинаром) у летњем семестру 1972./73. Предавао је у Загребу, Љубљани, Сплиту, Сарајеву и Новом Саду. Био је председник Српског социолошког друштва, секретар Истраживачког комитета за социологију сазнања Међународног социолошког удружења и члан његовог Извршног одбора. О активности у међународним размерама поред библиографије сведочи и обимна преписка вођена више од 40 година с домаћим и иностраним колегама (Р. Мертон, К. Ленк, Ј. Шћепански, Ј. Хабермас, и други) сабрана у легату, који се налази у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић" у Београду. Објавио је стотињак чланака у домаћим и иностраним часописима и пет обимних књига (библиографија у споменици В. Милића), а у легату има и необјављених рукописа. Добио је Октобарску награду Београда 1965. године.

У свом времену (предигиталном) Војин Милић је био вероватно најобразованији југословенски социолог. Утемељио је и поставио широке систематске основе социологије сазнања и социологије науке, методологије социологије и историје социолошке мисли. Сазнајни оквир његове социолошке мисли је филозофскоантрополошки промишљен, логичко-епистемолошки

рашчлањен и историчан. У Милићевој социологији сазнања уочљиво је напоредно истраживање друштвене условљености мисли и њене сазнајне вредности. У социологији науке је комплексно истраживање науке ослоњено на властиту темељно развијену методологију и социологију сазнања. Дело му је лишено ирационалних, верских, идеолошких и националистичких примеса. По споју свестраности, систематичности, продорности и критичности његова замисао још увек је у врху социологије на постјугословенском простору. Широка културноисторијска знања пратила је оштрина уочавања различитих веза између сложених друштвених појава. Милићева врло разуђена и диференцирана критика разних социолога још је корисна јер је вишеслојна (иманентно теоријска, социолошкосазнајна и методолошка). Захваљујући богатим сазнањима испитивани научни садржаји су посматрани из широке упоредне перспективе, поређени са сличним настојањима унутар шире временске целине, али и исторично оцењивани узимајући у обзир епохалну свест доба и њене научне могућности. Његова разуђена критичност била је у југословенској социологији врло поучна, али и недовољна схваћена.

Сложену теоријску и методску архитектонику Милићевог дела пратило је дубоко промишљено идејнополитичко опредељење. То је мисао формирана у духу изворних радова класика марксизма обогаћена разноврсним садржајима грађанских социолошких струја. Милићева сазнајна перспектива била је тесно везана за међународно стање социологије, па је обзорје његове осматрачнице (у Манхајмовом смислу перспективе која пружа карактеристичан поглед на целину) у доброј мери одређивало непрекидно дограђивано и новим искуствима промишљано почетно становиште. Био је уверен да је шовинизам готово неизбежан у свим национализмима, залагао се за разоткривање националистичких митова о прошлости и истицао потребу систематског истраживања фашизма и његових прерушених актуелних облика. Високо постављеним захтевима и ерудитском мишљу збуњивао је околину, али и сужавао круг следбеника.

Научна активност била му је опосредована сложеним идејно-политичким опредељењем које није било статично, али јесте у основи постојано. Све до смрти остао је ванпартијски критички марксиста и Југословен, а о својим сукобима са једнопартијским режимом ненаметљиво је ћутао. Одбијао је почасти, привилегије, публицитет, јубиларна славља и кандидатуру за САНУ. Подједнако неприлагођен једнопартијском и вишепартијском окружењу запамћен је у домаћој социологији по несвакодневној начелности и високим научним стандардима које је мало ко могао испунити.

Код сваког научника је мање или више видљива веза стручности и професионалне савести. Милић се издвајао из окружења и по етици научног позива. Није то била само неутилитарна јавна реч и академска постојаност. Реч је о интелектуалцу који се због дубоко промишљених и чврстих начела није могао прилагодити војној и партијској активности. У томе, додуше, није био усамљен, али се од колега разликовао по спремности да преузме ризик јавног неслагања. Парадокс његове позиције почетком 1950-их је најбоље исказао књижевник Станислав Винавер, када је, гледајући официра у библиотеци, назвао Милића „мајором у читаоници". Као професор је активно учествовао у студентском протесту 1968. и био члан редакције *Праксиса*. Политичар Дража Марковић у свом објављеном дневнику помиње Милића као једног од „најактивнијих професора" у „штабу контрареволуције" на Филозофском факултету. После јуна 1968. дуго је био на листи „морално-политички неподобних" наставника које треба уклонити из наставе. Можда би анализа архива из овога доба могла открити зашто „екстремиста" из 1968. није одстрањен из наставе 1975. заједно с осморицом професора Филозофског факултета. Почетком 1970-их Милић је одустао од јавних политичких наступа и групних пројеката те се повукао у наставу и индивидуални научни рад све до пензионисања 1985. године. Сахрањен је на гробљу Лешће у Београду.

Српско социолошко друштво установило је 2012. награду „Војин Милић" за најбољу књигу домаћег аутора из области

социологије објављену текуће године. Било је то стручно признање трајности његовог утицаја и угледа.

Тодор Куљић

DELA:

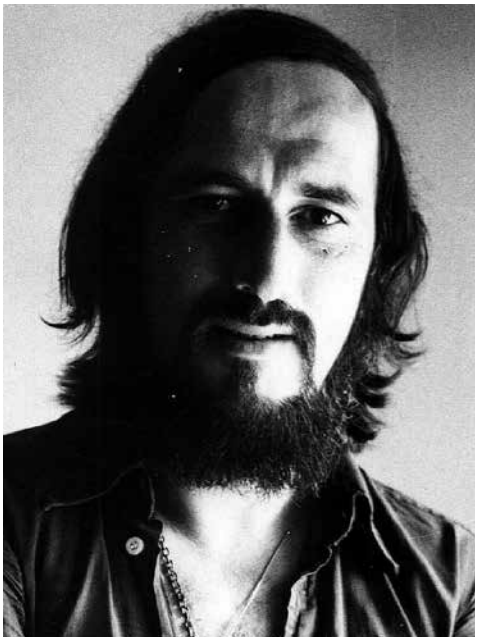
Sociološki metod (1. izdanje – 1965.), 4. izdanje, Beograd 2014.
Sociologija saznanja, Sarajevo 1986.
Prilozi istoriji sociologije, Sarajevo 1989.
Sociologija nauke, Novi Sad 1995.
Društvena struktura i pokretljivost Jugoslavije, Novi Sad 1996.

ИЗВОРИ:

Legat Vojina Milića, Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković“, Beograd

ЛИТЕРАТУРА:

Gruenwald, O., *Vojin Milić,* u: Bibliographical Dictionary of Neo-Marxism, ed. R. A. Gorman, Mansell, New York 1985., 302- 305.
Kuljić, T., *Idejnopolitičko opredeljenje i sociologija – V. Milić i marksizam,* Sociologija 39(4), Beograd 1997., 507- 536.
Kuljić, T./ Ilić, V., *O sociološkoj misli V. Milića,* Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu, serija B: Društvene nauke, br. XVI, Spomenica V. Milića, Beograd 1993., 11-25.
Manić, Ž., Mirkov, A., (ur.), *Sociološko nasleđe Vojina Milića – 100 godina od rođenja,* Beograd 2022.
Milošević, B., *Saznajno-metodološka misao V. Milića,* predgovor 4. izdanju Sociološkog metoda 2014., V-XXXI
Walicki, R., Powstanie socjologii nauki v ujeciu Vojina Milica, Zagadnienia naukoznawstwa (Warszawa), r-XV (1979) 2. (58), 320- 325.

Милишић, Милан

МИЛИШИЋ, Милан (Дубровник, 6. VII. 1941. – Дубровник, 5. X. 1991.), пјесник, писац, новинар и преводилац, син Ристе и Олге рођ. Радуловић. Отац је био трговац, поријеклом из херцеговачке обитељи, а мајка је била из Сарајева. Милишић је рођен у првим данима власти НДХ у Дубровнику. Мирко Шуштар, по националности наводно Чех и његова жена Аустријанка, склонили су током рата Милишиће код себе и тако је цијела обитељ избјегла усташки терор и преживјела рат. Након рата, очева трговина је национализирана. Основно и средње образовање Милан Милишић је завршио у Дубровнику, а студиј свјетске књижевности на Филолошком факултету у Београду. Потом је, од 1967. године,

живио у Лондону. Један од разлога одласка у Велику Британију био је да, као антимилитарист и нонконформист, избјегне служење војног рока у Југославији. У Дубровник се вратио 1970. године. Радио је као слободни умјетник, драматург у Казалишту Марина Држића у Дубровнику, те као новинар и уредник. Године 1986. био је гостујући предавач у САД-у, на *New York Universityju*, а године 1990. боравио је на Свеучилишту Амхерст као Фуллбригхтов стипендист.

Милишићева прва супруга била је Британка Мери Мартин, а друга Београђанка, сликарица Јелена Трпковић, с којом је имао два сина.

Био је члан Удружења књижевника Србије и Друштва књижевника Хрватске, као и хрватског Центра ПЕН-а.

Поред поезије, писао је прозу, романе, есеје, као и књижевност за дјецу, те драмске текстове и запажене путописе. Преводио је с енглеског језика у чему се највише издвојио први и чувени хрватски пријевод *Хобита* Ј. Р. Р. Толкина који је Милишић превео заједно са супругом Мери Мартин. Познати су и његови пријеводи сувременог америчког пјесничког класика Роберта Фроста, а избор Милишићевих пријевода Фростове поезије у засебној ће књизи бити објављен тек постхумно, као и пријеводи драмских текстова Харолда Пинтера.

Милишић је дебитирао значајном збирком *Волеле су ме две сестре, скупа* (Београд 1970.), која ће готово двије деценије касније бити поново објављена и у ијекавској верзији. Сама насловна пјесма данас се сматра једним од класика сувремене српске и хрватске љубавне поезије.

Милишић је од 1973. до 1975. уређивао омладински лист Лаус, који је, иако локалног карактера, због свога сатиричког те понекад провокативног садржаја често надилазио уже географско и културно подручје. Лист је 1982. објавио Милишићев текст Живот за слободу, у којем је заступао тезу да су сви што су пали у Другом свјетском рату, пали за слободу, без обзира којој страни припадали те да се свим жртвама треба поклонити. Притом је имао на уму спасиоца своје обитељи Мирка Шуштара који је

по ослобођењу Дубровника 1944. стријељан у познатој групи на Дакси, јер је наводно био њемачки шпијун. Због тог текста, нетипичног храброг у та времена, дубровачки је СУБНОР оптужио аутора за „напад на тековине социјализма и НОР-а“. Из Загреба су за Милишића приватно и службено интервенирали Стипе Шувар, тада члан Предсједништва ЦК СКХ и Горан Бабић, члан Предсједништва Републичке конференције Социјалистичког савеза радног народа Хрватске у којем је био задужен за културу, да се „смире око Милишића и да га престану малтретирати“. У Милишићеву се обрану огласио и Предраг Матвејевић, предсједник хрватског ПЕН-а. Перо Квесић, који је тада као тајник Друштва књижевника Хрватске такође у Дубровник слао службене дописе у обрану Милишића, свједочио је много касније да су те интервенције само „додатно разјариле локалне првоборце“. Општинско јавно тужилаштво у Дубровнику подигло је, унаточ свему, тужбу против Милишића због кривичног дјела „ширења лажних вијести“. На тој основи Милишићу је суђено и проглашен је кривим те осуђен на седам мјесеци затвора (претворено у трогодишњу увјетну казну). Неко вријеме био му је одузет и пасош.

Поткрај осамдесетих добио је посао као драматург у казалишту и квалитетно га је обављао. Но, у проспекту за неку представу објавио је антикомунистички интониране пјесме неког пољског пјесника. Наводно је протестирао локални СУБНОР: „Опет Милишић, опет оно, опет ово!“ Тако је Милишић добио отказ. Касније се жалио, добио обештећење, али се никад више није вратио на посао.

У јесен 1991. године, на самом почетку ратних дјеловања у Дубровнику, Милишић је погинуо као прва жртва бомбардирања, у родној кући, од гранате испаљене с ратног брода ЈРМ-а. Његова супруга била је тешко озлијеђена. Сахрањен је на дубровачком гробљу Бониново.

Као аутора, Милишића је од самих почетака одликовала заљубљеност у језик, као и искричава, знатижељна природа, па се с лакоћом окушао у многобројним књижевним жанровима.

Био је пјесник склон играма ријечи, каламбурима и хумору, као и ласцивности и еротизму типичнима за ауторе медитеранског круга, те сатири и коментару. У исто вријеме био је и врстан дјечји пјесник. Темпераментом окренут ка лудичком, иронији и субверзији кроз језичне игре, у таквој је разиграности често скривао осјећај фрустрације друштвеним односима и системом, као и презир према тривијалностима околине. У исто вријеме у некима од радова, иако нееексплицитно, назирао се и осјећај пријетње тада све више бујајућих политичко-идеолошких гибања и растућег национализма, што је присутно као мотив.

Идеја оданости књижевности као етичком чину наспрам тоталитарних и реакционарних тенденција стварности, Милишића је повезивало с Данилом Кишем с којим је гајио дубоко пријатељство. Одјеци неких стихова пјесника који су дјеловали као пророчански, у односу на суштинску немоћ појединца у ширим друштвеним сукобима, као и трајно инзистирање на индивидуалној етичности писца као грађанина, мотиви су изразито кишевски. Милишић је дискретно тематизирао и проблеме вишенационалне заједнице каква је била Југославија, као и сукобе око једнонационалног одређивања језика и стварања насилних језичних разграничења. Био је један од огледних примјера немогућности радикалног раздвајања двије варијанте тада једнога језика. Како пише М. Баздуљ „Вероватно ниједан модерни песник није толико био *српскохрватски* као Милишић".

Милишићева погибија такођер је употребљавана у пропагандне сврхе, а кроз медије од његове је припадности постхумно грађен и симбол „прве жртве србоцрногорске агресије на Град" те се наглашавало да су нападачи неселективно убијали све, па и Србе. Милишић је без сумње био космополит, грађанин свијета, познавалац више свјетских књижевности и култура, а себе је називао и „литерарним самоизгнаником". Слиједом тих ставова и Дубровник је перципирао као свијет у малом. Попут многобројних Срба у Хрватској Милишић је имао и подразумијевајући осјећај припадништва југославенству и као идеји. Но, многобројне чињенице, свједочанства и литература говоре да је

Милишић био врло свјестан свога националног припадништва, што је нарочито било наглашено у раздобљу након тзв. маспока када је осјећао и у приватним разговорима истицао како се осјећа угрожен пред хрватским шовинизмом. Његова супруга Јелена Трпковић, у једном каснијем свједочанству потврђује да је Милишић био и православни вјерник.

Постхумно је Милишићу објављено више дјела него за живота, у чему се истичу збирка *Мртво звоно* (1997.), књига есеја *Дубровачка зрцала* (2007.), те недовршени роман *Официрова кћи* (2011.). Студентски театар „Леро" 2012. године на Дубровачким љетним играма одиграо је представу *Мјесечина за Ладу Мацбетх* према фрагментима Милишићевих књижевних радова. У дубровачком казалишту „Марин Држић" 2015. изведена је Милишићева поема *Кад' је Бог стварао Дубровник*.

На 30. годишњицу смрти, 2021. године, у Дубровнику, у Жупској улици гдје је Милишић живио и погинуо, постављена је спомен-плоча.

Јелени Трпковић је 2025. признат статус члана обитељи цивилне особе погинуле у рату и право на обитељску инвалиднину.

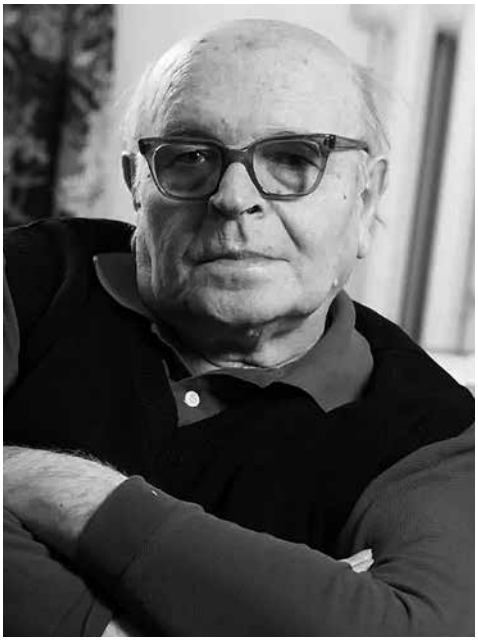
Ђорђе Матић - Иво Голдстеин

ДЈЕЛА:

Volele su me dve sestre, skupa, Beograd 1970.
Zgrad, zbirka poezije, Beograd 1977., 2. izd. Zagreb – Sisak 2021.
Voljele su me dvije sestre, skupa, Sarajevo 1989.
Mrtvo zvono, Split 1997.
Dubrovačka zrcala, Beograd 2007.
Oficirova kći, Beograd 2011.
Hommage Milišiću: knjiga prijatelja o pesniku Milanu Milišiću, prir. J. Trpković et al,, Beograd 2005.
Tolkin, J. R. R., *Hobit*, Beograd 1975.

ЛИТЕРАТУРА:

Bazdulj, M., *Trideset godina od smrti Milana Milišića: Ne smetati životu pred sobom*, Portal Oko RTS, 5. X. 2021. https://oko.rts.rs/lat/kultura/4538577/30-godina-od-smrti-milana-milisica-ne-smetati-zivotu-pred-sobom.html
Dragojević, R., *Šuvar*, Zagreb 2024.
HE 7, 319.
HKE 3, 95-96.
Kopić, M. Milišićev veliki tekst, Dubrovniknet.hr,, 6. X. 2016. https://old.dubrovniknet.hr/novost.php?id=48753#.X5QGF4gzZPY
Lucić, B., Dan koji je ljubičasti Stradun zavio u crno, Dubrovački vjesnik, 5. X 2021.
https://dubrovacki.slobodnadalmacija.hr/dubrovnik/zupanija/dubrovnik/dan-koji-jeljubicasti-stradun-zavio-u-crno-prije-tocno-30-godina-poginuo-je-milan-milisica-s-njim-je-poceo-nestajati-svijet-gradanskog-dubrovnika-1132440;
https://www. portalnovosti.com/slucaj-milisic-34-godine-poslije; pristupljeno 13. V. 2025.
Miškulin, I., *Usta širom zatvorena, Delikt mišljenja u komunističkoj Hrvatskoj 1980.-1990.*, Zagreb 2024.
Trpković, J., 17 godina od opsade Dubrovnika, Peščanik, 1. X. 2008.
https://pescanik.net/17-godina-od-opsade-dubrovnika/

Мирић, Јован

МИРИЋ, Јован, политолог, правник и професор (Крбавица, 24. X. 1934. – Загреб, 6. IV. 2015.), син Воје и Смиље. Рођен је у сиромашној земљорадничкој обитељи; имао је петоро браће и двије сестре. Основну школу завршио је у Крбавици, а средњу у Загребу, гдје је матурирао 1956. године. На Правном факултету у Загребу дипломирао је 1962. године. Од 1965. до 1998. ради на Факултету политичких наука (ФПН, од 1991. Факултет политичких знаности – ФПЗ): најприје као асистент професорима Неркезу Смаилагићу и Ивану Бабићу (од 1965.), а потом као доцент (од 1972.), изванредни професор (1977.) и редовни професор (од 1982.). Докторирао је 1971. с тезом *Интересне групе као фактори*

политичког система. Дужност декана Факултета обнашао је од 1986. до 1988. године.

На ФПН-у је предавао Увод у знаност о политици, обавезни предмет на првој години студија политологије, а касније и новинарства те опћенародне обране.

Мирићево знанствено дјело може се подијелити у три фазе. У првој развија радну теорију демократије, инзистирајући на плурализму интереса и односима моћи као темељу за анализу политике. У тој фази Мирић се развија под утјецајем идеја Вање Сутлића, али не припада тада активној и утјецајној групи критичких марксиста окупљених око часописа *Праксис*. У тој фази, објављује књиге: *Интересне групе и политичка моћ*, *Рад и политика* и *Плурализам интереса и самоуправна демократија*. У њима развија недогматски марксизам, истичући важност плурализма унутар самог система. Изражавање конфликтних интереса, као и њихове међусобне сукобе сматра неизбјежнима, те негира тезе о монолитном или бесконфликтном моделу југославенског политичког система. У својим се радовима Мирић већ тада залаже за ангажирану политологију, одбацујући идеје о „вриједносној неутралности" као идеалу јавног дјеловања политолога.

У другој фази, од 1983. до 1990. критички анализира југославенски политички систем, прије свега у вези с Уставом из 1974. године. Мирић 1984. објављује своју најпознатију књигу – *Систем и криза* у којој се супротставља тези да је југославенска федерација „ствар договора република и покрајина". По његову мишљењу, Устав није више усклађен с темељним принципима АВНОЈ-а, зато што уводи теоријски нејасну, а политички проблематичну категорију „народности", те стога што напушта социјалистички принцип конституирања државе и друштва на раду, приклањајући се умјесто тога националним партикуларизмима. Књига је објављена у оквиру позива тзв. Врховчеве комисије (за критичку анализу политичког система социјалистичког самоуправљања) те у поводу десетогодишњице доношења Устава СФРЈ. Мирић се том књигом – једном од најцитиранијих и најпознатијих објављених у оквиру тадашње југославенске/

хрватске политологије – потврђује као главни представник критичке политологије, појма којег сам не користи, него настаје у каснијим интерпретацијама његова дјела (в. Јовић, 2025.). Уз то, Мирић својом књигом – као и низом интервјуа и текстова које објављује од 1985. до 1990. – најављује могућ и врло вјеројатан распад Југославије. За то кривицу приписује СКЈ-у и његовим републичким организацијама, које су постале националистичке, те сумњиче једна другу предбацујући им одговорност за наводно дискриминирање властите републике/покрајине. У знак протеста против такве политике, 1984. иступа из СКЈ, чији је члан био од 1954.

На крају те друге фазе, Мирић 1990. објављује књигу *Искушења демократије* у којој се одмиче од марксистичке и примиче се либералној теорији демократије, инзистирајући на потреби да се демократија повеже не с *етносом* него с *демосом*. Под утјецајем дјела Роберта Дала, Мирић заговара неку врсту полиархије, али притом упозорава на национализам који онемогућава аутономију за мањине и људска права, нарочито за припаднике мањина.

Трећа фаза Мирићева знанственог и интелектуалног дјеловања почиње 1990., с демократским промјенама у земљи. Мирић их дочекује са зебњом, сматрајући да ће националисти побиједити на изборима и потом одвести Југославију у рат и сукобе. У својим јавним иступима упозорава на потребу рационалног и смиреног дијалога, али и сам види да такво рјешење није вјеројатно.

С распадом Југославије – који за њега није био изненађење – Мирић остаје, као и многи други, без домовине коју је сматрао својом премда је њен политички систем снажно критизирао. Истодобно, у ратном сукобу у Хрватској – између сепаратистичких Срба из Крајине и новопроглашене националистичке (и у односу на Југославију сепаратистичке) Хрватске, као одговоран интелектуалац, јавно заговара мир и компромис. Као што је био критичар социјалистичке Југославије, тако након 1990. постаје критичар националистичке Хрватске, експанзионистичке Србије и сепаратистичке „Крајине“.

На приједлог – и наговор – Бранка Хорвата, Мирић се у тим годинама фокусира на српско питање у Хрватској. О томе пише сљедећих пет књига, између 1996. и 2010. године. Књигу *Демократција у посткомунистичким друштвима* довршава 1994., али је Просвјета (издавач свих пет књига из те фазе Мирићева дјеловања) због недостатка новца објављује 1996. године. У њој Мирић износи приједлоге за компромис унутар Хрватске: „наша је полазишна и основна теза да су Срби у Хрватској интегрални дио политичког корпуса, али су истодобно и посебни дио тог корпуса. И српски и хрватски политички радикализам оспоравају ову тезу; српски радикализам оспорава интегралност (инволвираност) српскога елемента у хрватски политички корпус, а хрватски радикализам оспорава посебност (идентитет и субјективитет) тога елемента у хрватском политичком корпусу".

У књизи *Демократција и екскомуникација* (1999.) критички говори о искључивању Срба из хрватског демоса – попут кроничара биљежи изјаве и поступке који су довели до масовног егзодуса Срба из Хрватске, њих скоро 200.000 до 1995. те даљњих 130.000 те године.

Мирићева књига *Злочин и казна: политолошко-правни огледи о рату, злочину, кривњи и опросту* (2002.) детаљна је анализа дискриминације Срба пред судовима, али и пред државним органима у Хрватској општенито. Рат из деведесетих сматра једним великим злочином. Износи тезу да се етничко чишћење није догодило само у односу на оне Србе који су морали отићи из Хрватске, него и у односу на оне који су остали, али чији се идентитет негира и потискује.

У књизи *Сумрак интелекта: политолошко-правни и културолошки огледи* (2006.) Мирић критички проговара о интелектуалцима у Хрватској, сматрајући да је само мали број интелектуалаца остао привржен критичком разматрању стварности, док је већина прихватила националистичко стајалиште.

У својој посљедњој књизи: *Косово и друге теме* (2010.) Мирић сматра погрешним став Хрватске према признању самопроглашене независности Косова (2008.), те снажно критизира Запад

због те одлуке, најављујући да ће она имати дугорочно негативне посљедице за глобалну стабилност.

Од средине седамдесетих па до краја живота, Јован Мирић дјелује и као јавни интелектуалац, иступајући у медијима – интервјуима, чланцима и отвореним писмима. Нека од тих писама – из прве половине деведесетих – упућена су Србима из Крајине, које позива да одбаце оружје и прихвате суверенитет Хрватске, за коју пише да је тренутно „ружна наша, али ипак наша". Његови су апели остали без одговора.

Мирић је активно подржавао формирање српских организација након 1990. године: Српског демократског форума, Српског културног друштва „Просвјета" (у чијим је новинама, *Просвјети*, објавио бројне чланке) те Српског народног вијећа и Самосталне демократске српске странке. Изложен пријетњама и неугодностима, 1997. написао је писмо главном уреднику *Просвјете*, Милораду Новаковићу, у којем одустаје од дотадашње сурадње и најављује повлачење из јавности. Ипак, на наговор наставља сурадњу, користећи псеудоним Жарко Ластавица. Професор Мирић је 2010. добио награду Српског народног вијећа Никола Тесла која се традиционално додјељује заслужнима за допринос развоју српских институција.

Незадовољан својеврсном пасивношћу Факултета у односу на појаву ометања наставе те нападе на њега у медијима, Мирић одлучује 1998. отићи у мировину с навршене 64 године живота и 38 година и четири мјесеца радног стажа. Насупрот томе, у посвети студентима из генерација 1990. – 1995. у књизи *Демократија у посткомунистичким друштвима*, Мирић истиче да су га они „у тешком и ружном времену, у времену рата, зла и мрака кријепили и храбрили својим свјетлом, добротом и надом".

Мириħев допринос политологији се нарочито огледа у четири теме којима се бавио: 1) у теорији демократије и ауторитарности социјалистичког поретка, те радној теорији демократије; 2) у анализи југословенског политичког система; 3) у критичкој анализи пријелазног раздобља између краја Југославије и зачетка нове хрватске државе, који карактеризира сецесионистички

национализам на обје стране (хрватској у односу на Југославију и српској у односу на Хрватску) те рата који је избио у том раздобљу, те 4) по питању статуса и положаја Срба у Хрватској након 1990., при чему се није задржавао само на уставно-правном и декларативном положају Срба у Хрватској, него је анализирао и стварну ситуацију, постајући тиме кроничар једног надасве важног раздобља повијести Срба у Хрватској. Тиме Мирић постаје први политолог мањина у нашој политологији.

Вијеће српске националне мањине града Загреба и издавачка кућа Плејада објавиле су постхумно збирку Мирићевих интервјуа, чланака и писама (*Све се мијења, криза остаје*).

Јован Мирић сахрањен је на загребачком гробљу Мирогој.

Дејан Јовић

ДЈЕЛА:

Interesne grupe i politička moć, Zagreb 1973. (2. izd. Zagreb 1980).
Rad i politika, Zagreb 1978. (2. izd. Zagreb 1981).
Pluralizam interesa i samoupravna demokracija, Zagreb 1982.
Sistem i kriza: prilog kritičkoj analizi ustavnog i političkog sistema Jugoslavije, Zagreb 1984.
Iskušenja demokracije, Zagreb 1996.
Demokracija u postkomunističkim društvima, Zagreb 1996.
Demokracija i ekskomunikacija: prilog istraživanju hrvatske političke kulture, Zagreb 1999.
Zločin i kazna: politološko-pravni ogledi o ratu, zločinu, krivnji i oprostu, Zagreb 2002.
Sumrak intelekta: politološko-pravni i kulturološki ogledi, Zagreb 2006.
Kosovo i druge teme, Zagreb 2010.
Sve se mijenja, kriza ostaje: izbor članaka i intervjua, ur. D. Jović, Zagreb 2018.

ЛИТЕРАТУРА:

Cosovschi, A., Phrasing the Yugoslav Crisis: Jovan Mirić and the Constitutional Debates of the 1980s, *East Central Europe*, god. 48, br. 2-3, Leiden 2021., 272 – 297.
Jović, D., Kritička analiza političkog sistema u jugoslavenskom socijalizmu: teorijski doprinosi Jovana Mirića. *Sociologija* 60 (3), Zagreb 2018., 690–710.
Jović, D., Neželjena kritička inteligencija nakon socijalizma: slučaj profesora Jovana Mirića, u: *Intelektualci: juče i danas*, ur. A. Lošonc, Beograd 2023., 131–145.
Jović, D., *Otpor intelektualaca: predstavljanje nepredstavljenih – suprotstavljanje moćnima,* Novi Sad 2025.

Мицић, Љубомир

МИЦИЋ, Љубомир (псеудоними: Lioubomir Mitzitch, L. Mitsitch, Ljubomir Mitzitsch, Глински, Љутица Глински, Ljubomir Mitzitsch, Петар Тинтор, Зенитиста), пјесник, прозаист, књижевни критичар и преводилац (Сошице на Жумберку, 16. XI. 1895. – Качарево крај Панчева, 14. VI. 1971.), син Петра и Марије рођ. Стојић. Родитељи су били с Баније: Петар Мицић био је лугар поријеклом из Мајског Тртника, мајка Марија из Мајских Пољана. Љубомир Мицић био је ожењен Анушком рођ. Кон (1900. – 1961.). Основну школу завршио је у Глини, старом граничарском центру гдје је доживио формативна културна искуства, кино, путујуће казалиште, циркус и прву жељезницу на Банији. Инте-

рес за умјетност, посебно за изведбене умјетности, казалиште, драму и глуму показао је и развио већ у раној младости. Мајка му је рецитирала поезију, Змајеву *Певанију* и пјесме Бранка Радичевића. Гимназију је похађао у Карловцу и Загребу, а матурирао је у Загребу 1914. године.

Мобилизиран је у Првом свјетском рату. У Ријеци је похађао подофицирску школу, али и курс за вишег болничара. Након тога упућен је на фронт у Галицију, гдје је попут многих најистакнутијих српских и јужнославенских писаца те генерације свједочио ратним ужасима. У једном тренутку пријетила му је и казна стријељањем коју је избјегао фингирајући лудило. Под том дијагнозом допремљен је назад у домовину и смјештен у војну болницу, односно санаториј у Самобору. Пред крај рата, 1917./8., захваљујући пријатељу, писцу Пецији Петровићу, доспио је у Осијек гдје је глумио у осјечком ХНК. Након рата, 1918. године, на Филозофском факултету у Загребу уписао је и дипломирао филозофију. За вријеме студија написао је драму *На обали живота* коју ће касније спалити. Од куће формиран у националном духу судјеловао је у раду српских омладинских друштава (у Карловцу и Загребу) као драматург, редатељ, сценограф и глумац. Од 1918. у новој држави ангажира се и политички: био је повјереник Народног вијећа СХС за котаре Глину и Петриње. Краће вријеме радио је и као професор учитељске школе у Загребу.

Као аутор сурађује у главним културним часописима – *Савременику, Ријечи СХС, Омладини, Југославенској њиви, Дому и свијету, Новој Европи* те у *Књижевном југу,* најважнијем и најутјецајнијем међу часописима (уређивали су га Нико Бартуловић, Иво Андрић и Милош Црњански). Године 1919. објављује прву збирку поезије *Ритми мојих слутња*, на линији експресионизма, која добива пажњу чак и Милоша Црњанског, који, и сам модернист, хвали иновативност Мићуњеве поезије, одбацујући парадоксално националне мотиве у његовој поезији. Убрзо, сљедеће године, излази му и друга збирка *Спас душе* за коју предговор пише Тин Ујевић. За разлику од амблематских модернистичких аутора епохе попут Мирослава Крлеже, Густава Крклеца, Антуна

Бранка Шимића и самог Црњанског, међу које га је критика сврставала, Мицић ће ускоро изабрати радикални облик Модерне. Тако, године 1921. у Загребу покреће и уређује авангардистички часопис *Зенит* – „интернационалну ревију за уметност и културу". Према Ивани Јанковић главне су теме часописа *Зенит* биле „антиратна пропаганда, снажна критика друштвенополитичких збивања, традиционалних религиозних и малограђанских вриједности".

Двије године касније и Мицић и уредништво селе се у Београд. Мицићев брат Бранко, такође пјесник и умјетник, познат под псеудонимом Бранко Ве Пољански покренуо је часопис *Дада-Јок,* у којем Мицић тијеком 1921. године такође сурађује. Исте године покренуо је Библиотеку Зенит те објавио (заједно с Иваном Голом алиас Исаком Лангом и Бошком Токином) *Манифест зенитизма,* у којем заговара „балканску расно барбарогенијску умјетност – зенитизам". Бунтован по карактеру и уједно у духу модернизма, Мицић је у књигама изузетно критичан спрам нове државе и власти па су му неке књиге и забрањене (*Стотину вам богова,* 1922.; друго издање под насловом *Кола за спасавање,* 1922. и *Аероплан без мотора,* 1925.), као и 43. број *Зенита* из 1926., због чланка Милана Расина *Зенитизам кроз призму марксизма*. Приредио је 1924. у Београду кључну међународну изложбу нове умјетности, на којој су изложена дјела страних сликара, међу којима водећих имена авангарде, Василија Кандинског, Осипа Задкина, Ела Лисицког, Марка Шагала, као и домаћих модерниста, Владимира Бецића, Вилка Гецана, Јоа Клека (Јосипа Сајсела) и других. Након тога напустио је Београд и отишао у Париз.

У Паризу је од 1927. до 1936. на француском објављивао дјела која настављају проносити зенитистичке идеје и лик барбарогенија који је данас као појам у хисторији наше културе остао сасвим везан управо за Мицића (*Hardi! A la Barbarie. Paroles zenithistes d'un barbare europeen*, 1928.; *Zeniton. L'Amant de Fata Morgana*, 1930.; *Les Chevaliers de Montparnasse*, 1932.; *Apres Saraievo. I Expedition Punitive*, 1933.; *Etre ou ne pas etre*, 1933.; *Rien sans Amour*,

1935.; *Barbarogenie le Decivilisateur*, 1938. и др.). Сурађивао је у часопису *Танк* (1927. – 28.), покушао обновити излажење *Зенита* и отворити умјетничку галерију. У Београд се вратио 1936., а четири године касније, 1940., покренуо је књижевнополитички часопис *Србијанство*, који је већ након првога броја био забрањен. Полазећи од идеје о аутентичноме балканском барбарогенију, Мицић је био заокупљен идејом „барбаризације Европе" и борбом Истока и Запада. Од стране многих писаца и интелектуалаца, поглавито лијевих и углавном окупљених око покрета надреалиста, критизиран је и оптуживан чак за пронацистичке симпатије. Као олакотну околност му се није узимала ни чињеница да је био ожењен Жидовком.

Није добро примљен у Београду испрва, а и сам је као изразит Србин-Пречанин дуго био у сукобу с главним градом Краљевине, „А данас? Ево, замршено клупко мојих снова, мојих нада, мојих слутња о теби – одмотало се је у првом девичанском додиру с тобом, Србијо горка", написао је 1925. у *Зениту*, разочаран политичком нагодбом Пашићевих радикала и Радићева ХСС-а. У ХСС-у је видио опасност бујајућег, прикривеног франковског шовинизма и тада пише изразито критички, но емоцијама аутентичан текст о слому идеала пречанског Србина спрам Србије који завршава проживљеним и увријеђеним, иронијским ускликом „Хвала ти, Србијо лепа!". Иако се ово могло разумјети као реакција на стање у Хрватској, ипак је изненађујући Мицићев обрат након 1936., поготово 1940. и издавања листа *Србијанство*. Ту објављује *Манифест србијанства* (написан 1936. у Дубровнику), у којем програмски исписује своју средишњу и фрапантну идеју да су „сви Срби Србијанци" и наступа с позиције противника југославенства, називајући га „туђинским". Касније тумачење наводи да се радило о гести симболичког „измирења" са Србијом у којој је раније доживио разочарење због односа према Србима-Пречанима, као и односом према њему самом.

Рат и окупацију Мицић проводи у Београду, повучен из сваке активности у књижевном и културном животу, анонимно и у страху да се не открије поријекло његове жене. Након рата пот-

пуно је скрајнут и избачен како из тадашње књижевности, тако и из повијести књижевности, а онемогућено му је и чланство у умјетничким организацијама. Не објављује ништа у Југославији, али води живу кореспонденцију с иноземством, чим су увјети створени за ту врсту слободе. Слао је углавном аутобиографске биљешке повезане у „свеске“, дизајниране у стилу *Зенита* и конструктивизма, израђене с посебном пажњом на опрему, графику, фонтове и остале елементе које је развио у раздобљу зенитизма. Поред истицања улоге покрета, као и своје властите, реферирајући се на потпуно непризнавање у властитој земљи, Мицић пише и на друге теме, посебно о односима Срба и Хрвата. Није јасно како и од чега је живио након 1945. године, нити се итко бавио тиме у књижевној и културној хисториографији. Неки аутори износе тезу да је продавао своје артефакте и дјела зенитизма, али за то нема доказа.

Повремени текстови о Мицићу у социјалистичкој Југославији били су редом негативно интонирани. Критизирано је његово „анти-европејство“ и „анти-хисторизам“, у чему је предњачио Радомир Константиновић, док је Марко Ристић 1952. отишао најдаље назвавши Мицића „антиталентом и мистификатором“.

Љубомир Мицић је умро у старачком дому у Качареву поред Панчева и сахрањен је поред супруге на Новом гробљу у Београду. Трошкове погреба платила су двојица млађих пријатеља који су се о Мицићу бринули поткрај његова живота.

Седамдесетих и осамдесетих година јавља се повремено интерес за његово дјело. Станко Кораћ Мицића укључује у своју *Књижевну хрестоматију*. Након десетљећа заборава и изостављања из књижевних антологија, велику промјену означава београдска изложба о Зениту, у Народном музеју 1983. године, коју су приредили Ирина Суботић (ликовни дио оставштине) и Видосава Голубовић (књижевна грађа). Изложба је била културни догађај и одмах је изазвала многе полемике и критике, како режимске тако и слободније оријентиране штампе, а посебно јак одјек имала је у хрватским и словенским медијима. У текстовима о изложби може се из данашњице прочитати чак најава

будућих сукоба и неслагања како на линији тадашњег СК, тако и у питањима културних и националних спорова.

Гојко Тешић је 1990. укључио Мицића, заједно с многим дотад непризнатим књижевним именима у своју значајну антологију *Утуљена баштина*, а након распада земље интерес за Мицићево дјело, као и за групу око *Зенита* с временом само расте, како у Србији тако и у Хрватској. У сурадњи Института за књижевност и уметност из Београда, Народне библиотеке Србије и загребачког СКД „Просвјета“ Ирина Суботић и Видосава Голубовић објавиле су 2008. фототипско издање часописа *Зенит* и монографију о часопису. Загребачки Институт за истраживање авангарде, Хрватска секција Међународног удружења ликовних критичара, Колекција Маринко Судац, те бројни медији обиљежили су 2021. године 100. годишњицу часописа *Зенит*.

У Српском културном центру у Загребу организирана је 2024. изложба *Барбарогеније надреализма* у организацији СКД Просвјета, Српског народног вијећа и Културно информативног центра (КИЦ) из Загреба, поводом 100. годишњице надреалистичког манифеста Андреа Бретона, Фокус изложбе био је стављен на авангардне умјетничке покрете 20. стољећа – зенитизам и дадаизам.

Мицић остаје контроверзна личност у двије националне културе, али и незаобилазан стваралац који је између осталога кроз наглашену модернистичку гесту и хиперболу заправо умио прецизно запазити проблематичне и кризне точке изванумјетничких питања, посебно на линији српско-хрватских односа, политике и дјеловања идеологија. Поред тога, контактима са свјетским ауторима, изложбама њихових радова у Југославији знатно је проширио видике других аутора и публике у тадашњим културним и умјетничким околностима. Својим високим модернизмом, нарочито графичким и визуалним рјешењима, уопће ликовним дијелом свога стварања, оставио је изузетан печат у повијести загребачке, хрватске, српске и југославенске умјетничке авангарде.

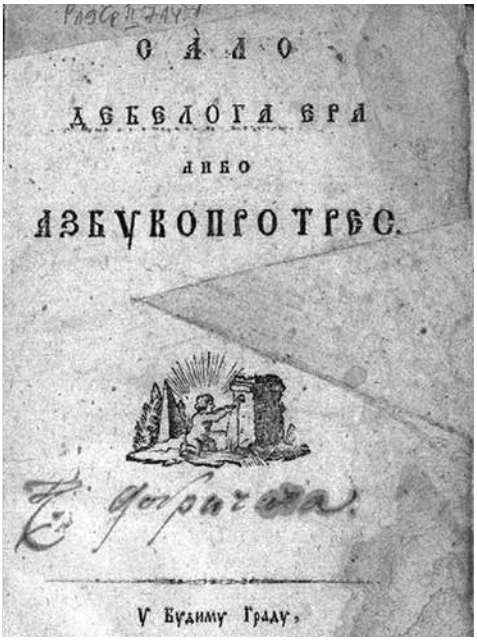
Ђорђе Матић

ДЈЕЛА:

Ritmi mojih slutnja, Zagreb 1919.
Spas duše, Zagreb 1920.
Istočni greh, Zagreb 1920.
Kola za spasavanje: zenitistička barbarogenika u 30 činova, Zagreb–Beograd 1922.
Aeroplan bez motora, Beograd 1925.
Antievropa, Beograd 1926.
Hardi! à la barbarie: paroles zénistes d'un barbare européen, Pariz 1928.
Zéniton, Pariz 1930.
Les Chevaliers de Montparnasse, Pariz 1932.
Après Saraïévo, Pariz 1933.
Etre ou ne pas être, Pariz 1933.
Rien sans amour, Pariz 1935.
Barbarogenije decivilizator, Beograd 1993.

ЛИТЕРАТУРА:

HKE 3, 72.
Flaker, A., *Poetika osporavanja,* Zagreb 1984.
Golubović, V., *Iz pariske prepiske braće Micić*, Ljetopis Srpskog kulturnog društva Prosvjeta, 1996., 146–156.
Golubović, V., *Prepiska između Marijana Mikca i Ljubomira Micića*, Ljetopis Srpskog kulturnog društva Prosvjeta, 2004., 400–408.
Golubović, V., Subotić, I., *Zenit 1921.–1926,* Beograd–Zagreb 2008.
Janković, I., *Upravo se navršava puno stoljeće časopisa koji je bio ishodište hrvatske avangardne umjetnosti, Jutarnji list,* 11. XI. 2021.
Korać, S., *iz kulturne baštine srpskog naroda u Hrvatskoj,* Zagreb 1979.
Krležijana 2, 40-41.
Lasić, S., *Mladi Krleža i njegovi kritičari (1914–1924),* Zagreb 1987.
Markuš, Z., *Zenitistička poezija*, Delo 8, Beograd 1975., 1216–1233.
Markuš, Z., *Zenitizam*, Beograd 2003.
Милорадовић, Г., Манифест српијанства Љубомира Мицића – Post festum, u: Sto godina časopisa Zenit, zbornik radova, 130-157.
Радојчић, Биографије, 2009.
СБР 6, 911-912.
Sto godina časopisa Zenit (1921-1926-2021), zbornik, ur. B. Jović/ I. Subotić, Beograd, 2021.
Tešić, G., *Utuljena baština,* Beograd 1990.
Ujević, T., *Kritike, prikazi, članci, polemike,* Sabrana djela 7, Zagreb 1965.
Višnjić, Č., *Dvadesete,* Zagreb 2024.

Мркаљ, Сава

МРКАЉ, Сава (Сјеничак, 29. IX. 1783. – Беч, 24. VIII. 1833.), језикословац, филолог, пјесник и учитељ, син Петра. Рођен је у засеоку Мркаљи код Ласинског Сјеничака на Кордуну. У школском каталогу загребачке гимназије за 1804. стоји да је отац Саве Мркаља био по статусу „пучанин“ („Plebeius“). Име мајке је непознато јер је крсна црква разорена у Другом свјетском рату, а с њом и матичне књиге. За самог Мркаља нема службеног записа администрације на његовом материњем српском. Подаци о рођењу записани су латински, а о смрти њемачки текст с утјецајем мађарског.

Сава Мркаљ се описменио у Сјеничаку, па је као надарен ученик послат у богословију у Плашком коју је успјешно завршио. Након тога ради као учитељ тадашње Славено-српске школе у Госпићу, да би се потом уписао на загребачку Архигимназију на којој матурира. Тада има око 20 година, док његови коншколарци имају између 13 и 17. Као одликаш („еминенс“) уписује се на Загребачку краљевску академију знаности, а због изразитог сиромаштва издржава се, како је у каталогу школе забиљежено, *ex conditionibus* – дајући подуке другима. Више студије филозофије и математике завршава у Пешти гдје по дипломи стјече титулу „свободних художества и философије доктор“. За вријеме студија кључан је био његов сусрет с Вуком Караџићем с којим се врло брзо зближио. Као филологу, зналцу класичних језика, латинског, грчког и хебрејског, као и свјетских, француског и њемачког, те као интелектуалцу просвјетитељских идеја, Мркаљу је одговарао живот у Пешти. У њену озрачју, као једном од центара напредне европске омладине која се надахњивала идејама Француске револуције, Мркаљ развија и усавршава своја увјерења, као и нарочито особењаштво, односно неуротске тегобе, које је по неким изворима (Г. Николиш) већ раније носио у себи.

Године 1810. Мркаљ у Будиму објављује своје најважније дјело, лингвистичку и филолошку расправу *Сало дебелога јера либо Азбукопотрес*. Иако тискана црквеном ћирилицом, ова је, иако по обиму мала књига (18 штампаних страница), по знанственом, филозофском и опћекултурном значају имала големе и трајне домашаје. У њој се Мркаљ залаже за потребу реформе српске ћирилице, заступајући фонолошки и фонетски принцип, тиме антиципирајући начело „једно слово – један глас“, односно „пиши како говориш“, које ће се у будућности везати готово искључиво уз Вука. Метафора одбацивања дотадашње азбуке било је архаично и сувишно слово „јер“. Њега је Мркаљ ставио у наслов и иронично зове „дебелим“, односно беспотребним, настављајући се на просвјетитељског интелектуалца Атанасија Стојковића који „дебело јер“ назива „петим точком у колима“. Између тада чак четири кориштене језичне варијанте –

српскославенског, рускославенског, славеносрпског и народног језика (овог посљедњег као идеала Мркаљевог и касније Вуковог), владала је пометња и у азбуци. Слова у писму без гласовне подлоге, наспрам гласова у језику без одговарајућег писменог знака стварала су нефункционалност у писаном српском језику и произвољност у пракси кориштења језика и писма. Мркаљ је на тих 18 штампаних страница свога лингвистички одговорног и провокативног рада, укинуо чак 20 од тадашњих 46 слова азбуке, чега је симбол било слово „јер“ из наслова, указујући тиме критички и на конзервативизам институција које су се упорно држале застарјелог правописа.

Дјело је, као да је слиједило свој подругљиви наслов, заиста и изазвало „потрес“, лавину полемика и напада, поглавито из Православне цркве која је дотад готово имала монопол над писмом и правописом, али и над културним животом Срба у Угарској, па чак и у тада подјармљеној Србији. Међутим, Мркаљ је имао начелну подршку тадашњих кључних интелектуалаца и знанственика. На његовој су страни били Вук Караџић, који ће тек четири године касније објавити своју *Писменицу*, као и архимандрит и пјесник Лукијан Мушицки, те вјеројатно најутјецајнији и друштвено најмоћнији, лингвист и државни цензор Јернеј Копитар. Но, Црква је дигла хајку на Мркаља, а главни стратег напада како на његову реформу тако и на личност, био је моћни сремскокарловачки митрополит Стефан Стратимировић. Он је књигу прогласио хереticком, нападом на православље и покушајем удаљавања угарских Срба од Русије, чак и жељом за унијаћењем преко језика.

На прагу знанствене славе, Мркаљ се необјашњиво повлачи из свјетовног и јавног живота и 1811. моли Цркву да га прими за монаха у манастир Гомирје. Молба му је прихваћена и од тада Мркаљ узима монашко име Јулијан. Није јасно зашто се одлучио на овакав радикалан чин. Постоје спекулације да је могући разлог била амбиција да напише прву осувремењену граматику српског језика, док ће Милош Окука у свом раду о Мркаљу, одлуку о одласку у манастир назвати „очајничким чином“. Умјесто

мјеста мира, контемплације и рада, Мркаљ – „монах Јулијан“, у Гомирју налази неред, незнање и примитивизам братије манастира и у сталним је сукобима с њима. Архимандрит манастира и будући патријарх Јосиф Рајачић, завидан на Мркаљевој ширини и образовању, поред сплетки у манастиру тужи га у писмима епископу Мојсију Миоковићу. Чак га покушава истјерати из манастира. Будући да Рајачић не добива директне подршке и епископ му препушта начин како да ријеши ситуацију, Рајачић у договору с братством излаже Мркаља крајњем остракизму и игнорирању. У свађама, иритиран и с почецима нервнога растројства, Мркаљ бива 1813. лишен монашког чина и избачен из манастира. Сљедећих 12 година провест ће у путовањима и лутању у потезу од Војводине, „Турске“ (вјеројатно тадашња Босна и Србија), преко Крајине до Далмације, без могућности да себи нађе имало стабилно мјесто и посао. У том раздобљу радио је као учитељ у школи у Бовићу (код Вргинмоста) те као приватни учитељ у Глини и Карловцу. По многим индицијама један дио тога раздобља живио је животом бескућника и у потпуној оскудици. То је вјеројатно убрзало његово нервно растројство и већ раније начето ментално здравље. Године 1817. објављује у *Новинама сербским* текст *Палинодиј, либо обрана дебелог јера*, неку врсту порицања, односно аутокритике властитог рада, конкретно *Сала дебелог јера*. Иако недосљедан и не сасвим јасан, текст изазива реакције, међу којима је најкритичнија она самога Вука Караџића који у одговору у истим новинама побија све Мркаљеве аргументе. Мркаљев одговор је још конфузнији и није јасно брани ли властити првобитни став или се и даље самокритички осврће на свој објављени текст. Каснији критичари, примјерице М. Лесковац, тврдит ће да *Палинодија* није порицање већ да има „сатирички смисао“ – наиме, да Мркаљ жели довести ствари до апсурда те да тиме заправо још једном напада застарјело „дебело јер“.

Мркаљева узнапредовала ментална нестабилност пак, свој ће врхунац имати неколико година касније. У Карловцу, у који је доселио из Баната, године 1825. долази до његова психичког

слома и особне калварије. Становити Милинковић, учитељ цртања којем је Мркаљ давао подуке из латинског, замолио га је да му преведе крсни лист на латински. Увријеђен оваквом понудом коју је држао испод своје разине, Мркаљ Милинковића убада ножем у врат. Мркаљ је ухапшен и затворен, потом предат Слуњској регименти и у оковима пребачен у затвор у Глини. Ту је више пута батинан и бачен у самицу, што је вјероватно придонијело потпуном менталном паду. У регименталном затвору у Глини, Мркаља 1826. посјећује и проматра војни лијечник др. Шофер, те саставља извјештај о његову душевном стању, констатирајући поремећај, али не и лудило (*Wahnsinn*). Двије године касније проматра га и региментски лијечник др. Сакс утврђујући неспособност за живот у грађанском друштву, но тврди и да за пацијента није ни душевна болница и препоручује манастирску околину (вјероватно по Мркаљевој жељи), гдје би се бавио вртларством и ишао у шетње под надгледањем свештеника. Генералкоманда шаље вишеструке дописе црквеним старјешинама, али због сплеткарења, страха дијелова цркве од Мркаљева темперамента и реперкусија његова филолошког дјела, као и због ранијег Стратимировићева непријатељства, након година покушавања Мркаља није хтио примити ниједан манастир.

Од 1829. до 1832. нема непосредних података о његову животу, а каснија кореспонденција Вука Караџића открива да је већ неко вријеме затворен у *Irrenanstaltu* – у бечкој душевној болници. Караџић га посјећује 1833. и тада му Мркаљ даје мали свезак у који је сакупио десетак својих пјесама – оне ће се показати поезијом високе квалитете.

Исте године, непознатог датума, Сава Мркаљ умире. Вјероватно није ни покопан, већ је могуће да је завршио „на дисекционом столу анатомског института“ (Николиш), као и сви бескућници тога доба.

Неоспоран је допринос Саве Мркаља нашој лингвистици, филологији, па чак и филозофији. Својим *Салом дебелог јера* и прочишћеном азбуком, као и споменутим настојањем на фонетском писму с народним језиком као темељем, он је прет-

ходник Вука Караџића као највећег реформатора нашега језика. Био је вођен просвјетитељским идејама, посебице филозофском мишљу Џона Лока и његовом емпиријском теоријом спознаје, као и Аделунговим принципом „пиши као што говориш“. Залагањем за уклањањем из ћирилице свих сувишних слова и настојањем ка онолико слова колико има гласова, он је први прије Вука ово начело теоретски образложио и досљедно провео у свом дјелу.

Иако је написао свега десетак пјесама, знатан је и његов допринос развоју националне поезије. Према истраживања Жарка Ружића, Мркаљ је и „први прави песник српског јамба“, односно „претеча костићевског и српског петиктусног или ‘петостопног јамба’“. Према Ружићевим истраживањима Мркаљев сонет из 1822. (објављен тек 1959.), први је сонет у јампском једанаестерцу.

Дјелом Саве Мркаља бавили су се кроз вријеме најзначајнији књижевници и књижевни теоретичари и српске и хрватске културе: Јован Скерлић, Иво Андрић, Меша Селимовић, Јован Дучић, Милка и Павле Ивић, Амфилохије Радовић, Милан Радека, Станко Корач, Милан Могуш, Јосип Вончина и бројни други. Посебно мјесто заузима изузетна студија Гојка Николиша *Сава Мркаљ – Повијест о једном страдалнику*.

Године 1990. у Топуском је основано Српско културно друштво „Сава Мркаљ“, с циљем очувања и унапређивања културе српског народа на просторима Баније и Кордуна. Друштво је престало с радом 1995. године, одласком и прогоном становништва након војне операције „Олуја“. У Новом Саду дјелује Завичајно удружење „Сава Мркаљ“.

СКД Просвјета установило је награду „Сава Мркаљ“ за посебно вриједан допринос култури Срба у РХ. Унутар ове организације основан је и истоимени Центар за образовање који се бави одгојно-образовним програмима с нагласком на српски језик и културу. У оквиру Центра дјелује и Љетна школа српског језика и културе која носи Мркаљево име.

Бечка славистица Гордана Илић Марковић написала је 2022. монодраму *Слушај како говори Сава Мркаљ* која говори о посљедњим Мркаљевим данима. Премијерно је изведена на Удбини, потом у Зорин дому у Карловцу, Бечу, Београду и бројним другим мјестима. Режирао ју је Душан Ашковић, а Мркаља је играо Дејан Стојаковић.

Улице Саве Мркаља постоје у Београду, Новом Саду, Бањој Луци, Бијељини и у још неколико градова. Његова биста, рад Војина Бакића, изложена је у свечаној дворани СКД „Просвјета" у Загребу заједно са бистама и портретима Вука Стефановића Караџића, Петра Петровића Његоша, Бранка Радичевића и других великана српске културе и науке.

Ђорђе Матић

ЛИТЕРАТУРА:

Gavrilović, V., *Gojko Nikoliš – život i delo,* Beograd 1998., 171-177.

HE 7, 500.

HKE 3, 141-142.

Karlić, V., – Šakić, S., *Trista čuda i trista jauka: Život i djelo Save Mrkalja*, Tragovi: časopis za srpske i hrvatske teme, Vol. 6. No. 2., Zagreb 2023., 87-101.

Лесковац, М., *Антологија старије српске поезије*, Нови Сад 1953.

Лесковац, М., *Антологија старије српске поезије*. Српска књижевност у 100 књига, Нови Сад – Београд, 1964., 93, 163–165, 189–191, напомена: 394–399.

Marković Ilić, G., „CABBA MPKAЉ / MERCAIL SABBAS – MERKALY SZABBAS. Arhivalije o životu i smrti", Frankfurt am Main 2012., str. 103-129.

Николиш, Г., *Сава Мркаљ – Повијест о једном страдалнику*, Загреб 1980.

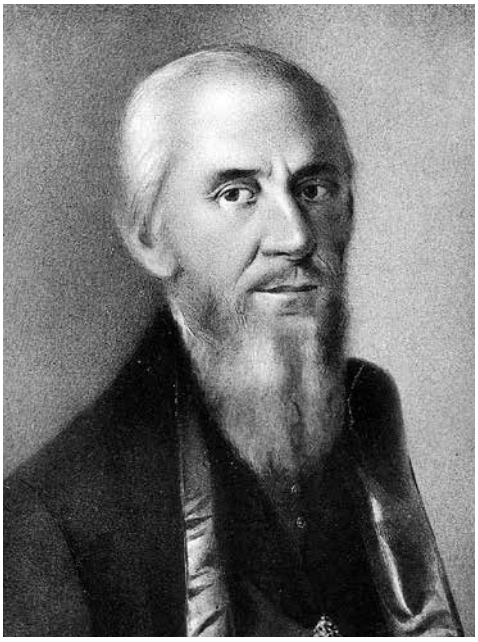
Окука, Милош, *Сало дебелога јера либо азбукопротрес Саве Мркаља у старом и новом руху*. Поводом 200-годишњице првог издања (1810–2010), Загреб 2010.

СБР 7, 108-109.

Selimović, M., *Za i protiv Vuka*, Beograd 1986.

https://snv.hr/znameniti-srbi/sava-mrkalj-filolog/, https://www.zorin-dom.hr/predstave/slusaj-kako-govori-sava-mrkalj/,

https://literaryworkshopkordun.com/latinica/strana/3149/danko-peric-doprinos-save-mrkalja-prosveti-korduna-vojne-krajine-dalmacije-i-dubrovnika, pristupljeno 26. III. 2025.

Мушицки, Лукијан – Лука

МУШИЦКИ, Лукијан – Лука (Темерин, 7. II. 1777. – Карловац, 27. III. 1837.), епископ горњокарловачки, књижевник, просвјетитељ, син Ђорђа и Анастасије. Рођен је у војвођанском Темерину, тада у Хабсбуршкој Монархији, у обитељи Јемушицки (презиме је касније преиначио). Отац је био богослов. Крштено име било му је Лука.

Основну школу похађао је у Темерину и Тителу, а затим два разреда њемачке више школе. У Новом Саду је завршио прва три разреда, у Сегедину наредна три разреда гимназије и прву годину филозофије. У Пешти је од 1794. студирао филозофију и право.

Након завршеног студија 1800. радио је у Сремским Карловцима као службеник у митрополијској канцеларији и као одгајатељ двојице младића из племићких обитељи Текелија и Црнојевић. Предавао је у гимназији и касније у Карловачкој богословији старославенски језик и црквену повијест.

Крајем 1802. замонашио се у манастиру Гргетегу, узевши калуђерско име Лукијан по свом омиљеном античком (поганском) сатиричару из Самостате. Године 1803. постаје придворни ђакон, тајник Црквеног суда и књижничар Митрополијске библиотеке, крајем 1805. архиђакон, 1807. синђел, а 1809. протосинђел.

У српњу 1812. произведен је у чин архимандрита манастира Шишатовца. Уложио је велик труд у обнову манастира, али је запао у дугове, па је 1820. разријешен. По казни је остао у Шишатовцу и морао се покоравати млађима од себе. Односи с другим калуђерима с временом су се тако заоштрили да их је 1822. оптужио за покушај тровања. Након новог вјештачења комисије за ревизију манастирских финанција, враћена му је 1823. управа над Шишатовцем, без права располагања манастирским новцем.

Недуго затим, 1824., премјештен је у Плашки за администратора Епархије горњокарловачке. Посветио се обнови запуштене епархије. Чврсто је вјеровао у моћ и важност образовања. У Војној крајини постојале су њемачке школе, а захваљујући њему основане су прве српске школе у Плашком (1824., гдје је свом трошку уздржавао 40 ученика), Зрмањи, Мутилићу и Шкарама. У Плашком је основао и богословску школу у којој је и сам предавао.

Замјерио се (наводно због строгости) осталим свештеницима и редовницима, па су га 1826. оптужили да занемарује црквене дужности те да говори против цара. По царском указу проведена је истрага, али је ослобођен оптужби. Мушицки је био увјерен да је оптужбе против њега измислио Јосиф Рајачић, тадашњи архимандрит манастира Гомирје.

Царским указом постављен је за епископа Горњокарловачке епархије (1828. –1837.). Завладичен је у Сремским Карловцима. Након аудијенције код цара Фрање I. 1830. успио је реализирати дугогодишњу жељу да средиште епархије из Плашког пребаци у Карловац.

Богословска школа пресељена је тада у Карловац, а у Плашком је покренуо Припремну богословску школу те 1831. и учитељску школу; исте је године издао наредбу да свака будућа свештеничка супруга у епархији мора бити писмена. Захваљујући његову труду, за српску дјецу која су похађала њемачке школе уведен је православни катихизис на српском језику. Плашки је учинио средиштем окупљања образованих Срба.

Након смрти Стефана Стратимировића у рујну 1836. требао је постати нови митрополит, али је изненада преминуо. Покопан је по властитој жељи на гробљу у Дубовцу (код Карловца), а 2012. су му посмртни остаци пренесени на гробље манастира Пресвете Богородице Тројеручице у Доњем Будачком. Захвални народ му је на гробном мјесту подигао мраморни споменик.

Био је један од најобразованијих Срба свог доба. Размјењивао је идеје с многим истакнутим културним личностима, укључујући Доситеја Обрадовића. Приредио је и објавио његове *Изабране басне* (Будим, 1800.) и по смрти му посветио оду *Сени Д. Обрадовича*. Дописивао се с Јернејем Копитаром који га је поставио за главног сурадника за српска питања у *Бечким књижевним новинама* (*Wiener Literaturzeitung*).

Потакао је Вука Караџића, свог некадашњег ученика у Карловачкој богословији, а затим пријатеља, да скупља народну баштину односно народне пјесме, међу којима је било и еротских (могуће је да је неке од тих еротских пјесама написао сам Мушицки). Помогао му је и у реформи азбуке и понудио визуално рјешење за ћирилични графем Ђ, који је постао дијелом стандардног писма.

У оновременом сукобу о питању реформе српскога стандардног језика, Мушицки се помирљиво залагао за упорабу црквеног језика у дјелима вишега стила, а народног језика у дјелима за ширу публику.

Био је један од најугледнијих српских пјесника свог времена и зачетник и носитељ српског класицизма. У српску књижевност уводи свјетовне теме и књижевне облике по узору на античку књижевну традицију. Писао је пригодну и дидактичку поезију, угледајући се прије свега на Хорација. Прославио се нарочито двјема родољубним пјесмама, упућенима српској младежи у духу националног препорода: *Глас народољупца* (1819.) и *Глас арфе шишатовачке* (1821.). За потребе наставе саставио је граматику старославенског језика.

Владао је њемачким, мађарским, латинским, руским, талијанским, француским, енглеским, хебрејским, грчким, руско-црквенославенским и арапским језиком. С латинског је превео Катона и Хорација, а с грчког Анакреонта, проширивши тако културни хоризонт српског читатељства и омогућивши му приступ идејама које су биле дијелом еуропске културне традиције. На њемачки је у прози превео други свезак Вукове *Песнарице*. Многе своје посебно објављене оде тискао је успоредо и у њемачком пријеводу. Објављивао је под именима и псеудонимима Лука Мушицкий, Л. М., Л., М., Лук., Л. М. Е., Л. М. Епкпь, Лазар Милобратић, ⁎*⁎.

Био је један од кључних представника српског просвјетитељства и националног препорода и идејни зачетник Матице српске. Имао је велику библиотеку с више од 800 наслова. Већи дио откупио је кнез Милош Обреновић и те књиге постају дио фонда новоосноване Народне библиотеке Србије. Посједовао је и богату нумизматичку збирку од 859 новчића.

Писао је за *Новине сербске*, *Забавник*, *Летопис Матице српске*, *Српско родољубље* и *Сербски народни лист*. Непосредно по његовој смрти дио његова опуса објављен је у *Летопису Матице српске*, *Уранији*, *Голубици*, *Новинама србским* и *Додатку к Србским новинама*. Његове пјесме објављене су постхумно у четири књиге *Стихотворенија*.

Милена Јоксимовић

ДЈЕЛА (ИЗБОР):

Ода г. Стеф. от Авакумовича, Будим 1798.
Јавное испитаније из славено-сербскија граматики, Будим 1802.
Ода блаженој сени Ј. Рајича, Будим 1802.
Еклога между пастирми кулпинскими, Будим 1802.
Ода преосвјаштењејшему и високодостојнејшему г. Ј. от Путник, Будим 1808. (s prijevodom na njem.)
Сербска муза... ерцхерцогу Лудвику, Будим 1808.
Сербск*ија муза на ден тезоименитства.... ерцхерцога Јосифа*, Будим 1808.
Сени Д. Обрадовича, Будим 1811.
Глас народољубца, Беч 1819.
Ода о чести народној Сербов, Беч 1819.
Ода на воздиженије гимназијума новосадскаго, Беч 1819.
Ајологија србскаго сердца, Беч 1819.
Глас арфе шишатовачке, Беч 1821.
Ода...П. Петровичу, православном ејискойу и митройолиту черногорскому, Беч 1821. *Да Бог живит царја!*, Карловац 1831.
Ода к јего краљевскому височеству инфанту К. Алојзију, Карловац 1831.
Ода на високошоржествениј ден рожденија... Франца I, Карловац 1831.
Сербљин Сербљину, Карловац 1832.
Чувствованија хорватских Сербов на високоторжественији ден рожденија Франца I, Карловац 1832.
Ода Хрватјанина на високоторжественији ден рођења... Франца I, Карловац 1834.
Стихотворенија I, Пешта 1838; II, Будим 1840; III, Нови Сад 1844, IV, Нови Сад 1847. *Stihotvorenija*, sv. I-IV, Pešta – Budim – Novi Sad 1838. – 1847.
Одабрани стихови, Београд 1938.
Песме, Београд 2005.

ЛИТЕРАТУРА:

EJ 6, 181.
HE 7, 532.
Палавестра, П., *Лукијан Мушицки у историји српске књижевности,* у: Давидов, Д. (ур.), *Манастир Шишатовац*, Београд 1989., 85-89.
Радојчић, Биографије, II, 1020-1021.
СБР 7, 145-147.
Vukoslavović, R. / Boškov, Ž. Mušicki, Lukijan. *Leksikon pisaca Jugoslavije IV*. Beograd 1997., 600-603.
Znameniti Srbi XIX veka, god. I, 34-35.
https://www.eparhija-gornjokarlovacka.hr/old_site/Episkop-Musicki-L.htm, pristupljeno 1. XII. 2024.

Николић Ћасић, Вера

НИКОЛИЋ ЋАСИЋ, Вера (Грабовица крај Деспотовца, 23. IX. 1948. – Београд, 28. VI. 2021.), атлетичарка. Отац Мика био је ковач. У 13. години побиједила је на једном школском кросу у недалекој Ћуприји. Ту ју је запазио атлетски стручњак Александар Петровић и предложио њезиним родитељима да је почне тренирати.

Вери Николић је као чланици Атлетског клуба Ћуприја било довољно врло мало времена да, уз рад и талент и Петровићеву стручност, почне побјеђивати на кросевима и на тркама на стадионима у Србији, а ускоро и диљем Југославије. Њезиним су се резултатима сви дивили те јој прогнозирали блиставу карије-

ру. Као 16-годишњакиња је постала репрезентативка и одмах побјеђује на Балканским играма. У септембру 1966. године, с непуних 18 година, судјелује на Европском првенству у Будимпешти и побјеђује у трци на 800 метара тада врхунским резултатом 2:02,80 побиједивши фаворизирану Мађарицу Жужу Сабо. Била је то прва златна медаља на еуропским атлетским првенствима уопће за Југославију. То је изазвало еуфорију у јавности диљем Југославије, а Веру Николић почели су звати *Златна Вера*, „краљица спортова". Постала је својеврсни национални идол.

Николић се наредних мјесеци етаблирала као врхунска осамстометрашица и на митингу у Лондону, на стадиону Кристал Паласа, у окршају с највећом надом британске атлетике Лилијан Борд је 20. српња 1968. године, с непуних 20 година, поставила свјетски рекорд – легендарних 2:00,50. Постала је прва југословенска атлетичарка самостална свјетска рекордерка.

Николић је сљедећа два и пол мјесеца живјела под големим притиском. Сусрела се и фотографирала с Титом. Од ње се очекивало да на Олимпијским играма у октобру исте године у Мексико Ситију освоји златну медаљу. Притисак је за младу спорташицу био преголем. У полуфиналној утрци психички није издржала, одустала је након тристотињак метара и тада се суочила с односом јавности и медија према спортским неуспјесима спорташа од којих се очекују искључиво побједе. У југословенским је медијима њен наступ на Олимпијским играма прокоментиран, између осталих, и насловом *Од злата до блата*.

Вери Николић требало је времена да се опорави од свих притисака и психичких тегоба кроз које је прошла. Спортски мир нашла је у Загребу камо се из Ћуприје преселила и под много мањим притиском тренирала под водством познатог тренера Леа Ланга и наступала за Атлетски клуб „Динамо". Отада њезина каријера иде опет узлазном путањом. Ланг је успио Вери вратити побједнички дух и повјерење у саму себе јер њезин талент и одличне предиспозиције никад нису биле упитне.

Тако се Вера Николић вратила на стазе спортске славе. На Европском првенству у Атени 1969. освојила је брончану медаљу у

утрци на 800 метара. Година 1971. била је њена: освојила је двије златне медаље на Медитеранским играма у Измиру (на 800 и 1500 метара), а поновно је освојила и титулу еуропске првакиње на 800 метара на првенству у Хелсинкију. Тада је познати новинар Вилко Лунцер у *Спортским новостима* написао: „Све очи су биле упрте у Веру. А Вера није изневјерила. Потврдила је још једном да ће најблиставије странице атлетске повијести о утрци на 800 м бити посвећене управо 23-годишњој студентици, чланици загребачког Динама. Срећа је вечерас изабрала Веру Николић. А атлетика је вратила Вери Николић све оно што је посљедњих година знала тако окрутно одузимати".

На Олимпијским играма у Минхену 1972. у финалу је освојила пето мјесто, али је на тим играма два пута трчала 800 м испод двије минуте, као једна од првих атлетичарки којој је то успјело (поставила је и југославенски рекорд – 1:59,50).

Идуће године Вера је била озлијеђена, није на вријеме дошла у форму и није испунила норму за одлазак на Европско првенство у Риму 1974. године. Иако је то могао учинити, Атлетски савез је није позвао и то је значило ново разочарење и крај каријере у 26. години. Као најуспјешнија југославенска и хрватска атлетичарка из раздобља социјалистичке Југославије остала је живјети у Загребу.

Године 1976. се удала за Пају Ћасића (који је радио у Секретаријату унутрашњих послова Републике Хрватске, иначе родом из Бучја код Пакраца) и у два порода добила кћи Јелену и синове Милана и Дејана.

Као заслужна спорташица добила је двособан стан у Дубрави (на Клаки) који је 1988. промијенила у већи, трособни, такођер у Дубрави, у Улици просиначких жртава.

Радила је у Самоуправној интересној заједници (СИЗ-у) физичке културе у Дубрави, потом и као „порезник" у управи прихода у Скупштини загребачке општине Дубрава. Успут је приводила крају и студиј на Факултету за физичку културу – 1990. остао јој је још један испит. Хтјела је радити професионално у спорту, а увјет за то био је, како су јој рекли – факултетска диплома.

У већ крајње узаврелој атмосфери на југославенском простору, у једној интервјуу у септембру 1990. године, Вера Николић-Ћасић је тврдила да се „сматра Југословенком и да је поносна кад јој је свирала југословенска химна“. Истицала је да у Загребу живи дуље неголи у Србији и да иако се „у Хрватској променила власт, не осећам да се нешто битно, барем кад сам ја у питању, променило. Немам заиста никаквих проблема. Имам осећај да ме на послу сви воле“. Мјесец дана раније, на Европском атлетском првенству у Сплиту, била је у свечаној поворци као гост на позив предсједника Организацијског одбора Антуна Врдољака, заједно с Луцианом Сушњем и Милошем Срејовићем, дотадашњим европским атлетским првацима из Југославије. Тада је редовито одлазила родитељима у Ћуприју, супруговим родитељима у Бучје, као и у своју викендицу („брвнару“) у пет километара удаљено Чучерје.

Но, приближавањем ратних збивања ситуација се драматично мијења и Вера Николић једина у администрацији бившег СИЗ-а добива отказ, као тобожњи вишак. Разлог је био националистички: рођена је у Србији, Српкиња је, у браку са Србином – и што је најважније – функционаром Републичког СУП-а.

Било је тада и различитих пријетњи, па Вера Николић напушта Загреб и одлази с дјецом к родитељима у Ћуприју. Након тога, и њезин супруг бива ухапшен на радном мјесту у Загребу, али у децембру 1991. је размијењен те се и он прикључио обитељи у Ћуприји.

Обитељ Ћасић је тада тешко живјела. Пајо Ћасић је био девет година без посла. Вера Николић је прихваћала све тренерске послове, па је тако тренирала и младе ногометаше и водила рекреацију за одрасле. Први се пут након рата 2002. вратила у Хрватску. Неколико година потом успостављен је контакт и с Атлетским клубом Динамом, а затим је била гошћа и на познатом Ханжековићеву меморијалу, гдје је дочекана овацијама публике.

Тада је пуна емоција изјавила: „Волим своју земљу, али не могу занемарити и заборавити Загреб, у којему сам провела сјајан дио своје каријере и у којем сам живјела 23 године, у којем

сам родила своју дјецу. Мени је Загреб најљепши град у Европи.“ Тада је неуспјешно покушавала да јој се врати стан у Загребу, над којим су супруг и она имали станарско право, као и да обнови дједовину њезина супруга у Бучју.

Наредних је година живјела у Крушевцу са супругом, гдје је до 2007. радила као атлетски тренер. Тих је година постала бака шестеро унучади те је тада често изјављивала да је то њезин највећи успјех и рекорд.

У јануару 2021. доживјела је мождани удар, борила се, покушавала опоравити уз лијечничку помоћ, али је преминула у болници у Београду. Сахрањена је у Алеји заслужних грађана на Новом гробљу у Београду.

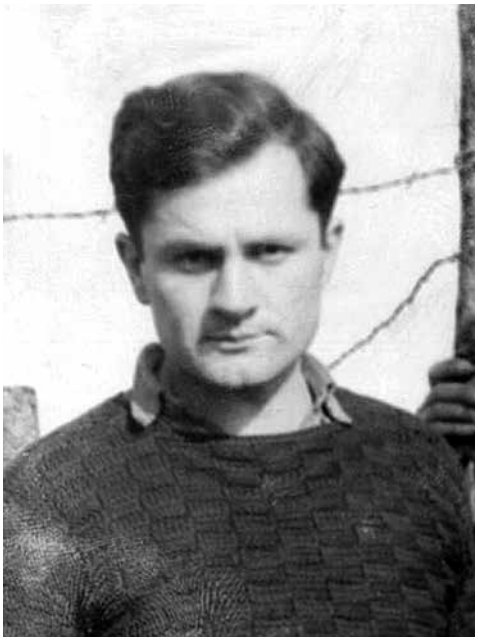
Вера Николић је у избору београдског *Спорта* 1966. проглашена за најбољу југословенску спорташицу. У избору *Спортских новости* најбоља спорташица Југославије била је 1966., 1967., 1971. и 1972. године, а најбоља спорташица Хрватске била је 1971. и 1972. године.

Уз кружну цесту на загребачком језеру Јарун у вријеме градоначелника Милана Бандића постављене су спомен табле с основним информацијама и фотографијама великана хрватског спорта. Међу њима је и табла у спомен на Веру Николић.

Иво Голдстеин

ЛИТЕРАТУРА:

Trideset godina Atletskog saveza Srbije 48-78 (monografija), Beograd 1981.
https://sptv.hr/novosti/umrla-vera-nikolic-2021-06-28; https://www.portalnovosti.com/im-memoriam-vera-nikolic-1948-2021; http://www.yugopapir.com/2019/02/vera-nikolic-90-smatram-se.html; https://sportske.jutarnji.hr/sn/80godina-sn/crvena-strijela-vera-nikolic-u-velikoj-utrci-u-helsinkiju-drugi-put-postala-prvakinja-europe-na-800-m-15595157;
https://graves.mf.uni-lj.si/graves/2570/vera-nikolic?utm_source=chatgpt.com; pristupljeno 30. IV. 2024.

Николиш, Гојко

НИКОЛИШ, Гојко (Сјеничак, 11. VIII. 1911. – Ла Ферте Бернар, Француска, 10. VII. 1995.), лијечник, писац, партизан, генералпуковник, народни херој, син Михајла-Милета и Катарине рођ. Остојић. Михајло Николиш био је парох у кордунском селу Сјеничаку. Гојко Николиш основну школу завршава у родном селу, првих пет разреда гимназије у Карловцу, а посљедња три у Сријемским Карловцима. Био је један од најбољих ђака, у Сријемским Карловцима добио је више ученичких награда и био члан више школских одбора. На Медицинском факултету у Београду дипломирао је 1936. године. За вријеме студија, 1934. односно 1935. постао је члан СКОЈ-а и КПЈ, „али не по било

чијем врбовању, већ по потреби мога ондашњег унутрашњег духовног бића“, тврдио је пола стољећа касније. Убрзо је отишао у Шпањолску, у грађански рат, гдје је 1937. био управитељ болнице у Понтонесу, а потом начелник санитета у батаљону Девете интернационалне бригаде за вријеме битке на Ебру 1938. године. Добио је чин поручника. Из Шпањолске му је остао надимак Медико („Доктор“), како су га касније звали многи пријатељи.

Пошто је 19 мјесеци провео у концентрационим логорима за интербригадисте у Француској, вратио се 1940. у Југославију. Од окупације Југославије у травњу 1941. укључује се у припреме за подизање устанка и 19. коловоза 1941. одлази за лијечника у Крагујевачки НОП одред. Поткрај новембра у Ужицу је постављен на дужност референта санитета Врховног штаба НОВЈ-а на којој ће остати до краја рата. Тада је, по властиту признању, робовао догми о непобједивом СССР-у, о непогрешивим бољшевицима и Стаљину, што је касније окаратеризирао као „сулуду мисао“. Прошао је све велике битке у којима је била главнина партизанских снага окупљених око Врховног штаба, попут спашавања рањеника у Игманском маршу или у биткама на Неретви и Сутјесци. Судјеловао је у доношењу тешке одлуке да ли рањенике и болеснике, који су партизанским бригадама успоравали и отежавали кретање, водити са собом или их ваља остављати путем. Знао је да нема једноставних, још мање идеалних рјешења, био је свјестан „страхотних ризика” које доноси и једна и друга одлука. Преболио је пјегавац. Кад су њемачки падобранци извршили десант на Дрвар активно се укључио у борбу с оружјем у рукама. Био је вијећник Првог и Другог засједања АВНОЈ-а и вијећник Првог, Другог и Трећег засједања ЗАВНОХ-а те организатор Првог конгреса партизанских лијечника (Босански Петровац, 25.-27. рујан 1942).

Био је члан уског круга људи око Јосипа Броза Тита – присуствовао је састанку Тита с Черчилом у Казерти. Био је и члан важне југославенске војно-привредне делегације 1945. у Москви под водством Андрије Хебранга.

У рату је изгубио супругу Иванку рођ. Муачевић коју је полиција у Загребу убила 1942. и брата Душана којег је убила београдска полиција.

Иако хуманист, прихватио је и несмиљену ратну логику. Наиме, кад је првих дана 1944. на небу изнад Дрвара видио савезничке авионе који прелијећу и иду у бомбардирање Рајха, присјетио се како су нацисти убијали партизанске рањенике на Златибору, Козари, Сутјесци, па је записао: „лагао бих и себе и сваког, хинио бих хуманизам, ако бих записао да сам тог јутра осјећао и трунке сажаљења према жртвама ове флоте. За човјекољубље треба пред собом имати – човјека. А они то нису били."

Крај рата Николиш је дочекао у чину генерал-пуковника и на дужности начелника санитетске управе Министарства народне одбране и шеф Уреда за јавно здравство. С те је позиције покретао низ иницијатива – напримјер, оснивању Војномедицинске академије. Од априла 1953. до октобра 1954. обнашао је дужност југославенског амбасадора у Индији (вратио се у Југославију на властити захтјев) која је тада, због осмишљавања идеје несврстаности, била једна од кључних дипломатских дестинација.

Од 1970. је редовити професор Војномедицинске академије у Београду.

Добио је низ високих одликовања и признања – за народног је хероја проглашен 1951. године. Често је навраћао у Хрватску, у Загреб и Сјеничак. У Збор лијечника Хрватске примљен је 1963. за почасног члана, 1969. присуствује прослави 20-годишњице Стоматолошког факултета у Загребу, потом судјелује на скупу о Петровој Гори у Топуском. Од 1978. био је члан САНУ-а, од 1983. дописни члан ЈАЗУ/ХАЗУ-а.

Публицистичким и књижевним радим бавио се од ране младости. Још тијеком рата покреће „Билтен", орган санитета Врховног штаба. Аутор је студије *Развој санитетске службе у нашој армији* (1947) и преко 100 радова из домене санитетске службе ЈНА и повијести НОР-а. Своје мемоаре *Коријен, стабло, паветина* објављује 1980. године – било је то једно од највреднијих свједочанстава о особном искуству и искуству читаве једне генерације

интелектуалаца и љевичара војнокрајишке провенијенције о НОР-у.

За вријеме рата се дивио Титу и истицао је „Титова појава њему самом улијевала самопоуздање и дјеловала смирујуће", али је додао и опаску да је често „корак од врлине до слабости".

Истовремено испољава врло широк дијапазон интереса (сам је тврдио да „припада оној врсти људи што носе у себи опасног злодуха који их вечито тера из немира у немир"): с групом сурадника је 1961. прошао дио стазе дуге 500 км којом је за вријеме Четврте и Пете непријатељске офензиве под његовим вођством прошло 4000 рањеника и болесника, тражећи да се тај пут документира сликом и документима. Говорио је о ратним злочинима над рањеницима, о организацији санитета у НОВ и у ЈНА. Истраживао је и психофизичке могућности човјека у посебним увјетима герилског ратовања и територијалне обране и о томе објавио књигу *Одбрана помоћу малих средстава.* Касније се бавио проблемима кориштења нуклеарне енергије у мирнодопске сврхе. У приступном говору приликом избора за члана САНУ-а анализира инхерентне проблеме савремене медицине (нужни тренд субспецијализације и немогућност холистичког приступа пацијенту) што је вриједно и данас (јер се у ових готово пола стољећа тај тренд само продубио).

Наредне године објављује биографију филолога Саве Мркаља који је 128 година прије Николиша рођен у истом кордунском селу – Сјеничаку. *Записи под притиском*, објављени 1988. врло су разнородан избор из интервјуа, мемоара, писама, јавних говора итд., који ипак имају заједничку поруку – принципијелну критичност и нужан интелектуални одмак од живих повијесних и савремених тема којима се Николиш бави.

Николишево најважније дјело – мемоари *Коријен, стабло, паветина* надрастају уски мемоарски жанр. Они су „сретан спој разноликих вриједности – индивидуалног запажања, приповједачке даровитости, доживљајног богатства и вјерног свједочења о занимљивим личностима и догађајима" и недвојбено спадају у врхунац српске и хрватске мемоаристике 20. стољећа (Николиш

је за ту књигу добио НИН-ову награду за публицистику). Према тим мемоарима, у драматизацији Виде Огњеновић, изведена је 1983. у Студентском културном центру у Београду „сценска расправа“ у два дијела *Коријен, стабло и епилог*.

Николиш је прошао еволуцију од увјереног и оданог комуниста тридесетих до све критичнијег проматрача према збивањима у Југославији и практички трансформације у дисидента. Од почетка осамдесетих постаје све критичнији према ситуацији у држави, па 1983. враћа партијску књижицу, након готово пола стољећа чланства. Исте је године био један од оснивача Одбора за одбрану слободе мисли и изражавања, али се наредних година разишао у ставовима с већином чланова тога удружења.

У вријеме јачања српског национализма Николиш доживљава јавну дискредитацију. У београдској београдској *Политици* 18. јануара 1987. излази хумореска под насловом *Војко и Савле* у којој се, уз Николиша могао препознати и физичар и академик Павле Савић. У њој су њих двојица поспрдно названи члановима „пензионерског клуба бивших социјалистичких руководилаца“ које је прегазило вријеме, иако се догађало баш супротно – Николиш је био један од интелектуалаца лијеве провенијенције који се тих година истицао пропагирањем рјешења изван дотадашњих политичких и идеолошких габарита. Текст у *Политици* изазвао буру у тадашњој југославенској јавности, али и политичке потресе у србијанском руководству.

Николиш упорно настоји стишати, колико му снаге дозвољавају, узавреле страсти на југославенској политичкој сцени – 1987. судјелује на два састанка словенског и српског ПЕН-клуба у Љубљани и Београду на којима је изражена „забринутост због кризе југословенске идеје, слободне мисли и притиска власти. Треба отклонити неспоразуме и отуђења и подстаћи жељу да се каже што не ваља, указати на сопствену одговорност“. Сљедеће године супротставља се предлогу *Одбора за слободу мисли и изражавања за слободно и критичко преиспитивање историјске улоге Ј. Б. Тита*.

Николиш је 29. липња 1990. судјеловао у Сава центру на скупу Удружења Срба поријеклом из Хрватске који живе у Београду. Истакао је како „политичка стратегија Туђманова режима према Србима у Хрватској представља тихи, потајни геноцид“, те да разумије страховање својих земљака, али излаз из катастрофе он није видио у рату, већ „у мирном, демократском расплету кризе“. Пут из суноврата Николиш је налазио у савезу с демократским Хрватима, у суживоту у оквиру Хрватске и у Гандијевој тактици ненасиља, којом би се обновила културна права Срба још из времена Аустро-Угарске. Идеју прекрајања граница и војне интервенције „све до Купе“ у сврху стварања Велике Србије прогласио је „сулудим“ и „самоубиством Србије”. Тада су се из публике чули звиждуци те повици „и то ми је некакав генерал”, „такви су нас и довели до овог стања”, „срамота генерале”. Николиш је замолио организаторе скупа, Јована Рашковића и Добрицу Ћосића да смире публику, али они то нису ни покушали, већ су му поручили да скрати излагање. Николиш је потом напустио говорницу.

Неколико је дана касније објавио отворено писмо Јовану Рашковићу (који је френетично поздрављен на споменутом скупу у Сава центру) и пријатељима: „Звиждуци мени, беху аплаузи одобрења Туђману ... Волео бих да видим те јуначине на Јелачићевом тргу у Загребу. Лако је великосрбовати усред Београда ...„Неће нас спасити ни савез са савременим православљем. Није ово више оно исто православље које је одиграло историјски позитивну националну улогу у време ропства Турцима... данашње православље, по мом увиду, све више клизи у политичку странку и клерикализам. Такво православље не могу да прихватим...”

Рашковићу је поручио: „Окомио си се на комунисте... нехумано је од Тебе као лекара-психијатра да комунистима не признаш етичку вредност... па се тако придружујеш данашњој антикомунистичкој хистерији која не води никаквом и ничијем добру.” А онда је Рашковићу и Добрици Ћосићу поручио да им је на скупу „годила та галама великосрпских бојовника. Требало је пронаћи и жигосати Вука Бранковића. Лидери се гоје на ‘издајицама’...”

Тада је о територијално-политичкој аутономији Срба у Хрватској написао: „Не видим могућност повлачења било какве јасне географско-националне границе... српска и хрватска села су измешана, а градови мултинационални" те закључио: „Војну интервенцију Србије све до Купе сматрам заиста самоубиством Србије"... и „за прву кап крви, било чије, у оваквој једној акцији сносили би смртну одговорност пропагатори ове идеје".

У наредном раздобљу активан је у опозиционом Београдском кругу, даје интервјуе *Борби* и НИН-у супротстављајући се рату и било каквим новим територијалним разграничењима.

Са супругом Марго напустио је Београд у рујну 1992. и никад се више није вратио на простор бивше Југославије. Брачни се пар настанио у градићу Ла ферте Бернар (170 км југозападно од Париза, недалеко Ле Мана) односно у његову предграђу Шереу. У међувремену му је одузета генералска мировина. Био је схрван крвавим ратовима у које је утонула његова домовина. У љето 1993. почео је осјећати прве симптоме тешке болести те је опериран у рујну. Почетком 1994. написао је пријатељу Славку Голдстеину у Загреб: „за оне моје у Београду ја сам усташа. За ове Твоје у Загребу ја сам четник. Што ми преостаје него умријети овдје у Француској". Кремиран је у Ле Ману у присутности породице и најближих пријатеља.

Имао је своју натукницу у *Енциклопедији Југославије*, али није уврштен у *Хрватску енциклопедију* (но, бит ће у *Хрватски биографски лексикон*). У његову част Српско народно вијеће у Загребу додјељује сваке године награду „Др. Гојко Николиш" за антифашизам.

Са супругом Иванком имао је кћи Јованку (Београд, 21. I. 1942.), редовну професорицу Медицинског факултета у Београду.

Иво Голдстеин

ДЈЕЛА:

Čovjek između nade i pogibli u modernoj medicini, Liječnički vjesnik 104 (3-4), Zagreb 1982, 162-166.
Čovjek između nade i pogibli u modernoj medicini, Zagreb 1982.
Sava Mrkalj – povijest o jednom stradalniku, Zagreb 1980.
Korijen, stablo, pavetina – memoari, Zagreb 1980.
Odbrana pomoću malih sredstava, Beograd 1977.
O ratnim zločinima, Zagreb 1972.
Španska praskozorja, Beograd 1986.
Zapisi pod pritiskom, Beograd 1988.
Značenje i osobitosti zdravstvene službe u Petrovoj gori za vrijeme NOR-a, Zagreb 1972.

ИЗВОРИ:

Izvještaji državne velike gimnazije sremsko-karlovačke za školsku godinu 1926/1930.

ЛИТЕРАТУРА:

Borba, 3. i 4. VII. 1990., 15. V., 5-6. X., 28-29, XII. 1991.; 11-12. IV. 1992.
HKE 3, 208-209.
EJ 6, 291.
Gavrilović, V. *Gojko Nikoliš – život i delo,* Beograd 1998.
Glas Istre, Pula, 18. IX. 1945.
Goldstein, I. – Goldstein, S., *Tito*, Zagreb 2015.
Goldstein, S., *1941 – Godina koja se vraća*, Zagreb 2007.
Luković, Lj., *Nastavnici Medicinskog fakulteta u Beogradu,* Beograd 2005.
Manojlović Pintar, O., *Poslednja bitka: španski borci i jugoslovenska kriza osamdesetih,* Beograd 2019.
Narodni heroji Jugoslavije, Beograd 1975.
Narodni heroji-liječnici, Liječničke novine, ožujak 1977., 10-11.
Georgievski M., *Zdravstveni radnici – narodni heroji*, Liječnički vjesnik 1983., 2-3, 99-104.
NIN, 10. X. 1991.
Radaković, I. T., *Besmislena Yu-ratovanja 1991-1995*, https://www.scribd.com/document/154681708/29761102-Ilija-T-Radakovi%C4%87-Besmislena-YU-ratovanja-1991-1995
Радојчић, Биографије, II, 1057-1058.
СБР 7, 492-493.
Višnjić, Č., *Dva generala,* Prosvjeta, septembar 2017.
Vojni leksikon, 985.
https://casopis.skd-prosvjeta.hr/dva-generala/; https://p-portal.net/gojko-nikolis-general-i-mirotvorac-cija-je-misija-izvizdana/; pristupljeno 30. III. 2024.

Опачић, Станко-Ћаница

ОПАЧИЋ, Станко-Ћаница (Брезова Глава, 11. XII. 1903. – Шабац, 6. V. 1994.), партизан, политички представник Срба у Хрватској, заточеник Голог отока и сакупљач народног културног блага. Рођен у селу Брезова Глава код Тушиловића, десетак км јужно од Карловца, у земљорадничкој обитељи оца Михајла и мајке Драгиње рођ. Цвијановић. Михајло Опачић 1906. одлази у САД и ондје смртно страдава 1909. године, па Станко одраста с мајком и млађим братом Стеваном. Од малих ногу ради у пољу, од старијих учи дрводјељски занат и с њима гради дрвене куће. Основно петогодишње образовање завршава у Тушиловићу 1915. године. Унаточ жељи и способностима да настави школовање,

то због неимаштине није могуће. Војни рок служи у Загребу, дијелом и као курир у штабу дивизије под командом генерала Драгољуба Узун-Мирковића, што му помаже да стекне додатна знања и прошири видике.

По завршетку војног рока враћа се у родни крај, учлањује се у соколски покрет и постаје његов истакнути члан. Године 1926. постаје члан Прибићевићевог СДС-а те исте године постаје тајник мјесне страначке организације у Тушиловићу. Из соколског друштва касније иступа због несугласица с предсједником организације којем приговара да инзистира на томе да сви чланови сокола морају бити припадници Радикалне странке. Због политике је двапут физички нападнут. У једном случају Опачић је потегнуо пиштољ на нападача Стевана Грijаковића, сина једног од најбогатијих људи у крају те га је лакше ранио. Осуђен је на 21 дан строгог затвора, јер је суд проценио да је пуцао у нужној обрани. Казну служи у Огулину. По повратку из затвора убрзо се и жени Драгињом Михајловић из Клокоча код Вељуна (25 км јужније) која му је тијеком живота „била подршка у свему што је радио".

Кад је у Тушиловићу основана задруга за пољопривредни кредит и осигурање стоке, Опачић постаје њезин тајник и благајник. На течају за тајника задруге 1929. у Загребу се истиче, па је ангажиран као хонорарни ревизор земљорадничких задруга на Кордуну. Тих се година у задруге учлањује све више сељака те тако поступно добивају на значају. Станко Опачић је и оснивач и први предсједник петерочланог одбора за унапређење задругарства у Тушиловићу. Касније ће чак четверо од тих пет чланова бити секретари партијских организација КПЈ. Опачић за свој рад у тушиловичкој задрузи нешто касније почиње примати редовиту плаћу – био је први професионалац у тој домени на Кордуну. Његова агилност и организаторске способности на овом су мјесту дошле до пуног изражаја – на његову је иницијативу 1937. у Тушиловићу изграђен задружни дом. У међувремену се у политичком смислу све више приближава љевици те 1939. постаје члан КПЈ. Стога је исте године у тушиловичкој задрузи основана партијска ћелија са секретаром Станком Опачићем на челу.

Кад је 1941. створена НДХ Опачић је већ члан Котарског комитета КПХ Војнић и касније члан Окружног комитета КПХ за Карловац. Како је Кордун био један од територија на којем је усташки геноцидни терор био најжешћи, Станко Опачић се временом промеће у једног од организатора партизанског устанка на Кордуну. Судионик је познатог састанка у шуми Абез крај Вргинмоста 19. српња 1941. коме су присуствовали Раде Кончар и Јосип Краш и на којем је донесена одлука о дизању устанка на Банији и Кордуну.

Опачић одмах креће у акцију, па 22. српња и наредних дана с Вељеславом Хољевцем преноси комунистима у општинама Тушиловић, Војнић, Крњак и Перјасица одлуку о дизању устанка. Потом 27. српња код Крњака оснива одред Дебела Коса којем постаје први командант. Како се устанак брзо шири, а устаничке снаге јачају, тако Опачић постаје командант групе одреда I. рејона (Кордун и Банија чине 6 рејона), касније Првог батаљона и члан Команде партизанских одреда за Кордун и Банију, а потом и члан Главног штаба НОВ Хрватске.

Заповиједа Првим батаљоном који је судјеловао у операцији ослобођења Војнића 13. сијечња 1942. године, првог значајнијег насеља у Хрватској које су партизани заузели и задржали дуже времена. Кад је ГШ НОП одреда Хрватске формирао у вељачи 1942. два одреда на Кордуну, Станко Опачић постаје командант Првог кордунашког партизанског одреда. О његовој улози у дизању устанка и касније у НОБ-у осликавају тада испјевани стихови: „Имам брата лијепога младића / служи војску Ћане Опачића“, односно: „Друг Ћаница јаше коња врана, за њим иде чета партизана“.

Као вијећнику Првог засједања АВНОЈ-а у Бихаћу 29. студеног 1942. припала му је част да отвори засједање. Био је вијећник и члан Предсједништва Другог засједања АВНОЈ-а у Јајцу у студеноме 1943. године. Био је и члан ЗАВНОХ-а и Српског клуба вијећника ЗАВНОХ-а, члан Предсједништва те повјереник за обнову и промет. Када су у свибњу 1943. у НОВ Југославије уведени официрски чинови, добио је чин пуковника. Био је

прави „народни трибун“ и један од најпопуларнијих припадника Народноослободилачког покрета на Кордуну и Банији. Јавно је проговарао о међунационалним односима, различито од доминантног партијског наратива, због чега је дошао у сукоб са секретарима Централног комитета КП Хрватске, испрва с Андријом Хебрангом, а касније и с Владимиром Бакарићем.

Носилац је Партизанске споменице 1941. године. Предсједништво АВНОЈ-а одликовало га је у рујну 1944. орденом народног ослобођења. У листопаду 1944. на оснивачкој скупштини Опачић је изабран за предсједника Српског пјевачког друштва „Обилић“, а мјесец дана касније на оснивачкој скупштини СКПД Просвјете изабран је за првог потпредсједника.

Од оснивања Владе НР Хрватске у травњу 1945. Станко Опачић је (као потпредсједник котарске организације СДС-а за Војнић) постављен за министра грађевина, касније за министра дрвне индустрије и шумарства. У међувремену је 1946. на изборима за Уставотворни Сабор НР Хрватске у котару Војнић премоћно побиједио добивши 88,5 посто гласова (5441 од 6151), а једини протукандидат остатак. Дужност министра обнашао је до 1950. године.

Тада је, с друга два министра – Душаном Бркићем и Радом Жигићем оптужен због наводне подршке српском национализму и Резолуцији Информбироа, након јавно изречене критике да су нека неразвијена и ратом опустошена подручја у Хрватској запостављена у погледу привредног развоја. Тврдили су да су српски устанички крајеви у Хрватској запостављени и да су у неравноправном положају, што наводно угрожава национални идентитет Срба. У резолуцији под именом Резолуција о разоткривању непријатељске агентуре Информбироа у редовима ЦК КПХ – бирократским рјечником оптужени су за „антипатриотизам“, „рушење братства и јединства Срба и Хрвата“, „борбу против извршења плана“, „информбироовске агентуре“ итд. Сва тројица су смијењени (на сједници Политбироа ЦК КПХ на којој су судјеловали и Едвард Кардељ и Александар Ранковић) те је подигнута и оптужница (Опачић је био трећеоптужени), али се од

судског процеса у посљедњи тренутак одустало. Опачић је неко вријеме провео у затвору на Савској цести, да би онда заједно с Бркићем и Жигићем био кажњен административном мјером друштвено корисног рада на 24 мјесеца. Потом су депортирани на Голи оток, гдје су били изложени „политичком преодгоју“ и тортури, а Жигић је и смртно страдао.

Опачићу је одузет чин пуковника, али му је враћен након пуштања на слободу у студеноме 1953. године. Његова кћи Вукосава, тада студентица Високе новинарске школе у Београду, морала је написати понижавајућу изјаву против оца. Станко Опачић се вратио у своју кућни у Тушиловић, гдје је повучено живио као умировљеник. Након тога се бавио сакупљањем народних пјесама и приповиједака те описивањем живота и обичаја Кордунаша. На великом знанственом скупу у Топуском 1969. у част 25-годишњице III. засједања ЗАВНОХ-а судјеловао је у секцији о прошлости Петрове горе и околних крајева прије 1941. године, али не и у секцији о Другом свјетском рату у којој је излагало 25 људи о догађајима у којима је Опачић непосредно судјеловао.

Као резултат тога рада, СКД „Просвјета“ из Загреба тискала је двије књиге под насловом *Народне пјесме Кордуна*. У другој књизи описани су народни обичаји и приложен знатан број пословица. Ту је грађу Опачић објављивао и у *Расковнику*. Осим тога, сурађивао је и у *Српској ријечи*, *Љетопису* СКД „Просвјета“, те у зборницима тадашњег Хисторијског архива у Карловцу с прилозима о ратним догађањима на Кордуну. У својој кући у Тушиловићу створио је етнографску збирку с много докумената, фотографија, разних предмета из свакодневног живота Кордуна.

Послије избијања рата у Хрватској 1991. године, како је тада живио сам, био је присиљен напустити Кордун те се сели у Шабац, код кћери, гдје је преминуо и био сахрањен.

У попратном писму уз сјећање припремљено за публикацију *Вијећници АВНОЈ-а*, чији су дијелови објављени у предговору књиге *Србин у Хрватској* 1989., написао је да је био један од ријетких сељака „који се пењао више него је то судбина сељаку одредила“. Каже да није послушао народну изреку да су „вјеша-

ла“ највише докле се сељак може попети па закључује: „Нијесам послушао него сам пустио да ме попну, а онда тресну главачке на калдрму“.

Иво Голдстеин - Милорад Кондић

ДЈЕЛА:

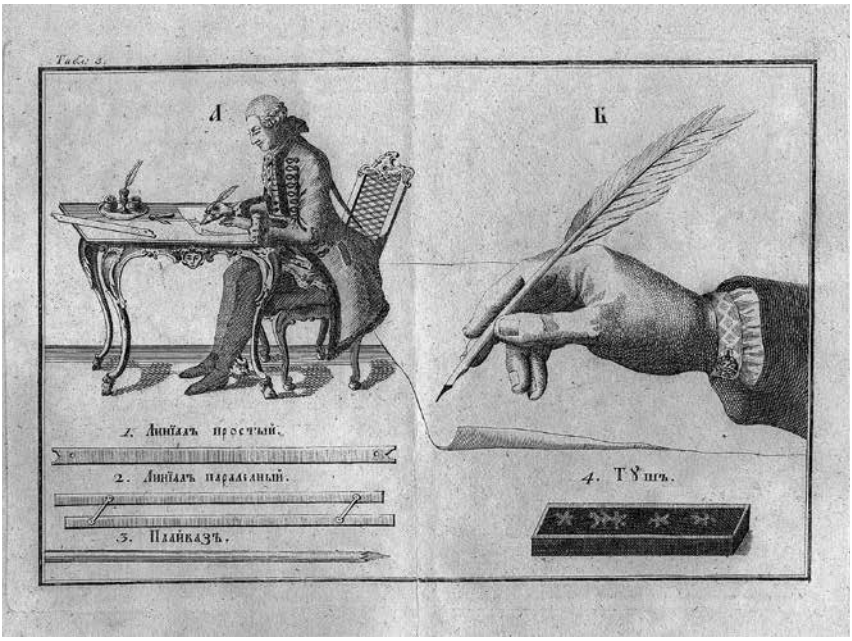
Narodne pjesme Korduna, 1. knjiga, Zagreb 1971.
Narodne pjesme Korduna, 2. knjiga, Zagreb 1987.
Srbin u Hrvatskoj (kazivanje kordunaškog seljaka, ratnika, ministra, osuđenika..), Beograd 1989.
Narodno stvaralaštvo na Kordunu, u: *Simpozij o Petrovoj Gori u povodu 25. godišnjice III. zasjedanja ZAVNOH-a,* ur. D. Čalić, Zagreb 1972, 195-211.

ИЗВОРИ:

Narodne novine 17/1945; 34, 133, 137/1946; 246/1947; 72, 195/1948; 47/1950.
Bilten Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije 1941—1945., Beograd 1949.
HDA, RSUP SRH SDS, fond 1561, Dosje Opačić Stanko (322 926)
Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom 2, knjiga 1.

ЛИТЕРАТУРА:

Bekić, M. – Butković, I. – Goldstein, S., *Okrug Karlovac 1941*, Zagreb 1965.
Marić, M., *Deca komunizma*, Beograd 1987.
Previšić, M., *Povijest Golog otoka,* Zaprešić 2019.
Радојчић, Биографије, II, 1130-1132.
СБР 7, 662-664.
Spehnjak, K., *Prilog istraživanju Srpskog kulturno-prosvjetnog društva „Prosvjeta” 1945-1950,* ČSP 1-2, 1900, 111-129.
Višnjić, Č., *Partizansko ljetovanje, Hrvatska i Srbi 1945-1950,* Zagreb 2003.
Višnjić, Č., *Srbi u Hrvatskoj 1918-1941*, anotirana bibliografija, Zagreb 2000.
https://www.portalnovosti.com/obiljezena-godisnjica-osnivanja-prvog-partizanskog-odreda-na-kordunu, pristupljeno 12. X. 2024.

Орфелин, Захарија

ОРФЕЛИН, Захарија (Вуковар, 1726. – Нови Сад, 19./30. I. 1785.), песник, бакрорезац, хисторичар, педагог, издавач, лексикограф, син Јована. О Орфелинову школовању и младости не зна се готово ништа. Тврдио је да се образовао сам, али је у то тешко поверовати с обзиром на његово знање језика (руски, немачки, латински, можда и француски и италијански), али и ренесансни распон интереса те остварена дела у разним културним доменама.

Псеудонимно презиме Орфелин начинио је сам, претпоставља се према именима античких митолошких личности Орфеја и Лина. Презиме Стефановић, под којим се такође спомиње, није никад употребио. Жена Ана, којом се оженио пот-

крај 1755., умрла је 1758. недуго након порода. Син Петар (1758. – 1815. или 1816.) с којим је имао неких неспоразума, изучио је дрворезбарски занат код Аксентија Марковића у Новом Саду. Кћерка Екатерина умрла је 1768. у Земуну. За синовца Јакова, потоњег академског сликара који је носио исто презиме, бринуо је, изгледа, од младих година.

Орфелин је сакупио библиотеку енциклопедијског карактера од преко 200 књига које су у великој мери сачуване до данас. Од 1749. – 1757. био је учитељ словенско-латинске школе у Новом Саду. Поводом устоличења Мојсеја Путника за бачког епископа 1757. калиграфски је исписао и илустровао рукописну споменицу *Маловажноје [...] приветствије* (*Поздрав Мојсеју Путнику*) с циклусом панегиричних песама испеваним на рускословенском језику, у различитим сложеним облицима силабичке версификације и с акростихом те нотама забележеном мелодијом појединих песама. Споменица се може тумачити као идеални сценарио церемоније устоличења и у њој је Орфелин исказао, уз знатан песнички талент и цртачко умеће, завидно познавање сложених иконографских и алегоријских поступака, спајајући поетску и визуелну компоненту свог дела у јединствен узајамни однос.

Исте године прешао је у административну службу код архиепископа и митрополита Павла Ненадовића у Сремске Карловце. Није познато где је научио графичку вјештину, али је у Карловцима имао пресу за отискивање бакрорезних листова и на њој је умножио неколико бакрорезних књижица теолошког садржаја. Израдио је и отиснуо властити уџбеник красописа *Новаја и основателнаја славено-сербскаја калиграфија* (1759.). На таблама књиге је, приказујући могућности лепог писања, донео дидактички интониране дистихе те мудре мисли и поуке из православне, римокатоличке и протестантске моралне теологије. У Сремским Карловцима започео је и с израдом самосталних бакрорезних листова и гравирао композиције *Распеће Христово* (1758.), *Богородица Бођанска* (1758.), *Света Тројица и арханђел Михаил* (1758.) и *Ваведење Богородице* (1761.), те израдио бакрорезне формуларе матичних књига који су продавани парохијама.

Око 1761. или нешто касније, долази у везу са штампаријом Грка Димитрија Теодосија у Венецији. Међу првим објављеним књигама били су мали буквар *Началноје ученије* (1761.) те његова песма *Горестни плач славнија иногда Сербији* (1761), прво штампано песничко дело у српској књижевности, испевано на рускословенском језику. У Венецији је објавио књижице својих песама *Тренодија* (1762., ауторство разрешено акростихом), *Плач Сербији* (препјев *Горестног плача* на српскословенски језик, 1762. – 63.) и *Оду на воспоминаније втораго Христова пришествија* (1763.), а 1764. израдио је бакрорез *Свети Димитрије с изгледом манастира Велика Ремета*. У традицији грађанске поезије тих је година испевао и љубавну *Песан новосаделанују за градешпонку господичну Ф.*

Радећи као редактор и коректор у Теодосијевој штампарији, уз низ богослужбених и богословних књига, објавио је и своје песме *Сетованије наученаго младаго человека* (1764.), *Песн историческа* (1765., сажима готово цео косовски циклус народних пјесама) и *Мелодија к пролећу* (1765.). У поезији је исказао жанровску и тематску разноликост те изванредно знање версификације уводећи у српску књижевност нове облике стиха и строфе. *Латински буквар* (с тематским латинско-српским речником) објавио је 1766., а 1767. велики буквар *Первоје ученије* у који је, уз упуте за савладавање читања, укључио поглавља о аритметици, времену, географији и хисторији настојећи ученицима пружити што више знања. У обимној латинској граматици *Первије начатки латинскаго јазика* (1767.) штампао је и две своје молитве на српскословенском језику. За 1766. и 1767. издао је прве српске *Календаре* (нису сачувани), у којима је објавио и народне приповетке те забележио и приказао новоизашле књиге. Побољшао је формуларе матичних књига и штампао их 1767. и 1768. у Венецији.

Значајну појаву српског просветитељства, *Славено-сербски магазин* (изашао само један број), први српски и јужнословенски часопис, штампан у целини грађанском ћирилицом, приредио је и објавио 1768. године. За *Магазин* је написао програмски

предговор у духу просветитељских идеја у којем се заложио за употребу народног језика у књижевности. *Магазин* је, осим форме, донео и суштинске новине у српску културу и књижевност уводећи нове жанрове: источњачку причу, епиграм и сонет (први у српској књижевности), док је на крају приказ новоизашлих књига који се сматра зачетком српске књижевне критике и библиографије. Узор за *Магазин* био му је часопис руске академије *Јежемесјачнија сочиненија* одакле је и прерадио део прилога. Почасни члан бакрорезачке академије (*k. k. Kupferstecher-Academie*) бечког бакроресца Јакоба Матијаса Шмуцера постао је 1767. године, а 1772. био је аутоматски примљен и у Уједињену академију ликовних уметности.

Орфелиново животно дело *Житије и славнија дела государја и императора Петра Великаго* у два тома, објављено у Венецији 1772., због преваре штампара изашло је без имена аутора. За писање књиге Орфелин је користио обимну руску и западноевропску литературу, али и архивске изворе. Бакрорезне илустрације и географске карте на које се позивао у тексту у потпуности је завршио 1774. у Сремским Карловцима обликујући књигу какву је првобитно и замислио под насловом *Историја о житији и славних делах государја и императора Петра Великаго*. Веома мали број штампаних примерака које је имао на располагању за опремање бакрорезима разлог је данашње велике реткости овог издања. Готово цео тираж анонимног издања врло брзо је у Русији распродан па је књига ондје већ 1774. прештампана, али њен прави аутор дуго није откривен. Као књижевно дело књига се може сматрати зачетком српског историјског романа.

Живећи у Сремским Карловцима гравирао је и отиснуо бакрорезе *Кнез Лазар* (1773.) и *Манастир Крушедол* (1775.) те цеховско писмо с ведутом Новог Сада (1774.). Израдио је 1776. бакрорезни уџбеник калиграфије *Новејшија славенскија прописи* на чијим је таблама већином донео цитате из Ломоносовљевих реторичких приручника. На позив Илирске дворске депутације израдио је 1777. рукописни предложак за *Славенску и валахијску калиграфију*, уџбеник красописа за српске и румунске школе у

Банату, за који је добио 100 дуката награде од Марије Терезије. Књига је у скраћеној верзији отиснута у бакрорезној техници 1778. и сиромашним одличним ученицима је дељена бесплатно.

Написао је обимну полемичку теолошку расправу *Књига против папства римскаго* (1773./1779.) и критички спис *Представка Марији Терезији* (1778./1780.) у којем је, критикујући више црквене кругове, оставио драгоцене прилоге за познавање друштвеног живота Срба свог времена. Због материјалних неприлика продао је кућу и виноград па се сели по фрушкогорским манастирима, живећи готово од милостиње. Од 1779. – 1781. живео је у манастиру Беочину, 1781. – 1782. у Гргетегу, а од 1782. у Великој Ремети. Израдио је и отиснуо бакрорезе *Манастир Хиландар* (1779.) и *Свети Сава и свети Симеон* (1780.).

У пролеће 1783, већ болестан од туберкулозе, на препоруку архиепископа и митрополита Мојсеја Путника, отишао је у Беч за коректора штампарије Јозефа Курцбека, привилегованог штампара књига на источним језицима. Ту је, према немачком узору, објавио приручник за виноградаре и винаре *Искусни подрумар* у чијем предговору пише о „васпитању укуса". У књизи даје бројне рецепте и упуте за справљање вина и описује производњу вина у Срему, а на крају доноси српско-латински ботанички речник. Његова последња књига *Вечни календар* (објављена у две варијанте), с прилозима из астрономије, физике, медицине и историје, с бакрорезом *Стварање света* и приложеним бакрорезним илустрацијама природних појава поменутих у књизи, енциклопедијско је дело које наглашава важност природних наука. На крају књиге објавио је своју *Молитву пред смрт* која је у синкретичком односу с бакрорезом *Христос пред Богом оцем моли за спас грешника* (1783.).

У писмима Мојсеју Путнику под крај живота залагао се за објављивање *Библије* и других потребних књига. У рукопису су му остали хербаријум *Велики српски травник* и *Словенски словар*. Почетком 1784. долази у Нови Сад. Смештен је на епископском имању Сајлово где је и преминуо почетком 1785. године. Сахрањен је на Јовановском гробљу у Новом Саду, али му се за гроб данас не зна.

Својим целокупним опусом Орфелин је поставио темеље рационалистичке и грађанске оријентације српске културе показавши отвореност за прихватање савремених културних импулса који су долазили и из Русије и са Запада. У историјском оквиру 18. века он се издваја као један од главних актера на путу савладавања културне заосталости српског друштва на широком простору Хабсбуршке Монархије. Био је стваралац који је међу првима исказао јасно књижевно и уметничко опредељење и интелектуалну просвећеност. Његово је дело по много чему означило прекретницу у српској култури у времену кад је та култура, и његовом несумњивом заслугом, крупним корацима грабила напред. Сматра се родоначелником нове српске књижевности, а његово ликовно дело убраја се међу најзначајније домете српске графичке умјетности.

Његово име данас носе улице у Београду, Новом Саду и Суботици те средња стручна школа у Београду. Библиотека „Захарија Орфелин“ отворена је 2019. у оквиру Српског културног центра у Вуковару.

Боривој Чалић

ЛИТЕРАТУРА:

Boškov, M., *Zaharija Orfelin i književnost ruskog prosvetiteljstva*, Zbornik Matice srpske za slavistiku, 7, 1974., 9-79.

Čalić, B., *U sazvežđu Orfelina*, Zagreb 2023.

Čurčić, L., (ur.), *Orfelinovo Žitije Petra Velikog 1772-1972*, Novi Sad 1972.

Čurčić, L., *Knjiga o Zahariji Orfelinu*, Zagreb 2002.

Ćirković, S., *Biblioteka Zaharija Orfelina*, Beograd 2013.

Davidov, D., *Srpska grafika XVIII veka*, Novi Sad 1978., 159-214.

Davidov, D., *Srpska umetnička ćirilica – kaligrafija Zaharije Orfelina*, Beograd 1994.

Davidov, D., *Zaharia Orfelin*, Beograd 2001.

HE 8, 129.

Horany, A., *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum*, II, Viennae 1776., 705-708.

Mišić, S., *Orfelinov pozdrav Mojseju Putniku*, Novi Sad 1959,

Ostojić, T., *Zaharija Orfelin, život i rad mu*, Beograd 1923.

Радојчић, Биографије, II, 1144-1145.

Ruvarac, D., *Zaharija Orfelin, životopisno književna crta*, Spomenik Srpske kraljevske akademije 10, Beograd 1891., 75-91.

СБР 7, 680-683.

Spomenica o 250-godišnjici rođenja Zaharije Orfelina, Beograd 1976.

Todić, B., *Srpski slikari od XIV do XVIII veka*, Novi Sad 2013., 1, 199-205.

Todorović, J., *Svečani pozdrav Mojseju Putniku Zaharije Orfelina*, Novi Sad 2014.

https://srbi.hr/o-orfelinu-nikad-dovoljno-price/; https://zvo.hr/%C5%A1kole/zaharije-orfelin/; pristupljeno 28. X. 2024.

Пејновић, Ката

ПЕЈНОВИЋ, Ката рођ. Богић (Смиљан, 23. III. 1899. – Загреб, 10. XI. 1966.), земљорадница, партизанка, политичарка, кћи Дмитра и Јелене рођ. Добрић. Рођена је у обитељи умировљеног жандара Дмитра Богића, као његово шесто од деветеро дјеце. Од малих ногу живи суровим животом личког села. Завршила је само четири разреда пучке школе, с одличним успјехом („најбољи ђак у школи“), али то је био и крај школовања за све дјевојчице тада и у тој средини, па тако и за Кату. Очева је мировина била врло мала – „кад би добио пензију отац би отишао купити најосновније намирнице. То би дијелио помало свакоме, и никад се до сита најести...“ Обитељ се ипак уздржавала кројачким радом

мајке Јелене којој је у послу од осме године живота помагала и Ката. Ката Богић је радила и на њиви и код имућнијих сељака. Један момак, њезина дјевојачка симпатија, погинуо је у сјечи дрва у Велебиту. Удала се 1921. за 10-ак година старијег Јована Пејновића, повратника из САД-а. Родила је осмеро дјеце, али је прво двоје близанаца одмах умрло, а треће дијете умрло је у четвртој години живота. Тако је у међуратном раздобљу скрбила о супругу и петоро дјеце. Ипак, по једној се особини разликовала од већине људи свога краја – одувијек је показивала велику дозу интелектуалне знатижеље и, чим је научила читати, није испуштала књигу из руке – „предем и читам, љуљам дијете и читам, кувам и читам“, објашњавала је знатижељницима. До књига је долазила кад је одлазила у Госпић продавати млијечне производе. Читала је сваку књигу која јој је пала под руку, понајвише романе који су проговарали о тематици сличној њезиној свакодневици испуњеној израбљивањем сељака и радника од, како их је Ката касније описала, „оних који су нам пили крв кроз наше сељачке кошуље“. Тада су на њу највише утјецала дјела попут романа *Мати* Максима Горког, *Жељезне пете* Џека Лондона или разни текстови Мирослава Крлеже, као и читање *Политичког вјесника*.

Било је то средином тридесетих година – тада се за вријеме одлазака у Госпић упознавала и с илегалним комунистичким брошурама. Идеје КПЈ су јој, иначе стално притиснуту мислима о мучном животу њезине обитељи и сусељана, пробудиле наду у могућност остваривања боље будућности. Стога се од 1936. и сама укључила у рад КПЈ, обављајући на терену задатке за комунисте – у кантама за млијеко кријумчарила је партијске материјале из Госпића и дијелила их по Смиљану и околним селима. Када је 1938. и формално примљена у чланство Партије (као шести члан партијске организације у селу), њезина кућа често је била средиште илегалних састанака локалне партијске ћелије. Активно је судјеловала у раду КП-у блиских друштава „Сељачко коло“ и „Сељачка слога“ које су се бавиле политичким и културним уздизањем њезиних сумјештана. Радила је и на прикупљању донација за интербригадисте у Шпањолском

грађанском рату. У том је духу одгајала и своју дјецу, па су тако двојица њезиних старијих синова, чим су досегли добну границу приступили СКОЈ-у. Због изнимно великог и несебичног ангажмана, као и срдачности с којом је приступала људима, од почетка је била вољена и цијењена у ширим слојевима. Ипак, тадашњим монархистичким властима њезин рад је сметао, те су више пута обављали претрес њезине куће, но никад нису ништа пронашли нити им је она приликом испитивања ишта одала. Стога је наставила напредовати у партијској хијерархији, те је на Првој окружној конференцији КПЈ за Лику 1940. године изабрана за чланицу Окружног комитета.

Након окупације Југославије и успоставе НДХ с партијским друговима све чешће борави у велебитским шумама, одакле судјелује у припремама оружаног устанка у Лици. У тајности је обилазила села и упућивала народ како да се склони од усташког терора уз савјете да се почне прикупљати оружје за устанак. У ово је доба Ката проживјела и најтежи тренутак свог живота – током усташког покоља у Смиљану и околици у августу 1941. године (пошто је расформиран госпићки логорски сустав) остала је без супруга и тројице синова (19-годишњег Николе, 13-годишњег Бранка и Миле старог тек три године) који су бачени у Шевић јаму на Велебиту или били живи спаљени у кућама или шталама. Ипак, успјела је превладати и ту трагедију, како је касније описала, „свијешћу да је сада више него икад потребна народу и Партији".

Од краја августа 1941. дјеловала је на подручју Госпића, Удбине и Коренице темељем партијске директиве да потакне јачи ангажман жена у НОБ-у. Тада је формирала Иницијативни одбор АФЖ-а за Лику и постала његова предсједница. У њега су одмах ушле прве жене које су се придружиле партизанским одредима. Ката Пејновић је познавала и разумјела менталитет личке жене, па су њезине активности биле кључне за снажење организације којој је била на челу – „имала је посебан начин говора и изванредан приступ женама", присјећала се њезина суборкиња Јела Бићанић. Својим је иступима знала код многих жена, до-

брим дијелом неписмених или полуписмених, пробудити вјеру у властиту снагу и могућност да жене стекну равноправност у патријархалном и традиционалном сеоском друштву. Убрзо је постала позната широм Лике те је велик број жена долазио на састанке или конференције само зато што би чуле да ће Ката Пејновић бити присутна и говорити. Много је жена говорило – „желим бити као и она“.

Било је то вријеме кад су међунационални антагонизам и мржња били на врхунцу, па је Ката Пејновић позивала на разумијевање и сурадњу српског и хрватског становништва Лике и сусједне Босанске крајине. Нема сумње да је њезино дјеловање као активне судионице НОБ-а придонијело барем у личкој средини да се партизани временом позиционирају као кључна снага у борби против усташког и четничког терора. НОП је стварао својеврстан мост између Хрвата (и Муслимана) и Срба, па се и послијератни реваншизам ипак манифестирао у мањој мјери.

У октобру 1941. Ђоко Јованић је у Почитељу (код Госпића) први пут сусрео Кату Пејновић: „Типична личка сељанка. Било је необично и пријатно слушати њена гласна размишљања. Говорила је полако, опширно, сељачким језиком, с понеким револуционарним термином и фразом, што је необично, али и симпатично, дјеловало на слушаоце и саговорнике. Била је природна, блиска и ја сам је заволио од првог дана као мајку. Звао сам је ‘мама Ката’, као и већина других“. Јованић је знао да су Катиног мужа и синове „заклали усташе, али она о томе није никад говорила, а ми смо гледали да о томе пред њом не причамо“.

У ослобођеном Оточцу 1942. Ката Пејновић покренула је издавање *Жене у борби*, првог женског листа на ослобођеном територију Хрватске. Као издавач био је наведен Окружни одбор АФЖ-а за Лику, док је Пејновић била главна уредница. Први број листа требао је изаћи на Дан жена 1942. године, но тискање је одгођено за два дана, због напада Талијана на Крбавску долину. Иако је тада тискарски папир било готово немогуће наћи, Ката Пејновић га је успјела набавити и отиснула у тада големих 120 примјерака. Идући број, отиснут на Празник рада исте годи-

не, издан је у 250 примјерака и раздијељен женама на свечаној првомајској прослави у Кореници. Чланци у листу (велик дио пише Ката Пејновић) потичу еманципацију жена, што је велики помак у тим друштвеним слојевима – „сретне смо кад је дошао дан и час да можемо слободно да проговоримо и пишемо нешто о себи и своме животу... ми већ данас осјећамо нови живот, ми смо равноправне...“

У септембру 1942. одржана је Прва окружна конференција АФЖ-а Лике на којој је Ката Пејновић изабрана за предсједницу Окружног одбора. На Првом засједању АВНОЈ-а у Бихаћу у новембру 1942. изабрана је за вијећницу АВНОЈ-а као прва и тада једина жена-вијећник. Недуго након тога, на Првој конференцији АФЖ-а у Босанском Петровцу, изабрана је за предсједницу АФЖ-а Југославије. На Првом и Другом засједању ЗАВНОХ-а бирана је за вијећницу, а на Трећем засједању 1944. у Топуском и за чланицу Предсједништва ЗАВНОХ-а.

Већ тада путује изван Лике – на Банију, Кордун и у Мославину, потом судјелује као делегат и на Другом засједању АВНОЈ-а у Јајцу.

У децембру 1944. тешко је рањена у авионском нападу у Топуском. Пет мјесеци проводи у партизанској болници на Петровој гори, потом је пребачена у Сплит, гдје је, иако још у процесу реконвалесценције, бурно поздрављена те говори на Обласној конференцији АФЖ-а за Далмацију. Крај рата дочекала је с чином потпуковника. За своје дјеловање је одликована Партизанском споменицом 1941. и бројним другим признањима.

Након рата наставила се бавити друштвено-политичким радом. На Првом конгресу АФЖ-а у јуну 1945. у Београду више се не кандидира за предсједницу, али је изабрана за потпредсједницу. Улази и у водство разних других организација. Имала је углед ратне страдалнице и организатора, а и даље су је красили једноставност и срдачност. Уочи избора за Уставотворну скупштину у новембру 1945. говори на Радио Загребу – „неће више жена да ју воде они покварени људи који су нам толике мајке у црно завили ... дат ћемо свој глас за Тита и Републику“.

На Другом конгресу КПХ 1948. у Загребу изабрана је за члани-

цу Централног комитета. Тада или у наредним годинама постала је и чланица Извршног одбора Савеза ратних и војних инвалида Југославије, чланица Земаљског одбора Народне фронте Југославије, чланица извршног одбора Социјалистичког савеза радног народа Хрватске, те чланица Извршног одбора Конференције за друштвену активност жена Хрватске. Била је и потпредсједница Матице исељеника Хрватске. Кад је 1953. испуњавала упитник за саборску персоналну службу, одговорила је да су подручје њезина дјеловања претежно социјално-здравствена питања.

Ката Пејновић јављала се у *Српској ријечи* (гласилу Српског клуба вијећника ЗАВНОХ-а) углавном чланцима о улози жена Лике у НОБ-у. Била је чланица Српског клуба вијећника ЗАВНОХ-а. Била је један од оснивача Просвјете те је за чланицу Главног и Извршног одбора Просвјете бирана од 1947. године све до 60-их година.

Највиша дужност на коју је изабрана била је функција потпредсједнице Сабора НР Хрватске на којој је била од 1950. до 1953. године – као и у много случајева прије тога, била је прва жена на тој функцији. Била је и предсједница Одбора за молбе и жалбе Републичког вијећа Сабора НРХ. Напосљетку, била је и заступница у Сабору и у Савезној скупштини. Носила је и чин резервног потпуковника ЈНА.

Од 1963. Кату Пејновић је болест углавном приковала за кревет. Доживјела је једину радост тиме да је постала бака.

Указом маршала Тита постхумно је 1968. проглашена народним херојем Југославије након чега су њезини посмртни остаци пребачени у гробницу народних хероја на загребачком Мирогоју.

Ката Пејновић била је ситна жена, ниског раста, увијек обучена у сеоску ношњу. До краја живота, и као активна политичарка, носила је црну мараму на глави. Од уласка у политику па све до краја живота била је симбол борбе за еманципацију жена, али и радника и сељака, као и симбол борбе против фашизма.

Улице, дјечји вртићи, школе називане по Кати Пејновић по-

стојале су у доба социјалистичке Југославије у многим градовима у Хрватској и Југославији. Након 1990. већина их је преименована. У Хрватској улице назване по Кати Пејновић остале су само у Поречу и Сиску.

Основна школа Ката Пејновић постојала је у Госпићу и у Лакташима (код Бање Луке), дјечји вртић назван по њој постојао је у загребачком Запруђу, у Удбини је болница за медицинску рехабилитацију носила њезино име.

У 60-им годинама основан је Републички фонд „Ката Пејновић“. Сабор СР Хрватске је 1975. укинуо фонд, али је установио Награду „Ката Пејновић“ коју је додјељивала Конференција за друштвени положај жене и породице Републичке конференције Социјалистичког савеза радног народа Хрватске особама „које доприносе унапређењу друштвеног положаја жене и породице, радне способности и улоге жене у удруженом раду и друштвено-политичком животу, за стручне и знанствене, књижевне и публицистичке радове који обрађују тему жене и породице“.

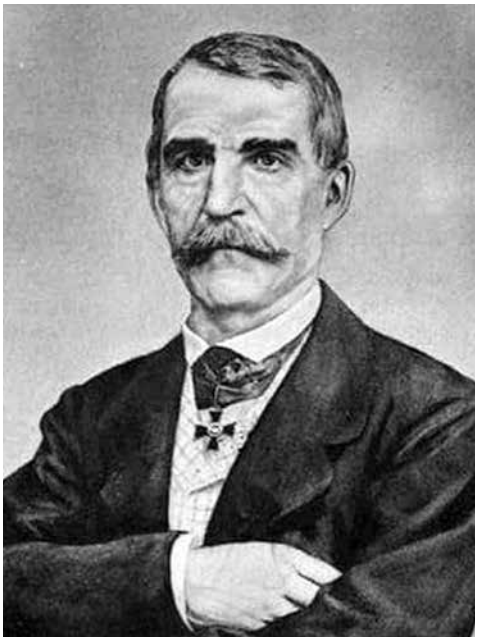
Српски демократски форум основао је 2022. школу за друштвено-политички развој жена „Ката“, дакле, именовао ју је по Кати Пејновић. „Важно је бити Ката, бити истрајна, тежити умрежавању са осталим женама и бити подршка другима“, рекла је Радмила Куга, једна од актуалних полазница Кате 2024. године.

Културно умјетничко друштво у Личком Осику носи име „Ката Пејновић“.

Иво Голдстеин

ЛИТЕРАТУРА:

Радојчић, Биографије, III, 79.
Jovanić, Đ., *Ratna sjećanja*, Beograd – Zagreb 1988.
Vojna enciklopedija, 6, Beograd 1973.
Narodni heroji Jugoslavije, Beograd 1975.
Kata Pejnović, ur. M. Šoljan Bakarić, Zagreb 1977.
https://p-portal.net/kata-pejnovic-neslomljivi-borac-za-emancipaciju-zena-radnika-i-seljaka; https://snv.hr/znameniti-srbi/kata-pejnovic-narodna-heroina/, https://www.portalnovosti.com/vazno-je-biti-kata, https://infobiz.fina.hr/neprofitni/kulturno-umjetnicko-drustvokata-pejnovic/OIB-98850206353, pristupljeno 2. XII. 2024.

Петрановић, Божидар/Теодор

ПЕТРАНОВИЋ, Божидар/Теодор (Шибеник, 18. II. 1809. – Венеција, 1874.), просвјетитељ, политичар, син Марка и Анастасије рођ. Лукачић. Рођен је у имућној трговачкој обитељи. Родитељи су поријеклом били из Црне Горе. Очев дјед доселио се у Дрниш из Глухог Дола код Бара, а мајчини преци доселили су се у Шибеник из Подгорице. Марко Петрановић преселио је из Дрниша у Шибеник, гдје се вјенчао с Анастасијом. Био је успјешан житни трговац. По сјећању сина Божидара „у родитељској кући зачела се у мени прва клица ватрене љубави према Српству и цркви, јер је мој отац као ријетки и побожни родољубац радо српске књиге читао, а о народности нашој, а особито о право-

славној вјери често је у кругу своје фамилије и у друштву шибенских Срба говорио“. Божидар Петрановић је основну подуку стекао на талијанском језику у фрањевачком, па у доминиканском самостану у Шибенику. Потом га је отац послао у приватну школу фратра Бонавентуре Пинице у којој је „учио талијанску и латинску словницу, рачуницу и земљопис“. Истовремено је походио мјесног свештеника Генадија Мамулу који га је поучавао у „свом материнском језику и православној хришћанској науци“. Када је Петрановић навршио 11 година, отац га је послао као једног од првих далматинских Срба на даљње школовање у метрополитску гимназију у Сремским Карловцима, у главни вјерски центар и важно културно средиште Срба у Хабсбуршкој Монархији. Ондје је провео шест година (1820. – 1826.). Кад је матурирао, како би се могао уписати на факултет, похађао је двогодишњи филозофски течај у Грацу. Тада је упознао многе Србе, Хрвате и Словенце, између осталих и Људевита Гаја и Димитрија Деметра, истакнуте предводнике касније формираног илирског покрета и хрватског народног препорода. У дружењима с њима „вечером би заједно у веселом друштву били, и многа се тада родољубна идеја зачела и претресала“. Студиј права у Бечу уписује 1828. године. Због епидемије колере 1831. напушта Беч и студиј наставља у Падови гдје је сљедеће године завршио четврту годину права, а 1833. је и докторирао.

Након завршеног студија Петрановић се враћа у Шибеник. Потом једногодишњи вјежбенички стаж одрађује у задарском Окружном суду да би се 1834. запослио, на позив епископа Пантелејмона Живковића, на мјесту тајника православне епископије у Шибенику. У онодобном полицијском извјештају стоји да „епископ живи сасвим повучено. Њему не прилази нитко, осим његова секретара Петрановића, човјека отмјеног, који се школовао у Грацу и Падови и који говори више језика. Ако итко може на епископа имати утјецај, онда је то Петрановић и парох Сушић“. Петрановић се 1935. оженио Аном Вујатовић, кћери книнског посједника и трговца Николе.

Петрановић се још за вријеме студија почео занимати за народни препород и коришћење народног језика. За боравка у Бечу упознао се с Вуком Караџићем и Јернејем Копитаром. Увиђа важност њихова рада и пажљиво га прати те по угледу на њих, почиње писати прве књижевне радове, полемику и путопис „из Трста до Шибеника по мору и по једној цести Далмације у јесен 1829. године".

Положај тајника епископије омогућава Петрановићу да и даље шири видике: увиђа све проблеме положаја епископа, као и Православне цркве у цјелини (над којом је био сталан притисак унијаћења), питања употребе народног језика у школству и у јавности, па 1835. године, под утјецајем Вука Караџића и Људевита Гаја почиње припреме за издавање часописа који ће афирмирати теме од опћедруштвеног значаја, првенствено промовирање „народног" језика (дакле, српског и хрватскога) као и интелектуална прегнућа Далматинаца (Петрановић је његово покретање најавио у Гајевој *Даници*). Намјесник покрајине Далмације гроф Венцл Ветер фон Лиленберг није било склон тој иницијативи, али је њему успркос, сљедеће, 1836. године, изашао први годишњак *Љубител' просвѣштенија. Сербско-далматински алманах.* Како у Шибенику није било тискаре која је могла тискати ћириличним писмом, први број годишњака отиснут је у Карловцу. Послије премјештања средишта епископије из Шибеника у Задар Петрановићевим је залагањем задарска тискара браће Батара набавила ћирилична слова, па се од 1837. *Љубител' просвѣштенија* тискао у Задру.

Био је то часопис с разноликим прилозима које су писали етаблирани аутори. Финанциран је по начелу претплате (попут Гајеве *Данице*), а његова дистрибуција и продаја углавном су вршени преко готово приватне мреже познаника, углавном трговаца, православног свештенства, али и других виђених појединаца. Својим чланцима, приступом који је народни опстанак у властитом језику, култури и традицији сматрао приоритетом, а напосе укупним духом, овај часопис је у нас вјесник просвјетитељства и новога доба које ће кулминирати грађанским револу-

цијама широм Европе. *Љубител'* је тада у покрајини Далмацији био једини часопис на народном језику. Без обзира на српски епитет у наслову, у часопису су сурађивали многи за славенске културе ових простора важни протагонисти (уосталом, и сам Божидар Петрановић тада и касније објављује прилоге у *Даници* и другим књижевним гласилима у Хрватској). У *Даници*, напримјер, позива све јужне Славене на јединство, прије свега на усвајање заједничког језика, као најбоље везе између Срба и Хрвата – „ако је различни верозакон толико дуго времена Далматина источне и западне цркве растављао, једног од другог отуђивао, њих унапредак треба један свим опћени књижевни језик да међусобно веже".

Почетком 1839. Петрановић напушта Шибеник и радно мјесто тајника епископије и сели се у Сплит гдје почиње радити на тамошњем суду. Након изласка шестог свеска *Љубител' просвѣштенија,* Петрановић је престао бити и његов главни уредник. Ту функцију преузео је дубровачки парох Ђорђе Николајевић.

Након Сплита, Петрановић прелази на службу на котарски суд у Имотски. Тих година посветио се и хисториографском раду, а остао је и у честој писаној комуникацији с Гајем и Станком Вразом које је извјештавао о досезима илирског покрета у Далмацији.

Из Имотског је 1842. премјештен на Вис у тамошњи котарски суд, гдје остаје све до 1847. године, када бива премјештен у Обровац. Тај премјештај омогућио му је и лакши долазак у дотицај с препородитељима у Задру који су под водством Анте Кузманића окупљени око часописа *Зора Далматинска* у знатној мјери потакли ширење препородних идеја у Далмацији. Петрановић тада *de facto* ступа на предреволуционарни политички терен и јавно износи своје политичке идеје, у увјетима када још увијек није било озакоњеног парламентаризма.

Дописује се и полемизира с многим политичарима и културним радницима свога времена – на примјер, са својим суграђанином, књижевником, језикословцем и политичаром Николом

Томмасеом, иако су им ставови о многим битним политичким, друштвеним и културним темама били различити.

Након проведене године у Обровцу, Петрановић је 1848. године послан у Книн.

До тог тренутка списатељски и јавни рад је Петрановића учинио толико познатим и уважаваним да је изабран за заступника у аустријском државном парламенту у Бечу. Као члан највишег представничког тијела у држави Петрановић је дјеловао у оквиру федералистичке странке која је већином окупљала заступнике из дијелова Монархије насељених Славенима. Идејни темељи његова препородног рада и касније Народне странке у Далмацији били су јединство „кршћана и ришћана“ (католика и православних), сједињење Далмације с Хрватском, као и увођење народног језика у све јавне установе. Настојао је да се о државном трошку оснују и раде школе на народном језику, тискају *Новине далматинске*, залагао се за потицање развоја углавном занемарених крајева (попут Далмације). Дубоко свјестан културе као средства за политичко ослобођење, Петрановић је по узору на друге крајеве Монархије већ тада заговарао оснутак Матице далматинске. Његов парламентарни мандат престаје 1849. када је цар октроирао устав којим је распустио парламент. Петрановић се тада враћа у Книн и ради у тамошњем котарском суду. Убрзо је позван у Беч гдје као члан комисије, уз Вука Стефановића Караџића, Ивана Мажуранића и Стјепана Цара ради на изради хрватско-српског дијела „правословног и државног назовника“ (политичко-управне терминологије). Већ сљедеће, 1850. године, објављен је пријевод грађанског законика, као и Петрановићева студија *О аустријском грађанском законику и о српском пријеводу истога*. Поткрај 1850. Божидар Петрановић је именован за судског савјетника у Задру. У Задру је покренуо лист *Правдоноша* који се бавио правном тематиком.

Петрановић је 1853. премјештен у Котор, али се двије године касније вратио у Задар на мјесто савјетника у покрајинском Призивном судишту. Истовремено је интензивно писао преглед опће повијести књижевности који је, као први свезак обја-

вио у Новом Саду 1858. под насловом *Историа књижевности поглавитих на свету народа од најстаријих времена до садашњег века*. Он и Стјепан Ивичевић били су сууредници зборника *Виенац уздарја народнога* објављеног поводом 100-годишњице смрти Андрије Качића Миошића. На саборским изборима 1861. подржавао је кандидате Народне странке који су се залагали за увођење народног језика у школство, судство и управу. Настојао је оживјети и идеје о формирању Матице далматинске. Снажно је подржавао и идеје сједињења Далмације и Банске Хрватске.

У коначници су његова настојања за оснивањем Матице далматинске уродила плодом 1862. године. Матица је сједиште имала у Задру, Петрановић је био њен први предсједник практички до смрти. Матица је практицирала „национални рад“ посредством издавања алманаха, календара и других поучних штива, окупљала национално свјесну интелигенцију с јасном политичком мисијом ослобађања од страних утјецаја. Петрановић је до краја живота био искрени заговорник тзв. народне слоге, првенствено братства и заједничког политичког наступа двају блиских народа, еманципације Срба и Хрвата унутар Хабсбуршке Монархије. За живота је уживао готово неподијељено уважавање грађана припадника обију вјера, односно народа.

Петрановић је 1842. постао дописни члан београдског Друштва српске словесности, касније члан Српског ученог друштва. Од оснивања 1866. био је прави члан ЈАЗУ-а. Био је и почасни дворски савјетник.

У свом знанственом и стручном раду претежно се бавио далматинским обичајним правом. Написао је и више повијесних расправа од којих је најважнија *Богомили, црква босанска и крстјани: историчка расправа*. Петрановић је био први који је у домаћој знаности представио богату изворну грађу о том проблему те у неким аспектима изнио врло вриједна запажања, али његова тумачења тог феномена касније истраживачи углавном нису прихватили.

Нагло му се током 1873. здравље почело погоршавати. Мучили су га реума и упала уретре. Отишао је на лијечење у Вене-

цију 1874. и недуго потом и преминуо. Неколико година послије смрти, његове кости су пренијете у родни Шибеник и положене у гробницу на којој стоји натпис:

„Српском научењаку/жарком родољубу/дру Божидару Петрановићу/народ/п(одиже)“

У својој студији о Божидару Петрановићу, коју је прочитао као некролог на свечаној сједници ЈАЗУ-а, њен тадашњи предсједник Фрањо Рачки је поред осталог истакао: „Петрановић се к Српству признавао, чега он није никада прикривао. Али Петрановић није у Српству и Хрватству назирао два противна стожера Словенства, која се по својој нарави замјенито само одбијају; па уколико то доиста бива, држо је да ваља науком и братским споразумом поравнати тежње привидно опречне“.

Данас у Задру и Шибенику постоје улице које носе име Божидара Петрановића.

Иво Голдстеин – Милорад Кондић

ДЈЕЛА:

Bogomili: crkva bosanska i krstjani: istorička rasprava, Zadar 1867.
Istorija književnosti poglavitih na svietu narodah od najstarijih vremena do sadašnje dobi, Novi Sad 1858.
O osveti, mirenju i vraždi po negdašnjemu srbsko-hrvatskome pravnom običaju, Rad JAZU 6, Zagreb 1869.
O pravu nasljedstva kod Srba na osnovu pravnog običaja i pisanih spomenika, Rad JAZU 23, Zagreb 1873.
O robstvu. Po srbskim spomenicima i štatutima primorskih dalmatinskih gradova, Rad JAZU 16, Zagreb 1871.
Ručna knjiga najnuždniih pravdoslovnih riečih, izriekah i obraznicah, Zadar 1862.
Srpske narodne pjesme iz Bosne i Hercegovine, Beograd 1876.

ЛИТЕРАТУРА:

EJ 6, 478.
HE 8, 430.
HKE 3, 347.
Perić, I., *Kulturna i politička djelatnost Božidara Petranovića,* Radovi Zavoda za hrvatsku povijest 16, 1983., 45-96.
Perić, I., *Politički portreti iz prošlosti Dalmacije,* Split 1990.
Prpa-Jovanović, B., *Srbsko-dalmatinski magazin 1836-1848: preporodne ideje Srba u Dalmaciji*, Split 1988.
Rački, F., *Dr Božidar Petranović,* Nekrolog, Rad JAZU 30, Zagreb 1975., 30.
Радојчић, Биографије, III, 106.
Znameniti Srbi XIX veka, god. II, 65-66.
https://p-portal.net/bozidar-petranovic-narodni-prosvjetitelj; https://www.eparhija-dalmatinska.hr/Publikacije-Krka13-L.htm; pristupljeno 3. X. 2024.

Петровић, Бошко

ПЕТРОВИЋ, Бошко (Бјеловар, 18. II. 1935. – Загреб, 10. I. 2011.), син Младена и Мирјане р. Милојевић, џез-музичар, вибрафонист, композитор и педагог. Младен Петровић, зван Млађо, имао је надимак Стари Мачак. Прије Другог свјетског рата био је официр Војске Краљевине Југославије. Рат је провео у њемачком заробљеништву. Постоји обитељска прича да је Младен Петровић, кад је логор ослобођен или непосредно пред ослобођење успио побјећи из њега те је по снијегу данима пјешачио да би стигао на слободни териториј. Послије рата био је официр ЈНА. Обитељ је често селила. Бошко Петровић је рођен у Бјеловару (откуда је била мајка Мирјана), одрастао је у Шкофјој Локи,

средњу школу похађао је у Љубљани, живећи у ђачком дому. У Љубљани је 1954. године и матурирао. Приватно је учио виолину у Карловцу, а затим хармонику у Шкофјој Локи гдје је основао и први оркестар. Преко емисија америчке војне радио-станице АФН као и Гласа Америке открио је џез и заљубио се у овај правац којем ће остати вјеран и у којем ће се остварити као глазбеник.

У Загреб је преселио 1954. и у њему ће остати до краја живота. Исте године почиње свирати као хармоникаш у квартету Радана Боснера с којим ће направити и прве снимке. Паралелно свира бубњеве у џез-саставима, пратећи пјевача Драгу Диклића те као стални члан Плесног оркестра Радио телевизије Загреб. У том раздобљу прелази дефинитивно на вибрафон који ће му постати стални инструмент и по којем ће га препознавати код нас и у свијету. Кључна година у Петровићеву умјетничком развоју је 1959. кад под утјецајем *The Modern Jazz Quarteta* оснива први властити квартет, а годину касније и *Загребачки џез квартет*. ЗЈК је био мали састав коморног, сувременог џез-стила, иновативна звука у домаћој музици.

С квартетом ће Петровић у годинама активности састава (1960. – 1967.), подићи џезистичку извођачку праксу на највишу умјетничку разину у домаћим оквирима, као и професионализирати џез код нас уопће. Такође, на линији тадашњих трендова, међу првима у нас Петровић ће спојити џез с народном музиком, у његовом случају међимурском и истарском, а у томе кроз године концертирања и снимања развити нови, модеран и рафиниран звук. Уједно, себе ће профилирати као водећег вибрафониста у земљи, као и једно од најпрепознатљивијих имена југославенског џеза. Успоредно ће бити и сталним чланом Плесног оркестра РТВ Загреб. Године 1970. основао је *B.P. Convention* гдје је поред вибрафона свирао и маримбу. Овај бенд ће дјеловати у различитим поставама и форматима (трио, квартет, квинтет), на концертима и *jam sessionima*. За потоње, као омиљену, слободну и неформалну врсту музицирања, Петровић је постао готово синоним у Загребу и у остатку земље. Сурађивао је с големим бројем домаћих и најцјењенијих страних џез-музичара,

свирајући како по свим домаћим тако и на страним сценама, укључујући и неке од најпознатијих свјетских џез-фестивала. Водио је још неколико већих и мањих формација, између којих и *Бошко Петровић трио*, а у другој половини каријере најчешће наступа с пијанистом Невеном Франгешом.

Сурађивао је и с многобројним пјевачима различитих музичких жанрова (Јосипом Лисац, Ружом Поспиш-Балдани, Габи Новак, Зораном Предином). Био је члан и солист *YU All Stars Big Banda* основаног на београдском *Newport Jazz* фестивалу. Петровић је оставио велику дискографију, а творац је значајног складатељског опуса од неколико стотина композиција, у распону од џеза, до суврмене озбиљне, авангардне и примијењене музике. Неке од његових џез-композиција „средње струје", попут *Green Lobster Dream, Zagreb by Night*, или интерпретација македонског напјева *With Pain I Was Born*, постале су такозвани „стандарди", бројеви које оркестри и групе трајно изводе. Петровић је дао знатан допринос глазбеној педагогији, у чему се издваја његова улога водитеља Љетне џез школе Музичке омладине (касније ХГМ) у Грожњану, у Истри. Поред педагошког рада, Петровић је био промотор и организатор џез фестивала и многобројних наступа страних музичара у Загребу и Југославији, а касније и самосталној Хрватској, не само у џезу већ и у другим врстама музике (продуцент концерата пијаниста Мишела Леграна и легендарног „краља блуза" Б. Б. Кинга). На Радио Загребу и Телевизији Загреб водио је емисије о џезу гдје је често и сам музицирао. У примијењеној глазби окушао се кроз складање за телевизију и филм (између осталог и за филм *Лисице* Крсте Папића, 1970.).

У Загребу је Петровић 1988. отворио *B.P. Club* који је постао најпознатији џез клуб у Југославији. Тијеком свог четвртстољетног дјеловања ово ће мјесто постати релевантна точка и у европским и свјетским размјерима. Ту су остваривале спонтане сурадње и „session" музичара, као и настајање ад хоц складби, а у клуб су радо долазили и музичари других праваца, попут Арсена Дедића, Габи Новак и Вице Вукова. У том раздобљу Петровић је постао и дискографом, оснивајући тврtку *Jazzette Records*, која ће

поред издања бити и продуцентска кућа. Клуб је био и стјециште људи из умјетности и културе, али и политичара. То ће бити поготово значајно тијеком деведесетих година кад су Петровићу упућиване пријетње због поријекла, а било је и покушаја да му се клуб одузме.

Бошко Петровић умро је изненада. Покопан је у Загребу, граду за који је био изразито везан, што је наглашавао и приватно и јавно, означавајући припадност Загребу као елемент идентитета који га је поред глазбеничког највише одређивао. Добитник је награде „Јосип Штолцер Славенски“ (1979.), Награде града Загреба (1989.), носитељ је Реда Данице хрватске с ликом Марка Марулића (1996.), као и бројних музичких награда. Вишеструки је добитник Порина, а 2003. добио је Порина за животно дјело. У Новиграду гдје је Петровић годинама водио музички фестивал „Novigrad Music Nights“, дотадашњи пролаз Ангуилара Венета назван је 2011. Пролазом Бошка Петровића (*Passaggio* Boško Petrović), а у Грожњану је 2024. постављена спомен биста у част Бошку Петровићу, рад кипара и глазбеника Бориса Леинера. О Петровићу писали су у суперлативима еуропски и међународни џез-критичари и магазини, увршten је у многе антологије, а био је и особни пријатељ с неким од најутјецајнијих суврeмених свјетских џез-музичара (Герија Бартона, Џона Луиса, Џоа Паса...).

Изразито музикалан, природно надарен ритмички и мелодијски, Бошко Петровић издвајао се као инструменталист и кроз вријеме се ослобађајући својих узора Лајонела Хемптона, Милта Џексона и Гарија Бартона постао свирач препознатљивог властитог стила. Истицао се импровизацијом и динамиком, укусним рјешењима а, као музичар изузетне прилагодљивости, и осјећајем за свирање у ансамблима, од трија до биг бандова, „профилирани стилист, завидне инструменталистичке спреме и технике те велика осјећаја за ритам и смисла за фразу“ (Ивица Жупан). Уз Миљенка Прохаску, Петровић је и најзначајнији овдашњи џез-складатељ. Као личност наглашене способности комуникације и по животном стилу хедонист, лако је склапао познанства и пријатељства, па ће уз његов незаобилазан свирач-

ки, извођачки и складатељски опус, остати у култури забиљежен и као највећи популаризатор и промотор џеза у Загребу, Хрватској и некадашњој Југославији.

Ђорђе Матић

ДЈЕЛА:

Petrović, B., – Hrvoj, D., Život kao jam session, Boško Petrović – autobiografija, Zagreb 2012.

IZVOR:

Maja Guberina, Pariz.

ЛИТЕРАТУРА:

HE 8, 439.
Matić, Đ., *Sultan svinga – In memoriam Boško Petrović*, Vreme, Beograd, 13. I. 2011.
Župan, I., Predgovor, u: Petrović, B., – Hrvoj, D., Život kao jam session, Zagreb 2012, 13-25.

https://hbl.lzmk.hr/clanak/petrovic-bosko; https://jazztimes.com/artists/bosko-petrovic/;
https://www.jazzmusicarchives.com/artist/bosko-petrovic; https://www.istriaterramagica.eu/novosti/kultura/veliki-jazz-glazbenik-bosko-petrovid-dobio-spomen-bistu-u-groznjanu/, pristupljeno 24. 11. 2024.

Петровић, Гајо

ПЕТРОВИЋ, Гајо (Карловац, 12. III. 1927. – Загреб, 13. VI. 1993.), филозоф, свеучилишни професор, син Бранка и Вере рођ. Гјачић. Један од оснивача часописа *Praxis* и Корчуланске љетне школе, професор на Филозофском факултету у Загребу и оригиналан мислилац који је промишљао филозофију праксе на трагу Маркса, развивши је у властити оригинални израз који је називао *мишљење револуције*.

Његов отац Бранко био је грађевински инжењер, поријеклом из засеока Петровићи села Српских Моравица (од 1996. Моравице) у Горском котару. Петровићи су се доселили у тај крај концем 16. и почетком 17. стољећа из Црне Горе. Мајка Вера рођена је на

Сушаку те потјече из истарске породице Гјачић из Жмиња, док је по мајци поријеклом била из Моравске. Његов брат Светозар био је књижевни теоретичар и повјесничар књижевности те је предавао на свеучилиштима у Загребу, Новом Саду и Београду.

Гајо Петровић је дјетињство провео у Карловцу, гдје се бавио и спортом играјући (столни) тенис у Карловачком спортском друштву. Уочи Другога свјетског рата породична заједница почела се осипати, што због финанцијских проблема, што због смрти дједа и баке који су његовали породична окупљања. Дјед Никола био је индустријалац и трговац дрвом, али његови синови нису развили очев талент за трговину. Отац и стриц студирали су у Прагу. Стриц Гајо остао је упамћен као врстан лијечник у Карловцу, па је за заслуге једна улица названа по њему, а 1978. откривена му је и спомен-плоча.

Гајо Петровић завршио је основну школу и гимназију у Карловцу. За вријеме рата помагао је НОБ-у те је још у окупираном Карловцу 1945. постао скојевац. Као средњошколац исказивао је талент за математику и физику, али и велики интерес за свјетску књижевност. Још као студент служио се литературом на више страних језика. По завршетку рата, на јесен 1945., уписао је француски и филозофију на Филозофском факултету у Загребу. Године 1946. с групом студената одлази на студиј филозофије у Совјетски Савез. Академске године 1946./1947. боравио је у Лењинграду, а у Москви 1947./1948. У Лењинграду је положио више испита из повијести, логике и психологије. За двије године боравка у СССР-у успјешно је положио укупно шест семестара. Боравак у Совјетском Савезу, описао је у својеврсном путопису објављеном у часопису *Република* (бр. 1 и 7-9/1951.).

Завршни писмени испит из филозофије под насловом *Значење Лењинове критике емпириокритицизма* обранио је у вељачи 1950., док му је наслов есеја из етике био *Држава – њена етичка функција*. Дипломирао је 1950. на Филозофском факултету у Загребу, а у листопаду исте године изабран је за асистента на Одсјеку за филозофију. Докторат под насловом *Филозофија Плеханова* обранио је 1956. године, а крајем исте хабилитирао је за на-

словног доцента на Филозофском факултету Свеучилишта у Загребу. Одмах након обране доктората академске године 1956./57. боравио је у Великој Британији на позив филозофа Алфреда J. Ауера гдје је истраживао суврeмену енглеску филозофију, док је академске године 1961./62. боравио у САД-у као стипендист Фордове закладе. Године 1959. изабран је за доцента, а 1963. за изванредног професора теоријске филозофије те 1969. за редовног професора теоријске филозофије. Предавао је предмете: онтологију, логику и гносеологију. У просинцу 1992. одржао је посљедње предавање и задњи пута судјеловао на сједници Вијећа Одсјека.

Вјеројатно први објављени чланак Гаје Петровића био је критички осврт на непотписани текст објављен у *Борби* за који се сматра да га је написао Борис Зихерл или Максимилијан-Максо Бађе (О једној грешци у чланку 'Велико дјело о марксистичком филозофском материјализму', *Борба*, 21. IX. 1948.). Петровић је тада био 21-годишњи студент, а и Зихерл и Бађе филозофи те високи функционари. Већ тада је исказао властиту битну карактерну особину – „аналитички интелект и одбацивање сваког ауторитета који се не може мисаоно утемељити" (Вељак 1993., стр. 268). Врло рано још у *Погледима* почео је критички писати о стаљинизму у филозофији (Филозофија у СССР-у од Октобарске револуције до 1938 године, *Погледи*, бр. 2/1952 и бр. 3/1953). Тим радовима започиње његова критика догматског марксизма.

Био је један од оснивача и уредника, *de facto spiritus movens*, филозофског часописа *Праксис* који је југославенску филозофију афирмирао у свијету. Петровић је написао оно што се може назвати програмски манифест *Праксиса*, текст наслова *Чему Праксис* (1964./1972.). Био је и члан Управног одбора Корчуланске љетне школе. Школа је била повезана с часописом те је окупљала многе слободномислеће филозофе и појединце 60-их и 70-их година двадесетог стољећа.

У биографијама је наводио како познаје њемачки, енглески и руски те да се служи француским и талијанским.

Био је први тајник тек основаног Хрватског филозофског друштва (1957. – 1959.) и његов предсједник (1959. – 1964.), када постаје предсједник Југославенског удружења за филозофију на чијем ће челу бити све до 1966. године.

У тексту *Чему Праксис* написао је како је интенција оснивача створити часопис који ће бити мјесто расправе „о актуелним проблемима југославенског социјализма и сувременог свијета и човјека“, часопис чији су креатори увјерени како је социјализам једини пут из тешкоћа у које је запало човјечанство, а Марксова мисао „најадекватнија теоријска основа и инспирација револуционарног дјеловања“ (ибид.). Исто тако, у тексту је јасно излазило на видјело Петровићево увјерење да деформације социјалистичке теорије и праксе у Југославији треба тражити у превиђању филозофске димензије Марксове мисли, као и у „отвореном или прикривеном негирању њене хуманистичке бити“ (ибид.). Хуманистичка оријентација била је константа Петровићева промишљања и темељ из које је израстала његове филозофија.

У књизи *Од Лока до Ајера* дао је оригиналну интерпретацију повијесног развоја енглеске филозофије од емпиризма до 20. стољећа. Дјело *Логика* је у тренутку објављивања било најопсежнији приказ повијести логике на хрватском и српском језику, а потом је неколико деценија било уџбеник из логике у хрватским средњим школама. Посебност тог уџбеника јест Петровићево одбијање дијељења логике од филозофије, као и одбијање супротстављања симболичке логике традиционалној те логике методологији. Сматрао је да су филозофија и логика уско испреплетене те како су наведена раздвајања особито штетна за разумијевање и развој логике.

Књига *Филозофија и марксизам* јест збирка расправа чија је основна повезница теза да је Марксова филозофија револуционарни хуманизам, мисао која може бити теоријска основа за изградњу демократског-хуманистичког социјализма само ако се схвати у свом унутрашњем развојном континуитету, тј. у својој цјеловитости. Конкретно, Петровић је сматрао да се Марксово

дјело не може дијелити на младог још хегелијанског Маркса и зрелог знанственог Маркса. Петровић није негирао да се Марксова мисао развијала током година, али је путем анализе Марксових дјела показао континуитет унутар развоја. У духу наведених ставова међу првима је критизирао Алтисерову тезу о постајању епистемолошког реза у Марксовом дјелу, сматрајући је својеврсном модернизираном верзијом стаљинистичке подјеле према којој су незрела и недовољно знанствена сва Марксова дјела настала прије 1848. године. И у овом тексту као и у каснијима, Петровић је наглашавао важност Марксових антрополошких увида, јер је држао како је питање о човјеку фундаментално питање филозофије. За књигу *Филозофија и марксизам* Гајо Петровић је добио награду „Божидар Аџија".

У књизи *Могућност човјека* Петровић је одредио човјека као *стваралачко биће праксе*, подразумијевајући под истинским стваралаштвом слободу; утолико ако је човјек оно бивствујуће које бивствује на начин праксе, питање о слободи је саставни дио питања о пракси. Слободу је одредио као стварање новог, односно њену бит је видио у развијању људскости и човјекових креативних моћи. Сматрао је како се код Маркса човјек отуђује не од неке дане бити, већ се отуђује од својих хисторијски креираних могућности. Истовремено, био је потпуно свјестан да је просјечан људски живот врло далеко од реализације свих људских хисторијски створених потенцијала и баш зато је држао да је један од основних проблема суврeменог свијета отуђење и самоотуђење. Сматрао је како социјализам још нигдје није остварен. Цјеловита и кохерентна успостава самоуправљања није била спроведена у Југославији, а управо она је била претпоставка укидања класних расцијепа, па утолико и једна од претпоставки укидања отуђења. Својим чланцима и јавним иступима Петровић је континуирано упозоравао на стаљинистичке и етатистичке тенденције те бирократизам у земљи. Тврдио је да они који држе монопол власти претендирају и на монопол над критиком желећи свести филозофију на слушкињу политике. Сматрао је задатком филозофа развијање критичке радикалне

свијести с позиција друштва као цјелине. То су темељи на којима је изграђивао беспоштедну критику реалног социјализма.

У дјелима *Филозофија и револуција* и *Мишљење револуције. Од „онтологије" до „филозофије политике"* Петровић је даље развијао своје филозофско промишљање на трагу Маркса које је сам дефинирао као мишљење револуције; гдје је мишљење револуције одређено као мишљење другачије хисторијски могућег бивствовања, бивствовања које карактеризирају слобода и разотуђење. Утолико, револуција није политичка категорија, већ је појам којим се означује свеопћа промјена бивствовања из темеља. Револуцијом се успоставља слободно, стваралачко бивствовање, стога је она највиши облик бивствовања, озбиљење стремљења људскијим облицима живота, бивствовање у својој пунини. Сматрао је да термин бивствовање боље захвата и исцрпљује проблематику коју увријежено изражавамо термином битак.

Бавио се и Хајдегером, рецензирао је његов *Увод у метафизику* те исцрпан и дуги увод у *Sein und Zeit*. Између њега и њемачког филозофа постојала је комуникација те је Петровић у неколико наврата био Хајдегеров гост. Иако је сматрао да постоје неке сличности између Маркса и Хајдегера није заборављао на битне разлике међу њима; гдје Маркс позива на радикалну промјену свијета, Хајдегер савјетује равнодушност, гдје први позива на беспоштедну критику, други препоручује промишљајуће размишљање.

Петровић је 1990. добио почасни докторат *Université des Science Humaines* у Стразбуру. Докторат му је уручио познати филозоф Жан-Лик Нанси, професор на том свеучилишту. Нанси је у пригодном говору Петровића назвао пиониром иманентне критике унутар марксизма, филозофом који је промишљао најдубље могућности човјекове егзистенције без да је упао у есенцијализам.

Захваљујући Гаји Петровићу као и „његовој генерацији" направљен је раскид с догматизмом и „провинцијалном учмалошћу самозадовољних епигона" у нашој филозофији те је Загреб на прије лазу 60-их на 70-е „постао једним од средишта европске филозофије" (Вељак 1993., стр. 269.).

Петровићева дјела преведена су на двадесетак језика, а године 1986. објављена су му и *Одабрана дјела* у четири свеска. Размјењивао је идеје и пријатељевао с многим познатим филозофима свога времена. Ерих Фром га је у више наврата позвао да одржи предавања на Свеучилишту у Мексико Ситију. Боравио је на свеучилиштима у Тибингену, Фрајбургу, Келну, Минхену, итд. Биран је у редакције међународних часописа и одборе института за филозофију. Био је потпредсједник *Ernst Bloch-Gesellschafta*, у Лудвигсхафену, члан паришких *Institut International de Philosophie*, и *Comité d'honneur du Collège International de philosophie*, члан *Institute for Advanced Study* у Принстону и берлинском *Wissenschaftskolleg zu Berlin*, те ванредни члан САНУ-а.

Из КПХ је био први пута искључен 1949. године. Коју годину касније поновно се учланио те био члан Свеучилишног комитета СКХ и његовог секретаријата (1958. – 1964.). Петровић је оштро полемизирао с влашћу како 1965. (полемика са Савком Дабчевић Кучар), тако и 1968. у поводу студентских гибања, након чега је поново искључен из СК. Осуђивао је сваки облик национализма 1970-их, као и интегрирање облика капиталистичке економије у југославенски модел. Био је један од оснивача Удружења за југославенску демократску иницијативу (УЈДИ) те је у својим јавним наступима почетком 1990-их био особито критичан према свим националистичким снагама које су побиједиле на вишестраначким изборима. Сматрао је како су још 1960-их партијски бирократи потпиривали национализам и ривалитете међу републикама како би задржали власт. Стога је држао да су поборници национализма произашли из етатистичких снага насталих на стаљинистичким политикама. Утолико је држао да је и режим који је настао с вишестраначким изборима кадровски и идеолошки само наставак у новим увјетима етатистичко стаљинистичких пракси. Особито је осуђивао рехабилитацију фашизма и усташтва као и недемократске праксе које је спроводила власт у Хрватској раних деведесетих. Због својих досљедних љевичарских и антифашистичких увјерења и ставова био је жестоко нападан. Остао је у увјерењу да пад „реалног со-

цијализма“, чији је и сам био критичар, не може представљати крај ни социјализма, а ни Марксове мисли.

На почетку деведесетих (1990. – 1991.) подржавао је и био укључен у дјеловање мировних и антиратних активности интелектуалаца у првом реду окупљених у Демократски опозицијски форум. Поткрај 1991. пише кратко и драматично писмо Јиргену Хабермасу у којем га моли да учини све што је у његовој моћи да се заустави процес који води у ратно крвопролиће.

Умро је у загребачкој болници „Сестара милосрдница“.

Покопан је на гробљу Мирогој.

О раду и животу Гаје Петровића објављена су три зборника радова и више ауторских књига и чланака.

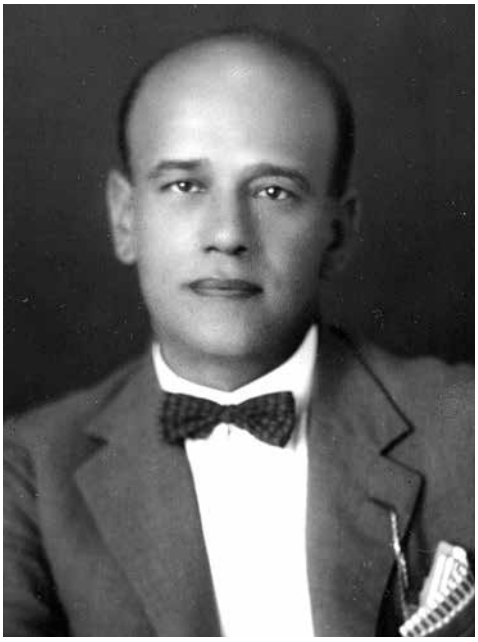
Лука Богданић

DJELA (IZBOR):

Filozofski pogledi G. V. Plehanova, Zagreb 1957.
Logika. Udžbenik za III. razred gimnazije, Zagreb 1964.
Od Locke di Ayera, Beograd 1964.
Filozofija i marksizam, Zagreb 1965.
Mogućnost čovjeka, Zagreb 1969.
Philosophie und Revolution. Modelle für eine MarxInterpretation. Mit Quellentexten, Reinbek bei Hamburg 1971.
Filozofija i revolucija, Zagreb 1973., 2. izd. 1983. (prvo izdanje na njemačkom 1971.)
Čemu Praxis, Zagreb, Hrvatsko Filozofsko društvo, biblioteka Praxis, 1972. (prvo izdanje u časopisu *Praxis*, god.1/1964., br.1 str.)
Mišljenje revolucije. Od „ontologije" do „filozofije politike", Zagreb 1978.
Suvremena filozofija. Ogledi, Zagreb 1979.
Praksa/Istina, Biblioteka kulturnog radnika: 11. teza, Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb, 1986.
Odabrana djela u četiri knjige, Zagreb – Beograd 1986.

ЛИТЕРАТУРА:

Bogdanić, L., Čemu praxis? Ili o historijskom porijeklu i mjestu *Praxisa*, u: *Aspekti praxisa. Refleksije uz 50. obljetnicu*, B. Mikulić i M. Žitko (ur.), Zagreb 2015., 25-45.
Bogdanić, L., *Praxis. Storia di una rivista eretica nella Jugoslavia di Tito*, Roma 2010.
Goldstein, *S., 1941. godina koja se vraća*, Zagreb 2007.
Golubović, V., *Filozofija kao mišljenje novog*: *Gajo Petrović i prebolijevanje metafizike*, Zagreb 2006.
Golubović, V., *S Marxom protiv Staljina. Jugoslavenska filozofska kritika staljinizma 1950-1960*, Zagreb 1985.
Habermas, J., *U spomen na Gaju Petrovića,* u: Veljak L. (ur.), Gajo Petrović – čovjek i filozof, 2008, 11-14.
Kalebić, G., *Filozofija prakse i mišljenje revolucije Gaje Petrovića*, Zagreb 2024.
Petrović, A., *Gajo Petrović*, u: Gvozden Flego (ur.) *Zbilja i kritika. Posvećeno Gaji Petroviću*, Zagreb 2001, I-IX.
Tkalec, J. *Gajo Petrović: Nacionalizam nas je doveo na ivicu građanskog rata*. Intervju s Gajom Petrovićem, Novi Forum, 14. 1.1991., 6-8.
Veljak L., (ur.) *Gajo Petrović – čovjek i filozof. Zbornik radova s konferencije povodom 80. obljetnice rođenja*, Zagreb 2008.
Veljak, L. In memoriam Gajo Petrović, *Filozofska istraživanja*, 49/1993., 267-270.

Плавшић, Душан

ПЛАВШИЋ, Душан (Винковци, 22. IV. 1875. – Загреб, 18. XII. 1965.), банкар, публицист и колекционар, син Николе Атанасијева (Athanasieva) и Људмиле-Миле рођ. *von Illich*. Рођен као средњи син у угледној православној породици. Никола Плавшић био је власник Народне тискаре у Винковцима, који је штампао *Крајишник*, први политички лист у Славонији и Срему. Касније је био угледан пристав Трговачко-обртничке коморе за Славонију и добитник многих домаћих и међународних признања. Мајка Људмила-Мила, римокатолкиња, била је из породице старог племства *von Illich*. Душан Плавшић наследио је породичну посвећеност економији, култури и уметности. Имао је старијег

брата Милана, млађег Николу те сестру Олгу, касније уд. Вуковић. Из другог брака Николе Плавшића са Ружом рођ. Цирнер рођен је Чедомил Михачиновић Плавшић, који је наставио очев успешан рад у осјечкој Трговинско-обртној комори.

Као средњошколац у Осијеку Душан је приступио хрватском националном покрету и због учешћа у протесту против мађарског утицаја на Осјечко казалиште завршио у затвору. Студирао је права у Бечу где је припадао не само кругу напредних интелектуалаца – заступника идеја модерне, већ се као одборник Хрватског академског клуба Звонимир залагао за боље позиције хрватске културе на међународној сцени. Уз очеву финансијску подршку, заједно са пријатељима Гвидом Јенијем, Миланом Марјановићем, Бранимиром Ливадићем и Миливојем Дежманом, уређивао је часопис *Младост* (1897. – 1898.). Био је један од оснивача Првог хрватско-српско-словенског књижевно-уметничког друштва које је претходило Хрватском салону 1898., а потом и часописа *Живот* (издање Друштва хрватских умјетника 1900. – 1901.). Студије је окончао у Прагу 1899., где се зближио са Стјепаном Радићем.

Од 1901. до 1906., као секретар Босанско-херцеговачке привилеговане земаљске банке у Сарајеву, посветио се и културном животу: приказује бечку културну сцену у часопису *Нада* (уређивао његов велики пријатељ и рођак Силвије Страхимир Крањчевић – оженили су две сестре), оснива Хрватски литерарни клуб (са Тугомиром Алауповићем и Крањчевићем) те Хрватски клуб (са Ивом Пиларом), настоји да се приреди изложба хрватских уметника и сл.

У Загребу је од 1906. био најпре комесар Прве хрватске штедионице, а потом руководилац Централне банке у Осијеку и загребачке подружнице Хрватске земаљске банке д.д. из Осијека.

Душану Плавшићу култура је представљала његово право интересовање и љубав, али је у банкарству постигао видне успехе, стицао иметак, друштвени углед и позиције, што му је омогућивало иницирање разних пројеката, између осталога и културних. Многе планове пореметило је избијање Првог светског

рата, а након формирања Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца Плавшић је наставио са развијањем својих послова.

Помагао је формирању Загребачке бурзе за робу и вредноте и у пословима репарација од Немачке и Мађарске након Првог светског рата. Од 1921. до 1922. био је главни равнатељ Југославенске банке д.д., потом оснива своју – Балканску банку д.д.

У августу 1922. Плавшић је именован на дужност помоћника министра финансија Косте Куманудија. Како је та влада у децембру 1922. дала оставку, нови министар финанција, радикал Милан Стојадиновић покреће новинску кампању против Плавшића и против Балканске банке. Водство банке је у међувремену имало неколико лоших пословних одлука те је, делом и због неповољног политичког окружења, она дошла у врло тешку ситуацију. Крајем 1924. банци је одобрена принудна нагодба, следеће године ликвидирана (али је правно постојала до 1948.).

Привrженост идеји уједињења јужнословенских народа била је породична традиција Плавшића. Душан се борио против потчињености хрватског народа и његове културе мађарским и аустријским интересима, али његово разочарање у Београд због непоштовања локалне традиције и до тада остварених постигнућа, пре свега у домену економске политике, с једне стране, и аутономне хрватске културе, с друге стране, као и нарастајуће незадовољство због спровођења централизма београдских власти, довело је Плавшића у тешку позицију. За поједине кругове у Загребу био је сувише југоцентричан, а за поједине кругове у Београду – недовољно југоцентричан. За српске националисте није био довољно Србин, а за хрватске је био недовољно Хрват.

Иако суочен с разним изазовима и неугодностима, Плавшић након повратка из Београда наставља рад као банкарски стручњак и угледни кредитни и инвестициони консултант у значајним иницијативама: припрема Закон о банкама, председник је Хрватског штампарског завода Дионичке тискаре, управник у Државном баждарском уреду и Бурзовном вијећу, преговара са страним банкама, комесар је Прве хрватске штедионице, члан комисије за санирање новчаних завода, саветник за Београдску

банку, Српску банку у Загребу, Јадранско-подунавску банку у Београду, Југобанку, Српску централну привредну банку у Сарајеву и др.

Био је и деоничар, учесник или заговарач бројних индустријских, трговачких, грађевинских и туристичких пројеката у целој Хрватској – од Славоније до Плитвица и Приморја, али и широм Југославије, између осталог за шумарство, рударство, електрификацију, изградњу путева, лука, бродоградилишта, жељезница, паркова, циглана, шећерана, израду телефонских каблова, морско рибарство, бањска лечилишта, хотелијерство и друге. Радио је на санирању сељачких дугова, на успостављању Босутске водне задруге и на многим другим развојним пројектима. Био је и масон.

Крајем двадесетих и почетком 1930-их, кад је Југославију погодила катастрофална економска криза, Плавшић је написао неколико критичких текстова о економској политици о све јачем упливу државе на економију, посебно фискалне политике која је довела до велике девалвације, краха акционарских и осигуравајућих друштава, предузећа са страним капиталом, многих мањих банака, као и бројних велепоседника. Први текст насловљен *Држава и народна банка*, с поднасловом *неколико погледа на питање о законској стабилизацији динара*, објавио је 1930. године. Текстови које је написао у наредним годинама (*Предлог за санацију наше финансијске и привредне кризе*, *Образложење мојег предлога...*, *Мере за проведење санације*) штампани су као рукопис, очито за интерну кореспонденцију пријатељима, књижницама и, могуће, надлежним институцијама. У тим се текстовима залаже, између осталога, и да држава води „исправну народну привредну политику“, што Мира Колар назива „најбољим страницама наше финанцијске литературе“.

Паралелно са интензивном делатношћу у области банкарства, Плавшић је од младости био веома активан на хрватској уметничкој сцени. Почео је да објављује поезију са 17 година, а драгоцене библиографске податке о његовим бројним текстовима (којих је било преко 160) објавила је М. Колар 2001. Потписи-

вао се са Дискоболо, Д.П., Д.Н.П и Д. Николајев, наглашавајући своје, тада актуелно русофилство. Од краја 1890-их пише приказе културних догађаја за *Slavonische Presse, Младост*, *Agramer Tagblatt*, касније за *Хрватску / Југославенску њиву*; један је од оснивача часописа *Савременик*, едиције *Савремени хрватски писци*; члан је, потом секретар и председник Друштва хрватских књижевника, одборник и потпредседник Господарског одбора Матице хрватске; учествује у организацији важних изложби: самосталног наступа хрватских уметника у Москви и Петрограду 1899./1900., Првог Хрватског салона, Прве умјетничке изложбе у Сарајеву, Југословенске изложбе у Паризу (поводом Међународне мировне конференције у Версају). Његова кореспонденција с уметницима указује на пријатељске и спонзорске односе, на откупе уметничких дела за институције и личну збирку: имао је дела највећих хрватских и југословенсклих сликара и вајара – Б. Чикоша Сесије, Р. Валдеца, И. Мештровића, Т. Кризмана, Ђ. Тиљка, М. Краљевића, В. Бецића, Ј. Рачића, М. Узелца, Љ. Бабића, М. Рачког, С. Шумановића, Ј. Мишеа, И. Тишова, М. Ванке и др. Највећи број је продао или поклонио загребачкој Модерној галерији (данас Национални музеј модерне умјетности). Из писама је видљиво какао је доприносио културној политици кроз припреме изложби, подизање споменика, помоћ уметницима, доделе атељеа и станова за млађе ствараоце, изградњу биоскопа Ураниа, реконструкције Максимира, Каптола, Етнографског музеја и сл. Његова привржености хрватској култури донела му је признања: добио је златни руски орден „Св. Станислава III степена“ за поменуту изложбу хрватских уметника у Петрограду и Москви (на којој је радио с Р. Валдецом); члан-добротвор је Хрватске књиге при Друштву хрватских књижевника (1936.); уврштен је у споменице *Знаменити и заслужни Хрвати 925–1925* (1925.) и *Пола вијека хрватске умјетности 1888–1938* (1938.).

По успостави НДХ Плавшић је 12. маја 1941. послао Равнатељству усташког редарства исцрпан аутобиографски спис наводећи бројне доказе своје привржености хрватској држави и заслуге њеној привреди и култури од најранијих дана. Тада је,

по сопственом признању, дао примедбе на Закон о Хрватској државној банци и био „стручни конзултант Савеза новчаних и осигуравајућих завода НДХ у сектору хрватског новчарства“. Па ипак, у ноћи 10./11. новембра 1941. ухапшен је у Загребу и то јутро у скупини од 37 интелектуалаца оптужених за припадност масонској организацији упућен у Јасеновац. Дан касније сви су доведени у логор у Старој Градишки. Третман је према тој групи био релативно добар (у односу на друге заточенике). До почетка априла 1942. пуштени су сви из те скупине осим Плавшића и још четворице. Плавшић је пуштен недуго потом након интервенција утјецајних пријатеља, а двојица од преостале четворице су убијени. Потом је Плавшић 13 мјесеци боравио у санаторију Меркур у Загребу, гдје је био релативно заштићен.

Последње године живота провео је у Загребу – далеко од раскоши која је обележила његов претходни живот. Осиромашен, али достојанствен, у пензији коју је добио због заслуга на пољу културе, а не у банкарству, није изгубио своју знатижељу: пратио је дешавања на пољу политике, економије, културе. Стари пријатељи га нису заборавили – био је позван 1954. да присуствује оснивачкој седници Друштва пријатеља умјетности Хрватске.

Буран, садржајан живот Душана Плавшића био је обележен успонима и падовима, успесима и несрећама, карактеристичним за турбулентна времена радикалних промена у социјалним, политичким економским и културним приликама, посебно када се испоставило да концепт југословенства, традиционално негован у његовој породици, није био остварен упркос уједињењу три народа, што је оставило последице и на његов животни пут и друштвени статус.

Ирина Суботић

ДЈЕЛА:

Država i Narodna banka, Zagreb 1930.
Mere za provedenje sanacije, ? 1933.
Obrazloženje mojeg predloga za sanaciju naše finansijske i privredne krize, Zagreb 1933.
Predlog za sanaciju naše finansijske i privredne krize ? 1932.
O sanaciji našega bankarstva. Rasprava. XX vek, br. 2, Beograd 1938.

ИЗВОРИ:

Arhiv Jugoslavije (Beograd), fond 100: Masonske lože
Hrvatski državni arhiv (Zagreb), fond 757: Obitelj Plavšić
Privatna arhiva porodice Plavšić – Duduković, Beograd

ЛИТЕРАТУРА:

Barac, A., *Bijeg od knjige*, Zagreb 2015.
Barac, A., *KZSTG,* Jasenovac 1978.
Božić, S., *Srbi u Hrvatskoj 1918-1929,* Beograd 2008.
EHU 2, 72.
Galjer, J., *Art déco u primijenjenoj umjetnosti i dizajnu*, u: *Art déco i umjetnost u Hrvatskoj između dva rata*, Galić, A., Gašparović, M. (ur.), Zagreb 2011., 23-60.
Galjer, J., *Moderni časopisi i kulturna povijest u Hrvatskoj 1890.–1940*, Zagreb 2012.
Goldstein, I., *Jasenovac,* II. izd., Zagreb 2024.
Ivo Pilar, Pisma Dušanu Plavšiću (1897.-1898.), prir. S. Matković, Godišnjak Pilar 2, Zagreb 2002., 159-167.
Kolar – Dimitrijević, M., *Buran život dr. Dušana Plavšića (1875.-1965.),* Osječki zbornik 24-25, Osijek 2001., 131.-144.
Kolar–Dimitrijević, M., *O osnutku i radu Zagrebačke burze do 1945. godine,* Radovi ZHP 28, Zagreb 1995., 190.-211.
Kolar–Dimitrijević, M., *Prva hrvatska štedionica u Zagrebu i uloga ministra Jurja Demetrovića i Dušana Plavšića u njenoj sanaciji 1932. do 1935. godine,* Starine 61, Zagreb 2000., 217.-284.
Kovačić, D., *Načini izlaska iz logora smrti Jasenovac i Stara Gradiška 1941.-1945,* u: *Istorija XX veka, Časopis instituta za savremenu istoriju 2,* Beograd 2013., 93.-119.
Kraševac, I. – Tonković, Z., *Umjetničko umrežavanje putem izložaba u razdoblju rane moderne – sudjelovanje hrvatskih umjetnika na međunarodnim izložbama od 1891. do 1900,* Radovi Instituta za povijest umjetnosti 40, Zagreb 2016., 203-217.
Kraševac, I., *Plavšić smijenio Kršnjavija – Hrvatsko društvo umjetnosti na prijelomnici 1918.-1919. godine,* u: Mance, I., Petrinović, M. i Trška, T. (ur.). *Institucije povijesti umjetnosti: Zbornik 4. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti*, Zagreb 2019., 267.-276.
Kraševac, I., *Prva tri djela u fundusu Moderne galerije Društva umjetnosti*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti 43, Zagreb 2019., 243-254.
Lajnert, S., *Prilog poznavanju istorijata Balkanske banke d.d.* (1922-1925/1948), *Arhivski vjesnik 63*, Zagreb 2020., 207.-239.
Marijanović, S., *Fin de siècle hrvatske Moderne,* Osijek 1990.
Markovich, S. G., *Yugoslav Freemasonry and Yugoslavism as Civil Religion*, u: *Freemasonry in Southeast Europe from the 19th to the 21st Centuries*. Markovich, S. G. (ur.), Belgrade 2020., 109.-176.

Mužić, I., *Masonstvo u Hrvata,* VI. prer. izd., Split 2000.
Радојчић, Биографије, III, 164.
Subotić, I., *Porodica Plavšić – dokumenta i sećanja,* Tragovi 2, Zagreb 2024., 7.-47.
Tkalčić Koščević, A., *Sjećanja na prve generacije Umjetničke akademije u Zagrebu*, Zagreb 2007.

Попадић, Момчило/Попе/Поп

ПОПАДИЋ, Момчило/Попе/Поп (Блато на Корчули, 25. III. 1947. – Сплит, 20. XI. 1990.), пјесник, прозаист, новинар, текстописац, син Јована и Мирјане. Мајка је родом из Блата на Корчули, а отац Јован Попадић (1919. – 1982.), родом из Панчева, био је судац који је службовао диљем Југославије. Момчило Попадић био је ожењен Тонком Човић Попадић, некадашњом пливачицом и пливачком тренерицом.

Отац је био на служби у Сплиту, гдје се оженио и добио двојицу синова, Момчила и Гаврила. По природи боем, Јован се растао од Мирјане, вратио се у Панчево гдје се касније поново оженио и добио кћер Јелену. Мирјана је затим добила посао у Загребу, па су синове одгајали мајчини родитељи, бака Рада Анић-Диговић

и дјед Марко Машковић у Блату (о чему ће Момчило Попадић касније написати књигу *Живит у стрпјенству или Момо зашто се кривиш*). Једно вријеме Момчило Попадић је живио и у Панчеву код оца. Студирао је на Филозофском факултету у Задру, након чега је радио у панчевачкој књижници, да би се 1973. године послије повратка у Сплит запослио као новинар у дневном листу *Слободна Далмација* гдје ће остати до смрти.

Попадић је био изузетно плодан и свестран аутор. Прву збирку поезије *Степениште* објавио је већ с 19 година (1966.), у коауторству с пјесником Јакшом Фиаменгом. Осим ове, објавит ће још пет самосталних збирки поезије, двије књиге мемоарске прозе, четири књиге за дјецу, док ће му постхумно бити објављен избор из текстова. Успјешно је писао за Сплитско казалиште лутака, а ти су му текстови и преведени на стране језике. Од средине седамдесетих почиње његова сурадња с музичким ауторима и складатељима у чему је Попадић постигао највеће успјехе и по чему је био препознаван и изван књижевне и новинарске сцене. Многе од његових успјешница писане су на специфичном чакавском далматинском дијалекту, с честим елементима хумора и јаке меланколије као контрастом, у наглашеној медитеранској традицији ових супротности. Своје најбоље радове Попадић ће остварити у сурадњи са сплитским складатељем Зденком Руњићем у пјесмама које ће изведбом највише прославити Оливер Драгојевић, а онда и други познати пјевачи забавне и поп-глазбе. Друга битна сурадња била је с Рајком Дујмићем и групом Нови фосили за које ће Попадић написати бројне хитове. Издваја се и рад с браћом Калођера, Стипицом и Никицом, као и с Алфијем Кабиљом и Арсеном Дедићем.

Пјесме које ће стећи статус евергрина остале су најуже везане за пјеваче који су их изводили, у чему се истичу Оливер Драгојевић, Мишо Ковач, Нови фосили, Тереза Кесовија, Кемал Монтено, Ибрица Јусић, Мери Цетинић, Габи Новак и други. Неке од пјесама за које је Попадић написао текстове трајно се пјевају и изводе до данас: *Ча је живот венго фантажија*, *Што учинила си ти*, *Своју звизду слидин*, *Реци ми тихо, тихо*, *Чујеш ли ме, јел' ти драго*, *Кошуља плава*, *Тонка*, *Кључ је испод отирача*, *Ти*

си моја киша блага, *Невени жути, жути*, *Скитница*, *Имала је лијепу рупицу на бради*. Стилски и садржајно, у односу на властите лирске и интимистичке пјесме, издваја се сурадња са сплитском рок-групом Метак и пјесмом *Да ми је бити морски пас*, гдје Попадић духовитим, лудичким и готово суреалистичким текстом чини тематски заокрет, за којим ипак неће кренути, па ће овај рад остати изузетком у каријери.

Стожерни тренутак његове примијењене поезије јест пјесма *Опрости ми тате*, на музику Зденка Руњића, у интерпретацији Оливера Драгојевића који ју је први пут извео на Сплитском фестивалу 1978. године. Потресна аутобиографска пјесма оставила је одмах изузетан дојам код публике и критике, након Фестивала постигла велики комерцијални успјех и добила готово тренутно статус класика који ће остати потврђен до данас. Пјесма с текстом о несталном, боемском оцу, испричана преко свједочанстава и осуда других, из перспективе одраслога који се враћа у позицију дјетета и у доб у којој је одсутни отац критизиран због својих мана од других одраслих, као и питање лирског субјекта за опроштај, с тоном испуњеним кајањем и кривицом, спада у јединствене ауторске интервенције у нашој поезији. Несумњиво обиљежена боемијом којој је и Попадић припадао, искреност и неуљепшаност пјесничкога гласа, јетка дијалекталност и архаичност, придонијеле су оригиналности и осјетној проживљености имплицираног аутора, а тиме и сугласној рецепцији публике и високе критике.

Попадићева поезија, како она примијењена, на глазбу, тако и она чиста, одликује се синтагматичношћу, рефлексивношћу, иронијом, надахнутошћу пучким изразом, говорним језиком и локализмима, али редом у урбаном, суврeменом кључу. Како у својим хуморним пјесмама, тако и у баладама, осјећа се прикривени крхки лирски субјект, док су најчешћи Попадићеви мотиви носталгија, бол за прошлошћу и посебно дјетињством.

У прози и новинским репортажама израз му је фрагментиран, што је највидљивије у цртицама и вињетама писанима за дневни тисак, а стилизација и приповиједање су свјесно инфантилизирани, дјечји и сасвим особно интонирани, често опет у

дијалекталном кључу. У томе се препознаје и утјецај Миљенка Смоје, а осјећај и тема носталгије у Попадићевој прози присутни су као и у стиховима.

Пишући о Попадићевој другој и најпознатијој прозној књизи *Живит у стрпјенству или Момо, зашто се кривиш*, написаној на блајском, корчуланском дијалекту (дијалекту који се говори у Блату), Тонко Мароевић назвао ју је „малим ремек-дјелом", истичући да књига остаје „једно од најаутентичнијих и најсензибилнијих литерарних свједочанстава времена и простора којима се (...) текст бави", као и „једним од немимоилазних остварења хрватске прозе".

Будући да је Попадић умро 1990., у сам освит рата, спекулирало се о његовом идентитету и осјећају припадности, с обзиром на дјетињство проведено на Корчули и формирање у том дијелу обитељи (у прози наводи како је као дјечак с баком молио Оченаш), насупрот очевом поријеклу. Постоје свједочанства да је Попадић осјећао долазећа времена и примјећивао мијењање околине у односу на њега самога. За живота је често гостовао и објављивао у Србији, а у првим пјесмама још му је у језику присутна екавица. Био је и страствени навијач ногометног клуба „Црвена звезда".

Након самосталности, хрватска институционална култура односила се према опусу Момчила Попадића уздржано. Иако су његове пјесме наставиле бити трајно извођене и слушане, а иза аутора остали необјављени рукописи, Попадићев рад тек је 2000. године добио прву ауторску вечер насловљену „Човик од соли", одржану у Каштел Камбеловцу. Унаточ големој популарности његових пјесама, у Хрватској до данас нема суставнијих дјела о овом аутору.

Јурица Павичић устврдио је да је Попадићев *Живит у стрпјенству*, „најбољи далматински роман након Другог свјетског рата, чудесна књига о оточком одрастању" и закључује да би у „једној друкчијој Далмацији тај роман свом аутору донио заслужену част, име улице и спомен-плочу".

Ђорђе Матић

ДЈЕЛА:

Lipe cvatu kad je lipanj, Mogućnosti, broj 4-5-6, Split 1983., 311-361.
Finski nož, Split 1984.
Živit u strpjenstvu ili Momo, zašto se kriviš, Zagreb 2005.

ЛИТЕРАТУРА:

Džodan, N., Petar Janjatović otkriva: 'Oprosti mi pape' je pesma o jednom Pančevcu, Blic, 20. 06. 2016., https://www.blic.rs/kultura/vesti/petar-janjatovic-otkriva-oprosti-mi-pape-je-pesma-o-jednom-pancevcu/b1rd07n
HKE 3, 415-416.
Paunović, M., 'Oprosti mi pape' – pesma posvećena ocu Pančevcu, Pancevo.city, 22.01.2022., https://www.pancevo.city/na-78-obrtaja/oprosti-mi-pape-pesma-posvecena-ocu-pancevcu/
Pavičić, J., Ne znam ništa o tom Momčilu kojeg je Baldasar zaposlio kao redara, ali postoji nešto što znam..., *Slobodna Dalmacija*, 23. IV. 2015.

Прерадовић, Петар

ПРЕРАДОВИЋ, Петар (Грабровница код Питомаче, 19. III. 1818. – Потенштајн/ Фарафелд јужно од Беча, 18. VIII. 1872.), пјесник, преводилац, генерал; бард хрватског илиризма, син Јована и Пелагије рођ. Ивичић. Јован Прерадовић био је аустријски војник, пензиониран у чину граничарског заставника ђурђевачке регименте. Уз Петра, будућег пјесника, брачни пар Прерадовић имао је и кћер Марију и сина Стевана.

Трогодишње основношколско образовање Петар Прерадовић је стекао у Грубишном Пољу и Ђурђевцу. Изненадна очева смрт 1828. доводи породицу у врло тежак положај. Међутим, успјешним мајчиним ангажманом уписује се у војнички за-

вод у Бјеловару, па 1830. добија могућност да настави са школовањем на Војној академији у Винер Нојштату (Бечком Новом Мјесту) гдје ће стећи примјерено војностручно и квалитетно опће образовање. Због прописа који су значајно ограничавали напредовање у служби онима који нису католици или унијати, конвертира 1832. на католичанство, заједно с још шест других питомаца Академије. У генерацији се из године у годину истиче марљивошћу, интересом за овладавањем образовних и свеколиких других садржаја те 1838. завршава Академију.

Дуготрајна изолација на Академији те комуникација практички искључиво на њемачком питомце је излагала губитку њихова културног и националног идентитета. Тако ће бити и с Прерадовићем који ће поступно заборављати материњи језик, јер га није могао практицирати ни на нивоу примарне комуникацијске функције, а камоли да се у њему и развија. С друге стране, образовни процес на Академији, утемељен на њемачком језику развијао је снажан осјећај заједништва међу питомацима. Осим тога, знање њемачког омогућило је Прерадовићу да прати врхунске европске књижевне досеге, за што је показивао велик интерес. Та ће два елемента снажно утјецати на формирање Прерадовића као личности, као и његова образовног и културног профила.

Поткрај Прерадовићева школовања почет ће се обликовати процеси афирмирања друштвених и националних покрета у склопу врло сложене државе као што је била Хабсбуршка Монархија. То ће утјецати и на Прерадовићеве спознаје и погледе, а посебно након пропасти мађарске револуције 1848. године.

Након завршетка војне академије Прерадовић бива послан на службу у чину поручника у Милано. Ту ће се упознати с динамичним поручником Иваном Кукуљевићем Сакцинским који ће га дефинитивно придобити за идеје илиризма/хрватског препорода. Остат ће им привржен до краја живота, иако их неће након 1848. ангажирано заступати. У хрватском простору био је прихваћен као аниматор буђења националне и културне свијести међу народима на јужнославенском простору с осо-

битим нагласком на културне и свеколике друге односе међу Хрватима и Србима. Такво разумијевање Прерадовићева става и посљедично његова књижевног рада с одушевљењем прихваћа тадашња хрватска интелектуална и политичка елита (Гај, Враз, Јелачић, Штросмајер и многи други). Додатно, Прерадовић је улагао велики напор да активно прати догађања на културном, друштвеном и политичком пољу, неовисно о томе што је живио изван јужнославенских културних средишта, поготово на хрватском простору. Био је у кореспонденцији с најзначајнијим личностима хрватског културног живота, што свједочи о његовој потреби да допринесе еманципацији културе и у том смислу и културне националне свијести свих с којима је дијелио исти језик. Врло је занимљиво да је сонетом, тим популарним, али захтјевним пјесничким обликом реагирао на појаве у друштвеном животу, а особито на сазнања о смртима личности о којима је имао високо мишљење: Николи Зринском, бану Јосипу Јелачићу, Свијетлом цару, патријарху Јосифу Рајачићу, Станку Вразу, кнезу Петру Петровићу Његошу, Бранку Радичевићу, кнезу Михаилу Обреновићу, Ватрославу Лисинском и другима.

Неовисно о томе што се темељито припремао за војни професионални рад и живот, ништа мање није био код њега присутан интерес за упознавањем великих европских литерарних опуса. Није то била тек пука читалачка знатижеља младића којом је компензирао несигурност бачености у „страни свијет", већ и процес који ће мало по мало у њему изазвати примјерен одјек – потребу да артикулира своје искуство у стиховима, да се изрази као пјесник.

Прерадовић испрва пише на њемачком језику (1834. – 1843.). Да би у томе успио, морао је не само овладати тим језиком на нивоу књижевно-језичног стандарда, него и структуром стихова у којима се изражавао. Да би се тиме могао добро и поуздано користити, морао је што цјеловитије упознати традицију њемачке поезије. Иако је почетнички изграђеније пропјевао на њемачком језику у оквирима Шилерова романтичког патриотизма, убрзо ће се приклонити романтичком гласу бунтовнога лорда

Бајрона (видљиво и у лирским пјесмама, али особито у већим структурама као што су недовршене пјесничке приповијести *Das Poträt des Banditen*, односно елегије *Die Abende*). Друга фаза његова пјесничког ангажмана почиње кад је премјештен из Милана у Задар (1843.), јер тада коначно долази у пуни контакт са говорницима штокавског језика. У Задру је службовао сљедеће четири године. Прва пјесма на „нашем језику", као што се знао изражавати, бит ће *Посланица Шпири Димитровићу* из 1843. у којој велича Димитровићеву похвалу Карађорђу и српском устанку („То је пјесник славне српске буне,/То је Шпиро, доморо-дац славни") који наговјештава процесе еманципације српског, али и осталих јужнославенских народа који трпе османску вишестољетну управу. Од тада Прерадовић, с једне стране, интензивно проучава „народни језик" и овладава његовим стваралачким потенцијалом, а с друге се настоји продуктивно укључити у процесе еманципације илирског културног пројекта у његовом другом периоду.

Дуго је проналазио свој пјеснички говор. Исповједно ће у пјесми *Радост и мука пјесникова* из 1860. рећи:

Има пјесник лиепих мисли,/
Узнешених чувства има/
/...../
Али пјесник оскудиева/
На изразу, на одјеву
/...../
Крпеж мора у свиет слати!

Као млади официр службовао је у бројним мјестима Хабсбуршке Монархије: Милану, Задру, Верони, Кремони, Ердељу, Пешти, Ковину, Панчеву, Темишвару, Загребу, Бечу, Глини и другима, постепено напредујући у војној хијерархији. С тим стилом живота није се могао интимно у цијелости помирити, јер је био дубоко свјестан ограничења која је морао да прихвати како би имао успјешну каријеру. Све је то битно спутавало његов осјећај

индивидуалне слободе, али неовисно о томе, у служби је успјешно напредовао да би на крају каријере стекао чин генерала.

Први пут се жени 1847. са Павицом де Понте с којом има троје дјеце: Славицу, Милицу и Душана. Губитак супруге, а потом и двоје дјеце трајно ће обиљежити његов каснији живот и рад – од романтичарских и рационалистичких оријентација приближава се спиритистичким идејама па преводи са француског дјело Алана Кардека, *Спиритизам на просто разложен*. Други се пут 1866. жени с Емом Регнер. Битно нарушеног здравља лијечи се у Марианбруну и Фарафелду, али без успјеха.

Унука Петра Прерадовића и кћи Душанова Паула (1887. – 1951.), књижевница, пишући на њемачком, оставила је трага у аустријској књижевности. Није се одрекла дјевојачког презимена, али је носила и супругово (удала се за аустријског публицисту Ернста Молдена). Она је 1946. написала текст аустријске химне (у сурадњи с њом дорађен 1947. године), *Сабрана дјела* (*Gesammelte Werke*) објављена су јој постхумно 1967. године. И њезин брат Петар бавио се књижевношћу. Посебно се истакао као драмски писац, комедиограф.

Чињеницу да је испрва писао на њемачком сам је Петар Прерадовић објашњавао тиме да се реално био удаљио од искуства материњег језика, неовисно о томе што је имао снажну потребу да се на том језику искаже. То да пише на народном језику и да тиме диже самосвијест народа сматрао је својом патриотском обавезом. Био је свјестан и да је међу првима писцима на језику који је тек почео добивати своју физиономију. Језик који је њему требао, морао је сам да створи, произведе. Прва пјесма којом ће скренути велику пажњу на себе је *Зора пуца* (објављена у првом броју *Зоре далматинске* 1844. године), једна од најчешће спомињаних будница илирског покрета. Људевит Гај, родоначелник илирског покрета одмах ће је прештампати у *Даници илирској*. Од тада родољубни ће мотиви остати трајно кориштени у Прерадовићеву пјесништву и бити идентитетска ознака његова свјетоназора.

Током 1844. и 1845. објавит ће на страницама *Зоре далматинске* серију пјесама различитих мотива. Подршка која је исказивана његовим радовима потиче га да организира пјесничку збирку којом би с једне стране афирмирао своју потребу да се јавно артикулира као стваралачки субјективитет, а с друге да допринесе буђењу културне и сваке друге самосвијести Јужних Славена сукладно идеологији илиризма. Да планирану збирку не види само као дјело које је намијењено читалачкој публици у Хабсбуршкој Монархији, него досљедно својој културолошкој пројекцији, и цјелокупном јужнославенском простору, показује процес прибављања преднумераната за планиране *Првиенце* који ће изићи у Задру 1846. године. Првенствено га занима цјелокупно штокавско културно тијело које схвaћа с једне стране илирски интегралистично, а с друге вишенационално композитно.

Из Задра гдје довршава своју прву збирку пјесама, пише Вуку Стефановићу Караџићу 1846. године: „Ја сам наканио до мало вриемена моја перва покушања у народном језику под насловом Првиенци печатити и молим Вас, да ми благовољно припомогнете у тој одлуци, гледајући по Вашем познанству у Вашој околици колико могуће предбројниках за то моје диелце сакупити, а особито његовој Свиетлости гос. Кнезу Милошу препоручити... Што ове моје пиесме, као Србин, кирилским писмени непечатим, тому су различни узроци, које овдје навадјати на дуго би било. Али ако Бог да, што сад није бити ће други пут. Међу тим свакоме непристрасноме човиеку бити ће свеједно или ова или она буквица, само ако је што ваљанога под њезиним одијелом...”

Што се његова положаја у контексту илиризма/хрватске књижевности тиче, гдје је уз Станка Враза и Ивана Мажуранића непријепорно не само незаобилазно име, него и утемељивач лирске дионице у њој, рећи ће Станко Ласић: „Српски књижевници у Хрватској су махом илирци и они још не осјећају никакве ‘опасности’ кад се илирска књижевност преобразила у хрватску: илирски кроатизам још је увијек једно тако широко јединство у којем српски књижевник не осјећа

губитак свог идентитета и не страхује ни од какве асимилације. Прерадовић је симбол тог стања". Илирској ће јужнославенској мултикултуралности остати привржен до краја живота па ће је често у својим радовима стилизирати алегоријски, јер је био, оправдано, врло опрезан због могућег оспоравања, особито након 1848. године. Док је у будницама и другим ангажираним пјесмама успијевао да на једноставан и транспарентан начин изрази своје домољубље и патриотизам допирући до бројних читалаца (*Браћа*, *Пчеле славјанске*, *Вилин сан илити Прошаст и будућност*, *Поздрав домовини*, *Роду о језику*, *Језик рода мог*), у дуљим творбама није био толико успјешан. Драмски спјев *Краљевић Марко* нема ону увјерљивост ни конзистентност којом би могао бити прихваћен као завршен, умјетнички довршен текст, неовисно што узима за главни лик митизирану фигуру Краљевића Марка из усмене књижевне традиције, придајући му улогу ослобађања од вишестољетног турског експанзионистичког загрљаја. Још је неувјерљивији у *Владимиру и Косари*, драмској структури коју жанровски одређује као опера у четири чина. Такав је случај и с врло амбициозно замишљеним епом *Први људи*, али ни у том тексту не успијева стваралачки да развије ни своју рефлексију о библијском приказу Адама и Еве ни да ослободи емоционални потенцијал који се нуди субјекту пјевања – остаје у оквирима стереотипних кршћанских представа о Адаму и Еви. Друга збирка *Нове пјесме* изишла је у Загребу 1851. Књижевна критика ју је дочекала хладно.

Ипак, свој пуни пјеснички домет остварио је у лирско-исповједним пјесмама (*Мируј, мируј, срце моје*, *Мртва љубав*, *Путнику*) па рефлексивним (*Људско срце*, *Моја лађа*) покушавајући да искаже своје разумијевање, односно потрагу за осмишљеним људским постојањем. Такву интенцију исказује и у бројним пјесмама у којима је однос субјекта пјевања према фигури бога (*Богу*, *Смрт*, *Непојамност Бога*, *Признање* и другима) темељна стваралачка преокупација.

Прерадовић је био и остао незаобилазна чињеница хрватског илиризма и хрватског културног идентитета.

Петар Прерадовић је сахрањен на гробљу у Мацендорфу, 40 км јужно од Беча (близу Фарафелда). Седам година по смрти, 1879. године, Прерадовићеви посмртни остаци пренесени су у Загреб. Био је то за загребачку средину врло значајан догађај. Покопан је у аркадама загребачког Мирогоја. Иван Рендић за ту је прилику направио надгробни споменик. У част Прерадовићу, Рендић је изградио и репрезентативан споменик који је откривен 1895. у Загребу и постављен на тргу који ће понијети Прерадовићево име. Бит ће постављен леђима подупрт Саборним храмом Преображења Господњег.

На јужној страни Прерадовићева трга почиње улица Петра Прерадовића (то је јединствен случај у Загребу да иста особа има и трг и улицу) у којој је и Српски културни центар, Српско привредно друштво „Привредник" те Централна библиотека Срба у Хрватској. Улице Петра Прерадовића постоје диљем Хрватске – у Вараждину, Бјеловару, Ђакову, Шибенику, Славонском Броду, Карловцу, Самобору, Петрињи (и другдје), али и у Србији – Сомбору, Сријемској Митровици, Београду (и другдје). Основне школе постоје у Загребу, Задру, Питомачи (и другдје).

Душан Маринковић

ДЈЕЛА:

Prvienci, Zadar 1846.
Nove pjesme, Zagreb 1851.
Spiritizam na prosto razložen, Zagreb 1865.
Pesme, Beograd 1902.
Djela I-II., prir. B. Vodnik, Zagreb 1918-1919.
Pjesme, Prvi ljudi, Zapisi, u: *Vraz – Preradović, Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knj. 30, Zagreb 1965.

ЛИТЕРАТУРА:

Bilješka o piscu Petar Preradović (1818-1872), u: Petar Preradović: *Odabrane pjesme*, Zagreb 1947., 3-4.
Brešić, V., *Hrvatska književnost 19. stoljeća,* Zagreb 2015.
EJ 6, 605.
Frangeš, I., *Povijest hrvatske književnosti,* Zagreb-Ljubljana 1987.
HE 8, 761-762.
HKE 3, 452-453.
Krležijana 2, 233.
Sabrana dela Vuka Karadžića XXVI – Prepiska VII 1843-1846, Beograd 1993.
Selaković, M., *Petar Preradović (1818-1872)*, u: *Petar Preradović: Odabrane pesme*, Beograd 1970., 5-15.
Vodnik, B., *Petar Preradović. Studija,* Zagreb 1903.
Vodnik, B., *Život i djela Petra Preradovića,* u: *Djela Petra Preradovića,* knj. II, Zagreb 1919., III-XXXV.
Živančević, M., *Petar Preradović, Povijest hrvatske književnosti,* knj. 4, Zagreb 1975.

Прибићевић, Светозар

ПРИБИЋЕВИЋ, Светозар (Хрватска Костајница, 26. X. 1875. – Праг, 15. IX. 1936.), политичар, син Васе и Христине. Васо Прибићевић је био учитељ поријеклом из Главичана код Двора на Уни. Светозар је имао тројицу млађе браће: Валеријана (епископа), Милана (аустроугарског и југославенског официра и политичара) и Адама (политичара и публициста). Основну школу завршава у родном граду. „Њему је све ишло као по лоју, све до краја универзитетских студија“, сјећање је брата Адама. Ниже разреде гимназије похађа у Петрињи, гдје станује код тетке Јелисавете. Као 12-годишњак, бјежи од куће и креће пјешице у Србију, али га у Сиску градски стражар препознаје и враћа кући.

Више разреде похађа у Загребу и као одличан ученик добива стипендију Крајишке имовне задруге. Матурира у Карловцу, па у Загребу уписује студиј математике и физике (који се тада изводио на Филозофском факултету).

Тада се ангажира у политици и постаје један од најистакнутијих студентских првака. С искуством живота у национално мјешовитим срединама и на темељу политике Народне странке Прибићевић постаје један од бројних тумача југославенства те сматра да су Срби и Хрвати један народ. Осим тога, борбу за народно јединство повезује с борбом за слободе (опће право гласа, слободу тиска, говора и договора). Заједно са Стјепаном Радићем 1900. у Бечу покреће часопис *Глас уједињене хрватске, српске и словеначке омладине*.

Иако тада критизира политику Српске самосталне странке, приступа јој 1903. и унутар ње брзо напредује – постаје уредник страначког гласила *Нови Србобран*, потом и генерални секретар странке. Судјелује и у креирању политике „новог курса“ из које ће нешто касније (1905.) настати Хрватско-српска коалиција (ХСК) у којој постаје лидер њезина српског крила. Побједом на изборима 1906. године ХСК постаје кључна политичка снага у Хрватској. Испрва је Прибићевић у сјени Франа Супила, вође хрватског крила (франковци су 1909. њих двојицу физички напали у центру Загреба). По Супилову иступању, Прибићевић преузима водство ХСК-а.

Сумње власти у постојање тајних веза ХСК-а с Краљевином Србијом појачава бијег официра Милана Прибићевића, Светозарева брата у Србију. Зато у Загребу власти 1909. инсценирају тзв. Велеиздајнички процес у којему су оптужена 53 Србина, члана СДС-а. Првооптужени је био Адам Прибићевић. Светозара тада од суда штити заступнички имунитет парламента у Будимпешти.

На изборима за Земаљски сабор Краљевине Хрватске, Славоније и Далмације 1913. ХСК увјерљиво побјеђује, а Прибићевић постаје предводник саборске већине. Међутим, након Сарајевског атентата 1914. Прибићевић и други заступници Коалиције

постају мета жестоких напада, чак и у Сабору. Опћенито их се повезује с атентатором Гаврилом Принципом. Прибићевић се с обитељи склања у Будимпешту, а у Загреб се враћа 1917. и поново судјелује у раду Сабора. Тада је вођа ХСК-а и саборске већине. У рујну 1918. прикључује се тзв. националној концентрацији и улази у органе Народног вијећа СХС-а те преузима функцију другог потпредсједника. Но, на сједници Хрватског сабора 29. листопада, када је донесена одлука о раскиду свих државноправних односа с Монархијом и проглашењу Далмације, Хрватске и Славоније с Ријеком независном државом која ступа у заједничку и суверену Државу СХС – Прибићевић преузима главну улогу и кључна је личност брзих и пријеломних процеса. Тада истиче како између „Хрвата и Срба не може бити слоге, него само јединства".

На сједници Средишњег одбора Народног вијећа 23. и 24. студенога у уводном излагању у расправи о уједињењу Државе СХС с Краљевином Србијом Прибићевић истиче како је стање у земљи каотично и опасно те закључује да се уједињење са Србијом треба провести што прије (понајприје с обзиром на талијанске аспирације према Далмацији које су се тих дана практички већ и остваривале). Већина је сугласна, па је изабрана делегација од 28 чланова која путује у Београд.

По доласку у Београд пет чланова пише *Адресу* којом се требало обратити регенту Александру. Анте Павелић-зубар и Прибићевић воде главну ријеч: Павелић тражи да се нагласи поштивање државноправних повијесних индивидуалитета, а Прибићевић да прво ваља обавити уједињење, а онда расправљати о евентуалним спорним питањима. Коначни текст *Адресе* је компромис, али тај текст Прибићевић сљедеће године назива „манифестацијом за страни свијет". Павелић се у име изасланства обраћа регенту Александру *Адресом* којом му практички препушта политичку иницијативу, а потом и сву власт.

Чин уједињења Прибићевић види као остварење југославенства у смислу националног стапања: „једна и нераздјељива Југославија" и „народно јединство" су „предувјет постојања југославенске државе", а коју може „основати само један једин-

ствени народ“. Нешто касније преузима ресор Министарства унутарњих послова. У строгој централизацији види једини модел из којег ће израсти унитарна, централистичка и јединствена држава. У наредним годинама исказује „логику учитеља математике и неосјетљивост жандара из Војне Крајине”, како констатира један његов сувременик. Одмах након формирања прве средишње владе тражи да све покрајинске владе поднесу оставку, укида „аутономије општина, декретима уводи општински ред, распушта политички непоћудна градска заступства, забрањује опозиционе публикације, чак и ако нису имале изражен политички карактер“.

Прибићевић је 1919. кључна личност у формирању нове Југославенске демократске странке (иако је на чело странке изабран Љуба Давидовић). У странку улазе и значајне личности хрватске политике (по националности Хрвати). Странка на изборима 1920. у Хрватској добива највећу подршку на Банији, у Лици, али и у Славонији, углавном међу Србима. Хрвати су за демократе (како их се уобичајено краће називало) гласали понајвише у Хрватском приморју и у Далмацији, као одговор талијанском експанзионизму.

Прибићевић 1921. преузима Министарство просвјете те захваљујући коалицији демократа и Народне радикалне странке (колоквијално радикали) под водством Николе Пашића, изгласан је Видовдански устав. Но, за разлику од радикала, који су инсистирали на српској доминацији у војсци, администрацији и политици, Прибићевић је, иако је од младости видио у Србији јамца и предводницу у изградњи неке будуће југославенске државе, као вођа демократа покушавао изградити југославенство на темељу заједништва више народа.

Прибићевић 1923. тврди (баш као и Пашић) да је Краљевина СХС „стечена крвљу” и да се по цијену крви мора сачувати. И док је тих година ривалство између Прибићевића и Пашићевих радикала око утјецаја на Србе било закулисно, дотле је непријатељство између Прибићевића и Стјепана Радића било посве отворено. Наиме, Прибићевић се жестоко супротставља Радиће-

вом федерализму те истицању хрватске националне индивидуалности. Радић има подршку ширих слојева, понајприје међу сељаштвом, дочим Прибићевић има значајну подршку међу хрватском интелигенцијом и грађанством.

Кад је Љуба Давидовић 1924. почео окупљати политичке странке у Опозицијски блок којем приступа и Радићева Хрватска републиканска сељачка странка (ХРСС), Прибићевић иступа из Југославенске демократске странке и оснива Самосталну демократску странку (СДС). Темпераментан, динамичан, самоувјерен и резолутан знао се наметнути као вођа. Није подносио неслагање, па су политички противници у томе назирали „диктаторске инстинкте". Но, Прибићевић је био искрено увјерен у исправност својих политичких ставова. Истодобно околина као његове главне карактерне особине истиче особно поштење и непоткупљивост.

Формирањем владе радикала и ХСС-а (прије уласка у владу водство странке је испустило епитет „републикански") 1925. године Прибићевић је потиснут у опозицију. У повезивању Радића и Пашића види велику опасност за југославенство, па постаје најгласнији критичар нове владе. Опсједнут својом мисијом, себе неуморно истиче као јединог политичара који може спасити државу и народ, али му неуспјех на изборима за обласне скупштине почетком 1927. разбија илузије о тој његовој мисији.

У исто вријеме и Радићев ХСС напушта владу и прелази у опозицију. Двојицу дотад љутих противника сада повезује борба против радикала те закључак да је београдски хегемонизам извор непрекидне политичке и државне кризе. Стога оснивају Сељачко-демократску коалицију (СДК) – политички савез ХСС-а и СДС-а. Они, како би спасили државу, траже укидање Видовданског устава и централистичког устројства државе те трансформацију државе у духу парламентаризма, демократије и равноправности.

Разлог тако радикалном Прибићевићеву заокрету лежи у томе да он, као вођа странке која представља већину Срба у Хрватској, дефинитивно прихваћа чињеницу да је политика

режима у претходним годинама довела земљу на руб распада. У посебно су тежак положај доведени пречански Срби које је лоша политика гурала у конфронтацију с Хрватима, а у БиХ с муслиманима. Прибићевић и његови сурадници, те њихово бирачко тијело, све су незадовољнији централистичким диктатима из Београда које не осјећају на националној, већ на опћедруштвеној и економској основи.

Режимски притисак на Радића, Прибићевића и њихове сураднике током 1928. се појачава – отворено им се пријети смрћу. У таквој атмосфери Пуниша Рачић у Народној скупштини у липњу 1928. пуца и убија те рањава хрватске заступнике, а намјера му је била убити и Прибићевића. Нациљао га је, али се Прибићевић успио склонити, а њему намијењен метак смртно рањава хаесесовца Ђуру Басаричека.

Под дојмом атентата Прибићевић напушта дотадашње програматске ставове. У Народној скупштини изјављује како организација државе не пружа једнакост свим његиним дијеловима те да „српство у пречанским крајевима мора бити солидарно с хрватством". У говору над одром убијених заступника Павла Радића и Ђуре Басаричека каже: „Сви осјећамо, а нарочито су свјесни тога овдашњи Срби, да су Хрвати у заједничку државу донијели своју хисторијску државност, и то је један разлог јачи да се тако уреде одношаји у нашој држави, да се зајамчи потпуна једнакост и равноправност овима, који су вјековима знали сачувати своју државу".

Прибићевић тада поступно напушта не само идеју централизма, него и унитаризма. У јавним наступима све чешће спомиње „хрватски" и „српски народ" као ознаке посебних народа, а не као дијелове јединственог. И даље говори о народном јединству, али само као синониму за југославенску државу која је за њега једино рјешење.

Прибићевић потписује 1. коловоза 1928. резолуцију СДК којом тражи корјенито преуређење државе. За великих демонстрација у Загребу почетком просинца полиција без правог повода почиње пуцати на окупљене који су клицали „слободној Хрватској" и „СДК-у" те Мачеку, Прибићевићу и Радићу.

Краљ Александар позива 3. сијечња 1929. у аудијенцију Мачека, Прибићевића и неке опозицијске србијанске политичаре, тобоже како би разговарали о начинима изласка из кризе. Кад је краљ за големи дио јавности (па и за Прибићевића) посве неочекивано три дана касније прогласио диктатуру, Прибићевић је испрва подржао краљеву „интервенцију", тумачећи да се ради „само о акцији, да се у покрет стави апарат, који је уставом одређен за рјешење државне кризе у форми ревизије устава" те да је „дубоко увјерен да ова држава може постојати јака само онда, ако у њој Хрвати буду једнако задовољни као и Срби". Убрзо Прибићевићу постаје јасно да је безочно преварен те је касније иронично закључио како је краљева изјава да „између њега и народа не сме да буде посредника" заправо значила да „ће краљ владати без народа".

Прибићевић у свибњу 1929. одлази у Београд на разговоре са србијанским политичарима, али је ухапшен чим је ступио ногом на жељезничку станицу, добрим дијелом због страха режима да би могао створити језгру отпора према диктатури. Депортиран је у село Брус подно Копаоника, али два мјесеца касније због болести је пребачен у болницу у Београд. Ондје под полицијским надзором остаје двије године, све док, на притиске из иностранства, не добије дозволу за одлазак из земље. Тако у липњу 1931. одлази у Праг, потом у Париз.

Постаје отворени и жестоки краљев противник. Из Париза шаље разне писмене поруке, *Писмо пријатељима у Београду*, *Писмо Србима* и *Погледи на стање у Југославији и њезину будућност* (брошура), у којима изражава дубоко неслагање с тадашњом диктатуром и режимом општенито. У *Писму Србима* диктатуру карактеризира као „најгори, најпокваренији и најнедостојнији режим под небеским сводом". Из иностранства подржава тзв. Загребачке пунктације (1932.) у којима су, између осталога, оштро осуђени краљевски апсолутизам и „србијанска хегемонија", као и диктатура општенито. Иако није директно подржао Велебитски устанак 1932. године, његови политички ставови тих година општенито су придоносили стварању

атмосфере отпора против диктатуре и њезиних метода — која је и довела до тог устанка. Пише књигу *Диктатура краља Александра,* издану 1933. на француском у Паризу. Она је Прибићевићев обрачун с краљем – у њој се он изјашњава за републиканско и федерално устројство Југославије. Након атентата и погибије краља у Марсеју, француска га полиција хапси (иако је био одликован орденом Витеза реда Легије части) те га неко вријеме држи у самачкој ћелији. Пуштен је кад је утврђено како није имао никакве везе с атентаторима.

У љето 1936. Прибићевић, већ тешко болестан, напушта Париз и враћа се у Праг. Из болесничког кревета Хинку Кризману диктира своју политичку опоруку: констатира како је заједничка југославенска држава настала не само због етничке сродности, него и због начела живота и заједничкога повијесног дјеловања и наглашава да она „нема будућности, ако хрватски народ није у њој једнак и равноправан конститутивни фактор као што је и српски". Умире девет дана касније.

Водство СДС-а тада преузима Адам Прибићевић.

Светозар Прибићевић је желио бити покопан у селу Главичани код Двора, али то влада није допустила те је покопан у Прагу на Олшанском гробљу. Његови посмртни остаци пренесени су 1968. у Југославију и покопани на Новом гробљу у Београду.

Светозар Прибићевић готово да је избрисан из националних култура сјећања. То се догодило дијелом стога што су у Другом свјетском рату злочиначке и колаборационистичке снаге на бруталан начин опозвале идеје за које се залагао, дијелом и афирмацијом послијератне социјалистичке културе сјећања која га је маргинализирала због његове грађанске оријентације. Када је 1939. оснивана Бановина Хрватска, Сава Косановић је у име СДС-а тврдио како је „20-годишња трагедија хрватског народа... стварно и морална трагедија Срба" те да је Светозар Прибићевић „носио пола крижа хрватскога народа".

Српско народно вијеће додјељује годишње награде Светозар Прибићевић за унапређење хрватско-српских односа.

Иво Голдстеин

ДЈЕЛА:

Pribićević, S., *Diktatura kralja Aleksandra,* Zagreb 1990.
Pribićević, S., *Izabrani politički spisi,* Zagreb 2000.

ИЗВОРИ:

Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.-1919., sabrao F. Šišić, Zagreb 1920.
Maček, V., *Memoari,* Zagreb 1992.

ЛИТЕРАТУРА:

Banac, I., *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: Porijeklo, povijest, politika,* Zagreb 1988.
Boban, Lj., *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije I,* Zagreb 1987.
Boban, Lj., *Svetozar Pribićević u opoziciji (1928-1936),* Zagreb 1973.
Božić, S., *Srbi u Hrvatskoj 1918-1929*, Beograd 2009.
Ćirković, S., *Srbi među europskim narodima,* Zagreb 2008.
Džaja, S., *Politička realnost jugoslavenstva,* Sarajevo – Zagreb 2004.
Gavrilović, D., *Svetozar Pribićević i hrvatsko-srpski odnosi na prijelazu stoljeća,* Zagreb 2025.
Gligorijević, B., *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca,* Beograd 1970.
Goldstein, I., *Hrvatska 1918-2008,* Zagreb 2008.
HE 9, 1.
Janjatović, B., *Politički teror u Hrvatskoj od 1918. do 1935. godine*, Zagreb 2002.
Matković, H., *Svetozar Pribićević: ideolog, stranački vođa, emigrant,* Zagreb 1995.
Matković, H., *Svetozar Pribićević i Samostalna demokratska stranka do Šestojanuarske diktature*, Zagreb 1972.
Višnjić, Č., *Dvadesete, knj. 1, Propali izlet potpukovnika Maksimovića,* Zagreb 2022.
Višnjić, Č., *Srbobran 1901-1914: Srpsko kolo 1903-1914,* Zagreb – Beograd 2013.
https://skd-prosvjeta.hr/svetozar-pribicevic-bezrezervno-je-vjerovao-u-jedinstvo-srba-i-hrvata/; pristupljeno 4. IV. 2024.

Пуцић, Медо/Орсат; Позе, Орсато

ПУЦИЋ, Медо/Орсат; Pozze, Orsatto (Дубровник, 12. III. 1821. – Дубровник, 30. VI. 1882.), пјесник, публицист и преводилац, син Марка и Мандалијене рођ. Сијерковић. Припадник старе дубровачке властелинске обитељи која је у Конавлима звана и Шкатић; отац му је носио титулу грофа. Родитељи су Меду звали Нико Мали (за разлику од старијег брата). Обитељско богатство омогућило је Меди Пуцићу да студира на разним еуропским свеучилиштима. Право је студирао на училишту св. Катарине у Венецији (1837. – 41.) и Падови 1840. – 43., а завршио у Бечу 1844. године.

До 1840-их вјерска је припадност била пресудан фактор у обликовању хрватске и српске народности (католика односно православних). Припадници интелектуалног круга у Дубровнику од средине 19. стољећа „прекршили“ су то правило у обликовању своје народности. Премда католици, они су се декларирали као Срби. Први промотор идеје да су Дубровчани Срби био је Ђорђе (Георгије) Николајевић (1807. – 1896.), први православни парох у Дубровнику (1838. у Дубровнику је живјело око 380 православаца) и од 1885. метрополит дабро-босански. Други, још важнији, био је Медо Пуцић, један од најугледнијих Дубровчана свога времена. Дубровачким Србима католицима припадале су још неке истакнуте политичке и културне личности као што су Матија Бан, Балтазар Богишић, Лујо Војновић, Милан Решетар, Перо Будмани и други.

Пуцић одраста у вријеме кад је стари корпоративно-патрицијски поредак Дубровачке Републике заснован на политичком монополу властелинског сталежа нестао, а замијенила га је суморна стварност најзапуштеније покрајине Хабсбуршке Монархије. За вријеме студија у Венецији Пуцић је упознао идеолога словачког народног препорода Јана Колара и словачког филолога и полихистора Павела Јозефа Шафарика који су пресудно утјецали на обликовање идеје Вука Стефановића Караџића да су Срби сви који говоре штокавским нарјечјем. Од свих дубровачких Срба-католика он је био најдосљеднији у подржавању и промовирању те идеје. Тврдио је, наиме, да су штокавци који се осјећају Хрватима и тако се декларирају заправо „субституирали српско име у хрватско“. Том логиком је стари Дубровник прогласио „српском државом“, а стару дубровачку књижевност „српском књижевношћу“.

Међутим, он је одушевљено прихватио и идеју панславенске узајамности, а био је и присташа илирског покрета (пјесма *Словинцим у Млетцима, Зора далматинска,* 1844). За боравка у Карловцу 1862. искрено је исказивао љубав према Хрватској у ужем смислу ријечи. Био је и један од „првих Дубровчана изложених утјецају талијанског романтичарског национализма“.

Панславистичка идеја је Пуцића водила до закључка да је религија ирелевантна за утврђивање припадности народу, па је на томе заснивао даљње тезе. Разочаран политиком хрватског бана Јосипа Јелачића коју је сматрао капитулантском у односу на Беч, почео је исказивати сумњу да ће хрватски национални покрет бити државотворан (разликовање „државотворних" од „недржавотворних" народа било је значајно питање еуропске политике 19. стољећа). Истовремено је свједочио јачању Србије као државе за вријеме Александра Карађорђевића и Михаила Обреновића, као и чињеници да је понајвише заслугом Вука Стефановића Карацића изабрано штокавско нарјечје Херцеговине (којим се говорило и у Дубровнику) за српски књижевни језик. Како се том одлуком наметнуо и став да су сви штокавци заправо Срби, то су Срби могли постати и иновјерци – католици и муслимани.

Пуцић је био и присташа уједињења свих јужнославенских земаља унутар Хабсбуршке Монархије. Сурађивао је са загребачким, карловачким и задарским препородним кругом. Био је сурадник тршћанскога листа *La Favilla* (1842. – 43.) у којем је с дубровачким лијечником и књижевником Иваном Аугустом Казначићем објавио серију написа о Славенима (*Studi sugli Slavi*). Објављивао је и у Гајевој *Даници илирској* и у *Зори далматинској*. За боравка у Бечу објавио је *Славјанску антологију из рукописах дубровачких пјесника* (1844.), из властите збирке рукописа. Након пропутовања Хрватском и Србијом, 1846. – 48. био је у служби војводе од Луке, а потом коморник војводе од Парме. За боравка у Италији спјевао је збирку сонета *Талианке* (1849.) те протутурски псеудоповијесни спјев *Карађурђевка* (1850.; тискан 1881.).

Пошто је поткрај 1840-их вратио у Дубровник, с Матијом Баном (још једном истакнутом особом из круга дубровачких Срба-католика) и Казначићем 1849. покренуо је алманах *Дубровник: цвиет народног књижевства,* први дубровачки књижевни лист на хрватскоме, у којем је објавио књижевноповијесну студију о Ивану Бунићу Вучићу (1849.), донијевши прву цјеловиту оцјену *Пландовања,* те о Марку Бруеревићу (1852.). У Напуљу се упознао

са скупином молишких Хрвата те о томе први извијестио у хрватској средини (*L'Osservatore Dalmato,* 1853.). Године 1864. објавио је спјев *Цвијета*, хибридно епско-лирско дјело са заплетом о љубави Дубровкиње Цвијете и француског официра као метафором трагичности дубровачке пропасти. Проучавао је дубровачку политичку повијест те је сажето превео и прерадио с талијанскога *Дубровачке кронике* Јунија Растића (*Повиестница Дубровника,* 1856.).

Године 1861. Пуцић је постао почасни члан Хрватскога сабора, заузимајући се за сједињење Далмације с Хрватском и Славонијом, а иста је гледишта износио у чланцима у *Позору* 1860. – 61. За боравка у Карловцу приредио је и тискао издање својих сабраних пјесама (*Пјесне,* 1862.), у које је уврстио и уломак *Цвијете,* циклус *Босанске даворије,* похвалнице Адаму Мицкијевичу и Јосипу Јелачићу те пријеводе Ђакома Леопардија и Алесандра Манцонија. Преводио је с грчкога (*Платонов пир или разговор о љубави,* 1857.; уломак *Одисеје,* 1878.) те је с пољскога на талијански превео Мицкијевича (*Dei canti popolari Illirici,* 1860.).

С друге стране, настојећи оснажити и архивски поткријепити везу Дубровника са српским владарима, 1858. – 62. објавио је *Споменике српске* (I–III) у Београду, гдје је 1868. – 74. на позив српске владе био одгојитељ малољетнога кнеза Милана Обреновића. Године 1878. судјеловао је у покретању часописа *Словинац,* у којем је објавио своје посљедње радове, укључујући и еп *Цвијету*. У њима је изражавао одушевљење због уласка српске војске на Косово 1878. године. У Панчеву је 1881. објавио спјев *Карађурђевка.* Тада је отишао из Србије, разочаран у свога одгајаника, као и у дворску камарилу, те је записао: „данас нећу саставити ни елегију, ни сатиру на то, мада ме сврби рука; али јамачно у Србију, иако ћу је и даље љубити, нећу се више никад вратити“.

Од 1867. био је дописни члан ЈАЗУ-а. Био је и члан Српског ученог друштва (претече САНУ-а), као и Римске академије. Један од најистакнутијих мецена дубровачких умјетника, заслужан је за паришко усавршавање Влахе Буковца, који му је 1880. у Паризу израдио портрет.

Нико Пуцић, гроф од Загорја (1820. – 1883.), старији брат Меде Пуцића, који је носио надимак Нико Велики, био је политичар, дуго година истакнути члан Народне странке, ангажиран у покушајима сједињења Далмације с Хрватском, заступник Крижеваца у Сабору.

Читав живот Меде Пуцића и разнородна знанствена и публицистичка дјелатност одвијали су се на контактном подручју и на размеђи тријy култура и нација – хрватске, српске и талијанске. Водећи се политичким и друштвеним мотивима, као и одређеним културним датостима описанима у овом чланку Пуцић је одлучио оптирати за српску националну идеју. Међутим, српство Меде Пуцића није било ексклузивно српство, или српство које би било супротстављено хрватству – оно је, по ријечима суврeменика – „било више филолошко, етнографско". Његов се српски идентитет темељио искључиво на језичним темељима. Пуцић је и као Србин (и као члан Народне странке, којој је та политика била дио програма) остао занесењак истинског југославенства – касније словинства, суженог на заједништво Срба и Хрвата.

На спроводу Меде Пуцића у Дубровнику језикословац Перо Будмани (који се сматрао Пуцићевим учеником) истакао је да је Пуцић покушавао „окупити све у једно коло и Србе и Хрвате и Словенце, манифестовао је идеју јужнославенске заједнице браће, дјеце једне мајке, браће истог језика, браће нажалост много раздијељене и задуго завађене".

О феномену Срба-католика у Дубровнику, о њихову „контроверзном националном опредјељењу", воде се и данас оштре политичке и културне полемике.

Иво Голдстеин

ЛИТЕРАТУРА:

Banac, I., *The Confessional "Rule" and the Dubrovnik Exception: The Origins of the "Serb-Catholic" Circle in Nineteenth-Century Dalmatia,* Slavic Review, vol. 42, No. 3 (Autumn, 1983), 448-474.

Banac, I., *Vjersko pravilo i dubrovačka iznimka: Geneza dubrovačkog kruga 'Srba katolika',* Dubrovnik 1990., 1-2, 179-210.

Benković, V., *Dubrovački Srbi-katolici i „novi kurs" u hrvatskoj politici 1903-1905.,* Dubrovnik 1990., 1-2, 211-231.

Ćosić, S., *Antun Stražičić i dubrovački Srbi katolici // Dubrovački koluri. Uspon i pad srbokatolika,* Dubrovnik: Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku 2018., 5-31.

Ćosić, S., *Nacija u stranačkim ideologijama: primjer Dubrovnika potkraj 19. stoljeća,* Dijalog povjesničara – istoričara 3 (2001.): 51-65

EJ 6, 645-646.

HE 9, 90-91.

HKE 3, 498.

Hoško, F. E., *Dubrovački „Srbi katolici" među franjevcima,* Kolo 15, 2005., sv. 3, 269-283.

LMD, 640-641.

Macan, T., *O pristupu srbokatoličkom fenomenu,* Dubrovnik 1990., 1-2, 232-246.

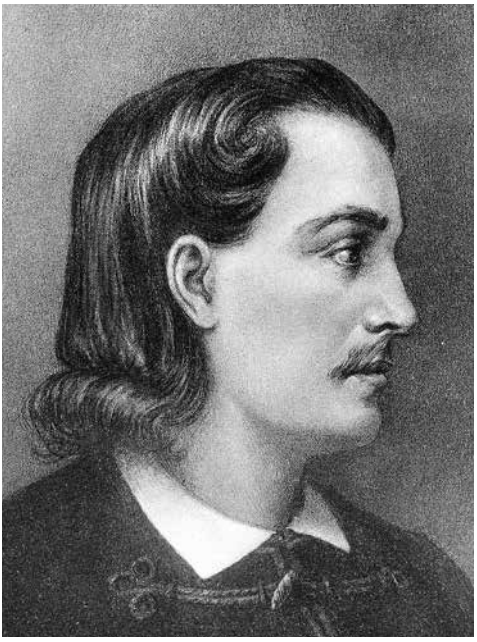
Marković, F., *Knez Medo Pucić,* Rad JAZU 67, Zagreb 1883., 125-206.

Mirošević, F., *Važan znanstveni prilog objašnjavanju pojma „Srba-katolika" u Dubrovniku,* ČSP 1/1992, 203-211.

Радојчић, Биографије, III, 328-330.

Tolja, N., *Dubrovački Srbi katolici – istine i zablude,* Dubrovnik 2011.

Znameniti Srbi XIX veka, god. I, 68-70.

Радичевић, Бранко

РАДИЧЕВИЋ, Бранко (Славонски Брод, 28. III. 1824. – Беч, 30. VI./1. VII. 1853.), пјесник, син Тодора и Руже/Ружице. Бранко Радичевић по рођењу је добио име Алексије. Име Бранко ће узети наводно непосредно пред издање прве збирке пјесама (јер је превео своје име које на грчком значи „бранилац" на српски). Бранко Радичевић је имао брата Стевана и сестру Амалију. Тодор Радичевић био је државни чиновник, па је породица често селила, по потреби државне администрације. Кад је Бранко имао шест година, 1830. године, породица сели у Земун. Док је у Славонском Броду дјетињство често проводио уз Саву, у Земуну ће видјети сву силину Дунава и недалеко ушће Саве у Дунав. Одла-

зио је родбини у Вуковар, мјесто мајчина рођења. У Земуну ће завршити пет разреда српске и основне школе на њемачком језику. Гимназијско образовање ће стјецати у Сремским Карловцима. С тим ће се мјестом идентификовати емоционално и на сваки други начин, баш као и с оближњом Фрушком гором и с митизираним топонимом Стражилово. Због очева премјештаја у Темишвар (1841.), седми и осми разред ће завршити у том граду који су називали „Мали Беч" због његове мултикултуралности.

Прве стихове Бранко Радичевић је написао још док је похађао гимназију у Сремским Карловцима. Већ се тада одушевио реформама које је увео Вук Стефановић Караџић. Ипак, пуни стваралачки замах добио је доласком у Беч, гдје 1843. уписује студиј права који никад није завршио. Захваљујући старом пријатељству породице Радичевић с Караџићем, Бранко је у Бечу ушао у круг Караџићевих сурадника и пријатеља. Убрзо се спријатељио и с Ђуром Даничићем, још једним тада младим Караџићевим сљедбеником.

Радичевић је прву књигу пјесама *Песме* објавио у Бечу 1847. године, на чистом народном језику у духу модерног европског романтичарског пјесништва. Била је година кад су објављени и Караџићев пријевод Новог завјета, Даничићев *Рат за српски језик и правопис* и Његошев *Горски вијенац*, па се та година сматра годином неслужбене Вукове побједе којој је придонио и Радичевић првом збирком пјесама.

Кад су *Песме* изишле, имао је само 23 године. Рецентна критика била је подијељена што се тиче остваренога умјетничког досега, али стјецајем књижевно-хисторијских и културних разлога временом ће само расти њезина вриједност у контексту српског пјесништва. И културе у цјелини. Посебно је добро прихваћена у редовима српске омладине. У тренутку објављивања значила је изузетно много – потврђивала је да се на „народном" језику, језику „необразованих" могу обликовати најсуптилнија индивидуална искуства.

Биле су то године великих и дуготрајних превирања на свим нивоима и садржајима не само у Хабсбуршкој Монархији него и Европи у цјелини. Радичевић открива неслућене просторе индивидуалних и колективних слобода, односно јасно сагледава динамику друштвених промјена. Ипак, пресудан утјецај на његов живот и рад имао је сусрет са српском културном и научном заједницом у Бечу – кругом око Вука Стефановића Караџића. Обрео се тако у једном од епицентара глобалне, па и дуге те понекад и жучне полемике међу заговорницима диференцираних концепата рјешавања апорија оновремене културе Срба у Хабсбуршкој Монархији. И ускоро ће се показати и Срба у цјелини. Кључно је било питање формирања српског књижевног језика као стандардизираног језика. Непоколебљиво је прихватио Караџићев концепт језичне (ијекавска новоштокавштина) и правописне реформе (фонолошки правопис), а тиме и културне реформе којом ће се одмијенити модел културе образованих Срба у новом правцу пошто се до тада формирао на црквенословенском и рускословенском језику, односно српскословенском језику.

Револуција је 1848. захватила Хабсбуршку Монархију. Због политичких ставова и блискости српским националним идејама, као и због подршке Вуку Караџићу и српској културној реформи, Радичевић није био по вољи мађарским револуционарима, али ни аустријским властима. Неки извори наводе да је морао напустити Беч управо због политичких неприлика и притисака, али то није био формални прогон од стране власти, већ више посљедица политичке климе и несигурности. Отад живи по разним мјестима у Срему. Слава коју су му донијеле прве објављене пјесме била је велика и у Кнежевини Србији, коју је неколико пута посјећивао.

У то вријеме је почео обољевати од туберкулозе. Вративши се у Бечу 1849. уписао је студиј медицине, али се наставио бавити књижевношћу. Године 1851. је објавио још једну збирку пјесама – *Песме II*.

Преминуо је у бечкој болници. Постхумно је једну збирку његових пјесама објавио 1862. његов отац. Посмртни остаци Бранка Радичевића пренесени су из Беча на Стражилово 1883. године.

Најпознатије Радичевићево дјело је лирска поема *Ђачки растанак*, у којој је опјевао Фрушку гору, ђачке игре и несташлуке. У пјесми је формулирао и идеју слоге и заједничког дјеловања јужнославенских народа.

Брже, браћо, амо, амо,
Да се скупа поиграмо!
Србијанче, огњу живи,
Ко се теби још не диви!
Хрвaћане, не од лане,
Од увек си ти без мане!.....

Елегија *Кад млидијах умрети*, објављена након Радичевићеве смрти, једна је од најљепших елегија у српској књижевности, у којој је пјесник предосјетио блиску смрт.

Лисје жути веће по дрвећу,
Лисје жути доле веће пада,
Зеленога више ја никада
Видет' нећу!
Глава клону, лице потавнило,
Боловање око ми попило,
Рука ломна, тело изможднено,
А клеца ми слабачко колено!
Дође доба да идем у гроба.

Радичевићев је пјеснички имагинариј демонстрирао како се усмена књижевна традиција, у оном свом дијелу искуства које је лирско с репертоаром својих слика и симбола те традиција српске грађанске лирске пјевности, може креативно употријебити за изградњу интимног, игривог, непретенциозног, инди-

видуалног пјесничког свијета. Читаоцима непосредно показује/разоткрива један крхки персонални „ја“ који исказује себе као обијесно биће младости што инзистира на обликовању свијета радости, наде, свјетла, постојања појединца и колектива. А све то на јасном народном језику. За реципијенте је такав концепт био сензационално иновативан па утолико и неодољив. Убрзо ће услиједити његови сљедници који нису успијевали остварити његову пјесничку увјерљивост. Такође је показао колико његови лирски субјекти живе у нераскидивом јединству са простором (природом: извор, ријека, зденац, стабло, трава, шума, поток, лишће, риба, грожђе, виногради, небо, сунце, облаци итд.) и временом (сјећања, реална егзистенцијална догађања: плес, пјесма, смрт, завођење; непоновљивост постојања итд.).

Радичевић је оставио прегршт кристално јасних лирских пјесама, непоновљивих лирских минијатура (*Девојка на студенцу*, *Јадна драга*, *Клетва*, *Враголије*, *Путник на уранку*, *Циц!/Рибарчета сан* и друге). Оне и данас звоне и плијене зачудном снагом интимног, другоме неизрецивог првог искуства, а што одговара осјећању пунине слободе младости и слободног индивидуалног живота. Оно што се некада сматрало чак и инфантилношћу добијало је временом у оквирима савременијих идеолошких стереотипа својеврсну незатајиву вриједност првине и непоновљиве изворности. Због *Враголија* гдје се слика обијесна, несуспрезљива радост постојања па се уводе еротски мотиви, али и не само због њих, збирка ће бити нападана, а то ће бити довољан разлог „да се читава Радичевићева књига забрани за читање и растурање у младој српској кнежевини”.

Уз родољубни мотив који остаје континуирано присутан у његовим радовима (прије свега у наративизираним структурама), мотив љубави и надаље често користи у пјесмама које нису ушле у прву збирку (*Радост и жалост*, *Укор*, *Путник на уранку*). Али ипак мијења идеолошки обзор: с једне стране прибјегава романтичко-сентименталној стилизацији (*Туга и опомена*), а с друге осликава тамну страну велеграда при чему се не устеже да суочи читаоца с мотивом проституције (*Безимена* или *Луди*

Бранко). То је била нова фаза у његову стваралаштву коју није успио до краја да развије.

Изузетно мјесто у Радичевићеву пјесничком опусу припада лирској поеми *Ђачки растанак* у којој читалац, а особито слушалац, открива да се у центру спјева налази/проналази један непретенциозни, а свјесни и еманципирани ја који не подучава другога, јер га сматра равноправним, не гњави га традиционалним мотивима и темама које су предочаване као безупитне, „вјечне" истине о човјеку и његовој егзистенцији, а са чиме је „радила" велика књижевност. А којој је, како код кога, ближе или даље, била кршћански утиснута идеја о кривњи за властито постојање. Да би се дошло до идеје о кривњи као елементарној одговорности појединца према другима и себи требало је још причекати, а ја *Ђачког растанка* тај хоризонт питања нема у свом спознајном обзору: он се радује животу и онда кад се растаје са једним обликом свог постојања. Његов је одговор: слободан појединац, одлучан и сигуран у одлуци да се стварност треба прихватити, јер је будућност вријеме и простор нове потврде. Да ће се у будућности бити и да је се, ма колико непозната, не треба прибојавати ни од ње зазирати.

Поготово ће бити опћеприхваћен страсни и отворени позив свим јужним Славенима да се ухвате у заједничко, братско коло, да пјесмом исказују радост ишчекивања времена индивидуалних и заједничких слобода. Такав став био је погодан за готово све друштвене, културне и политичке структуре до поткрај 20. стољећа откада се Радичевићева визија јужнославенске културне испреплетености и међусобног надопуњавања/преплитања радикално оспорава. Тада се у јавном простору у Хрватској Бранко Радичевић углавном елиминира: његове пјесме нису више у лектири; преименовале су се улице које су носиле његово име; из јавних су се књижница избацивала или уништавала издања његових књига те на друге начине уклањала његова дотадашња присутност.

На срећу, постоји и друга страна приче. У Осијеку је задржано име улице Бранка Радичевића те су је грађани 2020. прогла-

сили за најљепшу осјечку улицу. Улица Бранка Радичевића постоји и у Вуковару, гдје је рођена његова мајка. Од 2007. године у Вуковару се одржавају *Бранкови дани*, раде културно-умјетничка друштва с његовим именом. У Славонском Броду је 2018. враћена спомен-плоча уклоњена 1991. године, а 2024. отворен је по њему назван српски културни центар те је обновљена и његова родна кућа. У образовним програмима за основну и средњу школу за српску дјецу Радичевић је канонски писац, сваке године на бројним се пододборима СКД Просвјета одржавају предавања о његову раду и животу, објављују текстови у периодици итд.

Бранко Радичевић јест свим тиме незаобилазно име културне самосвијести Срба у Хрватској, не само као књижевно-историјска чињеница него и као живи производећи садржај. Његов кратак, а за многе романтизирано сагледаван живот даје томе додатан потисак.

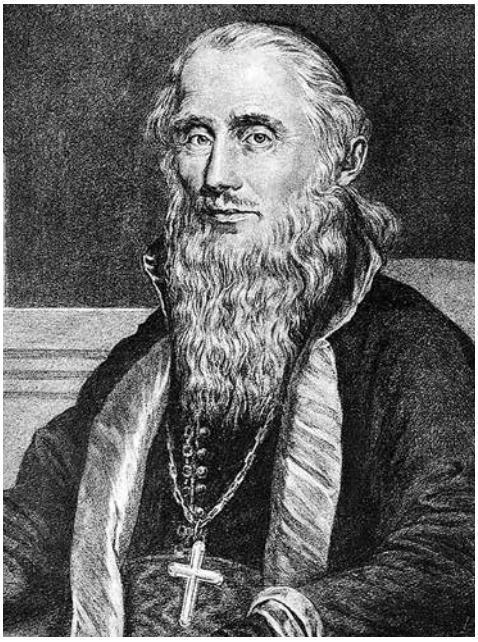
Душан Маринковић

ДЈЕЛА:

Pesme Branka Radičevića, I-III, Beč 1847-1851, Temišvar 1862.
Pesme Branka Radičevića, Pančevo 1873.
Izabrane pesme, ur. V. Ćorović, Zagreb 1919.
Pesme, ur. T. Ostojić, Beograd 1923.
Branko Radičević: Antologija, Zagreb 1926.
Izabrane pesmi/Branko Radičević, prev. A. Gradnik, Ljubljana 1947.
Branko Radičević, ur. D. Živković, Sarajevo 1961.
Sabrane pesme/Branko Radičević, prir. D. Ivanić, Beograd 1999.

ЛИТЕРАТУРА:

Deretić, J., *Branko Radičević*, u: *Istorija srpske književnosti*, Beograd 1983.
HKE 3, 523-524.
Ivanić, D., *Pjesničko djelo Branka Radičevića*, u: *Radičević, B., Sabrane pesme*, Beograd 1999.
Knjiga o Branku: uspomene i ogledi, ur. Đ. Gavela, Beograd 1953.
Ostojić, T., *Studije o Branku Radičeviću/Hronologija pjesama Branka Radičevića*, Radovi JAZU 218, Zagreb 1918.
Popović, M., *Branko Radičević (1824-1853)*, u: Popović, M., *Istorija srpske književnosti*, knj. II, Beograd 1972.
Sekulić, I., *Branko Radičević lirik – mlado gladno srce*, u: Radičević, B., *Poezija*, Sarajevo 1975.
Skerlić, J., *Branko Radičević*, u: *Istorija nove srpske književnosti*, Beograd 1914.
Znameniti Srbi XIX veka, god. I, 90-92.

Рајачић, Јосиф

РАЈАЧИЋ, Јосиф (Лучане код Брињa, 20. VI. 1785. – Сремски Карловци, 1/13. XII. 1861.), свештеник, карловачки митрополит, патријарх, син Луке, свештеника. Јосиф Рајачић се школовао у српској и немачкој школи. Средње и више школе похађао је у Загребу, Сремским Карловцима, Сегедину и Бечу, гдје је студирао латински и уметност. У Бечу 1809. ступа у бечки ђачки батаљон, како би учествовао у одбрани града од Наполеонових трупа. Студиј није завршио, већ се 1810. повезао с горњокарловачким епископом Мојсијем Миоковићем и замонашио у манастиру Гомирје. Крајем 1811. постао је архимандрит манастира. Кад је наредне године манастир захватио пожар, Рајачић се јако

ангажовао у његовој обнови, посебно у проширивању манастирске библиотеке. Након спорова са Савом Мркаљем, па и самим митрополитом Стефаном Стратимировићем 1817. пристао је да се синодални катихизам из 1774. преведе на српски и штампа латиницом.

Премда је био администратор Горњокарловачке епархије, 1828. није изабран за епископа, већ је на мјесто горњокарловачког епископа изабран пјесник-монах Лукијан Мушицки. Међутим, Рајачић је изабран за далматинског епископа, а у јуну 1829. га је митрополит Стратимировић у карловачкој Саборној цркви хиротонисао, а потом у новембру устоличио за далматинског епископа са сједиштем у Шибенику. Стање у Далматинској епархији било је врло компликовано још од времена француске управе. Рајачићевим залагањем 1833. у Шибенику је отворена богословија и доведени су компетентни наставници (на њој ће се, до 1864. године, школовати 186 ђака, чиме ће бити задовољене потребе и црквава и српских вјерских школа).

Основао је и конзисторију (духовни суд). Успео је одржати на животу српску школу у Дубровнику (основану 1830.). Накнадно је добавио и руске богослужбене књиге.

У Дубровнику је у августу 1833. почео канонску визитацију своје епархије. Недуго затим походио је манастир Савину (поред Херцег Новог) и Котор. Следеће године канонски борави у Истри – био је у Православној цркви св. Николе у Пули, у Пероју и у црквеној општини у Трсту. Након отвореног сукоба с намесником Далмације, подмаршалом Венцелом Алоисом Ветером Граф фон Лиленбергом у јулу 1833. одлуком Дворске канцеларије добио је канонски премештај за епископа у Вршцу.

Као вршачки епископ (до 1842.) утемељио је 1835. гимназијски фонд у Вршцу, а 1836. био ангажован у сузбијању куге која је тада захватила град. Са карловачким митрополитом Стефаном Станковићем као епископ и члан Горњег дома учествовао је 1839. – 40. на Сабору у Пожуну. После смрти митрополита Станковића (1841.) био је један од кандидата за митрополита, али на Црквено-народном сабору 1842., није изабран, иако је добио

већину гласова, јер подршка није била једногласна. Стога је од владара затражено именовање, па је цар именовао Рајачића за карловачког митрополита. То ће касније бити искоришћено као преседан за именовање патријарха Германа Анђелића (1882.).

Као карловачки митрополит Рајачић је 1843/4. више пута говорио на седницама Угарског сабора о проблемима с којима се сусретала Карловачка митрополија, а посебно о почецима мађаризације у претежно српској средини. Приликом избијања револуције у Хабзбуршкој Монархији (посебно у Угарској марта 1848.), Рајачић је остао лојалан мађарским властима и опрезно позивао на смиреност и поштовање закона. Није био присталица сазивања Мајске скупштине два мјесеца касније, али је под притиском делегације новосадских депутата, пристао, залажући се и за одржавање Црквено-народног сабора који је одобрила влада у Пешти.

На Мајској скупштини у Сремским Карловцима изасланици су саставили захтеве о српској аутономији у Војводини које су поднели врховној власти у Бечу. Рајачић је на скупштини извикан за српског патријарха, председника Главног одбора и шефа делегације која ће цару у Инсбруку на потврду понети скупштинске одлуке. Титулу карловачког патријарха, нису признале друге помесне православне цркве, па је у канонској комуникацији, она често била у почасној употреби.

У Загребу је у јулу увео Јосипа Јелачића у част хрватско-славонско-далматинског бана, током одсуства загребачког бискупа Јурја Хаулика, а на позив Људевита Гаја, с идејом сарадње и остваривања шире илирске идеје/програма. Овај догађај треба тумачити у ширем контексту хабзбуршке политике у том моменту. Из перспективе владајућих бечких кругова политичка сарадња српских и хрватских елита била је пожељна, свакако је била важна посебно док се рјешавало питање револуције у Италији, те док је постојала сарадња са с Владом у Пешти. Дакле, када се сагледа однос Јелачића и Рајачића током 1848. – 1849., посебно после одлуке Двора да се интервенише у Угарској септембра 1848., добија се јаснија слика: наиме, двије кључне лич-

ности у српско-хрватским односа у Монархији, захваљујући савјетима аустријског генерала конзула у Србији пуковника Фердинанда Мајерхофера и војних кругова у Бечу, остваривше су сарадњу која је била у складу са стратешким жељама Беча. Но, сарадња Троједне Краљевине Хрватске, Славоније и Далмације и Српске Војводине показала је и да јача солидарност међу јужним Словенима. Стварао се и јачао и специфичан отпор притисцима мађарске владе, што ће бити посебно случај у шездесетим и седамдесетим годинама 19. века. Бечке елите, свјесне овакве тежњи јужних Словена, кроз идеју аустрославизма и касније ће тражити противтежњу руском утицају, али и сталним притисцима мађарским владајућих кругова.

У Инсбруку је маја 1848. Рајачић примљен само у приватну аудијенцију код цара Фердинанда I. који није одобрио ниједну одлуку Мајске скупштине, него је Србе упућивао на споразум с Мађарима. У интерном сукобу за превласт у пословима Српског покрета Рајачић је успио осигурати да на тзв. Септембарској скупштини војну команду преузме војвода пуковник Стеван Шупљикац из Огулинске регименте. На скупштини је дефинитивно потврђен Рајачићев ауторитет и предата му је сва власт осим војне, па је реално постао управитељ Војводине. Међутим, када је цар Фрањо Јосип 15. децембра 1848. потврдио закључке Мајске скупштине о патријаршији и Српској Војводини, није одређен ни географски опсег Војводине, ни надлежност ауторитета српског војводе. Рајачић је покушавао бројним писмима да интервенише и побољша сопствени положај, али без великог успјеха. Ни он ни Јелачић, нису имали коначну улогу при одлучивању о судбини српског и хрватског покрета 1848. – 49. године, већ је о томе одлучивала политика владајућих и меродавних бечких кругова који су се руководили прије свега интересима Двора.

Октроисани устав од 4. марта 1849. непријатно је изненадио Рајачића, пошто Војводина није призната за посебну круновину, а њена је будућност остала неизвесна између Троједне Краљевине, Мађарске и Ердеља. Он је тражио од бана Јелачића

да се супротставе таквом уставу, али је 11. јула 1849. опозван и разријешен дужности цивилног комесара и позван у Беч ради тобожњег рјешавања српског питања. Када је стигао у Беч, 18. августа 1849. покушавао је да промени стање ствари и да обезбеди положај Војводине у рангу круновине, али није успео.

Користећи помоћ коју је руски двор намијенио Србима, послије револуције 1848., Рајачић је велику пажњу посветио обнављању храмова по Бачкој и Банату које су разрушили Мађари, што је получило и конкретне резултате. Наредних година (1851. – 1852.) ушао је у сукоб с бачким владиком Платоном Атанацковићем, којега није признао за епископа бачког, сматрајући га присталицом Мађара. Атанацковић је 1850. одговорио текстом *Аналитика* који је заједно са писмом послао Рајачићу и понудио измирење. Спор је рјешаван у присуству цара Фрање Јосипа 1852. приликом његове посете Новом Саду и Сремским Карловцима. Да би га патријарх признао за епископа бачког Атанацковић је морао предати Рајачићу рукопис и свих 500 примјерака *Аналитике* који су потом спаљени.

Рајачић је на пољу црквене просвете имао више иницијатива. Тежио је пресељењу Матице српске из Пеште у Карловце, па чак и оснивању универзитета у Карловцима. Успео је да личним залагањем 1858. оснује митрополијско-гимназијску штампарију. Био је иницијатор за подизање српске цркве у Бечу и увођења вишегласног појања у црквама Српске патријаршије, познатог Карловачког појања.

На Благовештенском сабору у априлу 1861. водио је поново главну ријеч о обнови Српске Војводине. Како је пре сабора у Бечу разговарао са царем, Рајачић се и на Сабору представио као заговорник старе политике ослонца на бечке војне елите и традиционалну српску привржености дому Хабзбурга, На самом Сабору супротставио му се будући вођа српских либерала Светозар Милетић, који се јавно залагао за сарадњу с мађарским и хрватским либералима.

Рајачић је у српској традицији и политици остао упамћен као једна од најзначајнијих личности своје епохе, озбиљног ау-

торитета, и уз Павла Ненадовића, Стефана Стратимировића и Георгија Бранковића најзначајнији митрополит Карловачке митрополије у више од два века њеног постојања (1708. – 1918.).

Горан Васин

DJELO:

Описаније живота патријарха Јосифа Рајачића / Аутобиографија патријарха Јосифа Рајачића, Београд 1951., Сремски Карловци 2011.

ИЗВОРИ:

АСАНУК, МПА, Главни одбор; АСАНУК, МПА, А, 1848-1849. (Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti, Sremski Karlovci, fondovi Mitrpolijsko-patrijaršijski, A, B, posebno Fond Glavni Odbor)

Архив Будимске епархије у Сент Андреји, Конзисторија.

АСАНУ, Заоставштина Стевана Петровића Књићанина. (Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti, Beograd)

Српске новине 1848-1849.

Успомене Ђорђа Стратимировића, Беч-Загреб 1913.

ЛИТЕРАТУРА:

Екмечић, М., *Револуција 1848 и Балкан*, Нови Сад 2000.

Екмечић, М., *Стварање Југославије*, I, Београд 1989.

Форишковић, А., Извештај делегације Срба из Угарске са словенског конгреса у Прагу 1848, *Зборник МСДН* 51 (1968.), 79-82

Gavrilović, S., *Virovitička županija u revoluciji 1848-1849*, HZ 14, Zagreb 1961., 1-73.

Гавриловић, С., Грађа за историју кнежевине Србије и Срба у Угарској 1839-1849, *Споменик САНУ*, бр. 12, Београд 2002.

Гавриловић, С., *Ђорђе Стратимировић о својој улози на бојним пољима 1848-1849*, Зборник МСИ 2 (1970.), 117-122.

Гавриловић, С., *Срби у Хабсбуршкој монархији (1792-1849)*, Нови Сад 1994.

Гавриловић, С., *Срем у Револуцији 1848-1949*, Ваљево 1995.

Голубски, Н., *Успомене из народног покрета 1848 и 1849*, Нови Сад 1998 (репринт).

Игњатовић, Ј., *Рапсодије из прошлог живота*, Нови Сад 1953.

Микавица, Д., Гавриловић, В., Васин, Г., *Знаменита документа за историју српског народа 1538-1918*, Нови Сад 2007.

Павловић, Д., *Србија и српски покрет у јужној Угарској 1848. и 1849*, Београд 1904.

Поповић, Д., Војвођански градови у буни 1848-49. Нови Сад у 1848-49. год, *Зборник МСДН* 6 (1954.), 54-66.

Рокаи, П., Ђере, З., Пал, Т., Касаш, А., *Историја Мађара, Београд 2002.*

Савковић, Ј., *Патријарх Јосиф Рајачић у српском покрету 1848/1849*, Нови Сад 1954.

Spira, G., *Nationality issue in the Hungary of 1848/1849*, Budapest 1992.

Thim, J., *A magyarorszagi 1848-49-iki Szerb folkeles tortenete II*, Budapest 1930.

Turczynski, E., *Orthodoxe und Unierte, Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, Band IV, Wien 1985.

Znameniti Srbi XIX veka, god. I, 41-43.

Рунђанин, Јосиф/Јован

РУЊАНИН, Јосиф/Јован (Винковци, 8. XII. 1821. – Нови Сад, 2. II. 1878.), композитор и официр, син Игњата и Софије. Рођен као прво од седморо дјеце у старој граничарској обитељи. Отац је био по струци „грађевни писар“ (bauschreiber), али је служио као православни свештеник, ђакон и касније парох у војвођанском Кузмину. Јосиф Рунђанин крштен је у православном храму Силаска светог Духа у Винковцима. Обитељ, старином из села Рунђани код Лознице, селила се најприје у Бијељину, а потом у Сријем и Славонију. Неколико генерација предака били су православни свештеници и образовани људи, а дјед Ј. Рунђанина, кузминski парох Петар Рунђанин написао је и важан мемоар насловљен *Автобиографија.*

Јосиф Руњанин био је ожењен Отилијом, кћери капетана Томе Пераковића, с којом је имао кћер Вилхелмину (1868. – ?). По поријеклу, Јосифа су звали „Кузминчанин“. У родним Винковцима завршио је основну школу и четири разреда гимназије, док је пети похађао у Сријемским Карловцима (шк. год. 1837. / 38.), гдје је био одличан ученик („eminens”). У војску је ступио 26. децембра 1838. као регрут Граничарске пјешадијске пуковније бр. 3 у Огулину у Карловачкој војној крајини. Напредује до чина каплара и бива премјештен у Глину у Прву банску пуковнију којој је командант тада био пуковник Јосип Јелачић, будући хрватски бан. Руњанин се поред војнога позива бави и глазбом за коју је био веома надарен: као квалитетан тенор пјевао је, свирао гитару и цитру, а рудиментарно се служио и клавиром. Војни капелник био је становити Јозеф Вендел захваљујући којем Руњанин учи и формално нотно пјевање. Кроз то открива и опер у, и као пјевач изводио је оперне фрагменте уз гласовир.

У Глини су тада службовали и илирски, хрватски и јужнославенски родољуби, пјесници Иван Трнски и Петар Прерадовић. Тако, на стихове пјесме Трнског *Љубимо те дико наша*, у част Јелачићу, Руњанин 1846. године склада своју прву композицију – од само двије које су сачуване. Хармонска и мелодијска основа почетка те складбе је Доницетијева арија *Io son ricco e tu sei bella* из чувене опере *L'elissir d'amore*, но Руњанин је преиначује у властиту композицију. Руњанин је написао још неколико краћих композиција (арија), но нотни записи нису сачувани.

Године 1835. у Гајевој *Даници* Антун Михановић објављује своју пјесму *Хорватска домовина*, касније и до данас познату као *Лијепа наша домовино* која ће постати хрватска химна. Михановићеви стихови постали су познати и популарни када је Руњанин на њих написао глазбу, то јест основну мелодију и вјеројатно прву, базичну хармонизацију (акорде). Међутим, постоји двојба је ли прву комплекснију хармонизацију за четири гласа написао он или капелник Вендел, аутор првога аранжмана ове композиције за војни пухачки оркестар. Други музичари послије ће писати различите оркестрације, до верзије какву данас

знамо. Према неколико извора, пјесма је први пут изведена тако што ју је Руњанин одсвирао и отпјевао на клавиру у кући глинског трговца Петра Пелеша. Клавир је сачуван и чувао се од 1950. у Хрватском повијесном музеју, као дио фундуса Музеја Срба у Хрватској (који је у његов фундус донирала СКД „Просвјета“), а данас је изложен у Музеју сељачких буна у Горњој Стубици. По неким изворима први су јој извођачи били чланови „Српског добротворног пјевачког друштва“ у Глини. Пјесма се радо пјевала у круговима патриотски настројених официра као и по скуповима омладине и тако се ширила. Кухач тврди да је након што је изведена као попјевка у Загребу 1846. године, *Лијепа наша* изазивала отпоре код глазбеника (нпр. код В. Лисинскога), што због стилских, тако и због садржајних елемената. Тек ће крајем 19. стољећа постати неформална химна, и то захваљујући готово потпуном консензусу слушатеља који су је с одушевљењем прихваћали сваком приликом кад је извођена, као примјерице тијеком изложбе Хрватско-славонског господарског друштва (претече Загребачког велесајма), у Загребу 1891. године, кад је први пут службено изведена. Том приликом је Савез пјевачких друштава Хрватске изнио неколико других приједлога за могућу народну химну, међу којима и композиције Ивана Зајца и Ђуре Ајзенхута. И жири и публика бирали су плебисцитом *Лијепу нашу*, па је она у септембру 1891. изабрана као хрватска народна химна. Ни Михановић ни Руњанин нису доживјели то извођење и етаблирање пјесме. Кухач ће и складбу *Лијепа наша* покушати свести на плагијат, налазећи сличности с још једном Доницетијевом аријом, *Ah! O sole, più ratto* из опере *Luccia di Lammermoor*, но поред неких аналогија у мелодијском кретању, очито је да се ради о двије композиције, што се посебно види у начину извођења, динамици у интонирању и „мирном, свечаном покрету“ (према мишљењу Врсајкова), спрам Доницетијева снажнијег и живљег ритма.

Руњанин је остао у војном позиву и мијењао по команди пукове и гарнизоне, а тиме и мјеста боравка. Године 1848. унапријеђен је у поручника, након чега ратује на талијанском фрон-

ту. Истакао се храброшћу, па је исте године унапријеђен у натпоручника, а сљедеће, 1849. године, и у капетана. Још два пута ће ратовати, 1859. и 1866., кад добива чин мајора.

Будући да је Прва банска пуковнија бирала и четири заступника за Хрватски сабор, након избора 1865. године, заједно с још три официра Руњанин је као представник пуковније изабран за саборског заступника. Руњаниново политичко дјеловање, као и његових колега официра, ограниченог је опсега: они гласају или су суздржани, но не судјелују у расправама око државно-правних питања. Распуштањем Сабора 1867. Руњанинов саборски мандат престаје.

Руњанин је 1871. унапријеђен у чин потпуковника, а 1876. је принудно умировљен након двобоја у којем је мачем убио једног мађарског хусара. Исте године преселио се у Нови Сад, а своје је некретнине, по неким изворима, поклонио патријаршији у Сријемским Карловцима. Руњанинова супруга Отилија заједно с кћери Вилхелмином, преселила се родитељима у Граз, што се може протумачити као грађански развод супружника. Руњанин је умро од капи („апоплексије"), у тешким материјалним увјетима те је сахрањен на новосадском Успенском гробљу, без присуства уже обитељи, уз неколицину поштовatеља, рођака и пријатеља. Гробница је била неодржавана и зарасла све док у вријеме Краљевине СХС, 1924. није подигнут нови надгробни споменик, на којем су поред података на плочи уграviрана прва четири такта и латинични текст пјесме *Лијепа наша домовино*. На постаменту између осталог стоји: „Овај споменик подигли су Срби и Хрвати 12. VII 1924."

Култ Јосифа Руњанина грађен је већ у доба Аустро-Угарске, а настављен је и у међуратном раздобљу. Неколико тактова и фрагмент мелодије *Лијепе наше* били су дио државне химне у вријеме Краљевства СХС и Краљевине Југославије, уз дијелове српске *Боже правде* и словенске *Напреј застава славе*.

Након успоставе Независне Државе Хрватске, те након одређених двојби око ауторства пјесме, Руњанину је признато ауторство као „исхитриоцу напјева", па *Лиепа наша* на засједању

Хрватског државног сабора 1942. добива државни статус хрватске химне. Тиме Руњанин улази и службено у усташки Пантеон. Апсолутни врхунац цинизма пак представља тренутак кад је исте године Усташка младеж у Глини „на свечани начин одкрила спомен-плочу хрватском складатељу".

Пјесма *Лијепа наша* изводи се и у НОП-у. Неформално је призната као химна на Првом засједању ЗАВНОХ-а у липњу 1943. у Оточцу и на Плитвичким језерима, када је тај догађај закључен њезиним свечаним извођењем. Након Другог свјетског рата она се, иако неслужбеног статуса, изводи поред југословенске *Хеј Славени*, док је у првом уставном амандману (точка 4.) у вељачи 1972. те Уставом СРХ из 1974. проглашена химном Социјалистичке Републике Хрватске.

Још крајем 19. стољећа, Кухач пише у биографском тексту да се Руњанин родио „од православних родитеља", али му мијења име из Јосифа у „Јосип" („занимат ће сваког Хрвата нешто поближе дознати о самој особи Јосипа Руњанина"). Кухач наводи да је Руњанин у Глини припадао групи „неколико ватрених младих хрватских домољуба", да би на крају биографије закључио да је „по приповиедању свих његових некадањих другова и пријатеља" био и „одушевљен хрватски патриота, те је своју хрватску отачбину свим жаром своје племените душе љубио". То је вјероватно био почетак промјене имена „Јосиф" у „Јосип" и његово присвајање. Чак и у раздобљу Краљевине СХС и Краљевине Југославије хрватска штампа редовито као име наводи „Јосип". И у социјалистичкој Југославији, редовито се у хрватској штампи и другим изворима среће облик „Јосип".

Смјена власти доноси у просинцу 1990. нови Устав, а с њиме и одредбу о химни, чиме је Руњаниновој складби потврђен статус и у новом добу. Међутим, у исто вријеме, креће поново одрицање ауторства, или се оно багателизира. У књизи *Лијепа наша*, музиколог Андрија Томашек изражава сумњу да би мелодију *Лијепе наше* „углазбио недовољно школовани винковачки официр Јосип (sic!) Руњанин, а вјероватно је то био Ј. Вендел, капелник пуковнијског оркестра у Глини."

Ова пракса именовања наставља се у хрватској штампи, стручним радовима и институцијама до данас. Чак и *Хрватска енциклопедија* назива Руњанина именом „Јосип“.

У Винковцима, гдје се композитора сматра за „једнога од најпознатијих Винковчана“, глазбена школа носи име Јосипа Руњанина, а улице назване по њему налазе се у Загребу (од 1928. године), Винковцима, Славонском Броду, Ђакову, Задру, Бјеловару и другдје. У Глини гдје је Руњанинова улица постојала и у доба социјалистичке Југославије, остала је једна од ријетких која је преживјела смјену власти у граду 1991. па онда и 1995. године.

У Глини је 2024. отворен и српски културни центар назван по Јосифу Руњанину.

Ђорђе Матић

ЛИТЕРАТУРА:

ЕЈ 7, 118.

НЕ 9, 479.

Matić, Đ., *Josif Runjanin – kompozitor hrvatske himne*, Josif Runjanin – kompozitor hrvatske himne – P-portal, pristupljeno 3. II. 2025.

Mrkalj, I., *Praizvedba himne u srpskom društvu*, Praizvedba himne u srpskom društvu – Portal Novosti; pristupljeno, 3. II. 2025.

Mrkalj, I., *Josif Runjanin i „Lijepa naša”: činjenice i interpretacije, Tragovi*, Vol. 3. No. 1, 2020., 7-117.

Радојчић, Биографије, III, 492-493.

Skoko, B., *Hrvatski velikani*, Zagreb 2014.

Врсајков, И., Јосиф Руњанин, Novi Sad 2000.

https://snv.hr/znameniti-srbi/josif-runjanin-skladatelj/; https://vinkulja.hr/2025/02/na-danasnji-dan-je-preminuo-josip-runjanin-skladatelj-hrvatske-himne/, pristupljeno 17. II. 2025.

VII.
1.
БУКВАРЬ
СЛАВЕНСКІЙ ТРІЯЗЫЧНЫЙ,
ИЛИ
ПЕРВОЕ РУКОВОДСТВО
КЪ
ПОЗНАНІЮ КНИГЪ И ПИСАНІЙ,
ВО УПОТРЕБЛЕНІЕ
СЛАВЕНО-СЕРБОВЪ
СПИСАНЪ
ПАВЛОМЪ СОЛАРИЧЕМЪ
Велико-Писаничанином.
КЊИЖНИЦА СРПСКЕ ВЕЛИКЕ ГИМНАЗИЈЕ У КАРЛОВЦИМА
ВЪ МЛЕТКАХЪ, лѣта. 1512.
Писмены Греко-Славенскїа Печатни
Паны Теодосїа.

Соларић, Павле

СОЛАРИЋ, Павле (Велика Писаница код Бјеловара, 7. VIII. 1779. – Венеција, 18. I. 1821.), филолог, пјесник, преводилац, син Николе и Саре рођ. Димић. Рођен је у угледној свештеничкој породици што му је омогућило примјерно образовање, као и касније добро познавање бројних језика: руског, латинског, њемачког и француског. Школовао се са успјехом у основним школама и гимназијама у више градова: Крижевцима (1788. – 1792.), Загребу (1793. – 1794.), Сремским Карловцима (1795. – 1799.). У Загребу је на Краљевској академији знаности завршио филозофске и правне студије као један од најбољих полазника (1799. – 1803.). У току школовања у Карловачкој гимназији боравио је

у манастиру Ковиљ (код Новог Сада) код архимандрита Јована Рајића, као и у манастиру Ораховица, духовном средишту Срба у Подравини и Барањи.

Одлазак у Венецију (1803.), гдје се запослио као коректор у словенској штампарији Пана Теодосија, као и познанство с Доситејем Обрадовићем и Атанасијем Стојковићем, усмјерит ће Соларића на бављење књижевним и филолошким радом. Упознаје и руске слависте Андреја С. Кајсорова и Александра І. Тургењева те лорда Ф. Гилфорда којему држи часове старословенског језика. Свих тих година интензивно пише: 1818. објавио је студију *Римљани славенствовавши*, у којој је штампао дијелове рукописа *Јероглифике* с пописом и објашњењем више од 700 ријечи које су из „иних језика", а највише грчког и римског, биле одомаћене у словенским говорима. У писмима која 1818. – 1819. шаље Вуку Караџићу расправља око издања *Српског рјечника* (1818.), највише око проналажења претплатника, али и око избора азбуке (грађанске или „Кирилове"), око тумачења ријечи и сл. Караџићу јавља да прегледава своје рукописе и припрема књигу *Рода словенскога почетак, размноженије, породе, и изроди*. Први симптоми плућне болести појављују му се још 1806. – 1807. а посљедња четири мјесеца живота није устајао из постеље. Преминуо је у потпуној оскудици.

Соларићев књижевни рад заснива се на пријеводима и самосталним предговорима уз географске, филозофске и филолошке расправе, као и на оригиналним пјесничким текстовима. Прве књиге објавио је 1804. у Венецији: *Ново грађанско земљеописаније*, пријевод и адаптација дјела А. Х. Гаспарија; *Кључић у моје земљеописаније*, која представља дјело засновано на коментарима претходног пријевода Гаспаријева дјела; *Пјешиј земљеописник* (атлас с 37 карата), који је настао као пријевод и прерада књиге Ј. А. Зулиана, мједоресца. Тада пише и прве пјесме *Пјесна о гозби* (1807.), *Пјесна о путешествију из Тријеста у весни* (1808.), *Пролеће и љубов, Љубов девојака*, али ће оне постати доступне публици тек од 1826. до 1834. када су биле објављене у тадашњем *Сербском летопису*. Пријевод дјела *Улог ума человјеческога у ма-*

лену Карла фон Екартсхаузена објављује 1808. те га пропраћује предговором у којем расправља о „општој ползи“ као о благодатној божанственој кћери или „штедрој богињи на земљи“. У складу са идејом просвјећености, Соларић указује на важност образовања народа, захваљујући коме ће „чесност, трудољубије, јединство“ постати „отличителне српскога характера чертине“. Соларић говори и о значају и савршенству српског народног језика, као и важности одабира једног главног нарјечја око кога би се окупио сав народ, те предлаже израду неопходног словара и писменице.

Током 1809. објављује пријеводе с енглеског и њемачког. Књига *О самости* (*Über die Einsamkeit* – О самоћи) Јоханна Георга Цимермана (1728.–1795.), швајцарско-њемачког писца, љекара и филозофа драгоцјена је и зато што у њеном предговору Соларић оставља аутобиографске записе о дјетињству и школовању. Феномен *самости* објашњава кроз чињеницу да је сваки човјек за „дружество создан“, али да га је бављење науком просвијетлило да човјек на земљи постоји зато да би испунио „неразрјешиме дужности“, те да то чини „у исто вријеме себи на задовољство, ближњему на ползу, отечеству на успјех, и тим само – Богу на славу“.

Најзначајније Соларићево дјело из области књижевности *Поминак књижески* (1810.) представља каталошки опис „славеносербских“ књига објављених у Венецији од средине 17. вијека до 1810. године. Међу најстаријим наведена је књига *Псалтир Давидов* (1638.), а међу новијима је Орфелинов *Плач Сербији* (1761.), као и његов *Славено-сербски магазин* (1768.). Исте године је у књизи Василија Ракића *Бесједовник илирическо-италијански* објављен Соларићев предговор који у другом дијелу представља дио рукописа *Јероглифике*. Први дио се односи на Ракићев *Илирско-италијански рјечник*, а други дио чини аутономну расправу *О писменах словенских* у којој је дат историјат „све три азбуке словенске“: св. Јеронима из 4. вијека, св. Ћирила из 9. вијека, те Руска или гражданска азбука с почетка 18. вијека.

Након смрти Доситеја Обрадовића у Београду 1811. Соларић преузима обавезу штампања његових необјављених списа, попут *Мезимца*, писама, далматинских рукописа и сл. Када коначно у Пешти 1818. и објављује те текстове, Обрадовића назива „чрезвичајним Србином“ и „блаженопочившим Старцем“.

У *Буквару словенском триазбучном* (1812.) Соларић се залаже за очување „Ћирилове азбуке“, а посебно жели да ослободи српску дјецу да уче из неадекватних Часослова и Псалтира. Такође се осврће и на хисторију човјечанства, а посебно Словена и Срба, од времена „после Потопа“, па све до српских сеоба и Првог српског устанка (1804.). Преводи 1813. *Златну књижицу* италијанског филозофа и приповједача Франческа Соава, а у њеном „предсловију“ истиче значај образовања дјеце и њихово припремање још од материне утробе за „општежитије грађанско и наравно“, као и отварања „општенародњих училишта“ у којима би развијали „дужност народољубија“. Током 1814. објављује двије филолошке расправе: *Азбука изјаснена римском по правописанију далматинскому, хорватскому, славонскому и крањскому* и *Објасненије по снимку подлинога диплома Стефана Дабише краља сербскога данога жупану Волкомиру Семковићу*.

Соларић је био најаутентичнији сљедбеник Обрадовићевих просвјетитељских идеја. Његово дјело у књижевној историографији сагледано је као друга фаза српског просвјетитељства која представља „мост од Доситејевог општевропског провјетитељства ка српском, националном просвјетитељству, које ће дати модерни идентитет српском народу (народна поезија, језик/рјечник, граматика), увести га у круг европских народа и одредити му мјесто међу словенским народима“ (Д. Иванић). У пријеводима и филолошким расправама то је нарочито препознатљиво у односу према језику и настојању да га ослободи туђица. Издвајамо неке од карактеристичних кованица, посрбица и калкова: *другопис, коловидно, јајовидно, коловратно колотеченије, междоумак, звездоведац, земљеписник, противоножник* и сл. То је извршило битан утицај на реформаторске филолошке идеје и укључивање народног језика као основе књижевног

стандарда и правописа у расправама Луке Милованова, Саве Мркаља и Вука Караџића, а те кованице ће имати знатан утјецај на стварање пјесничких неологизама у тадашњој и каснијој српској лирици (Димитрије Младеновић Кодер, Лаза Костић, Момчило Настасијевић).

У поетичком смислу Соларићеве пјесме су припадале класицистичкој стилској формацији, а по времену настанка, уз још неке друге пјеснике тога времена (Јован Дошеновић, Гаврило Трлајић, Јован Пачић и сл.), поставиле су темеље „школи објективне лирике“ која ће доћи до изражаја код Лукијана Мушицког, Јована Стерије Поповића, а имат ће значајну улогу и у каснијем лирском пјесништву Николе Грујића, Војислава Илића и других. Највећим дијелом написана је у трохејско-дактилским стиховима четрнаестерцима који су настајали под утицајем класичне талијанске и дубровачке поезије. У тематско-мотивском смислу Соларићев пјеснички опус можемо посматрати кроз пет цјелина: пригодне пјесме (*Доситеју, Посланица Драги Теодоровићу Тријешћанину, Посланица Михаилу Витковићу*), анакреонтско-љубавне пјесме (*Пјесна на гозби, О љубови пјесне нигда остарити неће, Љубов, Љубов девојака*), критичко-сатиричне пјесме (*Худа Српкиња, Женидба по моди*), пјесме о природи (*Пјесна страсна на градску молву и селско спокојство, Зима, Весна*), историозофске и космолошке теме (*Који звезде прстом врти, Вкус и мудрост, Сан, Пјесна о древности Славјана*) и сл.

Соларић је уживао знатан углед међу савременицима: Јован Дошеновић му посвећује сонет, Сава Мркаљ наглашава да је он „дика и милота сербска“, Вук Караџић га спомиње с уважавањем.

Насупрот томе, књижевнохисторијска рецепција Соларићевог дјела била је неуједначена и разнолика. Одавано му је признање да је „припадао међу најучениje људе својега времена у нашем народу“, али да није посједовао „практичнога дара да самостално ради“ (С. Новаковић). Његов рад је разврстан у четири области: географска дјела, филозофска дјела, филолошка дјела, пјеснички рад; при чему су филолошке расправе изузетно оцијењене, а пјесништво и филозофски рад негативно вредно-

ван (Н. Андрић). Називан је „најмилијим учеником Доситеја Обрадовића“ и „првим од важнијих српских писаца у Хрватској“, али је наглашавано да је био „несрећен у писању“, да се „као дилетант и химеричан дух“ огледао у различитим областима (моралист, археолог, лингвист, географ, песник), али да „нигде није успео“ (Ј. Скерлић). Посебно је издвојен значај Соларићева пјесничког рада са изврсним сликама природе, сновидовних фантазија, љубавних доживљаја, као и словенске митологије (М. Павић). Посматран је као један од зачетника српске филологије и претеча Мркаљевих и Вукових реформаторских идеја (Ј. Деретић). Одато му је признање да је „пројектовао послије Доситеја нову фазу просвјетитељства, усредсређену на потврду српског идентитета“, а „пјесниково језикотворство“ сагледано је као „подстрек за велики круг књижевника“ (Д. Иванић).

Новија издања Соларићевих дјела нису честа, али су текстолошки примјерна. Посебно указујемо на два наслова: Павле Соларић, *Гозба*, сабране пјесме, прир. З. Крстановић, Београд (1999.); те *Сабрана дјела* објављена 2019. године. О уважавању које су потомци исказали према личности и дјелу овога писца свједочи и чињеница да је у Бјеловару 2019. отворен Српски културни центар назван по Павлу Соларићу.

Горан Максимовић

ДЈЕЛА:

Соларић, П., *Сабрана дјела*, прир. Д. Иванић и И. Бјелаковић, Београд 2019.

ЛИТЕРАТУРА:

Andrić, N., Život i književni rad Pavla Solarića, *Rad JAZU* 150, Zagreb 1902., 103-194.

Бјелаковић, И., Филолошке поставке Павла Соларића, предг. у књизи: Павле Соларић, *Сабрана дјела*, Београд 2019., 33-38.

Чурчић, Л., Павле Соларић: два века од рођења, *Зборник за славистику* 17, Нови Сад 1979., 206-210.

Чурчић, Л., „Поминак књижески" Павла Соларића, у: *Поминак књижески*, фототипско издање књиге из 1810. године, Инђија, 2003., V-XX.

Fancev, F., *Zagrebačko školovanje Pavla Solarića,* Nastavni vjesnik, 38/1-4, Zagreb, 1929. – 1930., 1-8.

Гавриловић, А., Зашто Павле Соларић није дошао у Србију, *Наставник*, 23, Београд 1912., 347-351.

НКЕ 4, 110.

Иванић, Д., Пјесме и огледи Павла Соларића, у: Павле Соларић, *Сабрана дјела*, Београд 2019., 15-32.

Јовићевић, Т., Љубавно песништво Павла Соларића: (Прилог жанровском проучавању српске књижевности), у: *Књижевно насљеђе Српске Крајине*, зборник радова, Нови Сад 1997., 95-101.

Кораћ, С., Павле Соларић (1779-1821), *Преглед књижевног рада Срба у Хрватској*, Загреб 1987., 87-89.

Крстановић, З., Небесно слово Павла Соларића, у: *Павле Соларић, Гозба: сабране пјесме*, Београд 1999., 7-13, 129-174.

Лазаревић, Ди Ђакомо, П., *Паратекстови Павла Соларића, Језици и културе у времену и простору*, зборник, Нови Сад 2013., 107-115.

Lazarević Di Giacomo, P., *Per inductionem et deductionem: etymologia proxima et remota Solarićevog istraživanja porekla Slovena (sa appendixom o Iliriji)*, Croatica et Slavica Iadertina, vol. 10/1, Zadar 2014., 103-144.

Маринковић, Б., Прилози библиографском изучавању писама Павла Соларића, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. 28, св. 1-2, Београд 1962., 137-144.

Павић, М., *Историја српске књижевности: Предромантизам*, Београд 1991., 44-48, 54-55, 64-65.

Петровић, Т., Школовање Павла Соларића у Карловачкој гимназији, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. 16, св. 1-2, Београд 1936., 107-108.

Поповић, П., „Златна књижица" Павла Соларића, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. 14, св. 1-2, Београд 1934., 47-49.

Roksandić, D., Sava Mrkalj, zagrebački eminens, *Radovi ZHP* 43, Zagreb 2011., 221-234.

Савковић, Н., Павле Соларић између етике и естетике, у: *Од Рачана до Стерије – Српска књижевност XVIII века (барок, класицизам, просвећеност, предромантизам)*, хрестоматија, прир. Н. Савковић, Нови Пазар-Нови Сад 2010., 631-640.

Стефановић, М. Д., Поезија Павла Соларића, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 43/ 2-3, Нови Сад 1995., 243-256.

Zaninović, V., Pavle Solarić: 1779-1821, *Književna hrestomatija: Iz kulturne baštine srpskog naroda u Hrvatskoj*, Zagreb 1979., 78-92.

Станисављевић, Јован/Јово – Чаруга

СТАНИСАВЉЕВИЋ, Јован/Јово – Чаруга (Славонске Баре, 2. II. 1897. – Осијек, 27. II. 1925.), одметник и пљачкаш, син Прокопија и Иконије/Ике рођ. Смиљанић. Обитељ је живјела у маленим Барама крај Ораховице, 70-ак км од Осијека. Отац је био православац, дочим је мајка била из католичке обитељи из околице Слатине. Водили су прилично велику свињогојску фарму која је на пријелазу стољећа почела пропадати (Чаруга је касније изјављивао да му је отац био „душевни слабић“). Након што је преболио богиње, дјетињство му је додатно отежала смрт мајке 1907. те долазак маћехе у обитељ с којом није успио остварити добар однос. Убрзо је напустио дом, отишао у Осијек како би уписао шегртску школу и изучио браварски занат.

Избијање рата означило је отварање новог поглавља у Чаругину животу. Тијеком 1916. постао је војник 28. пуковније домобранског пјешаштва. Убрзо је упућен на источно бојиште, у Буковину. Исцрпљени и лоше опскрбљени војници, уз то суочени са жестоким руским нападима, убрзо су изгубили мотивацију за борбу. Међу све бројнијим дезертерима био је и Чаруга – поткрај 1916. успио је напустити бојиште лажиравши документацију и представљајући се као „рањени натпоручник Фет". Међутим, тијеком повратка први пут је убио – по свему судећи, ликвидирао је неименованог мађарског војника који је очијукао са становитом Катинком, кћери неког гостионичара у коју је Чаруга био заљубљен. Вративши се у Славонију схватио је да као дезертер чије се име нашло на тјералицама не може боравити у Осијеку. Запутио се у славонске шуме као припадник зеленог кадра.

У Баре се вратио 1918. и убрзо био изабран за заповједника тамошње народне страже. Међутим, у студеном се сукобио са сумјештанином Станком Бошњаком те је судјеловао у његову убојству (док неки извори тврде да је до сукоба дошло због реквирирања стоке, други истичу дугогодишњу заваду између обитељи Станисављевић и Бошњак). Чаруга је још неко вријеме након Бошњакова убојства био на слободи те се успио и оженити. Ипак, ухићен је и у љето 1919. на суду у Осијеку осуђен је на четири године тешке тамнице. Послан је на служење казне у казниоицу у Сријемској Митровици из које је побјегао након само четири мјесеца.

Поновно је постао бјегунац и лице с тјералице. Запутио се у шуму, на обронке Папука и Крндије. Ондје се 1920. придружио разбојничкој скупини „Коло горских тића" која је била под водством Боже (Божидара) Матијевића из Томашанаца. Матијевић је био под утјецајем идеја Октобарске револуције те је настојао организирати хајдучку дружину која ће пљачкашким походима доћи до средстава за пропагандно дјеловање и подизање револуције у Славонији. Чаруга је убрзо постао један од најближих Матијевићевих сурадника, иако засигурно није дијелио његове

комунистичке ставове. Управо су он и „Црвени Божо“ саставили документе који су одређивали организацију и дјеловање банде (напримјер, смрћу је кажњавано чак и удаљавање са страже или избјегавање судјеловања у борби услијед болести).

У љето 1920. ова је дружина, чији се логор налазио у шуми Црна бара у близини Будимаца и Подгорача (између Ђакова и Нашица), извела низ напада диљем Славоније. Регијом су већ навелико кружиле приче о њиховим недјелима. Банда је доживјела тежак ударац кад је у коловозу њезин вођа Матијевић убијен у жандарској засједи. Тада се банда распала, па се Чаруга запослио као радник пилане у Доњим Андријевцима. Међутим, исте је јесени успио окупити нову скупину одметника коју су чинили углавном Славонци, Личани и Далматинци, махом шумски радници, дрвосјече и сеоски надничари. У листопаду 1920. Станисављевић креће у акцију те пљачка трговца коњима, Стеву Шајна. Након привремене станке, у свибњу 1921. с ортацима пљачка и возило с новцима за исплату плаће шумским радницима тврткe Славекс из Пакраца.

Приче о Станисављевићевим узбудљивим разбојничким потхватима, убојствима, сукобима са жандарима и измицању закону већ су тада пуниле новинске ступце. Истовремено, ширила се и народна предаја о непријатељу богатих и привилегираних те заштитнику сиромашних и потлачених. Објављиване су и прве биографије „славонског харамбаше“. Он засигурно није имао ништа против различитих пучких бајки те големог публицитета, односно тврдњи да шири страх и трепет. Радо је читао све бројније новинске извјештаје о својим подвизима. Као вишеструки бјегунац и отпадник спремно је пригрлио нови имиц, улагао је у њега и обликовао предоџбу о себи као о тобожњем сељаку који се захваљујући одважности и готово невиђеним способностима прометнуо у својеврсног славонског Робина Худа. Писао је жандарима и уредницима појединих листова како би се хвалисао или образложио своје поступке („Господо жандари, узалуд се трудите да ме пронађете и ухватите. Ја сам невидљив.“). Жудећи за признањем, слику о себи нипошто није препуштао случају. С

друге стране, свјестан потребе за благонаклоношћу сељака који су његовој банди у тренуцима потребе омогућавали заклон и заметање трагова, прагматично је припремао лажне препаде на путнике на цестама које су спајале славонска села, па би овакве ситуације рјешавао као тобожњи спаситељ који се сасвим случајно нашао на правом мјесту у правом тренутку. Такав би чин углавном попратио изрицањем памтљиве поруке (нпр. „Иди и кажи, да је Чаруга повратио украдене новце“) која би с временом пронашла пут до сеоских огњишта, гостионица и новинских редакција жељних нових прича о славонским хајдуцима.

У љето 1921. Чаруга је смакнуо једног од најпоузданијих ортака, Јозу Матоту (по некима, јер се огријешио о ригорозне законе банде, по другима зато што није, како је претходно био тешко рањен, могао бити отпремљен у болницу на лијечење). Потом је убио и једног сељака који је пљачкао по слатинском крају представљајући се као Чаруга. Тих мјесеци Станисављевић је написао писмо супрузи Савети која се и даље налазила у Барама, предложивши јој да се поновно уда јер у њихову браку више није било „сласти ни уживања“. Убрзо потом у нападу на пустару крај Нове Буковице суочио се с првим пљачкашким неуспјехом, но то га није поколебало. Представљајући се као детектив у пратњи другова преодјевених у оружнике, тврдећи да траже војне бјегунце, у рујну је извршио неколико пљачки.

Отад до средине 1922. Чаруга није судјеловао у походима банде те је водство привремено преузео Никола Ћурковић. Користећи се псеудонимом, два тједна се лијечио у осјечкој болници од сифилиса, а да му нитко није открио прави идентитет. Потом је поновно окупио дружину те је она извела неколико пљачки. Но, након једне од њих петерочлана банда се посвађала – по свему судећи, због неслагања око расподјеле плијена. Како је у питање био доведен Чаругин ауторитет, свађа је прерасла у обрачун у којем је Чаруга убио Ћурковића. Чаруга је на смрт осудио још једног члана банде који је у том тренутку почео бјежати шумом, па га је убио један од бандита који је остао лојалан Чаруги. Након тога банда је опет била распуштена.

У наредних неколико мјесеци Чаруга је боравио у више мјеста у Славонији и Лици. Представљајући се као војни добављач (лиферант) Никола Дрезгић успио је чак и унајмити кућу у Винковцима. У једном је тренутку поновно отишао на лијечење, овај пут у Загреб. Иако је уживао у кринки угледног господина и трговца, остао је без новца те је почео окупљати нову банду. У прољеће 1923. „Коло горских тића" поновно се запутило у поход. Након неколико разбојстава по Славонији, банда је опљачкала и једног богатог сељака у Брлошкој Дубрави крај Оточца, у Лици.

По повратку у Славонију Чаругино се здравствено стање почело погоршавати. Тада су га жандари ухапсили у једној крчми у Славонском Броду, али су га и пустили, не схвативши који је прави идентитет Николе Дрезгића. У наредних два мјесеца с бандом је успјешно извршио неколико пљачки. Посљедња је била у студеном 1923. на имању грофа Елца у Томпојевцима, гдје је убијен властелински надшумар и тешко рањено још неколико особа. Посљедично, након овог злочина који је потресао Славонију и Сријем Чаругина глава је уцијењена на 120.000 динара. У коначници, ухићен је у Винковцима крајем просинца 1923. када је његово писмо упућено заручници Божици Смолчић из Ретковаца доспјело у руке оружника. Након два тједна испитивања и мучења у осјечком затвору у сијечњу 1924. признао је свој прави идентитет.

Чаругино ухићење изазвало је голем интерес јавности. Чланак о „великом човјеку" који је у Осијек „дошао без параде и славолука" написала је чак и Марија Јурић Загорка. *Хрватски лист* описао га је као „типичног славонског Србина" бистрих очију „које сијевају као у сокола". „Весело разговара с оружницима о својим разбојничким потхватима", преносиле су новине. Чаругу је у ћелији посјетио и његов уплакани отац којега је читава ситуација тешко погодила.

У свибњу 1924. на Краљевском судбеном столу у Осијеку почело је суђење Чаруги и једанаесторици његових другова. Судница је била испуњена до посљедњег мјеста. Елегантно одјевени Станисављевић дубоко се клањао и смијешио публици,

намигујући женама које су сједиле на галерији. Испитани су бројни свједоци, а Чаругини су се ортаци с временом почели кајати и признавати своје злочине сваљујући кривњу на њега. Тијеком посљедњих дана судског процеса Чаругин одвјетник, Владимир Бујхер, као узроке Станисављевићеве злочиначке каријере представио је његово несретно одрастање, смрт мајке те одлазак у рат који га је промијенио као особу. „Из рата се Чаруга вратио као школована бештија“, изјавио је. Уз све наведено, Бујхер је окупљене подсјетио да су злочини његовог браћеника извршени у вријеме „потпуне политичке и социјалне анархије“. С друге стране, државни тужитељ Светозар Томић инзистирао је на најстрожим казнама закључивши да је Чаруга „злочинац по крви, друштвени отпад какав не смијемо његовати и размножавати“. Пресуда је прочитана 21. липња 1924. године. Осуђен је на смрт вјешањем због 27 злочина. На смрт су осуђена још тројица чланова банде (двојици су касније казне промијењене у 20-годишњу затворску казну). Остали су добили затворске казне у трајању од осам мјесеци до 20 година. Иако су бранитељи уложили жалбе Столу седморице на пресуде, Чаруга није могао избјећи смртну казну.

Смртна казна над Станисављевићем извршена је у дворишту осјечког Краљевског судбеног стола. Пред готово 3000 окупљених Јован Станисављевић Чаруга је прије смакнућа изрекао чувене ријечи: „Због народе, Чаруга путује!“. На конопцу је полагано умирао чак 13 минута. Сахрањен је на гробљу Свете Ане у Осијеку, а његов гроб и данас привлачи бројне знатижељнике те представља својеврсну туристичку атракцију. Осим тога, Станисављевићева животна прича непресушан је извор фасцинације различитим ауторима и умјетницима који и десетљећима након његове смрти описују и анализирају његове потхвате те о томе објављују књиге (Марино Зурл, Драган Јовашевић, Борис Рашета, Влатко Смиљанић), снимају игране филмове (*Чаруга*, 1991., р. Рајко Грлић), документарне филмове (*Чаруга – огледало времена*, 2015., р. Борис Шепер) или пишу драмске текстове (Иван Кушан).

Лука Пејић

ИЗВОР:

Hrvatski list (Osijek), 1924.

ЛИТЕРАТУРА:

Beneš, J., The Green Cadres and the Collapse of Austria-Hungary in 1918. *Past & Present*, Volume 236 (2017.), br. 1, 207–241.
Božić-Drljača, V., Jelaš, D., Život u Osijeku u okolnostima Prvog svjetskog rata, katalog izložbe, Osijek 2014.
Hrabak, B., Dezerterstvo i zeleni kadar u jugoslavenskim zemljama u Prvom svetskom ratu. *Zbornik Historijskog instituta Slavonije i Baranje* 16 (1979.), 1-113.
Jovašević, D., Čaruga, Gornji Milanovac 1984.
Pejić, L., Banditry and Subversion in Croatia at the End of the Long Nineteenth Century, *Mediterrán Tanulmányok – Études sur la région Méditerranéenne* 30 (2020.), br. 1, 187-205.
Očak, I., Povratnici iz Sovjetske Rusije u borbi za stvaranje ilegalnih komunističkih organizacija uoči Prvog kongresa SRPJ (k). *Historijski zbornik* 26 (1974-1975), 1-26.
Rašeta, B., *Čaruga. Legenda o Robinu Hoodu*, Zagreb 2019.
Smiljanić, V., *Čaruga. Životopis slavonskoga razbojnika Jovana Stanisavljevića 1897. – 1925.*, Zagreb 2020.
Statistički atlas kraljevina Hrvatske i Slavonije 1875. – 1915., Zagreb 1915.
Zurl, M., *Knjiga o Jovi Čarugi i Joci Udmaniću*, Zagreb 1977.

Станковић, Кристофор/Христофор

СТАНКОВИЋ, Кристофор/Христофор (Земун, 1793. – Загреб, 1867. или 30. V. 1869.), трговац, подузетник, добротвор, активист. Станковић пресељава 1818. из Земуна у Загреб. Одмах отвара трговину и жени се Корнелијом Рајковић, након чије смрти склапа 1830. други брак с Анастасијом Јанковић, вјеројатно потомком једног од првих православаца који су трајно населили у Загребу. С првом супругом имао је троје, а с другом десетеро дјеце. Осмеро је доживјело одраслу доб, син Милан и његових седам сестара.

Године 1833. био је угледни трговац и подузетник, један од најбогатијих Загрепчана, кад је на бечкој лутрији добио згоди-

так од 30.000 дуката. Радило се о случајности, јер је Станковићев помоћник заборавио вратити срећке које у трговини нису успјели продати. Добивши новац, Станковић је одлучио инвестирати га у градњу казалишта и плесне дворане ако му град Загреб дарује земљиште. Тражио је да то буде честица на којој се налазила тада повијесна стара градска вијећница у данашњој Ћириловетодској улици коју је планирао срушити. Градски магистрат даровао му је жељено градилиште, а заузврат га обвезао да обнови и надогради зграду вијећнице након рушења њезина најстаријег дијела. Градитељи су отац и син, Љубљанчани Кристофор и Антон Крањолини. У књизи *Срби у Загребу* Дејан Медаковић за Станковића каже да је „свој углед потврдио својим поклоном граду".

Станковићева је идеја испрва била да зграду изнајмљује страним казалишним дружинама (јер домаћих није било), па је прву представу, драму Теодора Кернера *Никлас Граф фон Зрини,* извела њемачка дружина 4. листопада 1834. године. Загреб је тако већ 1830-их у истом комплексу палача, уз адаптирану вијећницу, добио и казалиште те плесну дворану. Око гледалишта била су три реда ложа, а казалиште је могло примити више од 750 посјетитеља (што су у она времена за Загреб и овај дио Европе биле големе димензије). Позорница је обухваћала око 200 $м^2$, а истодобно је служила и као спремиште кулиса. Оркестар је био смјештен у разини с публиком. На застору је била насликана лепеза с уметнутом сликом Вјекослава Караса *Дјед, унук и вила*. Дворана се испрва освјетљавала свијећама, од 1864. плином, а од 1894. електричном енергијом.

Објект који се популарно називао „Станковићево казалиште" (спомињало се и под именом Старо казалиште као и Казалиште на Маркову тргу) је у идућих 61 годину (до 1895.) био једна од најважнијих точака друштвеног и културног живота Загрепчана. Догађаји који су се одвијали у њему имали су утјецаја на цјелокупан политички и културни живот у Хрватској.

Станковићево казалиште је било једно од првих мјеста на којем је јавно изведена будница *Још Хрватска ни пропала*, не-

службена химна илирског покрета, односно хрватског народног препорода. У њој је неко вријеме 1848. засједао Хрватски сабор. У првим десетљећима постојања у згради су наступале њемачке и талијанске дружине, а од 1860. године, одласком њемачких глумаца, биле су извођене само представе на хрватском језику. Зграда је била оштећена у потресу 1880. године. Сљедеће године је Хрватски сабор изгласао закон о градњи новога казалишта. Посљедња представа у Станковићеву казалишту одржана је у липњу 1895. године. Потом је зграда темељито реновирана те је добила административну намјену („Старограднска вијећница“). Једино је плесна дворана сачувана уз мање адаптације. Казалиште је било пресељено на нову локацију у данашњу зграду Хрватског народног казалишта у Доњем граду, на Тргу Републике Хрватске.

Истодобно с покретањем пројекта изградње казалишта, Станковић је у сијечњу 1833. купио и кућу коморника Стјепана Јелачића, заједно с „градилиштем и двориштем“ која се налазила на углу данашњег Трга бана Јелачића и Илице, на једном од најрепрезентативнијих мјеста у Загребу. У њој је отприје била смјештена гостионица „Zum Kaiserwirtshaus” („Царски гостионичар”). Станковић је на том мјесту по пројекту и у изведби Кристофора Крањолинија дао надоградити други кат. Била је то већ велика зграда-угловница названа „кућа Станковић“. У њу је смјестио своју трговину. Коначни облик добила је вјеројатно након потреса у Загребу 1880. године, по пројекту Хермана Болеа, када је надограђена за још један, трећи кат. Тада је била у власништву Милана Станковића, Кристофорова сина (1839. – 1896.) који је од 1888. био предсједник Српске црквене општине у Загребу.

У међувремену је Станковић постао угледник и истакнути судионик загребачког јавног живота. Био је представник успјешног либералног грађанства. Несебично је радио на добробити шире средине – града Загреба, а као Србин бринуо је и о добробити своје уже заједнице. Био је одушевљени илирац и поборник свеславенског уједињења.

Станковић је дуго година био активан у православној црквеној општини у Загребу, већ од раних 1820-их година, а највише за свог предсједничког мандата од 1847. до 1850. године (те је године одступио с дужности због несугласица). Но, касније је био један од највећих дароватеља за изградњу православне цркве у Загребу. На приједлог првога загребачког градоначелника Јанка Камауфа почетком 1850-их постао је градски заступник. За имена мјесеци је, у вријеме док је био најактивнији у православној општини, користио је термине сијечањ, вељача и тако редом, желећи говорити „народним језиком". Био је на челу одбора који је организирао израду и постављање споменика Андрији Качићу Миошићу у Загребу. Загребачка штампа је у то вријеме о њему писала као о „врло вриједном родољубу".

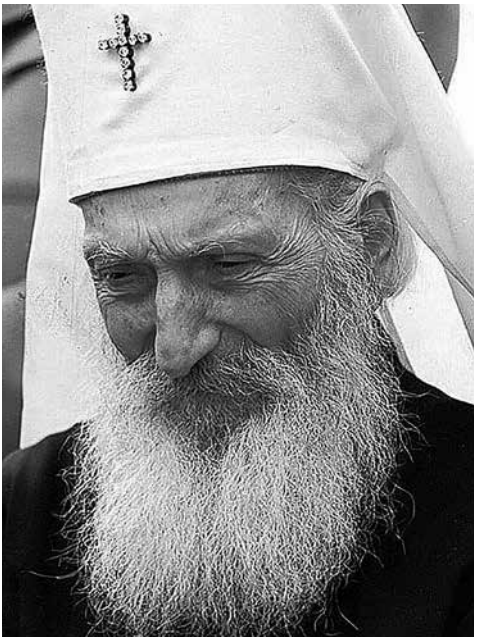
Кристофор/Христофор Станковић покопан је у мирогојским аркадама. Милан Станковић је у Саборном храму Преображења Господњег у Загребу дао направити витраж који је посветио родитељима „Христифору и Анастасији".

Зграда у Ћирилометодској, некоћ „Станковићево казалиште" и данас служи за потребе градске управе (вјенчања и друге репрезентативне прилике). У некадашњој плесној дворани и данас се одржавају сједнице Градске скупштине Града Загреба (и друга догађања слична карактера). У згради је 1988. уређена Галерија Кристофора Станковића као *hommage* особи која је граду даровала прву намјенски грађену зграду казалишта у Загребу. Како се ради о ревитализираном репрезентативном простору у њој је протеклих десетљећа одржан низ запажених концерата и изложаба.

Иво Голдстеин

ЛИТЕРАТУРА:

Damjanović, D., *Saborni hram Preobraženja Gospodnjeg i baština Srpske pravoslavne crkvene općine u Zagrebu,* Zagreb 2020.
Karač, Z., *Kuća Stanković u Zagrebu,* Prostor 1(33), 15(2007), 56-65.
HE 10, 208.
Радојчић, Биографије, III, 655.
Medaković, D., *Srbi u Zagrebu,* Novi Sad 2004.
Vitković, D., *Srpska pravoslavna crkvena općina,* Zagreb 1985.
https://skupstina.zagreb.hr/galerija-kristofora-stankovica/190; https://p-portal.net/hristofor-stankovic-covjek-koji-je-zagrebu-poklonio-kazaliste; pristupljeno 19. V. 2024.

Стојчевић, Гојко – патријарх Павле

Стојчевић, Гојко – патријарх Павле (Кућанци, 11. IX. 1914. – Београд, 15. XI. 2009.), монах, патријарх, син Стевана Окрајнова и Ане Стојчевић. Живот Гојка Стојчевића није кренуо под сретном звијездом. Добио је презиме своје мајке (Стојчевић), с обзиром да родитељи нису били црквено вјенчани у то вријеме. Рођен је прве ратне године у Кућанцима, селу на путу између Нашица и Доњег Михољца. Отац му је, као многи људи из наших крајева тада, радио у Америци, и, разбољевши се, вратио се кући да умре кад је Гојко имао три године. Мајка удовица се по уходаном обрасцу преудала за удовца, који је већ имао двоје своје дјеце и при породу коју годину касније умрла је и она. Гојка и

брата му Душана одхранили су и одгојиле баба Драгиња и очева сестра Сенка. Основну школу је завршио у родном селу и, пошто је био добар ђак, његове хранитељке одлучују да га даље школују и шаљу га стрицу у Тузлу, гдје уписује гимназију. Прије одласка у Босну љето је провео у недалеком манастиру Ораховица, који су Драгиња и Сенка доживљавале као мјесто смирења и опоравка. Гојко је причао да тада није слутио да ће његов живот бити везан уз цркву. Стриц је имао осморо своје дјеце и прилике у кући једног жељезничара су биле тешке. Послије мале матуре Гојко уписује богословију у Сарајеву, у чему су материјалне околности вјероватно играле важну улогу. На Богословски факултет у Београду уписао се 1936. и упоредо са успјешним студијима завршио је и вишу гимназију и тако комплетирао своје свјетовно образовање. Послије је говорио да је пуну гимназију завршио зато јер је желио уписати медицину и помагати људима духовно и физички, тако је он видио потребе човјека свог времена, али је Други свјетски рат омео те планове. Кад је земља нападнута и окупирана, најприје се вратио у Кућанце, али је убрзо потом избјегао у Србију пред стварношћу НДХ. Избјеглице никад не могу бирати посао, а у разрушеном Београду нудио се рад на грађевини и Гојко Стојчевић се тако прехрањивао. На градилишту се и озлиједио па му је један школски друг помогао да га приме у манастир Свете Тројице у Овчару. Послије је свједочио: „Манастир је имао своју добру економију, па су могли да ме прехране." У рату, 1942. године, у борбама на Сирачу (између Дарувара и Пакраца) гине му брат Душан, а Гојко једно вријеме ради као васпитач у дому за избјеглу дјецу из Босне у Бањи Ковиљачи. Крајем рата проналазимо га у манастиру Благовештење (у близини Чачка). У оскудном поратном времену развио је једну већ присутну склоност, утемељену у животном искуству, у вјери и својеврсној филозофији, да од материјалних потреба што мање зависи, да буде кадар што више тога сам направити или поправити, да те ствари користи до задњег тренутка, да му минимум буде довољан. Сам је крпио одјећу, правио и поправљао обућу од аутомобилских гума, поправљао сатове, у слободно вријеме из-

рађивао предмете из дрвета. Такав однос према материјалним добрима задржаће цијели живот као свој темељни став према вриједностима свијета који га је окруживао.

Гојко Стојчевић се замонашио 1948. године у Благовештењу, одакле прелази у манастир Рачу. Тада је добио име Павле. И у патријарховом каснијем сјећању биле су то тешке године, вријеме тешког физичког рада по читав дан уз комад круха, да се одржи некад велика манастирска економија и вријеме радикалног изгона Цркве из друштва. Причао је да му је било тешко схватити то као Божју вољу, али да је однос народа према њима био добар, све док млади људи нису кренули у околне градове на рад у фабрикама. И данас се може само покушати описати социјална дистанца међу овим круговима у друштву у превирању. Уз напомену, како је Павле и овдје као физички нејак био поштеђен и радио је у воденици, гдје је имао више времена за размишљање.

У чин јеромонаха рукоположен је 1954. године, и Свети Синод тада одлучује да га као младог и перспективног теолога пошаље у Атину на постдипломске студије Новог Завјета и литургике. Тамо је сазнао и прославио нову вијест – на засједању Светог архијерејског сабора СПЦ 29. маја 1957. изабран је на дужност епископа Рашко-призренске епархије. Иако му је живот и до тада, и по властитом избору, текао монашки строго, тешко да је 43-годишњи атински постдипломац, поријеклом Славонац, могао одмах схватити какав му је терет стављен на леђа и што га све чека у црквеној и националној српској колијевци. У сваком случају, ова одлука Сабора промијениће му и трајно одредити животни пут, свој крст носиће 33 године, без роптања и достојанствено, па ће га сматрати кадрим да преузме још већи терет.

Нешто се ипак није промијенило. У сједишту епархије имао је монашку келију, а не двор, без телефона и секретара, ходао је Косовом и Метохијом пјешке, ложио пећи у Призренској богословији, крпио одјећу и обућу, своју и дјечју, коричио књиге, поправљао кровове и лимарију на црквама, рибао са богословима под Саборне цркве. И од првог дана кренуо да пружа отпор раз-

вољу догађаја, ријечју и пером, како је могао. У једном од првих извјештаја, из априла 1958., пожалио се на Србе старинце: „Православни Срби Косова и Метохије, још из доба робовања, носе страх и понизност...“ А онда је почео спознавати чега се боје и како то рјешавају. У извјештају од 12. маја 1959. пише: „Постоји још једна невоља, чије последице могу бити катастрофалне за нас у овим крајевима. То је стално исељавање нашег живља. Кад сам зимус био у Девичу, дођоше домаћини последње три куће из најближег села Лудовића, нудећи манастиру да купи њихову земљу, иначе ће је продати Шиптарима...“ Девич је био старином пустињачки манастир у Дреници, у крају у којем се тих година етничка слика драматично измијенила у корист Албанаца. Као резултат те чињенице, али и дугих хисторијских процеса Павле је тада свуда наилазио на незаинтересираност и неразумијевање. Од државних функционера често је чуо фразу о добрим односима између државе и Православне цркве, чак и у смислу поређења са односима према другим вјерским заједницама. Априла 1961. понавља жалопојку о исељавању, каже да људи као разлог наводе „страх од репресалија Шиптара и Турака у случају каквог политичког заплета у овим крајевима“. Људи су се сјећали 1941. и она им је висјела над главом као опомена. Барем у том смислу владика Славонац је био на свом терену.

Притисци и разни облици терора у наредним су се годинама интензивирали (сјеча шума, утјеривање стоке у њиве, физички напади на незаштићене уз поруку: Ваше је прошло, селите се одавде!). Стога је владика Павле, након што су га походили руководиоци из Приштине и Призрена и умиривали га на познат начин – „нападају се и пљачкају сакрални објекти и других вјера“. Он је то све добро знао и потврђивао: „Али сам говорио и тврдио да међу Албанцима постоји једно организовано, систематски руковођено вршење притиска, насиље над нашим живљем. Никад нисам тврдио да се у томе броју налазе сви Албанци, нити знам колико их ту спада процентуално. Него да их има и да се то осећа у целој Епархији...“ Послије ће наводити примјер из Подујева гдје је он 1957. затекао 1200 српских домова, а 20 година касније било их је око 200.

Павле Стојчевић је 33 године водио безизгледну борбу против српског заборава и офанзивног албанског национализма, водио ју је не починивши гријеха, а онда је и у његов тамни вилајет ушла политика, да само убрза давно зачете процесе. Он није био ни мислилац ни стваралац политике, али Косово је и њега гурнуло у њен вртлог. Околности избора новог патријарха децембра 1990. године, лијепо описује Павлов биограф Јован Јањић. У првом је изборном кругу Сабор требао изабрати три кандидата, и ту су препреку лако прошли епископ шумадијски Сава и жички Стефан. За треће мјесто кандидовани су митрополит загребачко-љубљански Јован, црногорски Амфилохије и Павле Стојчевић. Након осам кругова гласања нико није попуштао, јер је избор био изразито политички обојен. На крају је попријеко предложен и изабран Павле, као политички неутрална опција. А одмах потом у финалу, извучена је коверта с његовим именом. Свједоци су тврдили да је Павле молио сабрању да га не бирају, а сам Амфилохије је духовито коментирао ситуацију ријечима да је Павле био „једини који истински није желио бити патријарх".

Није тада било тешко наслутити што чека Павла који је стално понављао да је његов једини духовни програм Јеванђеље, а радни служење. Знао је да није добро опремљен за оно што долази. И генерацијски и по снажном хришћанском осјећају и увјерењу, дубине националне традиције биле су једино врело његове друштвене, а онда и политичке мисли. Осим тога, информатори о ванјском свијету и животу били су му они који су га упознали и подржали као епископа рашко-призренског, творци националног духа времена. Организатор тог кружока био је Живорад Стојковић, а на сусрете с Патријархом долазили су Добрица Ћосић, Матија Бећковић, Радован Самарџић, Милорад Екмечић, Дејан Медаковић, Мирослав Пантић, Павле Ивић... Први на овом списку, бивши партизански политички комесар и будући предсједник Републике осјећао је и гајио нарочиту блискост с Његовом Светошћу. Суочен с црним вијестима с ратишта често је понављао: „Неопростив грех био би правдати нечији злочин зато што његов починилац потиче из народа коме припадамо",

а након егзодуса Срба из Хрватске позивао је „све православне Србе, нарочито изгнанике, да се уздрже од нетрпељивости према било коме члану националних мањина у Србији“, да остану чисто ослоњени на заповијест Христову да се и према непријатељу треба односити човјечно, а камоли према недужнима.

Хрватску је 90-их година посјетио у два наврата. На празник Огњене Марије, 30. јула 1995. присуствовао је првом парастосу жртвама глинске цркве из 1941. године. Итинерер је говорио да организатори овог путовања слуте што се спрема, посјетио је само Двор и Глину. Патријарх се молио Богу „да пошаље мир овој намученој земљи“, храбрио и тјешио што се више није дало ни охрабрити ни утјешити. Молио је „не будите ни лешине ни лешинари“. Поново је дошао 1999. године и 17. марта се сусрео и с предсједником Фрањом Туђманом, потом и са загребачким надбискупом Јосипом Бозанићем те са представницима српске заједнице. Тјешио је и храбрио оне којима је била потребна и утјеха и охрабрење. Послије тог посјета послао је сасвим рационалну поруку: „Дилеме нема у вези с опредјељењем за поштивање хрватског Устава, односа према домовини те цивилизиране интеграције у хрватско друштво и доприноса да Хрватска заузме мјесто у европским и свјетским интеграцијама...“ На крају је додао: „велико се зло у овоме рату догодило хрватскоме народу, али и српском. Многи наши сународњаци су у њему судјеловали. Појединац за злочине мора одговарати, али цјелина не“.

Иако је чинио све да избјегне да Црква буде (зло)употребљена у политичке сврхе, није могао избјећи малобројне позиве да да свој глас да мири браћу, да апелује на зарађене душе, да позива политички сукобљене на суздржаност и да заступа избјегле и прогнане. Користио је при тим своје једино оружје – на јединственом моралном кредибилитету утемељену љубав свога народа. И на новом положају у Београду живио је и радио у складу са завјетом скромности и Христовим ријечима: „да се светли светлост ваша пред људима, да виде ваша добра дела и прославе Оца вашега...“ Радио је и овдје и што није морао, самим собом поништавајући идеју Двора, гасио свјетла по просторијама, во-

зио се трамвајем по граду, са земљаком Милеуснићем бринуо о архиву и музеју. Једна од најпопуларнијих прича из његовог београдског живота је онај коментар кад је угледао возни парк своје сабраће архијереја пристиглих на Сабор.

Павле Стојчевић, рођени Славонац, којег је живот одвео из Славоније и Хрватске, прошао је тежак пут, радећи много тога што су други тражили од њега и тамо гдје су то тражили, тек понешто по властитом избору. Он је то примао као Христов ученик и хришћански учитељ и један од назаслужнијих људи за рехристијанизацију свог народа. Његова свјетлост је свијетлила пред људима и кад је умро: имао је испраћај какав није забиљежен у хисторији Београда и српског народа. Народ се слијевао са свих страна, сав је Београд био на улицама, жалост је била велика и искрена, народ је кроз њега, који му је освјетлао образ, ожалио себе у једном времену.

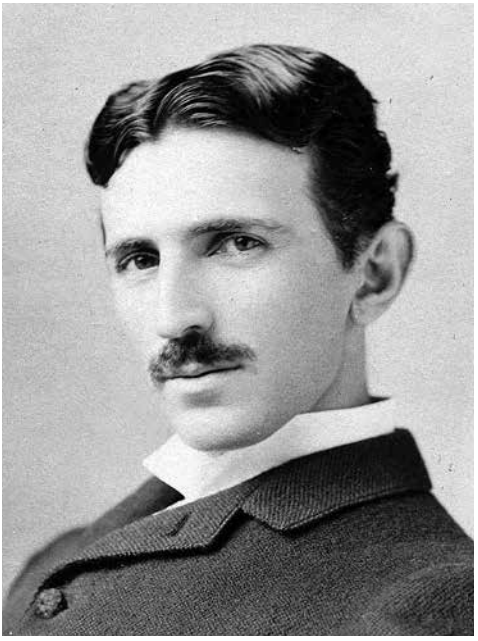
Чедомир Вишњић

ИЗВОРИ:

Patrijarh Pavle, *Da nam budu jasnija neke pitanja naše vere*, Beograd, 2010.
Patrijarh srpski Pavle, *Molitve i molbe*, Beograd 1996.

ЛИТЕРАТУРА:

Janjić, J., *Budimo Ljudi*, Beograd 2009.
Jutarnji list, 18. III. 1999.
Zadužbine Kosova, Beograd – Prizren 1987.

Тесла, Никола

ТЕСЛА, Никола (Смиљан, 10. VII. 1856. – Њујорк, 7. I. 1943.), изумитељ и иноватор, син Милутина и Георгине (Ђуке) р. Мандић. Отац Милутин био је свештеник. Мајка Георгина била је родом из Томингаја код Грачаца. Отац и дјед Георгине Тесле изумили су бројна помагала за кућанство и земљорадњу. Георгина је била најстарија од својих седмеро браће и сестара те је морала преузети бригу о њима због преране смрти мајке. Тако једина од дјеце није похађала школу. Унаточ томе, била је способна жена ријетке вјештине, храбрости и душевне снаге која се пробијала кроз животне олује и пребродила бројна тешка искушења. Изумила је и израдила различита оруђа и направе, а нитима које је сама испрела ткала је прекрасне узорке.

Чини се да је Никола од мајке наслиједио вјештину, креативност и склоност практичним рјешењима. Његово дјетињство било је обиљежено знатижељом и фасцинацијом природним појавама. Већ као дијете истицао се изнимном маштом и способношћу визуализације.

Никола Тесла у Смиљану похађа Крајишку тривијалку у којој учи њемачки, рачунање и вјеронаук. Након несреће у којој му погиба старији брат Дане, обитељ сели у Госпић гдје Никола наставља школовање – завршава Припремну основну школу и Нижу реалну гимназију. У Карловцу матурира на Вишој реалној гимназији. Са стипендијом Војне крајине уписује се на Високу политехничку школу Грацу, али након укидања стипендије (ради развојачења Војне крајине), иако се истиче изврсним оцјенама, иновативним идејама и способношћу рјешавања сложених проблема, Тесла напушта студиј након уписане треће године те се одаје картању како би надокнадио тај финанцијски губитак.

Кратко вријеме ради у Марибору па након смрти оца 1879. ради у Реалној гимназији у Госпићу. Потом уз финанцијску помоћ мајчине браће у Прагу наставља студиј као аудитор, али и њега напушта те се запошљава у Будимпешти гдје судјелује у изградњи прве телефонске централе.

Како је централа била продана, Тесла је 1882. отишао у Париз. Радио је за *Compagnie Continentale Edison de Paris* (у пословним везама и под надзором њујоршке *Edison Company*), гдје је судјеловао у монтажи електричних централа и генератора. Још за боравка у Будимпешти интензивно размишља како конструирати мотор с измјеничним магнетским пољем. У Паризу је Тесла покушао остварити своју идеју, али за то није било интереса. Но, кад је 1883. послан у Стразбур да уклони неке тешкоће при изградњи тамошње електране, налази времена да у једној радионици конструира свој двофазни индукцијски мотор који је касније постао основа цијелог система вишефазних струја. Постоји и прича да је у Страсбуру показао модел тог мотора локалним угледницима, али да му обећана подршка за наставак рада ни-

када није стигла (прототип се чува у Музеју Николе Тесле у Београду, и још увијек ради). Ова епизода с развојем мотора важна је, јер показује Теслину способност апликативне визуализације и изнимну способност њезине когнитивне обраде те, друго, да му је неријетко због неповољних околности за прихваћање његових замисли од визуализације и стварања прототипа до реализације пројекта требало дуго времена.

Тесла се враћа у Париз, ради и даље у истој тврткци, нуди јој на откуп свој вишефазни сустав, али она не прихваћа понуду. Напосљетку 1884. одлази у САД гдје се с препоруком свога паришког шефа запошљава код већ славног Томаса Алве Едисона.

Едисон је Тесли након неког времена обећао велик хонорар за усавршавање његових већ постојећих изума. Тесла је одрадио посао, али Едисон му није платио, па Тесла даје отказ. Убрзо оснива властиту тврткку, *Tesla Electric Light & Manufacturing*, и посвећује се развоју својих идеја. Годину дана касније разилази се с инвеститорима који су били заинтересирани искључиво за уличну расвјету и нису хтјели финанцирати развој његових електромотора па га изгуравају из његове тврткке, а он се наставља уздржавати тешким физичким радом. Унаточ тим проблемима, 1887. оснива *Tesla Electric Company*. Исте је године пријавио прве патенте о производњи и пријеносу вишефазних измјеничних струја и њиховој примјени за учинковит погон измјеничних електромотора.

Тесла се 1889. након пет година враћа у Европу те посјећује родну Лику. Други пута долази у Европу 1892. године, када му је умрла мајка, а тад посјећује и Лондон, Париз, Будимпешту, Загреб и Београд. Тада је предавањем у Загребу подигао самопоуздање инжењера у Хрватској који ће изградити и пустити у погон хидроелектрану Јаруга I за измјеничну струју на Крки само два дана након отварања прве такве на свијету, електране на Нијагариним слаповима, чиме је Шибеник добио измјеничну електричну струју прије многих еуропских градова.

У међувремену је Теслин сустав вишефазних електричних струја и његову електричну расвјету приказала тврткка Вестингха-

ус на Свјетској изложби у Чикагу 1893., те је предложила Теслин сустав измјеничних струја за електрану на слаповима Ниагаре. Електрана је била завршена 1896., а њоме је, високонапонским далеководом (високи напон је битно смањио губитке), био опскрбљиван око 40 км удаљен град Бафало, а потом и удаљенији градови.

„Врата се отварају и улази висока прилика виша од шест стопа мршава, али усправна. Приближава се полако, достојанствено. Одједном постајете свјесни да се налазите лицем у лице с изузетном особом“, свједочио је тих година писац Хуго Гернсбек.

Наставља истраживања високофреквентних и високонапонских струја те 1899. гради лабораториј у Колорадо Спрингсу гдје и врши експерименте с тим струјама. Сустав бежичног преноса енергије на Лонг Ајленду гради од 1900. године (Wardenclyffe Tower), али, иако ће се томе највише посветити, никад га није остварио. Међутим, наставља радити на својим изумима па тако 1907. израђује турбину без лопатица те је годину касније и тестира. Од 1910. до 1922. бави се проналасцима везаним уз стројарство. Тесла и даље пријављује патенте из различитих подручја.

Међу Теслиним најважнијим изумима је сустав измјеничне струје који је омогућио учинковит пријенос електричне енергије на велике удаљености. Овај сустав постао је стандард у електроенергетици и омогућио је електрификацију градова и индустрије. У тзв. „рату струја“ побиједио је Едисона који је заговарао истосмјерну струју.

Надаље, ту је и индукцијски електрични мотор који је кључна компонента многих електричних уређаја. Овај мотор и данас се користи у индустрији, кућанским апаратима и електричним возилима.

Као треће, Теслин трансформатор се користио за производњу високофреквентних измјеничних струја високог напона. Имао је широку примјену у радиотехници, медицини и другим подручјима. Данас се најчешће користи у демонстрацијске сврхе.

Тесла је био и пионир бежичног преноса енергије. Имао је идеју да се поставе торњеви који би кроз зрак (или непостојећи

етер, или чак тло) преносили електричну енергију готово без губитака, а онда би се на мјесту потрошача та енергија претварала у топлину или свјетлост или вртњу електромотора. Звучи мало као магија, зато што и је – та његова идеја могла је упалити посебну врсту жаруље на даљину, али то је мање-више све. Пуно је експериментирао, али никад није у тој домени успио више од тога.

Након Теслине смрти Уред за имовину странаца, владина агенција САД-а, преузела је Теслину имовину. Разлог је био то што је Теслин нећак Сава Косановић, његов законити насљедник, био југословенски држављанин. Америчке власти су га тиме спријечиле да материјале потенцијално корисне за непријатеља изнесе из земље док траје Други свјетски рат. Представници Уреда анализирали су Теслину оставштину и закључили да не представља опасност за националну сигурност. Добар дио те оставштине накнадно је био доступан јавности и у њој нема ништа сензационалног. Међутим, бројни теоретичари завјера отад па практички све до данас тврде да је права истина о тајним Теслиним изумима сакривена. Но, такви се закључци темеље на спекулацијама, непотврђеним извјештајима и претпоставкама. Међу тајним изумима, који су наводно нестали након његове смрти, најчешће се спомињу сљедећи:

Тесла је дуже вријеме проводио опсежна истраживања о бежичном пријеносу енергије на даљину и то је јавно обзнањивао, па неки вјерују да је он ипак успио развити ту технологију која би омогућила бесплатну енергију за све, али да су је влада и индустријалци, због економских разлога, сакрили од јавности.

Тесла је тврдио да је развио оружје које може испаљивати снажне енергетске зраке на велике удаљености – тзв. „зраку смрти" (Teleforce). Теоретичари завјера тврде да је ово оружје било толико моћно да га је влада САД-а затајила због страха од његове злоупотребе.

Тврди се и да је Тесла радио на уређајима који би могли поништити гравитацију (антигравитацијски уређаји), омогућујући летење без употребе крила или пропелера.

Тесла је 1932. тврдио да је давно раније конструирао мали осцилатор (Теслин осцилатор) који је, када би се приквачио за неки објект, попут Емпајер Стејт Билдинга, изазивао исти ефект попут потреса на ту зграду. Увидјевши катастрофалан утјецај такве направе, Тесла је, како је сам рекао – „узео чекић и у потпуности га уништио".

Има више разлога зашто и данас постоји контроверза око Теслиних „тајних" изума: Тесла је био изнимно плодан изумитељ с визионарским идејама – другим ријечима – генијˌ. Његови стварни изуми били су толико инспиративни да је лако повјеровати и у постојање неких додатних невјеројатнијих открића. Осим тога, Тесла је био и остао поп-културни феномен, а приче о његовим тајним изумима дио су тог феномена. Напосљетку, тајновитост рада владиних агенција САД-а од Теслине смрти потиче сумње и ствара плодно тло за теорије завјере. Колико год те приче биле интригантне, у њима ваља разликовати чињенице од фикција. Без чврстих доказа, ове тврдње остају у домени теорија завјере.

Тесла се никад није оженио, нити се зна да је имао романтичну везу. Живот је посветио знаности те је вјеровао да би га брак и обитељске обвезе у томе ометале. У неким својим писмима и интервјуима Тесла је тврдио да је ожењен знаношћу. Иако није имао романтичне односе, Тесла је изражавао велико поштовање према женама. Сматрао их је надмоћним бићима и идеализирао њихову улогу у друштву. Тесла је из непознатих разлога избјегавао друштво жена које су носиле бисере.

Тесла је имао необичну и снажну везу с голубовима. Често их је хранио у парковима и бринуо се о њима. У старости је био посебно везан за једну бијелу голубицу, тврдио је да је воли као што мушкарац воли жену. Голубица је често долазила у његову хотелску собу, а Тесла је с њом проводио сате у разговору. Пошто је угинула потресен и тврдио је како му је живот изгубио смисао. Веза с голубовима често се тумачи као замјена за блискост с људима коју је Тесла избјегавао.

Тесла је био ексцентрична особа с јединственим погледом на свијет. Његов однос према женама и голубовима открива сложеност његове особности и дубоку потребу за љубављу и повезаношћу.

Тесла је био импресиониран радом физичара Џејмса Клерка Максвела, чија је теорија сам темељ класичне електродинамике. Максвелове једнаџбе описују интеракцију електричних и магнетских поља с електричним набојима, а Тесла је примијенио те принципе за развој својих изума. Почетком 20. стољећа, развој квантне физике револуционирао је наше разумијевање свијета. Тесла је био навикао на класичну физику те је имао потешкоћа с прихваћањем нових идеја. Био је критичан и према Ајнштајновој теорији релативности, коју је сматрао скупом погрешака и заблуда. Вјеровао је да се све појаве у природи могу објаснити класичном физиком и да нема потребе за таквим новим теоријама. Био је скептичан и према квантној механици (која описује понашање субатомских честица). Сматрао је да је она непотребно комплицирана и да не даје точан опис стварности. Унаточ критикама, Тесла је био свјестан важности нових открића у физици.

Откриће икс-зрака приписује се Вилхелму Конраду Рентгену, који је 1895. први објавио своја открића и за то 1901. добио Нобелову награду за физику. Међутим, Тесла је експериментирао с оним што је називао „непознатим зракама“ у истраживањима с вакуумским цијевима. Постоје индиције да је примијетио неке ефекте сличне икс-зракама прије Рентгена, но није их суставно истраживао нити објавио своја открића. Пожар у његовом лабораторију 1895. уништио је дио његових биљешки и опреме везаних за ово истраживање. Стога, иако је Тесла можда био на трагу открића, Рентгену се у овом случају заслужено признаје примат.

Заслуге за изум радија традиционално се приписују Гуљелму Марконију, који је добио Нобелову награду за физику 1909. за рад на бежичној телеграфији. Међутим, многи повјесничари знаности истичу да је Никола Тесла значајно раније демонстрирао принципе бежичног пријеноса сигнала и патентирао кључ-

не технологије које су омогућиле конструирање радија. Теслини патенти из 1890-их описују елементе који су неопходни за његов рад. Тек је 1943. године, након Теслине смрти, Врховни суд САД-а донио одлуку којом се признаје Теслин приоритет у неким кључним патентима за радио. Контроверза и даље траје, али све је више признања Теслином пионирском раду на овом подручју.

„Рат струја“ између Тесле и Едисона често се приказује као комерцијална битка, но Теслина упорност у промовирању измјеничне струје имала је дубоке хуманитарне мотиве и импликације. Састав измјеничне струје омогућио је учинковитији и јефтинији пријенос електричне енергије на велике удаљености, чинећи је доступнијом ширем кругу људи и потичући индустријализацију која је подигла животни стандард практички читавог човјечанства. Теслин циљ био је и демократизирати приступ електричној енергији.

Приликом демонстрација својих изума, по којима је био широко познат, Тесла је наглашавао важност сигурносних мјера. Трудио се и развијати технологије које би биле сигурније за кориштење. Његов рад на даљинском управљању, иако је имао и војни потенцијал, такође је имао за циљ смањење изложености људи у опасним ситуацијама.

Теслина идеја о глобалном бежичном суставу није се односила само на пријенос енергије, већ и на пријенос информација. Замишљао је свијет у којем су сви људи повезани, што би олакшало разумијевање, сурадњу и мир међу народима. Његова визија антиципирала је данашњи интернет и нашу глобалну повезаност.

Тесла је дубоко вјеровао да је сврха знаности и технологије побољшање људског живота и ослобађање човјечанства од тешког рада и патње. Његови списи и предавања често су одражавали оптимистичан поглед на будућност и вјеру у моћ иновација за стварање бољег свијета.

Тесла је често говорио и писао о својим необичним сензорним искуствима и способностима. Имао је способност да детаљ-

но визуализира своје изуме у глави, често до те мјере да би их могао тестирати и модификирати ментално прије него што би их физички конструирао. Био је врло осјетљив на звукове (хиперакузија), па би му зујање мухе или слијетање птице звучало као снажна бука. Од дјетињства је имао снажне визије и бљескове свјетлости. Ове чињенице потакнули су питања о могућим неуролошким и психичким стањима која су могла утјецати на Теслин рад и перцепцију стварности. Иако Тесли никад није постављена ниједна дијагноза, неколико могућих неуролошких и психичких стања могло би објаснити његове необичне сензорске и менталне способности. Ваља знати да је постхумно дијагностицирање изузетно тешко и да се темељи на интерпретацији доступних информација. Теслине необичне способности и искуства могле су бити резултат и јединствене комбинације неуролошких и психолошких чимбеника, као и изнимне креативности и интелигенције.

Теслина способност да визуализира звукове могла би бити облик синестезије – неуролошког феномена у којем се осјети из једног осјетилног модалитета (нпр. звука) перципирају у другом осјетилном модалитету (нпр. у боји).

Аспергеров синдром је аутистични спектар поремећаја који се често повезује с изузетном усредоточеношћу на специфична подручја интереса, детаљном пажњом и необичним сензорским искуствима. Теслина интензивна усредоточеност на изуме и необична сензорска осјетљивост могле би бити у складу с тим синдромом.

Теслина способност да се интензивно усредоточи на своје изуме могла би бити облик хиперфокуса повезаног с поремећајем пажње с хиперактивношћу (АДХД). Иако се АДХД често повезује с потешкоћама у концентрацији, може резултирати и хиперфокусом на специфичне задатке или интересе.

Тесла је имао многе необичне рутине и навике које сугерирају да је имао опсесивно-компулзивни поремећај (ОКП). Био је опсједнут бројем три. Провео је задњих 10 година живота у соби број 27, што је три на трећу потенцију, на 33. кату хотела, радио

је увијек 33 круга пливајући на базену, зграду би увијек обишао три пута прије него би ушао у њу. Кад би изашао из зграде, скренуо би увијек десно и направио пуни круг прије него што се осјећао „слободан“ да оде даље својим путем. Да би избјегао бациле често је прао руке и избјегавао је руковања, а прибор за јело, тањуре и чаше брисао би и полирао с по три платнена убруса сваки.

Шизотипни поремећај личности се одликује необичним вјеровањима и перцептивним искуствима. Теслине визије и необичне идеје могле би бити повезане са схизотипним поремећајем.

Умјесто усредоточивања на постављање евентуалних дијагноза, важније је схватити како су Теслине недвојбено необичне способности утјецале на његов рад и допринос знаности. Његова способност визуализације омогућила му је да развије сложене технологије без потребе за опсежним физичким прототиповима, а изузетна сензорска осјетљивост да примијети детаље које други нису примјећивали.

Тесла је био поносан и често је истицао припадност српском народу. Цијенио је српску културу и традицију, а посебно је био фасциниран српском епском поезијом. Међутим, био је прожет осјећајем припадности ширем славенском односно југословенском етникуму, као и својој домовини Хрватској. Након Првог свјетског рата и стварања Краљевине СХС Тесла је изразио наду у бољу будућност за народе у њој, истовремено изражавајући незадовољство због тадашњих политичких подјела и сукоба. У телеграму Владку Мачеку 1936. Тесла је изјавио да се поноси српским родом и хрватском домовином којој је захваљивао за образовање и прилике што је добио у младости, а телеграм завршава са „живјели сви Југословени“. Истицао је повијесне везе између Срба и Хрвата, те заговарао сурадњу и разумијевање. У писму „браћи у Америци“, написаном у травњу 1942., истичући да је „Србин и Југославен“, подржао је „оно што чине наша браћа у старом завичају“, јер то „показује душевну снагу, чврсту одлуку и јуначтво“. Закључио је како „не смијемо дозволити да се

та величина умањује распиривањем мржње – нераздружива је судбина Срба, Хрвата и Словенаца у Старој Постојбини, ма шта непријатељ покушао да ради".

Теслино поимање свога идентитета ваља разумјети у мултикултуралном окружењу САД-а, Аустро-Угарске и Краљевине Југославије, као и у његовој особној визији будућности југословенских народа.

Аутобиографију под називом *Моји проналасци (My Inventions)* објавио је 1919. године. У посљедња два десетљећа живота, славан али и заборављен, контактирао је само с ријеткима, а поткрај живота само с нећаком Савом Косановићем. Живио је тада у хотелу *New Yorker*. Није га плаћао, сматрајући да му амерички народ дугује, јер му је бесплатно оставио бројна открића и патент.

Тесла је за своје изуме добио многа признања и почасне докторате. По њему се називају *Теслине високофреквенцијске струје, Теслин трансформатор* и старији електротерапијски поступак *теслинизација*.

Врло је раширена прича да је Теслу мимоишла Нобелова награда стога јер ју није хтио подијелити с Едисоном. Но, за то не постоје чврсти докази. Иако се 1915. у новинама спекулирало да би Тесла и Едисон могли подијелити награду, архиви Нобеловог одбора не потврђују да им је награда икада службено понуђена, а камоли да ју је Тесла одбио.

Једно од највећих признања Тесли јест назив мјерне јединице магнетне индукције тесла (знак T) који је прихваћен 1960. при одређивању суврeменога Међународнога система мјерних јединица. Његово име носе и планетоид 2244 и кратер на Мјесецу. У Њујорку, на Менхетну, на престижном мјесту, угао на крају парка Брајант и на крижању Шесте авеније и 40. улице именован је 1997. „Тесла корнер", што је дало потицај уласку у маинстреам америчке (и свјетске) културе сјећања. У фикцијском филму *Престиж* Теслу је 2006. глумио Дејвид Боуви. Тесла је постала и свјетски позната марка електричног аутомобила.

Телевизија Загреб је 1977. снимила биографску серију *Никола Тесла*, а три године касније Крсто Папић је снимио филм *Тајна Николе Тесле*. По Тесли се у Хрватској називају улице у многим градовима, неколико школа, једно велеучилиште, тврtка Ерицссон Никола Тесла, државна награда за знаност, државно одличје, у Техничкоме музеју у Загребу налази се стални демонстрацијски кабинет Теслиних изума, а у Смиљану Меморијални центар Никола Тесла (Теслина родна кућа, модели изума, дидактичке играчке које омогућавају лакше разумијевање рада Теслиних стројева). У Карловцу је 2023. отворен *Nikola Tesla Experience Center* (NTEC), едукативно-туристички центар посвећен његову животу и раду. Теслин је лик на хрватској верзији кованица од 10, 20 и 50 еуроценти.

Испред Архитектонског факултета у Београду на данашњем Булевару краља Александра (до 1997. Булевар револуције) подигнут је 1956. Тесли споменик, рад Фране Кршинића. Први одљев тог споменика послан је у САД, као поклон Југославије те постављен у националном парку на слаповима Ниагаре. Други одљев је постављен је на главни градски трг (тадашњи трг Николе Тесле) у Госпићу 1981. године. У ратној 1992. споменик су минирали госпићки екстремисти. Поводом 150. годишњице Теслина рођења представници Срба и Влада Иве Санадера иницирали су његову обнову. Гипсана копија је направљена према београдском оригиналу, а на основи ње и брончани одљев у љеваоници Академије ликовних умјетности у Загребу. Унаточ понављаним захтјевима представника Срба у Хрватском сабору да га се врати на главни градски трг у Госпићу (на мјесто гдје је био споменик Тесли постављена Фонтана Вила Велебита, а трг је добио име Стјепана Радића), то се није догодило. Тек 2021. године, готово 30 година након минирања, споменик је постављен на новоименованом Тргу Николе Тесле, уређеном испред Културно-информативног центра (КИЦ). Трг је први у Хрватској добио посебну расвјету као дио манифестације *Tesla Power of Lights* којом се обиљежава Теслин рођендан. Тај модеран, освијетљен и културно релевантан простор с промишљеним уређењем пред-

ставља симбол поштовања према Тесли и његовој повезаности с родним крајем.

И у Србији је Тесла својеврсни бренд, почев од имена београдског аеродрома „Никола Тесла”. Од 1952. у Београду постоји Музеј Николе Тесле, први технички музеј у социјалистичкој Југославији, који садржи оригиналну и особну заоставштину великог знанственика. У процесу увођења еура Република Хрватска је након проведеног јавног савјетовања и онлајн гласања грађана изабрала Николу Теслу као једног од главних националних симбола те је Теслин лик стављен на кованицу од 50 центи.

СНВ додјељује награду Никола Тесла особама које су дале изузетан допринос унапређењу рада српских институција, очувању идентитета и јачању заједнице.

Саша Цеци

ИЗВОРИ:

Prof. dr. Ivan Ivanović, osobni zapisi, Zagreb 2025 (u posjedu autora).

ДЈЕЛА:

Gernbek, H., *Moji izumi: prepiska Nikole Tesle sa Hugom Gernbekom,* Beograd 2006.
Tesla, N., *My Inventions: The Autobiography of Nikola Tesla,* The Electrical Engineer, 1919. (englesko-hrvatsko dvojezično izdanje, Zagreb 1977.)
Tesla, N., *Moji pronalasci: autobiografija Nikole Tesle,* Zagreb 2023.
Tesla, N., Childress, D. H. (ed.), *Tesla Papers: Nikola Tesla on Free Energy and Wireless Transmission of Power*, Adventures Unlimited Press 2000.

BIBLIOGRAFIJA:

Carlson, BW., *Tesla: Inventor of the Electrical Age*, Princeton University Press 2015.
Carlson, WB., *Tesla – izumitelj električnog doba,* Zagreb 2014.
Cheney, M., *Tesla: Man Out of Time*, Prentice Hall 1981.
HE 10, 718-719.
Jonnes, J., *Empires of Light: Edison, Tesla, Westinghouse, and the Race to Electrify the World*, Random House 2004.
Jutarnji list, 20. VI. 2006.
Lomas, R., *The Man Who Invented the Twentieth Century: Nikola Tesla, Forgotten Genius of Electricity,* Headline Book Publishing 2000.
Magueta, SJ. *et al*., *A spark of genius and a flash of madness: Nikola Tesla and his struggles with mental illness. European Psychiatry* 67 (2024.) 320.
doi:10.1192/j.eurpsy.2024.664
Martin, TC., *The Inventions, Researches, and Writings of Nikola Tesla*. The Electrical Engineer 1894.
O'Neill, JJ., *Prodigal Genius: The Life of Nikola Tesla,* Ives Washburn, Inc. 1964.
Pištalo, V., *Tesla, portret među maskama, Zagreb* 2009.
Rudež, T., Muljević, V., Petković, T., Paar, V., Androić, D., *Nikola Tesla, istraživač, izumitelj, genij, Zagreb* 2006.
Seifer, MJ. Wizard, *The Life and Times of Nikola Tesla: Biography of a Genius*, Citadel Press 2016.
Slobodna Dalmacija, 16. IX. 2023.
Večernji list, 27. II. 2020.
https://hbl.lzmk.hr/clanak/tesla-nikola; https://mcnikolatesla.hr/nikola-tesla/; https://www.jutarnji.hr/naslovnica/teslin-pranecak-zivi-u-zagrebu-3330560; https://slobodnadalmacija.hr/mozaik/panorama/tesla-je-trebao-biti-pravoslavni-pop-kao-otac-mu-milutin-i-djed-nikola-no-onda-se-dogodio-neocekivani-obrat-1323314; likaclub.eu, pristupljeno 10. VI. 2025.

NAPOMENA: Preostala literatura odnosi se na kontroverznije dijelove Tesline biografije i treba je konzultirati s dodatnim oprezom i zdravom dozom kritičkog razmišljanja.

Bragg, W., H., *Electrons and Ether Waves*, Adventure Journeys 2022.
Lyne, W. R., *Occult Ether Physics: Tesla's "Ideal Flying Machine" and the Conspiracy to Conceal It,* Creatopia 2010.
Tesla, N., *Electrical Oscillators,* Wilder Publications 2015.
The FBI Files on Nikola Tesla, T G S 2010.
The Tesla FBI Files, CreateSpace Independent Publishing Platform, 2016.

Теслић, Петар

ТЕСЛИЋ, Петар (Острвица код Госпића, 1883. – Сисак, 30. I. 1936.), индустријалац, подузетник, сенатор, официр. Одрастао је у Госпићу гдје је завршио гимназију. Кадетску школу завршио је у Печуху, а у Бечу виши течај Главног стожера и оперативни течај Ратне школе. Крајем Првог свјетског рата, као потпуковник, затјече се у Ријеци, у турбулентним догађајима којима и сам постаје један од важнијих судионика. Дана 29. листопада 1918. Теслић је преузео војно заповједништво на подручју надлежности Народног вијећа Државе Словенаца, Хрвата и Срба на Сушаку и у Ријеци (тога дана је Сабор донио одлуку о разрјешењу свих државноправних веза Хрватске, Славоније и Далмације с Царе-

вином Аустријом и Краљевином Угарском, чиме је Хрватска иступила из Аустро-Угарске), али је 3. студенога на том простору утемељено Међусавезничко заповједништво, на чијем се челу налазио француски генерал Франше д'Епере. Сутрадан талијански бродови улазе у ријечку луку. Народно вијеће у Сушаку тражи од Народног вијећа у Загребу и војних власти у Београду да у Ријеку пошаљу српске јединице. Из Загреба 15. студенога стиже 2. пјешачки батаљон 5. пјешадијског пука Прве југославенске добровољачке дивизије, потпуковника Љубомира Максимовића, који преузима заповједништво над Теслићевим јединицама. По споразуму се Максимовић са својом јединицом 17. студеног повукао у Краљевицу, а у граду је остао само одред добровољаца Народне страже под Теслићевим заповједништвом. Иако је договорено да се талијанска војска неће искрцати, она је то ипак учинила и окупирала Ријеку. Један извор тврди да је Теслићева јединица била разоружана, по другом да се по вишем налогу одмах повукла.

Теслић је закратко постављен за команданта загребачког пјешадијског пука, а након тога је командант пука у Бјеловару. У том је својству наводно тих мјесеци за повике „Живјела република“ или увреду краља те државе кажњавао починитеље с 25 батина.

Међу осталим аустроугарским часницима умировљен је 1919., у чину потпуковника војске Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца.

Сели се у Сисак гдје је 1920. отворио трговину алкохолом, житарицама и другом робом те убрзо купио Пецару Сисак, основану 1917. која је већ од почетка доносила велику добит. Будући да је у земљи била несташица жестоких пића, ликера и угљичне киселине, пецара се показала темељем будућега развоја Теслићева подузетништва. Убрзо је отворио нове пецаре у Сиску, Брчком и Козарцу крај Приједора. У градским је плановима Сиска осигуран простор индустријске зоне гдје је Теслић откупио западни унутарњи блок те ондје изградио комплекс погона с властитим индустријским колосијеком. Проширивањем производње у

сљедећих је десетак година отворио нове погоне, а вриједност његова пословања нарасла је више од два пута. Теслић је с 200 сталних и 300 сезонских радника постао водећи сисачки индустријалац прве половине 20. стољећа. Његови су погони били окосница индустријскога развоја града. Осим тога, након смрти тада најутјецајнијег Сисчанина Грге Тушкана 1923. постаје предсједник Посавске штедионице и њен највећи дионичар.

Но, Теслић је све то остварио, уз несумњиве подузетничке квалитете, и политичким, војним и привредним везама (у раздобљу када многи индустријалци пропадају, Теслић се развија захваљујући повољним кредитима и особним везама у Београду). Уједно је постао један од најбогатијих људи у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца/Југославији.

Међу некретнинама које је Теслић посједовао био је и љетниковац с павиљонима и тениским игралиштима у сисачкој парк-шуми Викторовац.

Теслић је изградњу првога великог погона за производњу етилног алкохола (жеста или шпирит) започео 1922., а отворио га 1925. године. Ондје су се производиле велике количине алкохола за техничке и медицинске сврхе. У међувремену је 1924. отворио погон за производњу ликера, рума и коњака, потом 1925. погон за производњу угљичне киселине (која се употребљава у производњи пјенушавих пића). У том се погону од 1933. производио и сухи лед. Године 1926. покренута је производња дрвених сандука и дрвене вуне.

Како би се искористили остаци који настају у производњи жесте, 1928. основан је и погон за производњу квасца у којем се могло производити више од 2000 кг квасца на дан. У сљедећим је годинама производња додатно повећана. Исте године отворен је погон поташе (калијев карбонат), соде и минералног гнојива у којем су се као сировина користили и остаци од производње алкохола. Тим је погоном ријешен проблем отпада и загађења, што је тада било јединствено у односу на друге произвођаче калијева гнојива и поташе. Поташа се користила у погону за производњу боца и шупљег стакла (1931.), у којем се производила амбалажа

за властите и туђе производе (била је то једна од четири творнице стакла у Југославији). Погон је тешко оштећен у поплави Саве 1934. и у експлозији пећи наредне године, па је 1938. продан Сједињеној творници стакла у Загребу. Нови је власник убрзо прекинуо производњу у Сиску.

Као утјецајни подузетник, Теслић је 1930. инвестирао у истраживање налазишта нафте, земнога плина и минералне воде у околици града. Откривени плин користио се у погонима. Пронађена је и минерална вода богата јодом, па је убрзо отворен погон за експлоатацију Минералне воде Теслић те јодно купалиште. Био је то најтоплији јодни извор у Европи, па је Теслић 1932. саградио елитно термално купалиште. Изградио је јодно лечилиште, а воду је почео флаширати. Но, убрзо је вода повучена из продаје, јер је била нездрава за пиће. Тај је погон изгорио 1936. те никада није обновљен.

Кад је доселио у Сисак Теслић је приступио Демократској странци. Кад је 1924. Светозар Прибићевић из ње изашао и основао Самосталну демократску странку (СДС), Теслић га је слиједио. Као члан СДС-а био је изабран за посланика загребачке области, али је критизирао Прибићевића због уласка у коалицију с ХСС-ом 1927. године. Остао је у политици и након завођења диктатуре краља Александра. Именован је 1930. за банског вијећника за град Сисак, а на сенатским изборима 1932. постаје сенатор у Савској бановини.

Био је и један од утемељитеља сисачке Православне опћине.

У повијести ће остати запамћен и као један од главних протагониста контроверзног догађаја – у Сиску је у ожујку 1920. организирана скупштина ХРСС-а на којој је говорио Стјепан Радић. Чланови сисачког огранка Демократске странке на сваки су начин настојали омести тај догађај. Прво су викали Радићу да је издајица и талијански плаћеник, а онда је Теслић испалио „неколико хитаца из револвера у зрак“, али наводно „и према трибини“. Чини се да Теслић није намјеравао пуцати у људе, већ само „Радића изазивати“ и застрашити га. Касније је поведен поступак против Радића због протудржавних изјава, а поступак

против Теслића, након што је Радић поднио пријаву, није ни покренут.

Теслић је 1936. изненада преминуо те су пословање преузели његови синови. Пред Други свјетски рат обитељ Теслић се одселила у Београд, гдје су њезини чланови купили зграду у улици Краља Милутина 7. Сисачки су погони или били продани или су затворени. Био је ожењен с Даринком рођ. Момчиловић, кћери познатог сисачког трговца, с којој је имао синове Милоша и Милорада. Усташе су Милоша 1941. убили у Сиску, а Милорад је избјегао у Београд; послије је живио у Њемачкој.

Творница жесте, квасца, ликера, угљичне киселине, печене цибре, велепецара ракије, стаклана и купалиште П. Теслић у Сиску национализирана је 1945. године, назив је промијењен у Индустрија врења Сисак, а 1947. у Сегестица, индустрија врења Сисак. Комплекс Сегестица у Сиску налази се унутар културно-повијесне цјелине града Сиска уписане у Регистар културних добара РХ.

Иво Голдстеин

ЛИТЕРАТУРА:

Feletar, D., *Šest desetljeća OOUR Segestica Sisak*, Koprivnica 1978.

Horvat, R., *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb 1992. (pretisak izd. iz 1942.).

Janjatović, B., *Stjepan Radić – progoni – zatvori – suđenja – ubojstvo 1889-1928*, Zagreb 2003.

Радојчић, Биографије, III, 793-794.

https://www.primorskihrvat.hr/bastina/povijest/rijecki-pabirci-xx-enigma-petra-teslica/, https://tehnika.lzmk.hr/segestica/, pristupljeno 10. XII. 2024.

Ћелап, Ђорђе

ЋЕЛАП, Ђорђе (Мирковци код Винковаца, 17. IX. 1892. – Загреб, 31. V. 1949.), књижар, издавач, син Милеве. Први разред основне школе завршава у Винковцима. С обитељи сели 1900. у Загреб, гдје завршава основну школу и два разреда Краљевске велике доњоградске гимназије коју је похађао заједно с Мирославом Крлежом. Но, у 13. години напушта школу и сели у Панчево гдје шегртује код штампара и књижара Адолфа Хоровица. Из Панчева се 1908. враћа у Загреб гдје ради код већ етаблираних књижара и накладника Стјепана Куглија и Ђуре Трпинца све до 1918. године. Поткрај тог раздобља покреће прве самосталне пројекте – тијеком Првог свјетског рата заједно с Миланом Гр-

чићем, рођаком и блиским сурадником Адама Прибићевића, издаје календар *Српско коло*. Као самостални издавач прву књигу објављује 1918. године – била је то прва књига Мирослава Крлеже *Хрватска рапсодија* у којој су тискане и Крлежине драме *Краљево* и *Cristoval Colon* (драма *Cristoval Colon* касније је објављена под насловом *Кристофор Колумбо*). С Крлежом је остао пријатељ до смрти. Исте године преузима посао тискања едиција Друштва хрватских књижевника, укључујући и тискање *Савременика*, часописа Друштва. Напосљетку, те 1918. године отвара и издавачку књижару „Ћелап и Поповац“ на тадашњем Тргу краља Александра (данашњем Тргу Републике Хрватске, некадашњем Тргу маршала Тита). Књижару, која је била и папирница и антикваријат, 1926. је формално преузела његова супруга Ана (1894. – 1984.) рођ. Јурчевић, родом из Врбање, па отад тврtка носи њезино име. Књижара је издала многа важна дјела попут монографије Косте Страјнића о Мештровићу, монографије о српским задужбинама, о архитекту Јожи Плечнику и кипару Петру Палавичинију, о бакроресцу и картографу Мартину Колунићу-Роти (16. стољеће) и другима.

Ћелап је 1933. покренуо *Библиотеку француских писаца* с коментарима, намијењену лектири.

Временом се Ћелап прометнуо у познатог издавача лијевих аутора. Године 1937. издао је књигу истакнутог француског књижевника Андреа Жида *Повратак из СССР-а*. Гиде се до тог пута у СССР сматрао љевичарем, али се разочаран тадашњом стаљинистичком стварношћу вратио индивидуалистичким тезама и проповиједао је антиконформизам. Унаточ томе, распачавање *Повратка из СССР-а* забранио је тадашњи министар унутарњих послова Антон Корошец. У наклади Ћелапове књижаре издавана су дјела Стевана Галогаже, Предрага Митриновића, а пред Други свјетски рат и дјела Аугуста Цесарца *Син домовине* и *Код совјетских малих народа*.

У међувремену је Ћелап ширио посао и по Загребу отварао подружнице – прву 1929. на недалеком Вилсонову тргу (данашњем Рузвелтову тргу), другу у Радишиној улици (данашњој Улици кнеза Мислава).

Међуратно раздобље било је за Ћелапову књижару „најсретније вријеме, баш као и за њега и његову породицу, златно вријеме, кад се у књижари скупља интелектуална елита, продају часописи и новине, али и грамофонске плоче, међу њима и први џез; размјењују се књиге и идеје, долазе писци, умјетници и интелектуалци. Књижара је незаобилазни пункт загребачког културног живота“.

Након успоставе НДХ ухићен је и затворен у Загребу, потом је премјештен у Керестинец, а касније је интерниран у Винковце одакле је побјегао у Београд. Његова супруга Ана оставила је свједочанство о том ратном периоду у документу *Кронолошки преглед рада и прилика Књижаре А. Ћелап*. Из тог документа долази и њено свједочанство о догађајима који су услиједили по успостави НДХ.

„У то је дошао рат и 10. април 1941. године. Истога дана претила је Мачекова заштита под нашим прозорима: ‘Још ће ноћас Ћелап добити бомбу.’ Склонили смо се код мајке, гдје је остао мој муж до 14. IV. 1941. Када га је тога дана тражила полиција, није га нашла код куће, револвером је пријетила нашој дјевојци Драгици Видовић... те су одвели њу и нашу 17-годишњу кћерку на полицију. Трчала сам на полицију, али ми рекоше: ‘Вас не требамо већ вашега мужа и док он не дође кћерка ту остаје.’ Истога дана отишао је Ђорђе на полицију и како је онда отишао, кући се није враћао све до српња 1945. године. Наша кћерка Ксенија била је прва од Срба у усташком затвору и како су тога дана многи придолазили, то су јој сви ухапшени Срби, када су чули да ће кући, предали накит и новац, који је изнијела и вратила њиховим породицама. Мој муж Ђорђе био је са Србима заточен у Керестинцу, након тога шупиран у Винковце за ере кољача Ивана Тоља, који га је држао најприје у узама, а касније се је морао по пет пута дневно јављати њему. Када су настали покољи Срба по Хрватској, бојећи се за његов живот и живот сина, отпутовала сам са сином у Винковце, и оданде су се обојица кришом с кривотвореним пропусницама пребацили у Београд и остали тамо у емиграцији...”

Ана Ћелап је 1942. поновно отворила загребачку књижару и она је радила до краја рата. Ђорђе Ћелап је у избјеглиштву остао све до ослобођења, када се враћа у Загреб и наставља водити књижару све до њене конфискације. Тада је против Ђорђа и Ане Ћелап покренут поступак на Суду за заштиту части Срба и Хрвата и на Окружном суду преко Земаљског завода за утврђивање ратних злочина. Након конфискације књижаре и имовине, Ана Ћелап осуђена је на двије године присилног рада због „привредне сурадње с окупатором". Тијеком 1947. и 1948. Ђорђе Ћелап је радио у књижарском подузећу Ратних војних инвалида у Загребу (каснија Народна књига) да би потом био умировљен.

Ђорђе Ћелап се у међуратном раздобљу афирмирао и на ширем пословном плану и био члан бројних струковних удружења. Обнашао је функције члана суда части Трговачке и обртничке коморе, члана управе Клуба књижара у Загребу, а у Београду је обнашао и функцију члана Надзорног одбора Савеза књижарских организација.

Ђорђе Ћелап је имао двоје дјеце – сина Бранислава (1922. – 2016.) и кћер Ксенију. Бранислав Ћелап био је дугогодишњи директор Издавачког подузећа Просвјета, члан Надзорног и Главног одбора СКД Просвјета, те вишеструки донатор библиотеке Просвјете.

Ђорђе Ћелап покопан је на загребачком Мирогоју.

Милорад Кондић

ЛИТЕРАТУРА:

HBL 3, 145.
HE 2, 708.
HKE 1, 326.
Krležijana 1, 125.
Matić, Đ., *Knjižara i korijeni,* https://p-portal.net/knjizara-i-korijeni, pristupljeno 30. IX. 2024.
Medaković, D., *Srbi u Zagrebu,* Novi Sad 2004.
Višnjić, Č., *Branislav Ćelap – Dijete svog vijeka,* Časopis Prosvjeta, ožujak 2016.
https://snv.hr/znameniti-srbi/branislav-celap-knjizar/, pristupljeno 25. IX. 2024.

Угрешић, Дубравка

УГРЕШИЋ, Дубравка (Кутина, 27. III. 1949. – Амстердам, 17. III. 2023.), књижевница, кћи Николе и Елисавете/Вете р. Стоикова (након прекида југославенско-бугарских дипломатских односа 1950. презиме је промијењено у Комадина). По оцу српскога, по мајци бугарскога поријекла. За разлику од лика мајке, који се спомиње често у *Музеју безувјетне предаје*, спомен оца размјерно је риједак („Седамдесет и треће године умро је мој отац. Вољела сам га, али сам саму смрт примила некако мирно, окривљујући саму себе због властите крутости“). Присјећала га се са сјетом – „Мој отац је умро од рака у мукама, не напунивши 50 година“ (*Музеј безувјетне предаје,* према изд. из 2002., 30).

Основну школу и гимназију завршила је у Кутини. Дипломирала је 1973. компаративну књижевност и русистику на Филозофском факултету у Загребу. У Заводу за знаност о књижевности радила је 1974/5. хонорарно, потом је од 1975. до 1993. била у сталном радном односу. У школској години 1975/6. била је на специјализацији на Московском државном свеучилишту Ломоносов (МГУ). Магистрирала је 1978. радом *Одреднице сувремене руске прозе* (који је био темељ за касније објављену књигу *Нова руска проза)* и тиме добила звање знанствене асистентице. У сљедећим је годинама била два пута на вишемјесечним студијским боравцима у САД-у. Од сијечња до липња 1989. предавала је на Катедри за руски језик и књижевност при Свеучилишту Веслијан (САД).

С Александром Флакером уређивала је *Појмовник руске авангарде* (И–IX, 1984–93). Преводила је с руског (*Нуле и ништице,* Д. Хармс, са студијом, Загреб 1987; *Гола година; Мећава,* Б. Пиљњак, Загреб 2010) и приредила издање *Пљуска у руци: антологија алтернативне руске прозе* (Загреб 1989). Хрватску је напустила 1993; живјела потом у Њемачкој, САД-у и од 2001. у Амстердаму. Предавала је руску и јужнославенске књижевности на свеучилиштима у Амстердаму и Берлину те у САД-у.

У књижевности се јавила књигама за дјецу тисканима у Библиотеци Вјеверица (*Мали пламен, Филип и Срећица*). Прозу за дјецу писала је и касније (*Кућни духови*). Успјех у критике и публике постигнула је већ дјелима из ране стваралачке фазе: књигом прозе *Поза за прозу*, романом *Штефица Цвек у раљама живота: patchwork story*, прозном збирком *Живот је бајка: métaterxies*, изнимно успјелим примјером цитатне књижевности, и романом *Форсирање романа-реке*, првим њезиним великим и међународним успјехом. Од почетка 1990-их посветила се есејистици и објавила књиге *Амерички фикционар*, *Култура лажи: антиполитички есеји*, *Никог нема дома*, *Забрањено читање*, *Напад на минибар*, *Европа у сепији*, *Караоке култура*, *Доба коже* и *Брњица за вјештице*.

Из ране фазе најпознатије је њезино дјело роман *Штефица Цвек у раљама живота,* који је почетком 1980-их стекао знатну популарност у најшире публике (роман је имао низ нових издања од 1984. до 2004). Одјеку је напосе придонио истоимени филм, за који је с Рајком Грлићем написала сценариј. Роман је написан у експерименталној монтажној форми, као „печворк" текстова високе и популарне културе те на разини цјелине развија метафору писања као шивања, надовезујући се тако на традиције монтаже и колажа међуратне књижевне авангарде, особито руске. Роман *Форсирање романа-реке* амбициозан је примјер постмодернистичке прозе којој је у средишту приповједни поступак „приче у причи". Процес писања и позиција писца, и у вањском свијету и у његовој интими, очитује се овдје као главна њезина прозна тема, коју је касније развијала и у есејима. Роман је имао знатан одјек у критике и читатеља, понајприје као друштвени коментар загребачке културне и књижевне сцене 1980-их. С временом је позорност критике преусмјерена на разноликост и премреженост приповједних поступака у роману.

Међу каснијим романима највише је одјека имао *Музеј безувјетне предаје* (најприје објављен на низоземскоме у Амстердаму 1997. и на њемачкоме у Франкфурту на Мајни 1998; посвећен је мајци; наслов циља на музеј безувјетне предаје у Берлину, који је постојао до 1994. у згради гдје је потписана капитулација Њемачке у Другом свјетском рату), у којем је усавршила своју колажну приповједну методу, вјешто спајајући и преплећући фрагменте различитих врста (фикционалних и нефикционалних) текстова и стилова. На тематској разини, иако је ауторица вишепут оспоравала интерпретацију својих дјела у аутобиографском очишту, роман је врело увида о појединцима везанима за емпиријски живот ауторице/приповједачице (дјетињство, младост, мајка, пријатељице, живот у егзилу, контрадикције западњачкога живота и свакидашњице). Као и у свим њезиним прозама, граница између фикције и чињеничнога слоја размјерно је неустановљива. У хрватској је јавности роман наишао на велико занимање, па је био и дјеломично погрешно

тумачен у контексту поетике романа с кључем, с циљем препознавања стварних протагониста ауторичине приватне и професионалне биографије за живота у Загребу.

С нарастањем ратне психозе и с почетком рата у Хрватској Угрешић је заузела став који је касније детаљно елаборирала у књизи *Култура лажи* и другима. Од 1. рујна 1991. до 1. рујна 1992. боравила је на знанственом усавршавању у САД-у. Након што је 1992. за њемачки *Die Zeit* написала ироничан текст о сувенирима с натписом „Чисти хрватски зрак? Лакше се дише", постала је мета у дијелу хрватских националистичких медија. Даљњи живот умногоме јој је одредио анонимни чланак (колоквијално насловљен *Вјештице из Рија*) објављен 11. просинца 1992. у загребачком тједнику *Глобус* под насловом Хрватске феминистице силују Хрватску. У њему су, уз Дубравку Угрешић, нападнуте и Славенка Дракулић, Рада Ивековић, Весна Кесић и Јелена Ловрић, оптужене да су на конгресу ПЕН-а у Рио де Женеиру наводно лобирале против одржавања идућег конгреса у Дубровнику те су биле демонизиране због приписиванога им антихрватскога усмјерења. Текст се, у нападачко-памфлетистичком тону, бавио њиховим поријеклом, брачним и обитељским статусима и интимним биографијама. Особито је Угрешић послије тога била изложена јавним прозивкама као државни непријатељ те оптуживана и за „непатриотизам".

Након чланка у *Die Zeitu* промјене у односима с колегама на радном мјесту у Заводу за знаност о књижевности Филозофскога факултета у рујну 1992. описала је као „пријетећу пукотину". Озрачје након објаве *Вјештица из Рија* потакнуло ју је да напусти Хрватску. Савјет Филозофскога факултета на особни захтјев у липњу 1993. донио је одлуку о споразумном престанку раднога односа.

Друштвене околности везане за рат у Хрватској и пораће коментирала је у књизи *Култура лажи: антиполитички есеји* (објављивани 1991.–94. у еуропским часописима и новинама). Иако је о себи писала као о особи коју „политика није занимала" те да јој ријечи „вјера, народ, нација, или пак комунизам и пар-

тија“ ништа нису значиле (*Култура лажи,* 15). Угрешић пише о „културној производњи лажи” у бившим југославенским републикама, гдје су се митови, пропаганда и искривљене истине користили за оправдање националистичких циљева. Снажно је просвједовала против етнонационализма који је захватио бивше југославенске републике тијеком распада земље, држећи национализам деструктивном силом која уништава мултикултурна друштва, гуши слободу мишљења и потиче насиље, истичући притом да су и медији, политика и интелектуалне елите судјеловали у ширењу националистичких идеологија. Угрешић није идеализирала Југославију, али је распад те државе трајно обиљежио њезино дјело, због начина на који се догодио (рат и етнонационализми). Устрајала је у мишљењу да су појединци изгубили не само заједничку државу, већ и идентитете, вриједности и културни простор који је постојао до рата.

Књига *Култура лажи*, као и све књиге Дубравке Угрешић објављене након 1990. године, наишле су на подијељене реакције хрватске критике и медија, од апологије њезина бескомпромисно декларирана пацифизма и антинационализма до оспоравања њезиних парцијалних интерпретација чињеница политичкога живота везаних за раздобље распада Југославије и рата у Хрватској.

Међу књигама есеја истиче се и *Амерички фикционар,* збирка новинских колумни настајалих од листопада 1991. до липња 1992., писаних изворно на хрватскоме те превођених на низоземски, прва њезина књига у којој изравно коментира актуалне друштвене околности и живот у егзилу. Као ауторица овдје је снажно дефинирана особним и конкретним животним околностима (позицијом странога предавача у САД-у који пише за низоземско читатељство) те коментира у фељтонистичком стилу стереотипе америчкога живота, али и распад Југославије и рат у Хрватској. У текстовима се јасно очитује њезина вишеструка животна и књижевна улога странца и немогућност дубинскога припадања америчкој и низоземској културној сцени, али и амбивалентност око неприпадања хрватској и постјугославенској

културној средини. Ријеч је о коментарима збиљскога друштвено-политичкога контекста који данас имају културноповијесну важност, али је то уједно и компендиј иновативних увида у масовну и популарну културу Запада.

Најуспјелији дио опуса Дубравке Угрешић, осим култнога статуса романа *Штефица Цвек у раљама живота* и постмодернистички индикативнога *Форсирања романа-реке,* романи попут *Министарства боли* су они којима су у средишту теме егзила, сјећања и заборава те права на прошлост и носталгију; трајна је њезина књижевна заслуга фокус на металитерарност и смјештање поступка и стратегије у средиште романескнога приповиједања те се главнина њезина прозног опуса може подвести под поетичко начело „прича о томе како настају приче“ (наслов поглавља у роману *Лисица,* металитерарна метафора из руске међуратне књижевности) и оцјену Гордане Слабинац да њезино дјело „полемизира с литературом о литератури“ (1978.). Као проминентна есејистица, сама се одређивала атрибутима транснационални и постнационални, истичући властити фокус на глобализацијске теме (мултикултуралност, наличја културне индустрије, књижевност као тржишна роба, крхкост позиције слободнога писца, нарочито писца у егзилу, културне политике које нарушавају аутономију писца) и питања књижевнога идентитета (одбацује појам „идентитет“ у корист *интегритета*) особито јужнославенских писаца који се суочавају с несношљивошћу у својим срединама и са стереотипима о Балкану укоријењенима на Западу. Не пристајући на хоризонт очекивања типскога западњачкога читатеља, формиранога на прикривено покровитељској англосаској традицији разумијевања славенских књижевности, у роману *Баба Јага је снијела јаје* (2008.) развија мотив из славенске фолклорне баштине, зналачки га уклопивши у металитерарне и аутофикционалне поступке које и другдје примјењује. У свим њезиним прозама, најочитије у *Баби Јаги,* подтекст је самоперцепција женскога субјекта (у питањима младости и старости, снаге и немоћи, самоће и социјалне уклопљености), који увијек задржава право на аутономију и иронију

према свим колективним идеолошким идентитетима, родним, сполним, националнима.

Једна је од најважнијих књижевница постмодернистичкога књижевнога рукописа, релевантна у европском контексту. Специфичним ерудитско-лудичким прозним стилом снажно је утјецала на низ хрватских и српских прозаика најновијега доба. Била је прва жена добитница НИН-ове награде за књижевност (1988.); добитница је низа међународних награда за књижевност (Европска награда за есеј, 1996.; Аустријска државна награда за европску књижевност, 1999.; Награда „Хајнрих Ман“ Умјетничке академије у Берлину, 2000.; награда британскога ПЕН-а 2006.; *Neustadt International Prize for Literature* 2016.; посмртно Његошева награда 2023.

Дубравки Угрешић је 2017. дијагностициран карцином. Живот је одлучила завршити еутаназијом. Изричито је захтијевала да се њезино тијело послије смрти кремира те да урна с пепелом не буде положена у обитељску гробницу на Мирогоју. Њезин је захтјев био да пепео буде просут на три мјеста – у ријеку Амстел у Амстердаму и у море крај отока Шипана и крај Варне у Бугарској.

У ожујку 2023. основана је сукладно жељама Дубравке Угрешић Фондација Дубравка Угрешић „с циљем очувања њезине оставштине и промицања књижевне правде”. На Филозофском факултету у Загребу одржан је 2024. знанствени колоквиј „Подуплани ауторски штеп: Дубравка Угрешић од постмодерне до постсоцијализма“.

Теа Рогић Муса

IZVOR:

Arhiv Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

DJELA (IZBOR):

Mali plamen, Zagreb 1971.
Filip i Srećica, Zagreb 1976.
Poza za prozu, Zagreb 1978.
Nova ruska proza: kretanja u ruskoj sovjetskoj prozi 70-ih godina, Zagreb 1980.
Štefica Cvek u raljama života, Zagreb 1981.
Život je bajka, Zagreb 1983.
Kućni duhovi, Zagreb 1988.
Forsiranje romana-reke, Zagreb 1988.
Američki fikcionar, Zagreb 1993.
Kultura laži: antipolitički eseji, Zagreb 1996.
Zabranjeno čitanje, Beograd–Sarajevo 2001.
Ministarstvo boli, Zagreb 2004.
Nikog nema doma, Beograd–Zagreb 2005.
Baba Jaga je snijela jaje, Zagreb 2008.
Napad na minibar, Zagreb 2010.
Lisica, Zaprešić 2017.
Karaoke kultura: esej, Zagreb 2015.
Doba kože. Zaprešić 2019.
Novogodišnje prase: slikovnica za djecu i odrasle, Zagreb 2020.
Tu nema ničega! Zagreb 2020.
Brnjica za vještice, Zagreb 2021.
Kokoš Marica: slikovnica za djecu i odrasle, Zagreb 2024.

ЛИТЕРАТУРА:

Biti, V., *Rasuta baščina: Muzej bezuvjetne predaje Dubravke Ugrešić*, Književna republika, 2(2004) 1/2, 14–29.
Dakić, M., *Tko nasljeđuje žensko pismo? O domaćoj recepciji francuske feminističke teorije*, Umjetnost riječi, 67(2023) 1, 59–81.
Đekić, V., *Flagusova rukavica: originalnost prepisivanja u prozi Dubravke Ugrešić*, Rijeka 1995.
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, ur. S. Damjanović, Zagreb 1998.
Gudžević, S., *Pepeo Dubravke Ugrešić* https://nomad.ba/gudzevic-pepeo-dubravke-ugresic, pristupljeno 5. III. 2025.
HKE 4, 350-351.
Juraić, K., Perić, I., *Ovo je mala sredina i sve kulturne poruke nabijene su skrivenim sadržajima (intervju)*, Jat: časopis studenata kroatistike, 2013, 1, 270–277.
Kolanović, M., *„Naš" obračun sa socijalizmom: postsocijalističla književna artikulacija (europskoga) socijalizma*, Studia lexicographica, 5(2011) 1(8), 86–102.
Kolanović, M., *Kome treba „identitet"?* Književna republika, 6(2008) 3/4, 153–162.
Korljan, J., Škvorc, B., *Upisivanje ženskosti u popularnu/fantastičnu/političku teksturu gledišta: o prozi Dubravke Ugrešić*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu, 2009/10, 2/3, 65–84.

Ladányi, I., *Mapiranje egzila u Muzeju bezuvjetne predaje Dubravke Ugrešić,* Fluminensia, 20(2008) 1, 119–138.
Lukić, J., *Kako se oprostiti od Dubravke Ugrešić?,* Tragovi, 6(2023) 1, 215–227.
Lukić, J., *The Witches fly high: the sweeping broom of Dubravka Ugrešić*, Relations, 2004, 1/2, 210–215.
Mandić, I., *Amerika iz „ženske vizure" (o knjizi Američki fikcionar),* Nedjeljna Dalmacija, 9. XII. 1994.
Mijatović, A., *Diskurz fotografije u romanu Dubravke Ugrešić Muzej bezuvjetne predaje*, Fluminensia, 15(2003) 2, 49–68.
Mijatović, A., *Sjećanje na život koji bude bio: davnina u Ministarstvu boli Dubravke Ugrešić*, Fluminensia, 26(2014) 1, 19–34.
Postnikov, B., *Književna republika Jugoslavija: od 1989. do 2022*, Zagreb 2025.
Rossbacher, K., *Heimat und Fremde bei Dubravka Ugrešić*, Zagreber germanistische Beiträge, 2006, 9, 275–287.
Ryznar, A., *Lutanja kroz imaginarno i diskurzivne strategije presvlačenja jednog žanra (Dubravka Ugrešić „Baba Jaga je snijela jaje")*, Dani hvarskoga kazališta, 36. Zagreb–Split 2010, 314–331.
Ryznar, A., Liminalnost i liminoidnost u pismu Dubravke Ugrešić. Poznańskie studia slawistyczne, 2025, 28, 249-261.
Slabinac, G., *O „Pozi za prozu" Dubravke Ugrešić*, u: *Poza za prozu*, 95–98.
Svirčev, Ž., *Ah, taj identitet: dekonstrukcija rodnih stereotipa u stvaralaštvu Dubravke Ugrešić,* Beograd 2010.
Šur-Puhlovski, M., *Osjećanje svoje sudbine kao tuđe*, Svjetlo, 2004, 1/2, 113–145.
Ugrešić, D., *Bibliography,* Relations 2004, 1/2, 216–219.
Visković, V., *Mlada proza*, Zagreb 1983.
Zlatar, A., *Tekst, tijelo, trauma*, Zagreb 2004.
Žilić, D., *Alergija na sadašnjost (o knj. Nikog nema doma)*, Zarez, 7(2005) 167/170, 56–57.

www.dubravkaugresic.com

Утјешеновић, Огњеслав Острожински

УТЈЕШЕНОВИЋ, Огњеслав Острожински (Острожин код Вргинмоста на Кордуну, 21. VIII. 1817. – Загреб, 8. VI. 1890.), политичар и књижевник, син Матије и Симице-Симке рођ. Кукуљ. Једна од најзначајнијих српских личности у Хабсбуршкој Монархији 19. вијека. Потиче из старе српске породице која је углед стекла још у 16. вијеку, а након пресељења из Далмације на простор Кордуна поједини чланови постали су угледни граничарски подофицири, попут његова прадједа Тодора и дједа Јована. И Матија Утјешеновић био је хабсбуршки граничарски подофицир. Огњеслав Утјешеновић се по завршетку њемачке основне школе у Вргинмосту запослио као чиновник, затим је радио у

војној управи у Загребу, гдје је као „нередовни ђак“ приватно похађао разреде гимназије (био је самоук – учио је талијански, француски и латински језик те проучавао белетристику и хуманистичке науке). Након положеног државног испита 1842. преселио се у Карловац и запослио као управни поручник. Ту се оженио дјевојком Драгојлом, кћерком Јосипа Пукшеца Мурског, команданта тамошње граничарске чете.

Укључио се у илирски покрет, што је резултирало будничарским стиховима (*Даворија*, 1841.). Тада је био искрени поборник идеје о хрватско-српској слози, заједничком језику и књижевности. За вријеме револуционарне 1848. био је управни чиновник у мјесту Рујевцу на тадашњој османској граници да би на позив бана Јосипа Јелачића ушао у Бојни одсјек у Банском вијећу (влади). Радећи у Бојном одсјеку објавио је 1849. књигу *Основа за утемељење народне војске у грађанској Хрватској и Славонији.* У међувремену је 1848. био члан Хрватског сабора и саборског одбора за уређење Војне границе те Славенске липе, друштва које је окупљало истакнуте представнике хрватскога народнога препорода (основано у новембру 1848. у Загребу) чије је гласило било *Славенски југ*.

Будући да је 1848. са одличним успјехом дипломирао на загребачкој Правословној академији, био му је отворен пут за грађење успјешне политичке каријере, поготово јер је био особа од Јелачићева повјерења. Обављао је функцију првог поджупана Вараждинске жупаније (1851. – 1856.), био је за вријеме Бахова апсолутизма министарски секретар (1856. – 1862.) и савјетник Хрватске дворске канцеларије у Бечу (1862. – 1867.). Након раног пензионисања 1867., поновно је реактивиран 1875. и именован за великог жупана у Вараждину. Утјешеновић самоиницијативно подноси оставку након што је 1883. хрватски бан постао Карољ Куен-Хедервари и посљедње године живота углавном живи у Бечу. Умро је у Загребу, на путу из Ријеке. Сахрањен је у заједничку гробницу „илираца“, у мирогојским аркадама. Након његове смрти објављено је најмање двадесетак некролога – у Љубљани, Загребу, Вараждину, Новом Саду, Београду, Цетињу и другдје.

Од савременика је био уважаван због изузетне честитости и преданог рада. Одликован је бројним орденима, издвајамо Витешки крст реда Франје Јосипа (1854.).

У свијет књижевности ушао је пјесмама које је објављивао у *Даници илирској* (1842.), а потом их је скупио у књигу *Вила Острожинска* (1845., проширено издање ћирилицом 1871.), која је настала укрштањем класицистичке са поетиком народне књижевности. Теме о Марку Краљевићу и Вили испјеване су у духу десетарачке епике, као и стиховима четверцима и шестерцима у пјесмама које су испјеване у духу народних поскочица. У класицистичком духу су испјеване похвалне пјесме у алкејским строфама по узору на Хорација, као и на Лукијана Мушицког. У ову књигу додао је и кратку расправу *Мисли о краснијех умјетности*, у којој је писао о глазби, сликарству, кипарству, говорништву и пјесништву. Послије ју је проширио и надопунио те је у другом издању књиге објавио под насловом *Основе естетике* (1871.). Тиме се уз раније писце Јована Хаџића (1827.) и Василија Суботића (1838.), сврстао у ред утемељитеља естетике у српској и хрватској књижевности. Први је у српској и хрватској књижевности писао и о односу књиге и читалачке публике и значају који публика има у књижевном развитку у расправи *Мисли о важности, правцу и средствима унапређивања књижевности српскохрватске* (Београд, 1869.).

Књижевни углед изградио је политичко-родољубивом пјесмом *Јека од Балкана или Сузе бугарских, херцеговачких и босанских хришћана* (1842.), у којој је указао на турске злочине на наведеним просторима. Упечатљиво је у том погледу понављање прве строфе ове пјесме: „Свему свијету свиће зора / Код Балкана нема дана! / Усред горцијех суза мора / Гори, гори љута рана, / Коју ропство зададе". Присутни су и други мотиви, међу њима и глорификација легендарних јунака из прошлости, попут Александра Великог, Ђорђа Кастриоте, Марка Краљевића. Јуначки спјев *Недел'ко* (1860., допуњено и прерађено издање 1888.), испјеван у десетерцу, у проширеном издању у 12 пјевања, заснован је на мотивима народне поезије, као што је сан Краљевића Марка

и легенда о његову буђењу, Вила Равијојла, протопоп Недељко, с основном пјесниковом намјером да „у једно слије народност и цркву српску" (у том се тексту прожимају схваћања народног језика и књижевности Вука Караџића и руског православног месијанизма). Испјевао је народним језиком и стихом *Псалме Давидове* (1868.), који су настали према *Светом писму* и по узору на српске народне пјесме. Пјесму *Ускрснуће Јелачића бана* написао је поводом постављања споменика Јелачићу у Загребу (1866.), а била је штампана и дијељена као летак. Интересантно је то да је Утјешеновић на захтјев хабсбуршких власти убрзо потом пензионисан. Позив „Устани бане, Хрватска те зове" забиљежен је први пут 1867. године, а изгледа да је проистекао управо из Утјешеновићева стиха „Устај бане, устај наша дико!" у тој пјесми. Указујемо и на монографију *Животопис кардинала брата Ђорђа Утјешеновића, прозванога Мартинусиус* (*Рад ЈАЗУ*, 1880.). Приликом боравка у Бечу изградио је блиске односе с Вуком Караџићем, учествовао је у обиљежавању 50. годишњице његова рада (1863.), у организацији Вукове сахране у Бечу (1864.), а након Вукова упокојења био је један од покретача позива за штампање цјелокупних Караџићевих списа (1865.). У листу *Матица* у Новом Саду објавио је 1870. циклус родољубивих пјесама: *Ратна пјесма Косовка*, *Привидни мир*, *Наше лађе*, а међу њима посебно издвајамо поему *Робље* која је настала по мотивима „дивне слике Јарослава Чермака: Робље, Херцеговина 1863. – у краљ. Музеју у Бруксели". Станко Корађ је суштински тачно збирно оцијенио Утјешеновићево пјесништво: „Он и није био пјесник способан да створи умјетничка дјела која ће трајати и живјети својим унутрашњим сјајем, али је био писац који је лако писао стихове, коме је брига око напретка књижевности била дубока и стварна потреба".

Писао је расправе из области политичке и правне хисторије. Издвајамо „Основу за савезно препородјење цесаровине аустријске по начелу уставне слободе и народне правствене једнакости" (*Славенски југ*, 27. X. – 5. XI. 1848.), у којој је полазећи од начела природног права изнио план преуређења Монархије у

федеративну заједницу састављену од седам „круновина", међу којима се налазила и јужнословенска, са високим степеном аутономије, при чему би спољна политика, војска, финансије и трговина биле у надлежности централне владе у Бечу. Тај цјеловит пројект федерализације Монархије у аустрославистичком смислу, имао је знатног утјецаја у читавој јужнословенској политици тога доба. Аустрославизам је замишљао као сурадњу славенских народа средње Европе у оквиру Хабсбуршке Монархије, која је тада била под доминацијом њемачких елита. Идеја је израсла у круговима чешких либерала, као алтернатива пруској оријентацији.

Сматрајући се добрим познаваоцем живота у сеоској породичној задрузи, у којој је и сам био рођен, издао је 1859. у Бечу књижицу *Јужнославенске задруге* (*Die Hauskommunionen der Südslaven),* у којој је описао модел те породичне институције с намјером да га се примијени у тадашњем законодавству. Вјеровао је да би се тиме осигурао правни ред у онодобној Хрватској, а посебице спријечило уситњавање земљишнога посједа, одлазак сеоскога становништва у градове те његово осиромашење. Мирјана Грос је закључила како је то био „најутемељенији традиционалистички отпор рјешењу задружног питања". Истовремено високо вреднује Утјешеновићеву „агилност" у модернизацији на мјесту вараждинског поцупана и у бечкој царској администрацији. Расправа о задругама, заједно с оном о Војној крајини (*Die Militargrenze und die Verfassung* – Wien, 1861.), преведена је 1988. и објављена у Загребу. Нема сумње да је Утјешеновић био разапет између традиционалног и модерног. Истовремено је био разапет између језика: пажљиво је бирао кад ће писати хрватским, а кад српским језичним идиомом, а када њемачким језиком.

Утјешеновић као дворски савјетник у Бечу 1864/5. објављује два списа о изградњи жељезница на хрватском и ширем јужнославенском простору. Тиме се показује како је он био једна од најупућенијих особа у Хрватској која се, с великом одговорношћу, бавила тим питањима и показивала како будућност Хрватске овиси о њезиној развојној политици.

Кад је Иван Мажуранић 1873. постао бан створили су се услови да се Утјешеновић 1875. реактивира – и то с великим успјехом (о томе свједочи и Јосип Јурај Штросмајер). Из тога времена датира и његов спис о природним богатствима сјеверне Хрватске, објављен у Бечу.

У књизи *Кућне задруге, Војна Крајина* објављен је и рукопис Карла Маркса *Утјешеновић* из којег произлази да је Утјешеновић успио написати расправу која је изазвала интерес Карла Маркса. Те Марксове необјављене биљешке свједоче да су га, из његове сасвим другачије визуре, занимале првенствено чињенице о задругама (а не Утјешеновићево мишљење).

Из Утјешеновићеве оставштине недавно је објављена аутобиографија *Златна књига породице Утјешеновић*, с добром обрадом породичне историје, тадашњих општих крајишких прилика, домаћег живота српског народа на Кордуну, као и ауторовог школовања, књижевног рада и службовања.

Јован Суботић је Утјешеновићу већ 1853. у својој антологији објавио четири пјесме. *Јеку од Балкана* објавио му је Хуго Бадалић. О њему афирмативно пишу и Ђуро Шурмин, Јован Грчић, Јован Скерлић, Давид Богдановић и Андра Гавриловић. У новије доба о њему сажето пишу Милорад Живанчевић и Иво Франгеш, Јован Деретић, Станко Кораћ, као и Душан Иванић. Значајан је биографски прилог и предговор књизи *Кућне задруге, Војна Крајина* који је написао Драго Роксандић. Важни су и увиди Мирјане Грос и Бернарда Стулија. Најпотпунију монографску публикацију о Острожинском написао је његов унук Огњеслав Араницки. Па ипак, могло би се закључити да Утјешеновић није добио адекватну рецепцију и оцјену цјелокупног опуса. У суштини је тачна оцјена да је то „био човјек ширих погледа него што су то утврдили историчари књижевности“ (С. Кораћ). У Топуском је 1991. одржан знанствени скуп „Огњеслав Утјешеновић Острожински (1817. – 1890.)“ у поводу 100. годишњице његове смрти. Организатори су били Завод за хрватску повијест Филозофског факултета у Загребу, Хисторијски архив у Карловцу и Скупштина општине Вргинмост. Поднесена су 23 излагања истраживача различитих струка.

Утјешеновићева/Утјешиновићева улица постоји у Загребу још из раздобља између два свјетска рата, у кварту у којем су улице називане и по другим илирцима. Од 2008. улица Нова 13 у Бусијама, београдском приградском насељу, носи име Острожинског.

Ново издање спјева *Псалми Давидови* објављено је 2024. у Бањој Луци.

Горан Максимовић

ДЈЕЛА:

Das Donau-Adria-Bahnnetz („Dunavsko-jadranska željeznička mreža"), Wien 1865.

Denkschrift über die Notwendigkeit und die Bedeutung einer Eisenbahn von Semlin nach Fiume („Spomenica o potrebi i značenju izgradnje željeznice od Zemuna do Rijeke"), Wien 1864.

Die Naturschätze im nördliche Kroatien („Prirodna bogatstva sjeverne Hrvatske), Wien 1879.

Hrvatski narodni preporod II, Ilirska knjiga, u: Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb 1965., 225-235.

Kućne zadruge, Vojna Krajina, Karl Marx, Utješenović, izbor tekstova i predgovor D. Roksandić, Zagreb 1988.

Mila si nam ti jedina: hrvatsko rodoljubno pjesništvo od Baščanske ploče do danas, prir. J. Bratulić, S. Damjanović, V. Brešić, B. Petrač, Zagreb 1998., 137.

Недјељко, ново прерађено и допуњено издање, Беч 1888.

Псалми Давидови: попут српскијех народнијех пјесама, Беч, 1868.

Psalmi Davidovi, Banjaluka 2024.

Вила острожинска. Ситне пјесме и основи естетике, друго знатно повећано издање, Беч 1871.

Златна књига породице Утјешеновића, Београд 1995.

ИЗВОРИ:

Prijedlozi i projekti željezničkih pruga u Hrvatskoj 1925-1963, knj. I-II, ur. B. Stulli, Zagreb 1975.

ЛИТЕРАТУРА:

Aranicki O., *Ognjeslav Utješenović Ostrožinski*, Zagreb 1933.

Bogdanović, D., „Ognjeslav Utješenović Ostrožinski", *Pregled književnosti hrvatske i srpske*, knj. II, Zagreb 1916., 296-298.

Деретић, Ј., „Огњеслав Утјешеновић Острожински", *Историја српске књижевности II*, Београд 2019., 29.

Гавриловић, Андра, „Огњеслав Утјешеновић Острожински", *Историја српске и хрватске књижевности*, Београд, 1927., 327.

Грчић, Ј., „Огњеслав Утјешеновић Острожински“, *Историја српске књижевности*, II. изд., Нови Сад 1906., 165-166.
Gross, M., *Počeci moderne Hrvatske,* Zagreb 1985.
Хаџић, А., „Огњеслав Утјешеновић Острожински“, *Летопис Матице српске*, св. 103, 1861., 163-170.
HKE 4, 374-375.
Иванић, Д., *Књижевност Српске Крајине*, Београд 1998., 83-86.
Корać, С., *Вјетром вијани, Споменица српског културног друштва „Просвјета“*, Загреб 1971., 309-312.
Корać, С., *Преглед књижевног рада Срба у Хрватској*, Загреб 1987., 146-149.
Korunić, P., *Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj politici. Hrvatsko-slovenski politički odnosi 1848-1870*, Zagreb 1986.
Мајерхофен, Т., „Огњеслав Утјешеновић Острожински, песник“, Орао, велики илустровани календар за годину 1885, Нови Сад 1884., 65-66.
Markus, T., *Slavenski jug 1848. – 1850. i hrvatski politički pokret,* Zagreb 2001.
Medaković, D., *Srbi u Zagrebu,* Novi Sad 2004.
Радојчић, Јован С., „Утјешеновић (Утјешиновић) Огњеслав – Острожински“, *Биографије Срба западно од Дунава и Саве*, Нови Сад, 2009., 938-939.
Roksandić, D., „Ognjeslav Utješenović i Baltazar Bogišić – ljudi i pisma“, *Prosvjeta* 8, Zagreb 2003., 261-304.
Roksandić, D., Utješenovićev spis „O patriarhalnem životu naroda jugoslavjanskog“, *Historijski zbornik* 40, Zagreb 1987., 239-245.
Скерлић, Ј., „Огњеслав Утјешеновић Острожински (1817-1890)“, *Омладина и њена књижевност*, Београд 1906., 420-423.
Суботић, Ј., Цветник српске словесности I-II, *Читанка за више гимназије у Аустрији*, II свеска, Беч 1853., 489-495.
Шаулић, А., „Вуков пријатељ Огњеслав Утјешеновић Острожински“, *Ковчежић*, књ. 202-21, Београд 1984., 43-46.
Živančević, M. – Frangeš, I., „Ilirizam, realizam“, *Povijest hrvatske književnosti u sedam knjiga*, knj. 4, Zagreb, 1975., 164.

Хајдин, Никола

ХАЈДИН, Никола (Хајдине код Врбовског, 4. IV. 1923. – Београд, 17. VII. 2019.), грађевински инжењер, доктор техничких знаности, професор, знанственик, пројектант, академик, син Манојла/Мане и Божице р. Хајдин. Хајдине су мало село код Врбовског у Горском котару. Преци Николе Хајдина у тај су крај доселили након 1596. из Клишког санџака. То је једно од првих насеља чији је духовни центар био манастир Гомирје. Сви становници се презивају Хајдин, али нису сви у крвном сродству. Тако је отац из Горњих Хајдина, а мајка из Доњих Хајдина. Отац, предсједник црквене опћине, трговац дрветом у почетку је живио и радио у Врбовском, па у Новом Винодолском (гдје је Ни-

кола започео школовање), Моравицама и поновно у Врбовском, центру трговине дрветом, гдје је Никола с братом Георгијем (касније такође професором Грађевинског факултета у Београду) завршио основну школу. Гимназију је похађао у Загребу, Огулину, Сушаку и Карловцу. По успостави НДХ избјегао је у Србију, у Београд. Убрзо је видио људе објешене о телеграфске ступове, па је схватио да је „и у Србији ужасна ситуација", али је он с фамилијом „као избеглица примљен са великим пријатељством и љубављу".

Матурирао је на Другој мушкој гимназији у Београду. Студиј грађевине одредио је његов живот („Нисам баш тачно знао разлику између грађевине и архитектуре, мислио сам да је то једно исто, знао сам само да сам имао смисла за математику"). Грађевински факултет у Београду је због рата уписао с трогодишњим закашњењем. Дипломирао је 1951. и докторирао 1956. године. За знанственог сурадника тог факултета изабран је 1958. године, за доцента 1960. године, за изванредног професора 1961. године, а за редовног професора 1966. године. Осим предмета на основном студију: Теорија конструкција, Отпорност материјала и Теорија површинских носача, предавао је на постдипломском студију Теорију пластичности, Нелинеарну еластичност и Теорију танкостијених носача. За дописног члана САНУ-а изабран је 1970. године, а за редовног члана 1976. године. Био је потпредсједник САНУ-а од 1994. до 2003. године и предсједник САНУ-а у три мандата од 2003. до 2015. године.

У току своје професионалне каријере Никола Хајдин је обављао низ знанствених и стручних функција у различитим домаћим и иноземним друштвима међу којима су сљедеће: предсједник Југославенске групе Међународног удружења за мостове и високоградњу (IABSE) и члан сталног комитета те организације, предсједник Југославенског комитета Међународне уније за теоријску и примијењену механику, декан Грађевинског факултета у Београду, предсједник Југославенског друштва грађевинских конструктера.

Био је иноземни члан Словенске академије знаности и умјетности, Европске академије знаности, умјетности и литературе са сједиштем у Паризу, Европске академије знаности и умјетности са сједиштем у Салзбургу. Изабран је 2000. године за почасног доктора Националног техничког универзитета у Атени.

Знанствени рад Николе Хајдина се највећим дијелом односио на радове из подручја примијењене механике, посебно теорије конструкција. Његов стваралачки опус у којем је дао значајан допринос знаности и њеним примјенама у грађевинарству односи се на сљедећа подручја: нумеричке методе у теорији еластичности, спрегнуте конструкције од челика и бетона, танкостијене штапове, мостове с косим затегама, динамику удара на инжењерске конструкције и локално дјеловање оптерећења (Стабилност и носивост челичних носача).

Предложио је (1954.) и разрадио методу за нумеричко рјешавање проблема граничних вриједности теорије еластичности, коју је назвао *метода интегралних једнаџби.* Та метода утемељена је на основним диференцијалним једнаџбама теорије еластичности примијењеним на дводимензионалне проблеме. Претварајући основне диференцијалне једнаџбе у интегралне дуж усвојених линија мреже и њиховим приближним рјешавањем нумеричким путем, добива се систем линеарних једнаџби који води рјешењу проблема. Од многих ауторових радова из тог подручја издвајају се радови *Integral Equation Method for Solution of Boundary Value Problems of Structural Mechanics, Parts I and II* објављени у часопису *International Journal for Numerical Methods in Engineering* (1972.). Тај поступак је прије употребе електроничких рачунала (данас се користи метода коначних елемената) био учинковитији од методе коначних разлика за прорачуне плоча, лучних брана и сличних конструкција због мањег броја линеарних једнаџби, које је требало нумерички ријешити.

Бавећи се теоријом конструкција и актуелним знанственим проблемима ове гране примијењене механике Никола Хајдин је посветио једно раздобље своје активности спрегнутим конструкцијама састављеним из бетона и челика тако да чине

јединствени сустав. Као основни знанствени проблем који се почео озбиљније проучавати након Другог свјетског рата било је изучавање феномена пузања и скупљања бетона који доводи током времена до прерасподјеле напрезања у јединственом суставу. Анализиран је сустав с бетонском колничком плочом изнад и челичним носачем испод у попречном пресјеку. Хајдин је генерализирао анализу разматрајући спрегнути носач с произвољним распоредом челичног и бетонског дијела у укупном попречном пресјеку.

Међутим, врло брзо је схватио да теоријски радови добивају на значењу ако се примијене у пракси. Пројектирање реалних конструкција као паралелне активности у почетку је схваћао као хоби, а касније као крајње одговоран посао, у који је уносио своје знанствене резултате, при чему су неке практичне примјене послужиле као њихова верификација.

Већ споменуте теоријске основе послужиле су му за пројектирање и изградњу оригиналних спрегнутих конструкција. Тако је (1968.) пројектирао мост Орашје преко Саве рекордног средишњег распона 134 м, на коме је први пут у свијету осим бетонске колничке плоче уграђена и бетонска плоча у доњој зони главног носача изнад ослонаца тзв. двоструко спрезање. Такво конструкцијско рјешење појавило се у Њемачкој, водећој у том подручју, као новост тек 20 година касније. Мост Орашје је срушен 1991. у ратним операцијама и обновљен (1998.) у другачијем облику. Овом експериментирању са спрегнутим конструкцијама треба додати надвожњаке у Љубљани с оригиналним начином спрезања у доњој зони по цијелој дуљини надвожњака, мост преко ријеке Ибар код Рожаја и мост преко акумулације за хидроцентралу Шпиље (у Македонији).

Знанствено подручје теорије конструкција у којој је Никола Хајдин дао изузетан допринос су танкостијене конструкције. Оне се због својих особина употребљавају у више техничких грана – у грађевинарству, стројарству, бродоградњи и аеронаутици. Његови радови из овог подручја објављени су углавном у иностранству у више часописа и стручних публикација, а цитирани

су и кориштени у бројним радовима и публикацијама страних и домаћих знанственика. У том подручју сурађивао је дуже од 20 година с професором на *Eidgenössische Technische Hochschule* (*ETH* – Савезно високо техничко училиште) у Цириху Куртом Колбрунером, свјетски познатим стручњаком за стабилност челичних конструкција. Хајдин је неко вријеме радио и предавао у Цириху, па су он и Колбрунер тада и касније објавили 20-ак заједничких публикација на преко 2000 страница. Синтезу те сурадње представљају два свеска *Dünnwandige Stäbe*, објављена 1972. и 1975. године. Монографије су по садржају јединствено дјело с низом прилога и иновација у обликовању конструкција изазваних широком примјеном технологије заваривања. Побудиле су велик интерес стручне јавности.

Крајем деведесетих 20. стољећа се знанствено посветио нелинеарним динамичким проблемима механике, посебно изучавању удара прометних средстава на грађевинске конструкције, као што су удари влакова и пловила. Ови радови, претежно објављени у Швицарској, настали су првенствено због потребе да се ступови мостова на копненим пловним путовима заштите од могућности удара пловила, а резултирали су службеним препорукама за прорачун мостова на то изванредно дјеловање.

Никола Хајдин је средином седамдесетих година 20. стољећа објавио више радова који се баве проблемима стабилности пуностијених носача, односно проблемима избочивања плоча. Касније се посебно концентрирао на проблем стабилности при локалном дјеловању оптерећења тзв. *patch loading* и руководио истраживањима тог проблема организирајући сурадњу с британским енглеским и чешким научним институцијама (*University College Cardiff* у Кардифу и Институт за теоријску и примијењену механику Чешке академије наука у Прагу). Између осталог, анализиран је и учинак уздужних укрута хрпта у зони уноса оптерећења на избочивање пуностијених носача. Дани приједлог израза којим се тај учинак узима у обзир прихваћен је у потпуности у новој верзији британских прописа (2001.).

Знанствени опус академика Хајдина чини више од 230 радова, од чега је приближно половина објављена у иноземству у угледним часописима или изложена на значајним знанственим конференцијама.

Никола Хајдин је врло познат и цијењен аутор низа челичних, бетонских и спрегнутих конструкција.

Посебно је значајан његов теоријски и стручни допринос пројектирању мостова с косим затегама, који су се као иновација у мостоградњи појавили почетком 1960-их. У вријеме кад је у свијету било изграђено само двадесетак цестовних мостова ове врсте Хајдин је (с коаутором Љубомиром Јевтовићем) први у свијету пројектирао жељезнички мост с косим затегама, иако је тада међу стручњацима у свијету владало мишљење да такав релативно флексибилан конструкцијски сустав није примјењив за жељезнички промет. Мост с косим затегама смјештеним у двије вертикалне равнине, средишњег распона 254 м, изграђен је у Београду 1979. године. Потом је пројектирао мост Слободе у Новом Саду, са средишњим распоном од 351 м, што је у то доба био свјетски рекорд за мостове с косим затегама у средњој равнини. Мост, често цитиран у свјетској литератури, пуштен је у промет 1981. године. Порушен је 1999. године пројектилима НАТО-а, а обновљен је у потпуности у изворном облику и пуштен у промет 2005. године. У серији мостова ове врсте круну ауторовог стварања (с коаутором Братиславом Стипанићем) представља мост Солидарношћи преко ријеке Висле у пољском Плоку, награђен на међународном натјечају првом наградом. С рекордним распоном од 375 метара за мостове с косим затегама (са затегама у средњој равнини и пилонима упетим у греду) представља даљњи напредак у односу на мост Слободе.

Никола Хајдин споменут је међу 43 пројектанта најзначајнијих мостова Европе и Америке у посљедњих 200 година, наведених у кинеској монографији *Design Thinking of Europe and America Bridges*, објављеној 2007. године. Приказани су његови мостови Орашје, жељезнички мост преко Саве с косим затегама, мост Слободе и мост *Солидарношћи*.

Бавећи се у почетку своје каријере теоријом лучних брана, утемељеној на изворној ауторовој методи интегралних једнаџби, Хајдин је судјеловао као конзултант на низу хидротехничких конструкција. Као свој прилог реализацији лучних брана пројектирао је брану Глажња у Македонији, трећу по висини (85м) у бившој Југославији.

Никола Хајдин је као међународно признати експерт био конзултант више свјетски познатих грађевинских тврткиз Швицарске, Индије, Канаде, Уједињеног Краљевства, Француске и Пољске, највећим дијелом за мостове, нарочито мостове с косим затегама.

Био је гостујући професор за предмет Танкостијени штапови на Савезној високој школи (ЕТН) у Цириху (1971. – 1973.), гост знанственик Швицарског удружења за челичне конструкције. Боравио је у више наврата у Швицарској и судјеловао у истраживањима у подручју Теорије танкостијених штапова. Осим тога одржао је читав низ предавања на знанственим скуповима, на иноземним свеучилиштима и знанственим и стручним институцијама у Уједињеном Краљевству, Швицарској, Чешкој, Словачкој, Њемачкој, Кини, Индији, Аустрији, Ираку, Грчкој, Румуњској, Италији и другима.

Никола Хајдин био је изузетна особа, која је не само својим богатим знанственим опусом и грађевинским пројектима, него и својим утјецајем и дјеловањем у академском и јавном животу активно обиљежила раздобље од седам десетљећа. Остат ће најпознатији по својим мостовима. Сам је говорио да „су од свих објеката које ради људска рука у архитектури и грађевинарству мостови најеминентнији дио стварања" и „да су се мостови наметнули као примена мојих теоријских истраживања, којима се она најлепше могу дочарати".

Никола Хајдин био је потпредсједник САНУ-а од 1994. до 2003. године те предсједник САНУ-а од 2003. до 2015. године. Владимир Костић, његов насљедник на мјесту предсједника САНУ-а на Хајдиновој сахрани подсјетио је на његове ријечи да „политичари не воле научнике и да су научници корисни

за земљу, али сметња за власт“ те истакнуо да је Никола Хајдин своју „мудрост усмерио на очување достојанства, интегритет и аутономије САНУ“.

Од важнијих признања и награда Никола Хајдин је добио Октобарску награду Београда (1959.), Октобарску награду Новог Сада (1981.), те Награду АВНОЈ-а (1987.).

Златко Шавор

ДЈЕЛА:

Dünnwandige Stäbe (zajedno s Curtom F. Kollbrunnerom), 1-2, Springer, Berlin 1972.-1975.

Izbočavanje vitkih vertikalnih limova, Beograd 1976.

Teorija površinskih nosača: ploče napregnute na savijanje, ploče napregnute u svojoj ravni, 2. izd., Beograd 1979.

ЛИТЕРАТУРА:

Rajković, M., *Nauka kao život: akademik Nikola Hajdin,* Planeta Magazin za nauku, istraživanja i otkrića br. 19, Beograd 2006.

Šumarac D., Stipanić B., Marković N. (2008), *Najznačajniji naučni i stručni radovi Nikole Hajdina u komentarima inostrane literature – u čast osamdeset pet godina života*, Institut tehničkih nauka SANU, Beograd 2008.

Zloković Đ., Srećković G., Marković N., *Zbornik radova u čast Nikole Hajdina povodom devedesetog rođendana,* Pančevo 2013.

https://www.nedeljnik.rs/plakao-sam-za-kraljem-aleksandrom-za-titom-nisam-a-kada-su-ubili-dindica-bio-sam-star-za-suze-tako-je-govorio-nikola-hajdin/;

https://www.gradnja.rs/in-memoriam-nikola-hajdin, pristupljeno 12. V. 2025.

Цељска, Катарина Кантакузина

ЦЕЉСКА, Катарина Кантакузина рођ. Бранковић (Вучитрн, *ц.* 1418./20. – Конча, прије 1492.), графица, кнегиња, кћи српског деспота Ђурђа Бранковића и Ирине Кантакузин. Потомак је династије Немањића, праунука кнеза Лазара Хребељановића те кнегиње Милице. По мајчиној страни поријекло је водила од царских обитељи Палеолога, Кантакузина и бугарске царске лозе Асена. По рођењу названа је Кантакузина, а када се удала за Улрика II. Цељског прихватила је име Катарина.

Рођена је у области Бранковића на Косову, вјеројатно у Вучитрну, гдје је Ђурађ Бранковић стално боравио. По смрти Стефана Лазаревића 1427. Ђурађ постаје деспот и сели се с породицом

на сјевер, у некадашње земље Лазаревића. По крунидби у Жичи 1429. деспот издаје манастиру Есфигмену повељу на којој је у минијатури приказана његова обитељ. О његову утјецају, богатству и политичком положају најбоље говори чињеница да је старију кћер Мару удао за султана Мурата II., а млађу Катарину за Улрика II. Цељског. На тај је начин стекао савезнике и на истоку и западу.

Улрик је био син Фридрика II. Цељског и Елизабете Кршко-Модрушке (Франкапан), унук Хермана II. Цељског и Катарине Косаче Котроманић, кћери босанског бана Стјепана. По мајци је поријекло водио од обитељи Франкапана и Шубића. Цељски су у то вријеме били једна од најутјецајнијих средњоеуропских обитељи, брачним везама тијесно повезани с хрватско-угарским краљевима.

Од 1341. носили су титулу грофова Цеља, а од 1436. наслов кнежева Светога Римскога Царства. У напону снаге посједовали су 125 утврда, 40 насеља и трговишта на подручју данашње Словеније, Хрватске и Босне. Херман II., Фридрик II. и Улрик II. обнашали су част бана Далмације, Хрватске и Славоније.

Катарина је имала око 15 година када се 1434. удала за готово двоструко старијег Улрика. Добили су троје дјеце: Хермана IV. (прије 1436. – 1452.), Елизабету (1441. – 1455.) и Ђурђа (1443.). Брачну слогу угрозила су честа избивања амбициозног Улрика, али и његова страст према женама.

Катарина је као Улрикова супруга управљала, посебно током његова одсуства. Имала је властите службенике и печате са симболима Ђурђа Бранковића, а печатила је и црвеним воском, што је била посебна привилегија. Носила је титулу „Славна кнегиња и господарица, госпођа Катарина, Божјом милошћу графица Цеља, Ортембурга и Загорја и баница краљевине Славоније“.

Брак Улрика и Катарине потакао је насељавање Срба на подручјима којима су они управљали. Српски су деспоти и прије тога располагали извјесним посједима у Хрватско-Угарском Краљевству, али на њима није било значајнијих насељавања. Рашани су служили у војним посадама Улрика II., а дио њих дошао

је с Катарином као дио њезине пратње. Рашани се спомињу на Медведграду, у Раковцу код Врбовца, Великом и Малом Калнику те Копривници.

Од посебног значаја за Катарину био је загребачки Градец. Још 1439. жупан Загребачког поља био је њезин човјек од повјерења Себолд Мауер. По првом паду Српске деспотовине Ђурађ је 1440. посјетио Катарину на Градецу. Након што су Цељски освојили Градец 1441. Катарина је у њему столовала и њиме управљала. Примала је годишња давања и дјеловала као виша (призивна) судска инстанца када би становници, незадовољни пресудама судаца, тражили њезино мишљење.

На Градецу је Катарина 1441. родила Елизабету и исте године дознала да је Мурат II., дао ослијепити њезину браћу Стефана и Гргура. Двије године касније, 1443. родила је сина Ђурђа који је умро у колијевци. Најстарији син Херман IV. умро је 1451. у приближно 16. години.

У наредном је раздобљу Катарина пребивала у Вараждину. Ондје је 1454. године захваљујући њезину труду („при благочестивој и христољубивој госпођи и књегињи Катакузини, кћери деспота Дурда самодршца српског“) записан *Вараждински праксапостол*, важна литургијска књига и најстарија сачувана српска рукописна ћирилична књига настала на тлу данашње Хрватске. Катарина је, наиме, остала у православној вјери; претпоставља се да је у Цељу или у Вараждину имала придворну цркву.

Након смрти синова, Катарини је остала само кћи Елизабета, али је она постала играчком амбициозног оца и дједа. Још као двогодишња дјевојчица, Елизабета је 1443. заручена за Ивана Горичког, пет година касније, 1448. за Ладислава, сина Јанка Хуњадија, а затим, 1451. за његова млађег брата Матију. Јанко Хуњади био је главни ривал Ђурђа Бранковића и Улрика II. у борби за превласт у Угарској, а заруке Елизабете и његових синова биле су дио настојања да се стишају међусобна непријатељства. Заруке је иницирао Ђурађ, који је инзистирао да Елизабета остане у православљу након удаје. Елизабета се удала за Матију (касније Матију Корвина) у коловозу 1455. године, у доби од 13 година,

али је већ у листопаду умрла. Тако је Катарина Цељска у 10 година сахранила све троје дјеце.

Годину дана након Елизабетине смрти, Улрик II. пао је у студеном 1456. у Београду као жртва уроте Ладислава Хуњадија. Поткрај просинца 1456. умро је Ђурађ Бранковић, а пар мјесеци касније, у свибњу 1457. Катаринина мајка Ирина.

Катарина, једина насљедница Цељских, морала се свим снагама борити за своје посједе. Одмах по Улриковој смрти завладао је опћи грабеж – појавила су се чак 24 претендента на насљеђе.

Уједно, само неколико мјесеци по Улриковој смрти, градечка опћина, загребачки Каптол и поједини становници Градеца и Медведграда стали су се притуживати на Катарину и њезине службенике, не би ли вратили права која је себи присвојио Улрик II.

Међу претендентима на насљеђе Цељских најмоћнији је био римско-њемачки цар Фридрик III. Хабсбуршки. Он се обећањима и силом до краја 1457. докопао бројних утврда на подручју данашње Аустрије и Словеније. Катарина пред њим узмиче из Цеља у оближњи каштел Жовнек, а затим у Вараждин. Најзад је Фридрику у ожујку 1458. препустила посједе на територију Царства у замјену за доживотно право на уживање прихода од Кршког, годишњу ренту те једнократну новчану одштету.

Хрватско-угарски краљ Ладислав В. Посмртни испрва је наложио појединим каштеланима и Јану Витовцу, заповједнику војске Цељских, да остану вјерни Катарини. Неколико мјесеци касније је, међутим, Катарину лишио јурисдикције над Градецом.

Јан Витовац, нови славонски бан и ускоро нови гроф Загорја поступно је потискивао Катарину с њезиних посједа. Витовац је најзад у свибњу 1461. Катарину силом довео у просторије Пожешког каптола и приморао да потпише низ кривотворених исправа којима му је уступила право на посједе у Хрватско-Угарском Краљевству, а чланове споменутог Каптола заточио и принудио да овјере те исправе.

Уговор углављен у тој исправи обухваћао је, између осталог: Градец, каштеле Медведград, Раковац, Виницу, Мали и Велики Калник, Копривницу, утврду и град Вараждин, мјесто срушене утврде Каменград (код Копривнице), те приходе од Чаковца, Штригове и Ђурђевца. У уговору се као продаватељ спомиње и Стефан Слијепи, који је, пошто је лишен круне деспота (ожујка 1459.) дошао к сестри Катарини. Чињеница да се обоје јављају у купопродајном уговору указује да су продавани посједи наслијеђени од Цељских и посједи којима су располагали српски деспоти.

Катарина 1461. одлази у Дубровник и у њему борави два мјесеца настојећи безуспјешно доћи до депозита београдске митрополије који је наслиједио њезин отац. Затим одлази на Крф гдје се састала с обитељи ујака, морејског деспота Томе Палеолога (тадашња Мореја је данас Пелопонез).

Катарина и Стефан купили су око 1465. од горичког грофа Леонарда дворац Белградо близу Удина. Катарина је 1469. Фридрику III. продала своја права на Кршко, препустила Белградо Стефану и отишла у Османско Царство код сестре Маре која је по смрти султана Мурата II. живјела под заштитом посинка, Муратова сина Мехмеда II. Освајача на свом двору у Јежеву (данас Дафни у Грчкој).

На Катаринину иницијативу сестре су од 1469. до 1475. посредовале у мировним преговорима између Млетачке Републике и Порте – примале посланике, пратиле их до Цариграда и преносиле поруке.

Катарина је 1476. пала у султанову немилост, па је бачена у тамницу и физички злостављана. Султан је 1477. покушао у Катаринино име продати Белградо. У наредним годинама развила се жива преписка о продаји Белграда; у њу су се, поред султана и Катарине, укључили и Леонард Горички, Стефанова удовица Ангелина, цар Фридрик III., млетачке власти и босански санџакбег. Леонард Горички одрастао је на двору Цељских и био близак Катарини, која га је научила српском језику. Писала му је на грчком и на српском језику. Преписка везана уз продају Белграда стаје 1481. смрћу Мехмеда II.

Катарина је након Марине смрти преузела на себе бригу да Дубровник редовито плаћа Хиландару и манастиру Св. Павла стонски доходак (трибут на име куповине Стона од времена краља Душана). Посљедње године провела је у манастиру св. Стефана у Кончи (данас у Сјеверној Македонији), гдје је, вјерује се, и покопана.

Повијесно је занимљива чињеница да је Катарина у патријархалном средњовјековном свијету путовала од Смедерева, преко Градца и Цеља до Беча, од Венеције и Дубровника до Крфа и Цариграда. Преживјела је пропаст моћних обитељи којима је припадала. Судила је, заповиједала каштеланима и посадама, посредовала у мировним преговорима ондашњих велесила и преговарала с најмоћнијим личностима Запада и Истока. За собом је оставила писане трагове на српском, латинском, грчком, њемачком и талијанском језику.

Митрополија загребачко-љубљанска од 2007. додјељује Орден Кантакузине Катарине Бранковић, а Српска православна опћа гимназија у Загребу носи њезино име.

Милена Јоксимовић

ЛИТЕРАТУРА:

HBL 2, 621-628.

Klaić, N., *Zagreb u srednjem vijeku*, Zagreb 1982.

Kosi, M., Celjski, u: Šterbenc Svetina, Barbara *et al* (ur.). *Slovenska biografija. Novi Slovenski biografski leksikon 4: C.* Ljubljana, 2022.

Ređep, J., *Katarina Kantakuzina, povodom jednog zapisa iz Praksapostola pisanog 1454. god.*, *Zbornik Filozofskog Fakulteta IX*, Novi Sad 1966., 157-161.

Рељеп, Ј., *Катарина Катакузина – гробица Цељска,* Београд 2010.

СЕ, т. I, књ. 2, 501.

Спремић, М., Кантакузина (Катарина) Бранковић, *Mons Aureus* 30, Smederevo 2010., 81-108.

Чалић, Душан

ЧАЛИЋ, Душан (Смртић код Нове Градишке, 18. VIII. 1918. – Загреб, 17. IV. 1993.), партизан, народни херој, политичар, економист, свеучилишни професор, академик, син Васе. Породица Чалић потиче из села Доња Плоча, котар Грачац. Дане Чалић, Душанов прадјед, преселио је средином 19. стољећа у Смртић. Васо Чалић, отац Душана Чалића, отиснуо се из Смртића недуго након што му се родио син. Краће вријеме је био лугар у Бујавици код Липика, гдје је Душан завршио први разред основне школе, да би потом мијењао занимања и на крају постао радник на жељезници у Осијеку. Душан је до десете године живио код мајчина оца, Михајла Вучковића, најбогатијег сељака у Бенков-

цу код Окучана. Васо Чалић је инсистирао на томе да његов син упише гимназију, иако су материјални услови за пресељење породице у Осијек и Душаново школовање у том граду били више него оскудни.

Под утицајем оца и његових другова жељезничара, одрастајући у сиромаштву радничког предграђа, Чалић је као ученик прихватио социјалистичке идеје и постао члан СКОЈ-а. „Револуција је тада за мене значила пуно круха и меса, лијепе станове и сигурна запослења за сусједе из градских кућа, веселе и тријезне жељезничаре, сретне жене, а за мене особно – сигурност да ћу и сљедеће године ићи у школу.“ Политизација младог Чалића продубљена је након што се породица преселила у Загреб, гдје је наставио школовање у Другој гимназији. Уочи избијања рата, као студент Правног факултета, постао је секретар комунистичке организације на Загребачком свеучилишту и члан Мјесног комитета КПХ за Загреб.

Неколико дана након проглашења НДХ, Раде Кончар је наложио Чалићу да у својству инструктора ЦК КПХ оде у завичај. Чалић одлази у мајчино родно село Бенковац Окучански. Недуго по повратку успоставља контакте с локалним комунистима и врло брзо постаје главни организатор КПХ у новоградишком котару. Ради на учвршћивању и омасовљењу комунистичке организације, особито на подручју Окучана, како би организација што спремнија дочекала устанак у Славонији. Преко Чалића су комунистима новоградишког, новљанског и пакрачког краја пренесене директиве ЦК КПХ о организовању устанка у том крају. Био је иницијатор обједињавања три наоружане групе у јединствену псуњску партизанску чету, која је убрзо постала језгро партизанског покрета у западном дијелу Славоније. Усташко редарство је већ почетком децембра 1941. знало Чалићев идентитет и надимак (Цуле) те да се налази у „одметништву“ на Псуњу. Током 1942. у својству инструктора ЦК КПХ највише борави у брдској Славонији и Мославини, организујући партијски рад у партизанским јединицама и на терену. Крајем године постаје први секретар Обласног комитета КПХ за Славонију, који

је формиран након након првог партијског савјетовања у Славонији, одржаног на Звечеву од 25. до 27. децембра 1942. године. Описујући једну полемику с Петром Драпшином, командантом Дванаесте славонске дивизије, навео је своје ријечи које су биле израз самосвијести о властитој улози у стварању партизанског покрета у Славонији: „Ову смо војску стварали ми, комунисти Славоније."

Његов политички статус додатно је ојачан учешћем на засједањима ЗАВНОХ-а и на Другом засједању АВНОЈ-а. Истовремено, Чалић је 1943. и 1944. као политички комесар 6. корпуса НОВЈ-а био учесник и свједок најзначајнијих борби и побједа партизанске војске у Славонији. Јануара 1945. прелази у Шибеник, гдје обавља дужности тајника у оквиру ЗАВНОХ-а. У првој Влади НР Хрватске изабран је за министра трговине (1945. – 1946.). Наредну годину проводи на студијском усавршавању у московском Економском институту. Члан ЦК КПХ постаје 1949., а све до 1968. био је члан ЦК СКХ. Носилац је Ордена народног хероја (1952.). У Савезном извршном вијећу привремено (1953.) обавља дужност савезног секретара за послове индустрије и привреде ФНРЈ.

На Економском факултету у Загребу 1953. изабран је за ванредног професора, а 1958. за редовног професора политичке економије. На истом факултету касније је предавао и међународне економске односе те социологију. Током 1959. борави на студијском усавршавању у САД-у. Од 1961. године био је дописни, а од 1965. године редовити члан ЈАЗУ-а, те од 1972. године дописни члан САНУ-а. Био је амбасадор СФРЈ у Мађарској између 1963. и 1967. године. Члан је Савјета федерације од 1967. до 1989. године.

Аутор је бројних књига, уџбеника, научних студија и чланака. Подручје знанственог рада академика Чалића покривало је подручје од аутоматизације, роботизације и компјуторизације, продуктивности рада и привредног раста, политичке економије до улоге знанствено-истраживачког рада у привредном и друштвеном развоју те међународних економских односа.

Био је уредник посебних едиција ЈАЗУ *Сувремени економски проблеми* и *Анали Завода за знанствени рад у Осијеку*. Један је од утемељитеља Знанственог сабора Славоније и Барање, основаног 1970. године. Дугогодишњи је главни уредник зборника радова с тог научног скупа. Сенат Свеучилишта Јосипа Јурја Штросмајера у Осијеку додијелио му је 1989. почасни докторат знаности „због изнимних и опће признатих резултата у развоју економских знаности и доприноса у стварању и развоју Свеучилишта у Осијеку".

Чалић је био и предсједник Координационог одбора за проучавање повијести и културе српског народа у Хрватској основаног 1986. при ЈАЗУ. Одбор је објавио два тома *Зборника радова о повијести и култури српског народа у СР Хрватској* (1988. – 1989.) којима је Чалић био главни уредник. У првом је обрађено раније раздобље (досељавање Срба на простор данашње Хрватске, правни и друштвени положај српског становништва у различитим државним оквирима [нпр. Хабсбуршка Монархија, Војна крајина], културни развој – нарочито у вези са СПЦ-ом, школством и књижевношћу, доприносима Срба у политичком, господарском и образовном животу, а у другом 20. стољећем, па се говори о судјеловању Срба у антифашистичком покрету и НОБ-у положају Срба у СРХ-у, о српским културним институцијама, књижевности, издаваштву, школству и медијима у СРХ-у. У зборницима су објављени текстови повјесничара, социолога, правника и културних дјелатника. Писани су с јасном интенцијом афирмације српског културно-повијесног насљеђа и идентитета у Хрватској.

Чалић је био аутор најзначајнијих објављених ратних мемоара међу учесницима партизанског покрета у Славонији. То су мемоарски записи под називом *Свједочења о покољењу револуционара* први пут објављени 1982. године, а потом, као допуњено издање, 1987. године. Чалићеви мемоари нису класична аутобиографија**,** већ би то била у већој мјери збирка портрета, свједочанстава и размишљања о кључним личностима и догађајима из времена прије и након Другог свјетског рата. Фоку-

сира се на тзв. „покољење револуционара" – комунисте који су дјеловали у међуратном раздобљу, затим у НОБ-у и послијератној изградњи социјалистичке Југославије.

Више пута је награђиван за научни и друштвени рад. Међу наградама које је добио истичу се Награда АВНОЈ-а за свеукупан научни рад (1973.), Државна награда за животно дјело (1987.) те републичка награда „Божидар Аџија" за научни рад, коју је добио два пута (1960. и 1968.).

Душан Чалић покопан је у аркадама загребачког Мирогоја, гдје је покопана и његова супруга Вера (1931. – 2004.).

Милан Радановић

ДЈЕЛА:

Zapisi sveučilištarca, Zagreb 1961.
Automatizacija u tehničkom napretku i privrednom razvitku Jugoslavije, Zagreb 1962.
Državni kapitalizam u okviru savremenog privrednog kretanja u svijetu, Zagreb 1964.
Ratni dnevnik bez datuma, Zagreb 1966.
„Izjava dr Dušana Čalića o stanju u Partiji 1941. god. na novogradiškom okrugu", *Dokumenti i materijali o radničkom i narodnooslobodilačkom pokretu na novogradiškom i okučanskom području 1918–1945.*, Slavonski Brod 1971., 162–167.
Marksizam i samoupravljanje, Zagreb 1974.
Aktualni problemi razvoja samoupravnog društva u SFRJ, Zagreb 1975.
Prilog sociologiji jugoslavenskog društva: opća socioekonomska razmatranja samoupravnog socijalističkog društva SFRJ, Zagreb 1978.
Tehnički progres i privredni razvoj SFRJ, Beograd 1979.
Izgradnja socijalizma i odnos ekonomike i politike: (članci i rasprave), Zagreb 1981.
Ekonomsko-sociološke teme, Zagreb 1983.
Analiza privrednog i društvenog razvoja socijalizma iz aspekta sistemskog pristupa, Zagreb 1986.
Socijalizam i ekonomske zakonitosti, Zagreb 1987.
Svjedočenja o pokoljenju revolucionara, Zagreb 1982, 1987.
Sistemski pristup privrednom razvoju samoupravnog socijalizma, Zagreb 1988.

ЛИТЕРАТУРА:

Dušan Čalić: 1918.-1993., ur. A. Dragičević, HAZU, Zagreb 1995.
HBL 3, 17-18.
HE 2, 649.
Jugoslovenski savremenici: Ko je ko u Jugoslaviji, Beograd 1970., 160.
Leksikon Ekonomskog fakulteta – Zagreb, Zagreb 2022.
60 godina Ekonomskog fakulteta u Zagrebu – 1960-1980, ur. M. Novak, Zagreb 1980., 190-191.
https://sites.google.com/net.efzg.hr/lef/po%C4%8Detna/abecedarij/%C4%8D/du%C5%A1an-%C4%8Dali%C4%87, pristupljeno 25. VI. 2025.

Шумановић, Сава

ШУМАНОВИЋ, Сава (Винковци, 22. I. 1896. – Сремска Митровица, 30.? VIII. 1942.), сликар, син Милутина и Персиде рођ. Тубић. Породица је била имућна, обоје родитеља били су из Шида. Стриц Саве Шумановића био је Светислав Шумановић, адвокат, угледна политичка личност у Загребу и отац Кристе Шумановић удате Ђорђевић, познате добротворке и блиске Титове сураднице у НОП-у. Светислав је, између осталог, био подбан, посланик за котар Шид и предсједник Управног одбора Српске банке у Загребу. У време НДХ био је члан Хрватског државног сабора.

Сава Шумановић се родио у Винковцима, јер је у том граду његов отац био управитеља шумског котара (у неким се до-

кументима води и као службеник Винковачке шумарије). Породица се 1900. вратила у Шид. Милутин Шумановић је тада, због глухоће, пензионисан, али је добио у закуп пошту у Шиду, коју ће наставити да води супруга Персида. Породица станује у Доњем шору, у кући (ту је сада спомен-кућа) Савиног тетка др. Драгутина Грчића (убијен 1942. у истом погрому као и Сава Шумановић), док своју кућу даје у најам (ту је сада Галерија слика Саве Шумановића).

У Шумановићевом уметничком школовању и опусу разликујемо више периода те концепцијских, стилских и естетских целина: први загребачки период (школовање 1914. – 1918., те самостални рад 1918/19. – 1920.), први паришки боравак (септембар 1920. – јесен 1921.), други загребачки период, после повратка из Париза (јесен 1921. – 1925.), други паришки период (јесен 1925. – јули 1928.), краћи боравак у Шиду 1928., трећи и последњи период у Паризу (октобар 1928. – март 1930.). Настаје двогодишњи прекид због боравка у Шиду и Београду на клиници (Општа државна болница) код др. Андре Николића 1930. Од 1930. – 1932. не слика. По повратку кући, настаје хиперпродуктивни шидски период (1932. – 1942.).

Сава Шумановић је 1906. уписан у Реалну гимназију у Земуну, док је распусте често проводио у Грацу. Сам пише да се већ у гимназији заинтересовао за сликарство и цртање, а 1911. – 1913. похађа приватни течај сликања код гимназијског проф. Изидора Јунга. Пошто је с одличним успехом завршио реалку, Шумановић се у јесен 1914. уписује на Привремену вишу школу за умјетност и умјетни обрт у Загребу, најпре у класи Отона Ивековића, а од друге године студија код Менција Клемента Црнчића кога је изузетно поштовао. Станује код стрица Светислава, на углу Зрињевца и Прашке. Излаже 1915. на школској изложби. Током школовања, упознаје и дружи се с Антонијом Кошчевић (касније Ткалчић Кошчевић), студенткињом вајарства, те с младим сликарима Ђуром Тиљком, Маријаном Трепшеом, Миливојем Узелцем, Хинком Јуном, Јозом Туркаљом, Миланом Штајнером као и са Антуном Бранком Шимићем, књижевником и критичарем.

С блиским пријатељем Штајнером почетком 1918. изнајмљује стан у Босанској улици, али Штајнер (1894.) умире у децембру те године. Априла 1918., са Богумилом Царем, у Салону Улрих излаже своје ране радове. Чита *О духовном у уметности* Василија Кандинског, дело које на њега оставља јак утисак. Редовно учествује на утицајном Хрватском пролетном салону, изложбама југословенских уметника и другима. С Антуном Бранком Шимићем ради корице за неколико бројева Шимићева часописа *Јуриш*. Осим што започиње знамениту серију *Пасија*, Шумановић се бави примењеном уметношћу, графиком, илустрацијом и сценографијом. На првој самосталној изложби 1920. у Музеју за умјетност и обрт излаже 26 уља и 13 акварела тамног експресионизма, сецесије и симболизма, попут врхунских слика *Црна застава* (1916.), *Голгота* (1917.), *У сени* и *Св. Себастијан* (обе 1919.), *Милосрдни Самарићанин (Самаританац)* (1920.). Изложба је доживела велики успех, а већину слика је купио трговац Леонардо Гривичић (многе слике су, изгледа, изгубљене када је Гривичић емигрирао после рата јер је био близак поглавнику Анти Павелићу).

Шумановић 1920/1921. борави у Паризу, где похађа тромесечну наставу у атељеу Андре Лота, као тада први и једини сликар из Краљевине Југославије. Под утјецајем Лхотеа потпуно мења свој сликарски исказ, форму, садржаје и стил – приклања се лхотеовској варијанти кубизма (*stylization géométrique*), посткубизму или „неокубизму“ конструктивног приступа, валерском сликарству мрких тонова и доминацијом форме, које ће критика назвати „естетиком сувише стварног“. Сликама као *Скулптор у атељеу* (*Портрет кипара С.Ст.*), *Вијадукт*, *Мост и град*, *Мртва природа са сатом*, Шумановић у потпуности савладава нови стил који га води ка кубизирано–синтетизованим и геометризованим композицијама углавном великог формата (до око 1924.), ремек-делима другог загребачког периода: *Морнар на молу* (1921/22.), *Жена са огледалом* (1923.), *Жене на обали језера* (1923.), *Пастирица* (1924.) и другима. Објављује текстове *Сликар о сликарству* (*Књижевник*, Загреб, мај 1924., бр.1) и *За-*

што волим Пусеново сликарство (*Књижевник*, Загреб, јун 1924., бр.2) у којима на учен и теоријски утемељен начин обзнањује свој уметнички *кредо*, али недовољно да публика и критика прихвате његов радикални сликарски заокрет, па самостална изложба у Умјетничком павиљону у Загребу новембра 1921. доживљава дебакл, али и неке похвале. Најмање 17 (можда 20) слика из периода 1921. – 1925. купује адвокат Дорић. Њих 13 је данас у Галерији Матице српске у Новом Саду, а четири у Модерној галерији/Националном музеју модерне умјетности у Загребу. У Загребу се налази и Савин зрели, статусни *Аутопортет* из 1925. Та куповина финансијски помаже да Шумановић 1925. напусти Загреб и оде у Париз. Игром случаја или силом судбине, у Загреб се више никада није вратио. Његово франкофилство се одмах разбило о зид француске конзуларне бирократије. Уместо очекиване радне визе која би му омогућила трајнији боравак и продају слика, он добија ђачку визу на по три месеца. Опет се уписује код Лота на курс.

Поетичку и стилску прекретницу у Савином делу представља 1926. година сликама груписаним око *Беле вазе*: *Турско купатило*, *Велики акт с прекрштеним ногама*, *При тоалети* и сл. Напуштајући готово мештровићевску грандиозну „клесану“ форму, Шумановић уводи рубенсовско-фрагонаровски дух, форму и поетику деликатних боја, светлих инкарната, крупног тела и мале главе, наглашене контуре. „Пуно непријатности“, како сам каже, како у Загребу тако и у Паризу тих година, „дискутовање“ на Салону његове слике *Пијани брод* (1927.), премор и за Шумановића мучан завршетак пријатељевања са Растком Петровићем, делују као окидач за велику душевну и емоционалну кризу која ће га начети око 1927. („ја сам полудео“) и кулминирати 1930. године. У другом паришком периоду настаје његово дионизијско, разуздано колористичко дело *Пијани брод* и по композицији, наративу и смирености контрапункт, монументално цорнуцопијско дело *Доручак на трави* (1927., лат. *cornu copiae* – „рог изобиља“, дело које обилује садржајем, идејама, сликама, симболима или изражајним средствима). Обе објавље-

не на насловницама париских уметничких часописа: *Доручак* 1927. у *L'Art Vivant*, а *Пијани брод* у *Le Crapouillot* 1928. Чини се да Сави то није много помогло и он се накратко, несрећан, 1928. враћа у Шид. Ствара серију од 22 слике *Сремски предели*, експериментише, одушевљен пределом. Тиме најављује серије пејсажа, међу најбољима у српском сликарству, а који ће настајати по повратку у Шид после 1932. Његова самостална изложба на Новом универзитету у Београду 1928. одлично је примљена код ауторитета као што су Тодор Манојловић, Коста Страјнић и Сава Стојановић, док је велики број слика купио Алкан Ашеров Ђераси, београдски трговац и колекционар. Већина тих слика данас се налази у водећим музејским колекцијама у Србији. Поред париских градских призора и пејсажа, Шумановић се и у паришком периоду 1928. – 1930. истиче као маестро женског акта, што ће, као и пејсаж, кулминирати од 1932. у Шиду. Тада у Паризу настаје низ актова који надмашују све српске сликаре акта међуратног раздобља: *Ајша* (или *Лежећи акт*), *Јутро*, *Црвени ћилим*, *Седећи женски акт* (или *Кики*), као и једна имагинарна компонована слика рађена по скицама модела, *Купачице* (или *Крај мора*). Очајан и револтиран због „непријатности“ у Француској, он избацује са слика свој дотадашњи потпис *S. Choumanovitch* и почиње да се доследно потписује ћирилицом, што је очигледно и на највероватније последњој парискоj слици *Луксембуршки парк* (1929.), престижној, рационалној у композицији и силовитој у стилу.

Париз је напустио у пролеће 1930. („Комад мог тужног, гадног живота“, пише), у пратњи мајке, посетивши два симболичка топоса свог уметничког идентитета: Лувр и Луксембуршки парк. Враћа се кући, одлучан да створи само своје сликарство, као Сезан – сопственог Пусена по природи. По кулминацији душевне кризе, Шумановић пише: „лечио ме је у тој мојој болести господин Др. Андра Николић, а становао сам на клиници господина Др. Раденка Станковића. Лекар ме је сматрао најтежим болесником, али потпуно безопасним [...]“ У усамљеништву, од 1932. до августа 1942. Шумановић ствара „како знам и умем

стил“, импозантан број слика различитих циклуса, где су пејсаж и акт најистакнутији: *Шидски сокаци* (вероватно 1932. – 1934.), *Пролеће у долини Св. Петке* и *Пролеће у шидским баштама* (1934.). Уз необично велики број актова, Шумановић започиње и амбициозни пројект свог „монументалног стила“ са *Шидијанкама* (*Шидске купачице*) (1935. – 1938.). Сликане су у најбољем духу европских реализама тридесетих година. *Шидијанке* су великих формата и функционишу као фриз. Оне су Шумановићев концептуални изум имагинарног, аркадијског света. Рађене су по једном истом, мултиплицираном шидском моделу који се, ритмовано, понавља из слике у слику, док као сценографију комбинује фрагменте шидског пејзажа. Шумановић је следио Рафаела, Пусена и Ангреа: дати тип, а не индивидуум, фигуре порцеланског инкарната (изузетно светао, гладак, нежан тен са суптилним руменилом), попут статуа, „које се понављају“. Шумановић ради и друге циклусе: дечје портрете, портрете Русинки, берачице, вазе са цвећем, мртве природе, али и „шидске хронике“: измишљене жанр-сцене грађанске доколице са шидске плаже, радове у пољу и призоре пролазника и пролазница са шидске улице на коју гледају прозори његовог атељеа.

Јануара 1941. позван је на војну вежбу. По распаду југословенске војске у априлу се враћа кући. Како је Срем постао део НДХ, а усташке власти забрањују употребу ћирилице, Шумановић се престаје потписивати на тада направљене слике – делом из револта, као и због симболичког самоукидања ауторског и људског идентитета, немирења и визије нестанка, осећај који неодољиво асоцира на *мацабре* атмосферу ране слике *Голгота*. На слике ставља само годину настанка. Међу последњим сликама је и велики триптих *Берачице* (1942.), који је можда наговештавао неку будућу монументалну серију, Шумановићеву наду у нову уметничку будућност. Нажалост, са куле од слоноваче пао је у свет без икакве наде. Редоследом рација, усташе су етнички чистиле Шид. У јуну 1942. у логор су одведени сви Роми. У ноћи 26./27. јула у логор је послато 59 Јевреја, у ноћи 27–28. августа ухапшено је 140 Срба. Срби су, њих 121, мучени и побијени 30. августа и 2.

септембра у Сремској Митровици. Међу њима је, с другим члановима породице, био и Сава Шумановић. Почивају у масовној гробници на Спомен гробљу у Сремској Митровици.

Постхумно је Персида Шумановић поклонила 417 синовљевих дела и две репрезентативне куће за меморијални музеј/легат. Галерија слика Саве Шумановића отворена је 1952. у Шиду. Меморијал Саве Шумановића одржава се од 1962. биенално у Шиду. Прву и семиналну Шумановићеву ретроспективну изложбу, са студијским текстом, приредио је Миодраг Б. Протић 1984. у Музеју савремене уметности у Београду. Улице назване по Сави Шумановићу постоје у Београду, Новом Саду, Нишу, Бањој Луци и другде. У Земунској гимназији постоји спомен плоча посвећена Шумановићу. У Шиду се од 1996. одржава бициклистичка трка „Улицама Саве Шумановића“.

Лидија Мереник

ЛИТЕРАТУРА:

Арбутина Б., Сремац Р., *Срем / Srem 1942.*, Београд 2022.

Bašičević, D., *Sava Šumanović. Život i umetnost,* 2. dopunjeno i prošireno izd., Novi Sad 1997.

Буројевић В., *Последња деценија*, Шид 2011.

Група аутора, *Сава Шумановић и Европски реализми између два рата, Зборник радова*, Нови Сад 2022.

НЕ 10, 551.

Јованов, Ј., Крстић Фрај, Г., *Париско искуство Саве Шумановића*, Нови Сад – Београд 2013.

Kostić, S., *Oči koje su gledale unutra: Uz osamdesetu godišnjicu tragične smrti najvećeg srpskog slikara moderne, Save Šumanovića (1896 — 1942)*, Tragovi, god. 5, br. 1, 44-72.

Квас М., *Сава Шумановић, сликар магијског реализма*, Нови Сад 2011.

Kostić, S., *Oči koje su gledale unutra: Uz osamdesetu godišnjicu tragične smrti najvećeg srpskog slikara moderne, Save Šumanovića (1896 — 1942)*, Tragovi, god. 5, br. 1, Zagreb 2022, 44-72.

Maković, Z., Sava Šumanović: Počeci (Zagreb, 1914-1925) u: *Сава Шумановић и Европски реализми између два рата*, 13-34.

Мереник, Л., Сава Шумановић. Шидијанке – велика синтеза и откровење нове стварности, Шид 2016.

Миљковић, Љ., *Сава Шумановић. Препуштање пасији*, Шид – Београд 2007.

Protić, M. B., *Sava Šumanović – slikar „napretka" i „povratka"*, Beograd 1984.

Шумановић, С., Место предговора, Београд 1939.

Tkalčić Koščević, A., Balada pokojnom školskom drugu Savi Šumanoviću, đaku umjetničke škole 1914 –1918, u: *Sjećanja na prve generacije Umjetničke akademije u Zagrebu*, Zagreb 2007, 143-165.

Захвале за фотографије

Стојан Аралица: Фототека библиотеке САНУ, Београд
Војин Бакић: Архив Срба у Хрватској, Загреб
Димитрије Башичевић Мангелос: Музеј сувремене умјетности, Загреб
Владимир Беара: *Wikipedia Commons*
Сава Бјелановић: Народна библиотека Србије, Београд
Данило Блануша: Фототека библиотеке САНУ, Београд
Светозар Боројевић: Архив Срба у Хрватској, Загреб
Јованка Броз: Фондација Јованка Броз, Београд
Буде Будисављевић: Архив Срба у Хрватској, Загреб
Јулије Будисављевић: дневникдианебудисављевиц.цом
Борис Буђан: Даворин Вишњић / PIXELL
Бошко Буха: знаци.орг
Владимир Варићак: *Wikipedia Commons*
Владимир Велебит: Архив Срба у Хрватској, Загреб
Григор Витез: Хрватски школски музеј, Загреб
Вук Врховац: Драган Дамјановић, Загреб
Милојко Вуцелић: Архив Срба у Хрватској, Загреб
Бранко Гавела: Драган Дамјановић, Загреб
Никанор Грујић: Народна библиотека Србије, Београд
Радослав Грујић: *Wikipedia Commons*
Ђуро Даничић: Народна библиотека Србије, Београд
Арсен Дедић: Сањин Струкић / PIXELL
Никола Демоња: знаци.орг
Владан Десница: обитељ Десница, Загреб
Мила Димитријевић: Завод за повијест хрватског казалишта ХАЗУ
Нада Димић: Хрватски државни архив, Загреб
Никола Добровић: *Wikipedia Commons*

Боривој Довниковић Бордо: Српско народно вијеће, Загреб
Душан Драгосавац: Архив Срба у Хрватској, Загреб
Милош Ђурић: Фототека библиотеке САНУ, Београд
Бранко Жежељ: Фототека библиотеке САНУ, Београд
Јован Живковић: Хрватски државни архив, Загреб
Раде Жигић: Архив Срба у Хрватској, Загреб
Милка Жицина: Чедомир Вишњић, Загреб
Герасим Зелић: Народна библиотека Србије, Београд
Александра Зец: Српско народно вијеће, Загреб
Симеон Злоковић: Будимир Кокотовић, Београд
Павле Јакшић: Бошко Јакшић, Београд
Дара Јанековић: Дејан Јовић, Загреб
Стојан Јанковић: *Wikipedia Commons*
Ђоко Јованић: *Wikipedia Commons*
Милан Кангрга: енциклопедија.хр
Милан Кашанин: Матица српска, Нови Сад
Перо Кргић: Завод за повијест хрватског казалишта ХАЗУ, Загреб
Раде Кончар: Хрватски државни архив, Загреб
Станко Корać: Српско културно друштво Просвјета, Загреб
Бела Крлежа: Хрватски државни архив, Загреб
Ђуро Курепа: Хрватски државни архив, Загреб
Омер-паша Латас: *Wikipedia Commons*
Атанасије Љубојевић: *Wikipedia Commons*
Томо Максимовић: Архив Срба у Хрватској, Загреб
Бранко Мамула: породица Мамула
Лазар Мамула: *Wikipedia Commons*
Гавро Манојловић: Хрватски државни архив, Загреб
Лука Марић: *Wikipedia Commons*
Симо Матавуљ: Архив Срба у Хрватској, Загреб
Владимир Матијевић: *Wikipedia Commons*
Никола Машић: *Wikipedia Commons*
Богдан Медаковић: *Wikipedia Commons*
Дејан Медаковић: Фототека библиотеке САНУ, Београд
Михајло Микашиновић: Јоаким Марковић, детаљ иконостаса у Плавшинцима

Милутин Миланковић: Фототека библиотеке САНУ, Београд
Никодим Милаш: Фототека библиотеке САНУ, Београд
Стјепан Милетић: Хрватски државни архив, Загреб
Светозар Милинов: обитељ Милинов, Загреб
Војин Милић: Институт за социолошка истраживања, Београд
Милан Милишић: Јелена Трпковић, Београд
Јован Мирић: Јовица Дробњак, Загреб
Љубомир Мицић: Народни музеј, Београд
Сава Мркаљ: насловница Мркаљеве књиге *Азбукотрес*
Лукијан Мушицки: Народна библиотека Србије, Београд
Вера Николић: *Wikipedia Commons*
Гојко Николиш: Милан Радановић, Загреб
Станко Опачић: Хрватски државни архив, Загреб
Захарија Орфелин: детаљ из Орфелинове књиге *Калиграфија*
Ката Пејновић: Архив Срба у Хрватској, Загреб
Божидар Петрановић: Народна библиотека Србије, Београд
Бошко Петровић: Жарко Башић / PIXELL
Гајо Петровић: Архив Срба у Хрватској, Загреб
Душан Плавшић: Хрватски државни архив, Загреб
Момчило Попадић: Фјодор Фења Кларић, Сплит
Петар Прерадовић: *Wikipedia Commons*
Светозар Прибићевић: Архив Срба у Хрватској, Загреб
Медо Пуцић: Народна библиотека Србије, Београд
Бранко Радичевић: Народна библиотека Србије, Београд
Јосиф Рајачић: Народна библиотека Србије, Београд
Јосиф Руњанин: Архив Срба у Хрватској, Загреб
Павле Соларић: насловница Соларићеве књиге *Буквар*
Јово Станисављевић Чаруга: *Wikipedia Commons*
Христофор Станковић: Драган Дамјановић, Загреб
Павле (Стојчевић): *Wikipedia Commons*
Никола Тесла: Архив Срба у Хрватској, Загреб
Петар Теслић: Државни архив Сисак
Ђорђе Ћелап: Архив Срба у Хрватској, Загреб
Дубравка Угрешић: Томислав Милетић / PIXELL
Огњеслав Утјешеновић Острожински: Архив Срба у Хрватској

Никола Хајдин: Фототека библиотеке САНУ, Београд
Цељска, Катарина Кантакузина (Бранковић): *Wikipedia Commons*
Душан Чалић: Фототека библиотеке САНУ, Београд
Сава Шумановић: Галерија Сава Шумановић, Шид

Кратице

АВНОЈ	Антифашистичко вијеће народног ослобођења Југославије
АНУБиХ	Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине
АФЖ	Антифашистички фронт жена
Држава СХС	Држава Словенаца, Хрвата и Срба
ДСЗ	Друштвена самозаштита
ДФЈ	Демократска Федеративна Југославија
ЕЛУ	Енциклопедија ликовних умјетности 1 - 4, Загреб 1959-1966. ELU
ЕТН	Eidgenössische Technische Hochschule (Савезна техничка висока школа), Цирих
ЗАВНОХ	Земаљско антифашистичко вијеће народног ослобођења Хрватске
ИБ	Информбиро
ИК	Извршни комитет
ЈА	Југославенска армија
ЈАЗУ	Југославенска академија знаности и умјетности
ЈНА	угославенска народна армија
ЈРМ	Југославенска народна армија
К.у.к.	Kaiser und könig – Цар и краљ – гесло Аустро-Угарске Монархије
КБЦ	Клинички болнички центар
КПХ	Комунистичка партија Хрватске
КПЈ	Комунистичка партија Југославије
Краљевина СХС	Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца
ЛМД	Лексикон Марина Држића, Загреб 2009.

MoMA	Museum of Modern Art, Њујорк
МСУ	Музеј сувремене умјетности, Загреб
МУП	Министарство унутрашњих/унутарњих послова
Народно вијеће СХС	Народно вијеће Словенаца, Хрвата и Срба
НАСА	National Aeronautics and Space Administration, свемирска агенција САД-а
НАТО	Сјеверноатлантски пакт (North Atlantic Treaty Organization)
НДХ	Независна Држава Хрватска
НОБ	Народноослободилачка борба
НОВ	Народноослободилачка војска
НОВЈ	Народноослободилачка војска Југославије
НОО	Народноослободилачки одбор
НОП	Народноослободилачки покрет
НОП одреди	Народноослободилачки партизански одреди
НОР	Народноослободилачки рат
НР Србија	Народна Република Србија
НР Хрватска	Народна Република Хрватска
НРХ	Народна Република Хрватска
НСК	Национална и свеучилишна књижница, Загреб
ОНО	Опћенародна обрана
ПЕН	Међународна организација писаца (кратица од Poets, Essayists, Novelists)
Пл.	Племенити
ПМФ	Природословно-математички факултет Свеучилишта у Загребу
ПНИШК	Први ногометни и шпортски клуб, Загреб
ПО	Партизански одреди
РТВ Загреб	Радиотелевизија Загреб

РТС	Радиотелевизија Србије
РХ	Република Хрватска
САНУ	Српска академија наука и уметности
САО	Крајина Српска аутономна област Крајина
СБР	Српски биографски речник, 1–7, Нови Сад 2004–2018.
СДК	Сељачко-демократска коалиција
СДС	Српска демократска странка (од 1990.)
СДС	Самостална демократска странка (од 1924.)
СЕ	Српска енциклопедија, I–III, Нови Сад 2010–2021.
СИЗ	Самоуправна интересна заједница
СКА	Српска краљевска академија
СКД	Просвјета Српско културно друштво Просвјета
СКЈ	Савез комуниста Југославије
СКОЈ	Савез комунистичке омладине Југославије
СКПД Просвјета	Српско културно-просвјетно друштво Просвјета
СКХ	Савез комуниста Хрватске
СКХ-СДП	Савез комуниста Хрватске – Странка Демократских промјена
СПЦ	Српска православна црква
СРХ	Социјалистичка Република Хрватска
СССР	Савез Социјалистичких Совјетских Република
СУБНОР	Савез удружења бораца Народноослободилачког рата
СФРЈ	Социјалистичка Федеративна Република Југославија
УСАОЈ	Уједињени савез антифашистичке омладине Југославије
ФМ	Фелдмаршал

ФНРЈ	Федеративна Народна Република Југославија
ХАШК	Хрватски академски шпортски клуб
ХАЗУ	Хрватска академија знаности и умјетности
ХБЛ	Хрватски биографски лексикон 1 - 9, Загреб 1983-2021.
ХДЗ	Хрватска демократска заједница
ХЕ	Хрватска енциклопедија 1 - 11, Загреб 1999-2009.
ХКЕ	Хрватска књижевна енциклопедија 1 – 9, Загреб 2010-2012.
ХНК	Хрватско народно казалиште, Загреб
ХРСС	Хрватска републиканска сељачка странка
ХСК	Хрватско-српска коалиција
ХСС	Хрватска сељачка странка
ХТВ	Хрватска телевизија
ЦК	Централни комитет